

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA MANZUM
NASİHAT-NÂMELER VE URLALI YA‘KÛB OĞLU
HÜSEYİN’İN MİFTÂH-I CENNET’İ**

AYŞE PARLAKKILIÇ MUCAN

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET YILMAZ**

KONYA - 2020

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN		
	Numarası	138110043004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / Türk İslâm Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
	Doktora	X		
Tezin Adı	Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Urlalı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN		
	Numarası	138110043004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / Türk İslâm Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet YILMAZ		
	Tezin Adı	Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i		

Yüzlerce yıllık birikime sahip Türk İslâm edebiyatı sahasında pek çok edebî tür neşv ü nemâ bulmuştur. Bu türlerden biri de manzum nasihat-nâmelerdir. İlk Türkçe eserlerden itibaren müellifler, bireyi ve toplumu iyiye teşvik etmek için eserlerini nasihat-âmîz motiflerle süslemiş, bilhassa İslâmiyet'in kabulünden sonra nasihat muhtevalı eserlerin sayısında artış gözlenmiştir. 20. asra gelinceye kadar ise zengin bir nasihat-nâme geleneği oluşmuştur.

Bu çalışma, 11-20. yüzyıllar arasında Türk İslâm edebiyatı sahasında kaleme alınan manzum nasihat-nâmelerin incelenmesini, biyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan Uralı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in hayatı ile ilgili bilgileri ve onun manzum nasihat-nâme türünde te'lif ettiği *Miftâh-ı Cennet* isimli eserin çeviriyazılı metnini ve tahlilini ortaya koymayı amaçlar. Bu amaçla manzum nasihat-nâme türüne ait eserler tespit edilmiş ve 69'u telif, 23'ü tercüme olmak üzere toplam 92 adet manzum nasihat-nâmeye ulaşılmıştır. Ulaşılabilen örnekler üzerinde biçim, içerik, üslûp gibi çeşitli yönlerden incelemeler yapılmış ve türe ait genel özellikler belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra Uralı Hüseyin'in hayatı ile ilgili bilgiler, *Miftâh-ı Cennet*'in transkripsiyonlu metni ve metin incelemesi sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Nasihat, Nasihat-nâme, Miftâh-ı Cennet, Uralı Ya'kûb Oğlu Hüseyin, Kâdirî.

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ayse PARLAKKILIÇ MUCAN		
	Student Number	138110043004		
	Department	Islamic History and Arts / Turkish Islamic Literature		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet YILMAZ		
Title of the Thesis/Dissertation	Poetic Nasihat-names in Turkish Islamic Literature and Miftah-ı Cennet of Urlalı Ya'kub Oglu Huseyin			

During the history of Turkish Islamic Literature a lot of literate types flourished. One of them is poetic nasihat-names. From the first Turkish works authors ornamented their works with words of advice to encourage the individual and society for the goodness; especially after the confirmation of Islam the issues of advice-thema works have risen. Until the 20th century nasihatname tradition widely formed.

This work, aims to examine the poetic nasihat-names written between 11th and 20th centuries in Turkish Islamic literature, to expose the biography of Urlalı Ya'kub Oglu Huseyin never mentioned in biographical sources and transcribed text and analysing of his work named *Miftah-ı Cennet* written as a type of poetic nasihat-name. For this purpose works belong to type of nasihat-names were determined and were procured total of 92 nasihat-names, 69 of which are copyright and 23 of which are translations. The specimens can be accessed have been examined from various aspects such as style, meaning, wording and general specialities of the type have been determined. Finally informations about the life of Urlalı Ya'kub Oglu Huseyin, transcribed text and analysing of *Miftah-ı Cennet* are presented.

Key words: Advice, Nasihat-name, Miftah-ı Cennet, Urlalı Ya'kub Oglu Huseyin, Qadiri.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR.....	ix
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	x
ÖN SÖZ.....	xi

GİRİŞ

A. AMAÇ, YÖNTEM, KAPSAM VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	1
B. NASİHAT, PEND, ÖĞÜT KAVRAMLARI.....	9
C. NASİHAT-NÂMELERİN KAYNAKLARI VE TARİHİ GELİŞİMİ.....	11
a. Antik Yunan Medeniyeti.....	13
b. Hint Medeniyeti.....	15
c. Arap Edebiyatı.....	16
d. Fars Edebiyatı.....	18
e. İslâm Öncesi Türk Edebiyatı.....	22
E. İSLÂMÎ GELENEKTE “NASİHAT”.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA MANZUM NASİHAT-NÂMELER

1. MANZUM NASİHAT-NÂMELERİN TANITILMASI.....	30
1.1.Telif Nasihat-nâmeler.....	30
1.2.Tercüme Nasihat-nâmeler.....	87
2. MANZUM NASİHAT-NÂMELERİN İNCELENMESİ.....	109
2.1. Yazılma Sebepleri.....	109
2.2. Müellifler ve Özellikleri.....	130
2.3. Muhatap Kitleleri.....	141
2.4. İşlenen Konular.....	146
2.5. Kullanılan Nazım Şekilleri ve Vezin.....	165
2.6. Üslûp Özellikleri.....	172

2.7. Diğer Edebî Türlerle İlişkisi	195

İKİNCİ BÖLÜM

URLALI YA‘KÛB OĞLU HÜSEYİN’İN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ.....	211
1.1. Genel Durum	211
1.2. Edebî Hayat	214
2. HAYATI.....	216
3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ	229
4. ESERLERİ	233
4.1. <i>Nasîhat-nâme</i>	234
4.2. <i>Miftâh-ı Cennet</i>	237

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİFTÂH-I CENNET

1. ESERİN TANITILMASI	238
1.1. Adı ve Türü.....	238
1.2. Telif Sebebi ve Tarihi	240
1.3. Beyit Sayısı.....	244
2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	245
2.1. Nazım Şekli	245
2.2. Vezin.....	252
2.3. Kafiye	255
3. DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ	260
4. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	270
4.1. DİN	270
4.1.1. İTİKAD.....	270
4.1.1.1. Allah.....	270
4.1.1.2. Melekler	273
4.1.1.3. Kitaplar.....	275
4.1.1.4. Peygamberler.....	276
4.1.1.5. Ahiret ile İlgili Mefhumlar	278
4.1.1.6. Kaza ve Kader, Hayır ve Şer	282

4.1.2. İBADET	283
4.1.2.1. Namaz.....	284
4.1.2.2. Oruç	285
4.1.2.3. Hac	286
4.1.3. AYETLER VE HADİSLER	286
4.1.3.1. Ayetler	287
4.1.3.2. Hadisler	294
4.1.4. DİNÎ ŞAHSİYETLER.....	298
4.1.4.1. Dört Halife.....	298
4.1.4.2. Ehl-i Beyt.....	300
4.2. TASAVVUF	301
4.2.1. Ârif.....	302
4.2.2. Bî-Nişân, Lâ-Mekân.....	303
4.2.3. Fenâ, Bekâ.....	304
4.2.4. Gavs, Kutub	305
4.2.5. Gayb, Sır	306
4.2.6. Himmet	307
4.2.7. Nefs.....	309
4.2.8. Nefy, İsbât.....	310
4.2.9. Ricâlü'l-Gayb.....	311
4.2.10. Tecellî	311
4.3. CEMİYET	313
4.3.1. Şahıslar.....	314
4.3.1.1. Hükümdarlar, Valide Sultan.....	314
4.3.1.2. Diğer Devlet Erkânı	317
4.3.1.3. Âlimler, Sûfiler ve Şairler	319
4.3.1.4. Tarihî ve Efsanevî Şahsiyetler.....	326
4.3.1.5. Masal Kahramanları	331
4.3.2. Mekânlar	332
4.3.2.1. Ülkeler.....	333
4.3.2.2. Şehirler	339
4.3.3. İçtimâî Hayat.....	344
4.3.3.1. İçtimâî Tabakalaşma	344
4.3.3.2. Âdetler ve Bazı Uygulamalar.....	353

4.3.3.3. Eğlence Hayatı	359
4.3.3.4. Giyim-Kuşam	362
4.3.3.5. Yiyecek-İçecek Maddeleri	368

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİN

1. NÜSHA TAVSİFİ.....	374
2. METİN NEŞRİNDE İZLENEN YÖNTEM	375
3. TRANSKRİPSİYONLU METİN	378
 SONUÇ	 766
KAYNAKÇA	771
<i>MİFTÂH-I CENNET</i> 'İN YAZMA NÜSHASINDAN BAZI ÖRNEKLER.....	809
ÖZ GEÇMİŞ	815

KISALTMALAR

b.	Beyit
Bk. / bk.	Bakınız
böl.	Bölümü
b.y.	Basım yeri yok
c.	Cild
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
EBE	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
ed.	Editör
Erişim	Erişim tarihi
haz.	Hazırlayan
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nu.	Numara
p.	Page (Sayfa)
pp.	Page point (Sayfa sayısı)
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa aralığı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SĞBE	Sağlık Bilimleri Enstitüsü
TAE	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme eden
t.y.	Tarih yok
TYEK	Türkiye Yazma Eserler Kurumu
v.	Vefat tarihi
vol.	Volume (Cilt)
vd.	Ve diğerleri
vr.	Varak
y.y.	Yayıncı yok

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

أ	a, e,	ط	ṭ
آ	a, ā	ظ	ẓ
ب	b, p	ع	ʿ
پ	p	غ	ġ
ت	t	ف	f
ث	ṡ	ق	q
ج	c	ك	k, g, ñ
چ	ç	ل	l
ح	ḥ	م	m
خ	ḫ	ن	n
د	d	و	v, o, ō, ö, u, ū, ü
ذ	ẓ	ه	h, a, e
ر	r	ی	y, ı, i, ī, ā
ز	z	ء	ʾ
ژ	j		
س	s		
ش	ş		
ص	ş		
ض	ḍ, ẓ		

ÖN SÖZ

Tüm kültürlerde adalet, cömertlik, doğruluk, kanaat, sabır gibi evrensel değerlerin telkin edildiği ahlâkî eserlere rastlanır. Türk toplumunda da bu değerler güçlü bir şekilde işlenmiş; Hint gelenekleri, Arap-Fars edebiyatları ve İslâm dininden gelen katkılarla daha da zenginleşerek “nasihat-nâme” yahut “pend-nâme” adını verdiğimiz bir türü doğurmuştur. Böylesi zengin bir gelenek havzası içinde doğan nasihat-nâmeler; edebiyatımızda Nüşirevân’dan Hüsrev’e, Kelîle ve Dimne’dan, Lokman Peygamber’e kadar birçok kültür ve inanç motifinin kaynaştığı evrensel bir mozaik oluşturmuştur.

Türk edebiyatında bu denli zengin kültür çeşitliliğine sahip nasihat-nâmeler hayatın pratiklerine yönelik tavsiyeler, tecrübeler; ayetler, hadisler, peygamber kıssaları ve menkıbeler ile süslenen dinî öğütleri ihtiva eder. Nasihat-nâmelerin konusunu oluşturan bu tavsiyelerin muhatap üzerindeki etkisini arttırmak için ise mezkûr metinlerin yazımında çoğu zaman nazmın etkileyici büyüünden faydalanılmıştır. Böylece Türk İslâm edebiyatında *Kutadgu Bilig*’den başlamak üzere insanı hem dünya hem de ahiret saadetine ulaştırmayı hedefleyen pek çok manzum nasihat-nâme kaleme alınmıştır.

Edebiyatımızda “manzum nasihat-nâme geleneği” oluşturacak zenginliğe ulaşan bu eserlerde Türk insanının duyguları, düşünce ve inanç sistemi, atasözleri, deyimleri, adetleri, giyim-kuşamı, yeme-içme adabı gibi pek çok kültürel değer canlı bir şekilde aksettirilmiştir. Millî kültür mirasımız için son derece önem arz eden bu eserleri hakettiği mevkiye üzerinde yapılacak akademik çalışmalar taşıyacaktır.

Manzum nasihat-nâmelerin edebiyat ve kültür hayatımızdaki değerinin hatırlatılması, kütüphanelerin tozlu raflarında unutulmaya yüz tutmuş bir eserin gün yüzüne çıkarılması gayretiyle hazırlanan bu çalışma; giriş ve onu takip eden dört bölümden oluşur.

Giriş'te; çalışmanın konusu, amacı, metodu ve sınırlarına dair genel bilgiler verilmiştir. Akabinde nasihat, pend ve öğüt kavramları ile Türk İslâm edebiyatında manzum nasihat-nâme geleneğinin oluşumuna kaynaklık eden mirasa değinilmiştir. Bu anlamda Antik Yunan, Hint, Fars, Arap kültür ve edebiyatlarında nasihat-nâme türünü besleyen fikrî yapı ve eserler üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bu türün gelişimine katkı sağlayan İslâm öncesi Türk edebiyatı ve İslâmî geleneğe de temas edilmiştir.

Birinci Bölüm'de; Türk İslâm edebiyatında kaleme alınan 69'u telif, 23'ü tercüme toplam 92 nasihat-nâme ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra incelenen eserler telif sebepleri, müellif özellikleri, muhatap kitlesi, konuları, nazım şekilleri ve vezinleri, üslûp özellikleri ve diğer edebî türlerle ilişkisi bakımından incelenmiştir.

İkinci Bölüm, çalışmamıza konu olan *Miftâh-ı Cennet* isimli eserin müellifine ayrılmıştır. Bu bölümde, eser müellifinin hâl tercümesinin daha iyi anlaşılabilmesi için onun yaşadığı devrin genel ve edebî durumuna ilişkin hususlardan bahsedilmiştir. Daha sonra müellifin hayatı ile ilgili bilgiler eserlerinden hareketle ortaya konulmuştur. Yine müellifin eserlerinden yola çıkılarak edebî şahsiyetine dair değerlendirmeler yapılmıştır. Müellifin eserlerine yer verilen başlıkta, şaire ait olduğunu düşündüğümüz *Nasihat-nâme* isimli eserden bahsedilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de, *Miftâh-ı Cennet*'in şekil ve muhteva incelemesine yer verilmiştir. Bu bölümde eserin adı, türü, telif tarihi ve sebebi, beyit sayısı gibi bilgilerin yanı sıra nazım şekli, vezni ve kafiyesi gibi şekil özelliklerine temas edilmiştir. Eser dil, üslûp yönüyle incelenmiş; muhtevasına yönelik tespitler Din, Tasavvuf ve Cemiyet olmak üzere üç ana başlık altında ayrıntılı olarak verilmiştir.

Dördüncü Bölüm, *Miftâh-ı Cennet*'in transkripsiyonlu metnini muhtevidir. Bu bölümde, metin kısmına geçilmeden önce eserin nüsha tavsifine yer verilmiş ve transkripsiyonlu metin oluşturulurken izlenen yöntem belirtilmiştir.

Çalışmamız Sonuç, Kaynakça ve *Miftâh-ı Cennet*'in yazma nüshasından seçilen bazı örneklerle nihayete ermiştir.

Türk İslâm edebiyatı nasihat-nâme literatürüne ve bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlaması temennisi ile hazırlanan bu çalışma, zevkli ve yorucu bir meşguliyetin semeresidir. Böyle bir çalışmayı ortaya koymamda bana imkân vererek tez danışmanlığımı yürüten muhterem hocam Prof. Dr. Ahmet YILMAZ’a; tez süresince teşvik ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Hikmet ATİK’e, ilmî katkılarından ötürü saygıdeğer hocam Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR’e, yönlendirmeleri için hocam Prof. Dr. Dilaver GÜRER’e ve hocam Doç. Dr. Murat AK’a şükranlarımı sunarım. Ayrıca Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eser Uzmanı değerli dostum İsmet İPEK’e ve kıymetli mesai arkadaşım Arş. Gör. Sümeyye SAYĞIN’a; “2228-B Yurt İçi Doktora Bursu” programı çerçevesinde sağladıkları destek için TÜBİTAK’a, uzun soluklu çalışma serüvenim boyunca gösterdikleri sabır ve anlayış için anne-babama ve sevgili eşim Yunus MUCAN’a teşekkür ederim.

Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN

Konya, 2020

GİRİŞ

A. AMAÇ, YÖNTEM, KAPSAM VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın konusunu Türk İslâm edebiyatı sahasında kaleme alınmış manzum nasihat-nâmeler ve manzum bir nasihat-nâme örneği olan *Miftâh-ı Cennet* isimli eser oluşturur. 2002 yılında *Türkler Ansiklopedisi*’nde Mahmut Kaplan tarafından yayımlanan “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”¹ isimli çalışmadan sonra, türe dair toplu bir çalışmanın yapılmaması bizi böyle bir konu seçimine teşvik etmiştir. 2017 yılında Ömer Faruk Yiğiterol tarafından “Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin”² isimli bir yüksek lisans tezi hazırlanmışsa da pend-nâmelerin derlenmesi, tasnifi ve türle ilgili tahlil noktasında yetersiz kalmıştır. Mezkûr iki eserin haricindeki çalışmalarda ise genellikle üzerinde çalışılan eser hangi yüzyıla ait ise o yüzyıla ait nasihat-nâmeler ile ilgili genel bilgiler verilmiş veya Kaplan’ın çalışmasında belirttiği hususlar aynen tekrarlanmıştır. Günümüze kadar gelen süreçte kütüphanelerin tozlu raflarında yeni manzum nasihat-nâmeler keşfedilmiş ve metinleri neşredilmiş; manzum nasihat-nâme olarak bilinen eserlerin başka türe ait olduğu anlaşılmış yahut eser müelliflerine dair yeni bilgiler ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızın ilk hedefi, manzum nasihat-nâmeler ile ilgili tematik inceleme yapmak; türün genel özelliklerini tespiti çalışmak; ilgili eserlerin günümüze kadarki gelişim sürecini takip etmek ve manzum nasihat-nâmelerin yüzyıllara göre güncellenmiş listesini çıkarmaktır. Bir diğer amacımız ise, nasihat-nâme türü ile ilgili genel bilgileri ortaya koyduktan sonra günümüze kadar hakkında akademik bir çalışma yapılmayan *Miftâh-ı Cennet* isimli eseri ve müellifi ile ilgili bilgileri ilim dünyasına kazandırmaktır.

¹ Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XI, 791-799.

² Ömer Faruk Yiğiterol, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2017.

İslâmî Türk edebiyatı sahasında üzerinde en çok eser verilen edebî türlerden biri manzum nasihat-nâmelerdir. Bu durum mezkûr eserleri edebiyatımızda “manzum nasihat-nâme geleneği” oluşturacak zenginliğe ulaştırmıştır. Çalışmamıza bu durumun idrakinde olarak başladığımızı zannederken sahaya indiğimizde karşılaştığımız münbitlik bizleri daha da şaşırmıştır. Nitekim mutasavvıf şairler başta olmak üzere pek çok şairin bu türden en az bir eser kaleme almış olduğu görülmüştür. Bir de tercüme eserler listeye dâhil edildiğinde ortaya oldukça zengin bir eser listesi çıkmıştır. Manzum nasihat-nâme olması sebebiyle çalışmamıza zenginlik katacağını ümit ettiğimiz *Miftâh-ı Cennet* isimli eserin de ihtiva ettiği pek çok dinî, edebî ve tarihî motif, eserin transkripsiyonlu metninin yanı sıra ayrıntılı tahlilinin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu anlamda tezimizin konusu ve planı dikkate alınarak bazı usuller takip edilmiştir.

Bu usullerden ilki manzum nasihat-nâme türüne ait eserlerin tespit ve derleme aşamasıdır. Bu aşamada YÖK Tez Merkezi, İSAM Kütüphanesi, Osmanlı Edebiyatı Bibliyografyası, Google Akademik gibi tez ve makale veritabanlarının yanı sıra pek çok basılı kaynak incelenmiştir. Bu yöntemle derlenen eserler için tasnif aşamasına geçilmiş, ilgili eserler telif veya tercüme oluşlarına göre sınıflandırılmıştır. Telif eserler telif tarihlerine göre, tercüme eserler ilk aşamada kaynak metnin tarihine göre daha sonra kendi içlerinde kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Telif tarihleri ile ilgili kesin bilgiye ulaşamadığımız durumlarda eser müelliflerinin vefat tarihi esas alınmıştır.

Derleme ve tasnif aşaması tamamlanan eserler müstakil başlıklar altında kısaca tanıtılmıştır. Bu başlıklarda eserin müellifi, konusu, şekli ve veznine ait tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Tanıtımı yapılan eserler hakkında yapılan çalışmaların künyesi, eser isminin başlığına dipnot konulmak sureti ile gösterilmiştir. Derlenen eser üzerinde herhangi bir akademik çalışma tespit edilememişse, dipnotta incelenen yazma nüshanın künyesi verilmiştir.

Çalışmamızın metin kısmında, *Miftâh-ı Cennet*’in bir başka nüshasına ulaşabilmek amacıyla eserin bulunduğu Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi başta olmak üzere Millet Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler

Kütüphanesi, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Koyunoğlu Kütüphanesi gibi pek çok yazma eser kütüphanesi katalogları taranmış; ayrıca yazma eser kütüphanelerinin katalog fişlerinin bulunduğu “yazmalar.gov.tr” üzerinden de araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde *Miftâh-ı Cennet*’in başka bir nüshası tespit edilememiştir. Akabinde, elimizde bulunan tek nüsha üzerinden dönemin dil hususiyetlerine uygun bir transkripsiyonlu metin oluşturulmaya gayret edilmiştir. Transkripsiyonlu metin oluşturulurken Osmanlı Türkçesi, Tarama ve Derleme sözlüklerinden istifade edilmiştir. Transkripsiyonlu metnin teşkilinde müellifin elinden çıkmış nüshaya en yakın nüsha oluşturulmaya gayret edilmiş, bu nedenle metne müdahale asgarî düzeyde tutulmuştur.

Miftâh-ı Cennet müellifinin tespitine yönelik yapılan araştırmalarda, *Keşfü’z-Zünûn* ve zeyli *Îzâhu l-Meknûn*, *Osmanlı Müellifleri* gibi biyografik kaynakların yanı sıra tezkireler taranmış; ayrıca “Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü” ve “Osmanlı Edebiyatı Bibliyografyası” veritabanları üzerinden araştırmalar yapılmıştır. Elde edilen bulgular, müellifin eserlerinden elde edilen bilgilerle harmanlanmış ve eser müellifinin hâl tercümesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda metne ilişkin bölümlerde metnin kuruluşu ve müellifin hayatını oluşturmaya yönelik izlenen yöntemler bu şekildedir. Metin tahlili kısmında ise eser; Din, Tasavvuf ve Cemiyet olmak üzere üç ana başlıkta tasnif edilmiş ve bu başlıklar eserden elde edilen malzemelere göre alt başlıklara ayrılmıştır. Metin tahlili kısmında ele alınan konular, eserden seçilen örnek beyitlerle zenginleştirilmiştir.

Tez konusu kapsamının oldukça geniş olması sebebi ile çalışmamızın bilhassa ilk bölümünü teşkil eden “Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler” kısmına bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bu noktada yalnızca müstakil olarak kaleme alınan manzum nasihat-nâmeler çalışmamıza dâhil edilmiş; divan, mesnevî gibi farklı eserlerde “Nasihat-nâme” başlığı ile yer alan şiirler dışta tutulmuştur.

Yukarıda belirttiğimiz sebeple çalışmamızın dışında bıraktığımız şiirlerden biri, Pîr Mehmed Azmî Efendi’nin (v. 1582) *Mev’îza-i Manzume* isimli mesnevîsidir. 16. asır müderris şairlerinden Pîr Mehmed Efendi, 1566 yılında kaleme aldığı 49

beyitlik mesnevîsine, Hüseyin Kâşîfî'nin (v. 1504-1505) *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli ahlâk kitabının Türkçeye tercümesi olan *Enîsü'l-Ârifîn* isimli eserinin sonunda yer vermiştir. Azmî Efendi'nin pend-nâme türünde kaleme aldığı bu mesnevîsi, döneminde yaygın bir okur kitlesine ulaşmış; müstakil olarak defaatle çoğaltılmış ve farklı isimlerle³ farklı müelliflere⁴ isnat edilmiştir. Müellif; *Enîsü'l-Ârifîn*'in hatime kısmından sonra eserini bu manzume ile bitirdiğini ifade etmiştir.⁵ Pend-nâme türündeki bu manzume, müellifin mensur olarak kaleme aldığı eserindeki ahlâkî öğütlerin manzum özetidir. Bu doğrultuda eseri *Enîsü'l-Ârifîn*'den bağımsız düşünerek müstakil bir eser gibi değerlendirmek kanaatimizce uygun değildir.

Manzum nasihat-nâmelerle ilgili daha önceki çalışmalarda ismi zikredilen bir diğer eser 16. asır mutasavvıf şairlerinden Cemâl-i Karamânî'ye (v. 1479) aittir. Pend-nâme türü içerisinde değerlendirilen *Kasîde-i Nasîha-i Muhrika*⁶ isimli 31 beyitlik manzume, Cemâlî'nin *Nesâyihu's-Sûfiyye Fi'l-Mevâ'izi'd-Dîniyye* isimli eserinin içerisinde yer alır. Bu eser de müstakil olmayışı sebebi ile çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

³ *Vasiyyet-nâme* (Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1761/17); *Pend-nâme* (Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2009/9); *Manzum Pend-nâme* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Kasıdecizade 722); *Nasihat-nâme* (Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3829/3).

⁴ Eser bazı kütüphane kayıtlarında *Terceme-i Vasiyet-i Lokmân* şeklindedir. Bk. (*Terceme-i Vasiyet-i Lokmân*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Hk 1664). Bu isimlendirmeden yola çıkarak eseri Lokmân Hekim'in oğluna yaptığı nasihatleri muhtevi bir eser gibi düşünen araştırmacılar olmuştur. Bk. (Aziz Kılınç, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 287). Bazı kütüphane kayıtlarında eser *Min Terceme-i Pend-nâme-i Şeyh Attar* (Staatsbibliothek Berlin Landberg 631) ismiyle kayıtlıdır. Eserin bu şekilde kaydedilmesinde, bilhassa sosyal hayat ile ilgili verilen öğütlerin bir kısmının Attâr'ın *Pend-nâme*'si ile büyük ölçüde benzerlik göstermesi sebep olmuş olmalıdır. Bu yönüyle eser bazı araştırmacılar tarafından *Pend-nâme-i Attâr*'ın tercümesi olarak da değerlendirilmiştir. Bk. (Emine Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, S. 10, 2007, s. 454); *Mev'iza-i Manzûme*'nin bir diğer isnad edildiği müellif Akşemseddinzâde Hamdullâh Çelebi'dir. Kütüphanelerin *Pend-nâme-i Hamdî* şeklindeki kayıtlarından yola çıkarak (Süleymaniye Yazma Eser kütüphanesi Fatih 5427, Mihrişah böl. , nu. 444) eseri Hamdullah Çelebi'ye atfeden araştırmacılar da vardır. Bk. (Âmil Çelebioğlu, "Akşemseddinzade Hamdullah Çelebi ve Pend-nâme'si", *I. Akşemseddin Sempozyumu Tebliğler* (25-27 Mayıs 1988), Akşemseddin Vakfı Yayınları, Bolu, 1989, ss. 172-203).

⁵ "Ve bu manzûme-i câmiu'l-fevâid ve hâviyetü'l-'avâid ile -ki hak budur, ekser-i mehâsini müstemildür-bunuñla kitâb-ı müstetâbı hatm itdük." Bk. (Âdem Ceyhan, "Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pîr Mehmed Azmî Bey ve Eserleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 1999, s. 275).

⁶ Mahmut Kaplan, "Şeyh Cemâl-i Karamânî'nin Nasihat-nâmesi", *Yedi İklim*, c. 5, S. 41, Ağustos 1993, s. 49.

Kaynaklarda yer alan eserlerin bir kısmı muhtevaları, kütüphane kayıtlarındaki isimleri, bazen de kendilerinden önce yapılan çalışmalar sebebi ile nasihat-nâme türüne dâhil edilmiştir. Çalışmalarımız esnasında ilgili eserlerin telif sebepleri, şekil ve muhteva özelliklerine yönelik incelemeler yapılmış ve bu eserlerden bazılarının nasihat-nâme türüne dâhil edilmesinin uygun olmayacağı kanaatine varılmıştır. Haklarında bu kanaate varılan eserler de çalışmamızın dışında tutulmuştur.

Bu eserlerin başında 17. asır mutasavvıf şairlerden Günahkâr (v. ?) isimli bir şaire ait *Dîvân* gelmektedir. Kaynaklar, söz konusu eserden nasihat-nâme olarak bahsetmektedir. Ancak eserin tespit edilen sekiz nüshası üzerinde yapılan akademik çalışma ile bir divan olduğu anlaşılmıştır.⁷ Bu sebeple ilgili esere çalışmamızda yer verilmemiştir.

Osmanlı şeyhülislâmlarından Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'ye (v. 1658) ait *Gülşen-i Niyâz* isimli eser de kaynaklarda manzum nasihat-nâmeler arasında zikredilmiştir. Karaçelebizâde, IV. Murad (v. 1640) zamanında İstanbul kadısı iken bu şehirde meydana gelen yağ sıkıntısının, onun narh hususunda gösterdiği sert tutumdan kaynaklandığı ileri sürülmüş ve bu durum padişaha iletilmiştir. Padişah, Karaçelebizâde'nin tutuklanıp kayığa bindirilmesini ve Adalar civarında boğdurularak denize atılmasını istemiştir. Bunun üzerine tevkif edilen Karaçelebizâde, bir kayığa bindirilip Adalar'a doğru yola çıkarılmıştır. Sadrazam Bayram Paşa'nın (v. 1638) ölüm cezasının Kıbrıs'a sürgün olarak değiştiğine dair padişah'tan aldığı fermanı iletmesi üzerine Karaçelebizâde son anda ölümden kurtulmuş ve Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiştir. Şair; bu sürgün günlerindeki hüznünü, vatanından ve ailesinden ayrı olmanın verdiği acıyı, yaşadığı psikolojik sıkıntıları *Gülşen-i Niyâz* isimli eserinde dile getirmiştir. Bu doğrultuda adı geçen eser, bir nasihat-nâmeden çok şairin başından geçen hâdiselerin anlatıldığı manzum bir sergüzeşt-nâmedir. Manzum sergüzeşt-nâmeler ile ilgili doktora tezi hazırlayan Halûk Gökâlp de mezkûr eseri manzum

⁷ Hikmet Atik, *Günahkâr Dîvânı*, Asitan Yayınları, Sivas, 2010.

sergüzeşt-nâmeler arasında değerlendirmiştir.⁸ İlgili eser de bu yönüyle çalışmamızda yer almamıştır.

Buraya kadar isimlerini zikrettiğimiz eserler, telif nasihat-nâmeler olarak çalışmamızın dışında tutulmuştur. Bir de tercüme tekniği ile oluşturulup daha önceki çalışmalarda nasihat-nâme olarak isimleri geçen eserler mevcuttur. Bunlardan biri 16. asır şairlerinden Dervîş Şemsî'ye (v. 1513'ten sonra) ait *Deh Murg*'dur. *Deh Murg*, Attâr'ın (v. 1221) *Mantıku 't-Tayr*'ından hareketle nazma çekilmiş bir mesnevîdir. Eserin kendisine geçmeden önce tercümenin yapıldığı kaynak metinle ilgili bilgi vermek faydalı olacaktır. *Mantıku 't-Tayr*; kendini ve Rabb'ini bilmek, vahdet-i vücûd, marifet, aşk, fakr u fenâ gibi kavramlarla tasavvufi öğretiyi okuyucuya aktarmak için kaleme alınmıştır. Hüdhüd, baykuş, karga, papağan gibi on kuşun ağzından alegorik bir üslûpla hikâyeyi işleyen Attâr; eser sonunda mutlak olan tek şeyin Allah olduğu mesajını verir. *Mantıku 't-Tayr*'ın manzum tercümelerinden biri olan *Deh-Murg* da vahdet-i vücûd düşüncesini anlatmak için nazmedilmiş tasavvufi bir mesnevîdir.⁹ Eserde tasavvufi öğretiler verilirken zaman zaman nasihatlere de başvurulmuştur. Ancak tüm bunlardan yola çıkarak esere nasihat-nâme demenin uygun olmayacağı kanaatine varılmıştır.

Yine tercüme tekniği ile oluşturulan eserler içerisinde 19. asır şairlerinden Nâ'ilî Sâlih Efendi'ye (v. 1876-1877) ait *Kenz-i Nesâyih* isimli eser, Attâr'ın *Pend-nâme*'sinin manzum şerhi olması sebebiyle çalışmamızın dışında tutulmuştur.

Çalışmamız süresince, Kaynakça'da isimleri zikredilen pek çok eserden istifade edilmiştir. Bu eserlerden bazıları tezimize başvuru kaynağı olması bakımından önem arz eder. İlgili eserleri şöyle sıralamak mümkündür:

⁸ Halûk Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, Çukurova Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Adana, 2006, s. 23.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Sıddık Karadüz, *Dervîş Şemsî'nin Deh-Murg'unun Karşılaştırmalı Metni ve Benzeri Eserlerle Genel Bir Mukâyesesi*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2000).

Kitaplar

1. LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, 1984.

Agâh Sırrı Levend'in (v. 1978) divan edebiyatı hususiyetlerine dair hazırlamış olduğu bu eserin edebî mahsullere ayrılan kısmında "Nâmeler" başlıklı bölümde ahlâkî ve hikemî mahiyetteki bazı eserlere yer verilmiştir. Bu eserden manzum nasihat-nâmelerin derlenmesi aşamasında istifade edilmiştir.

2. KAPLAN, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara, 2008.

Çalışmalarımız esnasında eserlerinden en çok istifade edilen araştırmacı Mahmut Kaplan'dır. Manzum nasihat-nâmelerin derlenip tasnif edilmesi ve incelenmesinde araştırmacının sahaya sağladığı katkı büyüktür. Bu noktada Nâbî (v. 1712)'nin *Hayriyye* isimli eseri ile ilgili çalışmasının girişinde nasihat-nâmelerin tasnifi, konu ve kaynakları, nasihat-nâme yazan şairler ve eserlerine dair verdiği bilgiler ile çalışmamıza yön vermiştir.

3. TULUM, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, , Ankara, 2011.

Mertol Tulum tarafından hazırlanan bu eser, ünlü dilbilimci François à Mesgnien Meninski'nin (v. 1698) *Thesaurus* isimli eseri ile Evliya Çelebi (v. 1684?) *Seyahat-nâme*'si ve başka metinlerden derlenmiş verilerden yola çıkarak 17. asır İstanbul Türkçesinde yer alan sesler ve benzeşmeleri inceler. 17. asırda kaleme alınan *Miftâh-ı Cennet* isimli eserin transkripsiyonlu metninin hazırlanmasında bu eser başvuru kaynağı olmuştur.

Makaleler

1. LEVEND, Agâh Sırrı, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1963, ss. 89-115.

Agâh Sırrı Levend'in 1963 yılında yayımladığı çalışmasında, ahlâk kitaplarının nitelikleri ile bilgiler verildikten sonra pek çok telif ve tercüme ahlâkî eserden

bahsedilmiştir. Manzum nasihat-nâmelerin tespitinde bu çalışma yol gösterici olmuştur.

2. KAPLAN, Mahmut, “Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2001, ss. 133-185.

Manzum nasihat-nâmelerde yer alan konuların tematik incelemesinin yapıldığı bu çalışma, manzum nasihat-nâmelerin konu tespiti yapılırken örnek teşkil etmiştir.

3. KAPLAN, Mahmut, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, XI, 791-799.

Agâh Sırrı Levend’in çalışmasında zikrettiği eserler üzerine yeni bilgiler ihtiva etmesi ve tespiti yapılan diğer manzum nasihat-nâmelere ilişkin verdiği bilgiler ile çalışmamıza katkı sağlamıştır. Kaplan’ın aynı yılda *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*’nin üçüncü cildinde yayımladığı “Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâme Yazan Şairler ve Eserleri I” isimli çalışması da nasihat-nâmelerin tespit ve derlenmesi aşamasında en sık başvurulacak kaynaklardan biri olmuştur.

Buraya kadarki kısımda çalışmamızın konusu, amacı, yöntemi, sınırları ve kaynakların değerlendirilmesi ile ilgili genel bilgiler sunulmuştur. Çalışmamızın birinci bölümüne geçmeden önce nasihat, pend ve öğüt kavramlarına yönelik bilgiler verilecek daha sonra manzum nasihat-nâme geleneğini oluşturan kaynaklar üzerinde durulacaktır.

B. NASİHAT, PEND, ÖĞÜT KAVRAMLARI

Nasihat; Arapça “نصح” “n-s-h” kökünden türemiş bir sözcüktür. “N-s-h” balı arındırmak,¹⁰ saf ve halis olmak,¹¹ yırtık kumaşı ve elbiseyi onarmak, ihlas ve samimiyet¹² anlamları taşır. Nasihat kelimesi ise lügatte; akıl öğretmek,¹³ bir kimseyi doğru yola sevk etmek, yanlış ve kötü davranışlardan uzaklaştırmak için söylenen söz, yapılan konuşma,¹⁴ ihtar¹⁵ demektir. Istılahta ise; kişinin kendi bilgilerini karşısındaki kişiyle çıkarı olmaksızın paylaşması, tecrübelerini onun istifadesine sunması,¹⁶ başkasının hayrını dilemek ve bunu ona iletmek, doğru sözlü olmak, kıskançlık ve hileden berî olmak¹⁷ manalarında kullanılır. Yalnızca sözle yapılan uyarılar, nasihat kabîlindendir. Bunun dışında yapılacak uyarılar için nasihat ibaresi mecazen kullanılabilir.¹⁸

Arapça bir kelime olan nasihat için Farsçada “pend” ifadesi kullanılır. Pend; Pehlevîce “handarz”, Eski Farsça “ham-darza”, Yeni Farsçada “enderz” kelimesinin karşılığıdır.¹⁹ Pend; şöyle yap yahut böyle yapma diyerek akıl öğretmek,²⁰ ibret,²¹ tavsiye, tembih, teşvik edici söz, düstur, dinî tören, âdet, merasim,²² yönetim, vaaz, mevize, zikir, ahd²³ anlamlarında kullanılmıştır. Bazen “râh: yol” manasında da kullanılan pend kelimesi, Avesta Dili’ndeki “pantay” ve Pehvelîcedeki “panti”

¹⁰ Tehânevî, Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid, *Keşşâfû Istilâhâtî’l-Fünûn ve’l-’Ulûm*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996, I, 1701.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, y.y. , Beyrut, 1994, II, 615.

¹² Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu’l-’Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Matba’atu Hükûmeti’l-Kuveyt, Kuveyt, 1994, VII, 175.

¹³ Hüseyin Remzî, *Lûgat- ı Remzî*, Matba’a-i Hümayûn, İstanbul, 1887, II, 854.

¹⁴ *Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972, XIV, 236.

¹⁵ Ali Nazîmâ-Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lûgati*, (haz. Necat Birinci vd.), TDK Yayınları, Ankara, 2002, s. 392.

¹⁶ Tehânevî, *Keşşâfû Istilâhâtî’l-Fünûn ve’l-’Ulûm*, I, 1701.

¹⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, VII, 175.

¹⁸ Zebîdî, *Tâcu’l-’Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, VII, 175.

¹⁹ Musa Balcı, *Taşa Kazınmış Sözler: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2016, s. 141.

²⁰ Sir James W. Redhouse, *Ottoman-English Dictionary*, Sev Yayınları, İstanbul, 2011, s. 925.

²¹ Ali Ekber Dihhudâ, *Lugat-nâme*, Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân, 1916, XII, 482.

²² F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 258.

²³ Balcı, *Taşa Kazınmış Sözler: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, s. 145.

kelimesiyle aynı anlamı taşır. Bu yüzden “pend” aslında “yol” ve “pend-dâden: öğüt vermek” de mecazî olarak yol göstermek anlamına gelir.²⁴

Nasihatin Türkçe karşılığı olarak kullanılan kelime ise “öğüt” tür. Öğüt; vaaz,²⁵ kişinin yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, verilen fikir,²⁶ kişiye doğru yolu göstermek ve onu kötü davranışlardan sakındırmak için söylenen söz²⁷ anlamlarına gelir.

Dîvânü Lugâtî't-Türk'te “öğüt” maddesinin karşısında yer alan beyit şöyledir:

“Algıl öğüt mendin oğul erdem tile
Boyda uluğ bilge bolup bilging ula”²⁸

“Oğul benden öğüt al fazilet dile
Ulus arasında büyük bilgin ol bilgini yay.”²⁹

“Ey oğul; benden öğüt al, edep ve terbiyeye çalış, tâ ki ulusun büyüğü olasın, onlar arasında edep ve hikmetin yayıla.”³⁰

Sözlük ve ıstılahî manalarına, Arapça, Farsça ve Türkçede kullanılan şekillerine bakıldığında kapsamlı bir kelime olduğu görülen nasihat; Türkçede “etmek” ve “vermek” yardımcı fiilleri ile “nasihat etmek”, “öğüt vermek” şeklinde de kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelimeye Farsça eklerin getirilmesi sureti ile oluşturulan ve bu şekilleri ile deyim olarak kullanılan sözcükler de vardır. Örneğin, öğüt veren anlamında “nasîhat-kâr, nasîhat-ger”; öğüt alınacak söz anlamında “nasîhat-âmîz”; öğüt dinler anlamında “nasîhat-pezir”; öğüt dinlemez anlamında “nasîhat-nâ-pezir” bunlardan bazılarıdır.

²⁴ Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı Başlangıçtan İslâmiyet'e Kadar*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 439.

²⁵ *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”*, (çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1986, IV, 453.

²⁶ *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (haz. İlhan Ayverdi), Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2005, III, s. 2419; *Dil Derneği Türkçe Sözlük*, Karınca Yayınları, Ankara, 2012, s. 1233.

²⁷ *Türkçe Sözlük*, (haz. Mehmet Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1959, s. 605.

²⁸ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1939, I, 51.

²⁹ Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, s. 51.

³⁰ Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, s. 51.

Nasihat eden kişiye “nâsîh” denir. Bir terzi nasıl ki sökük ve yırtık bir elbiseyi yama yaparak ondaki kusuru iyileştirmeye çalışıyorsa, nasihat eden kişi de karşısındaki kişide yanlış yahut eksik gördüğü hasletleri düzeltmek gayretindedir. Arapçada “terzi” kelimesinin kaşılıklarından birinin de “nâsîh” olması³¹ bu anlamda manidardır. Nâsîh, aynı zamanda temiz kalpli manasına da gelir.³² Yani nasihat eden kişinin samimi, çıkarsız ve iyi niyetli olması beklenmektedir.

Tüm bu tanım ve kavramlar çerçevesinde kişinin evvelâ kendi inanç ve ibadetlerindeki dürüstlük; her türlü iyiliklerindeki samimiyet ve karşısındaki kişinin bireysel gelişimine katkı sağlamak amacı ile yaptığı sözlü irşat, nasihat olarak açıklanabilir.

C. NASİHAT-NÂMELERİN KAYNAKLARI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Türk milletinin kendi kültür ve medeniyet havzası içerisinde tabî olarak bulunan ahlâkî değerler vardır. Bu değerlerin yanı sıra doğrudan ya da dolaylı yollarla etkileşimde bulunduğu farklı kültür, medeniyet ve edebiyatlardan gelen birikimler, Türk İslâm edebiyatında nasihat-nâme geleneğinin oluşumuna etki etmiştir. Tercümeler vasıtası ile haberdar olduğumuz Antik Yunan ve Hint medeniyetleri ile Arap ve Fars edebiyatlarına ait erdem ve hikmet vurgusu yapan metinler, bu etkilerin başında gelir. Ayrıca, İslâmiyet öncesi Türk edebiyatındaki manzumelerde zikredilen dinî ve ahlâkî değerler de nasihat-nâmelerin zeminini oluşturmuştur.

Antik Yunan’dan İslâm öncesi Türk şiirine kadar devam eden süreçte zengin bir altyapı kazanan nasihat-nâme geleneği, Türklerin İslâmiyet’i kabul etmeleri ile kemal noktasına ulaşmıştır. Nitekim yeni dinin “İnsanlara samimiyetle doğru ve güzel olanı tavsiye etmek” üzerinde ısrarla durması, *Kur’ân* ve hadislerden konunun önemine dair elde edilen bilgiler; Hz. Peygamber’in, sahabe ve İslâm büyüklerinin hayatından örnekler, Müslüman müelliflerin bu temada eserler yazmasını teşvik etmiştir. Bu anlayışla İslâmiyet’in kabulünden hemen sonra ortaya çıkan ilk

³¹ Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbu’l-‘Ayn*, (haz. Dâvûd Sellûm vd.), Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2004, s. 827.

³² Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, s. 827.

anlatılardan başlayarak Türklerin sözlü ve yazılı edebiyatlarında öğüt, hikmet gibi kavramlar ön planda tutulmuştur.

Türklerin efsanevî bilge kişisi Dede Korkut, kendi ismiyle anılan hikâyelerinde Türk ahlâk ve töresine ait anlatılara yer verir. Bu anlatılarda şefkat, sadakat, şeref, namus gibi temalar işlenmiştir.³³ Türkçenin ilk sözlüğü ve İslâmî dönemin ilk edebî eserlerinden *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “öğüt” kavramı ile ilgili birçok beyite rastlanmaktadır. Bu beyitlerden birinde öğüdün insan psikolojisi üzerindeki rahatlatıcı etkisine işaret edilmiştir:

“Erdi oza erenler erden begi bilig tag
Aydı üküş öğütler könġlüm bolur anġar sag”³⁴

“(Eski zamanlarda (her biri) bir erdem beyi ve bilgi daġı (olan) insanlar vardı; (bunlar) pek çok öğüt verdiler; (onları andıkça) gönölüm (daha da) ferahlıyor.)”³⁵

Yine, bilgili kişilerin verilen öğütleri hemen kavraması gerektiğine dikkat çekilmiştir:

“Üs kes körüp yögsek kalık kodı çokar
Bilge kişi öğüt birip tawrak ukar”³⁶

“(Akbaba (yerde) bir leş gördüğü zaman yükseklerden süzülerek aşağılara iner;

(akıllı ve bilgili adamın avı da öğüttür) böyle bir kişi bir öğüt verildiği zaman onu derhal kavrar.)”³⁷

İbadet etmenin gerekliliği, dünyanın geçiciliği ile ilgili nasihatler yine mezkûr eserde yer alan konulardandır:

³³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük I*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1964.

³⁴ Talât Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Manzum Parçalar*, TDK Yayınları, Ankara, 1989, s. 146.

³⁵ Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Manzum Parçalar*, s. 147.

³⁶ Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Manzum Parçalar*, s. 146.

³⁷ Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Manzum Parçalar*, s. 147.

“Tün kün tapun tengrike boynamagıl
Korkup angar eymenü oynamagıl”³⁸

“(Gece ve gündüz Tanrı’ya tapın, ibâdet et; isyankâr olma;

Ondan kork ve çekin, oyun ve eğlenceye dalma.)”³⁹

Bunların dışında; misafiri güzel ağırlamak, güzel bir yemeği başkaları ile paylaşmak, ekşi suratlı olmamak, yumuşak huylu ve cömert olmak, mal sahibi olduğunda kibire kapılmamak, arkadaşlar ile iyi geçinmek, herkese elinden geldiğince iyilikte bulunmak *Dîvânu Lugâti’ t-Türk’* te verilen tavsiyelerdir.⁴⁰

Türk edebiyatında nasihat-nâme geleneğinin oluşumunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu geleneğe kaynaklık eden unsurlara temas etmek gerekir. Bu unsurlar Antik Yunan medeniyeti, Hint medeniyeti, Arap edebiyatı, Fars edebiyatı, İslâmiyet öncesi Türk edebiyatı ve İslâmî gelenek olmak üzere ayrı başlıklar altında incelenecektir. İlgili başlıklarda, söz konusu etkileşimin nasıl ve ne yollarla olduğu hakkında bilgi verilecektir.

a. Antik Yunan Medeniyeti

İslâm medeniyeti, Yunan uygarlığı ile Yunan filozofların eserlerinin Grekçe ve Süryânîceden Arapçaya yapılan tercümeleri vesilesi ile tanışmıştır.

Kendisinden sonra geriye hiçbir eser kalmamasına rağmen tercümeler kanalıyla hakkında birçok bilgiye ulaşılan Sokrates (v. MÖ 399), bu başlıkta zikredilmesi gereken ilk isimdir. Nitekim o, içinde bulunduğu toplumun ıslahı için çaba göstermiş; ahlâka ait genel prensipler üzerine eğilmiş ve ahlâkî düşüncenin zorunlu ve değişmez unsuru olan insanı merkeze alan bir felsefî düşünceyi benimsemiştir.⁴¹ Sokrates’in yetiştirdiği en mühim talebelerinden Platon (v. MÖ 348-

³⁸ Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dîvânu Lugâti’ t-Türk’teki Manzum Parçalar*, s. 154.

³⁹ Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dîvânu Lugâti’ t-Türk’teki Manzum Parçalar*, s. 155.

⁴⁰ Geniş bilgi için bk. (Talat Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri: Dîvânu Lugâti’ t-Türk’teki Manzum Parçalar*, TDK Yayınları, Ankara, 1989, ss. 128-139), (Osman Esin, “Dîvânu Lugâti’ t-Türk’teki Öğüt Metinleri Üzerine Stilistik Bir İnceleme”, *İdil*, c. 7, S. 45, 2018, ss. 515-528).

⁴¹ Mahmut Kaya, “Sokrat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVII, 352.

347) da ahlâk ve erdem konuları üzerinde düşünmüştür. Onun tüm erdemlerin başı olarak tavsif ettiği “adalet” eserlerinde en çok bahsi geçen konulardan biridir. O, bilhassa *Devlet* adlı eserinde adaletin özü ve mahiyeti, tüm insanları mutluluğa götürecek bir yönetimin nasıl olması gerektiği gibi konulara genişçe yer vermiştir.⁴² Ona göre devlet; dünyada iyiyi, doğru ve güzeli gerçekleştirmeye yarayan bir terbiye kurumu ve adaletin gerçekleşebileceği yerdir.⁴³ Platon’un öğrencilerinden Aristoteles (v. MÖ 322) de, ahlâk ve ahlâkın amacı ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atmıştır. Ona göre ahlâkın amacı ve insanı mutluluğa ulaştıran tek vasıta erdemdir. Bu erdemlerin bütünü de adalet oluşturmaktadır. Ona göre adalet, erdemler bütünü iken adaletsizlik, kötülükler bütünüdür.⁴⁴

Sokrates, Platon ve Aristo gibi filozofların adalet, ahlâk, erdem ve siyasete dair bu görüşleri Müslüman düşünürler tarafından İslâmî terimler ışığında tekrar yorumlanmıştır. Bu yorumlar, Türk İslâm edebiyatı sahasında bilhassa devlet idarecileri ve yönetimde söz sahibi kişilere yönelik nasihat-nâmelerin fikrî temellerinin oluşumuna etki etmiştir. Böylece, klâsik Doğu edebiyatlarının en mühim kaynaklarından olan Antik Yunan felsefesi, İslâm felsefesi aracılığı ile klâsik Türk edebiyatı metinlerinin derinliklerinde hissedilir olmuştur.⁴⁵

Antik Yunan’daki felsefî metinlerin yanı sıra edebî eserler de Türk İslâm edebiyatı metinlerinin zihnî teşekkülüne ve teknik yönlerine doğrudan ya da dolaylı etkide bulunmuştur. Masal, hikâye, mesnevî ve diğer anlatılarımızda ahlâkî mesajların hayvanlar aracılığı ile verilmesi, bu etkinin örneklerinden biridir. Antik Yunan’ın önde gelen masalcılarından Ezop’u (v. ?) bu noktada hatırlamak gerekir. MÖ VI. asırda

⁴² Platon, *Devlet*, (çev. Cenk Saraçoğlu-Veyssel Atayman), Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul, 2006, s. 148.

⁴³ Cavit Sunar, *İslâm Felsefesinin Yunan Kaynakları ve Kozalite Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 43.

⁴⁴ Mehmet Demirtaş, “Antik Yunan Filozoflarındaki Adalet Anlayışının İslam Filozoflarına Etkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 43, 2016, s. 2440.

⁴⁵ Halil İlteriş Kutlu, “Klasik Türk Edebiyatı Araştırmalarında Antik Yunan Kaynaklarının Önemi Dair”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Genç Türkologlar Kongresi*, İstanbul Kültür Üniversitesi, 27.08.2012 – 28.08.2012.

Erişim:

https://www.academia.edu/2222319/Klasik_T%C3%BCrk_Edebiyat%C4%B1_Ara%C5%9F%C4%B1rmalar%C4%B1nda_Antik_Yunan_Kaynaklar%C4%B1n%C4%B1n_%C3%96nemine_Dair (21.05.2019).

yaşayan fabl türünün kurucusu Ezop, kendi ismi ile anılan masalları ile şöhret bulmuştur. *Ezop Masalları'nda*⁴⁶ hayvanların başından geçen olaylar üzerinden bireyi eğitmek amaçlanmıştır. Dürüstlük, adalet, cömertlik, sadakat, dostluk gibi kavramların ön plana çıkarıldığı bu masallarda; temsili olarak hayvanların kullanılması ve yüceltilen ortak değerler, sonraki dönemlerde Müslüman müelliflerin edebî eserlerinde de görülmeye başlamıştır.⁴⁷

b. Hint Medeniyeti

İslâm dünyasının Hint medeniyeti ile tanışması Antik Yunan medeniyetinde olduğu gibi tercümeler vasıtası ile olmuştur. Meşhûr Sâsânî Hükümdarı Nûşîrevân (v. 579) döneminde Hint medeniyetine ait eserler devrin Farsçasına tercüme edilmiştir. Bu eserlerin başında *Pançatantra (Kelîle ve Dimne)* gelmektedir. *Kelîle ve Dimne* 560 yılında Bürzûye (v. ?) tarafından Pehlevîceye, 759 yılında İbnü'l-Mukaffa (v. 759) tarafından Pehlevîceden Arapçaya tercüme edilmiştir.

Kelîle ve Dimne, Brahman rahip Beydaba (v. MÖ 142) tarafından MS III. yüzyılda derlenmiş ve devrin kralı Debşelim'e sunulmuştur. Eserin amacı; başta Kral Debşelim olmak üzere, yöneticilere yönetim ahlâkı ile ilgili nasihatte bulunmaktır. Eserde yönetimle ilgili nasihatlerin yanı sıra, ailevî ve ferdî ahlâka dair tavsiyeler de yer alır. Beydaba ve Debşelim (v. ?) arasındaki diyalogların da yer aldığı eserde nasihatler, klâsik Brahman inanışına yaraşır bir şekilde hikmet ve nükteler ile süslenmiştir.⁴⁸

Fabl türünün en güzel örneklerinden *Kelîle ve Dimne* çeşitli masallardan oluşmaktadır. Bu masalların kahramanları güvercin, aslan, baykuş, maymun, kaplumbağa, kedi, fare gibi hayvanlardır. Masallarda dostluk, yardımlaşma, affedici olma, yumuşak huyluluk gibi hasletler teşvik edilmiştir. *Mesnevî*'den *La Fontaine*'e kadar birçok esere etki eden *Kelîle ve Dimne*; dünyada “*Kelîle ve Dimne* Edebiyatı”

⁴⁶ Aisopos, *Masallar*, (çev. Nurullah Ataç), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998.

⁴⁷ Örneğin bk. (İbrahim Çetin Derdiyok, “Sa’dî’nin Bostân’ı ve Ezop Masalları’nda Ortak Temalar”, *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, c. XII, S. 12, 2003, ss. 1-14).

⁴⁸ Beydaba, *Kelîle ve Dimne*, (haz. Osman Koca), Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 11.

oluşturmuştur.⁴⁹ Yazıldığı tarihten itibaren büyük revaç bulan bu eser, Arap ahlâkî aklının oluşumunda birincil kaynak olarak gösterilmiş;⁵⁰ Doğu edebiyatları başta olmak üzere “ahlâk” ve “hikmet” konularında başvuru eserlerinden biri hâline gelmiştir.

Yine Hint medeniyeti dairesinde tebarüz etmiş *Ramayana*, *Mahabharata*, *Kathasaritsagara*, *Çukasaptati* gibi anlatılar,⁵¹ içerisinde hikmet ve öğüt bulundurmaları bakımından mühimdir. Bilhassa *Çukasaptati* diğer ismiyle *Şukasapati* (*Papağanın Yetmiş Hikâyesi*); *Tûtî-nâme* ismi ile Hintçeden Farsçaya, oradan Türkçe ve diğer dillere çevrilmiştir.⁵²

Pançatantra, *Ramayana*, *Mahabharata*, *Kathasaritsagara*, *Çukasaptati* gibi Hindistan’da ortaya çıkan hikâyeler Türk İslâm edebiyatını da derinden etkilemiş,⁵³ akıl ve duygu terbiyesine yönelik öğretileri ile nasihat-nâmelerin oluşumuna kaynaklık etmiştir.

c. Arap Edebiyatı

Arap edebiyatında ortaya çıkan didaktik şiirler, Türk İslâm edebiyatında öğreticilik yönü ağır basan “nasihat-nâme” türündeki eserlerin doğuşunda önemli bir rol oynamıştır. Arap şiirinin başlangıç evresini oluşturan Cahiliye Dönemi, söz konusu didaktik şiirlerin ilk verimlerinin neşv ü nemâ bulduğu dönemdir. Bu dönem kasidelerinin ekseriyetle sonlarında, şairlerin kişisel hayat tecrübelerine ve toplumun ahlâkî değerlerine ait beyitler yer almıştır. Cahiliye Devri kasidelerinde olduğu gibi Emevî şairler de urcûzelerinin sonlarında hikmetli söz, öğüt ve kişisel hayat tecrübeleri ile ilgili beyitlere yer vermiştir.⁵⁴ Böylece, Cahiliye Devri kasideleri sonlarında

⁴⁹ Adnan Karaismailoğlu, “Kelîle ve Dimne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, 210.

⁵⁰ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Ahlâkî Aklı*, (çev. Muhammet Çelik), Mana Yayınları, İstanbul, 2015, s. 214.

⁵¹ Geniş bilgi için bk. (Korhan Kaya, *Hint Masalları*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998).

⁵² İbrahim Sona, *Türk Edebiyatında Tûtî-nâme Hikâyeleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Gazi Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2012, s. 1.

⁵³ Geniş bilgi için bk. (Yusuf Çetindağ, “Edebiyatımızın Kaynaklarından: Doğu Medeniyeti ve Metinleri”, *Turkish Studies*, vol. 4, 2009, pp. 2043-2088).

⁵⁴ Kemal Tuzcu, “Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 47, 2007, s.153.

görülmeye başlayan “ahlâkî değerlerin şiire yansıtılması” örnekliği, Emevî şairlerin urcûzelerinde artarak devam etmiş ve urcûzeler Arap edebiyatının ilk didaktik şiirleri olarak kabul görmüştür.⁵⁵

Emevî Devleti’nin son, Abbasî Devleti’nin ilk devirlerinde ortaya çıkan didaktik şiirler Abbasî’lerin ikinci döneminde gelişme göstermiştir. Bu gelişmede şiirin öğretim tekniği olarak kabul görmesi etkili olmuştur. Abbasî Devri eğitim kurumları kütüphaneler ve mescitlerde yer alan ezbere dayalı eğitim metoduna kolaylık getirmek için âlimler, Antik Yunan ve Hint medeniyetlerini araştırmışlardır. Eski Hint’te matematiğe ait kuralların hafızada daha kolay tutulması için nazma çekilmesi, Truva Savaşı’nı konu alan Homeros’un (v. ?) *İlyada* ve *Odysea* destanlarının manzum olması, Abbasî Devri âlimlerine örnek teşkil etmiştir. Böylece, tıpkı kadim Yunan ve Hint medeniyetlerinde olduğu gibi eğitimde nazmın kullanılmasının ezberi kolaylaştıracağı düşüncesine varılmıştır.⁵⁶ Bu anlayışla, ritmik yapısı sayesinde ezberi kolaylaştıran şiir, bir öğretim metodu olarak Abbasîlerde yerini almış ve Arapçada “ eş-şi’rû ta’lîmî ” veya “ eş-şi’ru’l-ilmî ” olarak tesmiye olunan bir şiir türü ortaya çıkmıştır.

Arap edebiyatındaki “ta’lîmî” şiirlerin yanı sıra, “hikmet” türünde kaleme alınan şiirleri de bu başlıkta zikretmek gerekir. Firaset sahibi olma, eşyanın ve ilmin en faziletlisini bilme, bilgelik, ileri görüşlülük anlamı taşıyan hikmet; “bir şeye vâkıf olma”, “men etme”, atın itaatsiz davranışlarını engellemek için ağzına vurulan “gem” anlamında⁵⁷ da kullanılmıştır. Nasıl ki gem atı itaatsiz davranışlardan alıkoyuyorsa bilgece söylenmiş hikmetler de kişiyi yanlış davranışlardan alıkoyar; ona doğru ve güzel olanı seçmesi konusunda yardımcı olur.⁵⁸ Bu anlamda “hikmet”, “nasihat” kavramı ile benzerlik arz eder ve zaman zaman aynı anlamda kullanılır.

⁵⁵ Ahmet Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, Ofis Yayınları, İstanbul, 2018, s. 37.

⁵⁶ Kadri Yıldırım, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, S. 1, 2009, s. 172.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XII, 140.

⁵⁸ Muhammet Selim İpek, “Arap Şiirinde Hikmet Esintileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 41, Aralık 2015, s. 174.

Cahiliye'den başlayıp Emevî ve Abbâsî şairlerde devam eden ahlâkî değerlere şiirde yer verilmesi, hikmet türünde kaleme alınan şiirler, öğretici metinlerin nazma çekilerek eğitimde kullanılmasının yanı sıra tercüme faaliyetleri de İslâmî Türk edebiyatındaki nasihat-nâmelerin ilham kaynaklarından biri olmuştur. Bilhassa edebî ve ilmî faaliyetlerde artışın gözlendiği Abbasî Devri'nde devletin kurucusu Ebû Câfer el-Mansûr (v. 775), daha sonra el-Mehdî (v. 785); astronomi, tıp ve mantık başta olmak üzere birçok bilim dallarında yapılan çalışmaları Arapçaya tercüme ettirmiştir. Mezkûr tercümelerin bir kısmı ezberlenmeyi kolaylaştırmak için manzum olarak kaleme alınmıştır. Doğu ve Batı'daki gelişmeleri Abbasî'lere taşıyan bu tercümeler sayesinde şiir, Arap kültürü dışındaki şiirlerle etkileşime girmiş ve daha özgür bir ortama kavuşmuştur.⁵⁹ Devlet adamları tarafından desteklenen ve kendilerine maaş bağlanan şairler, bireyi eğitmeyi hedef alan didaktik şiirler kaleme almıştır. Bu hedef çerçevesinde Muhammed b. İbrâhim (v. 904), Ebân b. Abdulhamîd el-Lâhikî (v. 815-816), Bişr b. Mu'temir (v. 825), Ebu'l-Atâhiyye (v. 825), Asmâî (v. 831), Hakem b. El-Behrânî (v. 837) gibi şairler şiirlerinde hikmet ve zühde dair konulara yer vermişlerdir.⁶⁰

Ebu'l-Sehl b. Nevbaht (v. ?) ve Ebân b. Abdülhamîd el-Lâhikî tarafından Arapçaya tercüme edilen *Kelîle ve Dimne*, ahlâkî öğütler ve hikmetlerin yer aldığı eserlerin ilki ve en önemlisidir. Yine Lâhikî'ye ait zekât ve oruçla ilgili *Kasîdetü's-Siyâm* isimli eserde, zekât ve oruçla ilgili ayet ve hadislerden iktibaslara yer verilmiştir. Ebu'l-Atâhiyye'ye (v. 825) ait *Zâtü'l-Emsâl*, atasözleri ve hikmetli sözlerden oluşması bakımından dikkate değerdir. Toplam 4000 beyitten oluşan eserin günümüze yalnız 300 küsur beyiti ulaşmıştır. Eserde dünyanın geçiciliği, sabır, hoşgörü, ibadet, ahlâk gibi konular işlenmiştir.⁶¹

d. Fars Edebiyatı

Öğüt içerikli metinler Fars edebiyatının ana konularından biri olmuştur. Gerek İslâm öncesi devirde gerekse İslâmiyet'ten sonra mevcudiyetini koruyan bu metinler

⁵⁹ Hüseyin Polat, "Abbasî Dönemi Şiiri ve Şairlerine Genel Bir Bakış", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, S. 14, 2018, s. 645.

⁶⁰ Polat, "Abbasî Dönemi Şiiri ve Şairlerine Genel Bir Bakış", s. 638.

⁶¹ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 40.

Fars edebiyatında çok eski bir geçmişe sahiptir. Orta Farsça olarak adlandırılan dönemde öğüt ve atasözlerinin daha çok yer aldığı ve bu dönemin “Hikmet ve Öğüt Edebiyatı Dönemi” olarak nitelendirildiği kaynakların bize verdiği bilgilerdir.⁶² Eşkânîler ve Sâsânîler döneminde Fars edebiyatında Pehlevî dilinde kaleme alınmış ve günümüze kadar ulaşmış eserlerin büyük bir bölümünde ahlâk kuralları, ahlâkî öğütler ve hikmetli sözler yer verilmiştir. Bu ahlâkî değerlerin önemli bir kısmı Zerdüş’tün kutsal kitabı *Avesta*’ya dayanmaktadır.⁶³ Bilhassa Sâsânîler döneminde ahlâkî meselelere büyük önem verilmiş; ahlâkî öğütler, hikmetli sözler yüksek yapılarla, giysi kenarlarına, sofra çevrelerine, bazı kapların üzerine yazılmıştır.⁶⁴ Ortadan kaybolması istenmeyen sözler şayet yazacak bir yer yoksa gelecek kuşaklara iletilmesi için kayaların üzerine kazınmıştır. İran’da hâlen, İslâm öncesi Fars edebiyatı geleneğinin belki de devamı olarak Hâfız’dan (v. 1390) Sa’dî’den (v. 1292) bazı hikmetli sözler içeren beyitler başörtü ve giysi kenarlarına yazılmaktadır.

Fars edebiyatında öğüt muhtevalı eserler *enderz-nâme*⁶⁵ ismi ile anılmıştır. *Enderz-nâme* metinleri padişah ve vezir gibi devlet büyüklerinin kendi çocukları, bilge ve âlimlerin ilim ehli ve halk tabakası, babaların da evlatları için ortaya koydukları sözlü ve yazılı tavsiyelerden oluşur. Bazen saray mensupları bazen de halkın geneli için yazılan bu eserlerdeki amaç muhataba doğru ve güzel davranışlar kazandırmaktır. Dînkert’in *Altıncı Kitab*’ı, Âzerbâd Mihrespendân’a (v. ?) ait *Enderz-i Âzerbâd Mihrespendân*, Sâsânî Hükümdarı Nûşîrevân’ın veziri Bozorgmihr’e (v. ?) ait *Yâdgâr-ı Bozorgmihr* bu türden eserlere örnek olarak verilebilir.

Türk İslâm edebiyatı nasihat geleneğine ilham veren temel metinlerden biri olan *Kelîle ve Dimne* ilk kez bu dönemde Hintçeden Pehlevîceye çevrilmiştir. Daha sonra Abdullah b. Mukaffâ (v. 759) tarafından bazı eklemeler yapılmak sureti ile Arapçaya tercüme edilmiştir. Sâsânî Devleti’nin kurucusu Erdeşîr-i Bâbekan (v. ?) döneminde yaşamış Zerdüştlüğün kutsal kişilerinden Ardâvîrâf’ın uhrevî dünyaya

⁶² Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı: Başlangıçtan İslamiyet’e Kadar*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 439.

⁶³ Nimet Yıldırım, “Fars Öğüt Edebiyatı”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Kış 2005, s. 52.

⁶⁴ Balcı, *Taşa Kazınmış Sözler: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, s. 160.

⁶⁵ “Enderz-nâme” kelimesinin anlamı ile ilgili açıklamalar için bk. (“Nasihat, Pend, Öğüt Kavramları” başlıklı bölüm).

yaptığı yolculuğu konu edinen *Ardâvîrâfnâme* isimli eser⁶⁶ de İslâm öncesi Fars edebiyatında tebarüz eden ahlâkî eserlerdendir.

İslâmiyet sonrası Fars edebiyatında hikmet, ahlâk ve öğüt temaları Firdevsî (v. 1020), Attâr-ı Nîşâbûrî, Sa‘dî-i Şîrâzî, Mevlânâ (v. 1273) ve Hâfız gibi şahsiyetlerin eserlerinde ayet, hadis, sahabe ve din büyüklerinin sözleri ile süslenerek işlenmiştir. Selçuklular Devri şairlerinden Nâsır-ı Hüsrev’in (v. 1073’ten sonra) *Rûşenâyî-nâme* ve *Sa‘âdet-nâme* isimli tasavvûfî eserlerinde İslâm ahlâkî ve hikmet esintilerinden izler bulmak mümkündür. Buraya kadar isimleri zikredilen eserler Türk İslâm edebiyatında nasihat-nâme geleneğinin oluşumuna doğrudan ya da dolaylı etkisi bulunmuş eserlerdir. Bunlar içerisinde şüphesiz en mühim yer Attâr’ın *Pend-nâme* isimli eserine aittir. Bugünkü *pend-nâme* türünün kurucusu olarak kabul edebileceğimiz Attâr-ı Nîşâbûrî ve eseri İslâmî Türk edebiyatı için son derece önemlidir. Nitekim, bu sahada kaleme alınan eserlerin birçoğu Attâr’ın *Pend-nâme*’sinin manzum veya mensur tercüme ve şerhlerinden oluşmaktadır. Bazıları da bu eserden esinlenerek kaleme alınmıştır. Sa‘dî-i Şîrâzî’nin *Bostân* ve *Gülistân* isimli eserlerini de bu noktada hatırlamak gerekir. Türkçe manzum nasihat-nâmeler arasında zikrettiğimiz birçok eser tıpkı Attâr’ın *Pend-nâme*’sinde olduğu gibi *Bostân* ve *Gülistân*’ın manzum tercüme ve şerhlerinden oluşmuştur.

Fars edebiyatında kaleme alınan öğüt muhtevalı eserlerin yanı sıra, bu eserlerde isimleri geçen kişiler de Türk İslâm edebiyatındaki nasihat-nâmeleri etkilemiştir. Nitekim Fars öğüt edebiyatında hikmetli sözleri ile meşhur Nûşîrevân, Bozorgmihr, Hûşeng, Behmen, Âzerbâd gibi isimler edebî, ahlâkî ve eğitime dair kitaplarda Müslüman filozoflar gibi yer almıştır. Onların hikmetli sözleri İslâm büyüklerinin sözleri ile birlikte birçok esere aktarılmış, zamanla Arapça ve Farsça atasözleri arasına girmiştir. Öyle ki İslâmî kaynaklarda Hz. Ali’den sonra sözleri en çok aktarılan kişi Nûşîrevân olmuştur.⁶⁷ Devlet yönetimindeki adaleti ile tanınan Nûşîrevân, Türk İslâm edebiyatında bilhassa yöneticilere yönelik kaleme alınan nasihat-nâmelerde “örnek şahsiyet” olarak yer almıştır. İslâmiyet’in kabulü ile birlikte Fars edebiyatında

⁶⁶ Geniş bilgi için bk. (Nimet Yıldırım, *Ardâvîrâfnâme*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2011).

⁶⁷ Nimet Yıldırım, *İran Kültürü : Zerdüşten Firdevsî’ye Sa‘dî’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 455.

Nûşirevân, Bozorgmihr gibi isimlerin yanına Lokmân Hekim (v. ?), Hz. Ali (v. 661), Muhammed Bâkır (v. 733), Câfer-i Sâdık (v. 765) ve Musâ Kâzım (v. 799) gibi isimler de eklenmiştir.

e. İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı

Türklerin Müslüman olmadan önceki edebî mahsullerinde didaktik ve ahlâkî motifler sıklıkla görülmektedir. Türk edebiyatının ilk yazılı metinleri olarak kabul edilen Orhun Abideleri'nde Bilge Kağan (v. 734), halkını Çin tehlikelerine karşı uyarmış ve onlara çeşitli öğütler vermiştir.⁶⁸

İslâm öncesi Türk şiirinin bize kadar ulaşan en eski örneklerinden Budist ve Maniheizt Uygur şiirlerinde din dışı sayılabilecek konuların yanı sıra dua ve ilâhiler yer almıştır. Maniheizt çevredeki metinlere göre daha çeşitlilik arz eden ve sayıca fazla olan Budist Uygur metinleri dinî-didaktik parçalar olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹ Bu parçalar arasında sadaka vermenin faziletlerine dair bir şiir dikkati çeker. 16 dörtlükten oluşan manzumede sadaka vermenin sevapları, anne ve baba başta olmak üzere büyüklere saygı ile muamele etmek, tamahkârlıktan sakınmak, kavga ve gürültüden uzak durup asillerin yolundan gitmek gibi çeşitli öğütler yer almıştır. Manzumenin başında “ey” nidası ile dikkatler toplanmış ve anlatılacak şeylerin vaaz olduğu söylenmiştir:

“Anın amtı upasilar a
Ançakıya seringler
Atı kötrülmüş nomlamış
Adruk bu nomug tınglanglar”⁷⁰

⁶⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 5.

⁶⁹ Şinasi Tekin, “Uygur Edebiyatının Meseleleri (Şekiller-Vezinler)”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 1-2, 1965, s. 19.

⁷⁰ Şinasi Tekin, “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı I -Eski Türk Şiiri-*), c. 51, S. 409, TDK Yayınları, Ankara, 1986, s. 28.

“O halde şimdi ey Upâsaka’lar
 Birazcık bekleyiniz
 Adı Yüce’nin va‘zettiği
 Bu seçkin va‘zı dinleyiniz!”⁷¹

Bu parçalardan günümüze ulaşan örnekler arasında ölüm ve fânîlik konulu bir şiire rastlanmıştır. Mezkûr şiirde makamı ne olursa olsun kimsenin ölüme karşı koyamayacağı, ölümden kurtuluşun olmadığı gibi ifadeler yer verilmiştir:

“Özüt ajun bilteçi
 Öge tigit beg işi
 Üstünki çoğlug tengriler
 Öçesgü yok ölümke”⁷²

“Ruhlar âlemini bilenler,
 Hanlar, sultanlar (ve) beyler,
 Yüce (ve) nurlu tanrılar,
 Karşı koyamaz ölüme.”⁷³

Burkan (Budhha) muhitinde Çısuva Tutung (v. ?) isimli bir şair tarafından nazmedilen “Gevezelik Boyası” isimli manzumede hikmete sarılmak, gönle yönelmek, başkaları ile uğraşmamak gibi konulara dair öğütler verilmiştir:

“yirtinçü-nünḡ yilvi tül teg ertükin ukıl.
 yintsik metin şımmu-larka nışvanıḡ utgıl.
 yintem arıḡ öz könḡül-üg burkan tip tuygıl.
 yig nom bu ol munı tutup iş simek kotgıl.”⁷⁴

⁷¹ Tekin, “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, s. 29.

⁷² Tekin, “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, s. 31.

⁷³ Tekin, “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, s. 31.

⁷⁴ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 120.

“Dünyanın büyüğü bir rüya gibi olduğunu anla,
şeytanlara kendini ezdirmeden iptilâlara hâkim ol,
her vakit temiz olan asıl gönülü burkan bil,
üstün töre budur; bunu ele al, başkaları ile uğraşmayı bırak.”⁷⁵

“köni ögeli бүгүş urgıl odug-ın sakın.
köz-i yaruk ıduk-larka bargıl yakın.
көнгүл visay ikigü-nüng töz-in sakın
көнгүл-tin taş negü nom bar çınkaru bakın.”⁷⁶

“Doğru muhakeme etmek için hikmet kullan, uyanık ol,
gözü parlak azizlere yakın bulun,
gönül ve dış varlık, her ikisinin aslını düşün,
gönül dışında ne gibi bir töre var, dikkatle bak.”⁷⁷

Şiirin sonunda yer alan mısralarda hocalardan usul öğrenmek, kurtuluş istemek, daima olgunlar arasında çiğ, çiğler arasında olgun davranmak gibi tavsiyeler verilmiştir.⁷⁸

D. İSLÂMÎ GELENEKTE “NASİHAT”

İslâmiyet’in ortaya koyduğu şer’î ve itikadî hükümlerin yanı sıra ahlâkî hükümler de vardır. Dinin getirdiği mezkûr hükümlerin hedefi bireyi dinî ve ahlâkî yönden kemale erdirerek dünya ve ahiret saadetine ulaştırmaktır. Bu tekâmülün sağlanmasında ise nasihat büyük önem arz eder.

Kur’ân-ı Kerim’de hem kendisinden hem Müslüman kardeşlerinden hem de tüm insanlıktan sorumlu tutulan Müslümanların muhatap olduğu öğütler vardır. Örneğin; Âl-i İmrân Suresi’nde şöyle buyrulmaktadır: “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁷⁹

⁷⁵ Arat, *Eski Türk Şiiri*, s. 121.

⁷⁶ Arat, *Eski Türk Şiiri*, s. 121.

⁷⁷ Arat, *Eski Türk Şiiri*, s. 121.

⁷⁸ Arat, *Eski Türk Şiiri*, s. 123.

⁷⁹ Âl-i İmrân 3/104.

Ayette insanları iyiliğe çağırarak ve kötülükten uzaklaştırmak eyleminin önemine dikkat çekilmiş, kendi dinî ve ahlâkî gelişimini tamamlamış müminlerin daha sonra diğer müminleri de bu konuda teşvik etmeleri istenmiştir. Ancak bu şekilde davranan kişilerin kurtuluşa ereceği müjdelenmiştir.

Yine Asr Suresi'nde; "Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."⁸⁰ buyrulmaktadır. Mutlak zaman anlamına gelen "asr" kelimesi ayetin geçtiği sureye isim olmuştur. Bahsi geçen ayette vurgulanmak istenen, zamanını ve ömrünü boşa geçirmeyen ideal insan tipinin nasıl olması gerektiğidir. Bu tipteki insanın ilk özelliği iman etmesi, dünya ve ahiret adına yararlı işler yapması; daha sonra da insanları iyiliğe, doğruya ve sabra yönlendirmesidir. Yani İslâm'ın koyduğu ölçüde mühim olan şey iman, dünya ve ahiret için yararlı işler yapmak ve başkalarına sözle tebliğ ve nasihatte bulunmaktır. Bu da İslâm'ın nasihate verdiği ehemmiyeti gözler önüne sermektedir.

İlk insan Hz. Âdem'in oğlu Şît'e vasiyeti, ihtiva ettiği nasihatlerle İslâmî edebiyatın ilk vasiyet ve nasihat metni olma özelliği taşır. Nitekim ölüm döşeğindeki bir baba, oğluna gece gündüz Allah'a ibadet etmesini tavsiye etmiştir. Ona gece-gündüz saatlerini ve yaratılan tüm canlıların günün her saatinde Allah'a ibadet etme keyfiyetini öğretmiştir. Ayrıca oğlunu gelecekte vuku bulacak olan tufan hâdisesine karşı uyarmıştır.⁸¹

Oğluna nasihat eden bir başka peygamber Hz. Lokmân'dır. Lokmân Suresi'nde geçen ayetlerde Lokmân Peygamber'in oğluna Allah'a ortak koşmaması, anne ve babasına iyi davranması, namazı özenle kılması, insanları iyiliğe yönlendirip kötülükten uzaklaştırması, gurur ve kibirden sakınması, ölçülü yürümesi ve konuşması gibi hususlarda verdiği öğütler dikkat çekicidir.⁸²

⁸⁰ Asr 103/1-3.

⁸¹ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir), MEB Yayınları, İstanbul, 1991, I, 200.

⁸² Lokmân 31/ 13-19.

Kur'ân-ı Kerim'de başka birçok nasihate rastlamak mümkündür. Bunlar zaman zaman doğrudan tavsiye şeklindeyken, bazen de diğer kavimlerin hayatlarından örnek olayların sunulması ve bu olaylardan çıkarılması gereken dersler şeklinde olmuştur. Bununla birlikte *Kur'ân*'da “nasihat” kelimesine aynen rastlanmaz. On iki ayette kelimenin isim ve fiil şeklinde türevleri yer alır.⁸³ Kelimenin “başkasının hayrını ve iyiliğini” istemek anlamı dört yerde geçer:

“Onlara, ‘Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de yemin etti.”⁸⁴

“Dediler ki: ‘Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz.’”⁸⁵

“Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, ‘Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?’ dedi.”⁸⁶

“Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: ‘Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim.’”⁸⁷

İçtenlik, samimiyet ve ihlas anlamı iki ayette şöyle yer alır:

“Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.”⁸⁸

⁸³ Muhammed Fu'âd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbaatü Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1945, s. 702.

⁸⁴ A'râf 7/21: “وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ”

Çalışmamızda yer alan tüm ayet mealleri için “*Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, (haz. Hayreddin Karaman vd.), DİB Yayınları, Ankara, 2017” isimli eserden istifade edilmiştir.

⁸⁵ Yûsuf 12/11: “قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمُرُنَا عَلَىٰ يَوْسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ”

⁸⁶ Kasas 28/12: “بَيْنْتَ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ”

⁸⁷ Kasas 28/20: “وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ”

⁸⁸ Tevbe 9/91: “لَيْسَ عَلَى الضَّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يَنْفِقُونَ خَرْجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

“Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin. Umulur ki Rabb’iniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: ‘Rabb’imiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.’”⁸⁹

Kur’ân’da nasihatın öğüt karşılığında kullanıldığı dört ayet aşağıdaki gibidir:

“Size Rabbi’min vahyetiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan (gelen vahiy ile) biliyorum.”⁹⁰

“Sâlih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: “Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabb’imin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”⁹¹

“Şuayb onlardan ayrıldı ve (bu arada) ‘Ey kavmim!’ dedi, ‘Ben size Rabb’imizin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!’”⁹²

“Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. O, sizin Rabb’inizdir ve ona döndürüleceksiniz.”⁹³

Nasihat kelimesinin öğüt anlamı ayetlerde Peygamberler ve kavimleri arasındaki ilişkiler çerçevesinde geçmektedir. *Kur’ân-ı Kerim*’de peygamberlerin bir özelliğinin de “nâsıh” olduğuna işaret edilmiştir. Yukarıda verilen A‘râf Suresi’nin 62,

⁸⁹ Tahrîm 22/8: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَكْفِرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا آتِنَا لَنَا نُورَنَا وَاعْفُزْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”

⁹⁰ A‘râf 7/62: “أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ”

⁹¹ A‘râf 7/79: “فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ”

⁹² A‘râf 7/93: “فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ”

⁹³ Hûd 11/34: “وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ”

68 ve 79. ayetlerinde peygamberlerin temel vazifesi tebliğden⁹⁴ sonra “nasihat etmek” tabiri kullanılmıştır. *Kur’ân*’da söz konusu temel vazifeden sonra nasihat etmenin zikredilmiş olması İslâmiyet’in bu hususa çektiği dikkati gösterir.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılan; peygamberlerin, kavimlerinin dinî ve ahlâkî gelişimlerini tamamlamalarına yardımcı olmak için gayret sarfettikleridir. Onlar, bu gayretleri sırasında samimi ve içtendirler; vazifelerini yerine getirirken hiçbir dünyevî menfaat gözetmemişler ve ecirlerini yalnız Allah’tan beklemişlerdir.⁹⁵ Peygamberlerin bu tutumları, “nâsîh”ta bulunması gereken özellikler hakkında da örnek teşkil etmektedir. Zira nasihat eden kişinin evvelâ içtenlikle karşısındakinin iyiliğini istemesi ve bunu yaparken de hiçbir menfaat gözetmemesi gerekir.

Hiz. Peygamber’in bir hadisi, nasihatın İslâmiyet’teki konumunu göstermesi bakımından oldukça manidardır. Temîm ed-Dârî’den (v. 661) rivayet edilen hadise göre Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“ -Din nasihattir.

-Kimin için? diye sorduk.

-Allah için, Resul’ü için, Müslümanların idarecileri için ve umumî halk için, buyurdular.”⁹⁶

Mezkûr hadiste geçen nasihat kelimesi ile kelimenin “öğüt” manasının kast edildiğini söylemek yanlış olur. Burada anlatılmak istenen kelimenin “ihlas” manasıdır. Yani kişinin evvelâ Rabb’ine, sonra Resul’üne, daha sonra idarecisine ve diğer insanlara samimiyeti ve gönülden bağlanmasıdır. Nasihatın dinde nasıl bir yer teşkil ettiği, neredeyse dinin tamamı denebilecek bir önemi hâiz olduğu bu hadisle daha anlaşılır hâle gelir. Hadisin pek çok izah ve şerhlerinde açıklaması bu şekilde yapılırken⁹⁷ bazıları mezkûr hadisi yalnızca “Din nasihat (öğüt)”tür olarak

⁹⁴ Ra’d 13/40; Ankebût 29/18; Nahl 16/35; Hicr 15/94. Ayrıca bk. (Mehmet İlhan, “Kur’ân’da Peygamberin Görev ve Özellikleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 13, S. 3, Eylül 2015, ss. 87-118).

⁹⁵ Şu’arâ 26/109, 127, 145, 164, 180.

⁹⁶ Buhârî, İmân, 43; Müslim, İmân, 95; Tirmizî, Birr, 17; Ebû Davûd, Edeb, 59.

⁹⁷ Mehmet Görmez, “Hz. Peygamber’in Bir Din Tanımı –Bir Hadisin Semantik Tahlili-”, *Diyanet İlmî Dergi*, *Peygamberimiz Hiz. Muhammed (sav) Özel Sayısı*, DİB Yayınları, Ankara, 2003; Şemseddin

algılamıştır. Vaizler vaazlarına başlamadan evvel hep bu hadisi zikretmişlerdir. Daha evvel Türk edebiyatında nasihat ve onunla ilişkili konularda çalışan araştırmacıların pek çoğu da nasihatın neden mühim olduğu ve neden Müslüman müelliflerin bu konuda eser verdiklerini izaha çalışırken bu hadisi dayanak göstermişlerdir. Her iki grup da hadiste kast edilen mananın sadece “öğüt” olduğu inancında yanılığa düşmektedir. İslâm inancında öğüt vermek elbette mühimdir. Ancak, ihlas ve samimiyet bu eylemden önce gelmektedir. Kelime; kavramsal tanımları, örnek verilen ayetler ve hadiste geçtiği şekli ile birlikte düşünüldüğünde, bir kişiye sözlü irşatta bulunmadan evvel o kişinin çıkarsız iyiliğinin istenmesi şartı taşır. Hadiste kast edilmek istenen de budur. Allah ve Resul’üne, idarecilere ve diğer insanlara samimiyet ilk şarttır. Allah ve Resul’üne öğüt vermek gibi bir şey söz konusu olamayacağı için, idarecilere ve diğer insanlara samimiyetten sonra kelimenin öğüt manası düşünülebilir. Ancak hadisin semantik tahliline bakıldığında akla ilk gelen mananın “samimiyet” olması gerekmektedir.

Kur’ân ve hadislerde önemine yapılan vurgu, başta Hakk’ın yarattıklarına çeşitli tavsiyelerde bulunması, peygamberleri de “nasihat edici” olarak vazifelendirmesi, insanları da birbirlerine hakikati ve doğruyu göstermeleri konusunda uyarması, şairlerimizi nasihat muhtevalı eserler kaleme alma konusunda isteklendirmiştir. Bir nevi Peygamber vazifesi olarak addedilen bu hizmet, şairler tarafından İslâmiyet’in kendilerine yüklediği bir misyon ve hedef olarak düşünülmüştür. Türk ve Müslüman şairler nasihat-nâmelerinde İslâm ahlâk ve öğretilerini, başta yöneticiler olmak üzere, toplumun her kesimine ulaştırmak için gayret sarfetmişlerdir. Bunu zaman zaman okuyucuya verilen doğrudan tavsiyeler şeklinde; bazen de hayvanlar, çiçekler üzerinden temsili hikâye ve tasavvufî motifler aracılığı ile yapmışlardır. Şairlerimiz, öğütlerini etkileyici kılmak için ayet, hadis, din

Kırış, *Nasihatın Dindeki Yeri ve Hazreti Peygamber’in Nasihatları*, Marmara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Bitirme Tezi), İstanbul, 1994; Hediye Gültekin, *Samakovlu Ahmed Keşfi’nin Cevâmiu l-Kelîm Türü Kırk Hadis Şerhi, Tercüme, Tahriç ve Tahlili*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2014, ss. 93-94; Mustafa Canlı, “Peygamberimizin Vecizeleri” Adlı Eseri Çerçevesinde Ahmed Hamdi Akseki’nin Hadisleri Tercüme ve Şerh Metodu”, *Bilimname*, S. XXV, 2013, s. 54.

büyüklerinin sözlerinden iktibaslar yapmışlar; Peygamber ve sahabenin hayatlarından örnekler vermişlerdir.

İslâmiyet'in nasihate verdiği önem, Türk İslâm edebiyatında nasihat-nâme türünün oluşmasına hem önderlik hem de kaynaklık etmesi bakımından mühimdir. Türklerin Müslüman olduktan sonraki edebiyatlarında öğüt muhtevalı metinlerde görülen artış bu önderliğin; mezkûr metinlerin İslâmî motiflerle süslü oluşu ise bu kaynaklığın en bariz örneğidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA MANZUM NASİHAT-NÂMELER

1. MANZUM NASİHAT-NÂMELERİN TANITILMASI

Türk İslâm edebiyatı sahasında kaleme alınan manzum nasihat-nâmelerle ilgili daha önce yapılan çalışmalarda bu eserler konuları, nazım şekilleri, telif veya tercüme oluşlarına göre çeşitli tasniflere tâbi tutulmuştur. Söz konusu tasnifler içerisinde nasihat-nâmeleri konu bakımından gruplandırma yoluna gitmek oldukça zordur. Nitekim bir nasihat-nâme sosyal, tasavvufî, ilmî pek çok muhtevayı bünyesinde barındırır. Eser içerisinde olmazsa olmaz motiflerle işlenen bu konuları, keskin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün görünmemektedir. Bariz ayrıma işaret eden eserler olmakla birlikte bir kısım nasihat-nâmenin dışarıda kaldığı bir tasnif yöntemi tarafımızca tercih edilmemiştir.

Nazım şekillerine göre bir tasnif yapmak konusu da edebî eseri yalnızca şekle indirgeyen bir sınıflama yöntemi olacağından tercih edilmemiştir. Kanaatimize göre ilgili tasnifler içerisinde daha isabetli olan manzum nasihat-nâmeleri telif veya tercüme oluşlarına göre sınıflandırmaktır. Bu amaçla manzum nasihat-nâmeler, çalışmamızda telif veya tercüme oluşlarına göre iki gruba ayrılarak tanıtılmıştır.

1.1. Telif Nasihat-nâmeler

Başlangıçtan günümüze kadar getirilen araştırmalarımız neticesinde 69 adet telif nasihat-nâmeye ulaşılmıştır. Bu eserlerden en eski tarihli olan 1069-1070 yılları arasında kaleme alınan *Kutadgu Bilig*, en yeni tarihli olan ise 1912'den sonra nazmedilen *Maksûd-ı Nasihat* isimli eserdir. Telif nasihat-nâmelerin 66'sı mahtut, üç tanesi de matbu hâldedir. Matbu eserler; Mevlevî şair Nazım Paşa'ya ait *Nasihat-nâme*, Sahaflar Şeyhizâde olarak bilinen Vak'anüvîs Es'âd Efendi'ye ait *Pend-nâme* ve Harputlu Ömer Na'imî'ye ait *Manzûme-i Na'imîyye*'dir.

Bu başlıkta, dokuz asır boyunca kesintisiz olarak üretimi devam eden manzum nasihat-nâmeler kendi içerisinde kronolojik olarak sıralanmıştır. Telif tarihi hakkında kesin bilgiye ulaşamadığımız eserlerde ise müellifin vefat tarihi esas alınmıştır. Derlenen nasihat-nâmelerle ilgili genel ve güncel bilgiler aktarılmaya gayret edilmiştir.

Buna göre Türk İslâm edebiyatı sahasında telif olarak kaleme alınan manzum nasihat-nâmeleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1.1.1. *Kutadgu Bilig* (1069-1070) / Yûsuf Has Hâcib⁹⁸

Türk İslâm edebiyatının ilk yazılı ürünlerinden biri olan *Kutadgu Bilig* 1069-1070 yılları arasında Yûsuf Has Hâcib (v. 1077) tarafından kaleme alınmıştır.⁹⁹ Eserin müellifi Yûsuf Has Hâcib'in hayatı ile bilgilere *Kutadgu Bilig* vasıtası ile ulaşılmaktadır. Müellif kendisini insanlar arasında hünerli ve ileri gelen bir kişi olarak tanıtmaktadır.¹⁰⁰ Birçok fazilet ve meziyeti hâiz olduğu ve mutlu bir hayat sürdüğü¹⁰¹, Kuz-Ordu isimli bir ilde yaşadığı, asil bir aileye mensup olduğu¹⁰², eserini yazarken ellili yaşlarda olduğu¹⁰³ *Kutadgu Bilig*'den elde ettiğimiz bilgilerdir. Müellif eserini Kuz-Ordu ilinde nazma çektiğini ancak esere son şeklini Kâşgar'da verdiğini söyler.¹⁰⁴

Yûsuf Has Hâcib “aziz bir kitap”, “bilgi denizi”, “değerli bilgiler ile süslü”¹⁰⁵ gibi övgü dolu ifadelerle bahsettiği eserine *Kutadgu Bilig* ismini koyma sebebini, insanlara mutluluk vermesi ve yardımcı olması olarak ifade eder:

⁹⁸ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (haz. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2018.

⁹⁹ Yıl altmış iki erdi dört yüz bile

Bu söz sözledim men tutup can süre (b. 6623) (Arat, *Kutadgu Bilig*, s. 1085).

“Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman sene dört yüz altmış iki idi.” (Arat, *Kutadgu Bilig*, s. 1085).

¹⁰⁰ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 79, b. 54.

¹⁰¹ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 79, b. 55.

¹⁰² Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 80, b. 57.

¹⁰³ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 147, b. 365.

¹⁰⁴ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 81, b. 59.

¹⁰⁵ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 72, b. 9, b. 10, b. 11, b. 12, b. 13.

kitab atı urdum *kutadgu bilig*
 kutadsu okıghıka tutsu elig (b. 350)¹⁰⁶
 “Kitabın adını *Kutadgu Bilig* koydum;
 okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun. ”¹⁰⁷

Müellif, eserini Türkçe kaleme almış ve sebebini şöyle dile getirmiştir:

arabca tejikçe kitablar öküş
 biziñg tilimizçe bu yumgı ukuş (b. 73)¹⁰⁸
 “Arapça ve Farsça kitaplar çoktur;
 bizim dilimizde bütün hikmetleri toplayan yalnız budur. ”¹⁰⁹

Kutadgu Bilig aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbıyla ve klâsik mesnevî tertibine uygun olarak nazmedilmiştir. Eser biri mensur, diğeri 77 beyitlik manzum bir mukaddime ile başlar; tevhid, na‘t, dört halife övgüsü, devrin hakanı Tavgaç Buğra Han için yazılan medhiyeler ile devam eder. Daha sonra bilgi, akıl, dilin erdemleri ve zararları, iyilik etmenin fazileti gibi başlıklara geçilir. Eserde toplam 88 başlık ve 6645 beyit yer almaktadır.

Yûsuf Has Hâcib eserini her kesimden insana fayda sağlaması için yazdığını, *Kutadgu Bilig*’in bilhassa idareciler ve hükümdarlar için oldukça faydalı olduğunu söyler:

yime bu kitab kör kamugka yarar
 meliklerke artuk ilig kend tutar (b. 34)¹¹⁰
 “Yine bil ki bu kitap herkese yarar fakat memleket ve şehirleri
 idare için hükümdarlara daha çok faydalı olur. ”¹¹¹

¹⁰⁶ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 144.

¹⁰⁷ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 145.

¹⁰⁸ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 82.

¹⁰⁹ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 83.

¹¹⁰ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 76.

¹¹¹ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 77.

Halkın geneli ve özelinde yöneticiler için kaleme alınan bu eseri herkesin kolaylıkla anlayamayacağı müellifin verdiği bilgiler arasındadır:

kitabdın eşitgen bilür uş anı
okıgan bitigen ukumaz munı (b. 16)¹¹²

“Her okuyan yazan bunu anlayamaz;
bunu ancak kitabın izahını duyan bilir.”¹¹³

kitab kadrini me biliglig bilir
ukuşsuz kişidin adın ne kelir (b. 20)¹¹⁴

“Kitabın kadrini ancak bilgili bilir,
akılsız kişiden zaten ne beklenir.”¹¹⁵

Yûsuf Has Hâcib, mukaddimesinde eserini dört temel iyi üzerine kurduğunu söyler. Bunlar; adalet, mutluluk, akıl ve kanaattir. Eserde bu kavramlara ayrı ayrı isimler verilmiş; müşahhaslaştırılan kavramlar üzerinden, karşılıklı konuşmaya dayalı akıcı bir hikâye ortaya konmuştur. Buna göre adalet, hükümdar Kün –Togdı; mutluluk, vezir Ay-Toldı; akıl, vezirin oğlu Ögdülmiş; kanaat ise, vezirin akrabası Odgurmuş kişileri ile temsil edilmiştir.

Kutadgu Bilig’in bilinen üç yazma nüshası vardır. Bunlardan Fergana ve Kahire nüshaları Arap harflidir. Viyana nüshası olarak bilinen Herat yazması ise Arap harfli bir metinden Uygur harfleri ile istinsah edilmiştir. Üç yazma nüsha da Türk Dil Kurumu tarafından neşredilmiştir.¹¹⁶ Eserin tenkitli metnini Reşit Rahmeti Arat (v. 1964) hazırlamış, onun vefatı üzerine çalışmanın geri kalan kısmını öğrencileri tamamlamıştır. Türk dili, edebiyatı ve kültürünün en mühim eserlerinden biri olan

¹¹² Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 74.

¹¹³ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 75.

¹¹⁴ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 74.

¹¹⁵ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 75

¹¹⁶ Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig (Viyana, Fergana, Kahire Nüshaları)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Kutadgu Bilig'in dil özellikleri, dinî, ahlâkî, siyasî, felsefî, eğitim yönüne dair günümüze kadar pek çok akademik çalışma yapılmıştır.¹¹⁷

1.1.2. *Atebetü'l-Hakâyık* (?) / Edib Ahmed-i Yüknekî¹¹⁸

Atebetü'l-Hakâyık'ı ilim âlemine ilk kez tanıtan Necib Âsım'dır (v. 1935). O, 1908 yılında *Atebetü'l-Hakâyık* metninin bir kısmını; 1918 yılında da metin, tercüme ve izah olmak üzere eserin tamamını neşretmiştir.¹¹⁹ Necib Âsım bu çalışmasında eserden *Hîbetü'l-Hakâyık* olarak bahsetmiştir. Necib Âsım'dan sonra eser üzerinde çalışma yapan M. Fuad Köprülü (v. 1966) eseri *Aybetü'l-Hakâyık* olarak tesmiye etmiştir.¹²⁰ Reşit Rahmeti Arat eseri *Atebetü'l-Hakâyık* olarak adlandırmış ve bu ismin eserin muhtevası ile daha uygun olduğu fikrini ileri sürmüştür. Böylece eser ismi bu şekilde yaygınlaşmıştır.

Atebetü'l-Hakâyık'ın telif tarihine dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Eserin Kutadgu Bilig*'den yarım yüzyıl sonra yazıldığı tahmin edilmektedir.¹²¹

Atebetü'l-Hakâyık'ın müellifi Edib Ahmed-i Yüknekî'dir (v. ?). Müellifin hâl tercümesi ile ilgili bilgilere eserin sonunda yer alan dörtlüklerden ulaşmak mümkündür. Bunlardan müellifi meçhul olan dörtlükte Edib Ahmed-i Yüknekî'nin doğuştan gözlerinin kör olduğu ifade edilmektedir.¹²² Emîr Seyfeddîn'e (v. ?) ait dörtlükte müelliften edip ve fazıl bir şahıs olarak bahsedilmektedir. Emîr Aslan

¹¹⁷ Bunlardan bazıları için bk. (Hatice Parlak, *Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı*, Marmara Üniversitesi TAE (Doktora Tezi), İstanbul, 2009; Mustafa Alıcı, *Kutadgu Bilig'de Dini Öğeler*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2012; Gülşen Zela Birkan, *Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SGBE (Doktora Tezi), Eskişehir, 2002; Tozlu Raflardan Günümüze *Kutadgu Bilig: Siyaset ve Yönetim*, ed. Mehmet Akıncı, Nobel Yayınları, Ankara, 2014; Fatih M. Şeker, *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig*, Say Yayınları, İstanbul, 2016; Levent Çağırın, *Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Öğretim*, Ankara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995).

¹¹⁸ Edib Ahmed b. Mahmud Yüknekî, *Atebetü'l-Hakâyık*, (haz. Reşit Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

¹¹⁹ Necib Asım, *Hîbetü'l-Hakâyık*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1918.

¹²⁰ M. Fuad Köprülü, "Aybetü'l-Hakâyık'a Dair", *Türkiyat Mecmuası*, c. 1, İstanbul, 1925, ss. 255-257.

¹²¹ Tuncer Gülensoy, "Atebetü'l-Hakâyık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, IV, 50.

¹²² Edib Ahmed b. Mahmud Yüknekî, *Atebetü'l-Hakâyık*, ss. 100-101.

Hoca'ya (v. ?) ait on bir beyitlik manzumede ise Yükneki olduğu, babasının Mahmûd-ı Yükneki olduğu ve eserin isminin *Atebetü l-Hakâyık* olduğu belirtilmiştir.

Aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile yazılan *Atebetü l-Hakâyık* toplam 101 dörtlükten oluşmuştur. Dörtlüklerin kafiyeleşmesi “a a b a” şeklindedir.

Eser tevhid, na‘t, dört halife övgüsü, Emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in (v. ?) medhiyesi, sebep-i telif, bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı, dilin muhafazası, dünyanın dönekliği, cömertliğin medhi ve hasisliğin zemmi gibi toplam on dört bâbdan oluşmaktadır. On dördüncü bâb eser müellifinin özrüne ayrılmıştır. Bu bâbda Edîb Ahmed-i Yükneki sözlerinin edep ve nasihat ile ilgili olduğunu, kendisi yok olsa bile sözlerinin kalıcı olacağını dile getirir. Ölümünden sonra geriye bir şey bırakmak için bu eseri kaleme aldığını söyler ve okuyucudan kendisi için dua talep eder.

Atebetü l-Hakâyık'ın bilinen dört nüshası vardır. Bunlar Uygur harfleri ile kaleme alınmış iki adet Semerkant, Abdürrezzak Bahşı (v. ?) tarafından İstanbul'da kaleme alınan Uygur ve Arap harfli nüshalardır. Uzunköprülü Seyyid Ali'ye (v. ?) ait olan nüshanın yeri ise hâlen tespit edilememiştir. Reşit Rahmeti Arat, eserin bilinen tüm nüshalarından hazırladığı tenkitli metni ön söz, giriş, tercüme, notlar ve izahlar ile birlikte neşretmiştir.

Atebetü l-Hakâyık okuyucuya çeşitli ahlâkî öğütler veren bir nasihat kitabıdır. Eser, Türkçe dörtlükler şeklinde kaleme alınmıştır. *Kutadgu Bilig*'den sonra *Atebetül-Hakâyık* da kendisinden sonra kaleme alınacak manzum nasihat-nâmelere kaynaklık ve emsal teşkil etmiştir. Türk dili, edebiyatı ve kültürü için büyük önem taşıyan bu eser üzerinde günümüze kadar pek çok ilmî çalışma yapılmıştır.¹²³

¹²³ Bunlardan bazıları için bk. (Bilgehan Gökdağ Atsız, *Atebetü l-Hakâyık Grameri*, Fırat Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1989; Neslihan Başkan, *Atebetü l-Hakâyık Bağlamında Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiği*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SGBE (Doktora Tezi), Eskişehir, 2013; Abdurrahman Ertürk, *Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki'nin Atebetü'l Hakâyık Adlı Eserinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi*, Adnan Menderes Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2017; Seyfullah Korkmaz, “Atebetü l-Hakâyık'da Yer Alan Türkçe Manzum Hadis Tercüme Üzerine Görüşler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Şaban Kuzgun'un Anısına)*, S. 11, Kayseri, 2001, ss. 111-122).

1.1.3. *Risâletü 'n-Nushiyye* (1307) / Yûnus Emre¹²⁴

Eserin müellifi Türk edebiyatının ilk mutasavvıf şairlerinden Yûnus Emre'dir (v. 1320?). Mesnevî nazım şekli ile kaleme alınan *Risâletü 'n-Nushiyye* 600 beyitten oluşur. Yûnus Emre, eserini aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbı ile nazma çekmiştir. Eserin başında yer alan on bir beyitlik manzumenin kalıbı ise “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” şeklindedir.

Risâletü 'n-Nushiyye 'de Hz. Âdem'in yaratılışı ve anâsır-ı erbaanın açıklandığı giriş manzumesinden sonra “Fî Ta'rîfî'l-'Akl” başlığı ile kısa bir mensur bölüme yer verilmiştir. Daha sonra ruh ve akıl, kibir ve kanaat, buşu ve gazab, sabır, buhl ve hased, gaybet ve bühtan konularının işlendiği altı ana bölüm yer alır.

Didaktik yönü ağır basan bu mesnevîde, Yûnus Emre ilâhîlerinde görülen lirizm etkisi görülmez. Kullanılan dil sade ve akıcıdır. Şair, bu eserinde şekilden çok öze önem vermiş; imâle ve zihaf gibi aruz hatalarını sıklıkla yapmıştır.

1.1.4. *Dâsitân-ı Vâsf-ı Hâl-i Her Kesî* (1330-1332) / Âşık Paşa¹²⁵

Eserin müellifi 14. asır mutasavvıf şairlerinden Âşık Paşa'dır (v. 1332). Âşık Paşa, Türk edebiyatında *Garîb-nâme* isimli tasavvufî mesnevîsi ile meşhurdur. Pek çok eser kaleme alan şairin bir de *Dâsitân-ı Vâsf-ı Hâl-i Her Kesî* adlı nasihat-nâme türü içerisinde değerlendirebileceğimiz eseri vardır. Telif tarihi hakkında kaynaklarda net bir bilgiye ulaşamadığımız eserin *Garîb-nâme*'den sonra yazıldığı bilinmektedir. *Dâsitân-ı Vâsf-ı Hâl-i Her Kesî*, *Garîb-nâme*'nin telif tarihi olan 1329'dan sonra ve

¹²⁴ Mustafa Tatcı, *Risâletü 'n-Nushiyye (Tenkitli Metin)*, MEB Yayınları, İstanbul, 2005.

Eser metni üzerinde Abdülbaki Gölpınarlı'nın iki farklı çalışması mevcuttur. Bk. (Abdülbaki Gölpınarlı, *Yûnus Emre Dîvânı -Metinler, Sözlük, Açıklama-*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1943). Bu eserde *Risâletü 'n-Nushiyye*'nin metni 573 beyitten oluşmaktadır, dolayısıyla beyit sayısı bakımından eksik bir çalışmadır. Abdülbaki Gölpınarlı daha sonra eserin yalnızca Fatih nüshasını tenkitli metin metoduna başvurmadan neşretmiştir. Bu çalışmada mesnevî metni 563 beyitten müteşekkildir. Bk. (Abdülbaki Gölpınarlı, *Risâlet-al-Nushiyya ve Dîvân*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul, 1965). Ayrıca bk. (Umay Günay-Osman Horata, *Yunus Emre Risâletü 'n-Nushiyye*, TDV Yayınları, Ankara, 1994).

¹²⁵ Ağâh Sırrı Levend, “Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi: Fakr-nâme ve Vâsf-ı Hâl”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 1, 1953, ss. 205-255.

Âşık Paşa'nın vefat tarihi olan 1332'den önce yazılmıştır. Buna göre eserin telif tarihini 1330-1332 tarihleri arasında vermek yanlış olmaz.

Dâsitân-ı Vâsf-ı Hâl-i Her Kesî, Roma'da bulunan *Garîb-nâme* nüshalarından birinin sonunda Âşık Paşa'nın başka bir eseri olan *Fakr-nâme* ile birlikte tespit edilmiştir. Sahaf Raif Yelkenci (v. 1974) tarafından mezkûr mesnevîlerin fotokopileri Roma'dan getirilmiş ve böylece eserlerden haberdar olunmuştur.¹²⁶

Eser, mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. 39 beyitten oluşan mesnevîde dünyanın üç hâlimden bahsedilir. Bunlar mazi, hâl ve müstakbeldir. Kişinin yapması gereken içinde bulunduğu hâlin durumuna uygun davranmaktır. Ömrü boşa harcamamak, vakti ibadet üzere geçirmek, zamanın kıymetini bilmek gibi konulara dair öğütlerin yer aldığı eser “Dem bu demdür dem bu demdür dem bu dem” mısraı ile son bulmuştur.

1.1.5. *Çarh-nâme* (1353'ten sonra) / Ahmed Fakîh¹²⁷

Çarh-nâme'nin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Eserin müellifi Ahmed Fakîh (v. ?) isimli bir zattır. Bu zatın kişiliği ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Ahmed Fakîh'i ilim dünyasına tanıtan ve eserin Arap harfleri ile ilk neşrini yapan Fuad Köprülü'ye göre Ahmed Fakîh 13. asır şairlerindendir.¹²⁸ Semih Tezcan'a göre ise müellif 14. asır şairlerinden olmalıdır. O, bu tespiti *Çarh-nâme*'de yer alan bir beyitten yola çıkarak yapmıştır.¹²⁹ Nitekim *Çarh-nâme*'de veba isminin geçtiği bir beyit yer almaktadır. Semih Tezcan'a göre kaynaklarda 13. ve 14. asrın başında bilinen bir veba salgını yoktur. 1346-1353 yılları arasında “kara veba” olarak tavsif edilen ve birçok kişinin ölümüne sebep olan bir veba salgını yaşanmıştır. Semih

¹²⁶ Levend, “Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi: Fakr-nâme ve Vâsf-ı Hâl”, s. 206.

¹²⁷ Ahmed Fakîh, *Çarh-nâme*, (haz. Mecdut Mansuroğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956.

¹²⁸ M. Fuad Köprülü, “Selçuklular Devrinde Anadolu Şairleri II: Ahmed Fakîh ve *Çarh-nâmesi*” *Türk Yurdu*, S. IV, İstanbul, 1926, ss. 289-295.

¹²⁹ Gözüñile neçe gördüñ é uslu

Ki ma'sûmlar kırılmışdur vebâdan (b. 50) (Ahmed Fakîh, *Çarh-nâme*, s. 7).

Tezcan bu tarihî bilgiden yola çıkarak *Çarh-nâme*'nin 1350'lerde yazılmış olacağını düşünmektedir.¹³⁰

Osman Fikri Sertkaya, kaynaklarda kişilikleri birbiri ile karıştırılmış beş farklı Ahmed Fakîh'ten bahseder. Sertkaya, bunların her biri ile ilgili ayrıntılı bilgiler verdikten sonra, dil hususiyetlerinden yola çıkarak eserin 14. asırda yazılmış olabileceğini söyler.¹³¹

Kaside şekli ile nazma çekilen *Çarh-nâme*, 88 beyitten oluşur. Aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini gösteren eserde felekten şikâyet edilmiş; insanlara dünyaya geliş amaçları hatırlatılmış; onlara tevbe etmeleri, gafletten uyanmaları ve ahiret için hazırlık yapmaları konusunda çeşitli öğütler verilmiştir.

1.1.6. *Beşâret-nâme* (1408) / Refî’î¹³²

Eserin müellifi ile ilgili kaynaklarda yeterince bilgi yoktur. *Beşâret-nâme*'den müellifle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Refî’î (v. 1409’dan sonra) eserinin “Beyân-ı Vâkî” bölümünde daha önce birkaç fenle uğraştığını, birkaç mezhebe meyl ettiğini ancak hiçbirinde kalıcılık sağlayamadığını, Nesîmî (v. 1417?) ile tanışıp onun tedrisinden geçtikten sonra Hurûfiliğe intisap ettiğini söyler. Kendisine daha sonra manevî bir emirle Anadolu halkını irşat vazifesi verilmiş; o da halkı Hurûfilikten haberdar etmek ve onların manevî gelişimlerine yardımcı olmak için bu eseri kaleme almıştır.¹³³

¹³⁰ Semih Tezcan, “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve *Çarh-nâme*’nin Tarihlendirilmesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 4, İstanbul, 1994, s. 86.

¹³¹ Bu kişiliklerle ilgili geniş bilgi için bk. (Osman Fikri Sertkaya, “Ahmed Fakîh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, II, 65-67); (Osman Fikri Sertkaya, “Ahmed Fakîh Anadolu’da Türkçe Eserler Veren Mutasavvıf Şair”, *İlmî Araştırmalar*, S. 2, İstanbul, 1996, ss. 131-140).

¹³² Mehmet Yiğit, *Refî’î’nin Beşâret-nâme’si (Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi SBE (Doktora Tezi), Van, 1986.

¹³³ Oldı Kur’ân’un rümûzı âşikâr
Bir işâret oldı Hak’dan âşikâr (b. 1236) (Yiğit, *Refî’î’nin Beşâret-nâme’si (Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük)*, s. 204).

Mesnevî şeklinde, aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile mevzun eser 1451 beyittir. Eserin asıl konusu Hurûfilik’tir ve verilen öğütler bu öğreti doğrultusundadır.

*Beşâret-nâme’*de Hurûfilik yolunda olanlara yahut bu yola yeni girenlere yirmi sekiz ve otuz iki harf, bu harflerin mahiyeti, göklerin, yerin kısacası her şeyin yaratılmasının her bir harfî şerhetmesi, dünyanın geçiliği, benlikten sıyrılmak gibi konularda öğütler verilmiştir.

1.1.7. *Mürşidü l-Ubbâd* (1437-1438) / Ârif¹³⁴

Müellifin hâl tercümesi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Eserlerinden elde edilen bilgilere bakılırsa 14. asrın ikinci yarısı ile 15. asrın ilk yarısında yaşadığı ve bir tarikata müntesip olduğu söylenilebilir.¹³⁵ Ârif (v. ?) hamse sahibi bir şairdir ve *Mürşidü l-Ubbâd* hamsesinin ilk mesnevîsidir. Müellif eserinde na‘t, sebep-i telif gibi kısımlara yer vermemiştir. Tevhid ile başlayan eser dört bâba ayrılmıştır. Her bir bâb cennetin dört ırmağına benzetilmiştir.

Mesnevî şeklinde kaleme alınan *Mürşidü l-Ubbâd* aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir ve 2042 beyittir. Eserde mesnevî nazım şeklinin dışında Türkçe-Arapça mülemma‘, na‘t, Fahreddîn-i Irâkî’ye ait Farsça bir nazm, İbn-i Fâriz’e ait Arapça bir kıt‘a, İbn-i Arabî’ye ait Arapça bir matla‘, muhtemelen Ârif’e ait Farsça bir matla‘ bulunmaktadır.

*Mürşidü l-Ubbâd’*da surete aldanmamak, dünyadan geçip Hakk’a ulaşmak, benlikten vazgeçmek, acziyetin idrakine varmak, âleme hikmet nazarı ile bakmak gibi dinî ve tasavvufî konularda pek çok nasihate yer verilmiştir.

Anlara bu gizli râzı söylegil (b. 1237) (Yiğit, *Refî‘î’nin Beşâret-nâme’si* (Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük), s. 204).

¹³⁴ Semra Tunç, *Ârif Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Konya, 1996. Eserle ilgili bir de yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. (Bekir Sarıkaya, *Ârif-Mürşidü l-Ubbâd-Nüsha-i Âlem Şerhü l-Adem ve Mevlid*, Marmara Üniversitesi TAE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992).

¹³⁵ Tunç, *Ârif Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*, s. 21.

1.1.8. *Pend-i Ricâl* (1450'den önce) / Mürîdî¹³⁶

Pend-i Ricâl, Mürîdî'nin (v. ?) günümüze ulaşan tek eseridir. Kaynaklarda müellifin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Eserinin dil özelliğinden yola çıkarak 14. asrın sonu ile 15. asrın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir.¹³⁷ Hayatı ile ilgili bilgilere eserinden ulaşılabilen Mürîdî, Aydınlıdır.¹³⁸

Pend-i Ricâl'in yazıldığı tarih ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşmak zordur. Ancak müellifin bir beyitinden hareketle eserini ömrünün son demlerinde kaleme aldığı görüşüne varılabilir.¹³⁹

3748 beyitten oluşan eser, mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Mürîdî *Pend-i Ricâl*'de “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” ve “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” olmak üzere iki farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Eser klâsik mesnevî tertibine uygun olarak tanzim edilmiştir. Tevhid, na't, dört halife na'tı, Emir Sultan (v. 1429?) için yazılan medîha ve 267 beyitlik girişten sonra asıl konuya geçilir. Şair; dünyanın fâniliği, ölüm, âlimlerin ve onlara uymanın faziletleri, fakr gibi konularda öğütlere yer vermiştir.

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 8962/3 numara ile kayıtlı *Manzûme-i Hakâyık* isimli eser Mürîdî'ye ait müstakil bir eser gibi düşünülmüş ve üzerinde yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹⁴⁰ İki eser karşılaştırıldığında *Manzûme-i Hakâyık*'ın *Pend-i Ricâl*'den çeşitli parçalar seçilmek sureti ile istinsah edildiği anlaşılmıştır.

¹³⁶ Atabey Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 2005.

¹³⁷ Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi*, s. 25.

¹³⁸ Sorarsaň şehrini Aydın ilinde

Adı Sart bellü meşhur halk dilinde (b. 244) (Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi*, s. 130)

¹³⁹ Adını virdüm bunuñ Pend-i Ricâl

Ölmeden ger bulurısam ben mecâl (b. 225) (Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi*, s. 130)

¹⁴⁰ İbrahim Taha Kılıç, *Mürîdî'nin Manzûme-i Hakâyık Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Gaziantep Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2015.

1.1.9. *İbret-nâme* (1452'den önce) / Şeyh Eşref b. Ahmed¹⁴¹

İbret-nâme'nin içerisinde bulunduğu mecmua 1452 yılında istinsah edilmiştir.¹⁴² Bu tarihten hareketle eserin bu yılda yahut daha önce yazılmış olabileceği söylenebilir. *İbret-nâme*'nin müellifi Şeyh Eşref b. Ahmed (v. ?) ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Müellifin Eşrefoğlu Rûmî (v. 1469-1470?) olarak bilinen Abdullah b. Eşref'in 1469 yılında vefat eden babası olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴³

İbret-nâme, mesnevî şeklinde aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazm edilmiştir ve 885 beyittir.

Eserde ilim öğrenmenin fazileti, sabır, dürüstlük, iyi niyetli olmak, şöhrete aldanmamak gibi konularda öğütlere yer veren şair; bu öğütleri ayet ve hadislerle desteklemiştir.

1.1.10. *Nasihat-nâme* (1452'den önce) / Şeyh Eşref b. Ahmed¹⁴⁴

14. asrın sonu ile 15. asrın başında yaşadığı düşünülen Şeyh Eşref b. Ahmed'in *İbret-nâme*'nin yanı sıra *Nasihat-nâme* isimli bir eseri daha vardır. Bu eser *İbret-nâme* ile aynı mecmua içerisinde yer almaktadır. Bu mecmua 1452 yılında istinsah edildiği için¹⁴⁵ *Nasihat-nâme*'nin telifi 1452, yahut bu tarihten önce bir tarih olmalıdır.

Eser, mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. 503 beyitten oluşan *Nasihat-nâme*'de, altı adet mesnevînin yanı sıra bir de tercî'-i bend yer almaktadır.

Nasihat-nâme'de rüşvetin zemmi, çocuk eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlar, eş seçimi ve eşlerin birbirlerine olan davranışları, dedikodunun zararları, güzel ahlâk gibi konulara ilişkin öğütler yer almıştır.

¹⁴¹ Esra Demir, *Şeyh Eşref Bin Ahmed'in İbret-nâme Adlı Mesnevisi*, Marmara Üniversitesi TAE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

¹⁴² Demir, *Şeyh Eşref Bin Ahmed'in İbret-nâme Adlı Mesnevisi*, s. IV.

¹⁴³ Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvet-nâme*, (haz. Orhan Bilgin), Yıldızlar Matbaası, İstanbul, 1992, s. 4.

¹⁴⁴ Elif Pehlivan, *Nasihat-nâme Şeyh Eşref b. Ahmed*, Marmara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.

¹⁴⁵ Pehlivan, *Nasihat-nâme Şeyh Eşref b. Ahmed*, s. 2.

1.1.11. *Râz-nâme* (1459-1460) / Saruhanlı Gülşenî¹⁴⁶

Eser kütüphane kayıtlarına *Pend-nâme*, *Dil-güşâ*, *Mâkâlât-ı Gülşenî*, *Esrâr-nâme* gibi farklı isimlerle geçmiştir. *Râz-nâme* üzerinde bir adet doktora, üç adet yüksek lisans tezi yapılmıştır.¹⁴⁷ Yüksek lisans tezlerinin birinde eser, Dede Ömer-i Rûşenî'ye (v. 1487) atfedilmiştir.¹⁴⁸

Eserin ismi konusunda kaynaklarda ve akademik çalışmalarda birbirinden farklı görüşler yer alırken, söz konusu durum müellif için de geçerlidir. Saruhanlı Gülşenî'yi (v. 1483'ten sonra) isminden hareketle Saruhanlı olarak tanıtan kaynakların aksine müellif Şirvânlıdır. Eserlerinde Şirvân isminin geçmesi, müellifin mezkûr bölgede yaşayan şahsiyetlere yazdığı medhiyeler bu görüşü güçlendirmektedir. Saruhanlı Gülşenî'nin Saruhan'a daha sonra geldiği ve ismini buradan aldığı düşünülmektedir.¹⁴⁹ Gülşenî, Halvetî Şeyhi Dede Ömer-i Rûşenî'nin talebelerindendir. Gülşenî'nin *Râz-nâme*'sinin hocasına atfedilmesi, aralarındaki bu yakınlık ile ilgili olabilir.

Râz-nâme mesnevî şeklinde aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Ancak eserin tevhid bölümü ile Fatih Sultan Mehmed Han'ın medhiyesinin yer aldığı kasidede “mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün” kalıbı kullanılmıştır. 982 beyitten oluşan eserde bencillikten uzak durmak, iyilik etmenin fazileti, kibir ve kinin zararları, sır saklamanın önemi gibi konulara dair öğütler verilmiştir.

Eserin ilk beyiti Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* ve *Pend-nâme* isimli eserlerinin ilk beyitlerinin tercümesidir. Yedi hikâye, yedi bâb ve yedi makaleden oluşan *Râz-nâme*'de yer alan birkaç hikâye Sa'dî'nin *Bostân* isimli eserinden nazmen tercüme

¹⁴⁶ Ebrahim Farzan, *Gülşanî-i Saruhânî Hayatı, Farsça Divanı ve Râz-nâme'si*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Kürsüsü (Doktora Tezi), İstanbul, 1980.

¹⁴⁷ Nuri Karasakaloğlu, *Dil-Güşâ (Giriş-Metin-Sözlük)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1998; Elif Gülseven, *Gülşenî Esrâr-nâme*, Uludağ Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1999; Mestan Yıldırım, *15. yüzyıl Şairlerinden Gülşenî-i Saruhânî'nin Râz-nâme (Mâkâlât-ı Gülşenî) Adlı Eserinin Tenkitli Metni*, Marmara Üniversitesi TAE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

¹⁴⁸ Bk. (Karasakaloğlu, *Dil-Güşâ (Giriş-Metin-Sözlük)*).

¹⁴⁹ Farzan, *Gülşanî-i Saruhânî Hayatı, Farsça Divanı ve Râz-nâme'si*, s. 71.

yapılmak sureti ile oluşturulmuştur. *Râz-nâme*'yi bu yönüyle *Bostân*'ın tercümesi olarak kabul edenler varsa da¹⁵⁰ eser şu hâli ile tam bir tercüme olmadığı için çalışmamızda telif nasihat-nâmeler kısmına dâhil edilmiştir.

1.1.12. *Pend-nâme* (1465'ten önce) / Ahmed-i İlâhî¹⁵¹

Eserin tam ismi "*Pend-nâme-i Şeyh Ahmed-i İlâhî Be-Sultân-ı Muhammed Hân-ı Gâzî*"'dir. Pend-nâmenin başlığından ve eserin ilk beyitinden¹⁵² eserin Fâtih Sultan Mehmed Han'a sunulduğu anlaşılmaktadır.

Eserin müellifi Ahmed-i İlâhî (v. ?), Fatih Devri şairlerindendir. Anadolu'da İbn-i Arabî'nin (v. 1240) temsil ettiği Ekberî ekolüne mensup Ahmed-i İlâhî, Bursa'da yer alan Yoğurtlu Baba Dergâhı'nı yeniden faaliyete geçirmiş; böylece bu dergâh, Anadolu'da kurulan ilk Nakşibendî dergâhı olma özelliği kazanmıştır.¹⁵³ Ahmed-i İlâhî; Sadreddîn-i Konevî'nin (v. 1274) *Miftâhu'l-Gayb*, Şebusterî'nin (v. 1320) *Gülşen-i Râz* isimli eserlerine yazdığı şerhler başta olmak üzere pek çok eser kaleme almıştır.

Müellifin Fâtih Sultan Mehmed özelinden halkın geneline hitaben yazdığı pend-nâmesi mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmıştır. 45 beyitten oluşan eser aruzun "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbı ile nazmedilmiştir.

Eserde, dünyanın Rabb'i bulma ve amel etme yeri olduğu belirtilmiş; haramlardan sakınıp helallere yönelme; adil olma, şeriata bağlanma ve şeriatin yasakladığı hükümlerden sakınma; tarikat ve hakikat ipine sarılma gibi konularda nasihatlere yer verilmiştir.

¹⁵⁰ Bk. (Hakan Sevindik, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Konya, 2014, s. 64).

¹⁵¹ Esra Kuru, "Şeyh Ahmed İlâhî ve Pend-nâme'si", *Turkish Studies*, vol. 9/9, 2014, pp. 771-784.

¹⁵² Bir nasihat iderem şâhâ saña

Bu cihân fânîdür kalma aña (b. 1) (Kuru, "Şeyh Ahmed İlâhî ve Pend-nâme'si", p. 780).

¹⁵³ Kuru, "Şeyh Ahmed İlâhî ve Pend-nâme'si", p. 774.

1.1.13. *Pend-nâme* (1486'dan önce) / Diyarbakırlı Halîlî¹⁵⁴

Tasavvufî aşkı konu edinen *Firkat-nâme* isimli eseri ile meşhur Halîlî 15. asır şairlerindendir. Aslen Diyarbakırlı olan Halîlî'nin (v. 1485) mürettep bir divanı olduğu düşünülmekte ise de bu divana henüz ulaşılammıştır. Ancak *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*, *Mecma'ü'n-Nezâ'ir* ve *Pervâne Bey Mecmû'ası* gibi pek çok mecmuada şairin şiirlerine sıklıkla rastlanıyor olması çağında yaygın bir şöhrete sahip olduğunu göstermektedir.¹⁵⁵

Halîlî'ye ait 98 beyitten oluşan eser, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A 1808/1 numaralı bir şiir mecmuasında *Kasîde-i Pend-nâme* ismiyle yer almaktadır.¹⁵⁶ *Pend-nâme*, isminden de anlaşılacağı gibi kaside şeklinde aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazma çekilmiştir.

Halîlî'nin kaside şeklinde nazmettiği pend-nâmesinde ele alınan konunun ve yazılış amacının nasihat olması sebebi ile diğer kasidelerin aksine dilinin sade olduğu görülür. Eserde adalet, tevazu, sabır, cömertlik, tevekkül gibi konularda nasihatlere yer verilmiştir.

1.1.14. *Nasîhat-nâme Der Beyân-ı Hikmet* (1575) / (?)¹⁵⁷

Kütüphanelerde farklı isimlerle kayıtlı eser, bazı kayıtlarda Ahî Mehmed Çelebi (v. 1524), Şâhî (v. ?) ve Muhyî (v. 1529) gibi şairlere isnat edilmiştir.¹⁵⁸ Eserin

¹⁵⁴ Gülçiçek Akçay, “Diyarbakırlı Halîlî ve Kasîde-i Pend-nâme'si”, *VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu 15-17 Kasım 2012 (Âlî Emîrî Çalıştayı) Bildirileri*, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, Diyarbakır, 2014, ss. 1-13.

¹⁵⁵ Diyarbakırlı Halîlî'nin şiirleri ile ilgili bk. (Müjgân Çakır, “Bitlis Nam Şehirden Bir Şair: Halîlî Şiirleri ve Şairliği Üzerine Tespitler”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Eylül 2006*, (ed. Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Bitlis, 2007, ss. 401-420; Ahmet Kavaklıyazı, *Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'ndeki 13450 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010; Ahmet Kavaklıyazı, “15. Yüzyıl Şairlerinden Diyarbakırlı Halîlî'nin Şiirleri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, Konya, 2015, ss. 1-88).

¹⁵⁶ Akçay, “Diyarbakırlı Halîlî ve Kasîde-i Pend-nâme'si”, s. 3.

¹⁵⁷ Mahmut Kaplan, “Âhî Çelebi'ye Atfedilen Bir Tıp Mesnevisi: Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet”, *Journal of Turkish Studies*, c. XXXIV, S. II, Cambridge, 2010, ss. 157-173.

¹⁵⁸ *Risâle-i Tıbbî li-Hakîm Ahî Çelebi el-Merhûm*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1688/II, vr. 158a-160a; *Pend-nâme-i Şâhî*, Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi TY 405/4, vr. 234b-241b; *Muhyî Efendi'nün Tıbbî Mûte'allık Pend-nâmesidür*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih böl. , nu. 5427/53, vr. 272b-273b; *Nasihat-nâme-i Muhyî*, Harvard's Houghton Library, nu. 39, p. 197; *Manzûme-i Tıbbî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl. , nu. 2144/7.

tıp ile ilgili nasihatleri muhtevi olması sebebiyle eser müellifinin kimliğine dair ilk yönelim Ahî Mehmed Çelebi'ye olmuştur. Kaynaklarda ismi Ahmed, Mahmûd olarak geçen Ahî Mehmed Çelebi II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri'nde hekimbaşılık yapmıştır. Ancak eserde yer alan fakirlik, gurbet sıkıntısı gibi konulardan hareketle müellifin Ahî Çelebi olması ihtimali zayıf görünmektedir.¹⁵⁹ Çünkü kendisinden sonra mektep, hamam, medrese, gibi eserler bırakmış Ahî Çelebi, zaman zaman vazifelerinden azledilse de hayatını varlık ve refah içerisinde geçirmiştir.¹⁶⁰

Mahmut Kaplan, bazı nüshalarından hareketle eserin Muhyî Çelebi'ye ait olabileceğini söylemiştir.¹⁶¹ Eserde bizzat “Muhyî” isminin geçmesi,¹⁶² kaynaklarda Ahî Mehmed Çelebi'nin böyle bir eserin varlığına dair bilgi olmayışı, Kaplan'ın bu görüşünü destekler niteliktedir. Ancak çalışmamız sırasında Muhyî isimli şairler incelenmiş, aralarında hekim olan birine rastlanmamış ve Muhyî'ye isnat edilen böyle bir eser tespit edilememiştir. Aynı şekilde eserin nispet edildiği bir başka isim olan Şâhî mahlaslı şairler incelenmiş ve divan edebiyatında bu mahlası kullanan altısı hükümdar biri şeyhülislâm biri de nişancı olan sekiz şaire ulaşılmıştır. Onlarla ilgili de kaynaklarda böyle bir eserden bahsedilmemiştir. Tüm bu araştırmalar neticesinde, aşağıda tanıtımını yapacağımız eserin müellifi konusunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Eserin kayıtlı olduğu en eski istinsah tarihli nüsha 1575 yılına aittir. Metnin dil özelliklerinden ve en eski istinsah tarihli nüshasından yola çıkarak eser 16. asır nasihat-nâmeleri arasına dâhil edilmiştir.

Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet, mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmıştır ve 161 beyittir. Aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbı ile nazmedilen eserde çok yemekten sakınma; gece uyanık kalma ve gündüz uyumanın sakıncaları; tatlı ve yemiş

¹⁵⁹ Kaplan, “Âhî Çelebi'ye Atfedilen Bir Tıp Mesnevisi: Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet”, s. 158.

¹⁶⁰ Ali Haydar Bayat, “Ahî Çelebi, Mehmed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I, 528-529.

¹⁶¹ Mahmut Kaplan, “Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-nâme Yazan Şairler ve Eserleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, S. 3, Van, 1992.

¹⁶² Nasihat-nâme-i Muhyiyle iy cân

‘Amel iden bula derdine dermân (b. 149) (Kaplan, “Âhî Çelebi'ye Atfedilen Bir Tıp Mesnevisi: Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet”, s. 158).

yedikten sonra su içmemek; balığın yanında süt içmemek gibi sağlıkla ilgili çeşitli nasihatlere yer verilmiştir.

1.1.15. *İbret-nâme* (16.yy) / Yetîmî¹⁶³

İbret-nâme adlı eserin telif tarihi ve müellifi Yetîmî ile ilgili, kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Hakkında yapılan bir çalışmada Yetîmî, eserinde Germiyanlı olduğunu ifade etmesi ve metnin dil hususiyetlerinden hareketle 15. asır şairleri arasında değerlendirilmiştir.¹⁶⁴ Yetîmî'yi 16. asır Bektaşî şairleri arasında zikreden Saadettin Nüzhet Ergun (v. 1946), mecmualarda onun bazı şiirlerine rastladığını ifade eder ve iki manzumesine eserinde yer verir.¹⁶⁵ Biz de, Saadettin Nüzhet Ergun'un tarihlendirmesine göre, eseri 16. asra dâhil ettik. Ancak bu tarihin kesin olmadığını belirtmek gerekir.

99 beyitten oluşan *İbret-nâme*, kaside şeklinde kaleme alınmıştır. Aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbı ile nazmedilen eserde kulluğun vazifeleri, ölüm, kabir hayatı ve sorgusu gibi konulara dair çeşitli öğütlere yer verilmiştir.

1.1.16. *Nasîhat-nâme* (1524’ten önce) / Hatâyî¹⁶⁶

Nasîhat-nâme, Safevî Devleti’nin kurucusu olan ve Şah İsmâîl (v. 1524) ismiyle bilinen Ebu’l-Muzaffer el-Bahâdır el-Hüseynî’ye aittir. 16. asır şairleri arasında yer alan ve “Hatâyî” mahlasıyla şiirler kaleme alan Şah İsmâîl, eserini kendi bağlıları olan Kızılbaşlara yol göstermek maksadı ile nazma çekmiştir.

¹⁶³ Mahmut Kaplan-Şirvan Kalsın, “Germiyanlı Yetîmî ve *İbret-nâmesi*”, *Turkish Studies*, vol. 4/2, Winter 2009, pp. 705-722; Kadir Güler, “Germiyanlı Yetîmî ve *İbretnâmesi-Zeyl*” *Turkish Studies*, vol. 5/2, 2010, pp. 1012-1032; Kadir Güler, “Germiyanlı Yetîmî ve *İbretnâmesi*”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, Nisan 2010, ss. 180-193.

¹⁶⁴ Güler, “Germiyanlı Yetîmî ve *İbretnâmesi*”, s. 1017.

¹⁶⁵ Saadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairler ve Nefesleri*, Maarif Matbaası, İstanbul, t.y. , I, 122.

¹⁶⁶ İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatâyîleri)*, Der Yayınları, İstanbul, 1992. Ayrıca bk. (Azizağa Memmedov, *Şah İsmail Hatâyî Eserleri*, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1966; Eliyar Seferli-Halil Yusuf, *Şah İsmail Hatâyî-Geçme Namerd Köprüsünden*, Yazıcı, Bakü, 1988; Nejat Birdoğan, *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, Cem Yayınları, İstanbul, 1991).

Aruzun “mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün” kalıbı ile nazmedilen eser, mesnevî şeklindedir ve 168 beyitten oluşur.¹⁶⁷

Azerî Türkçesi izlerinin görüldüğü eserde Hz. Ali’yi sevmenin fazileti, on iki imamın kutsal şahsiyetleri, her daim sıdk üzere olmak, kin ve nefretten uzak durmanın gerekliliği gibi konularda nasihatlere yer verilmiştir. Eser sonunda şair, “hakkı-çün” redifleri ile Cenâb-ı Allâh, Hz. Hasan ve Hüseyin, Hallâc-ı Mansûr gibi isimleri zikrederek dua ve niyazda bulunmuştur.

1.1.17. *Pend-nâme* (1526) / *Güvâhî*¹⁶⁸

Eserin müellifi 16. asır şairlerinden Güvâhî’dir (v. 1526 sonrası). Güvâhî’nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında kaynaklarda net bilgi yer almaz. Ancak eserin yazılış tarihinden ve eserde devrin padişahı olarak Kanûnî’nin zikredilmesinden yola çıkarak müellif için Kanûnî Devri şairlerindendir, denilebilir.

Pend-nâme, müellifin gerek kendi başından geçen olayları gerek gördüğü ve duyduğu olayları hikâye ederek masal ve fıkralar ile kıssadan hisse çıkararak aktardığı öğütlerden oluşmaktadır. Güvâhî, bu öğütleri verirken atasözlerinden çokça istifade etmiştir. Eser bu yönüyle bir atasözleri hazinesidir. *Pend-nâme*’de yaklaşık 450 kadar atasözüne yer verilmiştir.

Mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün” kalıbı ile kaleme alınan *Pend-nâme*, 2133 beyitten oluşmaktadır. *Pend-nâme*’de Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e ve dört halifeye medhiyelerden sonra hikâyeler ve fıkralara yer verilmiş; atasözlerinden yararlanarak verilmek istenen öğütler okuyucuya aktarılmıştır. Konu başlıklarının Arapça verildiği eserde, devlet büyüklerine itaatsizliğin zararları; kadıların ziyafete düşkünlükleri ve rüşvet yiyen kadıların

¹⁶⁷ Tarafımızdan incelenen İbrahim Arslanoğlu’nun hazırladığı metinde 168 beyit yer almaktadır. *Nasihat-nâme*’ye dair yapılan farklı yayınlarda beyit sayısı farklılık arz edebilir. Muhsin Macit, eserin 184 beyitten müteşekkil olduğunu ifade etmiştir. Bk. (Muhsin Macit, *Hatâyî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*, TYEK Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 62).

¹⁶⁸ Güvâhî, *Pend-nâme*, (haz. Mehmet Hengirmen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983; Dilek Erenoğlu, *Güvâhî Pend-nâme (Dil İncelemesi)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE (Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 1997.

durumu; vatan sevgisi, kardeş sevgisi gibi konulardan oluşan 60 adet hikâye ve fıkra anlatılmıştır.

Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde yer alan deyim ve atasözleri ile ilgili hususî akademik çalışmalar da yapılmıştır.¹⁶⁹

1.1.18. *Âb-ı Hayât* (1531) / Hızrî¹⁷⁰

Eserin müellif Hızrî (v. 1534?) Amasyalıdır. Kanûnî Devri şairlerinden Hızrî'nin hayatı ile ilgili kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Doğum tarihi bilinmeyen şairin, Kanûnî'nin Bağdat Seferi'ne katıldığı ve orada vefat ettiği zikredilmiştir.¹⁷¹

2138 beyitten oluşan eser, mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Eserde tevhid, münacat, na't, dört halife medhiyeleri, Kanûnî Sultan Süleyman, Şehzade Mustafa ve İbrâhim Paşa'ya kasidelerin ardından asıl konuya geçilmiştir. Ömrün geçiciliği, dünya malına mağrur olmanın yanlışlığı, ölüm, ahiret, ibadetleri yerine getirmenin gerekliliği, ilim ehline dost olmanın faydaları, öğüt tutmanın önemi gibi konularda verilen nasihatler, *Âb-ı Hayât*'ın konusunu oluşturmuştur. Bu nasihatler İslâm tarihinden ve din büyüklerinin hayatlarından verilen örnek hikâyeler ile pekiştirilmiştir.

Aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbı ile nazmedilen *Âb-ı Hayât*'ın sonunda “Der-Beyân-ı Vasiyyet-i Musannif” isimli bir şiir yer alır. İlgili şiirde eserin korunması, eserde bulunan hataların ve musannifin affı için dua ve niyazda bulunulur.

1.1.19. *Pend-nâme* (1534'ten önce) / İbrâhîm-i Gülşenî¹⁷²

Pend-nâme müellifi İbrâhîm-i Gülşenî (v. 1534) Halvetiyye tarikatının Gülşeniyîye kolunun kurucusudur ve Dede Ömer-i Rûşenî'nin talebelerindendir.

¹⁶⁹ Vicdan Özdingiş “Güvâhî'nin *Pend-nâmesinde* Deyimler ve Deyimlerin Hikayeleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. 3, İstanbul, 2006, ss. 62-75; Dilek Erenoğlu, “Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies*, vol. 2/4, 2007, pp. 1150-1167.

¹⁷⁰ Maksut Belen, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 1997.

¹⁷¹ Belen, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 11.

¹⁷² Alim Yıldız, “İbrahim Gülşenî'nin *Pend-nâme*'si”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XVI, İzmir, 2002, ss. 57-95.

Müellifin bilinen eserleri; Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç adet *Dîvân*, *Mesnevî*'ye nazire olarak Farsça kaleme aldığı *Ma'nevî* ve yine Farsça *Kenzü l-Küberâ*, Türkçe yazdığı *Tahkîkât-ı Gülşenî* ve *Pend-nâme*'dir.¹⁷³

Mesnevî şeklinde nazmedilen eser 196 beyitten müteşekkildir. *Pend-nâme*'nin genel kalıbı “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün”dür; ancak bazı beyitler “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile yazılmıştır.

Eserde bela ve mihnetlerle dolu dünyanın geçiciliği; makam, mal ve heveslerin kişiye mutluluk yerine getireceği sıkıntılar; dünyada işlenilen hataların ahirette kişiyi utanca sürükleyeceği; ölümün hakikat oluşu gibi konularda nasihatlere yer verilmiştir.

1.1.20. *Ravzatü t-Tevhîd* (1536-1537) / Ârif¹⁷⁴

Tezkire ve biyografik kaynaklarda 16. asırda yaşamış birden fazla Ârif ismi ile karşılaşılır. Ârif isimli şairler karşılaştırıldığında *Ravzatü t-Tevhîd* müellifinin Hüseyin Ârif Çelebi (v. 1552) olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁵

Klâsik mesnevî tertibine uygun olarak tanzim edilen *Ravzatü t-Tevhîd* giriş, konunun işlendiği asıl bölüm ve hatime kısmından oluşur. 6143 beyitten müteşekkil eserde 25 adet hikâye yer alır. Hikâyeler “Der-Nasîhat-ı İnsân”, “Der-Nasîhat-ı İhván”, “Der-Terğîb-i Tâlibûn”, “Der-Terğîb-i Sâlikûn”, “Der-Tertîb-i Sülûk” gibi isimlerle başlıklandırılmıştır. Her hikâyenin başında matla' isimli bir manzume yer alır. Bu manzumeler yeni bir hikâyenin başlayacağını göstermektedir.

Ravzatü t-Tevhîd'de birden fazla aruz kalıbına rastlamak mümkündür. Bunlar “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün”, “mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün”, “fâ'ilâtün mefâ'ilün fa'lün”, “fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün”dür.

¹⁷³ Geniş bilgi için bk. (Himmet Konur, *İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000).

¹⁷⁴ Kezban Gündüz, *Ravzatü t-Tevhîd Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi SBE, (Doktora Tezi), Konya, 2006.

¹⁷⁵ Gündüz, *Ravzatü t-Tevhîd Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkitli Metni*, s. 20.

1.1.21. *Te'dîb-nâme* (1538-1543?) / Keşfî¹⁷⁶

Kaynaklarda birden fazla Keşfî yer almaktadır. Şairin “Atâ” isminde bir oğlunun olması kimliğinin tespitinde önemli bir ipucu olmuştur. Buna göre *Te'dîb-nâme* müellifi Beyazıt Camii'nde buhurculuk yapan Gedizli Keşfî'dir (v. 1538-1543). Kardeşi de kendisi gibi şair olan Hasbî'dir.¹⁷⁷

Mesnevî nazım şekli ile oluşturulan *Te'dîb-nâme*, Keşfî'nin oğlu Atâ için kaleme alınmıştır. Klâsik mesnevî tertibine uygun olarak nazmedilen eser 1343 beyitten müteşekkildir ve aruzun “fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl” kalıbı ile yazılmıştır.

Eserde iyilik etmenin fazileti, hevâ ve hevese uymanın zararları, oruç ve namazın fazileti, hüner kazanmanın lüzumu, afyon, içki ve zinadan uzak durmanın gerekliliği gibi çeşitli konularda nasihatler verilmiştir.

1.1.22. *Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî* (1543) / Nidâ'î¹⁷⁸

Eser, *Menâfî'u'n-Nâs* isimli manzum tıp kitabı ile meşhur 16. asır Osmanlı hekimlerinden Ankaralı Nidâ'î'ye (v. 1567'den sonra) aittir. Kütüphane kaydında *Esrâr-ı Genc-i Ma'ânî* olarak geçen eserden müellif, aynı eserin “Temsîl-i Diger” bölümünde *Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî* ismiyle bahsetmektedir.¹⁷⁹

Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî 1543 yılında mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmıştır. 3913 beyitten oluşur ve aruzun “fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl” kalıbı ile yazılmıştır. Mesnevî dışındaki nazım şekillerinde “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” ve “mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün” kalıpları da kullanılmıştır.

Elif-nâme, tazarru'-nâme, şükûfe-nâme, şemâ'il gibi farklı nazım türlerinin de yer aldığı eser “el-bâbü'l-evvel”, “el-bâbü's-sâni” şeklinde başlıklandırılan 10 bâbdan

¹⁷⁶ Sibel Üst, *Keşfî Te'dîb-nâme (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2006.

¹⁷⁷ Üst, *Keşfî Te'dîb-nâme (İnceleme-Metin)*, s. 4.

¹⁷⁸ Nuran Öztürk, *Ankaralı Hekim Nidâ'î Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî (İnceleme-Metin)*, Karahan Kitabevi, Adana, 2011.

¹⁷⁹ O câmi' gibi bir binâ eyledüm

Adın Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî didüm (b. 3887) (Öztürk, *Ankaralı Hekim Nidâ'î Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî (İnceleme-Metin)*, s. 360).

oluşur. Her bâbda üç hikâye yer alır ve hikâye isimleri Farsça yazılmıştır. Bu hikâyelerde varlık, marifet, dünya, cennet-cehennem, ibret, hikmet, akıl, nefis, ilim gibi konulardan bahsedilmiş ve bu konularla ilgili nasihatlere yer verilmiştir.

1.1.23. *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* (1550-1599) / Cemâlî¹⁸⁰

Kaynaklarda hakkındaki bilgilerin sınırlı olduğu Cemâlî'nin (v. ?) 16. asırda yaşadığı ve *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* 'i bu yüzyılın ikinci yarısında yazdığı tahmin edilmektedir. Müellifin eserlerinden hareketle edebî ve İslâmî bilgilere vâkıf, Arapça ve Farsça bilen, mutasavvuf bir kişi olduğu söylenebilir. Bazı araştırmacılar, onun 16. asır şairlerinden Defterzâde Cemâlî ile aynı kişi olduğunu ileri sürse de¹⁸¹ bu durum henüz netlik kazanmamıştır.¹⁸²

Eser, mesnevî şeklinde aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir. 380 beyitten oluşan mesnevîde, birkaç yerde “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbına da rastlanmaktadır.

Risâle-i Durûb-ı Emsâl; münacat, sebep-i telif kabilinden birkaç beyitle başlar ve ardından asıl konuya geçilir. Eser isminden de anlaşılacağı üzere çeşitli atasözlerinden oluşmaktadır. Müellif bu atasözleri vasıtasıyla okuyucuya kanaat, iyilik etmenin fazileti, haya, tutumlu olmak, gıybetten sakınmak, şükür ehli olmak gibi çeşitli öğütler vermiştir.

Cemâlî, eserini kaleme alırken kendisinden önce atasözü ve deyimlerle çeşitli nasihatleri muhtevi *Pend-nâme-i Güvâhî* den büyük ölçüde faydalanmıştır. İki eser arasında 170 civarında ortak atasözü, şiir ve hikâyelerde benzerlikler söz konusudur.¹⁸³ Ancak Cemâlî, bu istifadeye rağmen eserine telifi bir mahiyet kazandırmayı başarmıştır.

¹⁸⁰ Adem Ceyhan-Sercan Koşık, “Cemâlî'nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 16, İstanbul, 2016, ss. 33-76.

¹⁸¹ Emine Yeniterzi, “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler”, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi (Eski Türk Edebiyatı Tarihi II)*, S. 10, İstanbul, 2007, ss. 433-468; Aysun Çelik, “Defterzâde Ahmed Cemâlî'nin Metâlî'-i Cemâlî ve Şehr-engîz-i İstanbul Adlı Eserleri”, *Turkish Studies*, vol. 8/13, 2013, pp. 671-704.

¹⁸² Ceyhan-Koşık, “Cemâlî'nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i”, s. 37.

¹⁸³ Ceyhan-Koşık, “Cemâlî'nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i”, s. 30.

1.1.24. *Heşt Behişt* (1556) / *Behiştî*¹⁸⁴

Klâsik Türk edebiyatında “Behiştî” mahlasını kullanan altı şair vardır. *Heşt Behişt*’in müellifi Kanûnî Devri şairlerinden Vizeli Ramazan Behiştî’dir (v. 1571). Müellif, eserinden *Behişt-i Heşt*¹⁸⁵ olarak bahsetmişse de eser *Heşt Behişt* ismi ile meşhur olmuştur. Behiştî, eserinin 1130 beyitten oluştuğunu söyler; ancak eserin tenkitli metni 1124 beyitten müteşekkildir.

Mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe‘ûlün” kalıbı ile nazmedilen eser, Arapça bir beyitle başlar. Hususî bir başlıklandırmanın yer almadığı *Heşt Behişt*’te tevhid mahiyetinde bir bölüm bulunur. Daha sonra na‘t, dört halife ile Hz. Hasan ve Hüseyin’in övgüsünün yer aldığı şiirler ve münacat bölümü yer alır. Sebeb-i telif kısmından sonra asıl konunun işlendiği bölüm, mesnevînin adına uygun olarak sekiz behişt hâlinde verilir. Bu bölümlerde abdest, namaz, ilim öğrenme, az konuşma, edeb, cömertlik, sıkıntılara sabretme gibi konular ele alınmıştır.

1.1.25. *Dürer-i Nesâyih* (1559-1560) / *Sâlih Çelebi*¹⁸⁶

Eser, Kanûnî Devri âlimlerinden Celâlzâde Sâlih Çelebi’ye (v. 1565) aittir. Halep, Şam, Mısır gibi yerlerde kadılık ve Beyazıt Medresesi’nde müderrislik yapan Celâlzâde; tarih başta olmak üzere fıkıh, gramer, edebiyat gibi birçok alanda eser kaleme almıştır.

Yaşlılık evresinde gözlerine perde inen Celâlzâde uzlete çekilmiş ve bu dönemde nefsin suallerine cevap vermek ve insanlara nasihat etmek amacı ile *Dürer-i Nesâyih*’i kaleme almıştır. *Dürer-i Nesâyih*, Celâlzâde Dîvânı’nın sonunda kaside şekli ile yer alan 82 beyitlik bir eserdir. “Müfte‘îlün fâ‘îlün müfte‘îlün fâ‘îlün” kalıbı ile nazmedilen eserde ölüm gerçeği, nefse değil akla uymanın gerekliliği, mal hırsı ve dünya zevklerinin kişiye hiçbir kazanç sağlamayacağı gibi konularla ilgili nasihatler verilir. Müellif, eserinin sonunda manzumesinde bahsettiği şeylerin bizzat başından

¹⁸⁴ Emine Yeniterzi, *Behiştî’nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁸⁵ Temâşâ eyleyen vaz‘-ı zarîfin

Behişt-i Heşt ide nâm-ı şerîfin (b. 152) (Yeniterzi, *Behiştî’nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, s. 112).

¹⁸⁶ Ebubekir Gündoğdu, *Divan-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih Tenkitli Metin-İnceleme*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1997.

geçtiğini söyler ve nasihatlerinin tutulması konusunda okuyucuyu ikaz eder. Nitekim sözleri kendi tecrübesi ile birlikte, hadis ve kıyas ile söylenmiş sözlerdir ve bu sebeple ciddiye alınmalıdır.¹⁸⁷

Sâlih Çelebi *Dürer-i Nesâyih*'i Türkçe yazmasına rağmen dostlarının ricası üzerine eserin beyit beyit şerhini de yapmıştır. Eserin bu nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde TY 3046 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

1.1.26. *Pend-nâme* (1566'dan önce) / Abdurrâhmân-ı Gubârî¹⁸⁸

Kanûnî Devri şairlerinden olan Gubârî (v. 1566) Akşehirlidir. İyi bir tahsil gören müellif, bir dönem Kanûnî Sultan Süleymân'ın torunu Orhan Çelebi'ye hocalık yapmıştır.

Pend-nâme'nin yazılış tarihi ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Tercî'-i bend nazım şekli ile kaleme alınan şiirde vasıta beyiti şöyledir:

“Gâfil olma gözün aç âlem-i kübrâsın sen
Sidre-i levh-i kalem ‘arş-ı mu‘allâsın sen”¹⁸⁹

34 beyitten oluşan *Pend-nâme*, aruzun “fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün kalıbı ile nazmedilmiştir. Eserde dünyanın fâniliği, mal ve servetin önemsiz oluşu, âleme ibret nazarı ile bakılması gerektiği gibi konularda öğütlere yer verilmiştir.

Şeyh Gâlib'in;

“Hoşça bak zâtına kim zübde-i ‘âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen”¹⁹⁰

¹⁸⁷ Gündoğdu, *Divan-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih Tenkitli Metin-İnceleme*, s. 221.

¹⁸⁸ Mahmut Kaplan, “Gubarî Abdurrahman Efendi'nin Pend-nâmesi”, *Yedi İklim*, c. 5, S. 39, İstanbul, 1993, s. 34.

¹⁸⁹ Kaplan, “Gubarî Abdurrahman Efendi'nin Pend-nâmesi”, s. 34.

¹⁹⁰ Naci Okcu, *Şeyh Gâlib Dîvânı, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 249.

vasıta beyitli meşhur tercî'-i bendinin, Gubârî'nin pend-nâme türünde kaleme aldığı bu şiirine nazire olarak yazıldığı düşünülmektedir.¹⁹¹

1.1.27. *İrşâdü l-Avâm* (1566-1567) / Şemseddîn-i Sivâsî¹⁹²

Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu Şemseddîn-i Sivâsî, (v. 1597) 16. asrın mutasavvıf şairlerindendir. Müellif, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* mesnevîsinin sonunda o güne kadar yazdığı eserleri sıralar. Dördüncü eserinin *İrşâdü l-Avâm* olduğunu söyler.¹⁹³

255 beyitten oluşan *İrşâdü l-Avâm*, aruzun “mefâ'ûn mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Mesnevî şeklinde yazılan eserde, mesnevî dışında farklı nazım şekillerine de rastlanmaktadır. Eser, telif edildiği dönemde yaygınlık arz eden din ve tasavvuf alanındaki yanlış bilgi ve telâkkileri düzeltmek amacıyla kaleme alınmış bir nasihat-nâmedir. Eser boyunca Şîîlerin yanlış inançları eleştirilmiş; sahte şeyhler, sapkın tarikatlar ve Safevî propagandasına karşı halka çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur.

1.1.28. *Pend-nâme* (1575-1576'dan önce) / Meşâmî¹⁹⁴

Kaynaklarda Konyalı olduğuna işaret edilen Meşâmî (v. 1575-1576?), Şehzâde Selim'in edebî muhitine dâhil olmuş ve kendisine bu yakınlık vesilesi ile zeamet verilmiştir. Ancak daha sonra bu görevi bırakmış ve dervişliğe soyunmuştur.¹⁹⁵

¹⁹¹ Geniş bilgi için bk. (Murat Ali Karavelioğlu, “Şeyh Gâlib'in Gubârî'ye Naziresi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 8, S. 1, Mart 2011, ss. 25-41.

¹⁹² Hüseyin Akkaya, “Şemseddin Sivasî'nin İrşâdü l-Avâm İsimli Mesnevisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII/2, Sivas, 2003, ss. 1-30.

¹⁹³ Aña dördüncü “İrşâdü l-Avâm” 'dur

Ki muhtâcdur olar çün ke'l-hevâmdur (b. 2932) (Mustafa Eliaçık, *Şemsüddîn-i Sivâsî'nin Menâkıb-ı İmâm-ı Azam (Manzum) Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1997, s. 320).

¹⁹⁴ *Pend-nâme* ilk kez Mahmut Kaplan tarafından yayımlanmıştır. Bk. (Mahmut Kaplan, “Meşâmî ve Pend-nâme'si”, *İslâmî Edebiyat*, S. 15, İstanbul, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 119). Daha sonra Emine Yeniterzi, *pend-nâme* metnini şairin diğer şiirleri ile birlikte transkripsiyonlu olarak neşretmiştir. Bk. (Emine Yeniterzi, “On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî”, *Türk Dili*, S. 591, Ankara, 2001, ss. 317-328).

¹⁹⁵ Yeniterzi, “On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî”, s. 320.

20 beyitten oluşan pend-nâme, kaside şeklinde ve aruzun “mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün” vezni ile nazmedilmiştir. Konuşma adabı ile ilgili olan eserde büyük konuşmamak, muhatabın seviyesine uygun söz söylemek, düşünerek konuşmak, yumuşak ve tatlı sözlü olmak gibi konularda öğütlere yer verilmiştir.

1.1.29. *Gülşen-âbâd* (1578) / Şemseddîn-i Sivâsî¹⁹⁶

“Şemsî” mahlaslı şairin altıncı eseridir.¹⁹⁷ Müellif, eserin “Fi’t-târîh ve’t-tesmiye” bölümünde eserin ismine ve yazılış tarihine yer vermiştir.

Buna göre eser; 1578 yılında kaleme alınmıştır. 557 beyitten oluşan Gülşen-âbâd; mesnevî nazım şeklidir ve aruzun “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Pek çok mutasavvîf şair gibi Şemseddîn-i Sivâsî de eserini sanat kaygısından ziyade tasavvufî görüşlerini geniş halk kitlelerine ulaştırmak amacı ile nazmetmiştir.

Gülşen-âbâd çiğdem, sümbül, zerrin-kadeh, menekşe, süsen, zambak, nilüfer, nergis ve gülün sırasıyla bir meclise girip yaptıkları konuşmaları konu edinir. Meclise gelen her çiçeğe bir soru sorulur ve ondan cevap alınır. Zerrin-kadeh, benefşe, zambak ve nergis çiçeklerinin cevaplarından sonra eserde bir de “Nasîhat-ı Zerrin-kadeh”, “Nasîhat-ı Benefşe”, “Nasîhat-ı Zambak”, “Nasîhat-ı Nergis” gibi başlıklara yer verilmiştir. Eserde gül, şeyhi; diğer çiçekler de müritleri temsil etmektedir. İntak sanatı ve çiçeklerin oluşturduğu temsili hikâyeler ile müellif, seyr ü sülûk adabına dair çeşitli nasihatleri okuyucuya aktarmıştır. Bu nasihatlerde âleme ibret nazarı ile bakmak, her dâim Hakk’ı zikretmek, halvette olmanın fazileti, dünyaya aldanmamak, ulu zatların hizmetinde bulunmak gibi konularda öğütlere yer verilmiştir.

¹⁹⁶ Hasan Aksoy, *Şemseddin Sivasî Gülşen-âbâd İnceleme-Metin-Sözlük*, İslâm Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

¹⁹⁷ Buña sâdis düşüpdür “Gülşen-âbâd”

Olupdur sûfiyân için şen âbâd (b. 2937) (Eliaçık, *Şemsüddîn-i Sivâsî’nin Menâkıb-ı İmâm-ı Azam (Manzum) Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 320).

1.1.30. *Kitâb-ı Usûl* (1582'den önce) / Taşlıcalı Yahyâ¹⁹⁸

Divan edebiyatında “sâhib-i seyf ü kalem” sıfatı ile adlandırılan asker şairlerden biri de Taşlıcalı Yahyâ'dır. 16. asırda yaşadığı bilinen şairin ölüm tarihi kesin olmamakla birlikte 1582 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir.¹⁹⁹ Hamse sahibi şairlerden Taşlıcalı Yahyâ Bey'in hamsesinin dördüncü eseri, *Kitâb-ı Usûl*'dür. 3237 beyitten oluşan eser, mesnevî şeklinde ve aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile nazmedilmiştir. Agâh Sırrı Levend *Divan Edebiyatı* adlı eserinin “Nâmeler” başlıklı eserlerin tasnif denemesini yaptığı bölümde bu eserden *Usûl-nâme* ismiyle bahseder. O, adı geçen eseri de ahlâkî ve hikemî mahiyette eserler arasında göstermek yerine, muhtelif manzum makale, hikâye veya fıkradan mürekkep eserler arasında zikreder.²⁰⁰ Ancak bizim çalışmamızda *Kitâb-ı Usûl*, üslûp ve muhteva özellikleri dikkate alınarak manzum nasihat-nâmeler sınıfına dâhil edilmiştir.

Kitâb-ı Usûl, kaleme hitâben yazılmış bir şiirle başlar. Akabinde münacat, tevhid, na‘t, mi‘râciyye, devrin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman için bir kaside ve sebep-i telif yer alır. Eserin ana bölümü on iki makam ve yedi fasıldan oluşur. Bu bölüm ve fasıllarda adalet, evlilik, aklın fazileti, ölüm, gayretsizlik, dürüstlük, dilini tutmak gibi konulara ilişkin nasihatlere yer verilmiştir. Ayrıca Râfızîlerle ilgili hususî bir faslın bulunduğu eserde bu gruptaki insanlar sert bir şekilde eleştirilmiş ve bu kimselere karşı takınılması gereken tavra yönelik tavsiyeler verilmiştir.

¹⁹⁸ Mehmet Akif Alkaya, *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, İnönü Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1996.

¹⁹⁹ Alkaya, *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, s. 7.

²⁰⁰ Agâh Sırrı Levend, “Nâmeler”, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 635.

1.1.31. *Mir'âtü'l-Ahlâk* (1588) / Şemseddîn-i Sivâsî²⁰¹

Şemseddîn-i Sivâsî'nin on birinci eseridir.²⁰² Kütüphanelerde *Mir'âtü'l-Ahlâk* ve *Mirkâtü'l-Eşvâk*²⁰³, *'Mir'âtü'l-Ahlâk* ve *Mişkâtü'l-Eşvâk*²⁰⁴, *'Mir'âtü'l-Ahlâk* ve *Müşevviku'l-Eşvâk*²⁰⁵ gibi farklı isimlerle kaydedilmiştir. Bu isimlendirmelerde müellifin eserinden;

Aña sâmin durur *Mir'ât-ı Ahlâk*

Yaraşur ger disem *Mirkât-ı Eşvâk* (b. 4503)²⁰⁶

şeklinde bahsetmesinin etkili olduğu düşünülebilir.

1588 yılında yazımı tamamlanan *Mir'âtü'l-Ahlâk* mesnevî şeklinde, aruzun “mefâ’iün mefâ’iün fe’ülün” kalıbı ile nazmedilmiştir ve 4520 beyittir. Eserde bu kalıptan farklı olarak “fâ’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün”, “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün”, “mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün” kalıplarına da rastlanmaktadır.

Mir'âtü'l-Ahlâk'da tevhid, na't, medhiyeler ve mukaddimeden sonra asıl konuya geçilir. Ahlâk-ı hamîde ile ilgili on bâb ve evsaf-ı zemîme ile ilgili on fasıl yer alır. Ahlâk-ı hamîde ile ilgili bâblarda; zikrû'l-mevt, kanaat, tevbe, tevazu, rıza, şükür, cûd u sehâ gibi konular yer alır. Evsâf-ı zemîme isimli kısımda ise; tûl-i emel, hırs, şehâvet, ucb, hased, riyâ, buhl, adavet-i Hak gibi konular işlenmiştir.

²⁰¹ Şemseddîn-i Sivasî, *Mir'âtü'l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (haz. Birgül Toker), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010. Eserle ilgili bir de yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bk. (Ömer Aldanmaz, *Şemseddîn-i Sivasî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk Adlı Mesnevîsi*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2001).

²⁰² Birisi de anuñ *Mir'âtü'l-Ahlâk*

Olupdur sâlike eltâf-ı hallâk (b. 2942) (Eliacık, *Şemsüddîn-i Sivâsî'nin Menâkıb-ı İmâm-ı Azam (Manzum) Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 321).

²⁰³ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa böl. , nu. 1555.

²⁰⁴ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih böl. , nu. 2835.

²⁰⁵ Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, nu. 12101.

²⁰⁶ Şemseddîn-i Sivasî, *Mir'âtü'l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 589.

1.1.32. *Câmi‘u‘n-Nasâiyih* (1591-1592‘den önce) / Hüseyn Ahmed b. Sirozî²⁰⁷

Hüseyn Ahmed b. Sirozî‘nin (v. 1591-1592) hayatı ile ilgili bilgiler sınırlıdır. 16. asırda yaşayan şair, aslen Sirozlu‘dur ve Halvetî tarikatı müntesibidir. Yâsîn Suresi‘nin muhtelif ayetleri seçilmek sureti ile tefsirinin yapıldığı *Câmi‘u‘n-Nasâiyih*, mesnevî şeklinde kaleme alınmıştır ve 10 bin beyit civarındadır. Eser, mezkûr surenin kısmen tercüme ve tefsiri gibi görünür. Agâh Sırrı Levend ise bu eseri *Muhammediyye* tarzında yazılmış eserler arasında değerlendirmiştir.²⁰⁸ Ancak eserin elimizdeki iki nüshası üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda isminden, sebeb-i telif ve muhtevasından anlaşılan manzum bir nasihat-nâme olduğudur.

Tarafımızdan eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi ve Serez bölümlerinde yer alan nüshaları incelenmiştir. Buna göre; eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Serez bölümünde yer alan nüshası, nesih hattı ile yazılmış harekeli bir metindir ve 311 varaktır. Nüshanının başında “Vakf-ı Şeyhu‘l-Hâc Muḥammed b. El-Hâc ‘Alî” yazmaktadır. Eser, çift sütun ve 15 satır hâlinde nazma çekilmiştir. Söz başları, ayet ve hadisler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Besmelesi ve temmet kaydı bulunan bu nüsha, 4 Şa‘bân 1059/13 Ağustos 1649 tarihinde Şeyḫ Hâc Muḥammed b. El-Hâc ‘Alî Sirozî tarafından istinsah edilmiştir.

Başı:

İlâhî sensin ol Ḥallâḳ u Mevlâ
Ki zâtuñdur münezzeh ḳadrüñ a‘lâ

Sonu:

Ḥaḳ te‘âlâ ḫaḫretin fıkr idelüm
İsm-i a‘lâsın biraz zıkr idelüm

²⁰⁷ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Serez böl. , nu. 1744; Hacı Mahmut Efendi böl. , nu. 1604; Hacı Beşir Ağa böl. , nu. 661/19.

²⁰⁸ Agâh Sırrı Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1972, s. 69.

Eserin bir diğer nüshasını teşkil eden Hacı Mahmud Efendi nüshası da nesih hattı ile yazılmış harekesiz bir metindir. Çift sütun ve 17 satır hâlinde nazmedilmiştir. Söz başları, ayet ve hadisler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. “Hāzā Kitāb-ı Cāmi‘u‘n-Naşāyih” başlıklı bu nüsha, 286 varaktan oluşur. Besmelesi bulunmayan eserin temmet kaydı vardır. Buna göre 1236/1821 yılında Muhammed Sâdık (Hâce-i Tersâne-i Âmire) isimli bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. İlk ve son beyitleri Serez nüshası ile aynıdır.

Cāmi‘u‘n-Nasāyih’te tevhid, na‘t, medh-i çâr-yâr, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hüseyin övgüleri, kaside-i nasihat başlıklı şiirler, Yâsîn Suresi’nin sebep-i nüzûlü ve seçilen ayetlerin tefsiri yer alır. Seçtiği ayetleri izah ederken çeşitli hikâye, menkıbe ve nasihatlere yer veren şair; şeriat, marifet, hakikat, seyr ü sülûk gibi pek çok tasavvufî kavrama da açıklık getirir.

1.1.33. *Pend-nâme* (1591-1592) / Askerî²⁰⁹

Asıl ismi Mehmed olan Edirneli Askerî’nin (v. 1591-1592) hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Kanûnî Devri şairlerinden olduğu, Bağdat’ta İmam Hasan Askerî’nin dergâhında uzun süre kaldığı için bu mahlası kullandığı bilinmektedir.²¹⁰

Askerî’nin “fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün” kalıbı ile ve tercî‘-i bend nazım şeklinde kaleme aldığı *Pend-nâme*, 14 bendden oluşmaktadır. Bu bendlerden 7, 8, 10, 11 ve 12. bendler on, diğer bendler on bir beyitten müteşekkildir.

Eserin muhtevası eşcinsel eğilimler üzerinedir. Müellif, kendisinin de bir vakit oğlanlara meyl ettiğini ancak bu yolun doğru olmadığını söyler. Oğlanların güler yüz ve türlü söz oyunları ile kişiyi sürükleyeceği tuzaklara karşı insanları uyarır. Eser, konusu ve müstehcenliğe varan ifadeleri ile diğer nasihat-nâmeler arasında farklılık arz etmektedir.

²⁰⁹ Gönül Delice, “Pend-nâme-i Askerî”, *Litera Turca Journal of Turkish Language an Literature*, vol. 2, Summer 2016, pp. 113-128.

²¹⁰ Delice, “Pend-nâme-i Askerî”, s. 115.

1.1.34. *Gülşen-i Ebrâr* (1592) / Emîrî²¹¹

İsmine biyografik kaynaklarda rastlanmayan Emîrî'nin (v. ?), *Gülşen-i Ebrâr*'ın girişindeki III. Mehmed övgüsünün yer aldığı şiirinden hareketle 16. asrın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilir. Müellifin hayatı ile ilgili bilgilere eserinden ulaşmak mümkündür. Buna göre şair Boluludur ve eserinde yer alan Farsça şiirlerden yola çıkarak iyi derecede Farsça bildiği söylenebilir.

Mesnevî şeklinde kaleme alınan *Gülşen-i Ebrâr*, eserin tarih manzumesinde belirtildiğine göre 1592 yılında kaleme alınmıştır.²¹² Mesnevînin esas kalıbı “müfte’liün müfte’ilün fâ’ilün”dür; ancak bazı manzumelerde “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün, fâ’ilâtün”, “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün”, “mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün” vezinlerinin kullanıldığı görülür. Eserde 663 Türkçe, 360 Farsça, 9 mülemmâ olmak üzere toplam 1032 beyit yer almaktadır.

“Fî Sıfâtî’l-Ucb”, “Fî Sıfâtî’l-Emmâre” gibi başlıklardan oluşan *Gülşen-i Ebrâr*’da okuyucuya güzel ahlâk kazandıracak, insân-ı kâmil olma yolunda yardım edecek dinî ve ahlâkî öğütlere yer verilmiştir.

1.1.35. *Cilâü’l-Kulûb* (1594) / Cinânî²¹³

Eserin müellifi III. Murad (v. 1595) Devri şairlerinden Cinânî’dir (v. 1595). Asıl adı Mustafa Çelebi olan şair, iyi bir tahsil görmüş ve çeşitli medreselerde müderrislik vazifesi yapmıştır.

Şair, Taşlıcalı Yahyâ’nın *Kitâb-ı Usûl* adlı eserine nazire olarak *Cilâü’l-Kulûb*’u kaleme almıştır. *Cilâü’l-Kulûb*, mesnevî şeklinde ve aruzun “fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün fe’ûl” kalıbı ile nazmedilmiştir. 3315 beyitten oluşan eserde 21 bölüm yer alır. Bu bölümlerde; ilim öğrenmenin fazileti, ibadetlere karşı gösterilmesi gereken

²¹¹ Erol Çöm, *Emîrî’nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir’âtü’l-Ebrâr Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2001; Erol Çöm, “16. Yüzyıl Şairi Emîrî ve Gülşen-i Ebrâr Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, Konya, 2008, ss. 47-63.

²¹² Çöm, “16. Yüzyıl Şairi Emîrî ve Gülşen-i Ebrâr Mesnevisi”, s. 53.

²¹³ Mustafa Özkan, *Cinânî Cilâü’l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.

hassasiyet, haram yemekten sakınma, nefsin tuzaklarına aldanmamak, namazın ehemmiyeti gibi konulara dair çeşitli öğütlere yer verilmiştir.

1.1.36. *Pend-nâme* (1597'den önce) / Şemseddîn-i Sivâsî²¹⁴

16. asrın velûd şairlerinden Şemseddîn-i Sivâsî, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zâm* isimli eserinde bazı eserlerinin isminden bahsetmiştir. *Pend-nâme* bu isimler arasında yer almaz.

Kaside şekli ile yazılan eser 69 beyitten oluşur. Aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbı ile nazmedilen *Pend-nâme*'de cömertliğin fazileti, gıybetten uzak durmak, alçakgönüllü olmak, kin ve nefretten sakınmak gibi çeşitli konulara yönelik öğütler yer almıştır.

1.1.37. *Mir'âtü l-Ebrâr* (1595-1603) / Emîrî²¹⁵

Emîrî'nin nasihat-nâme türünde kaleme aldığı ikinci eseridir. Eser 1595-1603 yılları arasında tamamlanmıştır. 1045 Türkçe, 321 Farsça, 8'i mülemma' toplam 1374 beyitten oluşan *Mir'âtü l-Ebrâr*, aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla nazmedilmiştir.

Klâsik mesnevî tertibine uygun olarak nazmedilen eserde tevhid, münacat, na't, devrin padişahına kaside ve sebep-i telif bölümlerinden sonra asıl konuya geçilir. On bâb ve beş hikâyeden oluşan mesnevîde hikâyelere geçilmeden önce bâb başlıklarının altında ilgili hikâyeye yönelik açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Bu hikâyelerde dünyanın fâniliği, ömrü gafletle geçirmemek, kibir ve gururdan uzak durmak, iyilik etmenin fazileti, kötülük etmenin zararlarına dair çeşitli öğütlere yer verilmiştir.

²¹⁴ Âlim Yıldız, “Şemseddin Sivâsî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme”, *Erdem*, S. 69, 2015, ss. 101-112.

²¹⁵ Erol Çöm, *Emirî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü l-Ebrâr Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2001; Erol Çöm, “16. Yüzyıl Şairi Emîrî'nin Mir'âtü l-Ebrâr Adlı Mesnevisi”, *İstem*, S. 13, Konya, 2009, ss. 289-304.

1.1.38. *Tergîbât* (1613) / Adlî Hasan Efendi²¹⁶

Eserin müellifi 17. asrın mutasavvıf şairlerinden Şeyh Adlî Hasan Efendi'dir (v. 1617). Halvetîliğin Sünbülüyye koluna intisap eden müellif, Sünbülî Âsitânesi olan Koca Mustafa Paşa Zaviyesi'nde şeyhlik vazifesi yapmıştır.

1723 beyitten müteşekkil *Tergîbât*, mesnevi şeklinde kaleme alınmıştır. Aruzun “fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün” kalıbı ile nazmedilen eser 70 beyitlik bir girişle başlar. Besmele, tevhid, na‘t, dört halife ile Hz. Hasan ve Hüseyin'in övgüsünün yer aldığı şiirlerden sonra asıl konuya geçilir. Şair, mesnevînin asıl konusunu on bâba ayırmıştır. Her bâb Arapça bir başlık ile başlar. Bu başlıkların altında konu ile ilgili bir ayet yahut hadis ve konunun pekiştirilmesine yönelik hikâyelere yer verilmiştir.

Tergîbât'ta okuyucuya tevbe etmenin fazileti, kanaat, tevekkül, sabır, cömertlik, îsâr, terk-i riya gibi konularda çeşitli öğütler aktarılmıştır.

1.1.39. *Miftâh-ı Cennet* (1628) / Urlalı Ya‘kûb Oğlu Hüseyin

Bu eser ve müellifi ile ilgili ayrıntılı bilgilere çalışmamızın ikinci bölümünde yer verilecektir.

1.1.40. *Nasîhat-nâme* (1632) / Muhyiddîn-i Kâdirî

Bu eser ve müellifi ile ilgili ayrıntılı bilgilere çalışmamızın ikinci bölümünde yer verilecektir.

1.1.41. *Kadınlara Nasîhat* (1636'dan önce) / Kadızâde Mehmed İlmî²¹⁷

Eserin müellifi IV. Murad dönemi âlim ve vaizlerindendir. Aslen Balıkesirli olan müellif babasına nispetle “Kadıızâde” olarak meşhur olmuş, bu ismin yanı sıra

²¹⁶ Aynül Karaca Özbekoğlu, *Adlî Hasan Efendi'nin “Tergîbât” Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2001.

²¹⁷ *Mecmû‘a‘-i Eş‘âr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2433/3, vr. 86b-89a; Kadızâde, *Vasiyyet-nâme*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi böl. , nu. 37, vr. 53a-66b.

şiiirlerinde “İlmî” mahlasını da kullanmıştır.²¹⁸ Müellifin tanınırlığını sağlayan şairliğinden öte “Kadıızâdeliler Hareketi” olarak bilinen hareketin öncüsü olmasıdır. Kadıızâde Mehmed Efendi (v. 1636) ve Abdülmecid-i Sivâsî arasında yaşanan tartışmaların konuları bu hareketin temel meselelerini teşkil eder.²¹⁹

Bu başlıkta incelenen ve Kadıızâde Mehmed Efendi’ye ait olduğunu düşündüğümüz nasihat-nâme, kadınlara yönelik kaleme alınmıştır. Eserin yazılış tarihi belli değildir ve iki nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan Süleymaniye nüshası 18. asır Erzurum müftülerinden ve İspir kadısı olan babasına nispetle “Kadıızâde” olarak bilinen Muhammed Ârif b. Muhammed Kadıızâde adına kayıtlıdır. Bu kayda istinaden eserin tahliline yönelik bir çalışma yapılmıştır.²²⁰ Ancak kanaatimize göre eserin sahibi Erzurumlu Kadıızâde değil, Kadıızâde Mehmed Efendi’dir. Zira, kısa bir süre İstanbul’da Medrese-i Sultâniyye’de tedris faaliyetinde bulunup ömrünün geri kalan kısmını Erzurum’da geçirmiş Erzurumlu Kadıızâde’nin İstanbul hanımlarına yönelik böyle bir eser kaleme alması zayıf bir ihtimaldir. Buna mukabil Kadıızâde Mehmed İlmî Efendi Aksaray Murad Paşa Camii’nde dersler vermiş; Sultan Selim, Beyazıt, Fâtih, Süleymaniye ve Ayasofya gibi İstanbul’un en büyük camilerinde vaizlik yapmıştır.²²¹ Ömrünün büyük kısmını İstanbul’da geçiren, İstanbul’un pek çok camiinde vaizlik görevi üstlenen ve bu vesilelerle İstanbul halkını yakinen tanıma fırsatı bulan İlmî’nin böyle bir eser kaleme almış olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Bu yüzden eser, Kadıızâde Mehmed İlmî Efendi’nin kabul edilmiş ve çalışmamıza da bu şekilde dâhil edilmiştir.

²¹⁸ Müellif IV. Murad için kaleme aldığı “Manzum Dua-nâme”’sinde “İlmî” mahlasını kullanmıştır. Bk. (Sebahat Deniz, “Kadıızâde Mehmed İlmî’nin Sultan IV. Murad İçin Yazdığı Manzum Duânâme’si”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2008, ss. 9-40).

²¹⁹ Kadıızâdeliler ve Sivâsîler arasında cereyan eden tartışmalar üç başlıkta toplanabilir. Birincisi tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meselelerdir. Örneğin; semâ, devrân, zikir ve musikinin caiz olup olmadığı. İkincisi dinî inanç ve ibadetlerle ilgili meselelerdir. Örneğin; aklî ilimleri okuyup okumamanın caiz olup olmadığı, *Kur’ân*’ın makamla okunup okunmamasının caiz olup olmadığı gibi. Üçüncüsü ise siyasi ve sosyal hayata yönelik meselelerdir. Tütün, kahve gibi keyif verici maddelerin caiz olup olmadığı, rüşvet almanın hükmü gibi. Geniş bilgi için bk. (Semiramis Çavuşoğlu, “Kadıızâdeliler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, 100-102).

²²⁰ Nilüfer Ateş-Asım Yediyıldız, “Erzurumlu Kadıızâde Efendi’nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, S. 2, 2007, ss. 309-326.

²²¹ Katip Çelebi, “Sivasî ve Kadıızâde Üzerine”, *Mizânü 1-Hakk fî İhtiyâri 1-Ehakk*, (haz. Orhan Şaik Gökyay-Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 92.

Eserin Süleymaniye nüshasının baş tarafında “Merhûm Kadızâde Efendi’niñ haşşâten İslâmbol ve ‘âmmeten cümle mü’minler hatunlarına eylediği vaşiiyetleridir” şeklinde kırmızı bir başlık yer almaktadır. 95 beyitten oluşan harekeli eser, nesih hattı ile tek sütun ve yedi satır hâlinde nazmedilmiştir. Mezkûr nüshanın başı ve sonu aşağıdaki gibidir:

Başı:	Geliñ ey mü’mimleriñ hātunları Yaradan Allāh içün diñleñ beni
Sonu:	Țonmadı āhır neşrede işbu āfītāb Tā ebed Țolunmaya bu māh-tāb

Nasihat-nâmenin tespit edilen Milli Kütüphane nüshası²²² incelendiğinde kullanılan kelime kadrosu dil ve üslûp özellikleri ile eserin Sultan Murad Devri vaizlerinden Kadızâde’ye ait olduğu ihtimali daha da güçlenmiştir. *Naşihat Mü’minlerin Hatunlarına*” başlıklı Milli Kütüphane nüshası, 96 beyitten oluşan harekeli bir metindir. Nesih hattı ile yazılan eser, 17 satır ve çift sütundan oluşmaktadır. Mesnevî şeklinde ve aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı ile nazma çekilmiştir. Bu nüshanın ilk ve son beyitleri aşağıdaki gibidir:

Başı:	Diñleñ iy mü’mimleriñ hātunları Yaradan Allāh içün diñleñ beni
Sonu:	Țoğdı āhır zamānda işbu āfītāb Tā ebed Țolunmaya bu māh-ı tāb

İncelenen iki nüsha arasında çeşitli farklılıklar mevcuttur.

²²² Bu nüsha üzerinde İlyas Kayaokay tarafından bir çalışma yapılmıştır. Bk. (İlyas Kayaokay, “Farklı Bir Nasihat-nâme: Ahmed Velî’nin Nasihat Mü’minleriñ Hatunlarına Adlı Mesnevisi”, *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, (ed. İrfan Polat vd.), 26-28 Eylül 2019, Van, ss. 438-456). İlgili çalışmada eserin bir beyitinden yola çıkılarak eser müellifinin “Ahmed Velî” isimli bir zat olduğu beyan edilmiştir. Ancak ilgili beyitteki “velî” kelimesi bize göre “ancak” anlamındadır. Müellif, eserin diğer beyitlerinde belirttiği gibi eseri Hz. Peygamber’in isteği üzerine kaleme almıştır. Bu beyitte de şair, “Söyleyen ben değilim Ahmed; ancak bana o peygamber söyle oğlum dedi” demek istemektedir. İlgili beyit şöyledir:

“Ben degülem söyleyen Ahmed velî
Söyle oğlum didi baña ol Nebî” (*Mecmû’a -i Eş’âr*, vr. 88a).

Namaz kılmayan kadınların eleştirisi; kadının eşinden izinsiz dışarı çıkmasının sakıncaları; kadınların aklına uyan erkeklerin durumu gibi kadınlara yönelik, yer yer sert uyarılara varan nasihatler bu eserin konusunu oluşturur.

1.1.42. *Nasîhat-nâme* (1635'den önce) / Mantıkî²²³

Eserin müellifi 17. asrın ilk yarısında yaşamış Mantıkî Ahmed Efendi'dir (v. 1635). Telif tarihi belli olmayan eser; latife, hiciv ve hezl ağırlıklı şiirlerin yer aldığı bir mecmua içerisinde yer almaktadır.²²⁴

Kaside şeklinde nazmedilen nasihat-nâme 36 beyittir. Aruzun “mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün” kalıbı ile nazma çekilen eserde, dünyanın bî-vefa oluşu; hakikî yurdun ahiret yurdu olarak kabul edilmesi; şöhretin geçiliği, tefekkürün ehemmiyeti, âleme ibret nazarı ile bakılması gibi farklı konularda tavsiyelere yer verilmiştir.

1.1.43. *Nazmu'l-Ulûm* (1687) / Tokatlı İshak Efendi²²⁵

Müellifin asıl ismi İshâk b. Hasan Tokâdî'dir (v. 1689). Kaynaklarda hâl tercümesi ile ilgili pek fazla bilgiye ulaşılamayan Tokâdî'nin hayatı ile ilgili bilgilere eserlerinden ulaşılmaktadır.

Klâsik mesnevî tertibine uygun olarak tanzim edilen *Nazmu'l-Ulûm* giriş, asıl konunun işlendiği bölüm ve hatimeden oluşur. Önce çeşitli ilimler hakkında bilgi veren müellif, daha sonra hakkında bilgi verdiği ilimlerin öğrenilmesi gerektiğini söyler. Öğrenilmesi tavsiye edilen ilimler ve bu ilimlerin ehemmiyeti; “Der Beyân-ı İlm-i Tevhid”, “Der Beyân-ı İlm-i Kelâm”, “Der Beyân-ı İlmü'l-Fıkıh”, “Der Beyân-ı İlmü'l-Ahlâk” gibi başlıklarla verilmiştir. Eserin asıl konusunu oluşturan bu bölüm 20 başlıktan oluşur.

²²³ Bekir Çınar, “Mantıkî'nin Nasihatnâmesi”, *TÜBAR*, S. 35, Bahar 2014, ss. 85-98.

²²⁴ Çınar, “Mantıkî'nin Nasihatnâmesi”, s. 88.

²²⁵ Bayram Özfırat, *Tokatlı İshak Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.

422 beyitten oluşan eser mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “mefâ’îlün, mefâ’îlün, fe’ûlün” kalıbı ile yazılmıştır.

1.1.44. *Pend-nâme* (1689’dan önce) / Adnî Receb Dede²²⁶

Eserin müellifi 17. asır Mevlevî şairlerinden Adnî Receb Dede’dir (v. 1689). Kütüphane kayıtlarında eser farklı isimlerle kayıtlı olup²²⁷ farklı müelliflere²²⁸ de isnat edilmiştir.

Müellif, eserini kaside şeklinde kaleme almıştır. Klâsik kaside şekline göre tertip edilmeyen pend-nâme, kaside şeklinde yazılan diğer nasihat-nâmelerde olduğu gibi, kasidede işlenmesi gelenek hâline gelmiş konular dışında ahlâkî konuları ele almıştır. Ömrü zayi etmemek, dünyaya geliş amacının farkında olmak, ilim öğrenmenin fazileti bu konulardan bazılarıdır. 210 beyitten oluşan eser, aruzun “fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlün” kalıbı ile nazmedilmiştir.

1.1.45. *Behişt-âbâd* (1698-1699) / Fasîh Ahmed Dede²²⁹

Fasîh Ahmed Dede (v. 1699) 17. asır Mevlevî şairlerindendir. Asıl ismi Ahmed olan müellif, şiirlerinde “Fasîh” mahlasını kullanmıştır. Müellifin nasihat-nâme türündeki eseri *Behişt-âbâd* 1110/1698-1699 yılında telif edilmiştir. 1230 beyitten oluşan eser mesnevî şeklinde kaleme alınmıştır. Mesnevînin genel kalıbı “mef’ûlü mefâ’îlün fe’ûlün”’dür. Ancak nazım şeklinin değiştiği yerlerde aruz kalıbının da değiştiği görülür. “Mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlün fa’ ” ve “mef’ûlün mef’ûlü mefâ’îlü fe’ûl” bu kalıplardan bazılarıdır.

Besmele ve sebep-i telif bölümlerinin bulunmadığı eserde hamdele, na’t, mi’râciye ve devrin padişahına kaside yer alır. “Âgâz-ı Hikayet-i Şâh Ferrûh Bâ-

²²⁶ Zehra Göre, *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*, Selçuk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Konya, 2004.

²²⁷ *Kasîde Fi’t-Tasavvuf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hâlet Efendi böl. , nu. 827/23, vr. 199b-202b; *Tergibât-ı Adnî*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Sâib böl. , nu. 3680, vr. 9b-14b.

²²⁸ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hâlet Efendi böl. , nu. 827/23’teki nüshada eser, Pujga Valisi Adnî Efendi isimli birine isnad edilmiştir.

²²⁹ Hakan Sevindik, *Fasîh Ahmed Dede’nin Behişt-Âbâd Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011.

Ferzend-i Gül-Rûh” başlığı ile asıl konuya geçilmiştir. Asıl konu tahkiyeli bir üslûpla işlenmiştir. Eserde hikâyeler vasıtası ile vefa, dostluk, sabır, kanaat, adalet konularına dair çeşitli öğütler verilmiştir.

1.1.46. *Pend-nâme* (17.yy) / Esîrî²³⁰

Asıl ismi Hüseyin b. Mehmed (v. ?) olan Esîrî, 17. asır şairlerindendir. Şairin hayatı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Hayatı ile ilgili bilgilere şair, *Sergüzeşt-nâme* adlı eserinin “Sergüzeşt-i Esîrî” bölümünde yer vermiştir. Buradaki bilgilere göre şair; 1625 yılında Malta korsanlarına esir düşmüş, Sicilya Adası’na hapsedilmiş, Misine zindanlarında kalmıştır. 1631-1632 yılları arasında da memleketine dönmüştür.²³¹

Pend-nâme, Esîrî külliyyatının üçüncü eseridir. Külliyyat içerisinde sırasıyla *Sergüzeşt-nâme*, *Gazavât-nâme*, *Pend-nâme* ve *Dîvân* yer almaktadır. 427 beyitten oluşan *Pend-nâme*, aruzun “fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir.

Eser tevhid, münacat, na‘t kabilinden beyitlerle başlar. Müellif şükretmek, rızık için çalışıp çabalamak, gıybetin zararları gibi konularla ilgili ayet ve hadisleri başlık olarak vermiş ve ilgili şiirlerde bu konulara dair öğütlerini sıralamıştır. Daha sonra şair, “Pend-i Esîrî Fermâyed”, “Min Kelâmi’l-Hikmet”, “El-Mev‘izet”, “Es-Selâmetü Fî-Hıfzî’l-Lisâni”, “Kasîde-i Pend-i Hâtimetü’l-Kitâb”, “Kasîde-i Diger” başlıklı şiirlere yer vermiştir. Bu şiirlerde dostluğun önemi, gerçek dostta bulunması gereken vasıflar, mecliste oturma ve konuşma adabı, insanların övgü ve yergisinde aşırıya gitmemek; kıskanç, yalancı ve cimri kişilerden uzak durmak gibi konulara dair tavsiyeler verilmiştir.

Pend-nâme’de “Risâle-i Pend-nâme-i Gedûsî Rahmetu’llâhi ‘Aleyh” başlıklı 52 beyitlik bir şiir yer alır. Kaynaklarda “Gedûsî” mahlaslı bir şair tespit edilemediği ve Esîrî ile bağlantı kurulamadığı için, eseri hazırlayan araştırmacılar bu şiire “Ekler”

²³⁰ Hüseyin b. Mehmed (Esîrî), *Külliyyât-ı Esîrî (Sergüzeşt-nâme-Gazavât-nâme-Pend-nâme-Dîvân)*, (haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018,

²³¹ Hüseyin b. Mehmed (Esîrî), *Külliyyât-ı Esîrî (Sergüzeşt-nâme-Gazavât-nâme-Pend-nâme-Dîvân)*, s. 158.

kısımında yer vermiştir.²³² Araştırmalarımız neticesinde “Risâle-i Pend-nâme-i Gedûsî Rahmetu’llâhî ‘Aleyh” başlıklı bu şiirin, Azmî Pîr Mehmed Efendi’nin *Mev‘iza-i Manzûme* isimli pend-nâmesi ile aynı eser olduğu tespit edilmiştir.

1.1.47. *Hayâl-i Behçet-âbâd* (17. yy sonu) / Vassâf Abdullâh Efendi²³³

Osmanlı âlim ve şeyhülislâmlarından Vassâf Abdullah Efendi (v. 1761), İbn-i İsmâ-yı Sarûhânî’nin torunlarından. Bu nedenle kaynaklarda Akhisârî Saruhânî Abdullâh Efendi olarak da geçer.

Hayâl-i Behçet-âbâd adlı eser, aruzun “mef‘ûlü mefâ‘îlün fe‘ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir ve 1105 beyittir. Mesnevî nazım şekli ile yazılan eserde na‘t, tevhid ve medîhâlardan sonra “Hasb-i Hâl-i Nâzım-ı Kemîme” başlığı ile asıl konuya geçilir. Bu bölümde şair, birden fazla hikâyeye ve kahramana yer verir. Bu hikâyeler ve kişiler vasıtası ile geçici olan dünya için kibire kapılmama, rütbesi ne olursa olsun kişinin insanlara saygı ile yaklaşması gerektiği, nefisle mücadelenin önemi gibi konularda okuyucuya nasihat eder.

1.1.48. *Hayriyye* (1701) / Nâbî²³⁴

Asıl ismi *Hayrî-nâme*²³⁵ olan eser edebiyatımızda *Hayriyye* ismi ile meşhur olmuştur. *Hayriyye*’nin müellifi 18. asrın önemli şairlerinden Nâbî’dir (v. 1712). Nâbî, eserini oğlu Ebu’l-Hayr Mehmed Çelebi için kaleme almıştır. Yazılış tarihinin açıkça verilmediği eserde, müellifin sözlerinden anlaşılan eser yazıldığı sırada oğlunun 7 yaşında olduğudur.²³⁶ Buna göre eserin yazılış tarihini Ebu’l Hayr’ın 1694 yılında doğduğu bilgisinden hareketle 1701 olarak belirtmek mümkündür.

²³² Hüseyin b. Mehmed (Esîrî), *Külliyât-ı Esîrî (Sergüzeşt-nâme-Gazavât-nâme-Pend-nâme-Dîvân)*, s. 490.

²³³ Banu Mumcuoğlu, *Şeyhülislam Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi Hayâl-i Behçet-âbâd (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2006.

²³⁴ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

²³⁵ Kisve-i nazma kodukda hâme

Eyledüm nâmımı Hayrî-nâme (b. 98) (Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, s. 181).

²³⁶ Çâr u pencâhda virdi seni Hak

Heft sâlinde yazıldı bu varak (b. 75) (Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, s. 179).

1660 beyitten oluşan *Hayriyye*, mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Aruzun “fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün” kalıbı ile nazmedilen eser, 35 bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümü 65 beyittir ve bu bölümde besmele, tevhid ve na‘t yer alır. Daha sonra “Matlab-ı Mücmel-i Ahvâl-i Peder” bölümü gelir. Burada şair kendisi ve oğlu hakkında bilgi verir. Akabinde “Sebeb-i Nazm-ı Nasihat-nâme” bölümüne yer verilmiştir. Akabinde, “Matlab-ı Mâ-Hasal-ı Fasl-ı Salât”, “Der-Beyân-ı Şeref-i Farz-ı Sıyâm”, “Nehy-i Etvâr-ı Nifâk u Tezvîr”, “Nehy-i Bâzîçe-i Nerd ü Satranç” gibi başlıklarla tavsiyelere geçilmiştir. Bu başlıklarda şair, oğluna namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerin ehemmiyeti; tokgözlü olmak, insanlara iyi ve cömert davranmak, remil ve nücum gibi işlerle uğraşmamak, içki ve uyuşturucudan sakınmak, tavla ve satranç oyunlarından uzak durmak gibi öğütler verir.

1.1.49. *Gülşen-i Pend* (1709) / Safî Mustafa Efendi²³⁷

Eserin müellifi Mustafa Efendi’nin (v. ?) hayatı ile ilgili mevcut bilgiler sınırlıdır. Eserinden yola çıkarak müellifin 18. asırda yaşadığı, III. Ahmed ve Sadrazam Damat Ali Paşa devirlerinde divan-ı hümayun katipliği yaptığı bilgisine ulaşılabilir.²³⁸

Safî Efendi, eserini 1708 yılında yazmaya başlamış ve 1709 yılında tamamlamıştır. Mesnevî şeklinde kaleme alınan *Gülşen-i Pend*, 2933 beyittir. Mesnevînin asıl kalıbı, “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün”’dür. Ancak eserde yer alan on adet rubâ‘î, “mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilün fa‘ ” kalıbı ile nazmedilmiştir.

Rubâ‘î ile başlayan *Gülşen-i Pend* besmele, tevhid, na‘t, dört halife ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin övgüsü, beyan-ı hâl-i dünya ve sebep-i telif bölümleri ile devam eder. Eserde çeşitli meslek gruplarına dair nasihatlere yer verilmiştir. Bu meslek grupları sırası ile padişah, vezir, kadı, talebe, sahaf, katip, hattat, şair, şarkıcı, âşık, vaiz, şeyh ve tabiblerdir.

²³⁷ Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2007.

²³⁸ Debîrî zümresinden bendesiyüm

Ki dîvân-ı hümayûn baña câdur (b. 723) (Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, s. 194).

1.1.50. *Nasihat-nâme* (1724'ten önce) / Diyarbakırlı Emîrî²³⁹

Emîrî (v. 1724) 1625 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Ali Emîrî'nin büyük atalarından olan şair, babasından kendisine kalan servet ile varlıklı bir hayat sürmüştür. Cömertliği ile meşhur olan Emîrî, çevresindeki ihtiyaç sahiplerine maddî destek sağlamış ve Diyarbakır'da ipekli dokuma işini geliştirmek için büyük gayret sarfetmiştir.²⁴⁰

Nasihat-nâme'nin yazılış tarihi belli değildir. Eser, müellifin oğluna aktardığı hayat tecrübelerini ve bu tecrübeleri aktarırken verdiği çeşitli nasihatleri muhtevidir. 145 beyitten oluşan eser, mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazmedilen nasihat-nâmede kadınların israf ve hevaya olan düşkünlükleri, erkek kardeş ile aynı evde oturmanın zararları, vakitli vakitsiz bir yere sık gitmekten uzak durulması gerektiği, ilim ve edep olmadan örfün ehemmiyetinin olmadığı, erken yaşta evlenmekten sakınmak gerektiği gibi toplumsal konulara dair çeşitli öğütler yer almıştır.

1.1.51. *Öğüt-nâme* (1732) / (?)²⁴¹

Öğüt-nâme üzerinde yapılan akademik çalışmada müellifin hayatına dair herhangi bir bilgi bulunmadığı belirtilmiştir. Biz de yaptığımız kütüphane, katalog çalışmalarında ve incelenen diğer nasihat-nâmelerle birlikte karşılaştırma yaptığımızda eserin müellifine dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Eser ve müellife ilişkin bilgilere eserin kendisinden ulaşmak mümkündür. *Öğüt-nâme*'nin gençlere hitap ederek başlamasından ve şairin kendisinden “pîr-i fânî”²⁴² olarak bahsetmesinden hareketle eserin muhatap kitlesinin gençler olduğu ve şairin eserini ileri bir yaşta kaleme aldığı söylenebilir.

²³⁹ Mahmut Kaplan, “Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-nâmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, S. 22, Yaz 2012, ss. 72-84.

²⁴⁰ Kaplan, “Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-nâmesi”, s. 73.

²⁴¹ Mahmut Kaplan, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, *Atatürk Üniversitesi TAE Dergisi*, S. 38, Erzurum, 2008, ss. 111-129.

²⁴² Eyâ köhne cihânüñ nev-cevânı

Ne dir diñle saña bu pîr-i fânî (b. 1) (Kaplan, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, s. 116).

Metnin dil yapısı incelendiğinde Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerine sahip olduğu görülür. Ancak eserin telif tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu sebeple eser, istinsah tarihinden yola çıkılarak²⁴³ 18. asır nasihat-nâmeleri arasına dâhil edilmiştir.

95 beyitten oluşan *Öğüt-nâme*, mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Eserde dünyanın geçiciliği, 27 yaştan 100 yaşına kadar insanın değişik yaşlardaki durumu ve bu yaşlarda yapması gerekli işlerle ilgili nasihatlere yer verilmiştir.

1.1.52. *Levh-nâme* (1744) / Muhammed Emîn Müftîzâde²⁴⁴

Eserin tespit edilen tek nüshası Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz A 5214 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Kütüphane kaydında eser “Mevlânâ Resmî” isimli bir müellif adına kayıtlıdır. Bu kayıttan yola çıkılarak *Levh-nâme*’nin Mevlânâ Resmî’ye ait olduğu düşünülmüş ve eserle ilgili bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.²⁴⁵ Ancak başka bir araştırmacı tarafından eserin temmet kaydı dikkatlice incelenmiş, eser müellifinin Mevlânâ Resmî değil Muhammed Emîn Müftîzâde (v. 1797) olduğu anlaşılmıştır.²⁴⁶

Muhammed Emîn Müftîzâde 18. asırda yaşamış, Antalya müftüsü olan babasına nispetle “Müftîzâde” olarak tanınmıştır. Yaşadığı devirde “ayaklı kütüphane” ünvanını almış âlim ve fazıl bir şahsiyet olan Mevlânâ Muhammed Emîn Müftîzâde, Gelenbevî İsmail Efendi ve Tatarcık Abdullah Efendi’ye hocalık yapmıştır.²⁴⁷

779 beyitten oluşan *Levh-nâme*, mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Tevhid, münacat, na’t, sebep-i telifin sırasıyla yer aldığı eserde daha sonra asıl konuya geçilmiştir. “Fî Beyân-i Hubbi’s-

²⁴³ Eser 1732 yılında, Ali b. Mustafa isimli bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Bk. (Kaplan, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, s. 112).

²⁴⁴ Ömer Faruk Yiğiterol, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2017.

²⁴⁵ Aslıhan Öztürk, *Mevlânâ Resmî’nin Levhnâme Adlı Mesnevisi* (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin), Hacettepe Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017.

²⁴⁶ Yiğiterol, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, s. 7.

²⁴⁷ Yiğiterol, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, s. 13.

Sâlihîn ve Mücânebeti't-Tâlihîn”, “Fî Beyân-i Kabûl-i Nushi'l-Hayr”, “Fî Zemmi't-Temerrüd ve Beyân-i Hâlihi” gibi başlıklarda boş ve faydasız işlerle uğraşmamak, öğüt tutmanın faydaları, inattan uzak durmanın gerekliliği, ilmin ehemmiyeti ve âlimlere hürmet edilmesi gerektiği gibi konularda öğütler yer almıştır.

1.1.53. *Pend-nâme* (1746) / Ahmed-i Mürşidî²⁴⁸

Eserin müellifi 18. asrın tanınmış şeyh ve şairlerinden Diyarbakırlı Ahmed-i Mürşidî'dir (v. 1760-1761). Şiirlerinde “Ahmed”, “Ahmedî”, “Mürşidî” gibi mahlaslar kullanan şairin pend-nâmesi, *Kitâb-ı Mürşid* ve *Ahmediyye* isimleriyle de anılmaktadır. Nihad Sâmi Banarlı, eserin bazı kaynaklarda Ahmed Bîcan'a atfedildiğini ve bunun yanlış olduğunu söyler.²⁴⁹ *Pend-nâme*, müellifin ifade ettiğine göre Mürîdî'nin *Pend-i Ricâl* isimli eserine nazire olarak kaleme alınmıştır.²⁵⁰

Mermutlu'nun neşrine göre 8977 beyitten oluşan eserde aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” ve “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün” kalıpları kullanılmıştır. Mesnevî şeklinde kaleme alınan *Pend-nâme* 46 beyitlik bir manzume ile başlar. Tevhid, na't, dört halife övgüsü kabilinden beyitlerin yer aldığı giriş kısmından sonra asıl konuya geçilir. Eserde “Fî Beyân-ı Mebhas-ı Fakr”, “Fî Beyân-ı Mâl-ı Dünyâ”, “Mebhas-ı Mülk-i Dünyâ”, “Mebhas-ı Salâvât-ı Hamse”, “Fî Beyân-ı Mebhas-ı Hakk-ı Cîrân”, “Fî Beyân-ı Mebhas-ı Hakk-ı Zevceyn” vb. şeklinde 83 başlık yer alır. Bu başlıklarda

²⁴⁸ Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî, *Pend-nâme*, (haz. M.Sait Mermutlu), Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2012. Ayrıca bk. (Ahmed Diyarbekrî, *Pend-i Ahmediye Kitab-ı Mürşid*, (haz. Agâh Güçlü), İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1968); (Ahmed Mürşidî, *Kitab-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediyye*, (haz. Hüseyin Rahmi Yananlı), Bedir Yayınları, İstanbul, 1989).

²⁴⁹ Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, I, 489.

²⁵⁰ Mürîdî didi bir pend ibtidâdan
Ki on sekiz hikâye aldım andan

Görince anı geldi bu hakîre
Nasîb olsa buña kılsam nazîre

Diledim Hâlık'ımdan itdi ihsân
Bunîñ nazmını baña kıldı âsân

Vesîle oldı bu nazma ol âdem
Anı mağfûr ide Hallâk-ı âlem (b. 26-29) (Ahmed-i Mürşidî, *Pend-nâme*, s. 21-22).

namaz, anne-baba hakkı, evlilik halleri, namusun korunması, açgözlülük, haramlardan sakınma, cömertlik gibi konulara dair çeşitli öğütler verilir.

1.1.54. *Silk-i Cevâhir* (1768) / Tameşvarlı Na‘îmüddîn²⁵¹

Müellif bugünkü Romanya sınırları içerisinde bulunan Timişoara (Tameşvar) şehrinde dir. Hayatı ile bilgilere eserinden ulaştığımız Tameşvarlı Na‘îmüddîn (v. 1768’den sonra); düşman işgali sebebi ile vatanından ayrı düşmüş, hayatı vatan hasreti ve maddî sıkıntılarla geçmiştir.

394 beyitten oluşan *Pend-nâme* mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Aruzun “mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün” kalıbı ile nazmedilen eserde sultanlara yakın olmanın zararları ve onlara güvenilmemesi gerektiği; kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getirmek, tamahdan uzak durmak, kanaat sahibi olmak, kibirden sakınmak, sözü düşünüp söylemek gibi konulara dair çeşitli nasihatlere yer verilmiştir. Eserin en önemli özelliklerinden biri de öğütler aktarılırken atasözlerinden sıklıkla yararlanılmasıdır.

1.1.55. *Lutfiyye* (1787) / Sünbülzâde Vehbî²⁵²

18. asır şairlerinden Sünbülzâde Vehbî’nin (v. 1809) asıl ismi Mehmed’dir ve Maraş’ta “Sünbülzâdeler” lâkabı ile tanınan meşhur bir aileye mensuptur. Şiirlerinde “Vehbî” mahlasını kullanan şaire bu mahlasın yine kendisi gibi divan şairi olan ve “Vehbî-i Evvel” diye tanınan Seyyid Vehbî tarafından verildiği bilinmektedir.²⁵³

Elli yaş civarında iken bir erkek çocuk sahibi olan Vehbî, oğlunun eğitime büyük bir ihtimam göstermiş; ahlâkı ve davranışları ile istediği gibi bir evlat yetiştirmiştir. Ancak yine de kendisinden sonra oğluna yol göstermesi için *Lutfiyye*’yi kaleme almıştır. Eserin yazıldığı sırada şair 70 yaşını aşkın ve hastadır. Eseri hasta yatağında ve bir hafta gibi kısa bir süre içerisinde kaleme almıştır.²⁵⁴ Eserin adı

²⁵¹ Hasan Ali Esir, “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddîn ve Pend-nâme’si”, *İlmî Araştırmalar*, S. 24, 2007, ss. 57-58.

²⁵² Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye -Metin Tespiti-*, (haz. Süreyya Ali Beyzâdeoğlu), MEB Yayınları, Ankara, 2016.

²⁵³ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye -Metin Tespiti-*, s. 14.

²⁵⁴ Hoş bilürsün ki eyâ nahl-i habîr

Vehbî'nin oğlu Lutfullâh'ın isminden mülhemdir. *Lutfiyye*'de Nâbî'nin oğlu için kaleme aldığı *Hayriyye* isimli eserden de bahseden şair, eserini *Hayriyye*'ye yazılmış muhtasar bir nazire olarak tanımlar.²⁵⁵

Mesnevî nazım şeklinde kaleme alınan *Lutfiyye*, 1181 beyittir ve aruzun “fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Sünbülzâde Vehbî, eserinde oğlu Lutfullâh'a yapıp yapmaması gerekenlerle ilgili çeşitli nasihatlerde bulunur. Buna göre oğlunun yapması gerekenler tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, tıp, mantık, geometri, musiki, şiir ve inşâ, edebiyat, tarih, siyer ve güzel yazı gibi ilimleri öğrenmektir. Lutfullâh, babasının müneccimlik ile eşdeğer saydığı astronomi, remil, kimya ilimlerinden ise uzak durmalıdır. Ayrıca eserde edebe uygun giyinmek, tevazu sahibi olmak, anne-babaya saygı göstermek, sabırlı, merhametli ve gayretli olmak gibi konularda da çeşitli nasihatlere yer verilmiştir.

1.1.56. *Nasîhat-nâme* (1790'dan önce) / Oflu Bilâl Efendi²⁵⁶

Biyografik kaynaklarda hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Oflu Bilâl Efendi'nin (v. 1790) 18. asırda yaşadığı bilinmektedir. Şiirlerinde “Bilâl” mahlasını kullanan şairin *Nasihat-nâme* isimli eseri Millet Yazma Eser Kütüphanesi

Bunı bir heftede itdüm tahrîr
Bâ-husûs olmuş idim pek haste
N'ola yazdumsa şikeste-beste

Hâl-i bîmâr degül mi ma'lûm
Oldı böyle hezeyân-ı mahmûm (b. 1152-1154) (Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye -Metin Tespiti-*, s. 164).
²⁵⁵ Lîk Nâbî-i dakîkadânuñ
Ya'nî ol pîr-i sühan-pîrânuñ

Pend-i Hayriyye'sidür pür-ma'ânî
Dime yazmış nice mâlâya'nî

Gerçi tafsîl-i kelâm itmişdür
Bârî tahkîk-i makâm itmişdür

Ben de yazdum saña bu muhtasarı
Hâzır itdüm ne ise mâ-hazarı (b. 32-34) (Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye -Metin Tespiti-*, s. 42).
Hayriyye ve *Lutfiyye*'nin mukâyesesi için bk. (Esra Demir, *Hayriyye ile Lutfiyye'nin Mukayesesi*, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi (Lisans Tezi), Edirne, 2000).

²⁵⁶ Muhammet Kuzubaş, “Oflu Bilâl Efendi'nin ‘Pek Sakın’ Redifli Kasîdesi”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 1, 2013, ss. 128-141.

Mnz 7175 numarada kayıtlıdır. Aynı nüsha içerisinde şairin *Yûsufu Zelîhâ*²⁵⁷ ve *Kıssa-i Erve*²⁵⁸ adlarıyla iki eseri daha tespit edilmiştir.

Çalışmamıza konu olan eser Bilâl Efendi tarafından “pek sakın” redifi ile kaleme alınmış 81 beyitlik bir kasidedir. Nasihat-nâme türüne örnek teşkil eden bu eser, aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı ile nazma çekilmiştir ve vezin kusurlarına sıkça rastlanmaktadır. “Allah’tan yüzünü çevirenden pek sakın”²⁵⁹ öğüdü ile başlayan nasihat-nâmede beş vakit namazı kılmak, riyadan sakınmak, sünnete sıkı sıkıya bağlı olmak, bilerek namazı terk etmemek, âlimlerle birlikte olmak, cahillerden uzak durmak, gıybet ve hasedden sakınmak gibi çeşitli öğütlere yer verilmiştir.

1.1.57. *Pend-nâme* (1795’ten önce) / *Zarîfî*²⁶⁰

Zarîfî Baba, Ömer Baba, Zarîfî Ömer Efendi, Şeyh Ömer Zarîfî Efendi gibi isimlerle bilinen Zarîfî’nin (v. 1795) asıl ismi Ömer’dir. Şiirlerinde “Zarîfî” mahlasını kullanan şair Sa’diyye tarikatı şeyhlerindendir.

Telif tarihi tespit edilemeyen *Pend-nâme* mesnevî şeklinde kaleme alınmıştır ve 1071 beyittir. Aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı ile nazmedilen eserde “Ketm-i Esrâr”, “Hukûk-ı Vâlîdeyn”, “Hukûk-ı Üstâd”, “Hukûk-ı Konşu” gibi başlıklardan oluşan 135 bölüm yer almaktadır. Bu bölümlerde anne-baba ve hocalara karşı saygılı olmak, komşu hakkına ihtimam göstermek, yetime merhamet etmek, sohbet adabı, alay ve tahkirden sakınmak gibi öğütler verilmiştir.

Ayrıca, eserin sonunda müellife ait 103 beyitlik *Tasavvuf-nâme* isimli bir mesnevî de yer almaktadır.

²⁵⁷ Muhammet Kuzubaş, *Kıssa-i Yûsufu Zelîhâ (Bilâl Efendi)*, Karadeniz Yayınları, İstanbul, 2010.

²⁵⁸ Muhammet Kuzubaş, “Klâsik Edebiyatımızda Kadına Bakışın Farklı bir Örneği: Kıssa-i Erve”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Kadın Araştırmaları Özel Sayısı)*, c. 13, S. 3, 2010, ss. 167-187.

²⁵⁹ Hak’dan i’râz eyleyenden pek sakın

Añladınsa hâli yârdan pek sakın (b. 1) (Kuzubaş, “Ofllu Bilâl Efendi’nin ‘Pek Sakın’ Redifli Kasidesi”, s. 130).

²⁶⁰ Mehmet Arslan, *Pendnâme-i Zarîfî*, Dilek Matbaacılık, Sivas, 1994.

1.1.58. *Nasîhat-nâme* (18.yy) / Süleymân-ı Penâhî²⁶¹

Âmil Çelebioğlu eserin müellifini 14. asır şairleri arasında zikreder.²⁶² Eserle ilgili bilgi veren diğer kaynaklar Âmil Çelebioğlu'nun verdiği bilgilerden istifade etmiştir.²⁶³ *Nasîhat-nâme*'de yer alan;

Neşri bunun *Miftâh* adlu bir kitâb

Miftâhu'l-Cenne idi adı sevâb

Getürdüm nazma anı ola âsân

İşidenler fehm idüp ola şâdân

Ben de koydum bir *Nasîhat-nâme* ad

Salavâtla olur her meclisi yâd (b. 115-117)²⁶⁴

beyitlerinden hareketle eseri 14. asır nasihat-nâmeleri arasında zikretmek yanlış olacaktır. Nitekim müellif kendi ifadesiyle eserini Ahmed-i Dâ'î'nin *Miftâhu'l-Cenne*²⁶⁵ adlı eserinin nazma çekilmiş hâli olarak tavsif eder. Buna göre *Nasîhat-nâme*'nin *Miftâhu'l-Cenne*'nin telif tarihi olan 15. asırda yahut daha sonra kaleme alınmış olması gerekir. Bu tespitler ışığında *Nasîhat-nâme*'nin müellifinin 18. asırda yaşamış Moralı Süleymân Penâh (v. ?) olduğu söylenilebilir.²⁶⁶

Divan ve kethüda katipliği, matbah eminliği, Anadolu muhasebeciliği gibi vazifelerde bulunan müellif eserini mesnevî şeklinde kaleme almıştır. 203 beyitten oluşan *Nasîhat-nâme*'de birden fazla aruz kalıbına yer verilmiştir. Bunlar “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün”, “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün”, “mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

²⁶¹ Bilge Kaya Yiğit, “Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, S. 3, 2015, ss. 105-133.

²⁶² Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî (XV.yy'a Kadar)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 94.

²⁶³ Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzûm Nasihat-nâmeler”, s. 1547.

²⁶⁴ Kaya Yiğit, “Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi”, s. 122.

²⁶⁵ Kemal Kahramanoğlu, *Ahmed-i Dâî, Miftâhü'l-Cenne (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1989; Gürer Gülsevin, *Ahmed-i Dâî, Miftâhü'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri-Sözdizini)*, İnönü Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Malatya, 1989.

²⁶⁶ Kaya Yiğit, “Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi”, s. 107.

mefâ'ilün''dür. Eserde zaman zaman bu kalıplara uymayan mısralara da rastlanmaktadır.

*Nasihat-nâme'*de besmele, tevhid, na't kabilinden beyitlere rastlanmaz; doğrudan asıl konuya girilir. Eserde; dünyanın geçiciliği, âhiret yurdu için hazırlık yapmanın gerekliliği, Cuma gününün ve Receb ayının fazileti gibi konularla ilgili nasihatler okuyucuya aktarılmıştır.

1.1.59. *Pend-i Gülistân* (1811) / Muhammed-i Şerîfî²⁶⁷

18. asrın ikinci yarısı ile 19. asrın ilk yarısında yaşayan Muhammed-i Şerîfî (v. 1844) Erzurumludur. Asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Halîl'dir. Şerîfî, 1811 yılında Ahmed-i Mürşidî'nin *Pend-i Mürşidî* adlı eserine nazire olarak *Pend-i Gülistân* isimli eserini kaleme almıştır. Mesnevî nazım şekli ile nazmedilen eser 12505 beyittir. *Pend-i Gülistân* bu hâli ile Türk edebiyatında kaleme alınan manzum nasihat-nâmelerin son hacimli örneğidir.

Eser klâsik mesnevî usulüne göre tertip edilmiştir. Giriş kısmında tevhid, na't, dört halife övgüsü ve sebep-i telif yer alır. Daha sonra asıl konuların işlendiği kısma geçilir. Şair asıl konuyu 93 bölümde ele almıştır. Bu bölümlerde az uyumak, yetim malı ve haram yemekten imtina etmek, havf ve reca dengesini korumak, anne-babaya ve yaşlılara hürmet etmek, dedikodu ve alaydan uzak durmak gibi konulara dair çeşitli öğütlere yer verilmiştir. Eser hatime bölümü ile sonra erer.

Pend-i Gülistân'ın ilk dört bölümü vezinsiz nazmedilmiştir. Asıl konunun işlendiği 93 bölümlük kısımlarda ise çeşitli aruz kalıplarına yer verilmiştir. Müellif, eserinde okuyucuya kolaylık sağlamak açısından yalnızca üç bahir kullandığını ifade etmiştir.²⁶⁸ Bunlar; remel bahrinin “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün”, hecez bahrinin

²⁶⁷ Ferdi Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistân Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Erzurum, 2009. Ayrıca bk. (Ferdî Kiremitçi, “Klasik Türk Edebiyatı Manzum Nasihatname Geleneğinin Son Hacimli Örneği: Muhammed Şerîfî ve Pend-i Gülistân Mesnevisi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 8, S. 19, 2017, ss. 176-206).

²⁶⁸ Didim üç bahr ile bu pendimi hep

İtmedim gayrı vezn olmaya tâb (b. 207) (Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistân Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 245).

“mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün”, recez bahrinin “müstef’îlâtün müstef’îlâtün” kalıplarıdır.

1.1.60. *Nasîhat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ* (1820) / (?)²⁶⁹

Eser İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, K 0328 numaralı bir mecmua içerisinde “Nasîhat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ” başlığı ile yer almaktadır. Aynı mecmuada Kemal Ümmî, Kaygusuz Abdal, Yûnus Emre, Cemâlî, Muhyî, Rûşenî gibi şairlerin şiirlerine de yer verilmiştir. Eserin müellifi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Metnin dil ve imlâ hususiyetleri, mecmua içerisinde yer alan şairlerin yaşadıkları yüzyıl göz önünde bulundurulduğunda eserin 15-16. asırlara ait olabileceği söylenebilir. Ancak bu konuda net bir yargıya varmak mümkün değildir. Mecmuanın temellük kaydında Cemâziye’l-Evvel 1235 tarihi yer almaktadır. Bu tarihin Şubat 1820’ye karşılık gelmesi sebebi ile eser, 19. asır nasihat-nâmeleri arasına dâhil edilmiştir.

Nasîhat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ 47 varaktan müteşekkil mezkûr mecmuanın 1b-7a varakları arasında yer alır.,

Başı:

Hamdüli’lîlâh kim bizi kıldı İlâh
Ol Muhammed ümmetinden pâdişâh

Sonu:

Bunda çok teşvîş neyler iy kişi
Olusardur âhîretde hoş kişi

İki beyitlik hamdele ve salvele ile başlayan eser, müellifin dünyanın hâlini beyanı ve okuyucudan kendisi için dua talebi ile devam eder. Hemen ardından gelen beyitlerde eser ismine işaret edilir:

²⁶⁹ *Nasîhat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ*, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, K 0328, vr. 1b-7a.

Dünyenüñ işlerine bak ‘ibret al

Ço bu nefsün arzusın inşâfa gel

Dünyenüñ her bir işi ‘ibret durur

Ol Hak’uñ birliğine şâhid durur (b. 3-4)²⁷⁰

Nesih hattı ile kaleme alınan nasihat-nâme, 9 satır ve çift sütun hâlinde düzenlenmiştir. Mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile nazmedilen eser, 23 beyitlik bir kısım ile başlar. Daha sonra “Nasîhat-ı Uhrâ” başlığı ile 12 beyitlik; “Nasîhat-ı Uhrâ” başlığı ile 44 beyitlik; “Nasîhat-ı Uhrâ” başlığı ile 25 beyitlik parçalar birbirini takip eder. Başlıkların kırmızı mürekkep ile verildiği eser, bu şekli ile toplam 104 beyitten oluşur.

Nasîhat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ, zıtlıklar üzerinden²⁷¹ dünyanın hâlini tasvir eder. Eserde muhatap kitlesi olan gençlere,²⁷² dünyanın geçiciliği ve dünyaya aldananların hâli ile ilgili çeşitli nasihatler verilir.

1.1.61. *Lübbü ‘n-Nesâyih* (1825’ten önce) / Halîl Efendi²⁷³

Halîl Efendi’nin (v. ?) hayatı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Eserinden hareketle Arapçaya vâkıf, sufî meşrep, ilmî ve kültürel seviyesi yüksek biri olduğu söylenebilir.

²⁷⁰ *Nasîhat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ*, vr. 1b.

²⁷¹ Kimisi bulmaz yata eski haşır
Kimisi kâfirlere olmuş esir

Kimisi bulmaz giye eski kabâ

Kimi atlısandan idinmiş çok ‘abâ (b. 31-32) (*Nasîhat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ*, vr. 3a).

²⁷² Bir nasîhat dahı işit iy fetâ

Diñler-iseñ cânunı cânlar kıta (b. 35) (*Nasîhat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ*, vr. 3b).

²⁷³ Abdülmecit İslamoğlu, “Halil Efendi’nin Lübbü’n-Nesâyih Adlı Eserinin Şekil ve Muhteva Özellikleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, S. 26, 2012, ss. 119-148.

Eserin istinsah tarihi belli değildir. Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde tespit edilen en eski nüshasının²⁷⁴ istinsah tarihinin 29 Şevval 1240/16 Haziran 1825 olması sebebi ile eser, 19. asır nasihat-nâmeleri arasına dâhil edilmiştir.

Lübbü 'n-Nesâyih, mesnevî nazım şeklinde ve ağırlıklı olarak aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Ancak eserde “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün”, “mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün”, “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün” kalıpları da kullanılmıştır.

Klâsik mesnevî tertibine uygun olarak düzenlenmeyen *Lübbü 'n-Nesâyih*’da tevhid, münacat, na‘t, medhiye, sebep-i telif gibi kısımlar yer almaz. Şair doğrudan eserine öğüt vererek başlar. 482 beyitten oluşan eserde namazın ehemmiyeti ve usulüne uygun olarak edâ edilmesi, tok gözlü olmak, rızkı Allah’tan beklemek, cömertlik, misafire ikramda bulunmak, ilim sahibi olmak için gayret etmek, yorulmak bilmeden çalışmak, faydasız söz ve fiillerden kaçınmak, günahkâr ve kibirli insanlardan uzak durmak gibi konularda öğütlere yer verilmiştir.

1.1.62. *Pend-nâme* (1830’dan önce) / Ahmed-i Sûzî²⁷⁵

Asıl ismi Ahmed olan şair, şiirlerinde “Sûzî” (v. 1830) mahlasını kullanılır. Şemseddîn-i Sivâsî’nin torunlarından olan Sûzî, büyük dedesi gibi Halvetiyye tarikatının Sivâsî kolundandır.

Pend-nâme, mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün” kalıbı ile nazmedilmiştir. 95 beyitten oluşan eser “Hudâ” ismiyle başlar. Allah’ı bir, Resul’ü hak bilmek gerektiği ifade olunduktan sonra dört halife ve Hz. Peygamber’in ahabî ve âline salât ve selâm getirilir ve akabinde nasihatlere geçilir. Bu nasihatler sünnete ve adaba riayet, beş vakit namazın vaktinde edâsı, nefisle cihad, batın ilmi için mürşidin gerekliliği, gazap ve kibirden kaçınma, yumuşak huylu olma, tarikat yoluna giren müridin dikkat etmesi gerekenler gibi konulara ilişkindir.

²⁷⁴ Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu, nu. 45 Ak Ze 6045/4.

²⁷⁵ Âlim Yıldız, “Ahmed Sûzî ve Pend-nâmesi”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas, 2007, ss. 353-360.

1.1.63. *Pend-nâme* (1848'den önce) / Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi²⁷⁶

Eserin müellifi Es'ad Efendi (v. 1848), babası Sahaflar Şeyhi Ahmed Efendi'ye (v. 1804) nispetle “Sahaflar Şeyhizâde” olarak şöhret bulmuştur. Es'ad Efendi İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği, vak'a-nüvislik, takvim-hane nazırlığı vazifelerinde bulunmuştur. Telif ve tercüme pek çok eseri bulunan şairin çalışmamızı ilgilendiren eseri *Pend-nâme* 'dir. Telif tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşamadığımız *Pend-nâme*, 1873 yılında Mehmed Efendizâde Süleymân Efendi Matbaası'nda basılmıştır.

Eser beş bölümden oluşmaktadır ve bu bölümler elifbâ sırasına göre kafiyelenmiştir. Birinci bölüm tercî-i bend şeklinde ve 174 beyit hâlinde nazmedilmiştir. Beş beyitli ve elifbâ sırasına göre kafiyelenen hâneler aşağıda yer alan vasıta beyiti ile birbirlerine bağlanmıştır:

“Bu nesâyih eylesin kalbinde câ
Bulmak istersen eger râh-ı necâ”²⁷⁷

Eserin ikinci bölümü 124; üçüncü bölümü 66, dördüncü bölümü 31 ve beşinci bölümü 54 beyitten oluşur. Eser bu hâli ile toplam 449 beyitten müteşekkildir.

Pend-nâme'nin en dikkat çeken özelliği kafiye biçimidir. Müellifin elifbâ sırasına göre kafiye yapma arzusu eserde ender görülen kelimelerin yer almasına sebep olmuştur. Eserdeki terkipsiz mısralardan müellifin sade bir dil kullanmayı istediği düşünülse de kafiyelerdeki zorlama dili ağırlaştırmıştır:

“Hiç kimseye cevır eyleyip etme iblâs
Hüzn âteşine yanma misâl-i nebrâs”²⁷⁸

²⁷⁶ Mahmut Kaplan, “Pend-nâme-i Vak'a-nüvis Es'ad Efendi”, *Erciyes*, Yıl. 20, S. 236, Ağustos 1997, ss. 13-16.

²⁷⁷ Kaplan, “Pend-nâme-i Vak'a-nüvis Es'ad Efendi”, s. 13.

²⁷⁸ Kaplan, “Pend-nâme-i Vak'a-nüvis Es'ad Efendi”, s. 14.

“Fahr eyleme bil haddini etme kezzâz
Âlem sana vaz eylesin beyd şüzâz”²⁷⁹

Pend-nâme’de “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” ve “mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilün fâ” olmak üzere iki ayrı kalıp kullanılmıştır. Bazı beyitlerden yola çıkarak müellifin eserini oğluna hitaben yazdığı düşünülmektedir.²⁸⁰ Eserde edep, dünyanın fâniliği, doğruluk, alçak gönüllülük, şükür, haddini bilme, zikir, ibadet gibi pek çok konuya ilişkin öğütlere yer verilmiştir.

1.1.64. *Nasîhat-nâme* (1863’ten önce) / M. Nûrî Şemseddîn Efendi²⁸¹

Kastamonulu olan Mehmed Nûrî Şemseddîn Efendi (v. 1863) Nakşibendî âlim ve şeyhlerindendir. 1836 yılında Şeyh Hacı Ali Efendi’nin vefatı ile boşalan Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Türbesi türbedarlığına getirilmiş ve beş yıl boyunca bu vazifeyi ifâ etmiştir.

Müellifin *pend-nâme* türünde kaleme aldığı eserinin tam ismi, *El-İhvân Fî-Hakki’n-Nasîhati ve Musâhabeti Hazîhi’r-Risâleti’l-Manzûme*’dir. Kaside şeklinde ve aruzun “mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün” kalıbı nazmedilen eser, 79 beyittir. *Nasîhat-nâme*’de “çalış” redifli 11, “bul” redifli 7 ve na ‘t-ı şerîf başlıklı 7 beyitlik manzumeler de yer almaktadır. Bu manzumeler aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile yazılmıştır.

Müellif, eserini ihvanlar için kaleme almıştır. Eserde verilen öğütler de bu yöndedir. Bilhassa ilk 52 beyitte ihvanlar arasındaki ilişki, onların birbirlerine nasıl davranmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Daha sonra “Nasîhat-ı Uhrâ” başlıklı bir manzume gelir. 53-70. beyitleri kapsayan bu kısımda; bir işe başlamadan evvel inşallâh demenin gerekliliği, mesnetsiz söz söylememek, çocuklara ilm-i şeriat tahsili

²⁷⁹ Kaplan, “Pend-nâme-i Vak‘a-nüvis Es‘ad Efendi”, s. 14.

²⁸⁰ Ey püser va‘z edeyim li‘llâh sana

Pendim isgâ eyle tut bî-kethudâ (Kaplan, “Pend-nâme-i Vak‘a-nüvis Es‘ad Efendi”, s. 13).

²⁸¹ Mahmut Kaplan-Esra Onur, “Muhammed Nûrî Şemseddîn Efendi ve Nasîhat-nâme’si”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu* (25-27 Nisan 2007) *Bildiriler Kitabı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, c. 2, Erzurum, 2009, ss. 553-563.

yaptırmak, anne-baba ve hocaya itaat, kibir ve şehvetten uzak durmak, ihvan arasında ittifak üzere olmak gibi konulara ilişkin nasihatler verilmiştir. Daha sonra ikinci bir “Nasihat-ı Uhrâ” başlıklı manzumeye yer verilir. 71-79. beyitler arasını kapsayan bu manzumede ömrü boşa harcamamak, kimseyi kırmamak, kadınlarla oturmamak, tarikat sırrını vermemek gibi öğütler aktarılmıştır.

1.1.65. *Pend-i Mahdûmân* (1883) / Hüseyin Kudsî-yi Edirnevî²⁸²

19. asır şairlerinden Hüseyin Kudsî-yi Edirnevî (v. 1886) aynı zamanda Nakşî-Hâlidî sufilerdendir. Biyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan şairin hâl tercümesine *Pend-i Mahdûmân* vasıtası ile ulaşılmaktadır. Buna göre müellifin asıl isminin Hüseyin, memleketinin Edirne ve mahlasının “Kudsî” olduğunu söylemek mümkündür.²⁸³

Pend-i Mahdûmân arasına gazel, müseddes ve müstezad nazım şekilli şiirlerin serpiştirilmesi sureti ile nazmedilmiş bir mesnevîdir. Klâsik mesnevî tertibine uyulmayan eserde remel, hezec ve münserih bahirlerine ait aruz kalıplarına rastlanır. Bunlar remel bahrinin “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün”, “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” ; hezec bahrinin “mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün”, “mefâ‘ilü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fa‘ülün (fa‘lün)”; münserih bahrinin “müfte‘ilün fâ‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün” kalıplarıdır.

750 beyitten oluşan eserde şeriata sıkı sıkıya bağlı olmanın ve bir mürşid-i kâmile intisab etmenin gerekliliği, dünyanın aldattıcılığından uzak durmak, ilim sahibi olmak için çabalamak ancak bunu yaparken de tevazuyu elden bırakmamak gibi dinî ve tasavvufî konularda öğütlere yer verilmiştir.

²⁸² Fatma Ergin, *Hüseyin Kudsî-yi Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*, Ankara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.

²⁸³ Ergin, *Hüseyin Kudsî-yi Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*, s. 6.

1.1.66. *Manzûme-i Na'îmiyye* (1866-1867) / Harputlu Ömer Na'îmî Efendi²⁸⁴

Eser müellifinin asıl adı “Ömer” ve mahlası “Na'îmî”’dir. Ömer Na'îmî Efendi (v. 1882); Harput’ta “İmamzâde”, “Müftügil”, “Efendigil” gibi isimlerle anılan ilmî seviyesi yüksek bir aileye mensuptur. İyi bir tahsil gören Na'îmî Efendi edebiyatımızda İmam Bûsîrî’nin (v. 1296?) *Kasîdetü l Bürde* isimli eserinin şerhini muhtevî *Asîdetü ş-Şühde Şerhu Kasîdeti l-Bürde* isimli eseri ile tanınırlık kazanmıştır. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa (v. 1849) tarafından bastırılan eser sonraki yıllarda da defaaten çoğaltılmış ve yaygın bir okur kitlesine ulaşmıştır.

Harputlu Ömer Na'îmî Efendi’nin çalışmamızı ilgilendiren eseri ise *Manzûme-i Na'îmiyye*’dir. Müellif, eserini oğlu Abdulhamîd Efendi için kaleme almıştır. Aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbı ile nazmedilen eser 654 beyitten oluşur. Uzun sayılabilecek bir hacme sahip bu eserde mesnevî yerine kaside şeklinin kullanılması dikkat çekicidir. Müellif eserini 14 bölüm üzerine tertip etmiştir. “Der-Beyân-ı Terbiyyetü l-Etfâl”, “Der-Beyân-ı Vakt-i Şebâbiyyet-i Îşân”, “Der-Beyân-ı Şurût-ı İslâm u İmân ve Der-Beyân-ı Şu’ab-ı İmân” gibi farklı isimlerle tesmiye olunan bu bölümlerde; çocuk terbiyesi, gençlik döneminde insan halleri ve terbiyelerinin nasıl olması gerektiği, İslâm ve imanın şartlarına riayet etmek, tahâret, büyük ve küçük günahlardan sakınmak, âlimlere hürmet etmenin gerekliliği gibi çeşitli nasihatlere yer verilmiştir.

²⁸⁴ Mustafa Sefa Çakır, “Osmanlı’nın Son Dönem Âlimlerinden Harputlu Ömer Na'îmî Efendi ve *Manzûme-i Na'îmiyye* Adlı Eseri”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, S. 18, Temmuz 2020, ss. 265-291. Ayrıca bk. (Melek Dikmen-Kâmile Çetin, “Oğula Hitaben Yazılmış Bir Nasihatname: Harputlu Ömer Naim ve *Manzume-i Na'îmiyyesi*”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu Elazığ 14-16 Mayıs 2015 Bildiriler*, c. 2, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ, 2016, ss. 423-437) ; (Âdem Ceyhan, “Harputlu Ömer Naîmî’nin İslâmî Bilgi ve Öğüt Veren Bir Nasihatnamesi: *Manzûme-i Naîmiyye*”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Ağustos 2020, ss. 381-486).

1.1.67. *Nasîhat-nâme-i Sıdkî* (1894) / Sıdkî Baba²⁸⁵

Nasihat-nâme müellifi Sıdkî Baba (v. 1865), 19. asrın ikinci yarısı ile 20. asrın ilk yarısında yaşamış Bektaşî şairlerindendir. *Nasîhat-nâme-i Sıdkî* 1894 yılında kaleme alınmıştır. Mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı ile nazmedilen eserde sıklıkla vezin kusurlarına rastlanmaktadır; hatta bazı beyitlerin aruza uymadığı görülür.

1454 beyitten müteşekkil nasihat-nâme, Bektaşîlikteki dört kapı ve kırk makam anlayışı üzerine kurulmuştur.²⁸⁶ Ayrıca namazın fazileti, sabır, ahlâk-ı hamîde, ahlâk-ı fasîde, zikrin faydaları, ilim öğrenmenin fazileti, müminlerin birbirleri üzerindeki hakları gibi konulara dair öğütlere de yer verilmiştir.

1.1.68. *Nasîhat* (1907-1908’den önce) / Mehmed Nâzım Paşa²⁸⁷

Adliye İcra Cemiyeti zabıt katipliği ve baş mümeyyiz muavinliği; Adana ve Konya mektupçuluğu; Diyarbakır, Halep, Mersin, Kayseri, Konya, Sivas valilikleri gibi pek çok mühim görevlerde bulunan Mehmed Nâzım Paşa²⁸⁸ (v. 1926), 20. asrın önde gelen devlet adamı ve şairlerindedir. Günümüze kadar basılı olarak yedi eseri ulaşan müellifin “*Nasîhat*” adlı 36 beyitlik manzumesi de müstakil bir kitapçık olarak

²⁸⁵ Halil Sercan Koşık, *Sıdkî Baba Nasihat-nâme-i Sıdkî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Kömen Yayınları, İstanbul 2016. Ayrıca bk. (Tuğba Aydoğan, “Bektaşî Şairi Âşık Sıdkî Baba’nın Nasihat-nâmesi” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, S. 2, 2011, ss. 290-312).

²⁸⁶ Bektaşîliğe intisab eden kişinin geçmesi gereken maddî ve manevî aşamaları ifade eden dört kapı ve kırk makam Hacı Bektaş-ı Velî’nin *Mâkâlât* adlı eserindeki öğretilere dayanır. Bu öğretilerde dört kapı; şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Bu kapıların her biri onar adet makamdan oluşur. Örneğin şeriatın on makamından birincisi iman etmek, ikincisi ilim öğrenmek, üçüncüsü namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek, savaş sırasında düşmandan kaçmayıp ona karşı gelmek, cünüplükten temizlenmek, dördüncüsü helal kazanmak ve faizi haram bilmek, beşincisi nikah kıymak, altıncısı hayız ve loğusalıkta cinsî münasebeti haram bilmek, yedincisi ehl-i sünnet ve l-cemaat olmak, sekizincisi şefkat, dokuzuncusu temiz yemek ve giyinmek, onuncusu iyiliği emredip kötülükten alıkoymak şeklindedir. Geniş bilgi için bk. (Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik-İslâm Topluluklarında Süfi Gelenekler ve Derviş Tipleri*-, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010); Yaşar Polat, *Dört Kapı Kırk Makam*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2017); (Hüseyin Özcan, “Bektaşîlikte Dört Kapı Kırk Makam”, *Journal of Turkish Studies (Kaf Dağı’nın Ötesine Varmak: Günay Kut Armağanı III)*, c. XXVIII, S. 1, 2004, Cambridge, ss. 241-245).

²⁸⁷ Mahmut Kaplan, “Mevlevî Şairi Nâzım Paşa’nın ‘Nasihat’ Manzûmesi”, *Akademik Bakış (Üç Aylık Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi)*, S. 1, 1997/1, ss. 28-29.

²⁸⁸ Fevziye Abdullah Tansel, “Bir Mevlevî Nâsir ve Şairi Mehmed Nâzım Paşa, Basılı Eserleri ve Şiirleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 1996, s. 156.

basılmıştır.²⁸⁹ İlk olarak 1325 yılında basılan eserin bu tarihlerde yahut daha önce telif edilmiş olması gerekir. Bu sebeple eserin telif tarihi 1907-1908 öncesi olarak verilmiştir.

Kaside şeklinde nazmedilen manzumede “mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün” kalıbı kullanılmıştır. Canlı ve akıcı bir üslûpla kaleme alınan eserde güzel ahlâka dair çeşitli öğütlere yer verilmiştir. Bunlar; hoşgörü, tevazu, kanaat, sabır, israftan kaçınma, terk-i gıybet, gayretli olmak gibi hususlardır.

1.1.69. *Maksûd-ı Nasîhat* (1912’den sonra) / (?)²⁹⁰

Maksûd-ı Nasîhat’in müellifine dair biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eser, Prof. Dr. Hikmet Atik’in şahsî kütüphanesinde yer aldığı için eser ve müellifine dair kütüphane kaydı da mevcut değildir. Ancak *Maksûd-ı Nasîhat* ayrıntılı incelendiğinde, müellifin Arapça ve İslâmî ilimler konusunda bilgi sahibi bir insan olduğu anlaşılmaktadır.

Maksûd-ı Nasîhat’in dil hususiyetlerinden, Selânik ve Sofya’nın elden çıktığını ifade eden beyitinden²⁹¹ yola çıkarak 1912 Balkan Savaşı’ndan sonra yazılmış olabileceği söylenebilir. Mesnevî şeklinde ve aruzun “fâ’îlâtün fâ’îlâtün fâ’îlün” kalıbı ile nazmedilen eser, 2285 beyitten oluşur. Eserde hamdele, salvele ve sebeb-i telif kısımlarından sonra asıl konunun işlendiği bölüme geçilir. Bu kısım 42 bölümden müteşekkildir. Bu bölümler, “Cibrîl Hadisi” olarak bilinen rivayet²⁹² esas alınmak sureti ile tanzim edilmiştir. Eserde anne-babaya ve eşe karşı güzel muamelede

²⁸⁹ Nâzım Paşa’nın bu eseri ilk olarak 18 Nisan 1325 tarihinde Berika Gazetesi sahibi ve müdürü Ahmet İhsan tarafından “Nasihat, Konya Valisi Nâzım Paşa Hazretlerinin Âsârından” adıyla bastırılmıştır. Bk. (Kaplan, “Mevlevî Şairi Nâzım Paşa’nın ‘Nasihat’ Manzumesi”, s. 28). Mahmut Kaplan tarafından yayımlanan nüshanın sonunda, “Konya Maşrik-ı İrfân Matbaasında tab olunmuştur. 11 Rebiülâhir sene 1327” şeklinde bir not yer almaktadır.

²⁹⁰ Murat Ak, *Osmanlı’nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme Maksûd-ı Nasîhat (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018.

²⁹¹ Ne müfid oldu resm-i coğrafyâ

İbret al gitdi Selânik Sofya (b. 354) (Ak, *Osmanlı’nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme Maksûd-ı Nasîhat (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, s. 135).

²⁹² Hz. Peygambere’e Cebrail’in insan suretinde gelerek iman ve inanç esasları konusunda verdiği bilgileri muhtevî hadis rivayetidir. Bu rivayet daha sonra “Cibrîl Hadisi” ismi ile tesmiye olmuştur. Geniş bilgi için bk. (Bekir Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Ankara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2005).

bulunmak, ticaret ahlâkı, istişare etmenin fazileti, sohbet adabı, sır saklamak gibi konulara dair çeşitli nasihatlere yer verilmiştir.

Buraya kadar 11. asırda kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'den 20. asırda nazmedilen *Maksûd-ı Nasihat*'e kadar tespiti yapılan 69 nasihat-nâmenin tanıtımı yapılmıştır. Bu bölümde, Türk İslâm edebiyatında telif nasihat-nâme geleneğinin ne denli köklü ve zengin bir geçmişe sahip olduğu görülmüştür. Yûnus Emre'den Âşık Paşa'ya, Taşlıcalı Yahyâ'dan Nâbî'ye kadar pek çok divan şairinin nasihat-nâme vadisinde eser kaleme almış olması dikkate değerdir.

Nasihat-nâme türü eserlerin sayısındaki fazlalık, zamanla bu tür eserlerin kendi içinde ve farklı türlerle iç içe girmesi, eser müelliflerine dair farklı bilgilerin ortaya çıkması gibi hususların, sağlıklı bir telif nasihat-nâme listesi oluşturmayı oldukça güçleştirdiğini de ifade etmek gerekir. Bu başlıkta mezkûr sorunlara bir nebze olsun ışık tutmaya gayret edilmiş ve telif-manzum nasihat-nâmelere dair güncel bilgiler aktarılmıştır.

Türk İslâm edebiyatı sahasında manzum olarak kaleme alınan telif nasihat-nâmelerdeki zenginlik tercüme nasihat-nâmelerde de aynı şekilde devam etmektedir. Bir sonraki başlıkta Türk İslâm edebiyatında kaleme alınan tercüme nasihat-nâmelere yer verilecektir.

1.2. Tercüme Nasihat-nâmeler

Bir dildeki ifadenin başka bir dildeki ifadeye aktarılması şeklinde tanımlanabilecek tercüme faaliyetleri insanlık tarihi kadar eskidir. MÖ 2000 yıllarında yaşayan Asurlular, Babilliler ve Hititlerde tercüme için görevli uzman katiplerin varlığı, Anadolu'da iki veya daha çok dilde hazırlanan sözlük formunda tabletlerin tespiti bu görüşü destekler niteliktedir.²⁹³

²⁹³ Rezzan Kızıltan, "Tarihte Çeviri: Antik Çağ'dan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebî Çeviri Kuramları I: Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, c. 40, S. 1-2, 2000, s. 74.

Türklerde de başta dinî ilimler olmak üzere edebiyat, tıp, felsefe gibi pek çok disiplinlere ait tercümeler yapılmıştır. Bu tercümeler içerisinde Antik Yunan, Hint, Arap, Fars kültür ve edebiyatlarında kaleme alınmış nasihat ve hikmet muhtevalı eserlerden yapılan tercümeler önemli bir yer teşkil eder. Bilhassa Germiyanogulları ve Aydınogulları beylikleri dönemi, Türk İslâm edebiyatında tercüme faaliyetlerinin gelişimine büyük bir ivme sağlamış; yine bu dönemde *Bostân*, *Kâbûs-nâme*, *Eyyühe'l-Veled* gibi nasihat içerikli eserler Türk diline kazandırılmıştır.

Bugün Türk İslâm edebiyatında geniş bir nasihat-nâme literatüründen bahsedebiliyor isek *Pend-i Nûşirevân-ı Âdil*, *Sa'âdet-nâme*, *Kâbûs-nâme*, *Pend-i Attâr*, *Bostân* gibi metinlerden salt “çeviri” karşılığının çok ötesinde bir anlayışla kaleme alınan tercüme nasihat-nâmeler sayesinde. Bu tercümeler içerisinde *Pend-i Attâr* isimli eserden yapılan çeviriler yukarıda ismini zikrettiğimiz diğer metinlerden yapılan tercümelerin sayısına oranla daha fazladır. Mezkûr eserin Türk edebiyatında 12 adet manzum çevirisi tespit edilmiştir.

Bu başlıkta, tercüme nasihat-nâme olarak tespiti yapılan 23 adet eser; tercüme edildikleri kaynak metnin telif tarihi esas alınarak ve kendi içerisinde de kronolojik olarak gruplandırılmıştır. Gruplandırılan eserler incelendiğinde bu eserlerin bir kısmının kaynak metnin aslına sadık kalarak, kaynak metnin konusu bakımından, kaynak metnin genişletilmesi ile veya kaynak metnin belirli bölümlerinden seçki yapılarak farklı tercüme şekilleri²⁹⁴ ile vücuda getirildiği görülmüştür.

1.2.1. *Pend-i Nûşirevân-ı Âdil* (?) Tercümeleri

Asıl ismi Hüsrev olan Nûşirevân 531-579 yılları arasında yaşamıştır. Nûşrevân, Enûşervân, Enûşirvân isimleri ile de anılan Nûşirevân; Sâsânî Devleti hükümdarlarından. Nûşirevân, tahtta kaldığı müddet içerisinde izlediği adil yönetim, toplum hizmetine yönelik icraatları ile tarihte önemli bir yer teşkil etmiştir. Döneminde Yunanca ve Süryânîce birçok ilmî eseri Pehlevîceye tercüme ettirmiş, 529 yılında Atina Okulu'nun kapanması ile birlikte İran'a iltica eden ilim adamlarını

²⁹⁴ Tercüme şekilleri ile ilgili geniş bilgi için bk. (Nurgül Sucu, “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, s. 130).

koruyup kollamıştır.²⁹⁵ Bu özellikleri ile Klâsik Fars edebiyatı başta olmak üzere Arap ve Türk edebiyatında “Nûşîrevân-ı Âdil” olarak anılmış, ahlâkî eserlerin pek çoğunda isminden bahsedilmiş ve bu eserlerde yer alan hikmetli sözler kendisine atfedilmiştir.

Fars edebiyatında Nûşîrevân’ın nasihat ve vasiyetine dair verilen eserler, zaman içerisinde Türk edebiyatına da tercümeler vasıtası ile girmiştir. Devlet yönetimindeki başarısı, halkına yönelik adil ve merhametli yaklaşımı ile Türk edebiyatında bilhassa yöneticilere yönelik telif edilen nasihat kitaplarında Nûşîrevân ismi örnek şahsiyet olarak zikredilmiştir. Onun hikmetlerini içeren manzum ve mensur pek çok tercüme eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmı üzerinde akademik çalışmalar da yapılmıştır.²⁹⁶ Bahsi geçen tercüme eserler içerisinde günümüze kadar tespit edilen ilk ve tek manzum tercüme Ahmed-i Dâ’î’nin *Vasiyyet-i Nûşîrevân* isimli eseridir.

1.2.1. *Vasiyyet-i Nûşîrevân* (1421’den önce) /Ahmed-i Dâ’î²⁹⁷

Eserin mütercimi Ahmed-i Dâ’î (v. 1421’den önce), 15. asrın önde gelen şairlerindendir. Şu ana kadar sekizi mensur altısı manzum on dört eseri tespit edilmiştir. Bunlardan Türkçe *Dîvân* ve *Çeng-nâme* müelifin en tanınmış eserleridir.

Çalışmamıza konu olan ve asıl ismi *Vasiyyet-i Nûşîrevân-ı Âdil be-Püseriş Hürmüz-i Tâcdâr* olan eser *Vasiyyet-i Nûşîrevân* ismi ile yaygınlık kazanmıştır. Mezkûr eserin telif tarihi belli değildir.

Ahmed-i Dâ’î, eserinde meşhur Sâsânî Hükümdarı Nûşîrevân’ın oğluna verdiği öğütleri konu edinir. Eserin Farsça bir eserden tercüme edildiği düşünülmektedir. Ancak hangi eserden tercüme edildiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün”

²⁹⁵ Ahmed Tefazzülî, “Enûşîrvân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 255.

²⁹⁶ Meselâ bk. (Müjgan Çakır, “Rahâtü’l- İnsân (Pend-nâme-i Enuşîrvân)’ın Türkçe Bir Tercümesi”, *Turkish Studies*, vol. 7/3, 2012, pp. 723-735); (Halil Sercan Koşık, “Nûşîrevân’ın Hikmetlerini İçeren Mensur Bir Nasihat-nâme”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, 2013, ss. 135-145).

²⁹⁷ Mahmut Kaplan, “Ahmed-i Dâ’î’nin Vasiyyet-i Nûşîrevân Tercümesi”, *İslâmî Edebiyat Dergisi*, S. 1, 1993, s. 19; Emine Yeniterzi, “Ahmed-i Dâ’î’nin Vasiyyet-i Nûşîrevân Adlı Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, ss. 1-25.

kalıbı ile nazmedilen eser 115 beyittir. Ahmed-i Dâ'î *Vasiyyet-i Nûşirevân*'da hoşgörü, tevazu, misafirperverlik, merhamet, nezaket, samimiyet, affedici olma, adalet, ilim öğrenme, konuşma adabı ile ilgili öğütlere yer vermiştir.

Bu eser; Nûşirevân'ın öğütlerini ihtivâ eden ilk Türkçe manzum eser olmasının yanında, Anadolu sahasında çocuğun ahlâkî gelişim sürecine destek olmak amacı ile kaleme alınan ilk eserlerden biridir ve bu yönüyle de mühimdir.²⁹⁸

1.2.2. *Sa'âdet-nâme* (1073'ten önce) Tercümeleri

Sa'âdet-nâme; 11. asır âlim, filozof, şair ve seyyahlarından Nâsır-ı Hüsrev (v. 1073'ten sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Asıl adı Ebû Mu'în Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî olan şair, İsmâilî'lerde en yüksek makam olan imamlıktan sonra gelen hüccet makamındaki on iki kişiden biridir.²⁹⁹ Fars edebiyatında felsefe, hikmet ve ahlâkî konuları şiirlerinde işleyerek kendine has bir üslûp oluşturan şairin en mühim eserlerinden biri de *Sa'âdet-nâme*'dir. *Sa'âdet-nâme*, okuyucuya ahlâkî konularda öğüt vermek amacı ile nazmedilmiş 300 beyitlik bir mesnevîdir. Yazıldığı dönemde büyük beğeni ile karşılanan eser, Türk edebiyatında da biri manzum biri mensur³⁰⁰ olmak üzere iki adet tercüme ile yerini almıştır.

1.2.2.1. *Tercüme-i Sa'âdet-nâme* (1495) / *Seher Abdal*³⁰¹

Biyografik kaynaklarda ismine rastlanmayan şairin hayatı ile ilgili bilgilere eserinden ulaşılmaktadır. Buna göre “Seher Abdal”ın (v. ?) yanı sıra “Seher Dervîş” ve “Seherî” mahlasını da kullanan şair, 15. asrın ikinci yarısı ile 16. asrın ilk yarısında yaşamıştır.³⁰²

²⁹⁸ Geniş bilgi için bk. (Rıdvan Canım-Hülya Sönmez, “Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyyet-Nâme-i Nûşirevân'ındaki Eğitici Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. 8, S. 20, Aralık 2010, ss. 171-202).

²⁹⁹ Nihat Azamat, “Nâsır-ı Hüsrev”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 395-397.

³⁰⁰ Mensur tercüme için bk. (Nâsır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, (çev. Meliha Ülker Tarıkâhya), Maarif Basımevi, İstanbul, 1958).

³⁰¹ Mustafa Özağaç, *Seher Abdal'ın “Saadet-nâme” İsimli Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2009.

³⁰² Özağaç, *Seher Abdal'ın “Saadet-nâme” İsimli Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)*, s. 12.

Seher Abdal, Türk edebiyatında Nâsır-ı Hüsrev'in *Sa'âdet-nâme* isimli eserinin ilk ve tek manzum tercümesini yapmıştır. Bu tercüme mesnevî şeklinde ve aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbı ile nazmedilmiştir. 300 beyitten oluşan kaynak metnin 500 beyite kadar genişletilmesi sureti ile oluşturulmuş *Tercüme-i Sa'âdet-nâme* 'ye mütercim, 87 beyitlik bir sebeb-i telif bölümü ile başlar. Eserde çok söz söylememek, iyilik yapmanın fazileti, ihsan, diğer insanların iyiliğini istemek, kanaat, anne ve babaya hürmet gibi konularla ilgili öğütlere yer verilmiştir.

1.2.3. *Kâbûs-nâme* (1082) Tercümeleri

Kâbûs-nâme İran sınırları içerisinde hüküm süren Ziyârî Hanedanı hükümdarlarından Emîr Unsûr-ı'l-Meâlî Keykâvus b. İskender b. Kabûs b. Veşmgîr'e (v. 1082'den sonra) aittir. Keykâvus b. İskender eserini devletin başına geçen oğlu için kaleme almıştır. Bu eserde oğluna devlet yönetiminde dikkat etmesi gereken hususlarla ilgili bilgi vermiştir. Mensur olarak kaleme alınan *Kâbûs-nâme* yazıldığı dönemin siyasî, kültürel, toplumsal, ahlâkî ve ilmî durumunu yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Müellif, verilen öğütleri etkili kılmak için eserinde pek çok atasözü, ayet ve hadislerden istifade etmiştir.

Kâbûs-nâme'nin farklı dillere çevirileri yapılmış ve bu tercümeler 14. asırdan sonra Türk edebiyatında da yerini almaya başlamıştır. Türk edebiyatındaki tercümeler içerisinde en mühimleri eserin mensur çevirisini muhtevi Mercimek Ahmed'in *Kabûs-nâme*,³⁰³ diğeri eserin manzum çevirisi olan Bedr-i Dilşâd'ın *Murâd-nâme* isimli eseridir.

1.2.3.1. *Murâd-nâme* (1427) / *Bedr-i Dilşâd*³⁰⁴

Murâd-nâme Şirvanlı Mahmûd b. Muhammed Dilşâd (v. 1506) tarafından 1426 yılında kaleme alınmıştır. “Bedr-i Dilşâd” ismi ile meşhur mütercim, eserin *Kabus-nâme*'den tercüme olduğunu söylemeden devrin padişahı II. Murad'a (v. 1451) telif bir eser gibi sunmuştur. Eserinde de *Murad-nâme*'nin tercüme olduğuna

³⁰³ Keykâvus, *Kâbûs-nâme*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.

³⁰⁴ Âdem Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*, Marmara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), İstanbul, 1994.

dair herhangi bir bilgi vermeyen Bedr-i Dilşâd, “yazdım, nazmeyledim, şerheyledim” sözleri ile eserine telifî bir hava katmak istemiştir.³⁰⁵ *Murâd-nâme*, her ne kadar bir *Kâbûs-nâme* tercümesi olsa da eserde kaynak metne sıkı sıkıya bağlı kalınmadığı görülmektedir. Nitekim 44 bâbdan oluşan *Kâbûs-nâme*’ye karşılık *Murâd-nâme* 51 bâbdan oluşmaktadır. Eserden anlaşılan *Murâd-nâme*’nin *Kâbûs-nâme*’nin serbest bir tercümesi olmasının yanı sıra şerhi olma özelliğini de göstermesidir.

9818 beyitten oluşan *Murâd-nâme* mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile nazmedilmiştir. Eserde tevhid, na‘t, medhiye ve sebebi telif bölümlerinin ardından 51 başlıkta asıl konu işlenmiştir. Bu başlıklarda cömertlik, misafire ikram ve hürmetin önemi, hastalıklara karşı bedeni korumak ve sağlığa önem vermek, savaş ahlâkı, merhametli olmanın fazileti, emaneti muhafaza etmek, şükür gibi pek çok konuda nasihatler yer alır.

1.2.4. *Îlâhî-nâme* (1221’den önce) / Tercümeleri

Îlâhî-nâme, Ferîdüddîn Attâr’ın bir hükümdar ve altı oğlu arasında kurduğu çerçeve hikâye ve onun içerisinde gelişen küçük hikâyelerden meydana getirdiği eserdir. Esere göre bir hükümdar bilgi, ahlâk ve hüner sahibi altı oğluna dünyada en çok elde etmek istediği şeyi sorar. Onlar da sırasıyla bu soruya farklı cevaplar verirler. Kimisi âb-ı hayatı, kimisi câm-ı Cem’i, kimisi mihr-i Süleymân’ı arzulamaktadır. Bu cevaplar sonrasında hükümdar, çocuklarının kavuşmayı istediği her bir arzu ile ilgili kendilerine çeşitli bilgiler ve tavsiyeler verir. Örneğin, câm-ı Cem’i isteyen oğluna Cem’in dünyanın tüm sırlarını gösteren kadehi olmasına rağmen yine de ölümden kurtulamadığını; mihr-i Süleymân’ı isteyen oğluna dünya malı, makam ve mansıbın geçici olduğunu anlatır. Attâr’ın eser sonunda vermek istediği mesaj, kişinin boş arzular peşinde koşmasının yanlış olduğudur. Bunu da hükümdarın altı evladı üzerinden temsilî hikâyelerle okuyucuya aktarmıştır.

Çeşitli dinî ve ahlâkî öğütleri muhtevi *Îlâhî-nâme*, 16. asır sufi şairlerden Şemseddîn-i Sivâsî tarafından Türkçeye nazmen tercüme edilmiştir.

³⁰⁵ Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd’ın Murâd-nâme’si*, s. 25.

1.2.4.1. *İbret-nümâ* (1576-1577) / *Şemseddîn-i Sivâsî*³⁰⁶

İbret-nümâ, Şemseddîn-i Sivâsî'nin *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* isimli eserinin sonunda işaret ettiğine göre beşinci eseridir.³⁰⁷ Eser 1576-1577 tarihinde kaleme alınmıştır. *İbret-nümâ* müellifin de ifade ettiği gibi Attâr'ın *İlâhî-nâme* isimli eserinden seçilen hikâyeler ve bu hikâyelerin sonunda “İbret” ismi ile yer alan kıssadan hisse bölümlerinin Türkçeye tercümesi ile oluşturulmuştur.³⁰⁸ Eser; mesnevî şeklinde, aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir ve 4890 beyittir.

İbret-nümâ; klâsik mensevî tertibine uygun olarak giriş, konunun işlendiği asıl bölüm ve hâtime olmak üzere üç bölümden oluşur. Giriş kısmında tevhid, münacat, na‘t, din ve devlet büyüklerine medhiyeler, Râfîzîlerle ilgili eleştirel bir şiir, adaletin üstünlüğü ile ilgili iki hikâye yer alır. Asıl konunun işlendiği bölümlerde “Hikâyet” başlıkları ile 101 hikâye yer almaktadır. Bu hikâyeler bilge bir padişah ve onun hepsi birbirinden maharetli altı oğlu arasında geçen olayları muhtevîdir. Her hikâyenin sonunda “İbret” başlığı ile kıssadan hisseler bulunur. Bu hisselerde şehvet ve nefsin arzularından uzak durmak, insanın başına gelen iyi ve kötü her şeyin birer imtihan olduğunu bilmek, kibirden sakınmak, alçak gönüllü olmak, dünyanın geçiciliği gibi konulara ilişkin tavsiyeler yer alır.

1.2.5. *Pend-i Attâr* (1221'den önce) Tercümeleri

Pend-nâme adlı eserin bazı kaynaklarda Attâr'a aidiyetiyle ilgili tartışmalar söz konusudur. Said Nefîsî (v. 1966), Seyyid Ziyâeddîn Seccâdî, Fuâd Rahmânî, Hellmut

³⁰⁶ Erol Çöm, *16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Konya, 2007. Diğer çalışma için bk. (Burhan Enginoğlu, *Şemseddîn Sivasî'nin İbret-nümâ Mesnevîsi (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 1997).

³⁰⁷ Anuñ beşincisi “İbret-nümâ”’dur

Sülûk ehline hoş nazm-ı ‘atâdur (b. 2935) (Eliaçık, *Şemsüddîn-i Sivâsî'nin Menâkıb-ı İmâm-ı Azam (Manzum) Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 320).

³⁰⁸ Rivayet eylemişdür Hâce-i Attâr
Cemâli cennetinde ola tayyâr

İlâhî-nâme’sindendür numûne

Garâz ‘ibret hikâyetdür bahâne (b. 446-447) (Çöm, *16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 20).

Ritter (v. 1971) gibi araştırmacılar *Pend-nâme*'nin Attâr'a ait olduğu düşüncesini savunurken İsmail Hâkimî, Bediüzzamân Fûrûzânfer (v. 1970) gibi isimler eserin Attâr'a aidiyetine ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini düşünürler.³⁰⁹

Türk İslâm edebiyatında *Pend-name*'nin müellifinin kimliği ilgili tartışmalar bir kenara bırakılmış; eserin Ferîdüddîn Attâr'a ait olduğu kabul edilmiş ve Attâr, Türk şair ve müellifler tarafından eserlerinden hürmetle bahsedilen bir şahsiyet hâline gelmiştir. Yazıldığı devirden itibaren içerisinde doğduğu Fars edebiyatı başta olmak üzere büyük beğeni toplayan *Pend-nâme*, Türk İslâm edebiyatında “pend-nâme” olarak adlandırılan bir türe isim olmuştur. Attâr'ın *Pend-nâme*'si gerek kendisinden sonra kaleme alınan nasihat-nâmelere örneklik teşkil etmesi gerekse eser üzerinde yapılan manzum, mensur tercüme ve şerh çalışmaları ile Türk İslâm edebiyatında “Pend-i Attâr” literatürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da okutulan *Pend-nâme*,³¹⁰ Türk İslâm edebiyatında kaleme alınan nasihat-nâmeler içerisinde tercümesi en çok yapılan eser olarak karşımıza çıkar.

Mesnevî formunda yazılan *Pend-nâme*, aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. İlk kez 16. asırda Sabâyî tarafından manzum tercümesi yapılan eserin son manzum tercümesi 19. asırda Seyyid Alî Rızâ tarafından *er-Riyâzü'r-Rızâ* ismiyle yapılmıştır.

1.2.5.1. *Sırât-ı Müstakîm* (1501-1511 ?) / Sabâyî³¹¹

Asıl ismi Hayreddîn olan şair Edirnelidir; Şeyh Vefâ müridanıdır ve şiirlerinde “Sabâyî” mahlasını kullanmaktadır. Sabâyî (v. ?), Attâr'ın *Pend-nâme* isimli eserini aslına bağlı kalmak sureti ile tahminî 1501-1511 yılları arasında tercüme

³⁰⁹ Geniş bilgi için bk. (Musa Balcı, “Attâr ve Pendnâme'si Üzerine”, *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 1, 2018, ss. 39-40).

³¹⁰ Ekrem Tak-Bilgin Aydın, “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 19, 2019, s. 195.

³¹¹ Kadir Atlansoy, *Sabâyî, Sırât-ı Müstakîm*, Uludağ Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1987; Kadir Atlansoy, “Pend-i Attâr'ın İlk Manzum Çevirisi: Sabâyî'nin Sırât-ı Müstakîm Mesnevîsi”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 20, 2005, ss. 27-41.

etmiştir.³¹² Bu tercüme, *Pend-i Attâr*'ın Anadolu sahasındaki ilk manzum çevirisi olması sebebiyle önemlidir.

730 beyitten oluşan eser mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile yazılmıştır. Mütercim, eserinde kaynak metnin tevhid, na‘t bölümlerine bazı özgün beyitler eklemiştir; *Pend-i Attâr*'da yer almayan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin medhiyelerine yer vermiştir. *Sırât-ı Müstakîm*'de kaynak metinde olduğu gibi tevazu, nefsi tezkiye etme, gösteriştan uzak durma, dünyanın geçiliğini idrak etme ve ahireti düşünmenin gerekliliği, cömertlik, dostluk gibi konularda çeşitli öğütler verilmiştir.

1.2.5.2. *Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih* (1543) / Za‘îfî³¹³

Eserin mütercimi 16. asır müderris şairlerindendir. Rumelili olmasından mülhem “Za‘îfî-i Rûmî” (v. 1557) ismi ile anılmaktadır. *Bostân-ı Nasâyih*, *Pend-i Attâr*'ın Türk edebiyatındaki ikinci manzum çevirisidir. Mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile nazmedilen eser 1573 beyittir. Za‘îfî, esas metne geçmeden önce 30 beyitlik tevhid, 11 beyitlik na‘t, 6 beyitlik din büyükleri için medhiye, 22 beyitlik devrin padişahı Kanûnî Sultan Süleymân ile ilgili medîha, 19 beyitlik eserin medhi ve 15 beyitlik münacat bölümüne yer vermiştir. Kanûnî Sultan Süleymân ve eserin övgüsü için yazılmış iki şiir dışında eser, aslına sadık kalınarak yapılmış bir tercümedir.

1.2.5.3. *Tercüme-i Pend-i Attâr* (1559) / Edirneli Nazmî³¹⁴

Asıl adı Mehmed olan şair (v. 1559'dan sonra) 16. asrın sonlarında yaşamıştır. Kaynakların verdiği bilgiye göre yeniçeri bir babanın oğludur. Yavuz Sultan Selim ve

³¹² Atlansoy, “Pend-i Attâr'ın İlk Manzum Çevirisi: Sabâyî'nin Sırât-ı Müstakîm Mesnevîsi”, s. 35.

³¹³ Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddîn Za‘îfî, *Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih*, (haz. Ümit Tokatlı), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995; Abdülhakim Koçin, *Zaîfî ve Bustân-ı Nasâyih'i*, Gazi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1991.

³¹⁴ Kudret Altun, *Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-i Attâr İnceleme-Metin-Sözlük)*, Laçın Kitabevi, Kayseri, 2004. Ayrıca bk. (Hasibe Mazıoğlu, “Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi”, *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, c. 7, 1977, ss. 47-53).

Kanûnî devirlerindeki pek çok savaşa yeniçeri olarak katılmıştır.³¹⁵ *Mecma'ü'n-Nezâ'ir* isimli şiir mecmuası ile şöhret bulmuştur.

Nazmî'nin *Tercüme-i Pend-i Attâr* isimli eseri, Attâr'ın *Pend-nâme* isimli eserinin genişletilmesi sureti ile yapılmış bir tercümesidir. Kaynak metindeki her beyit bir beyitle tercüme edilmiş ve mezkûr beyitin anlamı bir ya da birkaç beyitle genişletilmiştir. Eseri bu yönüyle şerh olarak değerlendirenler de vardır.³¹⁶ Mütercim, esere kendisinden bir şeyler kattığını bizzat söyler.³¹⁷ Mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazmedilen eser 3000 beyitten oluşur.

1.2.5.4. *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr* (1556-1557) / Emre³¹⁸

Eser kütüphane kataloglarında “Emrî” ve “Emre” olmak üzere iki şaire atfedilir. Eser üzerinde yapılan akademik çalışmalarda mütercimin “Emre” olduğu konusunda ittifak edilmiştir. Emre'nin (v. 1556-1557'den sonra) hayatı ile ilgili kaynaklardaki bilgiler sınırlıdır. Onun Kanûnî Devri şairlerinden olduğu, Şehzade Bayezid'in (v. 1562) emri ile *Pend-nâme-i Attâr*'dan önce Ebû Bekir Müstevfi-i Kazvî'nin (v. 1340'tan sonra) *Tarih-i Güzîde*'sini Farsçadan Türkçeye tercüme ettiği kaynakların verdiği bilgilerdir.³¹⁹ Tercümelerinden yola çıkarak şairin iyi derecede Farsça bildiği söylenebilir.

Terceme-i Pend-i Attâr, 21 beyitlik Farsça bir girişle başlar. Tevhid ve na't kabilinden beyitlerin yer aldığı bu bölümde Attâr'ın *Pend-nâme* si övülür. 30 beyitlik sebab-i telif kısmı ve Şehzade Bayezid'in övgüsü, tevhid ve na't bölümlerinden sonra

³¹⁵ Mustafa Özkan, “Edirneli Nazmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, X, 450.

³¹⁶ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), İstanbul, 2011, s. 391.

³¹⁷ Dür-i nazmında o pürdür tercüme

Katdım anı dahı k'itdim tercüme (b. 50) (Altun, *Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-i Attâr İnceleme-Metin-Sözlük)*, s. 35).

³¹⁸ Emre, *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*, (haz. A. Azmi Bilgin), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1998. Ayrıca bk. (Hasibe Mazioğlu, “Kanûnî'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976 Bildiriler*, c. 2, Ankara, 1981, ss. 1183-1193); (Azmi Bilgin, “Türk Edebiyatında Nasihatnâme ve Emre'nin Tercüme-i Pendnâme-i Attâr'ı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 93, 1994, ss. 197-208); (Emre, *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, (haz. M. Sait Mermutlu), Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2015).

³¹⁹ Mazioğlu, “Kanûnî'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi”, s. 18.

asıl konuya geçilir. Klâsik mesnevî şeklinde ve aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı nazma çekilen eser, 957 beyitten oluşur.

1.2.5.5. *Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr* (1588’den önce ?) / *Mecîdî*³²⁰

Tam künyesi Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâîl et-Tosyevî (v. 1588?) olan mütercim, şiirlerinde “Mecîdî” mahlasını kullanır. 16. asrın önde gelen âlimlerinden olan Mecîdî, başta tefsir olmak üzere pek çok eser kaleme almıştır.³²¹

Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr, kaynak metinde olduğu gibi mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. 1234 beyitten müteşekkil eser tevhid, na‘t; dört halife, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve din büyükleri için medîhalar, sebep-i telif ve *Pend-nâme-i Attâr* övgüsünün yer aldığı 42 beyitlik bir girişle başlar. Şair, daha sonra 37 başlık altında asıl konuya geçer. Nefsin isteklerine karşı perhiz, gereksiz konuşmamak, güzel ahlâklılık olmak, dünyaya meyletmemek, her daim Allah’ın zikri ile meşgul olmak, farzları yerine getirmek, anne ve babaya hürmetle muamele etmek eserde yer alan öğütlerden bazılarıdır.

1.2.5.6. *Tercüme-i Pend-nâme* (1666) / *Seyyid Alî b. Alî Hasretî*³²²

Pend-nâme, tercümesinin telif tarihinden hareketle mütercimin 1666 tarihinde hayatta olduğu söylenilebilir. *Tercüme-i Pend-nâme*, pek çok kütüphanede *Şerh-i Pend-nâme* ismiyle kayıtlı Arapça *Pend-nâme-i Attâr* şerhi içerisinde bulunmaktadır. Eserin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz A 9657/4 demirbaş numarası ile kayıtlı nüshası tarafımızdan incelenmiştir. Temmet kaydında mezkûr

³²⁰ Turgut Toruk, *Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. Ali et-Tosyevî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, Fatih Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

³²¹ Mecîdî’nin hayatı ve eserleri ile ilgili geniş bilgi için bk. (Ufuk Hayta, “Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhirü’l-Kur’ân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, S. 2, ss. 343-367).

³²² Seyyid Ali b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Ali Hasretî, *Şerhu Pend-i Attâr*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9657/4; Seyyid Alî b. Alî Hasretî, *Şerh-i Pendnâme*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 01 Hk 1143/1; Alî b. Ahmed b. Alî Hasretî, *Şerh-i Pendnâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 32 Hk 1507/2; Seyyid Ali b. Ali Hasretî, *Şerh-i Pendnâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 3847/2; Seyyid Alî b. Alî Hasretî, *Şerh-i Pendnâme*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 16 Or 595/1; Attâr Seyyid Alî b. Ahmed el-Herâtî, *Şerh-i Pend-nâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 El 2991.

nüshanın Mehmed b. Ali el-Karahisari'ş-Şarkî tarafından 1077 Cemâziyelâhir/1666 Kasım-Aralık tarihinde Amasya'da istinsah edildiği bilgisi yer alır.

Tercüme, bu nüshanın 32b ve 89a varakları arasındadır. 23 satırdan oluşan tercüme ve şerh metni, nesih kırması hattı ile istinsah edilmiştir. Hasretî, eserine mensur bir girişle başlar ve burada *Pend-nâme-i Attâr'ın* herhangi bir şerhine ulaşamadığı için bu şerhi yazmaya karar verdiğini söyler.³²³ Eserde *Pend-nâme'*den parçalar verildikten sonra mısra mısra tercüme yapılmış; akabinde Arapça şerhe geçilmiştir. Mütercimmin kaynak metne büyük oranda bağlı olduğu görülen bu tercüme, kaynak metinde olduğu gibi aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Eserde yer alan ilk beyitin tercümesi aşağıdaki gibidir:

Hamd-ı bî-ḥad ān Ḥudā-yı pāk-rā
Ān ki ʿimān dād müştî ḥāk-rā

Hamd-ı bî-ḥad ol Ḥudā-yı pāk için³²⁴
Virdi imān bir avuç toprak için³²⁵

Eser üzerinde tenkitli metin çalışması henüz yapılmadığı için beyit sayısı ile ilgili net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

1.2.5.7. *Tercüme-i Pend-i Attâr* (1693-1694'ten önce) / Şu'ûrî Hasan Efendi³²⁶

Mütercimmin hayatı ile ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler aslen Halepli olduğu, 17. asır şairleri arasında yer aldığı, şiirlerinde Şu'ûrî mahlasını kullandığı ve *Ferheng-i Şu'ûrî* (*Nevâlü'l-Fudalâ*) yahut *Lisânü'l-'Acem* isimli Farsça bir lüğatinin bulunduğudur.³²⁷ Safâyî Tezkiresi'nde vefat tarihi 1100/1688-1689 olarak verilmiştir.³²⁸

542 beyitten oluşan *Tercüme-i Pend-i Attâr*, aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Eser tevhid, na't, medh-i çâr-yâr, din büyüklerine medhiye

³²³ Hasretî, Şerhü Pend-nâme-i Attâr, vr. 32b.

³²⁴ Hasretî, Şerhü Pend-nâme-i Attâr, vr. 32b.

³²⁵ Hasretî, Şerhü Pend-nâme-i Attâr, vr. 33a.

³²⁶ Aişe Handan Konar, *Hasan Şu'ûrî Efendi'nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi*, Boğaziçi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

³²⁷ Konar, *Hasan Şu'ûrî Efendi'nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi*, s. 12.

³²⁸ Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, AKM Yayınları, Ankara, 2005, s. 316.

ve münacat kabilinden beyitlerin yer aldığı bir girişle başlar. Eserde yer alan bölüm başlıkları Farsça bir mısraın Türkçe bir mısra ile tamamlanması şeklinde oluşturulmuştur. Ayrıca her bir başlık altında konunun özeti mahiyetinde birkaç cümle yer alır.³²⁹

Eserde fakr, kanaat, sabır, şükür, kibir, tevazu, takva gibi çeşitli konulara yönelik nasihatlere yer verilmiştir. Şu‘ûrî Hasan Efendi’nin bu eseri diğer *Pend-nâme-i Attâr* tercümeleri içerisinde farklı bir yere sahiptir. Nitekim bu tercüme genel itibarı ile *Pend-nâme-i Attâr*’ın aynı zamanda şerhini de muhtevidir. Mütercim, şerh içerisinde eserin manzum tercümesine de yer verdiği için Şu‘ûrî Efendi’nin eseri çalışmamızda *Pend-nâme-i Attâr*’ın manzum tercümeleri arasında değerlendirilmiştir.

1.2.5.8. *Tercüme-i Pend-i Attâr* (1783’ten önce) / Ahmed Resmî Efendi

Osmanlı Müellifleri’nin “Ahmed Resmî Efendi” maddesinde müellife ait bir pend-nâme tercümesinden bahsedilmektedir.³³⁰ Eserin manzum bir tercüme olup olmadığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Zira mezkûr esere ait herhangi bir nüsha günümüze kadar tespit edilememiştir.

1.2.5.9. *Gülşen-i Ahbâr* (1782-1790’dan önce) / Siyâhîzâde Alî Efendi³³¹

I. Abdülhamid Han Devri şairlerinden Siyâhîzâde Alî Efendi (v. 1782-1790) Rumelilidir. “Tab‘î” mahlasıyla şiirler kaleme alan şair, Nûr-ı Osmânî Kütüphanesi’nde “hâfız-ı kütüb-i evvel”lik vazifesi yapmıştır. İyi derecede Arapça ve Farsça bilmektedir.

³²⁹ Terk-i ‘izz u câh-râ şod in kelâm
Devlet-i dünyâyı terk eyle tamâm

Şeyh kudîse sırruh terk-i kâmrânî fevâ’idin beyân eyleyüp ‘izz u câh terkinde dahı birkaç beyt-i nasihat mazmûn ‘iyân idüp buyurur. (Konar, *Hasan Şu‘ûrî Efendi’nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi*, s. 104).

³³⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu’l Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, (haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2000, III, 58.

³³¹ Reda Hamada, *Siyâhîzâde Alî Efendi ve Gülşen-i Ahbâr Adlı Pend-i Attâr Tercümesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014.

Pend-i Attâr'ın nazmen tercümesini muhtevi *Gülşen-i AHBÂR*, mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile yazılmıştır. 847 beyitten müteşekkil eser, 77 fasla ayrılmıştır. Mütercim, tercüme yaparken kaynak metne sıkı sıkıya bağlı kalmamıştır. Örneğin, yakın manalı beyitler arasından birini tercüme etmiş diğerini atlamıştır. Ayrıca aktarmak istediği ifadenin muğlak olduğu durumlarda metne mısra veya beyit eklemelerinde bulunmuştur.³³²

1.2.5.10. *Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr (1820)/ Yemezzâde Süleymân Rüşdî*³³³

Eserin mütercimi Yemezzâde Süleymân Rüşdî Efendi (v. 1834) Aydınlıdır. “Rüşdî” mahlası kendisine müntesibi olduğu Uşşâkî şeyhlerinden Mehmed Zühdi Efendi tarafından verilmiştir.³³⁴ Şairin *Dîvân*'ı üzerine daha önce yapılan akademik çalışmada ismi “Semizzâde Süleymân Rüşdî” olarak ifade edilmiştir.³³⁵ *Pend-i Attâr*'ın manzum tercümesini muhtevi *Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr*'ın Koç Üniversitesi Kütüphane'sinde kayıtlı nüshası³³⁶ üzerinde akademik bir çalışma yapılmış, mezkûr nüshanın ferâğ kaydında adının “Yemezzâde” olduğu belirtilmiştir.³³⁷ Biz de bu sebeple mütercim ismini “Yemezzâde” olarak vermeyi uygun gördük.

Eser, mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı ile nazmedilmiştir. 809 beyitten oluşan *Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr*'da besmele, münacat, na't, dört halifeye na't manzumelerinden sonra besmele ile tercümeye başlanır. Mütercim, tercüme sırasında kaynak metne bağlı kalmıştır. Önce kaynak metinde bulunan Farsça beyitler verilmiş, altında Türkçe manzum tercümesi yer almıştır.

³³² Hamada, *Siyâhizâde Ali Efendi ve Gülşen-i AHBÂR Adlı Pend-i Attâr Tercümesi*, s. 46.

³³³ Pınar Çalık, *Yemezzâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, Marmara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018.

³³⁴ Çalık, *Yemezzâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, s. 14.

³³⁵ Kenan Semiz, *Semizzâde Süleyman Rüşdî Efendi ve Dîvânı*, Dumlupınar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2010.

³³⁶ *Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr*, Koç Üniversitesi Kütüphanesi, PK 6451. S9, nu. 109.

³³⁷ Çalık, *Yemezzâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, s. 25.

Ahmak kişilerle yakınlık kurmamak, çok konuşmanın zararları, adaletli, tatlı dilli ve her daim doğru sözlü olmak, öfkeye yenik düşmemek eserde yer alan nasihatlerden bazılarıdır.

1.2.5.11. *Tercüme-i Manzume-i Pend-i Attâr* (1846-1847) / Mehmed el-Hüseynî³³⁸

Attâr'ın *Pend-nâme* adlı eserinin manzum tercümesini ihtiva eden eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 7190 numarada kayıtlıdır. İncelenen eserin 1a varağında “Tercüme-i Manẓûme-i Pend-i ‘Attâr Meḥmed b. Seyyid Meḥmed el-Muḥterem el-Ḥüseynî ” ibaresi yer alır. Bu ibareden hareketle mütercimın Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî (v. ?) isimli bir zat olduğunu söylemek mümkündür. Besmele ve temmet kaydı bulunan eserin sonunda 1263/1846-47 tarihi yer almaktadır. Bu tarihin eserin tercüme tarihi mi yoksa istinsah tarihi mi olduğuna dair kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Nesih hattı ve 13 satır şeklinde nazmedilen metin harekelidir ve ilgili nüshanın 1b - 40b varakları arasında yer alır.

Başı: Elḥamdü li-men lâ teḳifü zātühü'l-ārā
Ferdin Müte‘ālin ve Hüvall’āhü te‘ālā

Sonu: Hevā-yı şevḳ-ile göñlümi aç
Metā‘-ı cānum itdür ‘ışḳa tārāc

Tercüme-i Manzume-i Pend-i Attâr, aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile ve mesnevî nazım şeklinde tanzim edilmiştir. Eserin giriş kısmında 30 beyitlik tevhid kabilinden bir şiir, Hz. Peygamber ve dört halife için yazılan na‘tler yer alır. Toplam 102 beyitten oluşan bu kısımdan sonra mensur bir sebeb-i telif yer alır. Mütercim isminin tekrar zikredildiği mensur bölümde, eserin Arapça ve Türkçe bilmeyen dostlara bir nasihat kitabı oluşturmak için kaleme alındığı belirtilir. Eserin

³³⁸ Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Hüseynî, *Tercüme-i Manẓûme-i Pend-i Attâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 7190.

Attâr'ın *Pend-nâme*'sinde yer alan bazı müstahsen beyitlerin seçilmesi sureti ile oluşturulduğu da bu kısımda verilen bilgiler arasındadır.³³⁹

1.2.5.12. *Riyâzü'r-Rızâ* (1850) / Seyyid Alî Rızâ³⁴⁰

Seyyid Alî Rızâ (1850'den sonra) ile ilgili biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Riyâzü'r-Rızâ*'nın 1850 tarihli mütercim nüshasından hareketle şairin 1850 yılında hayatta olduğu söylenebilir.

880 beyitten oluşan eser, mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile yazılmıştır. Eserde yer alan başlıklar “Der-Nikûhiş-i Nefs-i Emmâre Mî-Gûyed”, “Der-Fevâ'id-i Hâmûşî Mî-Gûyed” örneklerinde olduğu gibi kaynak metindeki şekli ile esere alınmış ve tercüme edilmemiştir. Eserin dikkati çeken en önemli özelliklerinden biri Şu‘ûrî'nin *Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr*'ı ile büyük ölçüde benzerlik göstermesidir. Şu‘ûrî'den yaklaşık iki yüz yıl sonra nazmedilen *Riyâzü'r-Rızâ*, mezkûr eserle birebir aynı beyitleri muhtevidir. Bu durum eserin özgünlüğüne şüphe ile yaklaşmaya sebep olmaktadır.³⁴¹

1.2.6. *Bostân* (1257) Tercümeleri

Bostân müellifi, Fars edebiyatının önemli şairlerinden Sa‘dî-yi Şîrâzî'dir. Asıl adı Ebû Bekir b. Abdullah Müşerriddîn b. Muslih el-Şîrâzî olan şair, 13. asırda yaşamıştır. *Gülistân*, *Nasîhatü'l-Mülûk*'un yanı sıra Sa‘dî'nin en mühim eserlerinden biri de *Bostân*'dır. *Sa‘dî-nâme* olarak da adlandırılan eser mesnevî şeklinde ve aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile nazmedilmiştir.

On bâb hâlinde tertip edilen *Bostân*, yaklaşık 5000 beyitten oluşur. Tevbe, münacat, sabır, tevekkül, kanaat, rıza, ihsan, adalet gibi başlıklardan oluşan eserde bu konularla ilgili öğütler ve hikâyelere yer verilmiştir. Yazıldığı dönemde ve sonraki

³³⁹ el-Hüseynî, *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr*, vr. 6b.

³⁴⁰ Serkan Türkoğlu, “Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attâr'ın Manzum Tercümeleri ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rızâ'sı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 2018, ss. 671-692.

³⁴¹ İki eserin ayrıntılı karşılaştırması için bk. (Türkoğlu, “Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attâr'ın Manzum Tercümeleri ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rızâ'sı”, ss. 687-691).

dönemlerde büyük etki uyandıran eser, Farsça öğretiminde başvurulacak temel kaynaklardan biri olmuştur.

Türk edebiyatında da etkisini hissettiren *Bostân* üzerinde birçok şerh çalışması yapılmıştır. Sürûrî (v. 1562), Şem'î (v. 1602-1602), Sûdî-i Bosnevî (v. 1599), Hevâyî Mustafa Çelebi (v. 1608) tarafından yazılan şerhler bunlardan bazılarıdır. Ayrıca eserin Türkçeye tercümeleri de yapılmıştır. Bu tercümeler içerisinde bilinen ilk tercüme Hoca Mes'ûd'a (v. 1403'ten önce) aittir. Daha sonra 1934 yılında Kilisli Rıfat Bilge (v. 1953), 1947 yılında Hikmet İlaydın (v. 1991), 1945 yılında Hakkı Eroğlu (v. 1953) eseri mesnevî tarzında ve hece vezni ile tercüme etmiştir.³⁴²

1.2.6.1. *Ferheng-nâme-i Sa'dî (1354) / Hoca Mes'ûd*³⁴³

Ferheng-nâme-i Sa'dî, *Bostân*'ın Türk edebiyatında bilinen ilk tercümesidir. Mütercim; *Süheyl ü Nevbahâr*, *Kenzü'l-Küberâ* gibi eserlerin de müellifi olan Hoca Mes'ûd'dur. Onun hayatına dair kaynaklardaki mevcut bilgiler sınırlıdır. Eserlerinin telif tarihinden hareketle 14. asırda yaşadığı düşünülen Hoca Mes'ûd'un *Ferheng-nâme-i Sa'dî* sine bakıldığında Farsçaya iyi derecede hâkim olduğu anlaşılır.

1073 beyitten oluşan *Ferheng-nâme-i Sa'dî*, kaynak metinde olduğu gibi mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile nazma çekilmiştir. Hoca Mes'ûd; eserinde kelime kelime tercüme yerine, mana itibarıyla tercüme metodunu tercih etmiştir. Bu hâli ile tercüme metin *Bostân*'ın neredeyse dörtte biri hacmindedir.

1.2.6.2. *Bâğ-ı Behişt (1549) / Za'îfî*³⁴⁴

Za'îfî, klâsik Türk edebiyatında tercümeleri ile ön plana çıkmıştır. Edebî tercüme geleneğinin oluşmasına mühim katkılar sunan şair, Ahmed b. Abdülazîz Gevherî'ye (v. ?) ait *Cevâhir-nâme* isimli eseri yine aynı adla; Sa'dî'nin *Gülîstân* isimli eserini *Kitâb-ı Nigâristâm ve Hadîka-i Sebzisistân* adıyla; Ferîdüddîn Attâr'ın

³⁴² Adnan Karaismailoğlu, “Bostân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, VI, 307.

³⁴³ Halil Gülenç, *Ferhengnâme-i Sadî İnceleme-Metin*, Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2010.

³⁴⁴ Mehmet Emin İnan, *Bâğ-ı Behişt*, Erciyes Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1998.

Mantıku 't-Tayr' ını *Gülşen-i Sîmurg*; yine Attâr' ın *Pend-nâme'* sini *Bostân-ı Nesâyih* ismi ile Türkçeye kazandırmıştır.

Bâğ-ı Behişt de onun Sa'dî'nin *Bostân'* ından tercüme yoluyla dilimize kazandırdığı eseridir. Bu eser *Bostân'* ın tamamına yapılan ilk manzum tercüme olması yönüyle önemlidir. *Bâğ-ı Behişt*, mesnevî şeklinde ve aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile yazılmıştır. 5040 beyitten oluşan eserde kaynak metni birebir tercüme etmek yerine mealen tercüme etme metodu takip edilmiştir.

1.2.6.3. *Bostân Tercümesi* (1556) / Abdî³⁴⁵

Abdî'nin hâl tercümesi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Eserlerinde Manisa'dan övgü ile bahsetmesi ve hamsesinde yer alan ilk dört mesnevîyi Şehzade II. Selim'e (v. 1574) ithaf etmesinden yola çıkarak onun Manisalı ve 16. asır şairlerinden olduğu söylenebilir.³⁴⁶

*Niyâznâme-i Sa'd ü Hüma*³⁴⁷, *Heft Peyker*³⁴⁸, *Cemşid ü Hurşid*³⁴⁹, *Nüzhet-nâme (Gül ü Nevrûz)*³⁵⁰ hamsesinde yer alan mesnevîlerdendir. Müellifin hamsesinin dördüncü mesnevîsi Sa'dî'nin *Bostân* isimli eserine yapılan manzum tercümedir. Şair, eserinin 7200 beyitten oluştuğunu söyler; ancak eserin müellif nüshası üzerinden yapılan doktora çalışmasında 7118 beyit vardır. Aradaki 82 beyitlik farkın sebebi anlaşılamamıştır.³⁵¹

³⁴⁵ Sevindik, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)*; Hakan Sevindik, “Yeni Bir Hamse Şairi: Abdî ve Manzum Bostân Tercümesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, 2016, ss. 105-130.

³⁴⁶ Sevindik, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)*, s. 80.

³⁴⁷ Adnan İnce, “Abdî'nin Niyâz-nâme-i Sa'd ü Hüma'sı”, *Fırat Üniversitesi SEB Dergisi*, c. 1, S. 2, 1987, ss. 155-206; Nur Gürani, *Niyazname-i Sa'd u Huma: A Mathnawi of Abdi*, Boğaziçi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1987; Hasan Gültekin, “Abdî'nin Niyâznâme-i Sa'd ü Hüma Mesnevisi”, *Turkish Studies*, vol. 2/7, 2012, pp. 557-575.

³⁴⁸ Hanzâde Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Hacettepe Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2008.

³⁴⁹ Nazan Kuloğlu, *Abdî Cemşid ü Hurşid*, Fırat Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1989.

³⁵⁰ Adnan İnce, “Abdî'nin Gül ü Nevrûz Mesnevisi”, *TÜBAR*, S. XXIII, 2008, ss. 51-130.

³⁵¹ Sevindik, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)*, s. 91.

Mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile nazmedilen eser tevhid, na‘t, dört halife ve II. Selim, III. Murad övgüsü ve sebep-i telif manzumeleri ile başlar. Asıl konunun işlendiği bölüm kaynak metinde olduğu gibi bâblara ayrılmıştır. On bâb üzere tanzim edilen tercümede bâb başlıkları Farsça olarak verilmiştir.

1.2.6.4. *Bâğçe* (1557-1558) / Abdî³⁵²

Bâğçe, 16. asır şairlerinden Abdî mahlaslı bir şaire aittir. Bu yüzyılda Abdî mahlasını kullanan sekiz şair vardır. *Bâğçe*’nin müellifinin 1582 yılında vefat eden Abdî olduğu tahmin edilmektedir.³⁵³ Şairin hayatı ile ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler sınırlıdır. Aynı zamanda hamse sahibi de olan Abdî ile ilgili Fars edebiyatından yaptığı tercümelerden³⁵⁴ hareketle iyi derecede Farsça bildiği söylenebilir.

Mesnevî şeklinde ve aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile nazma çekilen *Bâğçe*, Sa‘dî’nin *Bostân* isimli eserine Türk edebiyatında yapılan manzum tercümelerden biridir. *Bostân*’ın tamamının tercümesi olmayan eser 4000 beyit ve 10 bâbdan oluşan kaynak metne karşılık 2167 beyit ve 8 bâbdan oluşmaktadır. Tevhid, na‘t, sebep-i telif, devrin padişahına övgü manzumeleri ile başlayan eserde her bir bâbda işlenen konular sırasıyla adalet, cömertlik, aşk, tevazu, rıza, kanaat, şükür ve tövbedir.

1.2.6.5. *Gonca-i Bostân* (1898) / Mehmed İzzet Paşa³⁵⁵

19. asır Osmanlı bürokrat ve aydınlarından Mehmed İzzet Paşa (v. 1914) aslen Kayserilidir. Erkân-ı Harb yüzbaşılığı, Harbiye Nezareti İnşaat Dairesi memurluğu

³⁵² Hacı İbrahim Demirkazık, *Abdî’nin Bağçe Adlı Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Akademi Titez Yayınları, İstanbul, 2015.

³⁵³ Demirkazık, *Abdî’nin Bağçe Adlı Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*, s. 31.

³⁵⁴ Nizâmî-i Gencevî’nin *Heft Peyker* adlı eserinin tercümesini muhtevi bir eseri vardır. Bk. (Hanzade Güzelova, *Abdî’nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Hacettepe Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2008); Selmân-ı Sâvecî’nin *Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserini aynı isimle tercüme etmiştir. Bk. (Nazan Kuloğlu, *Abdî Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)*, Fırat Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1989).

³⁵⁵ Mehmed İzzet Paşa, *Gonca-i Bostân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Mnz, 1203.

gibi pek çok vazife yapmıştır. Kaynaklarda şairlik yönünün de vurgulandığı Paşa'nın şiirleri müsvedde bir defterde bir araya getirilmiştir.³⁵⁶

İbnü'l-Emin onun Farsçadan Türkçeye yaptığı tercümelerden de bahseder. Buna göre şair, Mollâ Câmî'nin (v. 1492) *Yûsuf u Züleyhâ*, Bahâeddîn Amilî'den (v. 1622) *Nân u Helvâ ve Nân u Penîr* gibi eserlerini dilimize kazandırmıştır.³⁵⁷

Mehmed İzzet Paşa'nın bu tercümelerden başka, *Bostân*'ın manzum tercümesini muhtevi *Gonca-i Bostân* isimli bir eseri daha vardır. *Gonca-i Bostân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde Ali Emiri Mnz 1203 numara ile kayıtlıdır. Rik'a hat ve siyah mürekkep ile kaleme alınan nüsha müsvedde bir defter izlenimi vermektedir. Mütercim, eserine 107 beyitlik bir sebep-i telifle başlar. Hâtıme başlıklı 7 beyitlik bir şiirden sonra tercümeye geçer. Kaynak metnin bir satıra yazılması ve altına da tercümesinin verilmesi şeklinde tertip edilen yazma nüshanın kenarlarında ilgili beyite dair çeşitli açıklamalar verilmiştir. Şair, her bâbın sonunda o kısmı ne zaman ve nerede yazdığından bahseder. Tüm bâb sonları incelendiğinde tercümenin 1898 yılında Mehmed İzzet Paşa'nın Erenköy'de bulunan köşkünde tamamlandığı görülür.

Gonca-i Bostân, kaynak metne bağlı kalınarak lafzen tercüme tekniği ile hazırlanmıştır. Mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbı ile nazmedilmiştir.

1.2.6.6. *Bâkûre* (1901'den önce) Ömer İhyâ³⁵⁸

Ömer İhyâ (v. 1909), Tokat'tan Sivas'a göç eden ve burada “Mütevellizâdeliler” olarak bilinen köklü bir aileye mensuptur. Tokat Behzat İlkokulu ve Sivas Akserî Rüştîyesi'nde öğretmenlik yapmış şairin bilinen iki eseri vardır. Bu eserlerden biri Sa'dî'nin *Bostân* isimli eserinden seçki şeklinde yapılan tercümesi *Bâkûre*'dir.

³⁵⁶ Müellifin hayatı ve şiirleri ilgili geniş bilgi için bk. (Müjgân Çakır, “Mehmed İzzet Paşa'nın Âsâr-ı Perâkende'si” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İstanbul, 2009, ss. 163-206).

³⁵⁷ İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, (haz. M. Kayhan Özgül), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, II, 1102.

³⁵⁸ Nâzım H. Polat, “Sivaslı Mütevellizade Ömer İhyâ ve Bâkûre'si”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 10, 2001, ss. 121-167.

Bâkûre'nin giriş kısmında yer alan “İfâde-i Mahsûsa” isimli bölümde eserin genel tanıtımı yapılmıştır. Buradan elde edilen bilgiye göre eser, *Bostân*'ın üçüncü bölümüne kadar muhtelif yerlerinden seçilen beyitlerin manen tercümesini muhtevidir.

Bâkûre, kaynak metinden farklı olarak “mef'ûlû mefâ'ilün fe'ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir. *Bostân*'ın serbest tercümesi olan bu eser 222 beyitten oluşur. Mezkûr eser 1901 yılında Sivas Vilayet Matbaası'nda basılmıştır.

1.2.7. *Pend-nâme-i Şeyh Sa'dî (19. yy) / Vizeli Ramazan b. Emîn*³⁵⁹

Hindistan ve Pakistan'da yayımlanan bazı nüshalarda “Kerîmâ Mesnevîsi” olarak geçen eser Sa'dî'ye nispet edilmektedir. Ancak yapılan araştırmalar eser dilinin Sa'dî'ye ait olamayacak kadar zayıf olduğu bilgisini verir.³⁶⁰ *Kerîmâ*'nın Sa'dî'nin *Bostân* isimli eserinden izler taşıması, bilhassa eserin “Tevâzu” bahsinde yer alan bir beyitin mezkûr eserde de bulunması eserin Sa'dî'ye nispet edilmesine neden olmuş olabilir. *Nasîhatü'l-Mülûk* adı ile de anılan bu eser Sa'dî'nin aynı isimle anılan eseri ile bir benzerlik göstermemektedir. Tüm bu bilgiler ışığında eserin Sa'dî'ye ait olmadığı ve ona nispet edildiği anlaşılmaktadır.³⁶¹ Eserin asıl müellifi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Kerîmâ, Vizeli Rızâ b. Emîn tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin mütercimi Vizeli Rızâ b. Emîn'in (v. ?) hayatına dair elimizdeki bilgiler sınırlıdır. Şair 19. asırda yaşamış ve bu asrın başlarında Kıbrıs'ta bulunmuş; beraberindeki Jön Türkler'le o zamanlar İngiltere kontrolündeki Kıbrıs'ta Türk kültür hayatını canlandırmada etkili olmuştur.³⁶²

³⁵⁹ Eser metninin neşredildiği çalışmada kaynak metnin Sa'dî'ye ait olduğu bilgisi yer alır. Bk. (Melek Dikmen, “Nasihat Edebiyatına Dair Bir Eser: Sa'dî'nin Pendnâmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 43, Nisan 2016, ss. 166-184).

³⁶⁰ Kâvûs Hasanî, *Şirazlı Sa'dî Hayatını ve Sözüünü Yeniden Anlamak*, (çev. Esra Çakar-Elif Namoğlu), Demavend Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 16-17.

³⁶¹ Gamze Gizem Avcıoğlu, *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, İstanbul Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), İstanbul, 2018, s. 156.

³⁶² Oğuz Karakartal vd. , “Türk (Edebiyat)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, XLI, 522.

Kerîmâ, mesnevî nazım şeklinde ve aruzun “mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün” kalıbı ile nazmedilmiştir. Eser Farsça metin, İngilizce tercümesi ve Osmanlı Türkçesine manzum çeviri şeklinde ilk kez 1907 yılında Kıbrıs’ta basılmıştır. Eserin ön sözünde verilen bilgiye göre, İngilizce tercüme Mr. Smith (v. ?) tarafından 1840 yılında yapılmıştır.³⁶³ Eserin ikinci nüshası 1910-1911 yılında İstanbul’da basılmıştır. Kıbrıs nüshasından farklı olarak bu nüshada, İngilizce tercüme yer almaz ve 15 bâbdan oluşan Kıbrıs nüshasına mukabil bu nüsha 11 bâbdan oluşur. Eserin neşrini yapan Melek Dikmen, baskı tarihindeki öncelik ve kapsamlı muhtevası sebebi ile Kıbrıs nüshasını esas almıştır.

67 beyitten oluşan eserde ilmin fazileti, cahille dost olmaktan sakınmak, adalet sahibi olmak, zulm etmekten kaçınmak, doğruluk ve dürüstlük üzere olmak gibi konulara yönelik nasihatlere yer verilmiştir.

Türk İslâm edebiyatında kaleme alınan tercüme nasihat-nâmelerin anlatıldığı bu kısımda tercüme nasihat-nâmelerin kaynak metinlerinin tamamını Fars edebiyatına ait *Pend-i Nûşirevân-ı Âdil*, *Sa’âdet-nâme*, *Kâbûs-nâme*, *Îlâhî-nâme*, *Pend-i Attâr* ve *Bostân* isimli eserlerin oluşturduğu görülmüştür. Söz konusu metinlerden yapılan tercümeler; kaynak metnin aslına sadık kalınarak, kaynak metinden mealen ve kaynak metinden seçki olmak üzere üç farklı şekilde nazma çekilmiştir. Yine değerlendirmeye tâbi tutulan tercümelerin kaynak metnine bakıldığında 12 eser ile *Pend-i Attâr*’dan yapılan tercüme sayısının diğerlerine oranla daha fazla olduğu görülmüştür.

Zâ’îfi hem *Pend-i Attâr* hem de *Bostân*’dan yaptığı tercüme ile, Şemseddîn-i Sivâsî ise hem telif hem tercüme nasihat-nâme kaleme alması yönüyle diğer mütercimler arasında dikkat çekmiştir.

Bundan sonraki bölümde tanıtımı yapılan telif ve tercüme nasihat-nâmeler çeşitli yönlerden incelenecektir.

³⁶³ Dikmen, “Nasihat Edebiyatına Dair Bir Eser: Sa’dî’nin Pendnâmesi”, s. 169.

2. MANZUM NASİHAT-NÂMELERİN İNCELENMESİ

Türk İslâm edebiyatı sahasında ortaya konmuş manzum nasihat-nâmelerin tematik incelemesinin yapılacağı bu kısımda öncelikle bu eserlerin yazılma sebepleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra bu eserleri meydana getiren müellifler ve sahip oldukları özellikler, bu eserlerin muhatap kitlesi, konuları, nazım şekilleri ve vezni, diğer edebî türlerle ilişkisi ayrı başlıklar altında değerlendirilecektir.

2.1. Yazılma Sebepleri

Türk İslâm edebiyatında telif yahut tercüme nasihat-nâmeler incelendiğinde her birinin ortaya çıkış serüveninin farklı olduğu görülür. Şair, yazma sebebini bazen eserini yazdığı şeklin oluşturduğu formlar içerisinde belirli bir bölüm hâlinde okuyucuya aktarırken bazen de eserin herhangi bir yerinde ifade eder.

Mesnevî formunda kaleme alınan manzum nasihat-nâmelerde eserin neden kaleme alındığı “sebeb-i telif” ismi verilen özel bir başlıkla okuyucuya aktarılır. Klâsik mesnevî tertibinde sebeb-i telifler mesnevîlerin giriş bölümünde besmele, tevhid, münacat, na‘t, mi‘râç, mu‘cizât, medh-i çâr-yâr, padişah, din ve devlet büyüklerine övgü manzumelerinden sonra yer alır.³⁶⁴ Böylece müellif hiyerarşik düzene uygun olarak sıraladığı şiirlerin ardından yazma sebebini açıklar. “Sebeb-i Telif”, “Sebeb-i Telif-i Kitâb”, “Tasnîf-i Kitâb”, “Sebeb-i Nazm-ı Kitâb” gibi başlıklarla tesmiye olunan bazen de özel bir başlığın yer almadığı bu bölümlerde şair, eseri yazma sebebini açıklamakla yetinmez; kendisinden evvel bu sahada eser vermiş şairlerin isimlerini de anar; eserinin telif yahut tercüme olup olmadığı hakkında bilgi verir ve eseri vasıtası ile bağışlanma talebinde bulunur. Eser ve yazara dair muhtelif bilgiler ihtiva eden “sebeb-i telif” bölümleri bu açıdan mühimdir.³⁶⁵ Ayrıca bu bölümler, bilhassa edebiyat

³⁶⁴ Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî (XV’yy’a Kadar)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 24.

³⁶⁵ İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı: Divan Şiiri)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 437.

tarihlerinde yer almayan mesnevîler ve müelliflerine dair içerdiği bilgiler ile Türk edebiyatı tarihi kaynağı olarak değerlendirilmektedir.³⁶⁶

Mesnevî dışındaki nazım şekilleri ile yazılan manzum nasihat-nâmelerde de bir ya da birkaç beyitle, bazen tek mısra ile de olsa şair, eseri kaleme alış sebebinden bahseder. Buna karşılık şairin telif sebebinden hiçbir yerde bahsetmediği nasihat-nâmelere de rastlanmaktadır.

İncelediğimiz nasihat-nâmeler içerisinde şairler tarafından açıkça belirtilen “sebeb-i telifler” kendi içerisinde tasnif edilmiştir. Buna göre, “Bir müellif neden nasihat-nâme kaleme almıştır?”, sorusu karşısında ortaya çıkan cevaplar şu şekildedir:

2.1.1. Allah’ın Rıza ve İhsanını Kazanma İsteği

Müellifleri nasihat-nâme yazma konusunda teşvik eden sebeplerin başında İslâmiyet gelir. Çünkü dinimiz *Kur’ân* ve hadislerde bir Müslüman’ın iman edip salih amel işledikten sonraki en mühim vazifesini insanları iyiliğe yöneltmek ve kötülükten alıkoymak olarak belirtmiştir. Bu doğrultuda şairler nasihat-nâme yazımına ayrı bir ehemmiyet vermiş, mezkûr türdeki eserler vasıtası ile toplum ve bireyin ıslahı için gayret sarfetmişlerdir. Yaptıkları bu hayırlı eylemin sonucu olarak tek beklentileri ise Allah’ın rızasına kavuşmak olmuştur. Ünlü mutasavvıf Yûnus Emre’nin *Risâletü’n-Nushiyye*’si’de böyle bir amaçla telif edilmiştir.

Risâletü’n-Nushiyye özgünlüğü ve kendisinden sonra kaleme alınan nasihat-nâmelere örnek teşkil etmesi açısından son derece önemlidir. Mesnevî formunda kaleme alınan eserde klâsik mesnevî tertibinde olduğu gibi müstakil bir sebeb-i telif kısmına yer verilmemiştir. Ancak Yûnus mesnevîsinin muhtelif bölümlerinde eserini kaleme alma sebebinden bahseder. Buna göre şair dünyevî tüm menfaatlerin ötesinde tek bir şey hedefler. O da eseri hürmetine Allah rızasına vasıl olmaktır:

³⁶⁶ Geniş bilgi için bk. (Rıfat Kütük-Lokmân Turan, “Mesnevîlerin Sebeb-i Te’lîf ve Hâtıme Bölümlerini Türk Edebiyatı Tarihi Kaynağı Olarak Okumak”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI, Mesnevî: Hikâyenin Şiiri*, (haz. Hatice Aynur vd.), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 223-240).

Sanur mısın öğüdimi dak için
Nasihatdur sana cümle Hak için (b. 236)³⁶⁷

Ankaralı Nidâ'î de *Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî* isimli eserini Allah'ın fazilet ve ihsanına erişmek için kaleme almıştır:

Muradum anuñ fazl u ihsânıdur
Anunçün gönül sırrı hayrânıdur (b. 132)³⁶⁸

2.1.2. Birey ve Toplumu İrşat Etme İsteği

Nasihat-nâme telifindeki temel amaçların başında bireyi ve toplumu eğitmek gelir. Bu yüzden nasihat-nâme müellifi yöneticiden, halkın geneline ve kendi çocuğuna kadar toplumun her kademesini irşat etmek ve onlara doğru yolu göstermek ister. Türk edebiyatının ilk yazılı ürünlerinden olan *Kutadgu Bilig* insanlara yol göstermek ve onların her iki dünyada işlerini kolaylaştırmak için kaleme alınmıştır:

Elig köz tutar kör kitab sözleri
İkigün ajunda iter işleri (b.17)³⁶⁹

“Bu kitabın sözleri insana yardım eder, yol gösterir;
her iki dünyadaki işleri düzenler.”³⁷⁰

Taşlıcalı Yahyâ Bey *Kitâb-ı Usûl* adlı eserini insanları terbiye etmesi için yazmıştır:

Ümîdim budur bu *Kitâb-ı Usûl*
Seni terbiyet ide ‘inde’l-vusûl (b. 347)³⁷¹

Şemseddîn-i Sivâsî *Mir'âtü l-Ahlâk ve Mirkâtü l-Eşvâk* eserini insanları irşat etmek maksadı ile nazmetmiştir:

³⁶⁷ Tatcı, *Risâletü'n-Nushiyye (Tenkitli Metin)*, s. 65.

³⁶⁸ Öztürk, *Ankaralı Hekim Nidâ'î Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî (İnceleme-Metin)*, 137.

³⁶⁹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 74.

³⁷⁰ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 75.

³⁷¹ Alkaya, *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, s. 260.

Dilerven bu kitâbı Hak tebârek

Kıla her nâzıra fâl-i mübârek

Hamîde vasfı birle olup âbâd

Bulalar bu kitâbum birle irşâd (b. 202-203)³⁷²

Ârif, *Mürşidü'l-Ubbâd* adlı nasihat-nâmesine “kulların mürşidi” ismini vermiştir. Eserinden “mürşid” olarak bahseden şair, okuyucusuna bir kılavuz hükmünde olan bu eseri yazma amacının insanlara doğru yolu göstermek olduğunu söyler:

Sana bil mürşid durur işbu kitâb

Togrı yola kulaguzlar bil i şâb (b. 2033)³⁷³

Sıdkî Baba, *Nasihat-nâme'sini* yazma sebebini dünyaya kendisinden bir yadigâr bırakmak ve insanları Allah yoluna teşvik etmek olarak ifade eder:

İstedim bir tuhfe kılam yâdigâr

Dest-gîrim sen ol ey Perverdigâr

Eyle rehber ‘aşkını ben kuluna

Halkı teşvîk eyleyeyim yoluna (b. 7-8)³⁷⁴

Vak‘ânüvîs Es‘âd Efendi tercî‘-i bend şeklindeki nasihat-nâmesinin her bend sonunda tekrarladığı vasıta beyitinde eseri yazma sebebine vurgu yapar. Buna göre mezkûr eser okuyucuya kurtuluş yolunu göstermek için nazmedilmiştir:

Bu nasâyıh eylesün kalbünde câ

Bulmak istersen eger râh-ı necâ

Nasihat-nâmelerin bir kısmı padişah ve devlet idarecilerini irşat etmek için yazılmıştır. Bu eserlerden biri de kaynaklarda Muhyiddîn-i Kâdirî olarak geçen Uralı

³⁷² Şemseddîn-i Sivasî, *Mir'âtü'l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 186.

³⁷³ Tunç, *Ârif Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*, s. 646.

³⁷⁴ Koşık, *Sıdkî Baba Nasihat-nâme-i Sıdkî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, 57.

Hüseyin'e ait *Nasihat-nâme* isimli eserdir. *Nasihat-nâme*'nin muhtelif bölümlerinde şair eserini Sultan IV. Murad'ı irşat etmek için telif ettiğini ifade eder:

Gel iy dil maksûda gel şimden girü
Han Murâd'a hakkı di şimden girü

Ben seni geldüm uyarmaga şehâ
Gel ayak dîvânı it uyan şehâ

Murâdım yok durur va'llâhi katıñda Murâd Han'ım
Uyarmakdur murâdım seni bilür halk-ı İslâmbol

Dinle li'llâh beni iy Sultân Murâd
Dinle ceddüñ rûh-içün iy Han Murâd

Bizüm irşâdımızdur 'âm degildür Âl-i Osmân'a
Ve illâ hâssaten irşâda gelmişem Murâd Han'a (b. 575, 776, 921, 1072, 2251)³⁷⁵

Padişah ve devlet ricalinin yanı sıra babaların çocuklarını irşat etmek ve onlara yol göstermek için yazdığı nasihat-nâmeler de vardır. Diyarbakırlı Emîrî'nin nasihat-nâmesi bu tür eserlerdendir. Müellif eserini oğluna yol göstermek için nazmetmiştir:

İy güher-i kulzüm-i sülb el-hazer
Sana budur mâye-i nush-ı peder

Dut sözümi var ise 'akluñ eger
Gez yûri bu sâhada âzâde-ser

Eyleme tezvîce sakın tîz heves
Sonra bulunmaz saña feryâd-res (b. 1-3)³⁷⁶

³⁷⁵ Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadîrî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, s. 283, 302, 317, 331, 448.

³⁷⁶ Kaplan, "Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-nâmesi", s. 77.

2.1.3. Cehennem Ateşinden Korunma ve Bağışlanma İsteği

Nasihat-nâmeler yazılış amaçları ile öncelikli hedefi sanat kaygısı olmayan eserlerdir. Bu eserler daha çok bireyi ve toplumu eğitmeyi amaçlar. O sebeple şairler nasihat-nâmelerini Allah'ın rızasına ulaştıracak bir köprü, cehennem ateşinden uzaklaştıracak ve bağışlanmaya vesile olacak bir unsur olarak görürler. Bu şekilde görmelerine imkân sağlayan husus; pek çok ayet ve hadiste insanları iyiye teşvik eden kişilerin durumları ile ilgili müjdeleyici ifadelerdir. Nitekim Âl-i İmrân Suresi 104. ayette şöyle buyrulmaktadır: “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” Yine Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde “İnsanları doğru yola çağıran kimseye kendisine uyanların sevabı gibi sevap verilir. Ona uyanların sevaplarından da hiçbir şey eksilmez. Başkalarını sapıklığa çağıran kimseye de kendisine uyanların günahı gibi günah verilir. Ona uyanların günahlarından da hiçbir şey eksilmez.”³⁷⁷ buyurmuştur. Bu minvaldeki müjdeleyici ayet ve hadislerin etkisi ile şairler pek çok nasihat-nâme kaleme almış ve eserlerini cehennemden kurtuluşa erdirecek bir fırsat görmüşlerdir. 16. asır şairlerinden Hızrî, *Âb-ı Hayât* ismini verdiği nasihat-nâmesini bu niyet ile nazmetmiştir:

Didüm cehd eyle bir nazm it ki yarın
Cahîmün görmeyesin dūd-ı nârın (b. 492)³⁷⁸

Germiyanlı Yetîmî kendisini isyan ve günaha gark olmuş olarak tavsif eder ve *İbret-nâme* adlı nasihat-nâmesini Allah'ın kendisini bağışlamasına bir sebep olarak görür:

Bu '*İbret-nâme*'yi nazm eyler-iken
Yetîmî derdmend-i Germeyânî
Garîk-i bahr-i 'isyân oldugıyçün
Dökerdi gözleri dürr-i girânı

³⁷⁷ Müslim, İlim 6.

³⁷⁸ Belen, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi*, s. 65.

İlâhî rahmet eyle işbu nazmı
Okuyanı yazanı diñleyeni (b. 97-99)³⁷⁹

2.1.4. Dünyaya Kendisinden Bir Hâtıra Bırakma İsteği

Kişi öldükten sonra kendisinden bu dünyaya bir iz bırakmak ister. Bizim medeniyetimizde;

Kâmil odur ki koya dünyâda bir eser
Eseri olmayanın yerinde yeller eser³⁸⁰

gibi pek çok sözlerle eser bırakmanın önemi vurgulanmıştır. Bu teşviklerle de her insan kendi imkânları nispetinde; mimar yapılarıyla, hattat tablolarıyla, musikişinaslar beste ve güfteleriyle, yazar ve şairler de edebî eserleri ile dünyaya bir hatıra bırakmaya gayret etmiştir. Manzum nasihat-nâme yazarlarından bazıları da eserlerini bu gayret doğrultusunda kaleme aldıklarını ifade etmişlerdir.

Sa'dî'nin *Bostân*'ının nazmen tercümesi olarak kaleme aldığı *Ferheng-nâme-i Sa'dî* adlı eserinde Hoca Mes'ûd, telif sebebini dünyaya kendisinden bir hatıra bırakmak isteği olarak belirtir:

Ki benden cihânda kala yâdigâr
Çü ben kalmayam ü döne rûzigâr (b. 68)³⁸¹

Safevî Devleti'nin Hükümdarı Şah İsmâil de *Nasihat-nâme* adlı eserini aynı amaçla vücuda getirmiştir:

Nasihat-nâme yazdım dervîşâne
Cihânda olmağîçün bir nişâne (b. 165)³⁸²

Süleymân-ı Penâhî *Nasihat-nâme*'sini Hoca Mes'ûd ve Hatâyî ile aynı hedefle kaleme almıştır:

³⁷⁹ Kaplan-Belen, "Germiyanlı Yetîmî ve 'İbret-nâmesi", s. 717.

³⁸⁰ Ebû Sa'îd Muhammed Hâdimî.

³⁸¹ Gülenç, *Ferhengnâme-i Sadî İnceleme-Metin*, s. 89.

³⁸² Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatâyîleri)*, s. 248.

Bu nasîhatdur yiter gayrı sana

Okıyan yazanı rahmetle ana

Bu fenâ dünyâ râhat olmadı

Yâ gidenlerden birisi gelmedi

Arılıkdur ‘âkıbet âhir-i kâr

Söyle bârî kala senden yâdigâr (b. 111-113)³⁸³

2.1.5. İlimlerin Önemini Anlatma İsteği

Nasihat-nâmeler, genel olarak toplum ve bireyin gelişimine katkı sağlamak amacı ile yazılmışlardır. Bu tür eserlerde dinî, ahlâkî, siyasî, ilmî pek çok konuya dair bilgiler verilir. Edebî türler içerisinde öğreticilik yönü ağır basan nasihat-nâmelerin bazılarında tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlerin yanı sıra ilm-i nücum, ilm-i reml, musiki, astronomi gibi doğrudan dinle ilgili olmayan ilimlere de yer verilmiştir.

Nâbî'nin oğlu Ebulhayr, Sünbülzâde Vehbî'nin oğlu Lutfullâh için kaleme aldığı nasihat-nâmelerde müellifler bir baba olarak oğullarına çeşitli ilimlerle ilgili bilgi vermişlerdir. Bu bilgi akışı sırasında çocuklarına hangi ilmi ne için öğrenmeleri ve hangi ilimden neden uzak durmaları gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra bazı nasihat-nâmeler hususî olarak ilim konusuna ayrılmıştır. Bu eserlerde çeşitli ilimler ve o ilimlere dair nasihatler sıralanırken müellifler, nasihatlerini bu şekilde aktarmayı ilimlerin önemine dikkat çekmek istedikleri için tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Türkçe manzum nasihat-nâmeler arasında böyle bir örneğe 17. asırda rastlanmaktadır. 17. asır âlimlerinden Tokatlı İshâk Efendi'nin (v. ?) *Nazmu'l-Ulûm* adlı eseri isminden de anlaşıldığı gibi çeşitli ilimlerle ilgilidir. Müellif bu eserinde pek çok ilimden bahsetmiş ve bu ilimleri öğrenmenin önemine dair çeşitli nasihatlere yer vermiştir. Eserini yazma sebebinin ise ilimlerin öneminin anlaşılması olduğunu belirtmiştir:

³⁸³ Kaya Yiğit, “Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi”, s. 121.

Müheyyâ eylemişdüm bir ‘ucâlet

Terâkîb-i ‘Arab üzre risâlet

Murassa‘ la‘l ü yâkût u dülerden

Ehâdis-i kitâb-ı mu‘teberden

İdüp her ‘ilm hâlinden tekellüm

Ne keyfiyetde ta‘lîm ü ta‘allüm

Gelürdi hâtır-ı gamgîne gâhî

Bu lü’lü’ nesri nazm itsem İlâhî

Müyesser eyledi ol Rabbüm Allâh

Hayâlümde hitâb itdüm sehergâh (b. 70-74)³⁸⁴

2.1.6. İnsanların Derdine Deva Olma, Onlara Zevk ve Neşe Verme İsteği

Nasihat-nâmelerin telif sebeplerinden biri de insanların dertlerine deva olmak, onlara neşe vermektir. Nasihat-nâmelerin psikolojiye iyi gelen taraflarını da bu noktada hatırlamak gerekir. Nitekim bu eserlerin değeri bilhassa toplumların buhran dönemlerinde daha da hissedilmiştir. Nasihat-nâmeler; devlet idaresi, ekonomik hayat ve sosyal düzende yaşanan aksaklıklardan etkilenen bireyi doğruya yönlendirmeyi ve mutluluğa götürmeyi hedef alır. *Kutadgu Bilig*’in telif tarihinin Karahanlı Devleti’nin ikiye ayrılması ve ülkedeki istikrarın bozulmasından sonraya rastlaması ve Osmanlı’nın çözülme dönemi olarak tavsif edilen 17. asırda nasihat-nâme sayısındaki artış bu durumu gözler önüne sermektedir.

Nasihat-nâmeler ihtiva ettiği hikmetli sözler ve tavsiyeler ile kişilerin ruh dünyalarına olumlu etkide bulunur. Bu metinler kadere rıza gösterme, içinde bulunulan durumu kabullenme, yaşanan olumsuzlukların kişinin kendisinden önce başkalarının da başından geçmiş olduğunu bilme gibi kazanımları edinmede okuyucuya yardım eder. Örneğin; Ahmed Fakîh *Çarh-nâme* isimli eserinde insanın

³⁸⁴ Özfırat, *Tokatlı İshâk Efendi’in Nazmu l-Ulûm, Nazmu l-Le’âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, s. 184.

başına gelecek şeyin ne olursa olsun gerçekleşeceğini, bu duruma üzülmeyen bir şeyi değiştirmeyeceğini şu beyitle ifade etmiştir:

Gelecek nesne gelür çâre yokdur
Gerek sen yaş yerine aglagıl kan (b. 58)³⁸⁵

Kişinin ölüm karşısında çaresizliği Şeyh Eşref b. Ahmed'in *İbret-nâme*'sinde şöyle dile getirilmiştir:

Dünyeye gelen kamu gitmek gerek
Böyle yazdı ol Hakîm n'itmek gerek (b. 155)³⁸⁶

Rızık konusunda endişeye düşmemek, bu noktada Hakk'ın takdirine teslim olmak gerektiği ile ilgili *Levh-nâme*'de şöyle bir beyit yer alır:

Hudâ hikmetle itmiş rızkı taksîm
Gerekdür 'abd ola emrine teslîm (b. 652)³⁸⁷

Verilen örneklerden anlaşıldığı gibi nasihat-nâmelerin bazısı hayat, ölüm, maişet derdi gibi çeşitli konulara dair yaşanan sıkıntılara deva olmak maksadı ile kaleme alınmışlardır. Ahmed-i Mürşidî, *Pend-nâme*'sini bir tabibin dükkanına benzetmiştir. Nitekim bu dükkanda her bir dert için ayrı ayrı macunlar hazırlanmıştır. Bu eser dertli gönüllere şifa vermektedir:

Ahmedî geldin fenâ gülzârına
Bir tabîb dükkânı aç bâzârına

Her devâlardan birer ma'cûnı kıl
Kalbi ârî eyleyen sâbûnı kıl

Ol devâdan her kim kalbe yüride
Terk idüb anuñla kalbi arıda

³⁸⁵ Ahmed Fakîh, *Çarhname*, s. 7.

³⁸⁶ Demir, *Şeyh Eşref Bin Ahmed'in İbret-nâme Adlı Mesnevisi (Edisyon Kritik-İnceleme-Metin)*, s. 15.

³⁸⁷ Yiğiterol, *Türk İslam Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, s. 134.

Nazm ile âyât ehâdîsden haber
Söyle pendi eyleye kalbe eser

Bu kitâbı Mürşidî koy fânîye
Bilmeyen emrâz-ı kalbi tanıya

Her devâ-yı kalbi diñlerse ricâl
Aña elbette irer pend infi‘âl (b. 30-35)³⁸⁸

Zarîfî de *Pend-nâme* adlı eserini Ahmed-i Mürşidî gibi dertli gönüllere şifâ olması için nazmetmiştir:

Kâmil olan bir eser kor ardına
Tâ devâ ola gönüller derdine

Dilerem ki ben de bir tuhfe koyam
Okuna dillerde tâ rûz-ı kıyâm (b. 89-90)³⁸⁹

Nasihat-nâmeler dertlere deva olma isteklerinin yanı sıra okuyana neşe ve zevk vermesi için de telif edilmişlerdir. Emîrî, *Gülşen-i Ebrâr* adlı eserini gönül ehline zevk vermesi için kaleme almıştır:

Çünkü yine irdi bu vakt-i şubât
Hâtıra bes geldi hemân inbisât

Nazma yine cân u dile geldi sevk
Ehl-i dile hâsıl ola bunda zevk (b. 468-469)³⁹⁰

Hızrî, *Âb-ı Hayât* adlı eserini Hak dostları arasında meşhur olup okuyucularının kalbine neşe vermesi için yazmıştır:

³⁸⁸ Ahmed-i Mürşidî, *Pend-nâme*, s. 22.

³⁸⁹ Arslan, *Pendnâme-i Zarîfî*, s. 15.

³⁹⁰ Çöm, *Emirî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-Ebrâr Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, s. 102.

Dahi hem ehl-i hak beyninde meşhûr
Olup okına ide kalbi mesrûr (b. 493)³⁹¹

2.1.7. Vefatından Sonra Hayırla Yâd Edilme İsteği

Edebî eserler müelliflerinin hem dünyada hem vefatından sonra hayırla anılmasına vesile olur. Zira Leskofçalı Gâlib'in (v. 1867) dediği gibi insan vefat etse bile eserleri ile yaşamaya devam eder:

Bir zamân bulmaz fenâ dünyâda erbâb-ı himem
Sâhibi mahvolşa da âsâr kendin gösterir (g. 48/b. 6)³⁹²

Şairler ortaya koydukları eserlerini kendilerinden sonra hayır defterlerini kapatmayan evlat olarak görürler. 17. asır âlim ve mutasavvıflarından Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi (v. 1788) bu konuda güzel bir örnek vermiştir. Ömrünü ilim ve eser telifine adanmış Müstakimzâde hiç evlenmemiştir. Kendisinden sonra neslinin devam etmeyeceğini ve bunun bir eksiklik olduğunu düşünenlere verdiği cevap manidardır:

“İnsanın adı nesliyle bâkî kalır. Nesli olmayan unutulur derler. Ben de onlara benim neslim sanatkârâne eserlerimdir. Neslimiz yoksa da onlarla tesellimiz vardır, derim.”³⁹³

Müstakimzâde örneğinde olduğu gibi bizim medeniyetimizde müellifler binbir sancılarla dünyaya getirdikleri eserlerini bir evlat olarak görürler. Hayırlı evlat ve sadaka-i cariyeye hükmünde olan bu eserler, müellifin ölümünün ardından insanların onun ilminden istifade etmesini sağlar. Böylece kişi ölse bile amelleri devam etmiş olur. Bu inanışta şu hadis-i şerif etkili olmuştur: “İnsanoğlu öldüğü zaman bütün

³⁹¹ Belen, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 65.

³⁹² Ahmet Hamit Yıldız, *Leskofçalı Gâlib, Hayatı, Dönemi, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Boğaziçi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003, s. 142.

³⁹³ Ahmet Yılmaz, *Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı*, Ankara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 1991, s. 41.

amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i cariyе, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat.”³⁹⁴

Türk İslâm edebiyatının ve manzum nasihat-nâmelerin ilk örneklerinden sayılan *Atebetü'l-Hakâyık*, Edîb Ahmed-i Yüknêkî'nin vefatından sonra hayırla yâd edilmek isteği doğrultusunda telif edilmiştir:

Aya minde kidin keligli munı
Okısañ du'ada unıtma mini
Sañga hediye kıldım bu tañsuk sözüm
Mañga hediye kılsu du 'a tip sini³⁹⁵

“Ey benden sonra gelen,
bunu okursan beni duâda unutma;
sen de bana duâ hediye edersin diye,
bu nâdîde sözlerimi sana hediye ettim.”³⁹⁶

16. asır şairlerinden Ârif, *Ravzatü't-Tevhîd* adlı eserini kendisinden arda kalacak hayırlı bir evlat olarak niteler ve eserinin kıyamete kadar kıymetli olması için dua eder:

Tâ kıyâmet aña vir kadr u şeref
Ola benden soñra ol hayru'l-halef (b. 650)³⁹⁷

Halvetîlik tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu Şemseddîn-i Sivâsî *İbret-nümâ* adlı eserini vefatından sonra hayırla yâd edilmek için kaleme almıştır:

Tefekkür eyledüm pes-hasb-i hâlüm
Te'emmül eyledüm bir dem me'âlüm
Ki her bir kes olur bir hayr ile yâd
Du'âlarla olur rûhı anuñ şâd

³⁹⁴ Tirmizî, Ahkâm 36.

³⁹⁵ Edîb Ahmed b. Mahmud Yüknêkî, *Atebetü'l-Hakâyık*, s. 78.

³⁹⁶ Edîb Ahmed b. Mahmud Yüknêkî, *Atebetü'l-Hakâyık*, s. 99.

³⁹⁷ Gündüz, *Ravzatü't-Tevhîd Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkidli Metni*, s. 213.

Anı bir mürde dime kim zindedür ol
Ki her dem rahmet ile handedür ol

Senüñ nen var ne itdün ne de izhâr
Ki sen gitseñ senüñçün ola bâzâr (b. 4806-4809)³⁹⁸

Şemseddîn-i Sivâsî, *Pend-nâme* ismi ile kaleme aldığı bir diğer nasihat nâmesinde de yine aynı hedefi taşımıştır:

Murâdı Şemsi'nün ancak du'âdur
Dirîg itmek yaraşmaz kâmilâna

Unutma Şemsi'yi sâlih du'âdan
Ki cem' itdi bu pendi dâ'iyâna (b. 5, 69)³⁹⁹

Hızrî, *Âb-ı Hayât* adlı eserini kendisinden sonra meyve verecek bir ağaca benzetmiştir. Bu ağaçtan meyve yiyen insanlar ona dua edecektir:

Dikegör bir dıraht kim ola bahtuñ
Bitüre mive ma'rifet dırahtuñ

Yiyüben mivesinden ideler yâd
Diyeler yâ Rab eyle rûhını şâd (b. 494-495)⁴⁰⁰

Mustafa Sâfî Efendi, *Gülşen-i Pend* adlı eserini kendisinden sonra ebedî kalacak bir evlada benzetmiş ve bu evlat vesilesiyle vefatından sonra adının hayırla yâd edilmesini dilemiştir:

Ola bir eserüm dâr-ı fenâda
Ki âhir menzilüm dâr-ı bekâdur

³⁹⁸ Çöm, 16. *Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 675.

³⁹⁹ Yıldız, “Şemseddin Sivasî'nin Bilinmeyen Eseri: Pendnâme”, s. 106, 110.

⁴⁰⁰ Belen, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 66.

Eser bâkî kalur ölmez oguldur

Olur bâ'is du'âya bî-fenâdur

Hayırla yâd olunmakdur ümîdüm

Ki hayır-hâh olanlardan recâdur (b. 2824-2825, 2827)⁴⁰¹

Behiştî, *Heşt Behişt* adını verdiği eserin telifini dünyada bir gülistân icad etmeye benzetir. Vefatından sonra bu gülistânın kendisine dua vesilesi olacağına inanır:

Gel imdi sen de mikdârûñ beyân it

Eser vaz' eyle bir nev dâstân it

Cihânda bir gülistân eyle îcâd

Semâ'ı eylesün gamgînleri şâd

Revân oldukda sen dârü'l-bekâya

Kala bunda sebep ola du'âya (b. 149-150, 153)⁴⁰²

2.1.8. Biri(leri)nin İsteği, Tavsiyesi ve Yönlendirmesi Üzerine

Müellifin kendisi dışında gelişen ve pek çok edebî eserde ortak olan telif sebeplerinden biri de söz konusu eserin biri ya da birilerinin isteği, tavsiyesi ve yönlendirmesi ile kaleme alınmış olmasıdır. Bu istek ve yönlendirme, eser içerisinde en yaygın şekli ile rüya motifi ile işlenmektedir. Şair rüyasında Hz. Peygamber, din yahut tarikat büyüklerinden birini görür ve onun yönlendirmesiyle eserini vücuda getirir. Şairin rüyasına giren bu kişilerin ortak özellikleri onun nezdinde kıymetli ve isteklerinin geri çevrilmesi edeben uygun olmayan kişiler olmalarıdır.⁴⁰³

17. asır Kadirî şairlerden Uralı Hüseyin'in nasihat-nâmesini kaleme alma sebeplerinden biri Hz. Peygamber'in teşvikidir. Rüyasında Hz. Peygamber'i gören şair

⁴⁰¹ Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, s. 338.

⁴⁰² Yeniterzi, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, s. 112.

⁴⁰³ Sevda Önal, "Sebeb-i Teliflerdeki Ortak ve Farklı Temalar", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, Erzurum, 2007, s. 110.

eserini yazma sebebini, Hz. Peygamber'in kendisinden ümmetini irşat etmesi için bir eser yazmasını istemek olarak açıklar:

Husûsâ kim Muhammed Mustafâ emr eyledi bize
Nasîhat eyle var ümmete didi iy Kefe halkı

Didi Hakk'ıñ habîbi bir giçe rü'yâmda iy oglum
Hak'a kıl da'vet ins ü cinni didi iy Kefe halkı

Nasîhat it didi ümmete rü'yâmda Resûlu'llâh
Ogul Hak dimege destûr didi iy halk-ı İslâmbol (b. 308, 310, 932)⁴⁰⁴

Âşikâredür güneşden bu nazm
İzn-i Ahmed'le yazıldı bu nazm

İy ogul hakkı yüri söyle didi
Ümmetime var nasîhat it didi

Yüri agzım ile söyle ümmete
Eyle agzımdan nasîhat ümmete (b. 1285, 1291, 1572)⁴⁰⁵

Ümmete eyle nasîhat didi ol sultân-ı dîn
Ehl-i bid'at didi ümmetim degildür söyle var

Resûl'den ümmete ben elçi geldüm
Uyar ümmeti didi iy meşâyih

Ümmete eyle nasîhat didi ol şâh-ı rusûl
Hakkı var söyle ogul didi bize ol 'akl-ı kül

Ümmete eyle nasîhat iyi ogul didi Resûl
Cevher-i pendim anuñçün inse cinne saçmışam

⁴⁰⁴ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 257, 318.

⁴⁰⁵ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 352, 353, 381.

Degildür gerçi haddim bunca küstâhâne pend itmek

Nasîhat it didi ümmete rü'yâmda Resûlu'llâh (b. 2132, 2543, 2852, 3091, 6915)⁴⁰⁶

18. asır Osmanlı şeyhülişlâmılarından Vassâf Abdullâh Efendi, *Hayâl-i Behçet-âbâd* adlı eserini şeyhinin yönlendirmesi ile telif ettiğini şöyle açıklamıştır:

Didüm o niyâzgâha her dem

Yok va'z-ı cebîne bir vesîlem

Didi niçe lü'lü-yi ma'ânî

Kim kulzüm-i dildedür mekânı

Nazm it anı rişte-i beyâna

Sihr eyle o fende şâ'irâne

Hâmede virüp o nazma zîver

Rehberliğin itsün ol güherler

Didüm şu'ârâ-yı nazm-perver

Ebnâ-yı zamânda câhil-ekser

Havfum bu ki ol gürûha nisbet

Şâyed ola mâye-i kabâhat

Pîrâne bülend edüp hitâbı

Çîn itdi cebîn-i igtizâbı

Didi nazarumda sen muhakkak

Sen sûret-i âkilânda ahmak

Bilmez misin ol vezîr-i Cem-câh

Ne rütbede oldugın dil-âgâh

⁴⁰⁶ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 436, 447, 508, 531, 915.

Hem güher-i fazla kalbe kândur
Hem bezm-i mihekk-i imtihândur

İtmezdi fuhûl şî're ragbet
Olsaydı mübâyin fazîlet

Hiç İbn-i Kemâl'i kavî-i mevzûn
İtmiş mi fazlda gayrdan dûn

Gel itme tevehhümün bahâne
Ur esb-i beyâna tâziyâne

Âhirde o mürşidüm hitâbı
Yazdurdı bu muntazam kitâbı

Kim görse sutûrun oldı dil-şâd
Nâm oldı Hayâl-i Behçet-âbâd (b. 222-236)⁴⁰⁷

16. asır şairlerinden Emîrî, *Mir'âtü l-Ebrâr* ismini verdiği eserini bir arkadaşının tavsiyesi üzerine kaleme almıştır. Nitekim şair bir gün geçmişi yâd edip hüzne dalmışken bir arkadaşı gelir ve ona bu ruh hâliyle bir pend-nâme yazmasını tavsiye eder. Şair de bu tavsiye üzerine *Mir'âtü l- Ebrâr'* ı nazmeder:

Hecre olmuş idi cân u dil esîr
Geçmiş ahvâli çü yâd eyler fakîr

Gördüm ahvâlüme gelmez hem-nefes
Muttasıl dem-sâz olur mı hîç kes

Derdini kendü bilür cümle vücûd
Hak'dan artuk kim ola ana vedûd

⁴⁰⁷ Mumcuoğlu, *Şeyhülislam Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi Hayâl-i Behçet-Âbâd (İnceleme-Metin-Sözlük)*, s. 16, 17,

Nâ-gehân bir yâr olur bes gam-küsâr

Añladı hâtırda vardır inkisâr

Bana pend eyler bu fursatdur hemân

Eyle pendiyle hikâyâtı beyân (b. 130-134)⁴⁰⁸

Nasihat-nâmelerin yazımında etkili olan şahsiyetler Hz. Peygamber, din ve tarikat büyüklerinin yanı sıra kişinin kendi aile efradından birileri de olabilir. Nitekim 16. asır şairlerinden Keşfî, *Te'dîb-nâme* isimli eserini oğlu Atâ'nın isteği üzerine yazmıştır. Atâ, babasından belli yaşlarda karşılaşacağı durumlar ve bu durumlarda yapıp yapmaması gerekenler konusunda nasihat talep etmiştir. Keşfî de bu talep üzerine oğluna hayat boyu rehberlik edecek bir eser kaleme almıştır:

Dahı on yaşındayken ey nîk-fâl

Didi bir gün okurken idüp su'âl

Baña di nedir on yaşımdan hüner

Ki halk içre ögüle olam mu'teber

Yigirmide otuzda hem iy atâ

Ne kılmak gerek ki eylemeyem hatâ

Beyân eyle hem kırk pencâhda

Yüze dek ne kim var-ise râhda

Baña da ne itmek gerekdür o dem

Ger ol dem irişdükde eyle idem

Gerek neyse dihden irince yüze

Anı bir mufassal kitâb it bize

Okuyup añunla kılalum 'amel

Eger biz eger il irince ecel

⁴⁰⁸ Çöm, *Emirî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-Ebrâr Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, s. 160.

Okuyup nasîhat alanlar tamâm
Du‘â ideler tâ saña subh u şâm (b. 7-14)⁴⁰⁹

2.1.9. Türkçeye Tercüme İsteği

Nasihat-nâmelerin kaleme alınma sebepleri arasında zikrettiğimiz Türkçeye tercüme isteği, tercüme nasihat-nâmelerin ortak telif sebebidir. Nasihat-nâmeler cephesinden ele aldığımız sebep-i telifler içerisinde tercüme nasihat-nâmelerin tamamı Farsça eserlerden tercüme yoluyla oluşturulmuştur. Fars edebiyatı muhitinde doğan kaynak eserler, mütercimler tarafından Türkçeye tercüme edilerek Farsça bilmeyenlerin istifadesine sunulmuştur.

Türk edebiyatında *Pend-i Attâr*’a yapılan manzum tercümelerin üçüncüsü olma özelliği taşıyan Edirneli Nazmî’nin *Pend-i Attâr*’ı Farsça bilmeyenlerin istifade etmesi için kaleme alınmıştır:

Fârisî olmanın ammâ ol kitâb
Alamaz fehminden ümmîler nisâb

Fehmî mahsûs olur anuñ her zamân
Fârisî bilenlere ancak hemân

Pes murâd idindim anı ben fakîr
Kim ola andan kim olursa habîr

Dür gibi her söz ki ol nazmlığı var
Fehm idüp yekser idine gûş-vâr

Hûb fehm idüp olalar behre-mend
Okuyup bir hoş alalar nush u pend

Gördüm el-kıssa gereklü pendler
Tercüme itdüm pes anı ser-be-ser

⁴⁰⁹ Üst, *Keşfî Te’dîb-nâme (İnceleme-Metin)*, s. 26-27.

Dürc-i nazmında o pürdür dercüme
Kattım anı dahı k'itdüm tercüme (b. 187-193)⁴¹⁰

Tercüme nasihat-nâmelerin Türkçeye kazandırılması bazen mütercimın kendi isteği doğrultusunda olabildiği gibi zaman zaman padişah yahut devlet idarecilerinden birinin isteği ile de olur. 16. asır şairlerinden Emre'nin *Tercüme-i Pend-i Attâr'ı* devrin padişahı Sultan Bâyezid'in oğlu Şehzade Süleymân'ın isteği üzerine nazma çekilmiştir. Mütercim, eseri yazma sebebini açıklarken kaynak eserin daha önce de tercüme edildiğini ancak onları beğenmediğini ifade eder:

Ol şeh-i hurşîd-fer 'âlî-tebâr
Kâm-bîn ü kâm-yâb u kâm-kâr

Tutmuş elde işbu zîbâ-nâme'i
Didi Türkî eyle buna câme'i

Rûmî hil'atda bu mahbûb-ı 'Acem
Cilve kılsun kavm-i Rûm'a dem-be-dem

Gözlerini dem-be-dem nûr eylesün
Dillerin her lahza mesrûr eylesün

Pes öpüp aldum elinden nâme'i
Gör ne rengîn biçdüm ana câme'i

Gerçi kim mahbûb-ı ma'nî bî-bedel
Câme olmaz ana bir bundan güzel

Eylemişler gerçi bunu terceme
Ol kadar yarar degül ammâ eme (b. 40-46)⁴¹¹

Manzum nasihat-nâmelerin yazılma sebeplerinin dokuz alt başlıkta incelendiği bu kısımda, bahsi geçen eserlerin kaleme alınmalarının temel sebebinin bireyi ve

⁴¹⁰ Altun, *Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-i Attâr İnceleme-Metin-Sözlük)*, s. 69.

⁴¹¹ Emre, *Terceme-i Pend-nâme-i Attâr*, s. 34.

toplumu irşat etmek olduğunu söylemek gerekir. Müelliflerin insanları iyiye ve doğruya yönlendirmedeki gayretlerinde ise İslâm dininin bu konudaki teşvikleri etkili olmuştur. Müellifler yaptıkları hizmetle Allah'ın rızasını kazanma, cehennem ateşinden korunma, vefatından sonra hayırla yâd edilme gibi uhrevî hayata yönelik kazanımlar elde etmeyi de ummuşlardır.

Manzum nasihat-nâmeler bireylerin kişisel amaç ve isteklerinin neticesinde ortaya çıktığı gibi birilerinin yönlendirmesi ve tavsiyesi ile de nazma çekilmiştir. Bu kişilerin ortak özelliği, müellifin hatırını kıramayacak ehemmiyete sahip din, devlet ve aile bireyleri arasından olmasıdır. Telif nasihat-nâmelerin telif sebeplerini genel olarak bu çerçevede açıklamak mümkündür.

Tercüme nasihat-nâmelere baktığımızda ise tamamı Farsçadan tercüme edilen mezkûr metinlerin amacı, Farsça bilmeyenlerin bu eserlerden istifade etmesini sağlamaktır. Bunu yaparken de aslında insana faydalı olma ve neticesinde Hakk'ın ihsanına erişme isteği mütercimlerin asıl gayesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Müellifler ve Özellikleri

Türk İslâm edebiyatında manzum nasihat-nâmeler konusu üzerindeki çalışmalarımız esnasında zihnimizi meşgul eden meselelerden biri de nasihat-nâme müellifleri ile ilgili olmuştur. “Kimler nasihat-nâme yaza(bili)r; toplumda var olan herhangi bir kişi, bu tür bir eser kaleme alabilir mi; bu kişilerin özellikleri nelerdir; halkın geneline, yöneticiye, kadına yahut çocuğuna nasihatte bulunan bir kişinin belli bir ilmî veya kültürel seviyede olması beklenir mi; bu kişilerin mensup olduğu bir meslek veya tarikat grubu var mı?” şeklindeki sorularımız bizi üzerinde çalıştığımız eserlerin müelliflerine dair incelemeler yapmaya sevketmiştir. Bu incelemelerde tedkik edilen eserlerin müelliflerine dair ortak bazı hususiyetler tespit edilmiştir. Bahsi geçen hususiyetlerin ilki belki de en önemlisi, müelliflerin yaşları ile ilgilidir. Araştırmalarımız neticesinde şu rahatlıkla söylenebilir: Nasihat-nâme müelliflerinin ekserisi, eserlerini 50 yaşın üzerinde iken telif etmişlerdir. Biyografik kaynaklarda doğum yahut vefat tarihlerine ulaşabildiğimiz, eserlerinin telif tarihleri ile ilgili bilgi sahibi olduğumuz ve tüm bu bilgilerden hareketle yaşlarını hesaplayabildiğimiz 50

yaşın üzerindeki müelliflere örnek olacak bazı isimleri tablodaki gibi sıralamak mümkündür:

Müellif adı	Eser Adı	Doğum Tarihi	Eserin Telif Tarihi	Yaşı
Diyarbakırlı Halîfî	<i>Nasîhat-nâme</i>	1407-1408	1486	78-79
Celâlzâde Sâlih Çelebi	<i>Dürer-i Nesâyih</i>	1493	1560	67
Şemseddîn-i Sivâsî	<i>Mir'âtü'l-Ahlâk</i>	1520	1588	68
Şemseddîn-i Sivâsî	<i>Pend-nâme</i>	1520	1597	77
Tokatlı İshâk Efendi	<i>Nazmu'l Ulûm</i>	(1600-1625)	1687	60 yaş sonrası
Nâbî	<i>Hayriyye</i>	1640	1701	61
Ahmed-i Mürşidî	<i>Pend-nâme</i>	1689	1746	57
Sünbülzâde Vehbî	<i>Lutfiyye</i>	1717	1791	74
Tameşvarlı Na'îmüddîn	<i>Silk-i Cevâhir</i>	1689-1693 arası	1768	70 yaş sonrası

15, 16, 17 ve 18. asırlardan örneklerin seçildiği bu isimler, nasihat-nâmelerini 50 yaş sonrasında kaleme almışlardır. Bu genellemenin dışında kalan örneklere de rastlamak mümkündür. Örneğin, Safevî Devleti'nin Hükümdarı Şah İsmâil *Nasîhat-nâme* adlı eserini 37, Muhammed Emîn Müftîzâde *Levh-nâme* adlı eserini 44 yaşında

nazma çekmiştir. 50 yaş üzerinde olmasa da bu yaşlar genç denebilecek yaşlar değildir. İncelenen eserler içerisinde 35 yaşın altında nasihat-nâme yazmış hiçbir müellif karşımıza çıkmamıştır. Kişinin daha önce yaşadığı olaylar karşısında kazandığı tecrübelerin yaşla birlikte artması ve tecrübelerini başkalarıyla paylaşma ihtiyacı bu duruma sebep olarak gösterilebilir. Nitekim nasihat-nâme müelliflerinin pek çoğu eserlerinde bizzat kendi tecrübelerine yer vermişlerdir. Sünbülzâde Vehbî *Lutfiyye*’sinde bu durumu şöyle dile getirir:

Kalmadı görmediğim ‘âlemde

Vakt-i ikbâl ü zamân-ı gamda

Mâ-hasal köhne süvâr-ı ‘asrum

Vâkîf-ı şîve-kâr-ı ‘asrum

Ya’nî çok nesneyi a’lâ bilürüm

Gizli ma’nâları ra’nâ bilürüm

Añla kim bu yazılan güftârı

Ekseri tecrübemün âsârı (b. 1172-1175)⁴¹²

Manzum nasihat-nâme müelliflerinin okuyucuya aktardığı tecrübeler; hayatın her alanına yönelik olmakla birlikte “oğlancılık” gibi toplum nazarında kerih görülen ilişkilerin, müellifin kendisini ifşa etmek pahasına da olsa, toplumla paylaşılması raddesine varmaktadır. 16. asır şairlerinden Askerî’nin daha önce oğlanlarla yaşadığı ilişkiler konusunda edindiği acı tecrübeleri paylaştığı, bu tür ilişkilerden uzak durulması konusunda çeşitli nasihatlerini muhtevi pend-nâmesi bahsi geçen konuya dair çarpıcı bir örnektir:

‘Askerî’nün budur saña pendi

Hûb-rûlarla itme peyvendi

⁴¹² Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye -Metin Tespiti-*, s. 166-167.

İlden işütdüğü degül yalıñuz

Başına geldi çekdi hep kendi (bend XIV, b. 1-2)⁴¹³

Tespit edilen bir diğer husus nasihat-nâme yazarlarının pek çoğunun ilmî ve kültürel seviyesi yüksek kişilerden oluşmasıdır. Türk İslâm edebiyatının ilk nasihat-nâme müellifi sayılan Yûsuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*'de kendisinden insanlar arasında ileri gelen, hünerli bir kişi olarak bahsetmiştir:

baka kör kitabnı bu tirgen kişi

hünerlîg er ermiş kişiler başı (b. 54)⁴¹⁴

“Dikkatle bak; bu kitabı yazan kişi

insanlar arasında ileri gelen, hünerli bir kişiymiş.”⁴¹⁵

bu türlüğ fazayıl ukuşlar bile

araste ol ermiş yorımış küle (b. 55)⁴¹⁶

“Bu türlü faziletler ve meziyetlerle

kendini süslemiş ve mutlu bir hayat sürmüştür.”⁴¹⁷

bütünlük me hurmet bu zühdîg öze

sakınuk biliglig arıglıg oza (b. 56)⁴¹⁸

“Doğruluk, hürmet ve zühde sahip olduğu gibi,

bir de takva sahibi, bilgili ve temiz bir kişiymiş.”⁴¹⁹

Dürer-i Nesâyih müellifi Celâlzâde Sâlih Çelebi; Mısır, Şam ve Halep'te kadılık; Edirne ve İstanbul'da müderrislik vazifesi yapmıştır. Kanûnî Devri'nin önde gelen âlimleri arasında sayılan Celâlzâde, hayatını talebe yetiştirmeye ve eser telifine

⁴¹³ Delice, “Pend-nâme-i Askerî”, s. 127.

⁴¹⁴ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 78.

⁴¹⁵ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 79.

⁴¹⁶ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 78.

⁴¹⁷ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 79.

⁴¹⁸ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 78.

⁴¹⁹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 79.

adamıştır. Çok yönlü bir müellif olan Sâlih Çelebi fıkıh, tarih, gramer, edebiyat gibi pek çok alana dair eser kaleme almıştır.⁴²⁰

Pend-nâme adlı eserin müellifi Abdurrahmân-ı Gubârî de Kanûnî Devri şairlerindendir. Kanûnî'nin büyük oğlu Şehzade Orhan'a hocalık yapan müellif, devrin önde gelen şair ve hattatlarındandır. Bilhassa Gubâr hattı üzerinde gösterdiği yetenek ile büyük şöhret kazanmış ve şiirlerinde bu mahlası tercih etmiştir.⁴²¹

Nazmu'l-Ulûm müellifi Tokatlı İshâk Efendi 17. asır âlimlerindendir. Arapça ve Farsçaya vukufiyeti olan müellif, Kahire ve İskenderiye'de iyi bir eğitim almıştır. *Nazmu'l-Ulûm* ve *Nazmu'l-Le'âlî* adlı eserleri devrin âlimleri arasında büyük rağbet görmüş ve elden elde dolaşmıştır.⁴²²

Hayâl-i Behçet-âbâd isimli nasihat-nâmenin müellifi Abdullâh Vassâf Efendi, Osmanlı şeyhülislâmlarının yedincisidir. Kadı ve müderrislik yapan Vassâf Abdullâh Efendi; İstanbul fetva eminliği, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinin ardından 1755 yılında Seyyid Murtaza Efendi'den boşalan şeyhülislâmlık koltuğuna oturmuştur.⁴²³

Levh-nâme adlı nasihat-nâmesi ile karşımıza çıkan Muhammed Emîn Müftüzâde, Antalya müftülerinden bir zatın oğludur. Gelenbevî İsmâil Efendi ve Tatarcık Abdullah Efendi gibi meşhur şahsiyetlere hocalık yapmış ve yaşadığı devirde “ayaklı kütüphane” ünvanı ile tanınmıştır.⁴²⁴

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılan nasihat-nâme müelliflerinin çoğunun devrinin önde gelen âlim ve fazıl şahsiyetleri arasında sayılmalarıdır. Bu duruma karşılık bazı nasihat-nâme müelliflerinin medrese tahsili görmedikleri hatta bazılarının ümmî oldukları bilgisine ulaşılmıştır. Örneğin; tezimize konu edilen *Miftâh-ı Cennet*

⁴²⁰ Geniş bilgi için bk. (DİA, “Celâlzâde Sâlih Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, VII, 262-264).

⁴²¹ İsmet Parmaksızoğlu, “Abdurrahman Gubârî'nin Hayatı ve Eserleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 2, İstanbul, 1949, s. 347.

⁴²² Bayram Özfırat, “Tokat'ın 17. Yüzyıl Âlim Şairlerinden İshâk b. Hasan Tokatî ve Nazmu'l-Ulum Adlı Mesnevîsi”, *Turkish Studies*, vol. 8/1, 2013, p. 2066.

⁴²³ Mehmet İpşirli, “Vassâf Abdullah Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 559.

⁴²⁴ “Ayaklı Kütüphane (Müftüzâde Esseyid Mehmed Efendi)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, I, 237.

adlı eserin müellifi Uralı Hüseyin b. Ya‘kûb, eserinin birkaç yerinde ümmî olduğunu ifade etmiştir. Bu ifade ile gerçek manada mı yoksa manevî manada mı bir ümmîliğin kastedildiğine ilişkin kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Bir elif bilmez gezer ümmî iken ol pâdişâh
Bir nazarda itdi ‘âlim cehlîmi bedr itdi mâh (b. 444)

İncelenen eserlerde tespit edilen bir diğer husus, pek çok müellifin mutasavvıf şahsiyetlerden oluşmasıdır. Yûnus Emre, Âşık Paşa, Şeyh Eşref b. Ahmed, Ahmed-i Mürşidî, Zarîfî, Ahmed-i Sûzî bu şahsiyetlerden bazılarıdır.

Tarikat mensubiyeti bulunan nasihat-nâme müelliflerinin bir kısmı bağlı bulunduğu tarikatte sıradan bir mürit olarak, bazıları da bu tarikatlerin önde gelen şeyhleri olarak karşımıza çıkar. Örneğin, *Pend-nâme* adlı eserin müellifi 16. asır şairlerinden İbrâhim-i Gülşenî Halvetiyye tarikatına intisab etmiştir. Ayrıca bu tarikatın kendi ismi ile anılan Gülşenî kolunun kurucusu ve önde gelen şeyhlerindendir. Şemseddîn-i Sivâsî de tıpkı İbrâhim-i Gülşenî gibi Halvetîlik tarikatına intisab etmiştir. O da bu tarikatın kendi ismi ile anılan Şemsiyye kolunun kurucusu ve en önemli ismidir. *Heşt Behişt* adlı eserin müellifi Behiştî; devrinin tüm ilimlerini tahsil etmiş, Merkez Efendi yanında seyr ü sülûkunu tamamlamış bir Halvetî şeyhidir. Bu tarikatte halifelik icazeti almasının ardından Çorlu’ya gitmiş ve burada irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Son devir manzum nasihat-nâme müelliflerinden Mehmed Nûrî Şemseddîn Efendi de tıpkı Behiştî gibi bağlı bulunduğu Nakşibendiyye tarikatinde şeyhlik vazifesi yapmıştır.

Mutasavvıf şairler arasında dikkati çeken ortak hususiyetlerden biri de eserlerinde mensup oldukları tarikat öğretilerine sıklıkla yer vermeleri ve bu öğretileri okuyucuya aktarma gayretleridir. 15. asır şairlerinden Refî‘î *Beşâret-nâme* adlı eserini Hurûfiliğin usul ve esaslarını bu yola yeni giren kişilere öğretmek amacı ile yazmıştır. Yine 19. asır Bektaşî şairlerinden Sıdkî Baba, *Nasihat-nâme* adlı eserini Bektaşîliğin dört kapı kırk makam anlayışı üzerine tertip etmiş ve eserinde bu usul ve esaslara dair bilgi ve nasihatlere yer vermiştir. Mehmed Nûrî Şemseddîn Efendi müritlerine yönelik

kaleme aldığı *Nasihat-nâme*'sinde, onların kendi aralarındaki muhabbet ve hoşgörülerini pekiştirecek nasihatlere yer vermiştir.

Manzum nasihat-nâme kaleme almış mutasavvıf müellifler, eserleri ve müntesibi oldukları tarikatler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu tablo ile nasihat-nâme müelliflerinin ağırlıklı olarak mutasavvıf şahsiyetlerden oluştuğu daha net görülmektedir:

Müellif adı	Eser adı	Tarîkati
Yûnus Emre	<i>Risâletü'n-Nushiyye</i>	?
Âşık Paşa	<i>Dâsitân-ı Vasf-ı Hâl-i Her Kesî</i>	Sühreverdiyye
Refî'î	<i>Beşâret-nâme</i>	Hurûfilik
Ârif	<i>Mürşidü'l-Ubbâd</i>	?
Şeyh Eşref b. Ahmed	<i>İbret-nâme</i> <i>Nasihat-nâme</i>	?
Ahmed-i İlâhî	<i>Pend-nâme</i>	Nakşibendiyye
Saruhanlı Gülşenî	<i>Râz-nâme</i>	Halvetiyye

İbrahim-i Gülşenî	<i>Pend-nâme</i>	Halvetiyye
Sabâyî	<i>Sırât-ı Müstakîm</i>	Sühreverdiyye
Behiştî	<i>Heşt-Behişt</i>	Halvetiyye
Şemseddîn-i Sivâsî	<i>İbret-nümâ</i> <i>İrşâdü'l-Avâm</i> <i>Mir'âtü'l-Ahlâk</i> <i>Pend-nâme</i>	Halvetiyye
Taşlıcalı Yahyâ	<i>Kitâb-ı Usûl</i>	Halvetiyye
Hüseyin Ahmed b. Sirozî	<i>Câmiu'n-Nasâiyih</i>	Halvetiyye
Adlî Hasan Efendi	<i>Tergîbât</i>	Halvetiyye
Urlalı Ya'kûb Oğlu Hüseyin	<i>Miftâh-ı Cennet</i> <i>Nasîhat-nâme</i>	Kâdiriyye

Adnî Receb Dede	<i>Pend-nâme</i>	Mevleviyye
Fasîh Ahmed Dede	<i>Behîşt-âbâd</i>	Mevleviyye
Zarîfî	<i>Pend-nâme</i>	Sa'diyye
Yemezzâde Süleymân Rüşdî	<i>Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr</i>	Uşşâkiyye
Ahmed-i Sûzî	<i>Pend-nâme</i>	Halvetiyye
Mehmed Nûrî Şemseddîn Efendi	<i>Nasîhat-nâme</i>	Nakşibendiyye
Sıdkî Baba	<i>Nasîhat-nâme</i>	Bektaşîlik
Mehmed Nâzım Paşa	<i>Nasîhat Manzumesi</i>	Mevleviyye

Nasihat-nâme yazarlarının hayatları incelendiğinde bu kişilerin toplumun farklı kesimlerden insanlardan oluştuğu gözlenmektedir. Birbirinden farklı meslekleri icra eden müelliflerden bazısı hükümdarlık vazifesi üstlenmiştir. Safevî Devleti'nin kurucusu ve ilk şahı Hatâyî mahlaslı Şah İsmâil bu isimlerden biridir. Celâlîzâde Sâlih Çelebi edib ve tarihçidir. Şeyhülislâm Abdullâh Vassâf Efendi şeyhülislâmlık vazifesi yapmıştır. *Te'dîb-nâme* adlı eserin müellifi Keşfi, Bayezid Camii buhurcularındandır. *Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî* müellifi Ankaralı Nidâ'î, Osmanlı hekimbaşılarındandır. *Kitâb-*

ı *Usûl* adlı nasihat-nâmesi ile çalışmamızda yer verilen Taşlıcalı Yahyâ asker şairlerdendir. Acemi Oğlanlar Ocağı'nda tahsil gören şair, yayabaşı ve sipahilik vazifelerinde bulunmuştur. 18. asır şairlerinden Safî Mustafa Efendi, divan-ı hümayun katipliği yapmıştır. Aynı asırda yaşamış Süleymân-ı Penâhî de, divan ve kethüda katipliği vazifelerinin yanı sıra matbah eminliği ve Anadolu muhasebeciliği vazifelerinde bulunmuştur. *Pend-i Attâr*'ın son mütercimlerinden Mehmed İzzet Paşa, 19. asır bürokrat ve aydınlarından; Erkân-ı Harb yüzbaşılığı, Harbiye Nezâreti İnşaat Dairesi memurluğu gibi pek çok vazifede bulunmuştur.

Nasihat-nâme müelliflerinin bir kısmının hayatı, mesleği, tarikatına dair pek çok bilgi elde edilirken bir kısmının hâl tercümesi ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Manzum nasihat-nâmelerin ilk örneklerinden *Atebetü l-Hakâyık*'ın müellifi Edib Ahmed-i Yüknekî bu isimlerden biridir. *Çarh-nâme* müellifi Ahmed Fakîh ile ilgili de aynı durum söz konusudur. Bu şahısların tahsilleri, meslekleri ve yaşadıkları muhite dair eldeki bilgiler son derece yetersizdir.

Müelliflere dair dikkatlere sunulması gereken bir başka konu, tespiti yapılan nasihat-nâmeler içerisinde bazı eserlerin ait olduğu müellif konusunda net olmayan bilgilerdir. Bu konudaki en belirgin örneklerden biri Şeyh Eşref b. Ahmed'dir. Müellif, çalışmamızda manzum nasihat-nâme türünde kaleme aldığı *İbret-nâme* ve *Nasihat-nâme* adlı eserleri ile yer almıştır. *Nasihat-nâme* adlı eser kaynaklarda Eşrefoğlu Rûmî'ye isnat edilmektedir. Fuad Köprülü'ye ait olan ve Yapı Kredi Bankası'na nakledilen eserler arasındaki bir mecmuada yer alan nasihat-nâmede müellif adına yer verilmemiştir. Yalnız mezkûr mecmuanın başında müstensih ismi olarak Nasûh b. Ahmed adı kaydedilmiştir. Bu kayıttan yola çıkarak Orhan Bilgin, bu eserin Eşrefoğlu Rûmî'nin babası Şeyh Eşref b. Ahmed'e ait olabileceğini söylemiştir.⁴²⁵ Orhan Bilgin'in yorumuna istinaden adı geçen eserlerin müellifleri çalışmamızda Şeyh Eşref b. Ahmed olarak belirtilmiştir. Ancak bu konuda bir kesinlik olmadığının da altını çizmek gerekir.

⁴²⁵ Geniş bilgi için bk. (Necla Pekolcay-Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 480-482).

Müellif adı konusunda karışıklığın yaşandığı bir başka eser *Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet* tir. Kaynaklarda Ahî Mehmed Çelebi, Şâhî ve Muhyî gibi şahıslara nispet edilen eserin müellifinin kimliği konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bazı nasihat-nâmelerle ilgili birden fazla müellif adının zikredilmesinin yanında, bazılarında müellif adının hiç yer almadığı durumlar da söz konusudur. 18. asırda istinsah edilmiş bir nüshası tespit edilen *Öğüt-nâme* adlı eserin müellifinin adına dair ne biyografik kaynaklarda, ne de eser içerisinde bir bilgiye ulaşılmıştır. Aynı durum manzum nasihat-nâmelerin son örneklerinden *Maksûd-ı Nasihat* adlı eser için de geçerlidir. Bu eserin müellifinin kimliği hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Nasihat-nâme müelliflerinin bazıları bu vadiide birden fazla eser kaleme almış olmaları sebebi ile diğer müelliflerden ayrılmaktadır. Bu kişiler arasında *Nasihat-nâme* ve *İbret-nâme* adlı eserleri ile Şeyh Eşref b. Ahmed; *İrşâdü'l-Avâm*, *Gülşen-âbâd*, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, *Pend-nâme* adlı eserleri ile Şemseddîn-i Sivâsî; *Pend-i Attâr*'ın tercümesi olan *Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih* ve *Bostân*'ın tercümesi olan *Bâğ-ı Behişt* ile Za'îfî zikredilebilir. Birden fazla nasihat-nâme kaleme alan müellifler içerisinde de Şemseddîn-i Sîvâsî nasihat-nâme türünde telif ettiği dört eser ile dikkati çekmektedir. Dört padişah devri görmüş (Kanûnî Sultan Süleymân, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed) ve her bir padişahı hürmet görmüş bu isim, nasihat-nâme müellifleri arasında mühim bir mevkiye sahiptir.⁴²⁶

Üzerinde çalışılan tercüme nasihat-nâmeler ve müelliflerine ayrıca değinmek gerekir. Bu kişiler Farsçadan dilimize kazandırdıkları eserler ile edebiyatımızın millî varlığına hizmet etmiş; ayrıca Fars diline olan vukufiyetlerini de ispat etmişlerdir. Bu müellifler arasında 16. asır müderrislerinden Za'îfî, 16. asır asker şairlerden Edirneli Nazmî, aynı asrın önde gelen âlimlerinden Mecidî, *Pend-nâme-i Attâr* tercümesinin yanı sıra *Ferheng-i Şu'ûrî* (*Nevâlü'l-Fudâla*) veya *Lisânü'l-Acem* isimli Farsça lügat

⁴²⁶ Şemseddîn-i Sivâsî ile ilgili geniş bilgi için bk. (Hasan Aksoy, “Şemseddîn-i Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX/2, s. 1-46).

sahibi Şu‘urî Hasan Efendi, Nûr-ı Osmânî Kütüphanesi hafız-ı kütüb-i evvellerinden Siyâhîzâde Alî Efendi gibi pek çok önemli isim yer almaktadır.

Telif yahut tercüme yoluyla manzum nasihat-nâme vücuda getirmiş müelliflerle ilgili özetle söylenmesi gereken; bu kişilerin müktesebatları nispetinde bireyi ve toplumu ıslah edecek eserler kaleme almış olmalarıdır. Kendi çocukları için yazdıkları eserlerde bile evladından hareketle topluma fayda sağlamak, bu kişilerin öncelikli hedefi olmuştur. Bu noktada gösterdikleri çaba takdire değerdir.

Manzum nasihat-nâmelerde yer alan ayet ve hadis örnekleri, Peygamber ve İslâm büyüklerinin hayatlarından misaller, müelliflerin tahsilleri ne olursa olsun İslâmî bilgi birikimine sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca bu kişilerin, toplumda iyi bir gözlemci rolü üstlendiklerini; birey ve toplum meseleleri üzerine düşünen sorumluluk sahibi bireylerden oluştuklarını; olaylar ve sorunlar karşısında çözüm odaklı bir tavır sergilediklerini de söylemek mümkündür.

2.3. Muhatap Kitlesi

Temel amaçları bireyi ve toplumu irşat etmek olan manzum nasihat-nâmelerin muhatap kitlesi, eserden esere değişiklik arz etmektedir. Büyük çoğunluğu genel halk kitlesi için yazılan eserlerin yanı sıra; yöneticiler, gençler, kadınlar gibi toplumun farklı kesimleri için hususî olarak yazılan nasihat-nâmelere de rastlanmaktadır.

Müellifin muhatap kitlesine işaret edecek özel bir ifadeye yer vermediği eserlerin tümü, tarafımızdan halkın geneli için yazılan nasihat-nâmeler arasında değerlendirilmiştir. Bunlar dışında, farklı muhatap kitlesi için yazılan eserlere ayrıca değinilecektir. Muhatap kitlesi toplumun geneli olan eserler içerisinde birkaç farklı örneğe temas etmek gerekir. Bunlardan biri Şemseddîn-i Sivâsî'nin *İrşâdü'l-Avâm* adlı eseridir. Bu eser, yazıldığı devirde yaygın olan sapık itikadlar ve sahte şeyhlere karşı toplumu uyarmak için kaleme alınmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere müellifin asıl hedefi halkı irşat etmektir:

Er oğlu diyü bir câhil hımârı

Bulup şeyh idinürler anı yârı

Geçer meclisde toy gibi küridür
Öper cühhâl elin hoş hoş kırıdur

Görür bu ragbeti sanur ki şeyham
Hakîkat idemez kel başına em

Kerâmetler satar hıdmetde gâfil
Ki şeyh idindiler bir nice câhil (b. 33-36)⁴²⁷

Kutadgu Bilig örneğine baktığımızda bu eser, müellifinin de ifade ettiği gibi toplumu her iki dünyada saadete eristirecek bilgileri muhtevidir. Ancak yöneticiler bu eserden daha ziyade istifade edecektir:

yime bu kitab kör kamugka yarar
meliklerke artuk ilig kend tutar (b. 34)⁴²⁸

“Yine bil ki bu kitap herkese yarar fakat memleket ve şehirleri
idare için hükümdarlara daha çok faydalı olur.”⁴²⁹

Tezimize konu olan *Miftâh-ı Cennet* de, *Kutadgu Bilig* gibi halkın geneline hitap etmekle birlikte, asıl amacı devrin padişahı Sultan IV. Murad'ı irşat etmektir:

Han Murâd'ın gelmişem irşâdına
Hasbeten li'llâh olan irşâdına (b. 68)

Devlet yöneticileri için yazılan eserlerin yanı sıra, şair babaların vefatlarından sonra evlatlarına yol göstermesi için kaleme aldıkları nasihat-nâmelere de rastlamak mümkündür. Araştırmalarımız neticesinde babadan oğula yazıldığı düşünülen altı adet eser tespit edilmiştir. Bunların ilki Keşfi'ye ait *Te'dîb-nâme* adlı eserdir. Diğerleri sırasıyla Nâbî'nin oğlu Ebulhayr için kaleme aldığı *Hayriyye*; Diyarbakırlı Emîrî'nin oğlu için yazdığı *Nasihat-nâme*; aynı asırda Mehmed Emîn Müftîzâde tarafından nazmedilen *Levh-nâme* ve yine bu asırda Sünbülzâde Vehbî tarafından telif edilen

⁴²⁷ Akkaya, “Şemseddin Sivasî'nin *İrşâdü'l-Avâm* İsimli Mesnevîsi”, s. 15.

⁴²⁸ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 76.

⁴²⁹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 77.

Lutfiyye, Harputlu Ömer Na‘îmî’ye ait *Manzûme-i Na‘îmîyye* isimli eserleridir. Bu eserlerde müellifler, ana konuya geçmeden önce oğulları ile ilgili çeşitli bilgiler ve övgü dolu ifadeler yer verir.

Nâbî, *Hayriyye* adlı eserinin “Matlab-ı Mücmel-i Ahvâl-i Peder” başlıklı bölümünde oğlu Ebulhayr’dan sitayişle bahseder:

İy Eba’l-Hayr Muhammed Çelebi

İy iden zâtı müzeyyen Haleb’i

Cigerüm pâresi ‘ömrüm varı

Devha-i devletümün nev-bârı

Pertev-i nûrî hayâtum sensin

Mahz-ı hayr ü berekâtum sensin

Seni itdi kereminden i‘tâ

Pederün Yûsuf-ı Nâbî’ye Hudâ (b. 66-69)⁴³⁰

Babadan oğula yazılan nasihat-nâmelerden *Levh-nâme*’de, eserin kim için yazıldığı açıkça belirtilmemiştir. Ancak eserde geçen “ferzend-i men, rûh-ı peder” gibi ifadeler, Mehmed Emîn Müftûzâde’nin *Levh-nâme*’yi oğlu için kaleme aldığına işaret eder:

Eyâ ferzend-i men gûş it kelâma

Düşürmeye seni Mevlâ melâma

Eyâ rûh-ı peder it hüsn-i ikbâl

Diyem niçe nesâyih lâzımü’l-kâl (b. 40, 405)⁴³¹

Mehmed Emîn Müftûzâde’nin aksine Ömer Na‘îmî Efendi, *Manzûme-i Na‘îmîyye*’sini oğlu Abdulhamîd için kaleme aldığını açıkça belirtir:

⁴³⁰ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, s. 178-179.

⁴³¹ Yiğiterol, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, s. 52, 100.

Ferâ'id gibi hem nice nasâyih

Yazam ihvân için ola hedâyâ

Benim necl-i necîb 'Abdu'l-hamîd'im

Ola bu pend ile nefsi mürebbâ (b. 12-13)⁴³²

Çalışmamızda incelenen nasihat-nâmeler arasında, sadece bir eser kadınlar için telif edilmiştir. 17. asır şairlerinden Kadızâde Mehmed İlmî'ye ait olduğunu düşündüğümüz *Kadınlara Nasihat*'in tespit edilen iki nüshasından birinde, eserin genelinde tüm mümin kadınlara özelinde ise İstanbul kadınlarına yönelik nazmedildiği bilgisi yer alır.⁴³³

Manzum nasihat-nâmelerin bazısının muhatap kitlesi gençlerdir. Bu eserlerde yer alan hitap cümleleri bizleri bu kanaata vardırıır. Müelliflerini ve yazıldıkları yüz yılı tespit edemediğimiz ancak bulundukları yazma nüshanın telif tarihinden hareketle tarihlendirdiğimiz *Öğüt-nâme* ve *Nasihat ve İbret Mine'd-Dünyâ* bu türden eserlerdendir. *Öğüt-nâme*'nin ilk beyitinden anlaşılan müellifin eserini ileri bir yaşta kaleme aldığı ve muhatap kitlesinin gençler olduğudur:

Eyâ köhne cihânuñ nev-cevânı

Ne dir diñle saña bu pîr-i fânî (b. 1)⁴³⁴

Nasihat ve İbret Mine'd-Dünyâ adlı eserde geçen bazı ifadeler, eserin gençler için yazıldığını düşündürür:

Bir nasihat dahı işit iy fetâ

Diñler-iseñ cânunuñ cânlar kata (b. 35)⁴³⁵

⁴³² Çakır, "Osmanlı'nın Son Dönem Âlimlerinden Harputlu Ömer Na'imî Efendi ve *Manzûme-i Na'imîyye* Adlı Nasihatnamesi", s. 272.

⁴³³ Kadızâde, *Vasiyyet-nâme*, vr. 53a.

⁴³⁴ Kaplan, "Müellifi Meçhul Bir *Öğüt-nâme*", s. 116.

⁴³⁵ *Nasihat ve İbret Mine'd-Dünyâ*, vr. 3b.

Nasihat-nâme müellifleri ile ilgili tespit ve değerlendirmelerin yer aldığı bölümde, mutasavvıf kişilerin nasihat-nâme yazma amaçlarından birinin bağlı bulunduğu tarikatın inançlarını yaymak olduğunu ifade etmiştik. Bu hedef doğrultusunda kaleme alınan nasihat-nâmelerin muhatap kitlesini de tabiatıyla tarikat erleri oluşturmaktadır. Bahsi geçen eserler arasında Hurûfî şair Refî'î'nin *Beşâret-nâme*, Bektaşî şair Sıdkî Baba'nın *Nasihat-nâme*, Nakşibendî Şeyhi Mehmed Nûrî Şemseddîn Efendi'nin *Nasihat-nâme* isimli eserleri sayılabilir. Bu eserlerin ortak yönü, müelliflerinin mesnup olduğu tarikat ve inanç dünyasına bağlı bulunan yahut bu yola yeni giren kişilere ilgili tarikata dair bilgi ve öğüt vermesidir.

Tarikat erleri için telif edilen nasihat-nâmeler içerisinde üzerinde durulması gereken eserlerden biri de Şah İsmâil tarafından kaleme alınan *Nasihat-nâme*'dir. Kendi taraftarları olan Kızılbaşlar için nazmedilen *Nasihat-nâme*'de şair, bu yolun erlerine çeşitli tavsiyeler verir. Şairliğini ve sanatını siyasî bir propaganda aracı olarak kullanması ile ön plana çıkan Hatâyî'nin⁴³⁶ eseri bu yönü ile de dikkate değerdir:

Teveccüh kıl tevekkeltü 'ala'llâh
Kulağ çekdim didim erenlere şâh

Hak'ın fazlına bağlandug ezelden
Temennâmız dîdârdır Lem-yezel'den (b. 166-167)⁴³⁷

Türk İslâm edebiyatında nazmedilen manzum nasihat-nâmelerin muhatap kitlesine bakıldığında bu eserlerin halkın geneli, devlet idarecileri, kadınlar, gençler, evlatlar için yazıldıkları tespit edilmiştir. Muhatap kitlesi farklılık arzetsede mezkûr eserleri keskin çizgilerle birirlerinden ayırmak doğru değildir. Nitekim hedef kitlesi farklı görünmekle birlikte her birinde toplumun bütün kesimine yönelik dinî ve ahlâkî pek çok öğüt yer almıştır.

⁴³⁶ Geniş bilgi için bk. (Murat Aslan, "Hatâyî'nin Şiirlerinde Propagandist Nitelik", *Uluslararası Afro-Avasya Araştırmaları Dergisi*, S. 6, Haziran 2018, ss. 115-135).

⁴³⁷ Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatâyîleri)*, s. 248.

2.4. İşlenilen Konular

Türk İslâm edebiyatında en fazla eser verilen türlerden biri manzum nasihat-nâmelerdir. Genel anlamda ahlâk kitapları olarak tanımlanan bu eserlerde ahlâkî öğütlerin yanı sıra; dinî, tasavvufî ve sosyal hayata dair pek çok nasihate yer verilmiştir. Manzum nasihat-nâmelerde yer alan konulara dair daha önce Mahmut Kaplan tarafından ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır.⁴³⁸ Bu kısımda manzum nasihat-nâmelerde yer alan konular ana hatları ile üç başlık altında incelenecek olup bahsi geçen çalışma ile tekrara düşmemek adına ayrıntıya girilmeyecektir.

2.4.1. Dinî ve Tasavvufî Konular

İslâm medeniyeti dairesinde teşekkül etmiş Türk İslâm edebiyatında “İslâmiyet” en mühim referanslardan biridir. Bu edebiyat içerisinde tebarüz etmiş manzum nasihat-nâmelerin büyük çoğunluğunda, öğütler verilirken dinî ve tasavvufî konulara mutlaka temas edilmiştir. Bu konular arasında namaz, oruç, zekât gibi ibadete yönelik hususlar olabildiği gibi; âleme hikmet nazarı ile bakmak, bid‘at, dünyanın geçiciliği, nefse uymaktan sakınmak, ölüm gerçeğini kabul etmek gibi meseleler de yer almıştır.

Manzum nasihat-nâmelerde ibadete yönelik hususlar üzerinde inceleme yaparken karşımıza çıkan ilk konu namaz olmuştur. İncelenen nasihat-nâmelerin pek çoğunda ayet ve hadislerden verilen örneklerle namazın ehemmiyeti vurgulanmıştır. Mürîdî, *Pend-i Ricâl* adlı eserinde namazla ilgili pek çok beyite yer vermiştir. Mezkûr beyitlerde namazın Hak katındaki önemi dile getirilmiş ve kişiyi fesat işlerden alıkoyduğu ifade edilmiştir:

Ya‘nî şol beş vakt namâzıñ hassası
Saklamakdur yavuz işden hissesi

Nehy ider ol yaramaz işlerüñi
Hayra kılur kamu cünbişlerüñi

⁴³⁸ Mahmut Kaplan, “Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2001, ss. 133-185.

Hak katında sevgülüdür bu namâz
Mü'min olan kılur anı hiç komaz (b. 1839-1841)⁴³⁹

Oruç tutmanın farzıyeti ve önemi de nasihat-nâmelerde sıklıkla yer almıştır. Keşfi, *Te'dîb-nâme* adlı eserinde ister farz ister nafîle oruç tutmayı tavsiye etmiş ve oruç tutmayanın ömrünün kısa olacağını belirtmiştir:

Kabûl it sözümi dil-i sâf-ile
Oruc tut eger farz eger nâfile

Diyüben Tañrı buyurmadı güc
Za'îfim diyü yime sakın oruc

Baña böyle pend itdi atam dedem
Ki oruc yiyenüñ olur 'ömri kem (b. 189-191)⁴⁴⁰

Esîrî *Pend-nâme* adlı eserinde zekât vermeyi tavsiye etmiş, zekâtı kurtuluşa vesile olacak bir sebep olarak nitelemiştir:

Dahı kâdir isen hem vir zekâtı
Bulayın dir iseñ ordan necâtı (b. 77)⁴⁴¹

Behiştî de *Heşt Behişt* adlı eserinde zekâta şöyle değinmiştir:

Çıkarup virdüğün vaktin zekâtı
Fakîre eyle hüsn-i iltifâtı (b. 167)⁴⁴²

Sadaka vermek de nasihat-nâmelerde teşvik edilen ibadetler arasındadır. Yetîmî, *İbret-nâme* adlı eserinde kişinin elinde fırsat varken ekmeğini/rızkını Allah yolunda sadaka olarak paylaşmasını tavsiye etmektedir:

⁴³⁹ Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi*, s. 333.

⁴⁴⁰ Üst, *Keşfi Te'dîb-nâme (İnceleme-Metin)*, 45.

⁴⁴¹ Hüseyin b. Mehmed (Esîrî), *Külliyât-ı Esîrî (Sergüzeşt-nâme-Gazavât-nâme-Pend-nâme-Dîvân)*, s. 279.

⁴⁴² Yeniterzi, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, s. 113.

Eliñde var-iken fevt itme fursat
Tasadduk kıl Huda yolına nânı (b. 89)⁴⁴³

Manzum nasihat-nâmelerde yer alan tasavvufî meselelere bakıldığında ise karşımıza çıkan konuların başında “nefs” gelmektedir. Eserlerin genelinde okuyucular nefsin arzu ve isteklerine uymak, nefsin aldatmacalarından kendilerini savunmak hususunda uyarılmıştır.

Ankaralı Nidâ’î, *Genc-i Esrâr-ı Ma ‘ânî* adlı eserinde kendini bilen insanın nefsine uymaması gerektiğini vurgular. Kişinin bunun aksi şekilde davranması her iki âlemde de mahçup duruma düşmesine sebep olacaktır:

Kişi nefse uymak cehâlet olur
Mukarrer begâyet hamâket olur

Özini bilen nefse yâr olmaya
Dü ‘âlemde ol şermsâr olmaya (b. 934-935)⁴⁴⁴

Nasihat-nâmelerde sıklıkla işlenen konulardan biri de dünyanın fâniliği ve aldaticılığıdır. Hızrî, *Âb-ı Hayât* isimli eserinde bu konuya temas eder. Ayrıca dünyaya “yer” denilmesini mütecânis kelimelerin yardımı ile dünyanın insanı hem besleyen hem de ölünce içine alan bir yer olması ile açıklar:

Bu câya anuñ içün didiler yir
Ki evvel halkı besler âhiri yir (b. 543)⁴⁴⁵

Sonlu olan bu dünyada gerçek olan tek şey, ölümdür. Dünyanın sahteliğine karşılık ölüm hakikatinin yer aldığı nasihat-nâmelerde okuyucu, bu iki gerçeği kabullenmesi konusunda uyarılmıştır. Celâlzâde Sâlih Çelebi *Dürer-i Nesâyih* adlı eserinde ölümden kaçışın olmadığını, dünyaya gelen herkesin ecel şerbetini içeceğini ifade eder:

⁴⁴³ Kaplan-Kalsın, “Germiyanlı Yetimî ve ‘İbret-nâmesi”, s. 716.

⁴⁴⁴ Öztürk, *Ankaralı Hekim Nidâ’î Genc-i Esrâr-ı Ma ‘ânî (İnceleme-Metin)*, s. 185.

⁴⁴⁵ Belen, *Hızrî’nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, s. 70.

Dehre gelen gitmedi câm-ı ecel çekmedin
Mest-i harâb olmadın bu hum u hum-hânedan (b. 12)⁴⁴⁶

Nasihat-nâme müellifleri verdikleri ahlâkî öğütlerin işlevsellik kazanması açısından dünyanın değersiz oluşuna sürekli vurgu yapmışlardır. Öyle ki geçici olan dünya için mal biriktirmek, kalp kırmak, gurura kapılmak yersizdir. Dolayısıyla, ideal insan olma yolundaki kişinin birçok olumlu meziyete ulaşması için öncelikle dünyanın geçiciliğini idrak etmesi gerekir. İbrâhim-i Gülşenî *Pend-nâme*'sinde dünyanın kişiye iyi görünen yüzüne dikkat çeker ve insanların buna aldanmaması gerektiğini söyler:

Sakın aldanma çarhuñ gerdişine
Gönül bağlama anuñ bir işine

Güler gerçi cihân halkuñ yüzine
Velî toprak saçar âhir gözine

İki gün kime yâr olsa bu 'âlem
Üçünci gün evin gör tolu mâtem (b. 9-11)⁴⁴⁷

Manzum nasihat-nâmelerde fâni, fesad, mekkâr gibi olumsuz sıfatlarla tavsif edilen âlem, aynı zamanda insanın hikmet nazarı ile bakıp okuması gereken bir kitaba benzer. Nitekim yaratılan her varlık Allah'ın "Kâdir" isminin tecellisi hükmündedir ve kişi âleme bu nazar ile bakıp tefekkür etmelidir. Manzum nasihat-nâmelerde olumsuz yönlerinden bahsedilen dünya, bu noktada kişiye hikmeti öğreten bir araç olarak karşımıza çıkar. Müellifler verdikleri öğütlerde âlemin hikemî yönüne dikkat çeker. Ârif, *Mürşidü'l-Ubbâd* adlı eserinde tavuk yumurtasından dahi bir ders çıkarılmasının mümkün olduğunu şöyle ifade eder:

Gel bu kullıktan okıgıl bir varak
Şol tavuk yumurdasından al sebak (b. 248)⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Gündoğdu, *Divan-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih Tenkidli Metin-İnceleme*, s. 214.

⁴⁴⁷ Yıldız, "İbrahim Gülşenî'nin Pendnâme'si", s. 71.

⁴⁴⁸ Tunç, *Ârif Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*, s. 460.

Müellifler, okuyucuya genellikle sünnete sarılması ve bid'atlerden uzak durulması konusunda uyarılar yapmıştır. Oflu Bilâl Efendi "pek sakın" redifli pend-nâmesinde, bilhassa âlimlere bid'at ehli olmaktan sakınmalarını tavsiye edilmiştir:

Sünneti terk itme ehl-i sünnet olagör

Ehl-i bi'at olma 'âlim iseñ pek sakın (b. 5)⁴⁴⁹

Manzum nasihat-nâmeler, telif edildikleri dönemde var olan tarikat ve inançlara da zaman zaman değinmişlerdir. Bu durum bazen müellifin mensup olduğu tarikatı ön plana çıkarması şeklinde olurken bazen de tekke ve tarikatların durumu, sapkın itikadlar ve sahte şeyhlerin eleştirisi şeklinde karşımıza çıkar. Taşlıcalı Yahyâ'nın *Kitâb-ı Usûl* adlı eserinde "Rafz u İlhâd ile Mu'teber Olan Ehl-i Fesâd u Sıfat-ı 'İsyânla Mevsûf u Cihet-i Noksân ile Ma'rûf Olanları Bildürür" başlıklı bölüm, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. İlgili bölümde Râfızîler ve sapkın inançlı kişiler konu edilir. Bu kişilerin içerisinde bulunduğu hâller ve müminlerin onlara karşı takınması gereken tavra yönelik tavsiyelere yer verilir. Mezkûr bölümde müellif, Hak ehline düşmanlık eden Râfızîleri imansız olarak niteler. Hz. Peygamber'in böyle kişilerden kız alıp vermediğine işaret ederek okuyucuyu ikaz eder:

O zâta ki vahy ile Kur'ân gelür

Yaramaz kişinüñ kızın mı alır

O kim şâh ola cümle peygambere

Kızını virür mi yaramaz yire

Şu kim ehl-i Hakk'a 'adâvet ider

Münâfıklığına 'alâmet ider

Bu dînsizleri Tañrı urmuş durur

Ki îmânı murgın uçurmuş durur (b. 2649-2650, 2655-2656)⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Kuzubaş, "Ofllu Bilâl Efendi'nin 'Pek Sakın' Redifli Kasîdesi", s. 136.

⁴⁵⁰ Alkaya, *Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl*, s. 379.

2.4.2. Genel Ahlâk ile İlgili Konular

Temel amaçları bireyi ve toplumu eğitmek olan manzum nasihat-nâmelerde genel ahlâka yönelik nasihatler önemli bir yer tutar. Manzum nasihat-nâmelerin bir kısmında şairler, “ahlâk-ı hamîde”, “ahlâk-ı zemîme” ,“dâstân-ı sabır” ,“fî ta‘rîfî buşu”, “fî beyân-ı mebhas-ı sehâvet”, “ictinâb-ı bühtân” gibi başlıklarla tavsiye edilen ve sakındırılan davranışları ele almışlar; konuyla ilgili tavsiyelerine yer vermişlerdir. Manzum nasihat-nâmelerin bir kısmında da müstakil başlıklara yer verilmeyip nasihatler konu bütünlüğü içerisinde okuyucuya aktarılmıştır.

Sıdkî Baba’nın *Nasîhat-nâme* adlı eseri ahlâkî konuların çeşitli başlıklarla verildiği eserlere örnek teşkil eder. Eserin bir kısmında müellif ahlâk-ı hamîdeden yetmiş yedi özelliği sıralamıştır. Bunlar kanaat, rıza, şükür, tevekkül, vakar, vefa gibi hasletlerdir:

Ahlâk-ı hamîdeden gel söyleyim

İzn-i Hak’la anı ta‘rîf eyleyim

Mürüvvet hem fütüvvet hikmet şükür

Havf u recâ sabr rızâ tefekkür (b. 1084, 1089)⁴⁵¹

Eserde ahlâk-ı hamîdeye ait özelliklerin sayılmasının ardından ahlâk-ı fâsideye müetallik yetmiş iki özelliğe yer verilmiştir:

Ahlâk-ı fâsideyi terk eyle geç

Ahlâk-ı hamîdeden ayrılma hîç

Ahlâk-ı hamîdeyi bulmaksa kâm

Ayrılma hîç şerî‘attan ve’s-selâm

Yetmiş iki ahlâk-ı fâside var

Anlarıñ a‘vânesidir ehl-i nâr (b. 1107-1109)⁴⁵²

⁴⁵¹ Koşık, *Sıdkî Baba Nasihat-nâme-i Sıdkî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, s. 133.

⁴⁵² Koşık, *Sıdkî Baba Nasihat-nâme-i Sıdkî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, s. 134.

Manzum nasihat-nâmelerde teşvik edilen olumlu davranışlardan bazıları ve seçilen örnek beyitleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

Ahde vefa:

Mustafâ Safî Efendi, *Gülşen-i Pend*'inde okuyucuya ahde vefalı olma konusunda tavsiyede bulunur. Kişi sözüne sadık olmalı ve yok olmaya mahkûm olan bu dünyaya sırtını dayamamalıdır:

Ne 'ahd itdün ise 'ahde vefâ kıl
Ki deynüñdür anı merdlik îfâdur (b. 2028)⁴⁵³

İyilik etmek:

Emîrî, *Mir'âtü'l-Ebrâr* adlı eserinde iyilik etmeyi tavsiye eder. Bunu yapan kişilerin dünyada sevap kazanacağını ve saadete nail olacağını müjdeler:

Kim ki eylük kıldı ecr irer 'azîm
Baht u devlet bes aña ola nedîm
Eyü işlerde ger olsa şirketün
El vire eylüge vakt-i fursatun (b. 693-694)⁴⁵⁴

Cömertlik:

Ahmed Fakîh'in *Çarh-nâme* adlı eserinde işlenen konulardan biri cömertliktir. Müellife göre, cennet nimetlerine vasıl olmak isteyen kişi bu dünyada cömert olmalıdır:

Eger nâm ister iseñ âhiretde
Yedürgil Hak yolına dünyâda nân (b. 15)⁴⁵⁵

⁴⁵³ Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, s. 284.

⁴⁵⁴ Çöm, *Emirî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-Ebrâr Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, s. 203.

⁴⁵⁵ Ahmed Fakîh, *Çarhname*, s. 5.

Merhamet:

Ahmed-i Dâ‘î, *Vasiyyet-i Nûşîrevân* adlı eserinde Nûşîrevân‘ın oğlu Hürmüz‘e yaptığı tavsiyeler arasında merhamet ile ilgili kısma da yer vermiştir. Nûşîrevân kendisinden sonra hükümdar olarak tahta geçecek Hürmüz‘e, halkına şefkat ve merhamet nazarı ile yaklaşması konusunda nasihat etmiştir. Oğlu böyle yaparsa Hak katında da kıymetli olacaktır:

Saňa kim signu gelse hoş dut anı
Ki Tañrı hoş dutar hem hoş dutanı (b. 94)⁴⁵⁶

Sabır:

Sabır, manzum nasihat-nâmelerin üzerinde ısrarla durduğu konulardan biridir. Ârif, *Ravzatü‘t-Tevhîd* adlı eserinde sabırlı olmaya dikkat çeker ve sabreden kişinin her işinin kolaylaşacağını ifade eder:

Şey‘-i münker göricek kılma su‘âl
Sabr iderseñ feth olısar cümle hâl (b. 2000)⁴⁵⁷

Sır saklamak:

Saruhanlı Gülşenî, *Râz-nâme* adlı eserinde sır saklamayı tavsiye etmiştir:

Saklayan râzın peşîmân olmadı
Didügi sözden perîşân olmadı (b. 491)⁴⁵⁸

Ferheng-nâme-i Sa‘dî‘de, kalemden hareketle sır saklamanın ehemmiyeti şöyle ifade edilmiştir:

⁴⁵⁶ Yeniterzi, “Ahmed-i Dâ ‘î‘nin Vasiyyet-i Nûşîrevân Adlı Mesnevisi”, s. 13.

⁴⁵⁷ Gündüz, *Ravzatü‘t-Tevhîd Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkitli Metni*, s. 369.

⁴⁵⁸ Yıldırım, *15. yüzyıl Şairlerinden Gülşenî-i Sarûhânî‘nin Râz-nâme (Makâlât-ı Gülşenî) Adlı Eserinin Tenkitli Metni*, s. 140.

Kalem bekledi sırrı bildi işin
Ki söylemedi kesmeyince başın (b. 710)⁴⁵⁹

Zarafet sahibi olmak:

Taşlıcalı Yahyâ, *Kitâb-ı Usûl* adlı eserinde zarif olmak konusunda öğüt vermiştir. Ayrıca eserde, insanlara güler yüzle davranmak teşvik edilerek halkı irşat etmenin yolunun da buradan geçtiği belirtilmiştir:

Zarâfet yolına erenler gider
Müdârâ ile halkı ıslâh ider (b. 370)⁴⁶⁰

Manzum nasihat-nâmelerde bireyde olması istenen vasıflara karşılık uzak durulması gereken vasıflara da rastlamak mümkündür. Müellifler bu özelliklerin kişiyi uğratacağı zararlar üzerinde durur ve bunlardan uzak durulması konusunda okuyucuya çeşitli uyarılarda bulunur.

Aşağıda, incelenen eserlerde sakınılması tavsiye edilen özelliklerin genel görünümü ve seçilen örnek beyitler sıralanmıştır:

Aç gözlülük:

Cemâlî, *Dûrûb-ı Emsâl* adlı eserinde aç gözlülüğü/tama‘ yedi başlı bir ejderhaya benzetir.

Tama‘ bir yedi başlu ejdehâdur
Tama‘kâr iseñ uş nevbet sañadur (b. 18)⁴⁶¹

Cimrilik:

Manzum nasihat-nâmelerde tavsiye edilen özelliklerden sehâvet/cömertlik kavramına karşılık buhl/cimrilik sakınılması gereken bir özelliktir. Hoca Mes‘ûd,

⁴⁵⁹ Gülenç, *Ferhengnâme-i Sadî İnceleme-Metin*, s. 145.

⁴⁶⁰ Alkaya, *Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl*, s. 261.

⁴⁶¹ Ceyhan-Koşık, “Cemâlî’nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl’i”, s. 51.

Tercüme-i Ferheng-nâme-i Sa'dî adlı eserinde kişiyi cimrilik yapmaması konusunda uyarır. Zira cimrilik eden kişi yaptığına pişman olacaktır:

Bugün avcuñı aç buhûl işleme

Yarın hasretle elüñ dişleme (b. 304)⁴⁶²

Gıybet:

“Bir kimsenin arkasından duyduğunda üzülmesine sebep olacak sözler söylemek” olarak tanımlayabileceğimiz gıybet, manzum nasihat-nâmelerde zemmedilen konulardan biridir. Zarîfî, *Pend-nâme* isimli eserinde “İctinâb-ı Gıybet” adlı müstakil bir başlığa yer vermiştir. Bu başlıkta gıybetten sakınılması konusunda tavsiyede bulunulmuş ve Hz. Peygamber’in de konuya dair bir hadisi olduğu ifade edilerek düşünce desteklenmiştir:

Gâ’ibâne kimseyi zemm eyleme

Eyü adın göz göre kem eyleme

Bak hadîsinde Resûlu’llâh demiş

Şol zînadan da eşed gıybet imiş (b. 454-455)⁴⁶³

Gurur:

Gurur, manzum nasihat-nâmelerde fâsid özellikler arasında yer almaktadır. Güvâhî, *Pend-nâme*’sinde kişinin belli bir mevkiye ulaşınca gurura kapılmaması gerektiğini söyler. Verilen öğütlerin atasözleri ile süslendiği bu eserde “Karıncanın kanatlanınca serçe oldum sanır.” atasözüne gönderme yapılmıştır:

Gurûra tutma yüz devlet irince

Zevâlidür kanatlansa karınca

⁴⁶² Gülenç, *Ferhengnâme-i Sadî İnceleme-Metin*, s. 111.

⁴⁶³ Arslan, *Pendnâme-i Zarîfî*, s. 44.

Dimesünler bu da kanda düzüldi
Kaçan kabak olup boynı büzüldi (b. 441-442)⁴⁶⁴

Kıskançlık:

Şemseddîn-i Sivâsî *Mir'âtü'l-Ahlâk* adlı eserinde kıskançlıktan uzak durması konusunda okuyucuyu uyarmıştır. Nitekim kıskanç kişi, Allah'ın rızasından uzak kalmış kişidir. Müellif, ilgili beyitlerde bu olumsuz hasletten kurtulmanın reçetesini de vermiştir:

Rızâ kapusını sedd eyler âhir
Kalırsarsın hased çâhında hâsir

Bu a'dâdan bulam dirseñ felâhı
Tutun lâ-havleden dâ'im silâhı (b. 2274-2275)⁴⁶⁵

Kibir:

Şeytanın Hz. Âdem karşısında kibre kapılıp ona sece etmemesi *Kur'an*'ın bizlere verdiği bilgiler arasındadır.⁴⁶⁶ Bu bilgiden hareketle manzum nasihat-nâmelerde kibir ve şeytan ekseriyetle birlikte zikredilir. Nasihat-nâme müellifleri eserlerinde kibirli kişi-şeytan arasında kurdukları benzetmelerle bu davranışı daha kerih göstermek istemişlerdir. Ahmed-i Mürşidî, *Pend-nâme* adlı eserinde kibre kapılan kişinin şeytana mensup olduğunu söyler. Bu kişiler Allah'tan uzaklaşmıştır:

Kibr iden bî'at kılur şeytâniden
Dûr olub menfûr olır Rahmânî'den (b. 4736)⁴⁶⁷

Riya:

Yapılan ibadet ve iyiliklerin Allah rızası yerine gösteriş için yapılması, iki yüzlülük, olduğundan farklı görünmek gibi anlamlar taşıyan riya; manzum nasihat-

⁴⁶⁴ Güvâhî, *Pend-nâme*, s. 124.

⁴⁶⁵ Şemseddîn-i Sivasî, *Mir'âtü'l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 379.

⁴⁶⁶ Bakara 1/34: "Meleklerle, 'Âdem'e secde edin' dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu."

⁴⁶⁷ Ahmed-i Mürşidî, *Pend-nâme*, s. 178.

nâmelerde işlenen olumsuz özelliklerden biridir. Mustafa Safî Efendi, *Gülşen-i Pend* adlı eserinde ibadetlerin gizli yapılması gerektiği konusunda öğüt verir. Gösteriş amacı gütmeyen, riyadan arındırılmış ibadetlerin, makbul ibadetlerden sayıldığını belirtir:

Nihân kıl tâ‘atüñ gösterme nâsa
Ki makbûl-i ‘ibâdet bî-riyâdur (b. 1563)⁴⁶⁸

2.4.3. Sosyal Hayatla İlgili Konular

Manzum nasihat-nâmelerde sosyal hayata yönelik pek çok tavsiyeye rastlanır. Bu tavsiyelerin en önemlileri sosyal ilişkilere dairdir. Anne-baba, hoca-talebe ilişkisinde nasıl davranılması gerektiği söz konusu ilişkilerin başında gelir. Sünbülzâde Vehbî oğlu Lutfullâh için kaleme aldığı *Lutfiyye*’sinde “Der Ta‘zîm-i Ebeveyn” başlığı ile müstakil bir bölüme yer vermiştir. Bu bölümde anne-babanın değeri, onlara hürmetle yaklaşmanın gerekliliği vurgusu yapılmış; onların bedduasını almaktan sakınılması tavsiye edilmiştir:

Bilesin ed‘iye-i ümm ü ebi
Oldı mânende-i da‘vât-ı Nebî

Kim du‘â alsa bulur fevz ü felâh
Bed-du‘âsın alan olmaz iflâh (b. 544-545)⁴⁶⁹

Mehmed Emîn Müftûzâde, *Levh-nâme* aslı eserinde hocalara saygı göstermek, onların hakkına riayet etmekle ilgili çeşitli tavsiyelere yer vermiştir:

Gerek hâl ile takdîm ü îsâr
Rızâsın gözet sa‘y eyle her-bâr

Hilâf-ı re‘yi üzre ısrâr
Menâhîde ‘özürler eyle izhâr

⁴⁶⁸ Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, s. 253.

⁴⁶⁹ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye -Metin Tespiti-*, s. 99-100.

‘Alî hazretleri buyurdı ta‘bîr

Beyân-ı hakk-ı üstâd itdi tekrîr

Kelâmun budur ma‘nâ-yı sırfı

Beni ‘abd itdi o ki öğretti harfî (b. 270-273)⁴⁷⁰

Sosyal ilişkilere dair çeşitli nasihatlerin yer aldığı manzum nasihat-nâmelerde değinilen konulardan biri de yetimlerdir. Bu kişilere karşı nasıl davranılması gerektiğine dair *Ferheng-nâme-i Sa‘dî*’de şöyle bir ikaz vardır:

Yetîmi göricek yire depmegil

Aña karşı oglancuğuñ öpmegil (b. 307)⁴⁷¹

Şeyh Eşref b. Ahmed, *Nasihat-nâme* adlı eserinde yine bu kişilerin korunup kollanmasını tavsiye etmiştir:

Sen esirge yetîm ü dermândeyi

Tâ ki hazretde aduñ ola eyi (b. 297)⁴⁷²

Manzum nasihat-nâmelerde yer alan en dikkat çekici konulardan biri de kadındır. Bu eserlerde kadın genel kimliğinin yanında eş ve anne rolü ile de karşımıza çıkmaktadır. Müellifler, annelik vasfının konu edildiği yerlerde saygıdeğer ve kıymetli gördükleri kadını, genel kadın kimliğinin konu edildiği yerlerde olumsuz bir imaj olarak vermiştir. Erkekleri aldaticı, israf ve süslenmeye düşkün, kıt akıllı gibi vasıflar yüklenen kadın; erkeklerin dikkat etmesi ve uzak durması gereken unsurlardan biri olarak gösterilmiştir.

Kadızzâde İlmî Efendi, *Nasihat-nâme* adlı eserinde muhatap olarak mümin kadınları seçmiş ve eserin tamamında kadınlara yönelik zaman zaman sertleşen bir üslûpla uyarılarda bulunmuştur. Çalışmamıza konu olan *Miftâh-ı Cennet* adlı eserde de, Kadızzâde’de olduğu gibi, kadınlara yönelik sert eleştiriler yer almıştır. Bilhassa

⁴⁷⁰ Yiğiterol, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, s. 82.

⁴⁷¹ Gülenç, *Ferhengnâme-i Sadî İnceleme-Metin*, s. 111.

⁴⁷² Pehlivan, *Nasihat-nâme Şeyh Eşref b. Ahmed*, s. 90.

devlet yönetiminde etkin olan IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan üzerinden yapılan kadın eleştirisi dikkat çekicidir:

Bir dahı zulme sebeb nedir şehā
Diñle hünkārım haber virem saña

‘Avrat-ıla çok oturma kıl hāzer
Vālideñ olsun gerekse kıl hāzer

Fātıma Aḥmed kıızıysa kıl hāzer
‘Aklı nākış dīni nākışdır bular

Bî-‘aķıl ‘avrat durur ümmü’l-fesād
‘Avrata gel itme zinhār i‘timād (b. 1971-1974)

Diyarbakırlı Emîrî, *Nasîhat-nâme*'sinde kadınların israf ve gösterişe olan meraklarının eşlerini düşürdüğü zor duruma işaret etmiştir. Oğlu için kaleme aldığı eserinde oğlunu kadınlara karşı uyarmıştır:

Olsa vilayetde eger bir düğün
Sen ele taş al dahı sīnen dögün

Evvel olan elbiseye ‘ār ider
Geymenem anı diyü isrâr ider

Dir ki budur meşreb-i tab‘-ı zamân
Câme-i nevle salına her zenân

Câme-i nevle ide kendüyi zeyn
Kocası bî-çâre giriftâr-ı deyn (b. 19-22)⁴⁷³

Nasihat-nâmelerde kadın konusu evlilik müessesesi içerisinde de ele alınmaktadır. Şeyh Eşref b. Ahmed, *Nasîhat-nâme* adlı eserinde evlilikten bahsederken erkeklere hanımlarına nasıl davranmaları gerektiğine dair bilgiler verir.

⁴⁷³ Kaplan, “Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-nâmesi”, s. 77-78.

İnceden inceye yine kadın eleştirisinin hissediliği bu beyitlerde kadın, idare edilen taraf olarak gösterilmektedir:

‘Avrat eksüklük iderse uyma sen
Eylüğüni minnetile yoyma sen

‘Avratuñ ‘aybını zinhâr söyleme
Kendüzüñ ile melâmet eyleme

‘Akılla dut her işüñi bul kemâl
Nâkısâ uysañ fesâda vardı hâl (b. 483-484, 487)⁴⁷⁴

Manzum nasihat-nâmelerde sosyal ilişkilere dair muhteva incelemesi yaparken diğer eserlerden farklı bir konuya temas eden Askerî’nin *Nasîhat-nâme* isimli eserine de değinmek gerekir. Eserde Askerî, “başıma geldi” dediği eşcinsel bir ilişkinin ardından yaşadığı kötü tecrübeleri, bu tarz ilişkilere dair duyduklarını ve şahit olduklarını dayanır. Müstehtecen pek çok ifadenin yer aldığı *Nasîhat-nâme*’de müellif, okuyucuyu bu tarz ilişkilerden uzak durması konusunda uyarmıştır:

Hüsn ile olsa Yûsuf-ı sâni
Alma sakın yanuña oğlanı

Baştan ayaga sîme gark itseñ
Saña yâr ola sanmagıl anı

Saña izhâr idüp mahabbet-i tâm
Kul ider gayrılarla pinhânı (bend II, b. 1-3)⁴⁷⁵

Başuma geldi cümle ben gördüm
Söz güherdür sakın sîma kardaş (bend IX, b. 10)⁴⁷⁶

Manzum nasihat-nâmelerde insanlar arası ilişkilerde en temel meselelerden biri olan konuşma adabına yönelik çeşitli tavsiyelere de yer verilmiştir. Meşâmî’nin *Pend-*

⁴⁷⁴ Pehlivan, *Nasihat-nâme Şeyh Eşref b. Ahmed*, s. 128.

⁴⁷⁵ Delice, “Pend-nâme-i Askerî”, s. 119.

⁴⁷⁶ Delice, “Pend-nâme-i Askerî”, s. 124.

nâme adlı eseri bu konuda yazılmıştır. Eserin tamamı konuşma adabına yönelik öğütleri muhtevidir:

Her şahsa lutf-ı tab‘ u te’ennîyle vir cevâb
Tâ kim irişmeye sana nutkundan ıztırâb

Çün sende Hak yaratdı iki gûş u bir zebân
İki işitmeyince sakın virme bir cevâb

Olsun sözünde şefkat u rıfk u mülâyemet

Nutkuñ ucından olmasun âzâr şeyh ü şâb (b. 1, 6, 13)⁴⁷⁷

Ahlâk-ı zemîmeden sayılan israf konusu, manzum nasihat-nâmelerde üzerinde sıklıkla durulan kavramlardan biridir. Şemseddîn-i Sivâsî’nin *Pend-nâme* adlı eserinde gelir-gider dengesini sağlama ile ilgili şöyle bir tavsiyeye yer verilmiştir:

Ma‘âşunda hazâkat üzre ol kim
Ki dahlüñ harcuña ola vezâne (b. 59)⁴⁷⁸

Manzum nasihat-nâmelerin sosyal hayata dair ihtiva ettikleri konulardan biri de sağlıktır. Bu eserlerde insan sağlığına yönelik çeşitli nasihatlere yer verilmiştir. Az yemek ve az uyumak bu nasihatlerin başında gelir. Zarîfî, *Pend-nâme* adlı eserinin “Kıllet-i Ekl ü Şürb ü Nevm” isimli bölümünde az yemek ve az uyumayı tavsiye eder. Zira çok fazla yemek ve içmeye hayvanların düşkün olduğunu belirtir:

Ekl ü şürbe mübtelâ hayvân olur
Sanma kim hayvân sıfât insân olur

Az uyumak az yemek kâmillerin
Çok uyumak çok yemek gâfillerin (b. 559-560)⁴⁷⁹

İncelenen eserler arasında müellifi ile ilgili kesin bilgiye sahip olmadığımız *Nasihat Der-Beyân-ı Hikmet* adlı eser, tamamen sağlık konusundaki öğütleri

⁴⁷⁷ Yeniterzi, “On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî”, s. 4-5.

⁴⁷⁸ Yıldız, “Şemseddin Sivâsî’nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme”, s. 110.

⁴⁷⁹ Arslan, *Pendnâme-i Zarîfî*, s. 53.

muhtevidir. Bazı besinleri çok tüketmenin vereceği zararlar, hangi besinin yanında hangi besin tüketilmeli ya da hangi besinler tüketilmemeli gibi tavsiyeler bu nasihatlerden bazılarıdır. Örneğin, şair çok fazla incir yemenin benzi ve dişleri sararttığını ifade etmiştir:

Sakıngıl çok yimeklikden yimişi
Sarardur çok yimek benzi vü dişi (b. 28)⁴⁸⁰

Aynı şekilde çok fazla balık tüketmenin de sağlık açısından doğru olmadığı, baş ağrısını fazlalaştırdığı belirtilmiştir:

Balığı çok yimek kim itse ‘âdet
Sudâ’ı arta tenden gide râhat (b. 105)⁴⁸¹

Başından hacamat yaptıran kişi turşu yemekten uzak durmalıdır:

Hacâmat kim ki iderse kafâdan
Yimesün turşu kurtıla belâdan (b. 119)⁴⁸²

Tatlı ve yemiş yedikten sonra su içilmemelidir:

Yidikden soñra helvâ vü yemişler
Su içmek key hatâ durur dimişler (b. 69)⁴⁸³

Bazı nasihat-nâmelerde şifa vereceğine inanılan çeşitli tariflere yer verilmiştir. Mehmed Nûrî Şemseddîn Efendi’nin *Nasihat-nâme* adlı eserinde bu duruma örnek teşkil edecek bir beyit yer alır. İlgili beyitte şair; Yasîn Suresi bir kağıda yazılır, bir kase içinde harfleri eritilir ve o su daima içilirse kişinin şifa bulacağını söyler :

Yazup bir kâseye Yâsîn ezesiz su ile harfîn
İçesin dâimâ suyn gelür sıhhat şifâsından (b.70)

⁴⁸⁰ Kaplan, “Âhî Çelebi’ye Atfedilen Bir Tıb Mesnevîsi: Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet”, s. 163.

⁴⁸¹ Kaplan, “Âhî Çelebi’ye Atfedilen Bir Tıb Mesnevîsi: Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet”, s. 166.

⁴⁸² Kaplan, “Âhî Çelebi’ye Atfedilen Bir Tıb Mesnevîsi: Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet”, s. 167.

⁴⁸³ Kaplan, “Âhî Çelebi’ye Atfedilen Bir Tıb Mesnevîsi: Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet”, s. 165.

Manzum nasihat-nâmelerde sosyal hayatla ilgili yer alan konulardan biri nâsîh ve nasihatın muhatabı arasındaki ilişkidir. Yalnızca Allah rızasını kazanmak için güzel bir niyetle yapılan bu iş için muhatap kitleden beklenen tavır açıkça belirtilmiştir. Böylece müellifler, nasihat edilen kişinin nasihat eden kişiye tavrının nasıl olması gerektiği konusunda da nasihat etmekten geri durmamışlardır. Mehmed Emîn Müftîzâde'nin *Levh-nâme* adlı eserinde bu konu ile ilgili kısımlar dikkate değerdir:

Hayır kasdı ile biri buyursa
Saña lââyık degil işüñ dir ise

Cevâb it hak buyurduñ itdüñ ikâz
Saña ecrin muza'af ide Feyyâz

Dime nush idecek âdem midür o
Dime tahkîr ile lââyık degil bu

O kimdür baña ta'lîm ide hayrı
Hemân o mı bilür bilmez mi gayrı

Bulur fırsat saña o demde şeytân
İder igvâ sözine eyle 'isyân

Murâdı la'nedür kalbi degil sâf
'Özür bilmez dahı hîç itmez insâf (b. 88-93)⁴⁸⁴

Cemâlî, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserinde, bu sefer nasihat edilen kişiye şöyle bir hatırlatmada bulunur:

Nasîhat diñlemek insâna âsân
Hüner anı kabullenmekdür ey cân (b. 127)⁴⁸⁵

Manzum nasihat-nâmelerde insanların birbirleri ile olan ilişkilerini olumlu yönde düzenlemek gayretindeki nasihatlerin yanı sıra, bireyin hayvanlara karşı nasıl

⁴⁸⁴ Yiğiterol, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, s. 58-59.

⁴⁸⁵ Ceyhan-Koşık, "Cemâlî'nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i", s. 57.

bir tutum içinde olması gerektiği ile ilgili tavsiyeler de yer almıştır. Müellifler eserlerinde hayvan sevgisi, hayvanlara iyilik ve ihsanda bulunmanın fazileti, onlara merhametle yaklaşmanın gerekliliği ile ilgili konulara temas etmiştir.

Keşfi, *Te'dîb-nâme* adlı eserinde hacca giden bir kişinin susamış bir köpeğe abdest almak ve içmek için sakladığı suyu vermesini ve sonrasında olanları şöyle anlatır:

Görüb o segûn hâletin ol 'azîz
 Yerinden terahhum idüb turdî tîz

 Meger saklamışdı ol nîk-hû
 Vuzûya ve kendüye içmege su

 Kesüb kendü nefsinden ol pîr-kâr
 Sege virdi ol suyu bî-ihyâr

 Çü seg tâze dil oldı nûş itdi âb
 Revân şeyhe hâtifden irdi hitâb

 Ki ahsent ey merd-i rûşen-nazar
 Tamâm oldı haccuñ dön itme sefer

 Senüñ âb-ı rûyuña hüccâca heb
 'Atâ eyledi hac sevâbını Rab (b. 79-84)⁴⁸⁶

Genel olarak üç başlıkta incelediğimiz manzum nasihat-nâmeler, konuları bakımından çok çeşitli ve renkli eserlerdir. Bu eserlerde okuyucu dinden, tasavvufa ve genel ahlâk kurallarına kadar pek çok nasihatın muhatabıdır. Öyle ki müellifler verdikleri öğütlerle, bireye günlük hayatın pratiklerinde kendisi için gerekli olan pek çok bilgi ve tavsiyeye ulaşma imkânı sağlar. Onlar, bunu yaparken de zaman zaman sözle yapılan uyarılardan öteye geçer; gerekli çözüm yolları ve reçetelerle karşımıza çıkarlar.

⁴⁸⁶ Üst, *Keşfi Te'dîb-nâme (İnceleme-Metin)*, s. 33-34.

2.5. Kullanılan Nazım Şekilleri ve Vezin

Çalışmamıza konu olan 69'u telif, 23'ü tercüme toplam 92 nasihat-nâme; oluşturuldukları nazım şekli, türleri ve vezinleri bakımından incelenmiştir. Bu incelemelerden çıkan sonuca göre manzum nasihat-nâmelerde kullanılan en yaygın nazım şeklinin “mesnevî” olduğu tespit edilmiştir.

Her beyitin kendi arasında kafiyelenmesi sureti ile oluşturulan mesnevî; nazımdaki kolaylığı, beyit sayısının binlerce beyite kadar uzanabilirliği, aşk hikâyelerinden didaktik ve ahlâkî eserlere kadar pek çok konuda yazılabilirliği ile klâsik Türk edebiyatında en fazla tercih edilen nazım şekillerinden olmuştur.⁴⁸⁷

Esmâ-i hüsnâ, mevlid-i Nebî, hilye-i Nebî, gazavât-ı Nebî, kırk hadis, menâkıb-nâme gibi pek çok türün yazımında kullanılan mesnevî, nasihat-nâme türünün oluşumunda da en çok tercih edilen nazım şekillerinden biri olmuştur. Nitekim tedkik edilen 90 eserin 75'inde bu nazım şekli tercih edilmiştir. Ahmed Resmî Efendi'nin ulaşamadığımız *Pend-nâme* tercümesi ve Vizeli Ramazan b. Emîn'in kaside şeklinde kaleme aldığı *Pend-nâme-i Şeyh Sa'dî* isimli eseri dışında tüm tercüme nasihat-nâmelerin de yine bu formda oluşturulduğu söylenebilir.

Manzum nasihat-nâmelerin yazımında mesnevîden sonra en çok kullanılan nazım şekli “kaside”’dir. İncelediğimiz eserlerden 12'sinin bu nazım şekli ile yazıldığı görülmüştür. Mesnevî ve kaside dışında üç adet eser ise “tercî-i bend” şeklinde kaleme alınmıştır. Böylece sayısı 92'ye ulaşan telif ve tercüme nasihat-nâmenin nazım şekli ile ilgili genel bir değerlendirme yapılabilmiştir. Ancak dörtlüklerle nazmedilen *Atebetü'l-Hakâyık* bu özelliği ile diğer nasihat-nâmelerden hâriç tutulmuştur.

Bazı nasihat-nâmelerde asıl şeklin yanı sıra, eser içerisinde farklı nazım şekillerine de rastlanmıştır. Örneğin, Ârif'in *Ravzatü't-Tevhid* adlı eseri mesnevî formunda kaleme alınmış olmasına rağmen 67 mesnevî manzumesine karşılık; 31

⁴⁸⁷ Ahmet Kartal, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevî”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, S. 10, 2007, s. 357.

gazel, 15 kaside ve 3 murabba'ı muhtevidir. Nidâ'î'nin *Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî*, Uralı Ya'kûb oğlu Hüseyin'in *Nasihat-nâme*'si de bu örneklerden bazılarıdır.

İncelenen telif nasihat-nâmeler içerisinde en büyük hacme sahip eser Muhammed-i Şerîfî'nin *Pend-i Gülistân* adlı eseridir. Tenkitli metni 12.505 beyitten oluşan bu eseri, yaklaşık 10. 000 beyit ile Hüseyin Ahmed b. Sirozî'nin *Câmi'u'n-Nasâyih* ve 8977 beyit ile Ahmed-i Mürşidî'nin *Pend-nâme*'si takip eder.

20 beyit ile Meşâmî'ye ait *Pend-nâme* manzum nasihat-nâmelerin en küçük örneğini teşkil eder. Onu, 23 beyit ile *Nasihat ve İbret ve Mine'd-Dünyâ* ve 34 beyit ile Abdurrahmân-ı Gubârî'nin *Pend-nâme*'si izler.

Tercüme nasihat-nâmelerin en hacimli örneği ise Bedr-i Dilşad'ın *Murad-nâme*'sidir. Tenkitli metni 9818 beyitten oluşan *Murad-nâme*'ye karşılık en küçük tercüme nasihat-nâme 64 beyit ile *Pend-nâme-i Şeyh Sa'dî* dir.

Manzum nasihat-nâmelerin vezin özelliklerine bakıldığında ise bu türün yazımında en çok tercih edilen aruz kalıbının “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” olduğu görülmüştür. Hezec bahrinde yer alan bu kalıp, Türk şairler tarafından kısalığı ve işlekliliği nedeni ile daha çok mesnevî biçiminde yazılan eserlerde kullanılmıştır.⁴⁸⁸ Zira, incelenen eserlerden 22 tanesinin bu kalıpla yazılmış olması yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir.

Nasihat-nâme müelliflerinin en çok kullandığı ikinci kalıp ise “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün”dür. Türk şiirinde en çok kullanılan aruzun remel bahrine ait olan bu kalıpla⁴⁸⁹ toplam 19 eser nazma çekilmiştir. Bu sayılar eserlerin kaleme alındığı ana vezinlerden hareketle hesaplanmıştır. Ancak bazı durumlarda eser içerisinde yer alan farklı nazım şekillerinde vezin kalıbının da değişmesi söz konusudur. Örneğin, Emîrî'nin *Gülşen-i Ebrâr* adlı mesnevîsinde eserin esas kalıbı olan “müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün”ün yanı sıra çeşitli manzumelerde “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün”,

⁴⁸⁸ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 176.

⁴⁸⁹ Mustafa İsen, “Aruzun Anadolu'daki Gelişme Çizgisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 121.

“fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün”, “mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün” kalıplarına da yer verilmiştir.

Muhammed-i Şerîfî’nin *Pend-i Gülistân* adlı eseri vezin bakımından dikkat çekici bir eserdir. Öyle ki eserin ilk dört bölümü vezinsiz yazılmıştır. Mesnevînin asıl konusunu teşkil eden 93 bölümlük kısımda ise birden fazla aruz kalıbının kullanıldığı görülür. Bu eserde remel bahrinden “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün”; hecez bahrinden “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün”; recez bahrinden ise “müstef‘ilâtün müstef‘ilâtün” kalıpları kullanılmıştır. Şair, eserinde üç bahire yer verdiğini de bizzat ifade etmiştir:

Didim üç bahr ile bu pendimi hep
İtmedim gayrı vezn olmaya ta‘ab (b. 207)⁴⁹⁰

Vezin bakımından tedkik edilen eserlerin bir kısmında vezin kusurlarına rastlanmaktadır. Bazı beyitlerin ise aruza hiç uymadığı görülür. Süleymân-ı Penâhî *Nasihat-nâme*’si, Sıdkî Baba *Nasihat-nâme*’si bu eserlere örnek olarak gösterilebilir.

Tercüme nasihat-nâmeler vezin yönü ile incelendiklerinde kaynak metinle tercüme nasihat-nâmede kullanılan aruz kalıbının aynı olduğu görülmektedir. İncelenen eserler arasında bu duruma muhalif iki esere rastlanmıştır. Bu eserlerden *Bâkûre*’de, kaynak metnin “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbına mukabil “mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün”; bir diğer eser *Kerîma*’da ise yine kaynak metnin “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbına karşılık “mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ûlün” kalıbı kullanılmıştır.

Nazım şekli, vezin ve beyit sayısı bakımından ayrıntılı incelemesi yapılan telif ve tercüme nasihat-nâmelerin bu özellikleri aşağıda verilen iki ayrı tabloda bir bütün olarak özetlenmiştir:

⁴⁹⁰ Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistan Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 245.

Tablo 1: Telif Nasihat-nâmeler

Müellif	Eser adı	Beyit sayısı	Nazım şekli	Vezni
Yûsuf Has Hâcib	<i>Kutadgu Bilig</i>	6645	Mesnevî	fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl
Edîb Ahmed-i Yûknekî	<i>Atebetü l-Hakâyık</i>	101	Dörtlük	fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl
Yunus Emre	<i>Risâletü’n-Nushiyye</i>	600	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
Âşık Paşa	<i>Dâsitân-ı Vâsf-ı Hâl-i Her Kesî</i>	39	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Ahmed Fakîh	<i>Çarh-nâme</i>	83	Kaside	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
Refî‘î	<i>Beşâret-nâme</i>	1451	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Ârif	<i>Mürşidü l-Ubbâd</i>	2042	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Mürîdî	<i>Pend-i Ricâl</i>	3748	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Şeyh Eşref b. Ahmed	<i>İbret-nâme</i>	885	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Şeyh Eşref b. Ahmed	<i>Nasihat-nâme</i>	503	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
<i>Saruhanlı Gülşenî</i>	<i>Râz-nâme</i>	982	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Ahmed-i Îlâhî	<i>Pend-nâme</i>	45	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Diyarbakırlı Halîlî	<i>Pend-nâme</i>	98	Kaside	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
?	<i>Nasihat-nâme Der Beyân-ı Hikmet</i>	161	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
Yetîmî	<i>İbret-nâme</i>	99	Kaside	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
Hatâyî	<i>Nasihat-nâme</i>	168	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
Güvâhî	<i>Pend-nâme</i>	2133	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
Hızrî	<i>Âb-ı Hayât</i>	2318	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
İbrahim-i Gülşenî	<i>Pend-nâme</i>	196	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
Ârif	<i>Ravzatü t-Tevhîd</i>	6143	Mesnevî	Çeşitli
Keşfî	<i>Te’dîb-nâme</i>	1343	Mesnevî	fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl
Nidâ’î	<i>Genc-i Esrâr-ı Ma‘ânî</i>	3913	Mesnevî	fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl

Cemâlî	<i>Risâle-i Durûb-ı Emsâl</i>	380	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Behiştî	<i>Heşt Behişt</i>	1124	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Sâlih Çelebi	<i>Dürer-i Nesâiyih</i>	82	Kaside	müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün
Abdurrahmân-ı Gubârî	<i>Pend-nâme</i>	34	Tercî'-i bend	fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Şemseddîn-i Sivâsî	<i>İrşâdü'l-Avâm</i>	255	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Meşâmî	<i>Pend-nâme</i>	20	Kaside	mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Şemseddîn-i Sivâsî	<i>Gülşen-âbâd</i>	557	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Taşlıcalı Yahyâ	<i>Kitâb-ı Usûl</i>	3237	Mesnevî	fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül
Şemseddîn-i Sivâsî	<i>Mir'âtü'l-Ahlâk</i>	4520	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Hüseyin Ahmed b. Sirozî	<i>Câmi'u'n-Nasâiyih</i>	10.000	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Askerî	<i>Pend-nâme</i>	149	Tercî'-i bend	fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Emîrî	<i>Gülşen-i Ebrâr</i>	1032	Mesnevî	müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün
Cinânî	<i>Cilâü'l-Kulûb</i>	3315	Mesnevî	fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül
Şemseddîn-i Sivâsî	<i>Pend-nâme</i>	69	Kaside	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Emîrî	<i>Mir'âtü'l-Ebrâr</i>	1374	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Adlî Hasan Efendi	<i>Tergîbât</i>	1723	Mesnevî	fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Urlalı Ya'kûb Oğlu Hüseyin	<i>Miftâh-ı Cennet</i>	4019	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Muhyiddîn-i Kâdirî	<i>Nasihat-nâme</i>	7997	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Kadızâde Mehmed İlmî	<i>Kadınlara Nasihat</i>	95	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Mantıkî	<i>Nasihat-nâme</i>	36	Kaside	mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün
Tokatlı İshâk Efendi	<i>Nazmu'l-Ulûm</i>	422	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Adnî Receb Dede	<i>Pend-nâme</i>	210	Kaside	fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Fasîh Ahmed Dede	<i>Behişt-âbâd</i>	1230	Mesnevî	mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün
Esîrî	<i>Pend-nâme</i>	427	Mesnevî	fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Vassâf Abdullâh Efendi	<i>Hayâl-i Behçet-âbâd</i>	1105	Mesnevî	mef'ülü mefâ'ilü fe'ülün

Nâbî	<i>Hayriyye</i>	1660	Mesnevî	fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün
Safî Mustafa Efendi	<i>Gülşen-i Pend</i>	2933	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün
Diyarbakırlı Emîrî	<i>Nasihat-nâme</i>	145	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
?	<i>Öğüt-nâme</i>	95	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün
Muhammed Emîn Müftizâde	<i>Levh-nâme</i>	779	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün
Ahmed-i Mürşidî	<i>Pend-nâme</i>	9557	Mesnevî	“fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün”
Tameşvarlı Na‘îmüddîn	<i>Silk-i Cevâhir</i>	394	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün
Sünbülzâde Vehbî	<i>Lutfiyye</i>	1181	Mesnevî	fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün
Oflu Bilâl Efendi	<i>Nasihat-nâme</i>	81	Kaside	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Zarîfî	<i>Pend-nâme</i>	1071	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Süleymân-ı Penâhî	<i>Nasihat-nâme</i>	203	Mesnevî	Çeşitli
Muhammed-i Şerîfî	<i>Pend-i Gülistân</i>	12505	Mesnevî	Çeşitli
?	<i>Nasihat ve İbret Mine ‘d-Dünyâ</i>	23	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Halil Efendi	<i>Lübbü’n-Nesâyih</i>	482	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Ahmed-i Süzî	<i>Pend-nâme</i>	95	Mesnevî	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün
Vak‘anüvis Es‘âd Efendi	<i>Pend-nâme</i>	449	Tercî‘-i Bend	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün mef‘ülü mefâ‘ilü mefâ‘ilün fâ
Mehmed Nûrî Şemseddîn Efendi	<i>Nasihat-nâme</i>	79	Kaside	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün
Hüseyin Kudsî-yî Edirnevî	<i>Pend-i Mahdûmân</i>	750	Mesnevî	Çeşitli
Harputlu Ömer Na‘îmî Efendi	<i>Manzûme-i Na‘îmiyye</i>	654	Kaside	mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün
Sıdkî Baba	<i>Nasihat-nâme</i>	1454	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Mehmed Nâzım Paşa	<i>Nasihat Manzumesi</i>	36	Kaside	mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün
?	<i>Maksûd-ı Nasihat</i>	2285	Mesnevî	fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Tablo 2: Tercüme Nasihat-nâmeler

Müellif	Eser adı	Beyit sayısı	Nazım şekli	Vezni
Ahmed-i Dâ'î	<i>Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Püsereş Hürmüz-i Tâcdâr</i>	115	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Seher Abdal	<i>Tercüme-i Sa'âdet-nâme</i>	500	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Bedr-i Dilşâd	<i>Murad-nâme</i>	9818	Mesnevî	fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül
Şemseddîn-i Sivâsî	<i>İbret-nümâ</i>	4890	Mesnevî	mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
Sabâyî	<i>Sırât-ı Müstakîm</i>	730	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Za'îfî	<i>Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih</i>	1573	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Edirneli Nazmî	<i>Tercüme-i Pend-i Attâr</i>	3000	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Emre	<i>Terceme-i Pend-nâme-i Attâr</i>	955	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Mecîdî	<i>Tercüme-i Pend-i Attâr</i>	1234	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Seyyid Ali b. Hasretî	<i>Tercüme-i Pend-nâme</i>	?	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Şu'ûrî Hasan Efendi	<i>Tercüme-i Pend-i Attâr</i>	542	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Ahmed Resmî Efendi	<i>Tercüme-i Pend-i Attâr</i>	?	?	?
Siyâhîzâde Ali Efendi	<i>Gülşen-i Ahbâr</i>	847	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Yemezzâde Süleymân Rüşdî	<i>Tercüme-i Kitâb-ı Pend-i Attâr</i>	809	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Mehmed el-Hüseynî	<i>Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr</i>	?	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Seyyid Alî Rızâ	<i>Riyâzü'r-Rızâ</i>	880	Mesnevî	fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Hoca Mes'ûd	<i>Ferheng-nâme-i Sa'dî</i>	1081	Mesnevî	fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl
Za'îfî	<i>Bâğ-ı Behişt</i>	5040	Mesnevî	fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl
Abdî	<i>Bostân Tercümesi</i>	7118	Mesnevî	fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl
Abdî	<i>Bâğçe</i>	2167	Mesnevî	fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl
Mehmed İzzet Paşa	<i>Gonca-i Bostân</i>	?	Mesnevî	fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl
Ömer İhyâ	<i>Bâkûre</i>	222	Mesnevî	mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün
Vizeli Ramazan b. Emîn	<i>Pend-nâme-i Şeyh Sa'dî</i>	67	Mesnevî	mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün

2.6. Üslûp Özellikleri

Benimsenen tarz, izlenen yol anlamına gelen üslûp; dil ve edebiyatta kişinin duygu ve düşüncelerini dile getirme biçimi, bunu yaparken seçtiği kelimeler, cümle ve terkipler, kısacası dili kullanma şekli olarak tanımlanabilir. Anlatış, biçem, eda, tarz kelimeleri ile de karşılanan bu kavram, bir yazarın dili kendine has kullanım şeklini ifade ettiği gibi; edebî akıma, edebî türe, okura, eserin yazılış amacına göre çeşitli isimler de alabilir.⁴⁹¹ Bu başlıkta, müelliflerin nasihat-nâmelerindeki üslûp özelliklerinden hareketle manzum nasihat-nâme türüne özgü genel üslûp hususiyetleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Nitekim manzum nasihat metinlerinin muhtevası, amacı, metinleri oluşturan yazarın sosyo-kültürel seviyesi, psikolojik durumu ve hitap ettiği kitle bu türe özgü bir üslûbun gelişmesine etki etmiştir.⁴⁹² Manzum nasihat-nâmelere ait üslûp özellikleri

⁴⁹¹ Alim Kahraman, “Üslûp (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 387.

⁴⁹² Şerif Aktaş üslûba etki eden hususlarla ilgili şunları söyler: “Göndergenin, daha geniş anlamıyla muhtevanın üslûbu belirleyici bir tarafı vardır. İlmi bir gözlem, bir ölüm haberi, ölümün sebep olduğu matemi konu alan yazı, aynı ölüm olayı ile ilgili doktor raporu farklı kelime ve kuruluşlarla ifade edilir. Millî Mücadele yıllarını anlatan tarih, roman ve şiirler; aynı olayları aynı muhtevayı dikkatlere sunsalar bile aynı dil işaretlerini ve dil kurallarını kullanmazlar. Ayrıca göndericinin mizacı, kültürü, içinde bulunduğu ruh hâli, niyeti, alıcı durumundaki insan ve insanlarla ilişkisi, onun dilin sunduğu imkânlar arasından yapacağı seçimi etkiler. Dilin imkânları da, zamana bağlı olarak daralır veya genişler. Göndericinin mesajı iletmedeki gayesini de gözden uzak tutmamak gerekir. O, okuyucu ve dinleyicisini eğlendirmek, heyecanlandırmak, şartlandırmak isteyebilir. Bu durumlarda, ona bilgi vermek ve bazı hususları öğretmek için seçtiği dil malzemesinden daha farklı unsurlara başvuracaktır.” (Şerif Aktaş, *Edebiyat Üslûp ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, ss. 33-34).

incelenirken bu etkenler de göz önünde bulundurulmuş ve konu üç ana başlıkta ele alınmıştır:

2.6.1. Anlatım teknikleri

Tüm yazınsal türlerde olduğu gibi manzum nasihat-nâmelerde de duygu ve düşünceyi ifade etmek için çeşitli anlatım tekniklerinden faydalanılmıştır. Asıl hedefi bireyi ve toplumu eğitmek olan söz konusu metinlerde bu amaca bağlı olarak didaktik anlatımın yaygın olarak kullanıldığı görülür. Öğreticilik yönü ağır basan nasihat-nâmelerde müellifler, “Hâkim Bakış Açısı ve Anlatıcı Biçimi” olarak tanımlanan “her şeyi bilen ve gören anlatıcı” konumundadır.⁴⁹³ Onlar, kullandıkları kelime ve terkipler ile gayelerinin okuyucuya ders vermek olduğunu her fırsatta hissettirirler. “Beri gel, kulağını aç, kulak tut, kulak ver, sözlerimi kulağına küpe et” gibi ifadelerle öğreticilik vasıflarına vurgu yapar ve eserlerinin didaktik yönüne dikkat çekerler.

Ârif, *Mürşidü'l-Ubbâd* adlı eserinde okuyucudan kendisini dikkatlice dinlemesini ister:

Kulaguñ açgıl berü hikmet budur
Agzuñı açgıl berü şerbet budur (b. 8)⁴⁹⁴

Na'îmüddîn Tameşvârî, *Silk-i Cevâhir* adlı eserinde okuyucuya aklını başına alarak kendisine kulak vermesini söyler:

Gereklüdür dirüben başuna hûş
Dil ü cân ile tut benden yana gûş (b. 26)⁴⁹⁵

Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye* adlı eserinde oğlundan, babacan bir şekilde yaptığı tavsiyeleri dinlemesini ve bunları kulağına küpe etmesini ister:

⁴⁹³ Geniş bilgi için bk. (Ali Yakıcı vd. , “Bakış Açısı ve Yaklaşım Biçimleri”, *Üniversiteler İçin Türkçe-1 Yazılı Anlatım*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2016, s. 71).

⁴⁹⁴ Tunç, *Ârif Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*, s. 437.

⁴⁹⁵ Esir, “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddîn ve Pend-nâme'si”, s. 62.

Pederâne sühanum gûş idesin
Dür gibi gûşuña mengûş idesin (b. 41)⁴⁹⁶

Manzum nasihat-nâmelerde didaktik anlatımdan sonra hâkim olan anlatım tekniği “açıklayıcı anlatım”dır. Açıklayıcı anlatımda okuyucuya herhangi bir konu hakkında bilgi vermek ve anlatılmak istenen konuyu berraklaştırıp iyice anlaşılmasını sağlamak esastır.⁴⁹⁷ Öğreticilik yönü ağır basan manzum nasihat-nâmelerde de nasihatlerin yanı sıra okuyucuya çeşitli konularda bilgi verilmiş; verilen nasihat ve bilgilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla açıklama yoluna gidilmiştir.

19. asrın en hacimli nasihat-nâmelerinden Muhammed-i Şerîfî’ye ait *Pend-i Gülistân* adlı eserin “Mebhas-ı Şürb-i Duhan” adlı bölümünde, tütün alışkanlığından uzak durulması konusunda öğütler verilmiştir. Bu öğütlerden önce şair, tütünün nasıl bir belâ olduğuna dair açıklamalar yapmıştır:

Zikr-i Hakk’ı saña nisyân itdürür
Gice gündüz gaybet efsân itdürür

Hem zikirden göstürür sende nişân
Güft ü gû çok itdürür suç-ı lisân

Hâlî eyler tâ‘atinden vaktüni
Dîk-ı nefis eyler keser hûb savtuñı

Agzuña ol zehr-i mârından kusar
Yigrenür ol kokudan yâruñ küser (b. 7546-7549)⁴⁹⁸

Ayrıca müellif, bu izahatları Allah rızasını kazanmak ve bu alışkanlığın kerihliğini ortaya çıkarmak için yaptığını ifade etmiştir:

⁴⁹⁶ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye -Metin Tespiti-*, s. 43.

⁴⁹⁷ Şerif Aktaş-Osman Gündüz, “Anlatım Biçimleri”, *Yazılı ve Sözlü Anlatım: Kompozisyon Sanatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 91.

⁴⁹⁸ Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistan Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 726.

Söyleyelim hasbeten li'llâh içün
Ol mazarrat nekbeti ikrâh içün (b. 7537)⁴⁹⁹

Açıklayıcı anlatımı desteklemek için müellifler, zaman zaman bazı yöntemlere başvurmuşlardır. Bunların başında “tanımlama” gelmektedir. Bir şeyin kendine özgü belirgin yanlarını herkesin anlayabileceği dilde ifade etmek olan tanımlama yöntemi, manzum nasihat-nâmelerde sıklıkla karşımıza çıkar.

17. asır âlim ve şairlerinden Tokatlı İshâk Efendi *Nazmu'l-Ulûm* adlı eserinde çeşitli ilimler hakkında okuyucuyu bilgilendirirken bu ilimlerle ilgili pek çok tanım ve açıklamalara yer verir. Eserin “Der Beyânı ‘İlmü’t-Tasavvuf ve'l-Ahlâk” adlı bölümünde tasavvuf şöyle tanımlanmıştır:

Nedür dense tasavvuf di tezellül
Huşû‘ u meskenet sabr u tahammül

Tasavvuf sûfdan müştak degüldür
Tasavvuf cüz’ safâ-yı Hak degüldür

Bu dünyâdan tevellîdür tasavvuf
Rezâ’ilden tahallîdür tasavvuf

Hayât-ı sermedîdendür tasavvuf
Sıfât-ı Ahmedî’ dendür tasavvuf

Tasavvuf Hak yolından çıkmamakdur
Tasavvuf hükm ü şer‘i yıkmamakdur (b. 157-161)⁵⁰⁰

Açıklayıcı anlatımı desteklemek için kullanılan yöntemlerden biri de “örnek gösterme”’dir. Manzum nasihat-nâmelerde yer alan örnekler; verilen nasihatlerle ilişkili olarak daha ziyade ayet, hadis, peygamberler, din büyüklerinin yahut daha evvel yaşamış kişi ve kavimlerin hayatlarından örnek olaylar şeklinde karşımıza çıkar.

⁴⁹⁹ Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistan Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 726.

⁵⁰⁰ Özfirat, *Tokatlı İshâk Efendi’nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le’âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, s. 194.

Örneğin, Yûnus Emre *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinin “Dâstân-ı Buhl u Hased” bölümünde cimrilik ve hasetten uzak durulması konusunda çeşitli tavsiyelere yer vermiştir. Bu bölümde Mûsâ Peygamber Devri’nde yaşamış ve zenginliği ile meşhur Kârûn’un cimriliğinin, servetine mağrur oluşunun onu hazırladığı sona dikkat çekilmiştir. Cimrilik ve hırsın kötü bir haslet olduğu tüm serveti ile yere batırılan Kârûn⁵⁰¹ örneğinden hareketle desteklenmiştir:

Bahîl olan kişi Kârûn’la kopar

Anuñ gibi o dahı mâla tapar

Diyelim diñle Kârûn’un zevâlin

Virüp îmânını virmedi mâlın

Çü Kârûn’a malıçün buyruk indi

Zekâtı virmedi vü dîni döndi

Diyicek virmezem yir yutdı anı

Topugından dizine geldi cânı (b. 370-373)⁵⁰²

Manzum nasihat-nâmelerde örnekleme yoluna gidilirken sakınılması istenilen davranışlar kibir-şeytan, hırs-Kârûn, kıskançlık-Kâbil, şöhrete düşkünlük-Şeddâd gibi ilişkiler çerçevesinde örneklendirilerek anlatılmıştır. Teşvik edilen davranışlar ise güzel ahlâk-Hz. Peygamber, sadâkat-Hz. Ebûbekir, sabır-Hz. Yûsuf, ilme itibar-Hz. Alî gibi ilişkiler çerçevesinde okuyucuya aktarılmıştır. Burada dikkati çeken hususlardan biri, olumlu özelliklerde yalnız din ve devlet büyüklerinin örnek şahsiyet olarak gösterilmeyişleridir. Nitekim Müslüman olmadıkları hâlde güzel meziyetleri ile tarih sahnesinde yer etmiş şahsiyetlere de, bu eserlerde verilen örneklerde tesadüf edilmektedir. Bu da manzum nasihat-nâmelerin dinden önce ahlâka verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değerdir.

⁵⁰¹ Kasas 28/ 78-82.

⁵⁰² Tatcı, *Risâletü'n-Nushiyye (Tenkitli Metin)*, s. 89-90.

Şeyh Eşref b. Ahmed, *İbret-nâme* adlı eserinde Cahiliyye Devri'nin cömertliği ile öne çıkan şairi Hâtim et-Tâî ve yine adaleti ile şöhret bulmuş Sâsânî Devleti Hükümdarı Nûşîrevân'ı örnek şahsiyet olarak göstermiştir:

Gerçi Hâtem kâfiridi nâ-murâd
 Ger sehâvet anı kıldı eyü ad

 Ger Mecûsdı kisri-yi Nûşîrrevân
 Adı anuñ adlile toldı cihân (b. 200-201)⁵⁰³

Manzum nasihat-nâmelerde kullanılan başka bir anlatım tekniği de “betimleme”’dir. Tasvirici anlatım da denilen bu teknik; nesnelerin niteliklerini ve bu niteliklerin duyularımızda bıraktığı izlenimi okuyucunun zihninde canlandırarak şekilde anlatmaktır.⁵⁰⁴ Manzum nasihat-nâme müelliflerinin de eserlerinde âdeta sözcüklerle resim çizdikleri örneklere rastlamak mümkündür. Güvâhî'nin *Pend-nâme* adlı eserinde Ayas Paşa ile ilgili yer verilen bir hikâyede anlatılan iftar sofrası çok canlı bir şekilde tasvir edilmiştir:

Pilâv-ı çerb anuñçün bî-bedeldür
 Bir etlü cânlu sîmîn ten güzeldür

 Geyer zerrîn kabâyı hûb zerde
 Ne tatlu yâr olur mahbûb zerde

 Kaşık gavvâsı taldugınca vâfir
 Çıkarur bahr-i zirveden cevâhir

 Gülâca eyle virilmiş halâvet
 Ki virür gün yüzün gören salâvat

⁵⁰³ Demir, *Şeyh Eşref Bin Ahmed'in İbret-nâme Adlı Mesnevisi*, s. 19.

⁵⁰⁴ *Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım*, “Anlatım Yolları”, (ed. Serdar Odacı), Tablet Yayınları, Konya, 2018, s. 285.

Nazar kılan kızarmış baklavaya
İder teşbîh anı bedr olmuş aya (b. 143-147)⁵⁰⁵

Manzum nasihat-nâmelerde kullanılan anlatım tekniklerinden biri de “öyküleyici anlatım”dır. Tahkiyeci anlatım ismi ile de anılan bu teknikte anlatılmak istenen olay, hikâye yoluyla okuyucuya aktarılır. Bir anlatım tekniği olmasının yanı sıra dinî ve ahlâkî eğitimde bir yöntem olarak da kullanılan bu hikâyeler; okuyucuda model alarak öğrenme, özdeşim kurma, empati yapma gibi davranışları harekete geçirerek öğretim sürecini kolaylaştırır.⁵⁰⁶ Manzum nasihat-nâme müellifleri hikâyelerin bu özelliğinden hareketle verilmek istenen mesajları daha etkili kılmak için tahkiye yöntemine sıkça başvurmuştur. Ayrıca bu teknikle, serüvenin içine çekilen okuyucuda merak duygusu uyandırılmış ve metinlerdeki salt nasihat üslûbunun verdiği sıkıcılık ortadan kaldırılmıştır.

Manzum nasihat-nâme türüne ait telif veya tercüme ilk metinlerden itibaren “dâsitân, hikâyet, meclis” gibi müstakil başlıklarla bazen de metin içerisine derc edilmek sureti ile tahkiyeci anlatım tekniği ile karşılaşmıştır. Hızrî’nin *Âb-ı Hayât*, Ârif’in *Ravzatü’t-Tevhîd*, Şemseddîn-i Sîvâsî’nin *Gülşen-âbâd*, Emîrî’nin *Mir’âtü’l-Ebrâr*, Fasîh Ahmed Dede’nin *Behîşt-âbâd* isimli eserleri müstakil başlıklarla öyküleyici anlatımdan istifade edilen telif eserler arasında zikredilebilir. Şemseddîn-i Sîvâsî’nin *İbret-nümâ*, Bedr-i Dilşâd’ın *Murad-nâme*, Abdî’nin *Bostân Tercümesi* müstakil başlıklar ile öğütlerin yer aldığı tercüme nasihat-nâmelere örnek olarak verilebilir. Bunların dışında çoğu müellif, ayrı başlıklara yer vermeksizin eserinin herhangi bir yerinde tahkiyeci anlatım tekniğinden yararlanmıştır. Ahmed-i Mürşidî *Pend-nâme* adlı eserinin “Mebhas-ı Mülk-i Dünyâ” başlıklı bölümünde, dünya malının gelip geçici olduğuna dair şu hikâyeye yer verir:

Ol Benî İsrâîl’in vakti meger
Var idi mâllu ve devletlü bir er

⁵⁰⁵ Güvâhî, *Pend-nâme*, s. 101.

⁵⁰⁶ Geniş bilgi için bk. (Beyza Bilgin, “Ahlâk Terbiyesinde Dinî Hikâyeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.1, 1994, ss. 51-74; Muhiddin Okumuşlar, “Din Eğitiminde Etkin bir Yöntem Olarak Hikâye”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21, ss. 238-252).

İki oğlu var idi ol kişinin
Yoğ idi kaygusu anuñ başının

İrdi ölüm bu fenâdan gitdi ol
İki bölüşdi mâlını iki ogul

Bir sarây üzre nizâ‘ı kıldılar
Her birisi ben aluram didiler

Kıldılar gavgâ iki kardeş yamân
Gördiler bir kerpici çıkdı a‘yân

Dile geldi didi gâfillersiniz
Ne sebeb boşa nizâ‘ eylesiniz

Bildiğñ gibi degil tedbîr-i re’y
Ne seniñdir ne anuñdır bu sarây

Bu fenânın milki mihmân-hânedir
Buna mâlikem diyen dîvânedir (b. 336-343)⁵⁰⁷

Güvâhî'nin *Pend-nâme* adlı eserinde hikâyeler anlatılırken bazen hikâyet başlığı kullanılmış bazen de;

Bu arada münâsib bir hikâyet
Yazıldı kim alınmışdur rivâyet (b. 61)⁵⁰⁸

gibi beyitlerle hikâyelere geçiş sağlanmıştır.

Manzum nasihat-nâmelerde yer alan geçiş beyitleri, yalnızca hikâyelere geçişte kullanılmaz. Müellifler zaman zaman konular arası geçişlerde de beyitlere başvurmuşlardır. Bu da manzum nasihat-nâmelerin bir başka üslûp özelliğidir. Örneğın, Sıdkî Baba *Nasihat-nâme* adlı eserinde konular arasında başlık yerine beyit

⁵⁰⁷ Ahmed-i Mürşidî, *Pend-nâme*, s. 33.

⁵⁰⁸ Güvâhî, *Pend-nâme*, s. 94.

kullanmayı tercih etmiştir. Mezkûr eserde aşağıda verilen geçiş beytine 17 yerde rastlanmıştır:

Tahsîl-i rızâ-yı Hak ise merâm
Ayrılma hîç şerî'atdan ve's-selâm

Bu kısımda, manzum nasihat-nâmelerde kullanılan çeşitli anlatım teknikleri ve bu tekniklerle ilgili örnek beytlere yer verilmiştir. Özetle söylenilmesi gereken; müelliflerin maksatlarını ifade ederken kullandıkları yöntemlerin anlatımı tek düzelikten kurtardığı; okuyucuda ilgi uyandırdığı ve metinlerin muhtevalarına zenginlik kattığıdır. Bir sonraki başlıkta manzum nasihat-nâmelerin dil hususiyetlerine temas edilecektir.

2.6.2. Dil

Manzum nasihat-nâmeler okuyucuya faydalı olma arzusuyla kaleme alınan eserlerdir. Temel hedefleri bu olduğu için de müellifler, anlatmak istediklerini en güzel biçimde söylemekten çok, en anlaşılır biçimde söylemeyi önceler. Manzum nasihat-nâmelerin dil hususiyetleri incelendiğinde karşımıza sade, sanat kaygısından uzak, anlaşılır bir dil çıkması bu sebeptedir. Yalnız bu duruma istisna olarak Saruhanlı Gülşenî'nin *Râz-nâme* adlı eseri gösterilebilir. Eserde diğer nasihat-nâmelerin aksine ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılması dikkat çeker. Bu noktada eser müellifinin İran asıllı olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

İy giriftâr-ı hevâ vü hırs u âz
'Ömr kütâh u emel dûr u dırâz

Ger be-dem ger nîk iy nîgû-sirişt
Nakş-ı nakkâş-ı cihânem hûb-zişt

Zâd-ı râh-ı âhiretdür feyz-i cûd
Feyz-i cûd-ile müşerrefdür vücûd (b. 236, 275, 302)⁵⁰⁹

⁵⁰⁹ Yıldırım, 15. yüzyıl Şairlerinden Gülşenî-i Sarûhânî'nin *Râz-nâme* (Makâlât-ı Gülşenî) Adlı Eserinin Tenkitli Metni, s. 90, 96, 102.

Pek çok yerde konuşma diline yaklaşan bu eserlerde müellifler, “dinle, gel, işit, kulak ver, kulak dut” gibi sözlerle muhatabı karşısındaymışçasına nasihat eder bir edaya bürünür. Bu esnada okuyucu için kullanılan samimi ifadeler de dikkate değerdir. Müellifler; *Kur’ân*’da “Rabb’inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabb’in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; o, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”⁵¹⁰ ayeti ile önemine dikkat çekilen öğüt verme metoduna uyarak eserlerinde latif ifadeler kullanmışlar ve muhataplarına şefkatle yaklaşmışlardır. “Ahî, âkil, ammu, ammuzâde, bahtiyâr, beg, birâder, cân, cûvân/cevân, çelevî, dede, dost, fetâ, gözüm nûrî, hanım, kardaş/karındaş, muhterem, tâlib, yâr, yol erî” muhatap için kullanılan bu tür kelimelere örnek olarak verilebilir.

Cemâlî, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserinde okuyucuya “ammûzâde” diye hitap eder:

Evine dostunuñ ey ‘ammu-zâde
Sözüm tut varmagıl hadden ziyâde

Egerçi sen anı göre varursın
Velî çok görünüp usandırursın (b. 38-39)⁵¹¹

Zarîfî, *Pend-nâme* adlı eserinde muhatabına “bey” diye seslenir:

Âdem anın ile a‘râfdır begim
Cümle mahlûk içre eşrefdir begim (b. 59)⁵¹²

Kardeş, karındaş da müelliflerin sıklıkla kullandığı hitap şekillerinden biridir. Hatâyî, *Nasîhat-nâme*’sinde okuyucu için “karındaş” ifadesini kullanır:

İbâdetler başıdır ey karındaş
Salâvat ısk ile ger ola yoldaş (b. 76)⁵¹³

⁵¹⁰ Nahl 16/125.

⁵¹¹ Ceyhan-Koşık, “Cemâlî’nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl’i”, s. 52.

⁵¹² Arslan, *Pendnâme-i Zarîfî*, s. 13.

⁵¹³ Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatâyîleri)*, s. 244.

Nidâ'î, *Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî* adlı eserinde okuyucudan “yol eri” olarak bahseder:

Ko gayrıda bulmazsın iy yol eri
Girü Hakk'ı kendünde bul gel beri (b. 877)⁵¹⁴

Nasihat-nâme müelliflerinin muhatapları için kullandıkları ifadelerin en güzellerine babaların evlatları için yazdıkları nasihat-nâmelerde rastlanır. Bu ifadeler, bir babanın evladına duyduğu sevgi ve şefkatin söz libası giymiş hâlidir. Mehmed Emîn Müftîzâde, *Levh-nâme* adlı eserinde oğluna “gözüm nûrı, rûh-ı peder” gibi hoş ifadelerle seslenir:

Gözüm nûrı eyü fehm it makâmı
İdem zübde saña kasd u merâmı
Eyâ rûh-ı peder it hüsn-i ikbâl
Diyem niçe nesâyih lâzımü'l-kâl (b. 340, 405)⁵¹⁵

Nâbî, *Hayriyye* adlı eserinde oğlu Ebulhayr için “ciğer pârem, ömrümün varı, devlet ağacımın taze meyvesi, pertev-i nûr-ı hayâtım” gibi şefkat ve övgü dolu ifadelerle yer verir:

Cigerüm pâresi ‘ömrüm varı
Devha-i devletümüñ nev-bârı
Pertev-i nûr-ı hayâtum sensin
Mahz-ı hayr ü berekâtum sensin (b. 67- 68)⁵¹⁶

Manzum nasihat-nâmelerde yer alan bu yumuşak sözlerin yerini bazı eserlerde, muhatapların durumlarına uygun olarak, sert hatta küfre varan ifadeler alır. Sıdkî Baba *Nasihat-nâme* adlı eserinde şeriattan haber vermeyen sahte şeyh ve hocalar için şu sözleri sarfeder:

⁵¹⁴ Öztürk, *Ankaralı Hekim Nidâ'î Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî (İnceleme-Metin)*, s. 181.

⁵¹⁵ Yiğiterol, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, s. 92, 100.

⁵¹⁶ Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, s. 178.

Söylemez şer‘-i şerîfden halka hiç
İblîs’iñ a‘vânıdır pîç oğlu pîç (b. 916)⁵¹⁷

Ârif, *Ravzatü’ t-Tevhid* adlı eserinde ömrünü boşa geçiren insanlar için sert sözler söyler:

Gel iy sîretde hayvân sûret insân
Geçürdüñ ‘ömri zâyî‘ bunca ezmân (b.149)⁵¹⁸

Kadıẓâde İlmî Efendi ise kadınlara yönelik kaleme aldığı pend-nâmesinde oldukça hiddetli ifadelere yer verir:

‘Avratuñ taşra çıkarduñ gitdi dîn
Er olan taşra çıkarmaz ‘avratın
Kağı ‘avrat kim düğünlerde geze
Cennetüñ aşlâ koķısın koķmaya (b. 33, 41)⁵¹⁹

Manzum nasihat-nâmelerde bir üslûp özelliğı olarak atasözü ve deyimlerin sıkça kullanıldığı söylenebilir. Verilen öğütleri desteklemek için bir araç olarak kullanılan atasözleri ve deyimler, bazı nasihat-nâmelerde daha geniş yer bulmuştur. Güvâhî’nin *Pend-nâme’si*, Cemâlî’nin *Risâle-i Dûrûb-ı Emsâl* adlı eseri, Tameşvarlı Na‘îmüddîn’in *Pend-nâme’si* bu eserler arasındadır. Mezkûr eserler, içerdikleri atasözleri ve deyimler ile kültürümüzün söz varlığına ışık tuttukları için ayrı bir önem arz eder.

Cemâlî, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*’inde “Besle kargayı oysun gözünü” atasözünü şu şekilde dile getirmiştir:

Atalar sözidür bu ne kaçarsın
Büyüt kargayı gözüñi çıkarsın (b. 63)⁵²⁰

⁵¹⁷ Koşık, *Sıdkî Baba Nasihat-nâme-i Sıdkî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, s. 120.

⁵¹⁸ Gündüz, *Ravzatü t-Tevhîd Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkitli Metni*, s. 153.

⁵¹⁹ *Mecmû‘a’-i Eş‘âr*, vr. 87a, 87b.

⁵²⁰ Ceyhan-Koşık, “Cemâlî’nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*’i”, s. 53.

Tameşvarlı Na‘îmüddîn, *Pend-nâme* adlı eserinde “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.” atasözüne şu beyitte yer vermiştir:

Ko yatlu sözi kim vardur ziyânı
Çıkarur yahşı söz inden yılanı (b. 191)⁵²¹

Güvâhî *Pend-nâme*’sinde “baş göz olmak, bir taşla iki kuş vurmak, ekmeğini taştan çıkarmak, kendi yağı ile kavrulmak, yağmurdan kaçarken doluya tutulmak” gibi pek çok deyme yer verilmiştir.⁵²²

Baş göz olmak:

Bürâder ger huzûr isterisen bul
Şerî‘at emrine gir baş ü göz ol (b. 1285)⁵²³

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak:

Sakınup ilden açan sır delüye
Kaçup yağmurdan uğrar toluya (b. 977)⁵²⁴

Bu örneklerin dışında diğer nasihat-nâmelerin hemen hemen hepsinde az veya çok atasözü ve deyim yer almıştır.

Atasözü ve deyimlerin dışında, manzum nasihat-nâmelerde bilmece ve pek çok kelâm-ı kibâra da tesadüf edilir. Şeyh Eşref b. Ahmed *Nasihat-nâme*’si bu konuda dikkat çekicidir. Eserde toplam 12 adet bilmece yer almaktadır:

Ol ne ‘avratdur ki hiç er görmedi
Yıldı biñ kız togurur gökçek adı

⁵²¹ Esir, “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddîn ve *Pend-nâme*’si”, s. 69.

⁵²² *Pend-nâme-i Güvâhî*’de yer alan atasözleri ve deyimler ile ilgili geniş bilgi için bk. (Dilek Erenoğlu, “Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies*, vol. 2/4, Fall 2007, ss. 1150-1167).

⁵²³ Güvâhî, *Pend-nâme*, s. 188.

⁵²⁴ Güvâhî, *Pend-nâme*, s. 165.

Ol nedür kim cümle halk aña bilür

Günde elli kez toluban boşalur (b. 393, 403)⁵²⁵

Ârif, *Ravzatü t-Tevhîd* adlı eserinde “Önce yoldaş sonra yol” anlamı taşıyan kelâm-ı kibârı şöyle iktibas etmiştir:

Pes degül idi bular sâdık refîk

Didiler *evvel refîk sümme't-tarîk* (b. 2374)⁵²⁶

Manzum nasihat-nâmelere yönelik dil hususiyetleri ile ilgili değinilmesi gereken mevzulardan biri de bu eserlerde sıkça yer alan ayet ve hadis iktibaslarıdır. Müelliflerin İslâm ahlâk ve öğretilerini birey ve topluma kazandırmak için kaleme aldıkları eserlerinde kullandıkları iktibaslar; anlatılan konuyu tamamlayıcı, geliştirici ve verilmek istenen mesajı güçlendirici bir niteliğe sahiptir. Bu yapılarda iktibaslar tam, nâkıs, lafzî, meâlen olmak üzere çeşitli şekillerde karşımıza çıkar.

Celâlzâde Sâlih Çelebi'ye ait *Dürer-i Nesâyih*'den alınan beyitte lafzî ayet iktibas örneğini görmek mümkündür. Mezkûr beyitte şair, okura kendisinden daha refah konumda yaşayanlara bakıp üzülmemesi gerektiğini tavsiye ederken Zuhrûf Suresi 32. ayete gönderme yapmıştır. İlgili ayetin tamamında insanlara yaşamlarını devam etmeleri için gerekli olan nimetlerin verilmesinin Allah'ın takdirinde olduğu, Allah'ın istediğine fazla istediğine daha az verebilir olduğu ifade edilmiştir.⁵²⁷ İnsan bu âyete iman edip kendisini üzüntüden alıkoymalıdır:

نحن قسما'ya bak dime sakın kimseye

Saña bu râhat nedür baña bu mihnet neden (b. 32)⁵²⁸

⁵²⁵ Pehlivan, *Nasihat-nâme Şeyh Eşref b. Ahmed*, s. 110, 112.

⁵²⁶ Gündüz, *Ravzatü t-Tevhîd Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkitli Metni*, s. 411.

⁵²⁷ Zuhrûf 43/32: “Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında **onların geçimliklerini biz paylaştırdık**. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.”

⁵²⁸ Gündoğdu, *Divan-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih Tenkitli Metin-İnceleme*, s. 216.

Muhammed-i Şerîfî, *Pend-i Gülistân* adlı eserinde israfı karşı okuyucuyu uyarmış ve A'râf Suresi 31. ayete⁵²⁹ işaret etmiştir:

Ol Hudâ çün “*lâ yuhibbu 'l-müsriûn*”
Zümre-i müsriflere olma yakın (b. 5517)⁵³⁰

Halîl Efendi, *Lübbü 'n-Nesâyih* adlı eserinde Hz. Peygamber'in “Mü'min bir delikten iki kez sokulmaz”⁵³¹ hadisine şu beyitte anlam olarak yer vermiştir:

İki kerre kâzibe aldanma söylerse yalan
Bir delikten iki kerre 'âkile sokmaz yılan (b. 269)⁵³²

Seher Abdal, *Sa'âdet-nâme* adlı eserinde “Susmak kurtuluştur.” anlamına gelen “Es-samtü necât”⁵³³ rivayetini iktibas yapmıştır:

Eger bu sözden alduñ-ısa 'ibret
Ki *es-samtü necât* didi hazret (b. 159)⁵³⁴

Bazı nasihat-nâmelerde müstakil başlıklar hâlinde ayet ve hadisler ve akabinde ilgili ayet ve hadisin konusuna ilişkin nasihatler yer alır. Esîrî *Pend-nâme*'si bu duruma emsal teşkil eder. Eserin bir bölümünde Âl-i İmrân Suresi'nden alınan ayetin⁵³⁵ bir kısmı verilmiş, ayetin konusuna paralel olarak öfkeyi yutmak ile ilgili öğütler sıralanmıştır:

“Kâla'llâhu Subhânehu ve Te'âlâ ve'l-kâzımîne'l-gayza ve'l-âfîne 'anı'n-nâsi”

⁵²⁹ A'râf 7/31: “Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü **Allah israf edenleri sevmez.**”

⁵³⁰ Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistan Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 595.

⁵³¹ Buhârî, Edeb 83.

⁵³² İslamoğlu, “Halil Efendi'nin Lübbü'n-Nesâyih Adlı Eserinin Şekil ve Muhteva Özellikleri”, s. 130.

⁵³³ Bu şekliyle bir rivayet tespit edemedik; ancak *Keşfü'l-Hafâ*'da bu rivayetle aynı anlamı taşıyan “Men samete necâ/Susan kurtuldu.” şeklinde bir hadis rivayeti vardır. Bk. (Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, (thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc), Mektebetü İlmi'l-Hadîs, Dimeşk, t. y., II, 305, hadis nu: 2521).

⁵³⁴ Özağaç, *Seher Abdal'ın “Saadet-nâme” İsimli Mesnevisi (Metin-Muhteva-Tahlil)*, s. 107.

⁵³⁵ Âl-i İmrân 3/134: “Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, **öfkelerini yenerler, insanları affederler.** Allah işini güzel yapanları sever.”

Kim ki hışmın yuda iy tâze cüvân
Gussadan ol dem halâs olur hemân

Kakımasını bir kimse giçürse
Kim almak intikâmı güci yitse

Kıyâmetde halâ'ik içre Mevlâ
Münâdî itdüre ol Rabb-i a'lâ

Diyeler kankı hûrîyi dilerseñ
Alup gir cennete ger sen dilerseñ (b. 373-376)⁵³⁶

Manzum nasihat-nâmelerin bir kısmında yazıldığı yüzyıla göre Eski Anadolu Türkçesi'ne ait kelimelerin yer aldığı görülür. Ayrıca bazı eserlerde, müelliflerinin bulundukları çevreye bağlı olarak farklı dil ve ağız özelliklerine rastlanır.⁵³⁷ Bu eserlerin dil ve üslup özelliklerine ait bir değerlendirme için manzum nasihat-nâmelerde sade ve samimi bir dilin kullanıldığı; ayet, hadis, atasözü, deyim ve kelâm-ı kibarlarla verilen mesajların örneklendirildiği ve etkinliğinin arttırıldığı söylenilebilir.

2.6.3. Edebî Sanatlar

Manzum nasihat-nâmelerin üslup değerlendirmesini yaparken bu eserlerde kullanılan edebî sanatlara da temas etmek gerekir. Cinastan, hüsn-i ta'lîle, intaktan

⁵³⁶ Hüseyin b. Mehmed (Esîrî) , *Külliyât-ı Esîrî (Sergüzeşt-nâme-Gazavât-nâme-Pend-nâme-Dîvân)*, s. 312.

⁵³⁷ Örneğin, *Pend-nâme-i Diyarbakırlı Halîlî* 'de Kürtçe bir kelime yer almaktadır. Beyitte geçen "âr" kelimesi, Kürtçe "ateş" anlamında kullanılmaktadır.
'Aşk odı yakmaz beni pîrüm diyü yâs itme kim
Nâra düşse huşk terden yahşidür tutmakda âr (b. 59) (Akçay, "Diyarbakırlı Halîlî ve Kasîde-i Pend-nâmesi", s. 4).

Nasihat-nâme-i Hatâyî 'de de Azerî Türkçesi'ne ait pek çok kelime yer alır.

Yaratdu cânını uş bu nefesten

Munu bil çılmadın sen bu kafesden (b. 42) (Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatâyîleri)*, s. 242).

Yârim diyen çoh olur munda ey yâr

Sahın her birine aldanma zinhâr (b. 68) (Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatâyîleri)*, s. 244).

irsâl-i mesele kadar pek çok edebî sanatın kullanıldığı bu metinler, edebî sanat yönünden de oldukça zengindir.

Manzum nasihat-nâmelerde zaman zaman cinas örneklerine rastlanmakla birlikte bazı eserler bu konuda daha ön plana çıkmaktadır. *Vasiyyet-i Nûşirevân* adlı eser bu bahiste zikredilmesi gereken en önemli isimdir. Zira metinde pek çok yerde cinas örneklerine rastlanmaktadır:

Gel iy hikmet nasîhat *işidenler*

Nasîhat hikmet ile *iş idenler*

Anuñ kim ‘aybı yokdur *erdeminde*

Belürdür erdemini *er deminde* (b. 1, 98)⁵³⁸

Konuşma adabına dair nasihatlerin yer aldığı *Pend-nâme* adlı eserinde Meşâmî, insanlarda iki kulak ve bir ağzın varlığını güzel bir sebebe bağlayarak hüsn-i ta‘lîl sanatı yapar. Müellife göre bu sebep, Allah’ın insanlardan iki kez dinleyip bir kez konuşmalarını yani daha çok dinleyip daha az konuşmalarını istemesidir:

Çün sende Hak yaratdı iki gûş u bir zebân

İki işitmeyince sakın virme bir cevâb (b. 6)⁵³⁹

Manzum nasihat-nâmelerin dil özellikleri ile ilgili yapılan değerlendirmelerde, bu eserlerde verilmek istenen mesajı desteklemek amacı ile pek çok ayet ve hadis kullanıldığını ifade etmiştik. Bu durum şairlerin dil hususiyetleri arasında değerlendirilebileceği gibi edebî sanatların bir nev‘i olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu manada iktibas karşımıza çıkar ki terim olarak iktibas; şiir veya nesirde bir ayetin yahut hadisın tamamının ya da bir kısmının veyahut bazı kelimelerinin alıntılanması demektir.⁵⁴⁰

⁵³⁸ Yeniterzi, “Ahmed-i Dâ ‘î’nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi”, s. 3, 13.

⁵³⁹ Yeniterzi, “On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî”, s. 5.

⁵⁴⁰ M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s. 56.

Yemezzâde Süleymân Rüşdî'nin *Tercüme-i Pend-i Attâr* adlı eserinde dünya malı ve çocukların kişi için bir imtihan sebebi olduğuna yönelik şu ayet-i kerimeye iktibas yapılmıştır:

*Innemâ emvâliküm*⁵⁴¹ e fikr kıl
Mâl-ı dünyâyı harâb ber-bâd bil (b. 609)⁵⁴²

Maksûd-ı Nasihat'te dünyada iyi ve güzel amel işleyenlerin kabirlerinin cennet bahçesinden bir bahçe olacağı ifade edilmiş ve Hz. Peygamber'in "Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya cehennem çukurlarından bir çukurdur."⁵⁴³ hadisinden iktibas yapılmıştır:

Hayr a'mâl var ise mûnis-i cân
Kabr olur *ravzatün min riyâzi 'l-cinân* (b. 634)⁵⁴⁴

Muhatabın verilmek istenen mesajı anlamasında ve öğrenmesinde kolaylık sağlayan intak sanatı, manzum nasihat-nâmelerde en sık kullanılan edebî sanatlardan biridir. Bilhassa tahkiye tekniğinin kullanıldığı metinlerde hayvanlar, bitkiler ve çeşitli ahlâkî özellikler şairler tarafından konuşturulmuştur.

Yûnus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinin "Dâstân-ı Buşu Ya'nî Gazâb" bölümünde öfkeyi konuşturur. Öfke ne kadar kötü vasıflara sahip olduğunu kendi ağzından okuyucuya şöyle aktarır:

Buşu dirler bana benem bahadır
Düzenlik bozmaga her yirde hâzır

Nereye kim varam ot bitmez anda
Çü nakt oldı kime derd yitmez anda

⁵⁴¹ Enfâl 8/28: "Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükafatın Allah katında bulunduğunu bilin."

⁵⁴² Çalık, *Yemezzâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, s.

⁵⁴³ Tirmizî, Kıyâmet 26.

⁵⁴⁴ Ak, *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme Maksûd-ı Nasihat (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, s. 156.

İşidenler kaçar benüm sözümden
Ki ben de korkaram uş kendözümden

Sakın bana uyup sen gâfil olma
Benüm sözüm tutup î mânâsuz ölme (b. 195-198)⁵⁴⁵

Manzum nasihat-nâmelerin üslûp özelliklerini incelerken mezkûr eserlerde sıklıkla yer alan atasözü ve deyimlere temas etmiştik. İçerisinde atasözleri ihtiva eden bu kalıplar aynı zamanda “îrsâl-i mesel” sanatının metindeki varlığına da işaret etmektedir. Taşlıcalı Yahyâ, *Kitâb-ı Usûl* adlı eserinin aşağıda verilen beyitinde “Beyden gelen bey sayılır.” atasözünü bu sanat yoluyla zikretmiştir:

Riyâset gelür cümleden yek olur
Meseldür ki begden gelen beg olur (b. 510)⁵⁴⁶

Nidâ’î, *Genc-i Esrâr-ı Ma’ânî* adlı eserinde isteklerinin gerçekleşmesini isteyen kişinin kendisinden büyüklere itaat etmesi gerektiğine dair şu hikmetli söze vurgu yapmıştır:

Meseldür ki her kim dilerse murâd
Özünden uluya gerek inkıyâd (b. 673)⁵⁴⁷

Benzetmeye dayalı sanatlar arasında zikredilen istiare, manzum nasihat-nâmelerde benzeyenin düşürüldüğü açık istiare ve benzetilenin düşürüldüğü kapalı istiare olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar.

Şemseddîn-i Sivâsî’nin *Mir’âtü l-Ahlâk* adlı eserinden seçilen aşağıdaki beyit, açık istiare sanatına örnek teşkil eder. Mezkûr beyitte, dünyada rahatlıktan ve nefsin arzularını yerine getirmekten vazgeçmek tavsiye edilmiş, dünya için “hücre” benzetmesi yapılmıştır:

⁵⁴⁵ Tatcı, *Risâletü’n-Nushiyye (Tenkitli Metin)*, s. 59, 60.

⁵⁴⁶ Alkaya, *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, s. 267.

⁵⁴⁷ Öztürk, *Ankaralı Hekim Nidâî Genc-i Esrâr-ı Ma’ânî (İnceleme-Metin)*, s. 169.

Düşür bu *hücreden* râhat bisâtın
Bırak ‘akl ile nefsüñ inbisâtın (b. 1113)⁵⁴⁸

Kâdirî Hüseyin *Miftâh-ı Cennet* adlı eserinde, Sultan IV. Murâd’ı kuşa benzeterek kapalı istiare sanatının güzel bir örneğini sunmuştur:

Seniñ pendiñ için emr olmuşam ben
N’içün hâke nazar itmez uçarsın (b. 895)

Şairin cevabı bilinen yahut beklenmeyen sorularla okuyucunun dikkatini çekmek istediği istifham sanatı, manzum nasihat-nâmelerde karşımıza çıkan edebî sanatlardandır. Şemseddîn-i Sivâsî, *Pend-nâme* adlı eserinde haddini bilmenin gerekliliğine dair öğütlerini sıralarken “Şegâl/çakal ile arslan bir olur mu?” sorusunu sormuş ve bu yöntemle okuyucuda farkındalık oluşturmak istemiştir:

Gerekdür her kişi haddini bilmek
Şegâl hemtâ olur mu arslâna (b. 24)⁵⁴⁹

Aynı kökten kelimelerin aynı mısra veya beyit içerisinde kullanılması ile yapılan iştikâk, dil ve hünere dayalı sanatlar arasında değerlendirilmektedir. Refî’î, *Beşâret-nâme* adlı eserinde “halk, Hallâk” kelimelerini kullanarak iştikak sanatının bir örneğini sunmuştur:

Küllü şey’in hâlıkun ol Bâkidür
Cümle ‘âlem halkının Hallâkidür (b. 36)⁵⁵⁰

Bir sözcüğün gerçek anlamının dışında kullanılması olarak tanımlayabileceğimiz mecaz, manzum nasihat-nâmelerde karşımıza çıkan edebî sanatlardandır. Ahmed Fakîh, *Çarh-nâme* adlı eserinde “ölüm” kelimesi yerine “şerbet” kelimesini kullanmıştır. Şair göre bir gün herkes ölecek yani ecel şerbetinden içecektir:

⁵⁴⁸ Şemseddîn-i Sivâsî, *Mir’âtü’l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 270.

⁵⁴⁹ Yıldız, “Şemseddin Sivâsî’nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme”, s. 107.

⁵⁵⁰ Yiğit, *Refî’î’nin Beşâret-nâme’si (Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük)*, s. 96.

Kamusı datdı bu şerbetden e yâr
Uş emdi bizde degdi nevbet el-ân (b. 76)⁵⁵¹

Askerî, erkek güzellerle arasında geçen olumsuz ilişkiler karşısında yaşadıklarını, görüp duyduklarını ve hislerini anlattığı *Pend-nâme* adlı eserinde; erkek güzellerine sert ve acımasız eleştirilerde bulunur. Bu eleştirilerde yer yer mübâlâğa sanatına dair dikkat çekici örnekleri okuyucuya sunar:

Hîle fenninde her biri mâhir
Mekrile aldır ehl-i irfânı

Belki bunlardan öğrenür İblîs
Şimdi telbîs birle yalanı (bend II, b. 7- 8)⁵⁵²

Yetîmî, *İbret-nâme* adlı eserinin ölüm gerçeğine vurgu yaptığı beyitlerinde Kayser'in, velilerin ve peygamberlerin vefat ettiği gerçeğini bilmezden gelerek onların nerede olduğunu sorarken tecâhül-i ârif sanatı yapmıştır:

Kanı Kayser gibi 'ankâ-yı devrân
Zemînüñ ka'rı oldı âşiyânı

Ya kanı evliyâlar enbiyâlar
Risâlet kişverinüñ kâmurânı (b. 60-61)⁵⁵³

Manzum nasihat-nâmelerde telmih sanatına yönelik pek çok örneğe de tesadüf edilir. İbrâhim-i Gülşenî, *Pend-nâme* adlı eserinde dağda açılan şeyin lâle olmadığını onun Ferhâd'ın dağlara saçılmış kanı olduğunu söyleyerek Ferhâd'ın su getirmek için dağı delerken hayatını kaybettiği hikâyeye telmihte bulunmuştur:

Degildür lâle tag içre açılmış
Yüregi kanı Ferhâd'un saçılmış (b. 8)⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Ahmed Fakîh, *Çarh-nâme*, s. 9.

⁵⁵² Delice, "Pend-nâme-i Askerî", s. 119.

⁵⁵³ Kaplan-Kalsın, "Germiyanlı Yetîmî ve 'İbret-nâmesi", s. 715.

⁵⁵⁴ Yıldız, "İbrahim Gülşenî'nin 'Pend-nâme'si'", s. 71.

Manzum nasihat-nâmelere dair üslûp değerlendirmesi yaparken bu eserlerde, verilen öğütlerin desteklenmesi için sıklıkla din, devlet ve belirli güzel özellikleri ile sembol şahsiyet hâline gelmiş kişiler ve hayatlarına dair örneklerin yer aldığını belirtmiştik. Bu örnekler de telmih sanatının manzum nasihat-nâmelerdeki örnekliğine işaret etmektedir.

Aralarında tezat dışında ilişki bulunan iki veya daha fazla kelimenin bir araya getirilmesi ile oluşan tenasüp örnekleri de manzum nasihat-nâmelerde karşımıza çıkan edebî sanatlardandır. Yûnus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinden seçilen aşağıdaki beyitte “deniz, gevher, dür, sade” kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatının güzel bir örneğini vermiştir:

Deniz olanlara gevher ne muhâl
Dür ü sade ana yâ zer ne muhâl (b. 162)⁵⁵⁵

Aralarında bir veya birden fazla benzerlik bulunan iki şeyden birinin diğerine bezetilmesi ile oluşturulan teşbih; edebî metinlerde belîğ teşbih, temsilî teşbih, teşabüh, teşbih-i tehekkümî ve teşbih-i telmihî gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵⁶ Seher Abdal, *Sa'âdet-nâme* adlı eserinde insan ömrünü akıp giden bir sele benzeterek dünyanın geçiciliğine vurgu yapmıştır. Zengin-fakir herkes için bu durumun geçerli olduğunu da eklemiştir:

Geçer seyl gibi 'ömr-i fânî bir dem
Eger dervîş eger çi şâh-ı devrân (b. 393)⁵⁵⁷

Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*'de halkı koyuna yöneticileri ise çobana benzetmiştir. Ve yöneticilerin halkına karşı merhametli olmasını tavsiye etmiştir:

Budun koy sanı ol begi koyçısı
Bagırsak kerek koyka koy kütçisi (b. 1412)⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ Tatçı, *Risâletü'n-Nushiyye (Tenkitli Metin)*, s. 53.

⁵⁵⁶ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 122.

⁵⁵⁷ Özağaç, *Seher Abdal'ın "Saadet-nâme" İsimli Mesnevisi (Metin-Muhteva-Tahlil)*, 554.

⁵⁵⁸ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 316.

“Halk koyun gibidir, bey de onun çobanıdır;
çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.”⁵⁵⁹

İntak sanatında olduğu bilhassa soyut kavramların daha çabuk kavranmasına kolaylık sağlayan teşhis, manzum nasihat-nâmelerde kullanılan edebî sanatlar arasında ilk sıralarda yer alır. Bu sanat yardımı ile şairler, soyut fikirleri müşahhaslaştırarak okuyucu nezdinde daha anlaşılır olmasını sağlarlar.

Ahmed Fakîh, *Çarh-nâme* adlı eserinin rızık telaşı çekilmemesine yönelik tavsiyelerine yer verdiği kısmında, çok yemek yemekten insanın ağzındaki dişlerin bıktığını söyler. Bıkmak, usanmak gibi canlı varlıklara özgü bu hasletin dış için kullanılması teşhis sanatının güzel bir örneği olarak karşımıza çıkar:

Bu rızık için neçe teşvîş çeker sen
Usandı rızk yeyü agzunda dendân (b. 18)⁵⁶⁰

Anlam bakımından birbirine karşıt kelimelerin bir arada bulunması ile oluşturulan tezat, okuyucunun dikkatini çekmek ve verilmek istenen mesaja vurgu yapmak amacı ile manzum nasihat-nâme müelliflerinin başvurduğu edebî sanatlardan biridir.

Cemâlî, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserinde kişinin yaşadıklarından ötürü talihine küsmemesini söyler ve her yaşanan şeyin bir sonunun olduğunu ifade ederek okuyucuyu psikolojik olarak rahatlatmaya çalışır. İlgili beyitte “gece-gündüz, ön-son” kelimeleri ile zıtlık sağlanmıştır:

Tarılma cevri-i gerdûna gel ey yâr
Gecenüñ gündüzi önüñ soñı var (b. 226)⁵⁶¹

Tüm bu örnekler sonucunda, manzum nasihat-nâmelerin edebî sanat yönünden oldukça münbit eserler olduklarını söylemek mümkündür. Bu sanatlar içerisinde

⁵⁵⁹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 316.

⁵⁶⁰ Ahmed Fakîh, *Çarhname*, s. 5.

⁵⁶¹ Ceyhan-Koşık, “Cemâlî’nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl’i”, s. 62.

bilhassa tahkiye yönü ağır basan eserlerde teşhis, intak gibi türler ön plana çıkarken eserlerin genelinde iktibas ve telmih sanatlarının kullanıldığı görülmüştür.

2.7. Diğer Edebî Türlerle İlişkisi

Cins, çeşit gibi farklı kelimelerle de karşılanan tür; edebî anlamda bir metnin yazılış amacı, konu seçimi ve üslubu yönüyle bağlı bulunduğu kurallardır.⁵⁶² Edebî eserin kaleme alındığı form onun şeklini belirlerken konusu ve yazılış amacı da ait olduğu türü belirler.

Edebî türler kendilerine has çeşitli özelliklere ve sınırlara sahiptir. Ancak tür sınırlarının ihlali ve türler arası yolculuklar bir türün diğer türlerle etkileşim içerisine girmesine sebep olur. Bu etkileşim bir başka yeni türün doğuşu, bir türün diğer türü kapsayışı, türler arası iç içe geçmişlik gibi farklı sonuçları beraberinde getirir. Böylece türleri birbirinden ayırmak ve tasnif etmek oldukça güçleşir. Örneğin, üzerinde çalıştığımız *Miftâh-ı Cennet* Sultan IV. Murad için yazılmıştır. Eserin padişaha yazılması, metin içerisinde yer alan devlet yönetimi, idarecide bulunması gereken özellikler, görevinde aksaklık gösteren kişilere yönelik verilmesi gereken cezalar gibi konular sebebi ile eser “siyaset-nâme” türüne yakın görünmektedir. Ancak bunların yanı sıra eserin yarısına yakınında da genel halk kitlesine yönelik nasihatlere yer verilmiştir. Bu anlamda eser ile ilgili tür tasnifi yaparken siyaset-nâme ve nasihat-nâme türleri arasındaki iç içe geçmişlik bizi zor durumda bırakmıştır.

Osmanlı dönemi manzum metinlerinde yaşanan türler arası iç içe geçmişliğin en önemli sebebi, divan edebiyatı müelliflerinin eserlerini bir türe nispet etme kaygısı ile kaleme almayışlarıdır.⁵⁶³ Üzerinde çalıştığımız manzum nasihat-nâme türü ile ilgili de aynı durum söz konusudur. Bu durum, edebî eseri bir tür sınıfına dâhil etmeye çalışırken sonucun büyük oranda araştırmacının kavrayışına göre şekillenmesine sebep olur. Bizim çalışmamızda yapılan sınıflandırmada da durum pek farklı değildir. Ancak bunu yaparken tamamen müelliften bağımsız hareket edilmemiştir. Bir eserin nasihat-nâme olup olmadığı yönündeki tasniflerimiz sırasında her ne kadar bir tür

⁵⁶² Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 7.

⁵⁶³ Geniş bilgi için bk. (Selim S. Kuru, “Giriş”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan Nesire Edebî Türler* (Bildiriler, 25 Nisan 2008), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 12).

kaygısı gütmese de, eserin muhtelif yerlerinde telif sebeplerine yer veren müelliflerin amaçları öncelikli olarak dikkate alınmıştır. Daha sonra metnin üslûp ve muhtevasına yönelik hususiyetler göz önünde bulundurularak bir tasnif oluşturulmaya gayret edilmiştir. Tüm bu gayretler sonucunda da manzum nasihat-nâme olarak tavsif edilecek eserler belirlenmiş ve bu eserlerin akaid-nâme, fazilet-nâme, fütüvvet-nâme, sergüzeşt-nâme, siyaset-nâme, vasiyyet-nâme, yaş-nâme türleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkinin ne derece ve hangi yollarla kurulduğu her tür için ayrı başlıklar altında verilecektir.

2.7.1. Manzum Nasihat-nâme-Fazilet-nâme

Arapça “f-d-l” kökünde türeyen fazilet; iyilik, güzellik, üstünlük, erdem anlamına gelir.⁵⁶⁴ Edebî bir tür olarak fazilet-nâme ise; güzel vasıf ve üstünlükleri övmek için kaleme alınan manzum veya mensur eserlere denir. Bu eserlerde Hz. Peygamber’in, dört halifenin, bilhassa Hz. Ali’nin üstünlüklerine yer verilir.⁵⁶⁵ Bunların yanı sıra İslâm âleminin kutsal şehirleri kabul edilen Mekke, Medine, Kudüs, Şam, Kûfe, Bağdat, Basra gibi şehirlerin faziletlerine dair yazılan şehir fazilet-nâmeleri de mevcuttur.⁵⁶⁶ Ayrıca mabedlerin faziletine dair kaleme alınan *Fezâil-i Mescid-i Aksâ*, milletlerin faziletlerine dair *Fezâil-i Etrâk* yahut *Kur’ân*’ın faziletlerini anlatan *Fezâil-i Kur’ân*, oruca dair *Fezâil-i Sıyâm* gibi çeşitli fazilet-nâmelere de rastlamak mümkündür.⁵⁶⁷

Manzum nasihat-nâmelerin bazısında bilhassa ibadet ile ilgili nasihatlere yer verilirken bu ibadetlerin üstünlüklerinden ve kişiye sağlayacağı faydalardan bahsedilir. Bu noktada fazilet-nâmeler ile nasihat-nâmeler benzer özellikler gösterebilir.

⁵⁶⁴ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *Cemheretü l-Luga*, (thk. Remzî Münîr el-Be’albekî), Darü’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1987, II, 907.

⁵⁶⁵ Abdurrahman Güzel, “Fazilet-nâme”, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, s. 447.

⁵⁶⁶ Mesela bk. (Kübra Yılmaz, “Türk İslâm Edebiyatında Fazilet-nâmeler ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Fazilet-nâme”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 2, S. 2, Aralık, 2017, s. 370).

⁵⁶⁷ Âmil Çelebioğlu, “Süleyman Nahîfî ve Fazilet-i Savm (Zührü’l-Âhire) Adlı Eseri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, S. 2, Ankara, 1972, s. 343.

Kaynaklarda yaşadığı yüzyıl ile ilgili farklı görüşlerin yer aldığı Süleymân-ı Penâhî'ye ait nasihat-nâme bu konuda örnek teşkil eder. Müellif, mezkûr eserinde bir yandan Cuma günü ve Receb ayının faziletlerine dair uzun uzun bahislere yer verirken diğer yandan bu faziletli vakitlerin güzel değerlendirilmesine yönelik tavsiyelerde bulunur:

Resûlullâh buyurdu kim cum'a namâzı kılana
Ki yüz şehîd müzdi mikdârı viriser Hak aña sevâb

Receb ayı benim ayım dir Allâh
Oruc dutsa bu ayda kimse nâ-gâh (b. 39, 134)⁵⁶⁸

Ayrıca Süleymân-ı Penâhî, *Pend-nâme* adlı eserini Ahmed-i Dâ'î'nin *Miftâh-ı Cennet* adlı eserinin nazma çekilmiş hâli olarak tavsif etmektedir:

Neşri bunıñ *Miftâh* adlu bir kitâb
Miftâhu 'l-Cenne idi adı sevâb

Getürdüm nazma anı ola âsân
İşidenler fehm idüp ola şâdân (b. 115-116)⁵⁶⁹

Müellifin bu beyanı şu açıdan mühimdir; *Miftâh-ı Cennet*, Arapçadan Türkçeye tercüme edilen bir akaid kitabıdır. Üzerinde çalıştığımız *Miftâh-ı Cennet* adlı pend-nâmeye de bu ismin verilmesinden hareketle nasihat-nâme ve akaid-nâme türü arasındaki ilişkiye işaret edilmiş olur. Nitekim, şiirin talimî yönünün işlevselliği ile neşv ü nemâ bulan manzum nasihat-nâmelerde olduğu gibi, manzum akaid-nâmeler de bu anlayışla ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁰ Bu anlamda iki türün ortak bir temele dayandığını söylemek mümkündür.

⁵⁶⁸ Kaya Yiğit, "Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi", s. 115, 123.

⁵⁶⁹ Kaya Yiğit, "Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi", s. 122.

⁵⁷⁰ Manzum akaid-nâme geleneği ile ilgili geniş bilgi için bk. (Ali İhsan Akçay, *Türk Edebiyatında Manzum Akaidnâmeler: İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Bursa, 2011).

2.7.2. Manzum Nasihat-nâme-Fütüvvet-nâme

Arapça “f-t-e / f-t-v” kökünden türeyen fütüvvet, gençlik manasına gelir.⁵⁷¹ Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında tebarüz eden ve fütüvvet tavrını konu alan eserlere Arap edebiyatında “kitâbu’l-fütüvve”, Fars ve Türk edebiyatlarında “fütüvvet-nâme” adı verilir. Kitâbu’l-fütüvve ismi daha ziyade sûfilikteki fütüvvet kavramına dair konuları ihtiva eden eserler için kullanılırken fütüvvet-nâme; fütüvvet ve Ahîliğin kurallarını, işleyiş şeklini, mensuplarının davranış biçimlerini düzenlemek amacıyla kaleme alınan eserleri ifade eder.⁵⁷² Tarihî süreç içerisinde sûfî fütüvvet-nâmeleri, fütüvvet teşkilâtına ait fütüvvet-nâmeler, Ahî loncaları fütüvvet-nâmeleri olarak üç gruba ayrılan bu tür eserlerin temeli, klâsik tasavvuf kaynaklarında yer alan fütüvvet kavramına dayanır.⁵⁷³

Türk edebiyatında fütüvvet-nâmeler müstakil bir eser olarak kaleme alınabilecekleri gibi seyahat-nâme, sur-nâme, nasihat-nâme gibi türler içerisinde de yer alabilir.

Nasihat-nâmelerin ilk örneklerinden *Kâbûs-nâme*’de “Cevân-merdlik” isimli bir bölüm yer almaktadır. Bu bölüm fütüvvet ehlinde olması gereken özelliklere dair pek çok konu ve tavsiyeyi muhtevidir.⁵⁷⁴

Nasihat-nâmeler ile fütüvvet-nâmeler, ihtiva ettikleri pek çok tavsiye ve öğütler ile benzerlik göstermektedir. Örneğin, ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi’ye Kanûnî Sultan Süleymân’dan I. Ahmed (v. 1617) Devri’ne kadar Sarây-ı Âmire kuyumcubaşılığı yapmış babası Dervîş Mehmed Zillî Efendi (v. ?) tarafından verilen nasihatler, Ahîlik tavrının tecrübeye dönüşmüş hâli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu

⁵⁷¹ Ferâhîdî, *Kitâbu l-Ayn*, s. 623.

⁵⁷² Metin Akkuş, “Fütüvvet-nâme”, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2007, s. 82.

⁵⁷³ Geniş bilgi için bk. (Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 1992, s. 519).

⁵⁷⁴ Keykâvus, “Cevanmertlik Resmin Beyân Eder”, *Kabusnâme*, s. 234-248.

nasihatlerde Ahî bir baba, oğluna âlim ve yaşlılara hürmet etmek, sır saklamak, israftan uzak durmak gibi pek çok konuya ilişkin öğütler vermiştir.⁵⁷⁵

Yine Türk edebiyatında manzum fütüvvet-nâme örneklerinin ilki Şeyh Eşref b. Ahmed'e ait *Fütüvvet-nâme*⁵⁷⁶ içerdiği nasihatler ile dikkate değerdir:

Hak yolında cehde olsan sen kefil
Hak ola hak yolına sen de delil

Kaç yavuzdan eylügi eyle kabûl
Eylük ehlinden Çalap ayru degül (b. 3-4)⁵⁷⁷

Esrar Dede (v. 1798) tarafından kaleme alınan *Fütüvvet-nâme*⁵⁷⁸ adlı eserde de pek çok tavsiye yer almıştır:

Saňa kemlük edene eylük kıl
Demem ey yâr kem sözi saňa bil

Saňa sermâyedür tevâzu pes
Kibr ile varlığa hîç etme heves (b. 91, 144)⁵⁷⁹

2.7.3. Manzum Nasihat-nâme-Sergüzeşt-nâme

Farsça “ser” ve yine Farsça “güzeşt” fiilinden oluşan sergüzeşt; bir kişinin başından geçen ahval ve vukuat, hikâye, tercüme-i hâl, macera anlamlarına gelir.⁵⁸⁰ Sergüzeşt-nâme ise bir kimsenin başından geçen olayları anlattığı eser olarak tanımlanabilir. Sergüzeşt-nâmeler ihtiva ettikleri tercüme-i hâller ile nasihat-nâmeler ile ilişkilidir. Çünkü nasihat-nâme müellifi tıpkı sergüzeşt-nâme yazarı gibi,

⁵⁷⁵ Ülkü Çelik Şavk, *Sorularla Evliya Çelebi: İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, Hacattepe Üniversitesi TAE Yayınları, Ankara, 2011, s. 13.

⁵⁷⁶ Eserin metni ilk kez Orhan Bilgin tarafından neşredilmiştir. Bk. (Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvet-nâme*, (haz. Orhan Bilgin), Yıldızlar Matbaası, İstanbul, 1992). Eser daha sonra Mustafa Güneş tarafından metin, düz yazıya aktarım ve notlarla birlikte neşredilmiştir. Bk. (İznikli Eşref b. Ahmed, *Fütüvvet-nâme: İyilik Kitabı*, (haz. Mustafa Güneş), Gelenek Yayınları, İstanbul, 2016).

⁵⁷⁷ İznikli Eşref b. Ahmed, *Fütüvvet-nâme: İyilik Kitabı*, s. 25.

⁵⁷⁸ Hasan Kasır, “Türk Edebiyatında Fütüvvet-nâmeler ve Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi”, *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi (Haluk İpekten Armağanı)*, Erzurum, 1993, ss. 107-130.

⁵⁷⁹ Kasır, “Türk Edebiyatında Fütüvvet-nâmeler ve Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi”, s. 125, 128.

⁵⁸⁰ Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 718.

okuyucuya nasihat ederken kendi hayatından pek çok hadiseye, kişisel tecrübe ve tavsiyelerine de yer verir.

Örneğin, 18. asır şairlerinden Tameşvarlı Na'îmüddîn *Pend-nâme*'sinde okuyucuya kendi hayatından kesitler sunmuştur:

Vatan aslı idi bana Tameşvar
 K'anun bir ismi dillerde Kemeşvar
 Çün istilâ-yı düşmen ol mekândan
 Ayırdı cism ü cândan hânümândan
 Peder Gâzî şehîd oldu o demde
 Benüm de çekdiğüm dinle bu demde
 'İyâl evlâd u etbâumla çıkdum
 Degül bir baş on biş serle çıkdum
 Beligrad evvel andan Niş Edirne
 Diyemem çekdiğim zahmet nedür ne
 Akâr u mülk ü mâlum kaldı anda
 Kalan elde dükendi az zamânda
 Muradum oldu İstanbul'a varmak
 Niçe vakt ol şehirde meks ü kalmak
 Katı çok başumı taşlara çaldum
 Sitanbul'da fakat bir hâne aldum
 Yine gurbetde iken ben efendi
 O da ol âteş-i hikmetde yandı

Yeni başdan düşüp il yurdlarına
Her ay başında kirâ derdlerine (b. 348-357)⁵⁸¹

Bazı sergüzeşt-nâmelerde nasihat içerikli müstakil bölümlere yer verilmiştir. *Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfî, Sergüzeşt-nâme-i Kâtib Osmân* bu eserlerden bazılarıdır.⁵⁸²

İki tür arasındaki ortak yönler zamanla türler arası iç içe geçmişliğe ve bir türün diğerinden ayırt edilememesi gibi sorunlara yol açmıştır. Karaçelebizâde'ye ait *Gülşen-i Niyâz*⁵⁸³ bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kaynaklarda nasihat-nâme olarak zikredilen *Gülşen-i Niyâz* esasında, IV. Murad Devri'nde Kıbrıs'a sürgüne gönderilen müellifin sürgün yıllarındaki psikolojik durumunu konu edinen bir sergüzeşt-nâmedir.⁵⁸⁴

17. asır şairlerinden Dâ'î Mehmed Efendi (v. 1659-1660) tarafından kaleme alınan *Nevhatü'l-Uşşâk*⁵⁸⁵ için de benzer durum söz konusudur. Kaynaklarda nasihat-nâme olarak zikredilen bu eser de, bazı nasihatlere yer verilmekle birlikte aslında bir sergüzeşt-nâmedir. Eserde, öğrencisine âşık olan bir hocanın beşerî aşktan İlâhî aşka yükselişi konu edilmiştir.

2.7.4. Manzum Nasihat-nâme-Siyaset-nâme

Arapça “s-v-s” kökünden türeyen “siyaset”; vali ve hâkim olmak, bir nesneyi ihtimamla koruyup gözetmek, toplum ve devlet işlerini yürütmek anlamlarına gelir.⁵⁸⁶ Siyaset-nâme ise; devlet idaresi ile ilgili olarak yöneticilere bilgi vermek amacı ile kaleme alınan eserlerin genel adıdır. Siyaset-nâmelerde, devleti idare eden kişilerin yönetimde dikkat etmesi gereken durumlar; devlet görevlilerin tayin ve denetimi; yöneticide bulunması gereken vasıflar gibi çeşitli konulara yer verilir. Bu eserlerde daha çok pratik hayata yönelik hususlar üzerinde durulur ve ideal bir yönetici prototipi

⁵⁸¹ Esir, “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddîn ve Pend-nâme'si”, s. 75.

⁵⁸² Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, s. 13.

⁵⁸³ Fatma Bindal, *Karaçelebizâde Abdülaziz Gülşen-i Niyâz (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1996.

⁵⁸⁴ Gökalp, *Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, s. 22.

⁵⁸⁵ Dâ'î Mehmed Efendi, *Nevhatü'l-Uşşâk*, (haz. Ramazan Ekinci), Gece Kitaplığı, İstanbul, 2016.

⁵⁸⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, (haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi), TYEK Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, III, 523-524.

çizilir. Ayet, hadis, hikmetli sözler, tarihte yöneticilikleri ile timsal şahsiyet hâline gelmiş hükümdar ve emirlerin hayatlarından örneklerle verilmek istenen mesajlar desteklenir. Ayrıca bu mesajlarda pek çok tavsiyeyi muhtevi hikmet-âmîz bir üslûp ön plandadır. Konuları, üslûpları ve nasihat edici yönleri ile siyaset-nâmeler ile manzum nasihat-nâmelerin benzeştiği görülür.

Manzum nasihat-nâmeler ve siyaset-nâmeler arasındaki ilişkinin daha somut örneğini Türk İslâm edebiyatının ilk yazılı ürünlerinden *Kutadgu Bilig*'de görmek mümkündür. Müellifin mukaddimesinde belirttiği üzere bu eser insanlara dünya ve ahirette mutluluk getirmesi amacı ile yazılmıştır. Genel halk kitlesine yönelik ihtiva ettiği öğütlerin yanı sıra *Kutadgu Bilig*; “Devlet idarecileri için daha ziyade faydalıdır.” der, müellif.⁵⁸⁷ Bu açıdan eseri siyaset-nâme olarak değerlendirmek de yanlış olmaz.

Yine manzum nasihat-nâmeler arasında değerlendirilen *Vasiyyet-i Nûşîrevân*'da Hürmüz, kendisinden sonra hükümdar olacak oğluna devlet yönetimi ile ilgili çeşitli nasihatlerde bulunmuştur.

Keykâvus b. İskender'in kendisinden sonra devletin başına geçecek oğlu için kaleme aldığı *Kâbûs-nâme* adlı eserin tercümesi *Murad-nâme*'de de benzer durum söz konusudur. Eserde ahlâkî öğütlerin yanı sıra siyaset sanatının incelikleri, devlet adamları ve görevleri, devlet idarecisinde bulunması gereken özellikler ile ilgili konulara yer verilmiştir. Bu anlamda eseri bir siyaset-nâme olarak düşünmek de mümkündür.

Yine üzerinde çalıştığımız *Miftâh-ı Cennet* adlı eserin telif sebeplerinden biri padişah IV. Murad'ı irşat etmektir. Eserde padişaha devlet yönetimi ile ilgili çeşitli nasihatlerde bulunulmuştur. Örneğin, vezir seçimi ile ilgili müellif padişaha şöyle bir tavsiyede bulunur:

⁵⁸⁷ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 76.

Bul Pāṣā gibi bir ehl-i ḥaḳ kāmīl vezīr
Bulmazısañ gāhī⁵⁸⁸ ayyār gāhī ṣāh ol gāh vezīr (b. 281)

Makam sahiplerini sıklıkla azl eyleyen padişaha uyarılar da yapılmıştır:

Şarḳ u ğarḳı ḳabḳa almaḳsa murād
Manşıḳı⁵⁸⁹ azl itme tīz tīz iy Murād (b. 170)

Devlet idaresine ilişkin öğütlerin yer aldığı bazı nasihat-nâmeler bu yönleriyle siyaset-nâmeler ile benzerlik gösterir.

Manzum nasihat-nâmeler ve siyaset-nâmeler arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından “ıslahat lâyiḥaları” da önem arz eder. Osmanlı bürokrasisinde rapor türündeki belgeler için kullanılan lâyiḥalar birkaç gruba ayrılır. Islahat lâyiḥaları bunlardan biridir. Bu belgelerde herhangi bir konuda düşünülen ıslahatlar yer alır.⁵⁸⁸ Manzum nasihat-nâmelerin tespiti sırasında bazı kaynaklarda lâyiḥa türünde sayılabilecek eserlerin manzum nasihat-nâme olarak değerlendirildikleri görülmüştür.⁵⁸⁹ Bu eserlerden biri 17. asır şairlerinden Kadızâde İlmî Efendi’ye aittir.⁵⁹⁰ IV. Murad için kaleme alınan “bilmiş ol” redifli, elli beyitlik manzumeyi nasihat-nâme olarak değerlendirmek kanaatimizce yanlış olur. Eserin baş tarafında “Sultân Bayezid Şeyhi Kâdızâde’nin Sultân Murad Hazretlerine Verdiği Nasihat-nâmedir” ibaresi yer alsa da eser nasihat-nâmeden ziyâde ıslahat lâyiḥası özelliği göstermektedir. Nitekim şair, padişaha dönemin meseleleri ve devlet düzenindeki aksaklıklar ile bilgi vermiş, düzelmesini istediği hususları dile getirmiştir:

Pâdişâhum devletünde böyle zulm olduğuna
Râzı olmaya mukarrer yüce Subhân bilmiş ol

⁵⁸⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “Lâyiḥa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, XXVII, 116.

⁵⁸⁹ Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, s. 795.

⁵⁹⁰ Bayram Ürekli, “Dördüncü Murad Devrine Dâir Kadızâde’nin Bir Manzumesi”, *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1997, ss. 277- 300.

Bu cihânda def' idem dersen bu zulmün cümlesin
Yokla ehli pâdişâhım pekçe her ân bilmiş ol (b. 39-40)⁵⁹¹

Bir edebî tür olarak nasihat-nâmeler ve siyaset-nâmeler arasındaki ilişkiyle ilgili değerlendirmeler yaparken, nasihat-nâmelerin ortaya çıkışına ve tarihî gelişimine de temas etmek gerekir. Manzum nasihat-nâmelerin tarihî seyri incelendiğinde nasihatın evvelâ devletin başındakilere yapıldığı görülür. Türk pend-nâme edebiyatının şekillenmesine kaynaklık eden temel metinlerden biri olan *Kelîle ve Dimne*, Kral Debşelim için kaleme alınmıştır. *Kâbûs-nâme*, *Vasiyyet-i Nûşirevân* gibi eserlerde de muhatap, hep devlet başkanıdır. Türk İslâm edebiyatının ilk nasihat-nâmesi *Kutadgu Bilig* de yine, devlet idarecileri için kaleme alınmıştır. Çünkü idareciler düzelirse toplum da düzelir. “İnsanlardan iki sınıf var ki, onlar salâha ererse insanlar da salâha erer; onlar fesâda girerse insanlar da fesâda girer: âlimler ve âmirler/yöneticiler.”⁵⁹²; “İnsanlar yöneticilerinin dini üzere olur.”⁵⁹³ Bu ve benzeri rivayetlerde işaret edildiği üzere İslâm düşüncesinde de idarecilerin toplumu şekillendirdiği düşünülmektedir. Dolayısıyla nasihat-nâmeler ve siyaset-nâmeler arasında nasihat-nâmelerin oluşum zemini bakımından da ortaklık görülür. Zira, nasihatın ilk muhatap kitlesi erbab-ı siyaset olmuştur.

Müşterek bir “nasihat” zeminine dayanan nasihat-nâmeler ve siyaset-nâmelerde türler arası ilişkiler sonucu ortaya çıkan bir türün diğer bir türü kapsayışı durumunu da görmek mümkündür. Nitekim, geniş bir muhatap kitleye sahip nasihat-nâmelere nispeten siyaset-nâmeleri sadece devlet idarecilerine yönelik tavsiyelere yer vermeleri sebebi ile nasihat-nâmelerin alt türü olarak değerlendirmek de mümkündür.

2.7.5. Manzum Nasihat-nâme-Vasiyet-nâme

Arapça “vasiyet” Farsça “nâme” kelimelerinin birleşimi ile oluşan vasiyet-nâme edebî bir terim olarak; bir kimsenin öldükten sonra yapılmasını istediği şeyleri, arzu, emir ve tavsiyelerini muhtevi manzum veya mensur eserlerdir. Arapça “v-s-y” kelimesinden türeyen vasiyet, “vasiyet etme” manasının yanı sıra “tavsiye” anlamı da

⁵⁹¹ Ürekli, “Dördüncü Murad Devrine Dâir Kadızâde’nin Bir Manzumesi”, s. 292.

⁵⁹² Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, (thk. Bekrî Hayyânî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1981, X, 30 .

⁵⁹³ Aclûnî, *Keşfü l-Hafâ’*, II, 373, hadis nu: 2790.

taşır.⁵⁹⁴ Kelimenin Türkçeye taşınan manası edebî eserlerde daha ziyâde bu anlama yöneliktir. Böylece, her biri çeşitli öğüt ve tavsiye içeren atasözleri, didaktik ve ahlâkî eserleri vasiyet kabilinden eserler olarak zikretmek de mümkündür.⁵⁹⁵

Nasihat-nâmeler gelecek nesillere ders verme, bilgi ve tecrübe aktarımı özellikleri ile vasiyet-nâmeler ile benzer vasıflara sahiptir. Bu doğrultuda “Vasiyet-nâme” başlıklı bazı eserlerin üslup ve muhteva yönüyle tipik bir nasihat-nâme özelliği taşıdığı görülmektedir. Örneğin, Ahmed-i Dâ‘î’nin *Vasiyyet-i Nûşîrevân* adlı eseri Nûşîrevân’ın oğlu Hürmüz’e yaptığı nasihatleri konu edinir. Aslına bakılırsa söz konusu eser bir babanın oğlu için kaleme aldığı nasihat-nâmeden başka bir şey değildir. Ahmed-i Dâ‘î de eserin mukaddimesi sayılabilecek beyitlerin yer aldığı bölümde eserden Nûşîrevân’ın oğluna verdiği nasihatler olarak bahseder:

Dahı birkaç nasîhat virdi aña
Ki tâ bir gün anı hay ile aña (b. 15)⁵⁹⁶

Eserin sonunda da nasihatın önemi ve öğüt tutmanın faziletine dikkat çekilmiştir:

Eyâ Dâ‘î nasîhatden nasîb al
Nasîhat agudur evvel soñı bal

Nasîhat kim dutarsa bahtludur
Eger yaşda kiçi yolda uludur

Nasîhatden bulur devlet erenler
Anuñla menzile irdi erenler (b. 113-115)⁵⁹⁷

Nasîhat-i Nûşîrevân, nasihat-nâme ve vasiyet-nâme türleri arasındaki iç içe geçmişlik konusunda çarpıcı bir örnektir. Eserin başlığı ve yazılış amacı vasiyet

⁵⁹⁴ İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ el-Kazvinî, *Mu‘cemu Mekâyisi l-Luga*, (thk. Absusselâm Muhammed Hârûn), Daru’l-Fıkr, b. y. , 1979, VI, 116.

⁵⁹⁵ Hasan Köksal, “Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4, 2000, s. 289.

⁵⁹⁶ Yeniterzi, “Ahmed-i Dâ ‘î’nin Vasiyyet-i Nûşîrevân Adlı Mesnevisi”, s. 4.

⁵⁹⁷ Yeniterzi, “Ahmed-i Dâ ‘î’nin Vasiyyet-i Nûşîrevân Adlı Mesnevisi”, s. 15.

olmasına karşın üslûp ve muhteva yönüyle bir nasihat-nâme olduğunu söylemek mümkündür.

Nasihat-nâme ve vasiyet-nâme türleri benzerlikleri dolayısıyla kütüphane kataloglarında birbirleri ile karıştırılmıştır. Nitekim bazı nasihat-nâmeler kayıtlarda vasiyet-nâme olarak geçmektedir. 16. asır şairlerinden Azmî Pîr Mehmed Efendi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserin tercümesinin sonunda yer verdiği *Pend-nâme*'si bu eserlerden biridir. *Pend-nâme*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1761/17 numarada; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Hk 2471/6 numarada; Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 1504/9 numarada vasiyet-nâme olarak kaydedilmiştir. Mezkûr eser, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Hk 1664 numarada da "Terceme-i Vasiyyet-i Lokmân" olarak kayıtlıdır. Bu nüshadan yola çıkarak Aziz Kılıç, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler* adlı çalışmasında bu eserden vasiyet-nâme olarak bahsetmiştir.⁵⁹⁸

Bazı pend-nâmelerde "Vasiyet-nâme" başlığı ile müstakil şiirlere yer verilmiştir. Nasihat kitaplarında bu tür şiirlerin yer alması, türler arası ilişkiyi anlamlandırmada dikkate değerdir. Örneğin, çalışmamıza konu olan *Miftâh-ı Cennet* adlı pend-nâmede "Vasiyet-nâme-i Diğer" başlıklı bir şiir yer almaktadır. 47 beyitlik bu manzumede şair, eserin genel üslûbunun dışına çıkmadan nasihatlerini sıralamaya devam etmiştir. Manzumenin sonunda bu vasiyet-nâmeyi elden ele ulaştıracak kimseler için dua edilmiştir:

Yâ İlâhî bu vasiyyet-nâme[yi] elden ele
Kim ulaşırsa anı imân ile hatm eylegil (b. 761)

Pend-nâmelerde vasiyet-nâme türü eserlerin müstakil bir şiir olarak yer aldığı durumların yanı sıra, belli bir vasiyet-nâmeden örnek beyitlerin seçildiği de görülür. Manzum nasihat-nâmelerin ulaşılabilen son örneği *Maksûd-ı Nasihat* adlı eserde Hz. Âdem'in oğlu Şî't'e yaptığı vasiyetlerden örneklere yer verilmiştir:

⁵⁹⁸ Kılıç, "Lokmân Hekim'in Vasiyetnamesi", *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, ss. 287-290.

Ceddimiz ol Hazret-i Âdem safî
Oglı Şî't'e virdi bir pend-i vefî

Yıdigim demde eger bugdayı ben
Fikr ideydim sonuñ olurdum esen

Bir iş için kalb iderse ıztırâb
O işe olma yakîn it ictinâb

Bugday eklin kasd idince yüregim
Oyanup bildirmiş idi gereğim

İltifât eylemedim tenbîhine
Soñra düşdüm işbu dünyâ tîhine

Meşveret itse idim cennetde
Ne gezerdim bu fenâ gurbetde (b. 1261, 1266-1269, 1271)⁵⁹⁹

Bazı müellifler pend-nâmelerinde zaman zaman “vasiyet bırakmak, vasiyet etmek/eylemek” deyimlerini kullanmıştır. Yûsuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*’in mukaddimesinde eserini vasiyet olarak bıraktığını söyler ve kendisi için dua talep eder:

bu kaç harfkına men kumarı sañga
kodundum unıtma du‘a kıl mañga (b. 53)⁶⁰⁰

“Ben bu birkaç harfçiği sana vasiyet olarak bıraktım;
Bana da dua etmeyi unutma.”⁶⁰¹

19. asır Nakşibendî şeyh ve şairlerinden Mehmed Nûrî Şemseddîn Efendi’nin *Nasîhat-nâme*’si de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Şair, müritlerine yönelik nasihatlerden oluşan eserinin bir yerinde “vasiyet eylemek” deyimine yer vermiştir:

⁵⁹⁹ Ak, *Osmanlı’nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme Maksûd-ı Nasîhat (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, s. 207.

⁶⁰⁰ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 78.

⁶⁰¹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 79.

Vasiyyet eylerem şol bir hisâli cümle ihvâna
Tutup kurtılalar tâ kim anıñ şerr ü belâsından (b. 8)⁶⁰²

2.7.6. Manzum Nasihat-nâme-Yaş-nâme

Yaş-nâme, en eski örneklerine XI. yüzyılda rastlanan ve daha ziyade halk şiirinde görülen edebî bir türdür. Bu türde ortalama bir insan ömrü yüz yıl olarak tasavvur edilmiş ve ana rahminden bu yaşa kadar geçirilen safhalar yıllara göre anlatılmıştır.⁶⁰³

Yaş destanı, yaş türküsü, hayat destanı gibi isimlerle de anılan yaş-nâmelerde, insan hayatının evrelerinden hareketle yaşayacağı hadiseler, yapması ve yapmaması gereken hususlara yönelik çeşitli nasihatlere yer verilmiştir. Bu açıdan yaş-nâmeler ve nasihat-nâmeler arasında bir ilişki söz konusudur. Örneğin; 16. asır şairlerinden Keşfi, oğlu Atâ için kaleme aldığı *Te'dîb-nâme* adlı pend-nâmesinde belirli yaşlara ve bu yaşların özelliklerine değinmiştir:

Otuzundan geçüb çünki ey merd-i dîn
Kadem kırka basdıñ olup Hak mu'în

İrüb kırka çün buldı 'akluñ kemâl
Hevâdan çekil gözle 'arz-ı 'ıyâl (b. 1221,1223)⁶⁰⁴

Çü meydân-ı şastda koyasın kadem
Olup başlayub 'akl u idrâk kem

Geçüb şastı basduñ çü heftâda pây
Bu geyülüb elif kâmetüñ oldu yây (b. 1271,1283)⁶⁰⁵

Çü seksenden irişdi ta'ye yaş
Olursañ her işde tabî'at hırâş

⁶⁰² Kaplan-Onur, "Muhammed Nuri Şemseddin Efendi ve Nasihat-nâmesi", s. 559.

⁶⁰³ Geniş bilgi için bk. (Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Yaşnâmeler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1984, ss. 151-286).

⁶⁰⁴ Üst, *Keşfi Te'dîb-nâme (İnceleme-Metin)*, s. 153.

⁶⁰⁵ Üst, *Keşfi Te'dîb-nâme (İnceleme-Metin)*, s. 159.

Çü toksandan yüze basduñ kadem
Vücûduñ olur ol mahaller ‘adem (b. 1316,1321)⁶⁰⁶

Müellifini tespit edemediğimiz *Öğüt-nâme* isimi bir eserde de, çocukluktan yaşlılığa kadar her yaş evresinde kişinin başına gelecek olaylara işaret edilerek okuyucuya çeşitli uyarılar yapılmıştır:

Yigirmiden otuza çün geçe yaş
Hevâ-yı nefsi kor âkıl olan baş

Çeker ‘ömr agzuña otuza dek bal
Varıcak kırka kalur [bî]-per ü bâl

Kılur yetmişe irseñ eş-şeybbet
Olur nefsüñe zecr-ile melâmet

Eger yaşuñ varup seksandan aşâ
Gelür dürlü elem za‘f-ile başa

Ger olursa yaşun târîhi toksan
Hemân sen kendüñi dünyâda yok san

Yüze irseñ ne ölüsün ne diri
Gözedürsin hemân düşmege yiri (b. 47, 50, 56, 58, 60, 63)⁶⁰⁷

Bu türlerin dışında manzum nasihat-nâmeler ve manzum tefsir arasındaki ilişkiye örneklik gösteren bir esere de değinmek gerekir. Hüseyin Ahmed b. Sirozî tarafından kaleme alınan *Câmi‘u ‘n-Nesâyih* adlı eser, Yâsîn Suresi’nden seçilen muhtelif ayetlerin manzum tefsirini muhtevidir. Eser müellifi, ayetlerin tefsirini yaparken okuyucuya çeşitli dinî ve ahlâkî tavsiyelerde bulunmuştur.

⁶⁰⁶ Üst, *Keşfî Te‘dîb-nâme (İnceleme-Metin)*, s. 163.

⁶⁰⁷ Kaplan, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, s. 120-121.

Ayrıca, Tokatlı İshâk Efendi tarafından kaleme alınan *Nazmu l-Ulûm* çeşitli ilimlere dair ihtiva ettiği bilgiler ile manzum nasihat-nâmeler ve ansiklopedik eserler arasındaki ilişkiye emsal teşkil eder.

Özetle ifade edilmesi gereken manzum nasihat-nâmelerin içerdikleri konu zenginlikleri ile pek çok edebî tür ile ilişki içerisinde olduğudur.

İKİNCİ BÖLÜM

URLALI YA‘KÛB OĞLU HÜSEYİN’İN HAYATI

EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ

Elimizde bulunan eserlerindeki 1036/1626-1041/1632 tarih aralığından ve eserlerin işaret ettiği tarihî olaylardan yola çıkarak 17. asırda yaşadığını tahmin ettiğimiz müellifin hayatını ve eserlerini anlamlandırmada yaşadığı devrin genel durumuna, kültürel ve edebî hayatına dair bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.1.Genel Durum

Miftâh-ı Cennet müellifinin yaşadığı 17. Asır, Osmanlı Devleti’nde büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı münevverleri, içerisinde bulundukları bu dönemi “nizâm-ı âleme ihtilâl, reâyâ ve berâyâyâ infîâl geldiği bir dönem” olarak tanımlar.⁶⁰⁸ Osmanlı çözülmesi ve buhran dönemi olarak ifade edebileceğimiz bu çağda devlet, eski gücünü kaybetmiş; bir yanda kaybettiği toprakları geri alma çabası içindeyken diğer yanda Anadolu’da tezahür eden isyanlarla başa çıkmaya çalışmıştır. Aynı zamanda devletin bu iç karışıklığından istifade etmek isteyen Avrupa ve İran ile mücadelesini sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti’nde değişim ve dönüşümün yaşandığı 17. yüzyılda yaşanan sıkıntıların temel kaynağı devlet yönetimindeki başarısızlıktır. Bu başarısızlıkta dönem padişahlarının küçük yaşta ve tecrübesiz tahta geçmeleri, bazılarında görülen hastalık hâlleri, padişah anneleri ve sadrazamların yönetimdeki etkinlikleri, sadaret

⁶⁰⁸ Mehmet Öz, *Kanûn-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010, s. 16.

makamında vazifelendirilen kişilerin liyakatsizlikleri etkili olmuştur. Şehzadelerin yönetim tecrübesi kazanmasında oldukça etkili olan “sancağa çıkma” geleneğinin I. Ahmed tarafından kaldırılması, dönem padişahlarından I. Mustafa’nın (v. 1639) akli hastalığı,⁶⁰⁹ henüz on bir yaşında tahta geçen IV. Murad’ın saltanatının ilk dokuz yılında idarenin annesi Kösem Sultan’ın elinde olması yaşanan idarî problemlerden bazılarıdır. Tüm bu sebeplerle birlikte yeniçerilerin Sultan II. Osman’ı (v. 1622) öldürmesi padişahlık makamının sarsılmaz gücüne son darbeyi indirmiştir. Devlet içerisinde yer alan askerî bir topluluğun padişahı öldürecek kadar kontrolden çıkması, devlet idaresinde padişahların ne denli yetersiz kaldığının en çarpıcı örneğidir. Ayrıca kuruluşundan bu yana on üç padişahın görev yaptığı Osmanlı Devleti’nde yalnız bu asırda dokuz padişah ve 62 sadrazamın vazife yapması da devlet yönetimindeki istikrarsızlığa işaret etmektedir.

Devletin idarî yapısına paralel olarak malî ve askerî alanlarda da gerileme açık bir şekilde hissedilmektedir. Devleti malî yönden zarara uğratan sebeplerin başında dünya ticaret yollarının değişmesi gelir. Nitekim Osmanlı doğu ve batı ticaret yolları üzerindedir ve bu konumundan dolayı ülkeler arası yapılan ticaretlerden büyük yarar sağlamaktadır. Ancak İngiliz ve Hollandalı’ların Güney ve Güneydoğu Asya’da sağladıkları egemenlikler neticesinde dünya ticaret yolları açık denizlere geçmiş ve Osmanlı bu kazançlardan mahrum kalmıştır.⁶¹⁰ Ayrıca azalan tımarlı sipahi sayısına karşılık artan yeniçeri sayısı ve buna bağlı olarak ulûfe sayısındaki artış, sultanların fesat çıkarıp baş kaldıran kişileri teskin etmek için mal dağıtması gibi sebepler bozulmaya yüz tutan devlet ekonomisini daha da kötüye götürmüş ve hazine giderek boşalmıştır.

Askerî nizamda görülen aksaklıklara bakıldığında ise askerî seferlerdeki başarısızlık, uzun süren Avusturya ve İran savaşları, yeniçeriler ve sipahiler arasında yaşanan anlaşmazlıklar, yeniçeri ocağının bozulması gibi olaylar karşımıza çıkmaktadır. Askerî nizamı bütünüyle sarsan yeniçeri ocağının bozulmasında; uzun

⁶⁰⁹ Solakzade Mehmed Çelebi, *Solakzade Tarihi*, (haz. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, II, 464.

⁶¹⁰ Hüseyin G. Yurdaaydın, “17. Yüzyıl”, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005, III, 275.

süren savaşlar sebebiyle kâfi gelmeyen devşirme sayısına çözüm olarak yeniçeri ocağına devşirme usulünün hâricinde rüşvet mukabilinde talim ve terbiye görmemiş kimselerin kabul edilmesi etkili olmuştur.⁶¹¹ Sayıları ve ehliyetsiz mensupları gün geçtikçe artan söz konusu birlik; mevki sahibi olmak ve hasımlarını ortadan kaldırmak isteyen kişilerle dolmuş, vezir ve saray sakinlerinin tahrik ve vaatleri ile pek çok karışıklığa sebep olmuştur. Bunlar içerisinde en mühimi şüphesiz II. Osman'ın katledilmesi hadisesidir. Bu hadiseden sonra yeniçeriler içindeki gücü farketmiş, idarî ve askerî alanda her türlü güce sahip olduklarına inanmış ve devletin başına 46 yıl boyunca büyük sıkıntılar açacak noktaya gelmiştir.⁶¹²

17. asrın içtimaî hayatında ise durumun siyasî ve iktisadî alandan pek farklı olmadığı görülür. Halk, düzensiz toplanan vergiler ve artan erzak fiyatları altında ezilmiştir. Pek çoğu Celâlî İsyanları sırasında güvenli bölgelere yerleşmek bahanesiyle merkezî hükümetin ulaşamadığı, tarıma daha az elverişli yüksek yerlere göç etmiştir. “Büyük Kaçgun” adı verilen bu göç dalgası, iktisadî baskılara dayanamayan Anadolu halkının hükümete karşı gösterdiği bir isyan hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹³

İdarî, malî, içtimaî hayattaki sorunlara karşılık kültür hayatını canlı tutmak için gelenekte olduğu gibi sultanlar ve hayır sahipleri tarafından kütüphane, medrese ve mekteplerin yapımı devam etmiştir. Ancak bu çabalar bilim ve düşünce hayatındaki durgunluğa hatta gerilemeye engel olamamıştır. Bunun en önemli sebebi 16. asır ortalarında medrese programlarından matematik, felsefe gibi pozitif bilimlerin çıkarılmasıdır.⁶¹⁴ Medreselerde okutulan derslerin yalnız dinî ilimlerle sınırlı tutulması, bu kurumlardan mezun olan kişilerin her türlü faydalı bilgiden istifade etmesini engellemiştir.

Dönemin düşünce dünyasını etkileyen bir diğer husus Kadızâdeliler-Sivâsîler çekişmesidir. Tasavvufu, tekkeleri, bâtinî her türlü görüşü reddeden tutucu

⁶¹¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1977, III, 275.

⁶¹² Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (haz. Musa Duman), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2005, s. 235.

⁶¹³ Onur Tunus, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki Büyük Kaçgun’un Neden ve Sonuçları”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, c. 15, S. 2, 2019, s. 410.

⁶¹⁴ Hayrullah Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (haz. Mesude Hunsârî), Son Havadis Yayınları, İstanbul, 1972, VII, 100.

Kadıızâdelilere karşılık devrin mutasavvıflarından Şemseddîn-i Sivâsî ve müridleri tasavvuf yolunu benimsemiştir. Salt iki dinî grubun tartışmasının ötesine taşınan bu harekette Kadıızâdelilerin devlet işlerinde nüfûz sahibi olduğu görülür. 1633 yılında İstanbul’da meydana gelen büyük yangından sonra kahvehanelerin kapatılması, kahve ve tütün içmenin yasaklanmasında Kadıızâde’nin etkili olması bu duruma örnek olarak verilebilir.⁶¹⁵

Devletin en elemli dönemi olarak nitelendirebileceğimiz 17. asırda Osmanlı Devleti yukarıda ifade edilen durumlardan başka Anadolu’da Celâlî İsyanları, Abaza Paşa (v. 1634) İsyanı, Kırım Hanı Mehmed Giray (v. 1691) İsyanı, Kazak korsanların sahilleri vurarak Boğaz’a girişi tehdit etmesi gibi içerde ve dışarda pek çok sıkıntı ile mücadele etmiştir.

Özetle söylenmesi gereken; hükümet otoritesinin gerileyişi, padişahların kifayetsizliği, eyaletlerdeki dengelerin bozulması, yerel ayaklanmalar, askerî, malî ve içtimâî alandaki aksaklıklar, devletin bu asırda tüm yönlerden sıkıntı ile kuşatıldığının göstergeleridir.

1.2. Edebî Hayat

Hemen hemen tüm edebiyat tarihlerinde, bir medeniyet idarî, malî ve içtimâî hayatta ne derece ileri ise o medeniyetin sanat ve edebiyat hayatının da o denli ileri olduğu görüşü hâkimdir. Ancak 17. asır söz konusu olduğunda bu görüşte yanılığa düşülür. Nitekim bu asırda devletin idarî, askerî, ekonomik sahadaki duraklama ve gerilemesi edebî hayata yansımamıştır. Bilhassa 16. asırda muhkem bir seviye kazanan divan edebiyatı bu asırda yükselişini sürdürmüştür.

Kuruluşundan itibaren pek çok hükümdar şair yetiştiren Osmanlı Devleti’nde bu asırda III. Mehmed (v. 1481) “Adlî”, I. Ahmed “Bahtî”, II. Osmân “Farsî”, IV. Murad “Muradî” mahlası ile şiirler kaleme almıştır. Devlet geleneği olarak âlim, sanatkâr ve şairlerin korunması bu asırda devam etmiş, dönem şeyhülislâmlarından

⁶¹⁵ Halil İnalcık, “Büyük İstanbul Yangını (1633), Kahvehâne ve Tütün Yasağı”, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 217.

Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi (v. 1644) ve Bahâyî Efendi (v. 1654) şeyhülislâm kimliklerinin yanı sıra devrin önde gelen şairleri arasında yer almıştır.

Divan şiiri bu asırda teknik, ahenk ve zarafet bakımından büyük bir ilerleme kaydetmiş; örnek aldığı İran şiirini kemmiyet ve keyfiyet bakımından geride bırakmıştır.⁶¹⁶ 17. asır divan şairleri, artık İran şairlerinden ziyade kendilerinden önceki Türk şairlerini örnek almaya başlamıştır. Böylece Nevâî Mektebi, Fuzûlî Mektebi, Bâkî Mektebi diyebileceğimiz ekoller ortaya çıkmıştır.⁶¹⁷

Türkçe söyleyişin ön plana çıktığı bu asır şiirlerinde, şiir malzemesini de Türkçe kelime, deyimler ve halk söyleyişleri oluşturmuştur. Bu çağda klâsik üslûbu devam ettiren şairlerin yanı sıra divan şiirinin de millî ve mahallî bir hüviyet kazandığını söylemek mümkündür. Ayrıca İran şiiri temayülü ile ortaya çıkan Sebk-i Hindî, şiirde hikmet ve düşüncüyü önceleyen Hikemî Tarz bu asır şairleri tarafından benimsenen üslûp hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹⁸

Bu asırda en çok kullanılan nazım şekli olarak gazel ve kasideye tesadüf edilir.⁶¹⁹ Gazel vadisinde Şeyhülislâm Yahyâ (v. 1644), Şeyhülislâm Bahâyî (v. 1654), Neşâtî (v. 1674), Nâ'îlî-i Kadîm (v. 1666), Fehîm-i Kadîm (v. 1674), Nedîm-i Kadîm (v. 1670), Nâbî ve Sâbit (v. 1692) öne çıkan isimlerdir. Kaside sahasında ise yalnız bu asrın değil divan şiirinin en büyük kaside şairi Nef'î'yi (v. 1635) anmak gerekir. Kasidelerine doğrudan “fahriyye” bölümü ile başlaması, fahriyye içerisinde yaptığı hicivler, Sebk-i Hindî etkisi ile kullandığı terkipler, ahenkli ve akıcı dili ile Nef'î diğer kaside şairlerinden ayrılmaktadır.⁶²⁰

17. yüzyıl mesnevîlerine bakıldığında ise önceki yüzyıllarda görülen aşk konulu mesnevîlerin yanı sıra dinî, tasavvufî ve ahlâkî mesnevîlerin sayısında artış gözlenmiştir. Mesnevî vadisinde dönemin hamse sahibi Nev'îzâde Atayî (v. 1635) öne

⁶¹⁶ Ahmet Atillâ Şentürk-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 417.

⁶¹⁷ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, II, 651.

⁶¹⁸ Geniş bilgi için bk. (Şener Demirel, “XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslûp Hareketleri: Klasik Üslûp-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallileşme”, *Turkish Studies*, vol. 4/2, 2009, pp. 279-306).

⁶¹⁹ Necla Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 306.

⁶²⁰ Tulga Ocak, “XVII. Yüzyıl Şâiri Nef'î ve Kaside”, *Türkbilig*, S. 3, 2002, s. 68.

çıkılmaktadır. Rubaî sahasında ise Türk edebiyatının Hayyâm'ı (v. 1132?) olarak kabul edilen Azmîzâde Hâletî'yi (v. 1631) belirtmek gerekir. 18. asır şairlerinden Nedîm (v. 1730), “Kasîde Der-Sitâyîş-i Sultân Ahmed Hân u Dâmâd İbrâhîm Pâşâ” başlıklı kasidesinde yer alan aşağıdaki beyitlerinde 17. asır divan şiirinde devrin önde gelen şairlerini ve temsil ettikleri nazım şekillerini şöyle ifade etmiştir:

Nef'î vâdî-yi kasâ'idde sühan-perdâzdır

Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

Mesnevî semtinde geçmiştir 'Atâyî cümlesin

Hâletî evc-i rübâ'ide uçar verkâ gibi (k. 18/38-39)⁶²¹

Bu dönemde nazımda olduğu gibi nesir sahasında da gelişme kaydedilmiş, Kâtib Çelebi (v. 1657) ve Evliya Çelebi bu sahada başarılı eserler ortaya koymuştur. Yine bu asırda müseccâ nesrin önemli temsilcilerinden Veysî (v. 1628) ve Nergisî (v. 1635) karşımıza çıkmaktadır. Kaleme aldıkları Osmanlı tarihleri ile Mustafâ Nâimâ Efendi (v. 1716) ve Peçevî İbrâhîm Efendi (v. 1649?) dönemin önemli isimleri arasındadır. Devrin problemleri ve bu problemlere yönelik çözüm önerilerini muhteva raporlarını Sultan IV. Murad ve Sultan İbrâhîm'e takdim eden Koçi Bey'i (v. 1650) de bu noktada zikretmek gerekir.

17. asır Osmanlı edebiyatı, gerek nesir gerek nazım sahasında devletin genel durumunun aksine başarılı bir dönem geçirmiştir. Bu dönem divan şiirinin hem teknik hem muhteva yönüyle tekâmülü yakaladığını söylemek mümkündür. Dönemin şairleri Klâsik Üslûp, Mahallî Üslûp, Sebk-i Hindî, Hikemî Tarz gibi dört farklı üslûp tarzını benimsemiş ve Osmanlı şiiri bu yönüyle zenginlik kazanmıştır. Nedîm'in kasidesinde de ifade ettiği gibi bu asırda kasidede Nef'î, gazelde Şeyhülislâm Yahyâ, mesnevîde Nev'îzâde Atâyî, rubâide ise Azmîzâde Hâletî öne çıkan isimlerdir.

2. HAYATI

Üzerinde çalıştığımız *Miftâh-ı Cennet* adlı eserin müellifinin hayatına geçmeden önce; bazı çalışmalarda *Nasihâtname* adlı manzum bir eserin müellifi olarak

⁶²¹ Muhsin Macit, *Nedîm Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 72.

verilen Muhyiddîn-i Kâdirî adlı zatın, Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin ile aynı kişi olabileceğine dair görüş ve tespitlerimizi vermeyi uygun gördük. Bu sebeple öncelikle Muhyiddîn-i Kâdirî’nin kim olduğu; daha sonra da Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin ile benzerlikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1.Muhyiddîn-i Kâdirî Kimdir?

17. asırda yaşadığı tahmin edilen Muhyiddîn-i Kâdirî’nin hayatı ile ilgili biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Müellif ve *Nasihat-nâme* adlı eserine dair ilk bilgilere Mahmut Kaplan “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler” adlı eserinde şöyle yer vermiştir: “17. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Muhyüddin Kâdirî’nin, İstanbul’da 1035’te (1626) başlayıp 1040’da (1630) bitirdiği değişik nazım biçimlerini muhtevi bu eser, dinî ve tasavvufî bir öğüt kitabıdır. Kitapta 75 beyitli bir mesnevi ile Abdülkadir Geylanî’ye bir medhiye vardır. Öğütler dinî mahiyettedir.”⁶²² Bu tarihten sonra kaleme alınan edebiyat tarihlerinde de Kaplan’ın verdiği bilgiler tekrarlanmıştır.⁶²³ İbrahim Halil Tuğluk’un *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*’nde yer alan “Kâdirî Muhyiddîn” maddesinde verilen bilgiler şöyledir: “17. yy. şairlerinden Kâdirî’nin hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Nasihatnâme adlı eserinde isminin Muhyiddin olduğunu kendisi belirtmektedir. Kullandığı mahlastan ve Nasihatnâme adlı eserinden anlaşıldığı kadarıyla Kâdirî tarikatına mensuptur. Eldeki tek eseri Nasihatnâme’dir.”⁶²⁴

Müellifin hayatına dair daha ayrıntılı bilgilere ulaşabilmek için *Nasihat-nâme* adlı eseri tarafımızdan incelenmiştir. Bu incelemeler esere yönelik yapılan iki adet akademik çalışma üzerinden yapılmıştır. Mezkûr çalışmalardan biri 2011 yılında Serap Dağdelen tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir.⁶²⁵ Adı geçen çalışma eserin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz Fb 304 numara ile kayıtlı nüshasının transkripsiyonlu metnini ihtiva eder. Bu çalışmada müellifin hayatı

⁶²² Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzûm Nasihat-nâmeler”, s. 795.

⁶²³ Şentürk- Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 455.

⁶²⁴ İbrahim Halil Tuğluk, “Muhyiddîn Kâdirî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadiri-muhyiddin>. (Erişim: 10. 11. 2019).

⁶²⁵ Serap Dağdelen, *Muhyiddîn Kâdirî’nin Nasihat-Nâme Adlı Dîvânı: İnceleme-Metin*, Dumlupınar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2011.

ile ilgili daha önce Mahmut Kaplan tarafından verilen bilgilerden farklı bir bilgi yer almaz. İlgili nüsha 1235/1819-1820 senesinde Hasan isimli biri tarafından istinsah edilmiştir.⁶²⁶

Bir diğer çalışma ise Mehmet Emin Tuğluk tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.⁶²⁷ Bu çalışmada Dağdelen'in aksine esere "Nasihat-nâme" denmiş ve Dağdelen'in neşrettiği nüshalardan başka, eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Y. 2636 ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları OE_Yz 0059/01 numaralarında kayıtlı nüshaları da tespit edilmiştir. Tüm nüshaların karşılaştırılması sureti ile hazırlanan tenkitli metin 7997 beyitten müteşekkildir. Mehmet Emin Tuğluk da müellifin 17. asırda yaşayan Kadirî tarikatına mensup bir şair olduğunu dile getirmiştir. Her iki çalışmada da müellif isminin "Muhyiddîn" olduğu bilgisi verilmiştir. Bu çıkarımın yapıldığı beyitler şunlardır:

Hak cemâlünden hitâb eyledi ehl-i vahdete
Bu yüzi görmek beni görmek gibidür didi tâ

Didi iy sırrım serâyı Âdem'e ol pâdişâh
Ben seni niçün çıkardım kevine mir'ât ol baña

Bu hitâb olduğu dem Âdem'e sen hâzır idün
Kâdirî Muhyiddîn ismin anda kodı Hak saña (b. 6343-6345)⁶²⁸

Baştan sona Abdülkâdir-i Geylânî'ye öğütlerin yer aldığı bu şiirde bahsi geçen kişi de kanaatimize göre yine Abdülkâdir-i Geylânî'nin kendisidir. Nitekim Kâdirîyye tarikatının kurucusu mutasavvıfın asıl ismi "Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir"'dir.⁶²⁹ Yukarıdaki beyitlerde geçen "Muhyiddîn" ismi de müellife değil,

⁶²⁶ Dağdelen, *Muhyiddîn Kâdirî'nin Nasihat-Nâme Adlı Dîvânı: İnceleme-Metin*, ss. 48-49.

⁶²⁷ Mehmet Emin Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, Adıyaman Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Adıyaman, 2018.

⁶²⁸ Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, s. 859.

⁶²⁹ Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî –Hayatı, Eserleri, Görüşleri-*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 56.

Abdülkâdir-i Geylânî'ye ait olmalıdır. Müellif, bu sözler ile pîrine bu ismin bizzat Allah tarafından verildiğini ifade edip onun yüceliğine vurgu yapmak istemiştir. Ancak eser üzerine yapılan her iki akademik çalışmada da bu isim, müellifin ismi olarak yorumlanmıştır. Eserde bu beyitten başka hiçbir yerde “Muhyiddîn” ismine yer verilmeyişi bizi daha da şüpheyne düşürmüştür.

Muhyiddîn-i Kâdirî'ye nispet edilen *Nasihat-nâme*'nin son beyitlerinden birinde “Hüseyin” ismi yer almaktadır:

Ya İlâhî ‘âkıbet eyle şehîd

Bu Hüseyin’i sen de âmin di iy han (b. 7987)⁶³⁰

Eser üzerinde yapılan yüksek lisans çalışmasında bu beyit yer almazken doktora tezinde mevcuttur. Ancak çalışmada bu beyitte geçen “Hüseyin” adı ile ilgili hiçbir yorum yapılmamıştır. Burada zikredilen “Hüseyin” ismi tezimize konu olan *Miftâh-ı Cennet* müellifinin ismi ile aynıdır. Bundan sonraki işaretler bizi artık her iki eserin de Uralı Ya‘kûb oğlu Hüseyin’e ait olduğunu düşünmemize imkân verir. Bu anlamda her iki eser müellifinin ismi, mensup oldukları tarikatler, eserlerin yazıldığı tarihlerin yakınlığı, eserler arasındaki üslûp benzerliği ve nihayetinde her iki eserde birebir aynı dört beyit, birebir aynı beş mısra ve yalnızca birkaç kelimenin değiştirildiği büyük oranda aynı on dört beyit tespit edilmiştir. Her iki eserde aynı şekilde yer alan üç beyit şöyledir:

Hatt-ı ‘ırzîñ oldı helvâ kâğıdı

Gerçek erseñ virme zenne hattıñı (b. 1967)⁶³¹

İki hat virdi Süleymân ne didi

Soñra hayfâ ‘âlemi yıkdım didi (b. 1969)⁶³²

⁶³⁰ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 1026.

⁶³¹ b. 1179 (Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 342).

⁶³² b. 1180 (Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 342).

İy Muhammed ümmeti togdı güneş
Şemsi balçıkla sıvar ba‘zı Habeş (b. 2021)⁶³³

Tüm bu tespitlerimiz sonucunda kaynaklarda Muhyiddîn-i Kâdirî olarak zikredilen şahsın aslında Ya‘kûb oğlu Hüseyin olduğu kanaatine varılmıştır. Bu sebeple de müellife nispet edilen *Nasîhat-nâme* adlı eser *Miftâh-ı Cennet* müellifi Urlalı Hüseyin’in eserleri arasına dâhil edilmiştir.

2.2. Urlalı Ya‘kûb Oğlu Hüseyin

Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin’in hayatı hakkında biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Çalışmamıza konu olan *Miftâh-ı Cennet* adlı eserin ünvan sayfasında ismi “Mevlânâ İbrâhîm Halîl b. Ahmed b. Ya‘kûb el-Urlavî el-Kâdirî” olarak geçse de bunun kısmen hatalı olduğu anlaşılmıştır. Ünvan sayfasında yer alan hattın yazma nüshanın içerisinde yer alan yazı ile uyuşmuyor oluşu, bu ismin oraya daha sonra eklendiği izlenimini vermektedir.

Müellifin hayatı ile ilgili bilgilere eserinden ulaşmak mümkündür. *Miftâh-ı Cennet* adlı eserinde müellif dört yerde ismine yer verir:

Bu **Hüseyin**’iñ gözleri oldı tecellî kapısı
Tür-ı Mūsâ oldı zâtım bendedir pîrim benim (b. 1314)

Bu **Hüseyin**’i yâ Rasûla’llâh Medîne vakfı kıl
İsm ü resmim fânî eyle ad u şanım Muştafâ (b. 1329)

Ol Ebû Bekr ü ‘Ömer ‘Oşmân ‘Alî hürmetine
Rûz-ı mahşerde unutma bu **Hüseyin**’i Muştafâ (b. 1933)

Yâ İlâhî bu **Hüseyin**’i kıl sa‘îd
‘Âkıbet ‘aşkıñ yolunda kıl şehîd (b. 2986)

⁶³³ b. 3718, 3824 (Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimlS. er Dizini-Tıpkıbasım, s. 595, 605).

Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin’in ismine dair bir başka fikri de burada paylaşmak gerekir. Nitekim aşağıdaki beyitte şair, eserin annesi olarak “Ahmed” ismini dile getirir. Eserini kaleme alma sebebini sıklıkla “Hz. Peygamber’in kendisinden böyle bir eser yazmasını istemesi” olarak ifade eden şairin burada kendisinin ikinci bir isminin “Ahmed” olduğunu mu yahut bu ismin Hz. Peygamber’e mi ait olduğunu kast ettiği tam olarak açık değildir. Ancak daha önce evlat, evladı doğuran kişi gibi benzetmelerle ifade ettiği fikirleri burada kendisini kast etmiş olma ihtimalini kuvvetlendirir:

Bu mevlūdūñ atası Urla oldu
Bu evlādıñ anası Aḥmed oldu (b. 3899)

Müellif, *Nasîhat-nâme* adlı eserinde de “Ahmed’i Ahmed diler, ben de seni dilerim” derken yukarıdaki beyitte olduğu gibi diğer isminin de “Ahmed” olduğuna bir kez daha gönderme yapıyor gibidir:

Bir nazarda Ahmed’i Ahmed diler
Bir nazarda gayrı yok ben sen diler (b. 3694)

Bir diğer husus da eserin toplanmasına vesile olan kişiye hayır dualarının yer aldığı kısımdır. Burada şair, eseri toplayan kişinin hocası olduğuna işaret etmiş ve birkaç beyitte de kendisi için duada bulunmuştur. Bunu yaparken de “Muhammed’i Ahmed’e ümmet et. Muhammed’i Muhammed eline ver” gibi ifadelere yer vermiştir:

Şakla hem yâ Rab ḥocası miskânı
Ümmet itgil Aḥmed’e Muḥammed’i (b. 2303)

Ḥoca-i kevneyne yâr it ḥocasın
Ol ḥabîbüñe ulaştır ḥocasın

Vir Muḥammed’i Muḥammed eline
Ḥāşekîyi de bağışla Aḥmed’e (b. 2304-2305)

Bu bilgilerden yola çıkarak müellifin bir başka isminin de olabileceği fikri daha da güçlenmektedir. Ancak bu ismin “Ahmed” mi “Muhammed” mi olduğu konusunda

net bir şey söylemek mümkün değildir. Elimizde bulunan bilgilerden hareketle söylenilebilecek en doğru şey, şairin isminin eserde de açıkça belirttiği üzere “Hüseyin” olduğudur.

Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin’in yaşadığı tarihe de yine eserinden ulaşılmaktadır. Müellifin *Miftâh-ı Cennet*’in yazılmaya başlandığı 1036 Muharrem/Eylül-Ekim 1626 ve *Nasihat-nâme* adlı eserini tamamladığı 1041 Zilkâde/Mayıs-Haziran 1632 yılları arasında hayatta olduğu söylenebilir. Ayrıca eserinin bir yerinde kendisinden “ihtiyâr” olarak bahsetmektedir. Burada şairin eserini ileri bir yaşta kaleme aldığını söylemek mümkündür:

İhtiyârûñ haķ sözün tutmaķ gerek
Pir-i kāmilden ögüt almaķ gerek (b. 1466)

Müellifin mahlası ile ilgili *Miftâh-ı Cennet*’de herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Müellif, isminin aksine mahlasını eserinin hiçbir yerinde zikretmemiştir. Eserin pek çok yerinde kendisinden “derviş” olarak bahseder:

Düşmedi şadef ağzına bu pākize dürler
Gör himmet-i dervîşi Murād Han’a irişdi (b. 517)

Şabâh oldı uyan iy pâdişâhım
Bu dervîşin sözi himmet degil mi (b. 963)

Nasihat-nâme adlı eserinde ise tek bir yerde zikrettiği ismine nispeten mahlasına bir çok beyitte tesadüf edilmektedir:

‘Aceb mi Kâdirî kudret dilin halka haber virse
Bu dil et pâresin söyletdiren kimdür gören gelsin

İy Hak tecellî baña iy Hak tesellî baña
Kâdirî geldi saña estagfırû’llâh tövbe

‘Aşkuñ ile sırdaş it nefsimden ayır rûhım

Ben Kâdirî fi‘ilim kem estagfiru‘llâh tövbe (b. 5442, 5498, 5547)⁶³⁴

Müellif, eserinde iki yerde babasının ismine yer vermiştir. Bunlardan biri kendisi için dua istediği diğeri ise “evlad” olarak vafsettiği eserini yazan kişinin kendisi olduğunu söylediği kısımdır:

Bir nazar eyle bu Ya‘küb oğlına

Urla kavminiñ nazar kıl cem‘ine (b. 2986)

Bu evlâdı toğurdı Ya‘küb oğlu

Halîl’iñ mazharı İbrâhîm oldu (b. 3897)

Müellif, eserinde üç yerde “Urla” ismine yer vermiştir. Bu beyitlerin birinde tütün kullanımının Urla ve İzmir’de yaygın olduğunu hatta kaynağın burası olduğunu söyler. Zira 16. asrın sonlarında Aydın, Biga, Bursa, Edirne, Saruhan (Manisa) bölgelerinde tütün üretiliyor olması⁶³⁵ müellifin bu konudaki haklılığını göstermesi açısından dikkate değerdir:

Urla’dır İzmir’le kânı her vilâyet toptolu

Bir kıoyu emriñ taşarruf eyleye sağ u solu (b. 683)

Şair, bir beyitte Urla halkı için duada bulunurken bir diğeri beyitte eserinin atası olarak Urla’yı işaret etmiştir. Tüm bu bilgilerden hareketle müellifin “Urlalı” olduğunu söylemek mümkündür. Hatta eserini burada yazmış olabileceği ihtimali de akla gelmektedir:

Bir nazar eyle bu Ya‘küb oğlına

Urla kavminiñ nazar kıl cem‘ine (b. 2986)

Bu mevlüdün atası Urla oldu

Bu evlâdın anası Ahmed oldu (b. 3899)

⁶³⁴ Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, s. 768, 774, 779.

⁶³⁵ Fehmi Yılmaz, “Tütün”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 5.

Miftâh-ı Cennet müellifinin tahsil durumuna yönelik de eserinde açık bir bilgi yer almaz. Ancak Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsında sıklıkla yapılan hatalar, müellifin medrese tahsili görmediği izlenimini vermektedir. Eserinin pek çok yerinde kendisinden “ümmî”, “ümmî dervîş” olarak bahseden şairin burada manevî anlamda bir ümmîliği kast etmiş olması muhtemeldir:

Bir elif bilmez gezer ümmî iken ol pâdişâh
Bir nazarda itdi ‘ âlim cehlîmi bedr itdi mâh (b. 444)

Bir ümmî iken ‘ ilm-i ledün oldı musahhar
Keşf-ile gönül ma‘ nî-yi Qur‘ân‘a irişdi (b. 514)

Ümmî dervîşe bu ‘ ilmi bildiren kim Muştafâ
Zulm iden câhilleri ilzâm iden kim Muştafâ (b. 3791)

Eserde yer alan ayet ve hadislerden yola çıkarak müellifin İslâmî bilgi birikimine sahip, devrin siyâsî ve sosyal durumu üzerinde düşünen ve çözüm yolları üreten mütefekkir bir zat olduğu söylenebilir.

Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin, Kâdirî tarikatına mensuptur. Müellif, bu durumu eserin muhtelif yerlerinde sıklıkla dile getirir:

Ğavş-ı a‘ zam Kâdirî‘dür pîrümüz
Hâzret-i aqtâba mürşid pîrümüz (b. 243)

Şeyh ‘ Abdu‘l-kâdir-i Gîlânî‘dür pîrim benim
Himmeti sultânıma yirden göke dek nerdübân (b. 507)

Nazar kııl pîrümüzdir Kâdirî‘ye
Benim Cîlân-ı Gîlân‘ım Muhammed (b. 1228)

Ayrıca Abdülkâdir-i Geylânî‘ye yazılan kasideden ve Geylânî övgüsünün yer aldığı pek çok beyitten yola çıkarak müellifin pîrine muhabbetle bağlı olduğunu söylemek mümkündür:

İlāhî pîrûme ‘ālî nazar kııl
 Tecellî meclisinde sâķī mey kııl
 Çü pîrüm Şeyh ‘Abdu’l-kâdirî’dür
 O Gîlânî ḥaķīkat pertevîdür (b. 3921-3922)

Kâdirî Hüseyin, eserinde pîri Abdulkâdir-i Geylânî’nin yanı sıra şeyhi ile ilgili de bilgi vermiştir:

Benim şeyhimdir İsmâ‘îl anıñ-çün
 Bu dîn yolına ķurbânım anıñ-çün (b. 3937)

Müellifin şeyhi olarak zikrettiği zat, tahminimize göre İsmâil-i Rûmî’dir (v. 1631). 17. asırda yaşayan İsmâil-i Rûmî, Abdulkâdir-i Geylânî’nin manevî işaretleri ile Anadolu’ya geçmiş; Tosya, Kastamonu, İzmit, Manisa, Bursa, İzmit, Tekirdağ, Edirne gibi pek çok bölgede Kâdirîliğin yayılmasını sağlamıştır. Tophane’de bulunan Kâdirî âsitânesinin de kurucusu olan İsmâil-i Rûmî, tarikat içerisinde “Pîr-i Sâni” sıfatı ile anılmıştır.⁶³⁶ Bu sıfat, kendisinin Kâdiriyye içerisindeki konumunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Müellif de eserinde İsmâil-i Rûmî’den “Abdulkâdir-i Geylânî’nin vekili” olarak bahsetmiştir:

Şeyh İsmâ‘îl vekîlidür anuñ
 Her mürîdi ehl-i ḥaķ oldu anuñ (b. 249)
 Vekîli Şeyh İsmâ‘îl bu esrâr-ı velâyetde
 Vekîli ğavş-ı a‘zamdır bu izhâr-ı velâyetde (b. 1662)

Şairin memleketi Urla dışında İstanbul’da bulunduğunu da söylemek mümkündür. Eserde yer alan bir şiirin başlığı “Mezķūr Ḳaşıde Tophâne’de Olan Nükte İçün Dinilmişdür” şeklindedir. Tophane’de Kâdirîler Yokuşu üzerinde Kâdiriyye tarikatı âsitânesinin varlığı, müellifin burada bulunmuş olabileceği ihtimalini

⁶³⁶ Mehmet Akkuş, “İsmâil Rûmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXIII, 120.

kuvvetlendirir. Yine müellifin eserinde İstanbul'un çeşitli semt isimlerine yer vermesi şehri bildiğini göstermektedir:

Geldi öñ kapıma şehbâzım saķın
Gāhī Oķmeydānı'na çıkmaķ gerek

Gāhī Kāğıdhāne'ye eyle sefer
Bu hevesle gāhīce gezmek gerek (b. 139-140)

Üsküdār'a altı gözci ķo yedinci kendini
Altı hem Topķhāne'ye gözler gerek ķo gözcüñi

Hāşşaten kendiñ Kāsımpāşā'yı gözle iy vezīr
Āşıkāre gez gehī ' ayyār olup gez iy vezīr (b. 661-662)

Şairin eserin yazıldığı yüzyılda İstanbul halkının durumuna yönelik yaptığı tespitler burada bulunmuş olma ihtimalini kuvvetlendirir:

ķavm-i İslāmbol'ı şöhretdir helāk iden nedir
Kürk semmūr olmayınca geyme istiğnāya gel (b. 3103)

ķavm-i İslāmbol'u ' ucb itdi helāk
Bir daķı şöhret helāk itdi helāk (b. 3418)

Ṭoldı İslāmbol'a bātıllar ķanı bir ehl-i haķ
Başını ṭop eyleyen [ibn-i] fülān olmaz hicāb (b. 3634)

Müellif, *Nasihat-nāme* adlı eserini İstanbul'da kaleme aldığını ifade etmiştir. Bu bilgiden hareketle müellifin İstanbul'da bulunduğu daha da netlik kazanmıştır:

Sadeḫ-i İslāmbol içre togdı bu dūr
Resulu'llāh'a bu kalb-i veleddür (b. 6688)⁶³⁷

⁶³⁷ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirī Muhyiddīn'in Manzum Nasihat-nāmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 893.

Şair, *Nasihat-nâme* adlı eserinde Kefe ve Kırım halklarına yönelik çeşitli nasihatlerde bulunmuştur. Eser üzerinde yapılan doktora çalışmasında müellifin Kefe ve Kırım'da bulunduğu ifade edilmiştir.⁶³⁸ Ancak eserde söz konusu duruma örnek teşkil edecek başka ifade ve işaretin bulunmaması bu duruma ihtiyatlı yaklaşmayı gerekli kılar.

Kâdirî'nin eserini arz ettiği Sultan IV. Murad ile görüşüp görüşmediği net olarak bilinmemektedir. Ancak müellifin padişahla görüşmek istediğini, padişahlık ilmini öğrenmesi için onun da müellifle görüşmesi gerektiğini *Miftâh-ı Cennet*'te yer alan şu beyitten anlıyoruz.

Ayda bir kerre beni bulsa Murâd
Pâdişâhlıktan alaydı belki dad (b. 3511)

Müellif, padişah ile görüşmek için çabaladığını ve kendisi ile bir türlü görüşmeyen padişaha sitemini *Nasihat-nâme* adlı eserinde şöyle dile getirmiştir.

Seni üç senedür da'vet iderem Hakk'a ben iy han
Yüzin Hak'dan çevirdi dir saña hep halk-ı İslâmbol

Şehâ bir kerre bizimle buluşmak küfr-i ekber mi
Süleymân mûra muhtâç oldu dir hep halk-ı İslâmbol (b. 917-918)⁶³⁹

Şairin her ne kadar padişah ile görüşüp görüşmediği netlik kazanmasa da her iki eserinde sarayın iç ve dış ilişkilerini bilen, memleket meselelerine vâkıf bir kişi imajı çizdiği âşikardır. Bu da müellifin saray çevresinden birileri ile ilişkili olduğu ihtimalini akla getirir. Bu durumla ilgili olarak eserde zikredilen bir isim dikkati çeker. Bu kişi Rıdvan Ağa isminde bir zattır.⁶⁴⁰ Eserde kendisinden sitayiş ile bahsedilen Rıdvan Ağa, padişahın hasekisi olarak tanıtılmıştır:

⁶³⁸ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 11.

⁶³⁹ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 316.

⁶⁴⁰ Yaptığımız araştırmalarda Rıdvan Ağa'ya dair farklı bilgiler elde etmeye çalışılmış ancak kimliğine dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kaynaklarda Sultan Murad devrinde yaşayan bir Rıdvan Ağa'dan bahsedilmektedir. Eserin yazıldığı tarih ile de yakın tarihlerde hayatta olan bu kişi "mimar" olarak

Dir iseñ bir yārim olsa ehl-i ḥaḳ
Ḥāšekīñ Rıdvān Ağa'ya himmet it (b. 2284)

Ḥāšekīñe var du'ā eyle şehā
Var imiş 'ālemde bir dostuñ şehā (b. 2287)

Şehā kaḡı vezīrūñ toḡrı söyler evliyādandır
Biri Ḥüsrev vezīrūñdür birisi Ḥāšekīñ Rıdvān (b. 3836)

Osmanlı Devleti'nde sarayın Bîrun bölümünde görevli Bostancıbaşı Ocağı'nın önde gelen sınıfına mensup kişiler ve askerî teşkilâtta çeşitli vazifelerde bulunan hizmetliler için "haseki" ünvanı kullanılmıştır.⁶⁴¹ Burada ismi zikredilen Rıdvān Ağa'nın da saray ya da devletin askerî teşkilâtında görevli biri olduğunu söylemek mümkündür.

Müellif, dağınık haldeki eserinin toplanmasına vesile olan Rıdvān Ağa'dan övgü ile bahseder. Rıdvān Ağa'ya dua beyitlerinin bulunduğu kısımda "hocası miskini de bağışla" diyerek Rıdvān Ağa ile olan yakınlığına işaret eder:

Niyyeti ḥayr ise yā Rab arḳa ol
Bu kuluñı ḥıfz idüp yardımcı ol
Şakla hem yā Rab ḥocası miskīni
Ümmet itgil Aḥmed'e Muḥammed'i
Ḥoca-i kevneyne yār it ḥocasın
Ol ḥabībūñe ulaşdır ḥocasın (b. 2302-2304)

Bahsi geçen Ağa'nın dağınık halde bulunan eseri kitaplaştırma vazifesini üstlenmesi, bir talebenin hocasına karşı duyduğu sevgi ve hürmetin nişanesi

vazife yapmıştır. 1039/1630 yılında Mekke'de meydana gelen sel felâketi sonucu tahrip olan Kâbe duvarını yapması için Mısır'dan getirilmiş ve Medine Kadısı Mehmed Efendi ile bu vazifeyi ifâ etmiştir. Bk. (Sadettin Ünal, "Kâbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XX, 17). Bahsi geçen bu zatın eserde geçen zat ile aynı kişi olup olmadığına dair kesin bir yargıya varmak doğru değilse de Mısır'dan getirilen mimarın İstanbul'da haseki ünvanlı biri ile aynı kişi olması uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

⁶⁴¹ Abdülkadir Özcan, "Haseki", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, 368.

sayılabilir. Ayrıca müellifin *Nasihat-nâme* adlı eserinin bir nüshasının da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alması müellifin bir şekilde saraya ulaştığını göstermesi bakımından önem arz eder.

Uralı Ya'kûb oğlu Hüseyin'in hayatı ile ilgili özetle söylenmesi gerekenler şunlardır:

Müellif, eserlerini kaleme aldığı 1036 Safer/Kasım 1626 ve 1041 Zilkâde/Mayıs-Haziran 1632 yılları arasında hayatta olmalıdır. Asıl ismi "Hüseyin" olan şair "Kâdirî" mahlasını kullanmıştır. Babası Ya'kûb isminde bir zattır. Memleketi Urla'dır. Müellif, İstanbul'da da bulunmuştur. IV. Murad döneminde "haseki" ünvanı taşıyan Rıdvan Ağa'nın hocasıdır. İslâmî bilgi birikimine sahip bir şahsiyettir. Mederese tahsili görmediği tahmin edilmektedir. Müellife ait iki esere ulaşılmıştır. Bunlardan biri 1035/1625-1626 yılında başlanıp 1041 Zilkâde/Mayıs 1632 yılları arasında tamamlanan *Nasihat-nâme*'dir. Diğerisi ise çalışmamıza konu olan ve 1036 Safer/Kasım 1626-1037 Şa'bân/Nisan-Mayıs 1628 yılları arasında tamamlanan *Miftâh-ı Cennet* adlı eserdir. Şimdilik iki farklı eser olarak zikrettiğimiz bu eserlerin, 12.000 beyiti aşkın bir nasihat-nâmenin iki parçası olabileceğine yönelik bazı tespitlerimiz söz konusudur. Bu tespitlere ilişkin açıklamalara, müellifin eserlerinin konu edildiği bölümde ayrıntılı olarak yer verilecektir.

3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Uralı Ya'kûb oğlu Hüseyin'in edebî kişiliğine ilişkin değerlendirmelerde bulunabilmek için elimizdeki kaynak müellifin *Nasihat-nâme* ve *Miftâh-ı Cennet* isimli eserleridir.

Şair; *Miftâh-ı Cennet* adlı eserinde kendisini vaiz, nâsîh ve âlimlerin vekili olarak tanıtmaktadır. Bunun yanı sıra şiirdeki amacının hakikati söylemek ve şeriati canlandırmak olduğunu dile getirmiştir:

Müşkilûn varsa dahı şor ben vekilem kim[ler]üñ

Vâ' iz ü nâşîhlaruñ Hâk Hâk diyen 'âlimlerüñ (b. 325)

Ben şerî' at seyfiyem ihyâ-yı şer' a gelmişem
Ben ledün sultânıyam tahtım dâvânım Muştafâ (b. 1922)

Mâ-hüve'l-ḥaḳ olanı ben söylerem
Günde biñ ḳatlı itseler ḥaḳ söylerem (b. 2692)

Müellif, nazmı ile ilgili eserin birkaç yerinde övgü dolu ifadeler yer verir. Şiirini kevser ırmağına, her bir beyitini bu ırmağın dolusuna ve sözlerini manevî bir sakiye benzetir. Bu saki, ab-ı hayvan sunmaktadır:

Kevşer ırmağı durur nazmım benim
Bir ṭoludur her satır beytim benim
Ma' nevî sâķî durur nuṭṭum benim
Âb-ı ḥayvân kendidür feyzim benim (b. 2016-2017)

Kendisini âlimlerin vekili olarak gören, nazmını ve sözlerini öven müellifin bu tavrına karşılık zaman zaman mütevazı bir hava içerisine girdiği de görülmektedir. Eser boyunca mahlas kullanmak yerine kendisinden derviş, ümmî derviş gibi isimlerle bahsetmesi bu duruma örnek teşkil eder. Ayrıca telif ettiği eserin dahi kendi meziyeti ile ortaya çıkmadığını, Hz. Peygamber'in himmeti ile vücuda geldiğini belirtmesi bu konuda dikkate değerdir:

Ben neyim bir ' âciz u ḥor u deli
İltifâtı bülbül itdi bu dili (b. 1990)
Ben kimem kim ortalıkda şey' olam
Bu erin cevherlerin ḥalkâ şaçam (b. 2243)
Ben kimem hâşâ ki yâ Rab baş çekem
Kendümüzden bir kitâb te'lîf idem (b. 2485)

Amacı ümmeti ve devrin padişahını doğru yola sevk etmek olan şair; eser boyunca açık sözlü, ölümden dahi korkmayan dik bir duruş sergiler. Sözlerinin dalkavukluktan uzak olduğunu sıklıkla “hoşemâdî söylemem” diyerek tekrar eder. 17.

yüzyılda “yaltaklanmak, tilkücılık, şîrînkârlık” anlamında kullanılan⁶⁴² ve aslı “hoş-âmed” olan bu kelimeye eserin pek çok yerinde rastlanır:

Hoşemâdî bilmezem ben hağ direm
Mürde qalbiñ belki ihyâ eylerem (b. 2226)

Ben şehîd olmak içün girdim yola
Niyyetimden dönmezem girdüm yola

Günde yüz biñ katl iderlerse beni
Hağ dimekden dönmezem düni günü (b. 3154-3155)

Kâdiriyye tarikatı müntesiplerinden Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin’in edebî şahsiyetinin oluşmasında mutasavvıf kimliğinin de etkisi vardır. Nitekim müellif gerek *Nasihat-nâme* gerekse *Miftâh-ı Cennet* adlı eserinde daha çok dinî ve tasavvufî temaları işlemiştir. Bilhassa pîri Abdülkâdir-i Geylânî için kaleme aldığı beyitlerde şairlik kudretini daha net bir şekilde ortaya koymuştur. *Miftâh-ı Cennet*’te yer alan ve 78 beyitten oluşan “Kasîde-i Kutbu’l-Gavs ‘Abdu’l-kâdir-i Gîlânî” isimli kaside, bu durumun en güzel örneklerindendir. İlgili şiirde şair, pîri söz konusu olduğunda daha lirik ve coşkun bir söyleyişe geçiş yapmıştır:

Bir şarâb içmiş elestî ‘âleminden illeri
Vâsıl-ı Hağ dertleriñ dermânıdır pîrim benim

Bir nazarda tâlîbi vâsıl ider maţlûbına
Yûsûf-ı hüsn iliniñ Ken‘ân’ıdır pîrim benim

Bir velîdir lâ-mekân kavmine olmuş çarçacı
Bî-nişân şahrâsınıñ meydânıdır pîrim benim (b. 1246-1248)

Müellifin edebî şahsiyetine dair ipuçları veren dili kullanım biçimine bakıldığında, zaman zaman Arapça ve Farsça kelimelere şiirlerinde yer verdiği görülür. Ancak bu yer verişte şair; nazmını ağır ve ağıdalı ifadelerden uzak tutmuş, sanatlı bir üslûp tercih etmemiştir. Şüphesiz bunda her iki eserinin de “nasihat-nâme”

⁶⁴² Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 907.

türünde olmasının etkisi büyüktür. Nitekim bu eserlerde sanat gayesinden çok verilen öğütlerin anlaşılır biçimde söylenmesi öncelikli hedeftir.

Arapça ve Farsça kelimelerin yer yer kullanıldığı Uralı Ya'kûb oğlu Hüseyin şiirlerinde, müellifin bu iki dile hâkimiyeti konusunda kesin olmamakla birlikte bazı tespitler yapmak mümkündür. Nitekim müellif hattı olduğunu tahmin ettiğimiz *Miftâh-ı Cennet*'in imlâ hususiyetlerine bakıldığında Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsında çok sık hatalar yapıldığı görülmektedir. Buradan hareketle müellifin her iki dile tam anlamıyla hâkim olmadığı söylenebilir. Şair, Türkçeyi kullanmada nispeten daha başarılıdır. Bilhassa bazı beyitlerde oldukça veciz ifadelere rastlanmaktadır:

Bir nefes 'adl eylese bir pâdişâh
Dökilür taşlar kadar olsa günâh (b. 114)

Bî-şabır âdem kalur çiglik ile
Aşına ağu katar tizlik ile (b. 229)

Müellifin vezin ve kafiyei kullanmada eksikliğe düştüğü durumlar söz konusudur. Vezne mugayir pek çok mısra ve beytin varlığı, imâle ve zihafaların sayısındaki fazlalık bu duruma örnek teşkil eder. Kafiyein bozulduğu ve mısra sonlarında aynı kelimelerin tekrar edildiği beyitlere de sıkça rastlanmaktadır:

Hâteminüñ her talıdur bir kılıç
Seyf-i bâtındur görünmez bir kılıç (b. 247)

Fânî dünyâda kâla köşk ü sarây
Saña kabır ola begim bir gün sarây (b. 2931)

Müellifin yeni ve orijinal hayaller bulmada başarılı olduğu söylenemez. Nitekim elimizde mevcut olan her iki eserinde, gerek kendi içerisinde gerek birbiri ile kıyas edildiğinde, tekrara düğüldüğü görülür. Aşağıda verilen örneklerde ilk beyit her iki eserde bulunan mükerrer mısralı, diğeri ise yalnız birkaç kelime veya ekin değıştirilmesi ile oluşan beyitlere örnektir:

Bu acûze karı dünyâdur yalan

Günde biñ erden budur tulca kalan (b. 746) / *Nasîhat-nâme*⁶⁴³

Bu ‘acûze qarı dünyâdır yalan

Günde biñ erden bu durur tûl kalan (b. 2949) / *Miftâh-ı Cennet*

Bir kılına idemediler zarar

Katline gerçi kuyu çok kazdılar (b. 571) / *Nasîhat-nâme*⁶⁴⁴

Bir kılına idemezlerdi zarar

Ûatl[in]e gerçi kuyu çok kazdılar (b. 2714) / *Miftâh-ı Cennet*

Miftâh-ı Cennet müellifi Kâdirî Hüseyin’in edebî şahsiyetine dair söylenmesi gereken onun 17. asır klâsik Türk şiirinde Nâbî ile bir ekol hâline gelen “hakîmâne şiir söyleme” üslûbunu⁶⁴⁵ benimsediğidir. Bu doğrultuda, şiirleri lirizmden çok düşünce ve hikmete dayanır. Şairin asıl maksadı, sanattan ziyâde insanları iyi ve doğru olana çağırmaktır. Maksadına paralel olarak da şiirinde söylemden çok manaya önem verir. Arapça ve Farsça kelimelerde imlâ hatalarına sıkça rastlanırken Türkçeyi kullanmada başarılıdır. Şiirlerinde vezin ve kafiye kusurlarına tesadüf edilir. Yeni ve orijinal hayaller bulmada tekrara düştüğü görülür. Çoğu manzum nasihat-nâmede olduğu gibi müellifin de amacı insanlara fayda sağlamaktır. Bu amaçla da aynı vadiide iki eser kaleme alması dikkate değerdir.

4. ESERLERİ

Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin’in ulaşabildiğimiz iki eseri vardır. Bunlardan biri *Nasîhat-nâme* bir diğeri *Miftâh-ı Cennet* adlı eserdir.

⁶⁴³ Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, s. 300.

⁶⁴⁴ Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, s. 283.

⁶⁴⁵ Demirel, “XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslûp Hareketleri: Klasik Üslûp-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallîleşme”, p. 293.

4.2. *Nasihat-nâme*

Nasihat-nâme'yi ilim dünyasına ilk kez Mahmut Kaplan tanıtmıştır. Kaplan'ın tanıttığı eserin tespit edilen ilk nüshası Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz Fb 304 numara ile kayıtlıdır. Bu kayda göre, eser adı *Nasihat-name* ve eserin müellifi Abdulkadiri isimli bir zattır; ilgili nüsha 1235/1819-1820 yılında Hasan isimli bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir.⁶⁴⁶ Mezkûr nüsha üzerinde bir yüksek çalışması yapılmış ve eserden Muhyiddîn-i Kâdirî isimli bir zata ait; çeşitli nazım şekilleri ile oluşan dinî-tasavvufî içerikli bir divan olarak bahsedilmiştir.⁶⁴⁷ Eserin divan olarak değerlendirilmesinde, bazı edebiyat tarihlerinde “Gazel Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler” arasında değerlendirilmesi⁶⁴⁸ ve Milli Kütüphane nüshasının zahriyye kısmında “divan” ifadesinin kullanılması etkili olmuştur.

Nasihat-nâme ilgili bir de doktora çalışması yapılmıştır. İlgili çalışmada da eser Muhyiddîn-i Kâdirî'ye nispet edilmiş; eserin Milli Kütüphane nüshasından hâriç; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda OE_Yz 0059/01 numara ile kayıtlı bir nüshası ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları'nda Y 2636 numara ile kayıtlı bir başka nüshası tespit edilmiştir. Mezkûr çalışmada; Topkapı nüshasının, Milli Kütüphane ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi nüshalarını da muhtevî olduğu ifade edilmiş⁶⁴⁹ ve eserin transkripsiyonlu metni Topkapı nüshası üzerinden hazırlanmıştır.

Nasihat-nâme'nin yazılış tarihi ile ilgili Milli Kütüphane nüshasında olduğu gibi Topkapı nüshasında da farklı tarihler mevcuttur. Bunlardan en erken tarihli olanı 1035/1625-1626 ve en geç tarihli olanı 1041 Zilkade/1632 Mayıs-Haziran tarihleridir.⁶⁵⁰ Buna göre eser, yedi yıl gibi bir sürede ve farklı bölümler hâlinde yazılmıştır.

⁶⁴⁶ Abdulkadiri, *Nasihat-nâme*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz Fb 304, vr. 51a.

⁶⁴⁷ Dağdelen, *Muhyiddîn Kâdirî'nin Nasihat-Nâme Adlı Dîvânı: İnceleme-Metin*, s. 14.

⁶⁴⁸ Ahmet Mermer vd. , *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 311.

⁶⁴⁹ Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, s. 43, 45.

⁶⁵⁰ Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, s. 14.

Miftâh-ı Cennet de bu eserde olduğu gibi farklı bölümler hâlinde ve tarihlerde yazılmış olup ilgili tarihler (1036 Muharrem/1626 Eylül-Ekim ve 1037 Şa‘bân/1628 Nisan-Mayıs) *Nasihat-nâme*’nin yazıldığı yıllar arasındadır. Ayrıca *Nasihat-nâme* de *Miftâh-ı Cennet* gibi; rüyada görülen ve ümmetini uyarması için bir eser kaleme alması istenen Hz. Peygamber’in teşviki ile vücuda getirilmiştir:

Ümmete eyle nasîhat didi şâh-ı rusûl
Hakkı var söyle ogul didi bize ol ‘akl-ı kül (b. 2852)⁶⁵¹

Bu tespitler *Miftâh-ı Cennet* ve *Nasihat-nâme*’nin tek bir eser olabileceği ihtimalini akla getirmiştir. Daha sonra her iki eser arasında derinlemesine bir karşılaştırma yapılmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Nasihat-nâme, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’ndeki katalogta isimsiz manzum bir eser olarak kayıtlıdır.⁶⁵² Müellif ise eserini yazmaya başladığı tarihi verdiği beyitte eserinden “cennet” olarak bahsetmiştir. Şairin bu beyitle, üzerinde çalıştığımız eserin de ismi olan *Miftâh-ı Cennet*’i kast etmiş olabileceği düşünülmektedir:

Biñ otuz beşde başlandı bu **Cennet**
Temâm biñ kırkda bedr oldı rahmet (b. 6689)⁶⁵³

Miftâh-ı Cennet’te, eserin dağınık hâlde bulunduğu ve Haseki Rıdvan Ağa tarafından toplandığı ifade edilmiştir. İlgili beyitlerde Rıdvan Ağa’nın güvenilir ve müstakim bir zat olduğu belirtilmiş; Sultan IV. Murad’a onunla dost olması tavsiye edilmiştir:

Ḥāšekîne var du‘ â eyle şehā
Var imiş ‘âlemde bir dostuñ şehā

⁶⁵¹ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 508.

⁶⁵² Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 41.

⁶⁵³ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 893.

Cennetiñ Rıdvân'ıdur bil adrini
Ol hilâliñ eyle himmet bedrini

Saa Rıdvân'ı geerse bir ased
‘Adl ü dâdiñ cennetiyle eyle red

Ehl-i aın dşmeni okdur şehâ
Ekşeri ehl-i ased zâlim şehâ

Müstaım ul olmasa Rıdvân Aa
Bu kitâba ismi şıgmazdı şehâ

Bu kitâbım hep perâkende idi
Her varâ bir kûşede mecrûh idi

Şıd-ıla cem‘ eyledi Rıdvân Aa
Aa câyizdür disem ben evliyâ (b. 2288-1194)

Nasihat-nâme incelendiğinde ise 28 yerde “Rıdvân” ismine rastlanmış ve aşıaıda verilen beyitte, şairin Rıdvân Aa’ya işaret etmiş olabileceği kanaatine varılmıştır. Nitekim Rıdvân Aa, Kâdirî Hüseyin’e ait 12.000 beyitten fazla olan bu eserin toplanmasına ve belki de padişaha ulaştırılmasına vesile olarak bir hazineyi gün yüzüne çıkarmıştır. Mezkûr beyitte padişaha, *Miftâh-ı Cennet*’te olduğu gibi, Rıdvân Aa’yı dost olarak kabul etmesi mesajı verilmiştir:

Pâdişâhım bulmaduñ mı bir dost
Bu defîne’i açar bir Rıdvân (b. 7899)⁶⁵⁴

Nasihat-nâme ve *Miftâh-ı Cennet*’in tek bir eser olabileceği fikri, *Nasihat-nâme*’de geçen bir başka beyit ile daha da güçlenmiştir. İlgili beyitte şair, eserinin 12.000 beyitten fazla olduğunu ifade etmiştir. *Nasihat-nâme*’nin Topkapı nüshası 7997 beyitten oluşurken, alışmamıza konu olan *Miftâh-ı Cennet* 4017 beyitten

⁶⁵⁴ Tuğluk, 17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım, s. 1017.

müteşekkildir. Her iki sayı toplandığında 12.014 rakamı elde edilir. Bu sayı da şairin “on iki biñ beytten artuk” ifadesini doğrulamaktadır:

Bu nusha on iki biñ beytten artuk
Sadeft on iki biñdür cevheri çok (b. 6588)⁶⁵⁵

Nasihât-nâme ve *Miftâh-ı Cennet* konuları bakımından da büyük benzerlik göstermektedir. Her iki eserde de ağırlıklı olarak Sultan IV. Murad’a yönelik nasihatler bulunur. Ayrıca 17. asır Osmanlı devlet yönetiminde meydana gelen aksaklıklar, toplumun her kademesinde ortaya çıkan rüşvet, israf gibi çeşitli konulara dair eleştiriler ve toplumun ıslahına yönelik tavsiyeler yer alır.

Tüm bu tespitler ışığında, Kâdirî Hüseyin tarafından farklı zaman dilimlerinde ve parça parça kaleme alınan nasihat-nâme türündeki eser; 12.000 beyiti aşkın tek bir eser gibi görünmektedir. Eserin Rıdvan Ağa tarafından toplanması sırasında tarihsel ve şekilsel bütünlüğün ihmal edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Milli Kütüphane’de *Nasihât-nâme*, Atatürk Kitaplığı’nda *Dîvân*, *Lâ-Mekân Şeyh Hüseyin Efendi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde isimsiz olarak kayıtlı bu eserin; üzerinde çalıştığımız *Miftâh-ı Cennet* bir diğer ismi ile *Bâb-ı Adâlet* isimli eserin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Her iki eserin beyit sayısı toplandığında, müellifin de ifade ettiği “on iki beyitten artuk” bilgisi de doğrulanmaktadır.

4.3. *Miftâh-ı Cennet*

Eserle ilgili ayrıntılı bilgilere çalışmamızın III. Bölümü’nde yer verilecektir.

⁶⁵⁵ Tuğluk, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, s. 883.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİFTÂH-I CENNET

1. ESERİN TANITILMASI

1.1.Adı ve Türü

Miftâh-ı Cennet adlı eserin ismine geçmeden önce geleneğimizde “Miftâhu’l-Cenne, Miftâh-ı Cennet” ismi ile pek çok eserin kaleme alınmasına temas etmek gerekir. Bu isimlendirmede şüphesiz Osmanlı ilmihal geleneğinin ilk örneklerinden kabul edilen *Mızraklı İlmihal*’in etkisi büyüktür. Akaid, ibadet ve ahlâka dair çeşitli konuların belli bir sistematığe göre düzenlendiği bu eser, *Miftâhu l-Cenne* ismi ile de anılmaktadır. Basit anlatım tekniği ve sade bir dille kaleme alınan *Miftâhu l-Cenne*, sıbyan mekteplerinden camilere ve evlere kadar Osmanlı toplumunda en çok okunan ve ezberlenen eserler arasında yer almıştır.⁶⁵⁶ Bu sebeple kütüphane kayıtlarında *Miftâh-ı Cennet* ismiyle kayıtlı eserlerin kahir ekseriyeti *Mızraklı İlmihal*’lerin yazma ve basma nüshalarına aittir.

Bunun dışında, 15. asır şairlerinden Ahmed-i Dâ’î’nin *Miftâhu l-Cenne* adlı bir eseri vardır. Müellifin Arapçadan tercüme yoluyla kaleme aldığı bu eser, bir akaid kitabıdır.⁶⁵⁷ 16. asır Osmanlı devlet adamı ve yazarlarından Feridun Ahmed Bey’in (v. 1583) de *Miftâh-ı Cennet* adı ile kaleme aldığı bir ahlâk kitabı vardır.⁶⁵⁸ Kataloglar incelendiğinde kaynaklarda *Miftâh-ı Cennet* ismi ile anılan eserlerin daha ziyade

⁶⁵⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mızraklı İlmihal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, 6.

⁶⁵⁷ Gürer Gülsevin, *Ahmed-i Dâ’î, Miftâhu’l-Cenne (Metin, Dil Özellikleri, Dizin)*, İnönü Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Malatya, 1989.

⁶⁵⁸ Feridun Ahmed Bey, *Miftâh-ı Cennet*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa böl. , nu. 00123.

ahlâkî eserler olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamıza konu olan *Miftâh-ı Cennet* adlı eserin de ahlâkî bir eser oluşu bu konuda dikkat çekicidir.

Biyografik kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında *Miftâh-ı Cennet* adlı pek çok eser bulunmaktadır. Bunlardan biri de Urlalı Kâdirî Hüseyin'e aittir. Elimizde bulunan tek nüshasının kayıtlı olduğu Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde eser *Miftâhu l-Cenneh Manzum* ismiyle kayıtlıdır. Eserin 1b varağında yer alan başlığı ise “Hâzâ Kitâbu Miftâhi'l-Cenneti ve Bâbi'l-‘Adâleti ve Bihi” şeklindedir. Müellif eserinin adına eser içerisinde ayrıca vermiştir:

Bu mevlüd ismidir Miftâh-ı Cennet
İkinci ismidür Bâb-ı ‘Adâlet (b. 3888)

Tüm bu bilgiler ışığında çalışmamıza konu olan eserin iki ismi olduğu anlaşılmıştır. Bu isimlerden ilki *Miftâh-ı Cennet* ikincisi *Bâb-ı Adâlet*'tir.

Miftâh-ı Cennet Sultan IV. Murad özelinde, toplumun geneline hitaben yazılmış manzum bir nasihat-nâmedir. Metne hâkim olan nasihat üslûbu, birçok yerde geçen nasihat ve pend kelimelerinin varlığı eserin türüne işaret etmektedir:

Şon peşimân aşşı kalmaz zerrece
Bu naşîhat bahrini al kaçtrece (b. 79)

Gele bir tatlı naşîhat ideyim
İçi taşın tola zevk-ile hemân (b. 533)

Seniñ pendiñ için emr olmuşam ben
N’içün hâke nazar itmez uçarsın (b. 895)

Edebî türler içerisinde manzum nasihat-nâmeler sınıfına dâhil edebileceğimiz *Miftâh-ı Cennet*'te yer alan bir mefhuma da bu başlık altında yer vermek doğru olacaktır. Müellif bazı beyitlerde eserinden “telhîs” olarak bahsetmektedir. Arapça özetlemek, hülâsa etmek anlamında kullanılan telhis, bir tarih terimi olarak sadrazam

tarafından padişaha sunulan yazılı kağıt için kullanılır.⁶⁵⁹ Bu kağıtlarda resmî temsilcilere ait raporlar, tebaanın istekleri, ulûfe dağıtımları gibi resmî ve günlük meseleler sadrazam tarafından özetlenerek padişaha takdim edilir. Padişah, ilgili telhîse cevabını kısa bir buyruk yahut hatt-ı hümayunu vasıtası ile sadrazama iletir.⁶⁶⁰ Osmanlı bürokrasisinde padişah ve sadrazam arasındaki haberleşmeyi sağlayan araçlardan biri olan telhîs kavramı Kadirî Hüseyin tarafından da kullanılmıştır:

Ben kimem hünkâra telhîş eyleyem bu ‘âlemi
Ol Muhammed Muşafâ’nın emri söyletdi beni (b. 654)

Han Murâd’a ‘âlemi telhîş ider yok Hak-içün
Hak diyen câna eger Hızır olsa rağbet kalmadı (b. 732)

Aşlını telhîş idersem iy Murâd
‘Adl ü dâdîñla beni kıl ber-murâd (b. 1454)

Ayrıca eserde “Vaşîyyet-nâme-i Diger” başlığı ile 48 beyitlik bir şiir yer almaktadır. Başka bir beyitte müellif, eserini yazarak emaneti sahibine ulaştırdığını söyler ve söyleyecek başka vasiyet kalmadığını ifade eder:

Bir kadeh şundi didi var sâķī olğıl ümmete
Ben emânetdir ulaşırdum vaşîyyet kalmadı (b. 760)

Bu örnekler manzum bir nasihat-nâme olan *Miftâh-ı Cennet*’in telhîsler ve vaşîyyet-nâme türü ile ilişkisini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

1.2. Telif Sebebi ve Tarihi

Ağırlıklı olarak mesnevî nazım şeklinin kullanıldığı *Miftâh-ı Cennet*’de klâsik mesnevî tertip hususiyetlerinden biri olan “sebeb-i telif” bölümü yoktur. Eserde telif sebebine dair ipuçları veren beyitlerden yola çıkarak müellifin eseri yazma amacına dair değerlendirme yapılabilir. Bu beyitlerin çoğunda şair telif sebebini, rüyada

⁶⁵⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, III, 449.

⁶⁶⁰ Pál Fodor, “Telhis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XL, 402.

gördüğü Hz. Peygamber'in kendisinden ümmetini uyarmasını istemesi olarak ifade eder. Nitekim manzum nasihat-nâmelerin yazılış sebepleri arasında gösterdiğimiz “bir büyüğün tavsiye ve yönlendirmesi” bu eserde de karşımıza çıkmıştır:

Bize rü'yâda didi şâh-ı rusûl
 Hakkı var söyle didi turma hemân (b. 571)

Ümmetime altı yüzden eyle terbiyye didi
 Uyudu bunlar oğul var sen uyandırıl [didi] (b. 798)

Naşihat eyle benden ümmetime
 N'îçün aldandılar fânî sarâyâ

Bular Azrâ'î'i mevti unutdı
 Yürî söyle oğul yoğsul u baya

Yakîn oldı kıyâmet bunlara di
 Benim ağzımla di şâh u gedâyâ (b. 1733-1735)

Ümmete eyle naşihat didi ol şâh-ı rusûl
 Hakkı var söyle oğul didi bize ol 'aql-ı kül (b. 1829)

Cenge gönderdi beni şâh-ı rusûl
 Ümmetime didi göster toğrı yol

Zâlim oldı ümmetim hep iy oğul
 Var uyandır bunları iy gonca gül (b. 2695-2696)

Müellif bir diğer telif sebebinin devrin padişahı Sultan Murad'ı irşat etmek olduğunu ifade eder:

Bu taşarrufsa Murâd'ın cân gözin açmak gerek
 Rûh-ı 'âlemsin cihânın gözisün yatma uyan (b. 494)

Emr-i Hâk birle şehâ irşâda geldim ben saña
 Hizmetim tekmîle irdi şâha kaldı bir dâvân (b. 505)

Cihān zulm-ile taldı iy ḥabībim
Uyar beni uyansun ol Murād Ḥan

Çü ben ġāfil o ġāfil kim uyarsın
Cihān hep nefse nefse kim uyarsın

Seniñ pendiñ içün emr olmuşam ben
N'ichün ḥāke nazar itmez uçarsın (b. 891, 892, 895)

Bugün şer' -ile da' vāya geldim
Murād Ḥan' ı meger irşāda geldim (b. 3562)

Bu örneklerden hareketle *Miftâh-ı Cennet*'in, genelinde içinde bulunduğu toplumu özelinde ise devrin padişahı Sultan IV. Murad'ı irşat etmek için kaleme alındığını söylemek mümkündür.

Miftâh-ı Cennet'in telif tarihine bakıldığında ise bu konuda müellifin eser içerisinde muhtelif tarihlere yer verdiği görülür. Bu tarihlerden ilki 1036 Safer/1626 Kasım tarihidir. Müellif, ilgili beyitte bu risāleyi yazmaya başladığını kullandığı “Rûz-ı Kâsım” ifadesi önem arz eder. Nitekim Osmanlı Devleti'nde bir yıl ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımın ilk evresi yaz mevsiminin başlangıç tarihi sayılan 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar geçen ve “Hızır Günleri” olarak adlandırılan evredir. İkinci evresi ise 8 Kasım'dan 6 Mayıs'a kadar geçen ve “Kasım Günleri” olarak adlandırılan evredir.⁶⁶¹ Bu bilgiler ışığında müellifin eserini 1036/1626 yılında ve 8 Kasım'dan sonraki bir günde kaleme aldığı söylenebilir:

Bu risāle tārīḥidür biñ otuz altı tamām
Hem Şafer'de oldı taḥrīr Rûz-ı Kâsım'da tamām (b. 274)

Eserde yer alan ikinci bir tarih 1036 Muharrem/1626 Eylül-Ekim'dir. Kronolojik olarak bir önceki tarih beyitinden önce gelmesi gereken bu beyitin eserde daha sonra geldiği görülür. Müellif, *Miftâh-ı Cennet*'te eserin dağınık halde

⁶⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Hıdrellez”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XVII, 313.

bulunduğunu ve daha sonra toplanıp kitaplaştırıldığına dair bir bilgiye yer vermiştir. Bu bilgiden hareketle eserin toplanırken tarih sıralamasında bir hata yapıldığını söylemek mümkündür. Zira iki tarih arasında birkaç ay gibi bir zaman farkı vardır:

Tārḫidür bu dāvinüñ biñ otuz altı tamām
Hem Muḥarremde yazıldı bilmiş olsun ḥāşş u ‘ām (b. 712)

Eserde üçüncü olarak 1036/1626 tarihine yer verilmiştir:

Biñ otuz altı sene oldı tamām
Ehl-i derdiñ şāhib-i dermānidur (b. 1380)

Verilen tarihlerden biri de 1036 Receb/1627 Mart-Nisan’dır. Yazılan bu kısmın “mevlûd” olarak adlandırılması dikkat çekicidir:

Yeñi mevlûd Muḥammed yine toğdı ‘āleme
Biñ otuz altı Receb ayında toğdı ‘āleme (b. 1823)

Eserde yer alan bir başka beyitte 1030 Receb/1621 Mayıs-Haziran tarihi yer alır. Daha önceki tarih beyitinin 1036 Receb/1626 Mart-Nisan tarihine işaret etmesi burada bir tarih hatası yapılmış olabileceğini akla getirir. Nitekim şair burada da “mevlûd” ifadesini kullanmış, tarih olarak da Receb ayını vermiştir. Eserde yer alan en erken ve en geç tarihler düşünüldüğünde burada 1030/1621 tarihinin 1036/1626 olarak verilecekken sehven 1030/1621 olarak verilmiş olabileceği düşünülmektedir. Eserde verilen tüm tarih beyitlerinin 1036/1626-1037/1628 yılları arasına tekabül etmesi, bu beyitte verilen tarihin hatalı olma ihtimalini kuvvetlendirir:

Biñ otuz yıldı kitābım tārḫi
Hem Receb ayında toğdı mevlûdi (b. 2979)

Eserde yer alan son tarih 1037 Şa‘bân / 1628 Nisan-Mayıs’tır. Mezkûr tarihin eserde yer alan en ileri tarih olması ve ilgili beyitte yer alan “tekmîl” kelimesinden hareketle bu tarihin eserin tamamlanma tarihi olduğunu söylemek mümkündür:

Biñ otuz yidi tārīḫde bu evlā
Toğup Şa‘bân ayında oldı tekmîl (b. 4017)

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak *Miftâh-ı Cennet*'in telif tarihi ile ilgili özetle şunları söyleyebiliriz:

Müellif eserde dört farklı tarih bilgisine yer vermiştir. Bu tarihlerin yer aldığı beyitlerde “risâle” ibaresini kullanmıştır. Bu durumda eserin farklı zamanlarda yazılan dört adet risalenin birleştirilmesi sureti ile oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu risalelerden ilki 1036 Muharrem/1626 Eylül-Ekim, ikincisi 1036 Safer/1626 Kasım, üçüncüsü 1036 Receb/1626 Mart-Nisan ve sonuncusu 1037 Şa‘bân/1628 Nisan-Mayıs tarihinde nazmedilmiştir.

Müellif, eserini dağınık halde kaleme aldığını ve Rıdvan Ağa isimli biri tarafından cem edildiğini şöyle ifade etmiştir:

Bu kitâbım hep perâkende idi
Her varak bir kûşede mecrûh idi

Şıdķ-ıla cem⁶ eyledi Rıdvân Ağa
Aña câyizdür disem ben evliyâ (b. 2293-2294)

Bu beyitlerden anlaşılan, müellifin eserini farklı zaman dilimlerinde ve parça parça kaleme aldığıdır. Rıdvan Ağa tarafından toplanması esnasında eserin düzenlenmesinde kronolojik olarak bir yanlışlık yapıldığı düşünülmektedir. Bu düşünceyi doğuran sebep eserde yer alan ilk iki tarih beyitinden ilkinin ikincisinden sonra gelmesi gerektiğidir. Bu doğrultuda eserin başlangıç tarihi olarak verilen ikinci tarih beyiti esas alınmıştır. Daha sonra verilen tarihler kronolojik sıraya uygundur. İki yıl süren bir zaman diliminde kaleme alınan *Miftâh-ı Cennet*'in yazımına 1036 Muharrem/1626 Eylül-Ekim ayında başlanmış ve eser 1037 Şa‘bân/1628 Nisan-Mayıs ayında tamamlanmıştır.

1.3. Beyit Sayısı

Urlalı Ya‘kûb oğlu Hüseyin, eserinin hiçbir yerinde beyit sayısına dair bir bilgiye yer vermemiştir. Eserin elimizde bulunan tek nüshası üzerinden hazırlanan transkripsiyonlu metin 4017 beyitten müteşekkildir. Mükerrer beyitlerin de bulunduğu eserde bu sayı mezkûr beyitleri de ihtiva etmektedir.

2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2.1. Nazım Şekli

Miftâh-ı Cennet'te ağırlıklı olarak mesnevî nazım şekli tercih edilmiştir. Ancak eserde bu şeklin yanı sıra diğer nazım şekillerine ait şiirlerin sayısı da bir hayli fazladır. 4017 beyitten müteşekkil transkripsiyonlu metnin 1668 beyiti mesnevî formunda nazma çekilirken kalan 2349 beyit gazel, kaside, kıt'a ve nazm nazım şekillerinden oluşur.

Miftâh-ı Cennet'te zaman zaman konu bütünlüğü ve vezin korunarak bir sekilden başka bir şekle bazen de aynı nazım şekli ile başka bir şiire geçiş yapılmıştır. Bu da nazım şekillerinin tespiti konusunda metnin titizlikle incelenmesini zorunlu kılmıştır. Aşağıda verilen örnek, eserde art arda gelen iki farklı gazele aittir. Müellif Hz. Peygamber'in övgüsüne yer verdiği şiirde aynı konu ve vezinde başka bir gazele geçiş yapmıştır:

Gazel

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fe'ülün

Seni ma'şûk idindi Hâzret-i Hâk

Saña Hâk kendi 'âşık vuşlat-ı Hâk

Seni 'arşına da'vet itdi Mevlâ

Nice rāz itdi anda vahdet-i Hâk

Seniñle itdi toqsan biñ kelâmı

Tecellî itdi saña rü'yet-i Hâk

Saña bî-ḥarf ü şavt açdı [bu] rāzı

Nice esrârın açdı hikmet-i Hâk

Habîbim didi dostuñ saña iy dost

Bağışladı saña hep ümmeti Hâk (b. 1806-1810)

Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

Saňa geydirdi bir tâc-ı maḥabbet
O tâciñ gölgesidür ḥûr-ı cennet

Seni bir taḥta sultân itdi Mevlâ
Nebîler bende oldılar ne ümmet

Saňa bir ḥil' at iḥsân itdi Allâh
Ne 'îsâ geydi ne Mûşâ ḥaḳîḳat

Seni bir 'ilme 'âlim itdi ol şâh
Nebîler ebced oğlanıñ iy ḥazret

Diliñden zâhir oldı 'ilm-i tevḥîd
Anıñ-çün ümmet oldı cümle millet (b. 1811-1815)

Metinde benzer örneklere sıklıkla rastlanmaktadır. Eserde mesnevî dışında yer alan nazım şekillerinde de konu din ve nasihattir. Müellifin vezin ve konu bütünlüğüne bağlı kalarak yaptığı yumuşak geçişler, okuyucuya farklı bir şekle geçildiğini çoğunlukla hissettirmez. Müellifin bilhassa gazellerde mesnevînin konu ve veznine böylesi bağlı kalması neden böyle bir tutum sergilediği sorusunu akla getirir. Araştırmacılar, müelliflerin bunu bilinçli olarak yaptığını ileri sürmektedir. Çok fazla gazelin söylendiği mesnevî fasıllarında okuyucu anlatıdan uzaklaşır. Müellif de mesnevînin ritmik yapısını diri tutmak için benzer muhtevalı gazelleri mesnevîsine dâhil eder.⁶⁶² Böylece bir yandan okuyucu anlatıdan uzaklaşmazken bir yandan mesnevînin ritmik yapısı da korunmuş olur.

Miftâh-ı Cennet'de nazım şekillerinin değiştiği durumlarda özel bir başlığa yer verilmemiştir. Fakat bazı kaside ve kıt'a şeklindeki şiirler istisnadır. Şair bu isimlendirmede de zaman zaman şeklin dışına çıkmıştır. Örneğin "Ḳaşıde-i Diger" başlıklı şiir, başlığının aksine kaside şeklinde değil kıt'a şeklinde nazmedilmiştir. Eski

⁶⁶² Lokmân Turan, *Mesneviyi Gazelle Okumak (Hüsrev ü Şirin, Yusuf u Züleyha, Leyla vü Mecnun Mesnevileri Bağlamında)*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2017, s. 58.

Türk edebiyatı metinlerinde zaman zaman karşımıza çıkan nazım şekli problemi⁶⁶³ üzerinde çalıştığımız metinde de bu örnekle kendisini göstermiştir.

Aşağıda verilen tablo *Miftâh-ı Cennet*’te yer alan başlıklar ve bulundukları varak numaralarına aittir. Bu tabloya göre eserde “Besmele”’ler hariç toplam sekiz başlık yer almıştır:

Başlık	Varak No
Şaşıde-i Diger	17a
Vaşıyyet-nâme-i Diger	26a
Hâzâ Kitâbu Miftâh-ı Âb-ı Hayvân ve Vâsıl-ı Cânân	31b
Şaşıde-i Rasûl ‘aleyhis’s-selâm Der Medhuhû rahmetu’llâhi ‘aleyh	36a
Der Şaşıde-i Medh-i Rasûlu’llâh ‘aleyhi’s-selâm Diger Nazîresidür	38b
Şaşıde-i Şutbu’l-Ğavş ‘Abdu’l-kâdir-i Gîlânî	44b
Mezkûr Şaşıde Topḥâne’de Olan Nûkte İçün Dinilmişdür	49a
Risâleniñ ‘Arz-ı Hâlidür ki Beyân İder	66a

Miftâh-ı Cennet’te yer alan nazım şekilleri ile ilgili ayrıntılara geçmeden önce şu hususu belirtmek gerekir. Eserin yazılış tarihi ile ilgili verilen bilgiler sırasında eserde birden fazla tarihin yer aldığı ifade edilmişti. Bu, eserin şekli ile ilgili tespitlerde bulunurken dikkat edilmesi gereken önemli bir bilgidir. Zira *Miftâh-ı Cennet*’in Uralı Hüseyin tarafından farklı tarihlerde yazılmış dört risaleden oluştuğu düşünülmektedir. Eserde yer alan dört farklı tarih ve bu tarihlerden sonra gelen “Besmele” başlıkları bizi bu düşünceye sevketmiştir. Bu sebeple söz konusu eserin şekil yapısı dört kısma

⁶⁶³ Geniş bilgi için bk. (Halil Çetik, “Tenkitli Divan Neşirlerinde Nazım Şekli Problemi”, *Turkish Studies*, vol. 2/3, 2007, pp. 189-199).

ayrılarak incelenmiştir. Birinci risale toplam 866, ikinci risale 514, üçüncü risale 553 ve dördüncü risale 2084 beyitten müteşekkildir. Bu risalelerde yalnızca ikinci risale “Hāzā Kitābu Miftāḥ-ı Āb-ı Ḥayvān ve Vāṣıl-ı Cānān” şeklinde özel bir başlık taşır. Diğer risalelerde yalnızca “Besmele” başlığına yer verilmiştir.

Miftāḥ-ı Cennet’te yer alan nazım şekillerinin bütününe bakıldığında en fazla şeklin gazele ait olduğu görülür. Eserde toplam 102 adet gazel yer alır. Bu gazeller ekseriyetle 5-7 beyit arasındadır ve hiçbirinde mahlas kullanılmamıştır. Gazelden sonra en fazla yer verilen nazım şekli nazmdır. Eserde toplam on bir adet nazm nazım şekli tespit edilmiştir. Ayrıca 8’er adet de kaside ve kıt’a şeklinde şiire yer verilmiştir.

Eserde yer alan nazım şekillerinin yanı sıra, nazım türleri de incelenmiş ve elde edilen bulgular tabloda verilmiştir. Devrin padişahı ve içerisinde bulunduğu topluma öğüt vermek amacı ile telif edilen eserde, bu amaç doğrultusunda “pend” temalı şiirlerin sayısı fazladır. 82 şiirin bu türde yazıldığı görülmüştür. Ayrıca 3 tevhid ve 2 adet münacat kabilinden şiire tesadüf edilmiştir. Hz. Peygamber, dört halife, Abdülkâdir-i Geylânî ve Eşrefoğlu Rûmî ve Abdürrahim Tırsî övgülerinin yer aldığı şiirler de mevcuttur. Buna göre 2 münacat, 28 na‘t, 1 na‘t-ı çâr-yâr, 4 Abdülkâdir-i Geylânî ve 1 adet de Eşrefoğlu Rûmî ile Abdürrahim Tırsî medîhası tespit edilmiştir.

Müellif; içinde yaşadığı 17. asır Osmanlı toplumuna yönelik gözlem, tespit ve tenkitlerini özetlediği “telhîs” kabilinden şiirlere de eserinde sıklıkla yer vermiştir. Buna göre 16 adet şiirin bu türde nazmedildiği düşünülmektedir. Ayrıca eserde “ibret” temalı bir şiir ve bir de ilahî yer almıştır.

Kâdirî Hüseyin’in edebî şekil ve tür kaygısı gözetmeksizin kaleme aldığı eserinde edebî tür tasnifi yapmak oldukça güç olmuştur. Nitekim eserde yer alan pek çok şiir nasihat muhtevalı olmakla birlikte, bu şiirler içerisinde dönemin sosyal hayatının özetlendiği yahut tasavvufi kavramlara dair çeşitli bilgilerin verildiği kısımlar da vardır. Bu noktada keskin bir tür sınırı çizmek neredeyse imkansız hâle gelmiştir. Bilhassa eserde yer alan mesnevîlerde klâsik mesnevî tertibine riayet edilmemiş; besmele, tevhid, na‘t, dört halife övgüsü kabilinden birkaç beyit sonrasında nasihatlere yer verilmiştir. Bu sebeple eserde yer alan mesnevîlerde tür ayrımına

gidilmemiş; bu tür eserler ihtiva ettikleri tevhid, na‘t, telhîs, pendiyye gibi türler sebebi ile “muhtelif” olarak değerlendirilmiştir. Bazı şiirler de kafiye bozukluğu sebebi ile herhangi bir edebî türe dâhil edilememiş, bu tür şiirler için “kafiye bozuk” şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır.

Aşağıdaki tabloda *Miftâh-ı Cennet*’i oluşturan dört risale ve bu risalelerde yer alan nazım şekilleri ve türlerin yanı sıra, ilgili şiirlerin bulunduğu beyit numaraları da verilmiştir. Bu tablodan çıkan sonuca göre eserin büyük bir bölümünü 2084 beyit ile dördüncü risale teşkil eder. Onu 866 beyit ile birinci risale izler. Her iki risalenin ortak özelliği ise mesnevî ağırlıklı olmalarıdır. 514 beyitlik ikinci risale ve 553 beyitlik üçüncü risale ise daha ziyade gazel ağırlıklıdır.

Nazım Şekli ve Türü	Beyit nu.	Nazım Şekli ve Türü	Beyit nu.
RİSALE 1		RİSALE 2	
Mesnevî (Muhtelif)	1-116	Mesnevî (Muhtelif)	867-871
Kıt‘a (Pendiyye)	117-149	Gazel (Na‘t-Hz. Peygamber)	872-876
Mesnevî (Muhtelif)	150-393	Gazel (Na‘t-Çâr-yâr)	877-881
Nazm (Pendiyye)	394-395, 396-397, 398-399	Gazel (Na‘t-Hz. Peygamber)	882-886
? (Kafiye Bozuk)	400-401	Gazel (Na‘t-Hz. Peygamber)	887-891
Nazm (Pendiyye)	402-403	Gazel (Pendiyye)	892-896
? (Kafiye Bozuk)	404-405	Gazel (Pendiyye)	897-901
Nazm (Pendiyye)	406-407	Gazel (Pendiyye)	902-906
? (Kafiye Bozuk)	408-409,410-411	Gazel (Telhîs)	907-911
Nazm (Pendiyye)	412-413	Gazel (Pendiyye)	912-916
? (Kafiye Bozuk)	414-415	Gazel (Telhîs)	917-921
Nazm (Pendiyye)	416-417,418-419	Gazel (Telhîs)	922-925
? (Kafiye Bozuk)	420-421	Gazel (Na‘t-Hz. Peygamber)	926-931
Nazm (Pendiyye)	422-423,424-425,426-427,428-429	Gazel (Tevhid)	932-935
? (Kafiye Bozuk)	430-431	Gazel (Tevhîd)	936-940
Nazm (Pendiyye) ? (Kafiye Bozuk)	432-433,434-435 436-437	Gazel (Pendiyye)	941-945

Nazm (Pendiyye)	438-439,440-441,442-443,444-445	Gazel (Pendiyye)	946-950
? (Kafiye Bozuk)	446-447	Gazel (Pendiyye)	951-955
Nazm (Pendiyye)	448-449,450-451	Gazel (Telhîs)	956-960
? (Kafiye Bozuk)	452-453	Gazel (Telhîs)	961-965
Nazm (Na't-Hz. Peygamber)	454-455	Gazel (Pendiyye)	966-970
Kıt'a (Pendiyye)	456-510	Gazel (Pendiyye)	971-975
Gazel (Pendiyye)	511-517	Gazel (Pendiyye)	976-980
Gazel (Pendiyye)	518-524	Gazel (Pendiyye)	981-986
Gazel (Medîha-Abdülkâdir-i Geylânî)	525-531	Mesnevî (Pendiyye)	987-989
Kıt'a (Pendiyye)	532-584	Kaside (Na't-Hz. Peygamber)	990-1054
Gazel (Pendiyye)	585-591	Kaside (Na't-Hz. Peygamber)	1055-1166
Gazel (Pendiyye)	592-598	Gazel (Pendiyye)	1167-1171
Gazel (Medîha-Abdülkâdir-i Geylânî)	599-605	Gazel (Pendiyye)	1172-1180
Gazel (Pendiyye)	606-629	Kaside (Na't-Hz. Peygamber)	1181-1231
Mesnevî (Muhtelif)	629-713	Mesnevî (Münacat)	1232-1236
Nazm (Münacat)	714-716	Kaside (Medîha-Abdülkâdir-i Geylânî)	1237-1314
Kaside (Telhîs)	717-760	Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1315-1329
Kıt'a (Münacat)	761-763	Kaside (Medîha-Eşrefoğlu Rûmî ve Abdürrahim Tırsî)	1330-1362
Mesnevî (Muhtelif)	764- 840	Mesnevî (Münacat)	1363-1370
Kıt'a (Na't-Hz. Peygamber)	841-866	Kıt'a (Medîha-Abdülkâdir-i Geylânî)	1371-1380

Nazım Şekli ve Türü	Beyit nu.	Nazım Şekli ve Türü	Beyit nu.
RİSALE 3		RİSALE 4	
Mesnevî (Muhtelif)	1381-1562	Mesnevî (Muhtelif)	1934-3015
Gazel (Pendiyye)	1563-1567	Gazel (Telhîs)	3016-3022
Gazel (Pendiyye)	1568-1572	Mesnevî (Pendiyye)	3023-3080
Gazel (Pendiyye)	1573-1577	Gazel (Pendiyye)	3101-3107
Gazel (Pendiyye)	1578-1582	Mesnevî (Pendiyye)	3108-3122
Gazel (Pendiyye)	1583-1587	Gazel (Telhîs)	3123-3129
Gazel (Pendiyye)	1588-1592	Mesnevî (Telhîs)	3130- 3162
Gazel (Pendiyye)	1593-1597	Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	3163-3169

Gazel (Pendiyye)	1598-1602	Mesnevî (Na't-Hz. Peygamber ve Pendiyye)	3170-3214
Gazel (Pendiyye)	1603-1607	Kaside (Pendiyye)	3215-3299
Gazel (Pendiyye)	1608-1612	Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	3300-3306
Gazel (Pendiyye)	1613-1617	Mesnevî (Pendiyye)	3307-3369
Gazel (Pendiyye)	1618-1622	Gazel (Pendiyye)	3370-3376
Gazel (Pendiyye)	1623-1627	Mesnevî (Telhîs)	3377-3431
Gazel (Pendiyye)	1628-1632	Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	3432-3438
Gazel (Pendiyye)	1633-1637	Mesnevî (Pendiyye)	3439-3534
Gazel (Pendiyye)	1638-1642	Gazel (Telhîs)	3535-3541
Gazel (Pendiyye)	1643-1647	Mesnevî (Muhtelif)	3542-3598
Gazel (Pendiyye)	1648-1652	Gazel (Pendiyye)	3599-3605
Gazel (Pendiyye)	1653-1656	Mesnevî (Pendiyye)	3606-3630
Gazel (Pendiyye)	1657-1661	Gazel (Pendiyye)	3631-3637
Gazel (Pendiyye)	1662-1666	Mesnevî (Telhîs)	3638-3649
Gazel (Pendiyye)	1667-1671	Gazel (Telhîs)	3650-3656
Gazel (Pendiyye)	1672-1675	Mesnevî (Telhîs)	3657-3668
Gazel (Pendiyye)	1676-1680	Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	3669-3675
Gazel (Pendiyye)	1681-1685	Mesnevî (Telhîs)	3676-3687
Gazel (Pendiyye)	1686-1690	Gazel (Telhîs)	3688-3694
Gazel (Pendiyye)	1691-1695	Mesnevî (Muhtelif)	3695-3706
Gazel (Pendiyye)	1696-1700	Gazel (İlahî)	3707-3713
Gazel (Pendiyye)	1701-1705	Mesnevî (Pendiyye)	3714-3725
Gazel (Pendiyye)	1706-1710	Gazel (Pendiyye)	3726-3731
Gazel (Pendiyye)	1711-1715	Mesnevî (Pendiyye)	3732-3807
Gazel (Pendiyye)	1716-1720	Kaside (Pendiyye)	3808-3854
Gazel (Pendiyye)	1721-1725	Mesnevî (Muhtelif)	3855-4017
Gazel (Pendiyye)	1726-1730		
Gazel (Pendiyye)	1731-1735		
Gazel (Pendiyye)	1736-1740		
Gazel (Pendiyye)	1741-1745		
Gazel (Pendiyye)	1746-1750		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1751-1755		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1756-1760		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1761-1765		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1766-1770		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1771-1775		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1776-1780		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1781-1785		

Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1786-1790		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1791-1795		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1796-1800		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1801-1805		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1806-1810		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1811-1815		
Mesnevî (Muhtelif)	1816-1830		
Gazel (Tevhid/Pendiyye)	1831-1851		
Gazel (Pendiyye)	1852-1863		
Gazel (İbret-nâme)	1864-1873		
Gazel (Tevhid)	1874-1880		
Kıt'a (Tevhid)	1881-1888		
Kıt'a (Münacat)	1889-1910		
Gazel (Na't-Hz. Peygamber)	1911-1933		

2.2. Vezin

Miftâh-ı Cennet'te sekiz farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. Ancak eserin ağırlıklı olarak remel bahrinden “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” ve “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıpları ile nazma çekildiği söylenebilir. Eserde yer verilen kalıpları kullanım sıklığına göre tablodaki gibi sıralamak mümkündür:

Vezin	Adedi
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	29
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	25
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün	8
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün	6
Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün	5
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün	1
Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün	1
Müstef'ilün Müstef'ilün Fâ'ilün	1

Yazıldığı topluma ve devrin padişahına öğüt vermek için kaleme alınan *Miftâh-ı Cennet*'te eser müellifinin vezin konusunda kusursuz olduğu söylenemez. Ancak nazmı, edebî kaygıdan ziyade bir eğitim metodu olarak kabul eden şairin vezin

tasarruflarını bu durumu dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Eserde tespit edilen vezin tasarruflarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Uzun okunması gereken hecelerin kısa okunması olarak tanımlayabileceğimiz zihaf, eserin pek çok yerinde karşımıza çıkar. Bu durum genel olarak kelime sonlarında bulunan nispet “î”’leri, uzun ünlü ile biten veya ilk hecesinde uzun ünlü bulunan kelimelerde görülmektedir:

Pîrim çü kûtb-ı Kâdirî Gîlân’a irişdi
Teslîm olalı hâk söze kurbâna irişdi (b. 525)

Yine bir ma‘nî göründi gözüme
Ya‘nî ilhâm oldu Hâk’dan sözüme (b. 233)

Bir sene sulţâna hizmet itmeyen
Ber-murâd oldu şîrûn yolu neden (b. 2187)

2. Eser boyunca en çok karşılaşılan aruz uygulamalarından biri de imâledir. İmâlelerin görüldüğü yerler daha ziyade Türkçe kelimelerdir:

Bu risâleyle ‘amel eyler-iseñ
Huṭbe bir kâla cihânda sikke bir (b. 1419)

Gözüne bâṭıl olan Hâk görünür

Hâkḳ’ı görseñ belki bâṭıl görünür (b. 2221)

Zaman zaman Farsça tamlamalarda imâle yapıldığı durumlar söz konusudur:

Geldi cāsūs-ı göñül itdi haber
Rūḥ-ı sulţâna didi eyle nazar (b. 1431)

Mu‘cizât-ı Muṣṭafâ’dır bu kitâb
Belki de sır-ı Muḥammed bu kitâb (b. 2448)

3. *Miftâh-ı Cennet*’te görülen zihaf ve imâle sıklığına mukabil medli hecelerinin kullanımına pek yer verilmemiştir. Türkçe kelimelerde hemen hemen hiç med yapmayan şair, daha çok Arapça kelimelerde medli hece kullanmıştır:

Cân zevrakı yelkenleri lîmâna irişdi
Eyyûb göreñ şabr-ıla Loķmân’a irişdi (b. 518)

Ḥazret-i Zünnûn-i Mıṣrî ḥaķķı-çün
Şeyḥ ‘Attâr’uñ derûnı ḥaķķı-çün (b. 2356)

4. Eserde yer alan aruz uygulamalarından biri de “vasl” ’dır. Bir aruz kusuru olmayan ulamanın, nazımda ahengi arttırmada etkili olduğu söylenebilir. Ulama örneklerine *Miftâh-ı Cennet*’in pek çok yerinde tesadüf edilir:

Ayda bir kerre ayak dîvânın_eyle gâh_çe
Meşveret sünnet durur ehliyle söyleş gâh_çe (b. 280)

Zâhir_ile bâtın bize âyîne olaldan
Râzım ķul iken menzil-i sultâna irişdi (b. 512)

Olan_oldı hele giden gitdi
Ol işiñ âḫirindedir seyrân (b. 539)

5. Eserde karşımıza çıkan vezin tasarruflarından biri de hece düşmesidir.

Vâ’ ız ü nâṣıḥ ḳabirdür gözümüz görmez n’içün
Gelse ‘Azrâ’îl görünmez baķmazız anıñ içün (b. 693)

Ḥâşşımız dünyâ sevince n’eylesin n’itsün ‘avām
Yaķdı ğaflet berr ü baḫri ehl-i ‘ibret ḳalmadı (b. 721)

Seni bulan n’ider ğayrı murâdı
Benim dînimle îmânım Muḫammed (b. 873)

Şehâ ceddiñ ḳanı n’oldı unutma
Naṣîḫat isteyü yâbâna gitme (b. 976)

Şehā kırd olsa hâkim n'ola koyun
Ne et kaldı ne sūd ne cānı fikr it (b. 984)

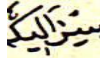
6. *Miftâh-ı Cennet*'te vezne uymayan beyit ve mısralar da karşımıza çıkmaktadır. İncelenen eserde 99 mısra vezne mugayir görünmektedir.

Hâk dise cellâda virirler miskîni
Yā anuñ cerrâr iderler ismini (b. 84)

Seyyidim Aḥmed Bedevî'den himmet iste her zamân
Evliyânîñ kümmelidir ola yardumcîñ hemân (b. 361)

Gören kâfir yüzüñ imâna geldi
Gözünde zâhir gördi Kibriyâ'yı (b. 1799)

Eserde vezne aykırılık gösteren bir beyit yer almaktadır:

Bala ' aşıkşāñ girmek muḥāl
Sevdüğün Bağdād ise ihmâle muḥāl (b. 421)

Miftâh-ı Cennet'in vezin hususiyetleri incelendiğinde eser müellifinin vezne hâkimiyet konusunda yetersiz olduğu görülür. Eserde sıklıkla yer alan imâle ve zihaf lar bize bu konuda fikir vermektedir. Ancak bu durumu, birçok nasihat-nâmede olduğu gibi *Miftâh-ı Cennet*'te de temel hedefin estetik kaygıdan çok öğüt vermek olması ile açıklamak mümkündür. Müellifin 8 farklı aruz kalıbı kullanması, eseri vezin yönü ile çeşitli ve zengin kılmaktadır. Ayrıca vezne aykırı durumların daha ziyade mısra bazlı olduğunu, eserde vezne uymayan yalnızca bir beyitin tespit edildiğini söylemek mümkündür.

2.3.Kafiye

Miftâh-ı Cennet'in kafiye özelliklerine dair yapılan incelemelerde elde edilen sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1. Arapça, Farsça ve Türkçe ve bu üç dile ait kelimelerin ikili kullanımları şeklindeki kafiye örneklerinde Arapça-Arapça kelimelerle oluşturulan kafiye sayısı daha fazladır. Aşağıda, eserde yer alan kafiye örneklerinden bazılarına yer verilmiştir:

Türkçe isimlerle yapılmış kafiyeler:

yüzini / özini	(b.188)
yok / çok	(b.342)
ağaç / aç	(b.2762)
ortalık / yazık	(b.2797)

Türkçe fiillerle yapılmış kafiyeler:

şaşar / pişer	(b.2889)
ağlamış / dağlamış	(b.3029)
aldılar / kıldılar	(b.3421)
unutma / gitme	(b.3598)

Türkçe-Arapça kelimelerle yapılmış kafiyeler:

aṭlās / yas	(b.222)
zamān / yalan	(b.2946)
ķabūl / ķul	(b.2985)
meşel / güzel	(b.3048)

Türkçe- Farsça kelimelerle yapılmış kafiyeler:

divār / var	(b.2866)
cān / yılan	(b.2937)

saña / reh-nümā (b.2984)

sinek / tüfek (b.2999)

Arapça kelimelerle yapılmış kafiyele:

müdām / ḥāṣṣ u ʿām (b.5)

ʿaceb / ḥisāb (b.2855)

yaḳīn / emīn (b.3658)

rüşvet / şöhret (b.3665)

şiddīk / taḥkīk (b.3677)

Farsça kelimelerle yapılmış kafiyele:

eger / peder (b.3705)

mevt-nümâ / temâşâ (b.3726)

göl / bülböl (b.3883)

yâr / berḥudâr (b.3911)

Arapça-Farsça kelimelerle yapılmış kafiyele:

şehâ / Muşafâ (b.221)

deryâ / Mevlâ (b.3033)

şeb / sebeb (b.3039)

cevâb / âfitâb (b.3699)

yâr / mekkâr (b.3745)

2. *Miftâh-ı Cennet*'te tek harfle oluşturulan mücerred kafiye örnekleri yer almakla birlikte birden fazla harfle oluşturulan mürekkebe kafiye örneklerine daha sık rastlanır.

3. Eserde kelime bünyesinde yer alan aslî ses ve eklerle kafiye tesis edildiği durumlar söz konusudur:

ķıl / istegil (b.388)

Mevlā / Hakk'a (b. 608)

menzili / velī (b. 775)

şehā / baksaña (b. 839)

zarār / kazdılar (b. 2887)

4. *Miftâh-ı Cennet*'in bütünü incelendiğinde rediften fazlasıyla yararlanıldığı ve kafiyenin yer almadığı beyitlerde ahengin redifle sağlandığı görülür:

Şirîn'ün esrārını Ferhād'a **şor**

Leylî kimdür mest olan Mecnûn'a **şor** (b. 31)

Müşkilî şor pâdişāhım **gāhîce**

Şor elif'den yā'ya deñlü **gāhîce** (b. 1544)

Mu' cizātı Hakk dimekdi Hakk **ile**

Hakk'ı ammā dir idi ihlāş **ile** (b. 2884)

5. Eserde kafiye ve redifin yer almadığı örnekler de mevcuttur:

Ebcedi bilmez iken deryā olur 'ilmi ile

Çigleri cümle pişer lezzet virür cehli bu kez (b. 831)

Bu risāleyle 'amel eyler-iseñ

Huṭbe bir kıla cihānda sikke bir (b. 1419)

Gösteren gören görinen nūr-ı Hâk
Yir ü gök tolu tecellîdir iy yâr (b. 1832)

6. Tam ve zengin kafiyelerin ağırlıkta olduğu *Miftâh-ı Cennet*'te cinas örneklerine de rastlanır. Aşağıda verilen beyitler, eserde yer alan “cinâs-ı tām”⁶⁶⁴ örneklerinden “mürekkebe cinas”⁶⁶⁵ türüne emsal teşkil eder:

Bir ‘aceb lezzetli himmet var Süleymân’ım işit
Yüzünü Allâh’a dönder var aña göre iş it (b. 278)

Re’y ü tedbîri budur bu ‘âlemün ıslâhına
Vâ’iz ü nâşıhlara şorgıl bunun ıslahı ne (b. 323)

Eserde “cinâs-ı gayr-ı tām” örneklerine de rastlanır. Aşağıdaki beyitler sırasıyla “cinâs-ı gayr-ı tām”⁶⁶⁶, “cinâs-ı mütekârib”⁶⁶⁷, “cinâs-ı nâkıs”⁶⁶⁸ türlerine örnek gösterilebilir:

Bir ‘ulūma irdi ebced anda mât
İşbu mekteb Hoca-yı Kevneyn’e zât (b. 21)

Ya’nî gâyetde düni [gün] eyle âh
Secdede bir sâ’at eglen gâh gâh (b. 159)

Kelime tekrarları, ek ve kelime bünyesindeki seslerle kafiye oluşturulması, zaman zaman ahengin bozulması gibi durumlar görülse de *Miftâh-ı Cennet* güçlü sayılabilecek bir kafiye sistemine sahiptir. Müellif, eserinde daha ziyade Arapça-Arapça kelimelerle yaptığı kafiye örneklerine yer vermiştir. Eserde redif kullanımına

⁶⁶⁴ “Lafızların cins, sayı, hareke ve sıra bakımından benzediği cinasa verilen isimdir.” Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 221.

⁶⁶⁵ “Tam cinasın iki türünden birine verilen isimdir. Cinası meydana getiren lafızların en az iki kelimedenden meydana gelmesidir.” Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 221.

⁶⁶⁶ “Cinası meydana getiren lafızlar arasında cins, sayı, hareke ve sıra hususlarından birinde benzerlik bulunmaması durumunda ortaya çıkan cinastır.” Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 222.

⁶⁶⁷ “Cinası meydana getiren kelimelerdeki harflerin cinslerinin farklı olmasıdır. Bu farklılık sadece birer harfte olur.” Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 222.

⁶⁶⁸ “Cinası meydana getiren kelimelerdeki harflerin sayılarının farklı olmasıdır. Kelimelerin bir tanesinin harf sayısı diğerine nazaran daha az olduğu için ‘nakıs’ olarak isimlendirilir.” Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 222.

son derece önem verilmiş ve kafiye'nin olmadığı beyitlerde ahenk rediflerle sağlanmıştır. Eserde yer alan cinas örnekleri de ahengi zenginleştirmiştir.

3. DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

Manzum nasihat-nâmelerin genelinde olduğu gibi *Miftâh-ı Cennet*'te de sanat endişesinden uzak, sade ve anlaşılır bir dil tercih edilmiştir. Müellif, eser boyunca sözün güzelliğinden çok muhatap tarafından en doğru şekilde anlaşılmasını hedeflemiştir. Eserin geneline hâkim olan samimi hava, zaman zaman küçültme eklerinin yardımı ile sağlanmıştır:

Üç sene bârî yise **manşibçığın**
Zulme meyl itmezdi belki ol emîn (b. 2116)

Mekteb **oğlancıklarının** hakkı-çün
Anadan yetim kalanlar hakkı-çün (b. 2408)

Kimseniñ **hâtırcığın** yıkma iy cân
Ol tehevür ola kabriñde yılan (b. 2937)

17. asra ait eserde Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve eklere rastlamak mümkündür:

Luţf ile şabr ile **giñ** ol gök gibi
Herkese eyle teraḥḥum yir gibi (b. 183)

Ḥaḳ nûr **sövünmez** nice zulmet ola fânî
Şer^c -ile bu ḥikmet güneşi toḡa beḳâdan (b. 589)

Bir ḳanadı eksik olsa şâḥññ
Âşiyânı ol**ısar** âḥir ḥarâb (b. 2126)

Gün ^c askeri nûrın al**uben** zulmete gitdi
Ṭür üzre tecellî toḡalı nûr-ı Ḥudâ'dan (b. 587)

Türkçe söyleyiş açısından başarılı bir eser ortaya koyan müellifin bazı beyitlerde kullandığı veciz ifadeler dikkate değerdir:

Bir kuluñ meddāhı kim Allāh ola
Var kıyās eyle anı ne şāh ola (b. 1407)

Hüsni-i hulķ arslanı eylermiş koyun
Kıl müdārā düşmene olsun koyun (b. 1526)

Ādem oğlu işüñe ālet meger
Şey mi ālet şāhibindedür hüner (b. 2492)

Eserin genelinde görülen gösterişten uzak ve anlaşılır dil kasidelerde yerini sanatlı ifadelere bırakmıştır. Bilhassa Hz. Peygamber ve Abdülkâdir-i Geylânî övgüsünün yer aldığı beyitler bunun en güzel örneğidir:

Kaşlarıñ satrı ne ma‘ nā yuhyî’l-mevtā oğur
Gözleriñ satrın yazan nūr-ıla yazmış pür-ziyā (b. 1013)

Qābe kavseyn oldı kaşın sırr-ı ev ednā gözün
İki zülfındır niķāb-ı Haķ tecellî kıl saña (b. 1020)

Bir nazarda t̄alibi vāşıl ider maṭlūbına
Yūsuf-ı hüsni iliniñ Ken‘ ān’ıdır p̄irim benim (b. 1247)

Rūḥ-ı kuds-i ḥazretiñ gencine oldur ḥaznedār
Cennetün bir gonc-i ḥandānıdır p̄irim benim (b. 1256)

Eserde Arapça ve Farsça beyitlere yer verilmemiştir. Yalnız bir mısra Farsça kaleme alınmıştır:

Qurb-ı sultān āteş-i sūzān buved⁶⁶⁹
İrdi cellād-ı ecel şāhım diyet (b. 3031)

Kâdirî Hüseyin’in eserinde yer alan mükerrer beyit sayısındaki fazlalık, eserde yer yer tekrara düşüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. İncelenen eserde 17 mükerrer beyit tespit edilmiştir. Aşağıda verilen beyitler bunlardan bazılarıdır:

⁶⁶⁹ Sultana yakınlık yakıcı ateştir.

Bu ‘acūze arı dūnyādır yalan
Günde biñ erden bu durur tūl alan (b. 2949, 3718)

Her sözüm  sr f l’e bir ŗ r olur
 l vil yet t t sözüm ma‘ m r olur (b. 176, 1496)

Mükerrer beyitlerden ikisi, metinde ŗiirler arası geiŗ beyitleri olarak karŗımıza ıkar. Bu beyitler ve beyit numaraları ŗu ŗekildedir:

 y Muammed  mmeti t ğdı g neŗ
ŗemsi balıla ŗıvar ba‘ zı H beŗ (b. 2021, 2252, 3369, 3431)

 y Muammed  mmeti oldı ŗab h
Sizi ‘Azr ’il uyandıra ŗab h (b. 3080, 3100, 3122, 3162, 3214,
3649, 3668)

Mift h-ı Cennet’tin  sl p özelliklerine bakıldığında belirtilmesi gereken en önemli hususlardan biri eserde h kim olan “nasihat  sl bu”’dur. Müellifin telif sebebine bağlı olarak kullandığı “nasihat edeyim”, “gözünü a”, “dinle beni” ŗeklindeki ifadeleri eserin ait olduğu edeb  türün  sl buna etkisini göstermesi bakımından mühimdir:

P diŗ hım diñle bir t tlı naŗi at ideyim
‘Aŗ diliyle cümle ‘ lem ‘ilmini keŗf ideyim (b. 277)

Burcu a sırr-ı Muammed t ğmak ister gözüñ a
Geldi irŗ d ñ zam nı H an Mur d’ım gözüñ a (b. 293)

Seni yokdan var iden All h içün diñle beni
Ben fa rem geri amm  yaradan All h  an  (b. 630)

Yazılma sebeplerinden biri devrin padiŗahı Sultan IV. Murad’ı irŗat etmek olan eserde sultana öğüt verilirken kullanılan hitap ŗekilleri dikkat ekicidir. Burada diğer manzum nasihat-n melerde olduğu gibi “ ğ t verirken muhataba yumuŗak ve g zellekle yaklaŗma” ilkesinin benimsendiği görülür:

İy gözüm nûrî Murâd Hân'ım benim
Diñle ħünkârüm gel arslanım benim (b. 82)

Seni sulţân eyleyen Hakk'a sığın
Çün seni itdi ħalîfe iy emîn (b. 152)

Meskenet tahtında ħükm eyle Süleymân'ım hemân
Ĥilm-ile her mûrî diñle luţf ile iy 'âlî-şân (b. 1588)

Müellif, yukarıda örneklendirdiğimiz yumuşak ve iltifat edici sözlere karşılık, zaman zaman padişahı eleştirmekten de çekinmemiştir:

Hak dise kañgı vezîriñ redd olur
Başı gitmezse hele merdûd olur (b. 2548)

Diñlemezsiñ ħak diyen 'âlimleri
Şevk-ile diñlersin ol câhilleri

Hâş odañı beklemezsin ne sebeb
Ne işiñ 'avratlar içinde 'aceb (b. 2550-2551)

Eserde, muhatapların durumuna uygun olarak üslûbun daha da sertleştiği beyitlere rastlamak da mümkündür:

Bir âdem 'ucb ile mevti unutsa
Ne şek Fir'avn olur Hakk'ı unutsa (b. 3554)

Şu kâdı kim ola zâlim cehennem kendidür ol it
Ki zîrâ kullarıñ ħakķıñ talar cehl ile ol nâ-dân (b. 3823)

Meger inkârıñız var ħaşre neşre maĥşere belki
Ne dîndür dîniñiz soruñ baña tîz geliñ iy ħayvân (b. 3846)

Miftâh-ı Cennet'te bir üslûp özelliği olarak dikkati çeken bir husus da şairin zaman zaman başvurduğu harf simgeciligidir. Harf simgeciligi; divan şairlerinin niyetlerini görünür kılmak ve hünerlerini göstermek amacıyla harfleri bir benzetme

unsuru olarak kullandıkları sanattır.⁶⁷⁰ Bu sanat bazen sevgilinin çeşitli uzuvlarının harfler aracılığı ile okuyucuya aktarılması şeklinde bazen de bir beyit içerisine gizlenen yahut işaret edilen sözcük olarak karşımıza çıkar.

Kâdirî Hüseyin'in eserinde harf oyunları daha ziyade harfleri vererek kelimeyi ortaya çıkarma şeklinde görülür.⁶⁷¹ İlgili beyitlerde şair, kelimeyi oluşturan harflerle birlikte kelimeyi de vermektedir:

Bir Muhammed'sin **mîm**îñ oldı *muḥîtu külli şey'*

Dālı **ḥā**nı vaşl-ı zıllu'llāh okur ehl-i niḳāb (b. 1018)

Perdeden çıkdı Muhammed Aḥmed'e irdi eḥad

Dāl u **ḥā** vaşl oldı hūya **mîm**idür pîrim benim (b. 1309)

Şair, bazı beyitlerde müstakil olarak harfleri bir benzetme unsuru olarak da kullanmıştır. Bu harflerin başında “mîm” gelmektedir. Divan şiirinde ekseriyetle sevgilinin ağzının benzetildiği mîm harfi, *Miftâh-ı Cennet*'te göze benzetilmiştir. Şair, varlığın kaynağının Hz. Peygamber olduğunu anlatmak istediği ilgili beyitlerde bu gözü; mümine tecellîyi gösteren, tüm mevcudatı gören, cennet hurilerinin sahip olduğu, cennet ve cehennemi oluşturan bir göz olarak tavsif etmiştir:

Ol **mîm** Muhammed gözidür göz gör cihāna

Mü'mine bu **mîm** göstere dîdār-ı tecellā

Bir Muhammed gözinüñ ğarḳı bu eşyā

Ol **mîm** gözidür cennetler ḥūr-ı tecellā

Mîm oldı muḥîti yedi ṭamu sekiz uçmaḳ

Mîm menzolidür ṭayy-ıla bâzār-ı tecellā

⁶⁷⁰ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Hece Yayınları, Ankara, 2003, s. 25.

⁶⁷¹ Divan şiirinde harf ve kelime oyunları tasnifi ile ilgili geniş bilgi için bk. (Hasan Kaya, “Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XLVIII, S. 1, ss. 71-113).

Mīm murğı kanat açsa şığışmaz bu cihāna

Biñ ‘arşı geçer tayy-ıla tayyār-ı tecellā (b. 841-844)

Müellif, eser boyunca verdiği öğütleri etkili kılmak için çeşitli yollara başvurmuştur. Bunlardan ilki belki de en önemlisi örnekleme yöntemidir. Bu yöntem sırasında ayet, hadis ve atasözlerinin kullanımı önemli bir yer teşkil eder. Eserde yer alan ayet ve hadis iktibasları ile ilgili çalışmamızda müstakil bir başlık oluşturulduğundan burada yalnızca atasözü örneklerinin kullanımına yer verilecektir. Buna göre eserde tespit edilen atasözlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ayaklar baş başlar ayak olmuş:

Mertebe ister iseñ cāhil olagör iy ‘azīz

Baş ayak oldu bilürsin ğayrı hüccet kalmadı (b. 734)

2. Baba oğluna bir bağ bağışlamış oğlu babaya bir salkım bağışlamamış:

Bu meşeldir ata oğla virdi bāğ

Oğlu bir şalkım üzüm virmez ne bāğ (b. 3368)

3. Bal tutan parmağını yalar:

Ümmetedir bu nazar ümmet için itdi nazar

Bal tutan elbet de barmağın yala bu balları (b. 3437)

4. Balık baştan kokar:

Şu başından bulanur nedir ayak

Çün balık başdan koğar nedir ayak (b. 2119)

5. Deliden al uslu haberi:

‘Āşık olmazdan muğaddem şonuñı fikr eylegil

Delüden uşlu haber bu ‘ārife bir gül yiter (b. 423)

‘Ārifāne diñle halkı gör ne dir

Delüden uşlu haber almak budur (b. 1529)

6. Gülü seven dikenine katlanır:

‘ Āşık olmazsañ şehā gel bārī yelten gāh̄ce
Güle ‘ āşıksañ diken zaḥmına katlan gāh̄ce (b. 420)

7. Güneş balçıkla sıvanmaz:⁶⁷²

Yā Rasūla ‘llāh bilürsüñ münkir oldu ümmetiñ
Şemsi balçıkla şıvarlar ba‘ zı zālīm eşkıyā (b. 1029)

Ḥucceṭim gün gibi günden āşıkār
Şemsi balçıkla meger kāfir şıvar (b. 1998)

8. Kimsenin ettiği yanına kalmaz:

Kimsenüñ itdügi kalmaz yanına
Kişi ne eylerse gelür yolına (b. 2939)

9. Kurda “Neden boynun (ensen) kalın?” demişler. “İşimi kendim görürüm de ondan!” demiş:

‘ Ārifüñ biri dimiş kūrda neden boynuñ yoğun
İşümi dostā inanmazam dimiş iy kahramān (b. 461)

Didiler kūrda neden boynuñ yoğun
İşümi dostā inanmam bir oyun (b. 1982)

10. Sabrile koruk helva, dut yaprağı atlas olur:⁶⁷³

Şabr-ile tūt yaprağı atlās olur
Bī-şabır olan gönülde yas olur (b. 222)

Şabr-ıla ir murāda gel giñ ol deryā gibi
Her kōruk ekşi iken şabr eyledi ḥelvā gibi (b. 426)

⁶⁷² Diğer beyitler için bk. (b. 2021, 2252, 3279, 3352, 3968).

⁶⁷³ Eserde en çok kullanılan atasözüdür. Diğer beyitler için bk. (b. 222, 426, 427, 609, 610, 854, 855).

11. Son pişmanlık fayda vermez.⁶⁷⁴

Şon peşimân aşşı kıalmaz zerrece
Bu naşihat bahrini al kaçrece (b. 79)

Şoñi ihmâliñ nedâmetdir şehâ
Şoñ peşimân aşşı kıalmaz hod şehâ (b. 2214)

12. Su başından bulanır:

Şu başından bulanur nedir ayak
Çün balık başdan kıoçar nedir ayak (b. 2119)

13. Su uyur düşman uyumaz:

Ġâfil olma ġâfil olma iy Murâd
Şu uyur düşmen uyumaz iy Murâd (b. 1983)

14. Yalnız taş duvar olmaz:

Yalıñız taş olmadı gerçi dâvâr
Cümlesi bir olsa vâ' izler ne var (b. 2866)

Müellif, örnekleme yönteminde zaman zaman tarihte yaşamış timsal şahsiyetlere de yer vermiştir. Bilhassa IV. Murad'a tavsiyelerin yer aldığı bölümlerde şair, padişaha atalarını örnek alması konusunda çeşitli telkinlerde bulunur. Muhatabını geçmişe götürerek ona sahip olduğu mirası hatırlatır ve kendisine "Süleymân ve Selim" isimleri ile hitap eder. Padişaha yazılmış manzum bir nasihat-nâme olan bu eserde bahsi geçen üslûp özelliği, bilhassa küçük yaşta tahta çıkmış ve devlet hâkimiyetini tam manası ile ele alamamış IV. Murad'a, içindeki cevheri keşfetme gücü vermesi ve cesaret telkin etmesi bakımından önem arz eder. Burada manzum nasihat-nâmelerin insan psikolojisine yaptığı olumlu etkinin altını çizmek gerekir:

⁶⁷⁴ Diğer beyitler için bk. (b. 3041, 3601).

Ol kilîd ‘Osmân’a Orhân’a açıldı remz ile
Ol kilîd şimdi mu‘allağ sen emîre gizlûdür (b. 411)

Aramağla bulamazsın bul tevârîğ gencini
Ced-be-ced gör n’eşlemişler okı iy şâh-ı cihân (b. 413)

Gör ne ejderhâ idi ceddin Selîm Han’ı işit
Şark u ğarbı topca kapdı ‘adl idi gerçi kapan (b. 497)

Padişaha, adaleti uygulaması yolunda, coşkunluk ve cesaret veren üslûp eserin pek çok yerinde görülür:

Cûşa gel iy baħr-i ‘ummân Han Murâd’ım kandesin
Zulmeti maħv eyle iy şems-i cihânım kandesin (b. 289)

Şâh-ı Zıllu’llâh okırlar sâye şal kullarıña
Gel toğ iy mâh-ı Şafer bedr ay olup kullarıña (b. 292)

Manzum nasihat-nâmelerin didaktik yönüne bağılı olarak diğerk manzum nasihat-nâmelerde olduğı gibi *Miftâh-ı Cennet*’te de açıklayıcı ve tanımlayıcı üslûpla karşılaşılr:

Nedir ‘irfânın ismi Hağ diyenlerle ola hem-râh
Nedir hem-râhın ismi Hağ’dan özge sevmeye cânı

Nedir sevdânun ismi kimi sevse Hağ içün sevsün
Taşarruf şâhibi olmak dilerse Âl-i Osmânî (b. 1670-1671)

Müellif, öğütlerini verirken zaman zaman hikâyelere başvurmuştur. Bu da eserdeki tahkiye üslûbuna işaret etmektedir. İlgili hikâyelerde daha çok hikâyeye kahramanı olarak padişahlara yer verilir. Müellifin bunu, irşadını arzuladığı Sultan IV. Murad’ın anlattığı hikâyeye kahramanları ile özdeşim kurarak verilmek istenen mesajı daha iyi kavraması ve hayata geçirmesi için hususiyetle yaptığı söylenebilir:

Pādişāhım şıdk ile diñle beni

Uyuma uyarmağa geldim seni

Var imiş bir pādişāh-ı nāmdār

Bir muşāhib yāri var imiş iy yār

Ol muşāhib evliyālardan imiş

Ḳul ʔonında gizli bir şulṭān imiş

Nice yıl sulṭān ile yār oldılar

‘ Āleminḥ ḥalkına aġyār oldılar

Yek cihet yek dil imiş sulṭān ile

Bir göñül bir cān imiş ol ḥan ile

Şāha bir gün geçdiler ol dil-beri

‘ Ārif idi şāh bilürdi ol eri

Ba‘ zı olmaz iftirālar itdiler

Ya‘ nīḳatline ḳuyular ḳazdılar

Ol gedānıñ arḳası Allāh idi

Ḥaḳ anıñla dā’imā hem-rāh idi (b. 2080-2087)

Tüm bu tespit ve örneklerden hareketle halkı ve devrin padişahını irşat etmek için nazmedilen *Miftāh-ı Cennet*’in sade ve anlaşılır bir dille kaleme alındığını söylemek mümkündür. Yer yer Arapça ve Farsça kelimelerden de istifade edilen eserde kullanılan duru Türkçe kendisini fazlasıyla hissettirir. Müellif eserini samimi bir üslûpla nazma çekmiştir. Bu samimiyet kullandığı kelimelerden ve okuyucuya hitap ettiği sözlerden anlaşılır. Verilen öğütlerin tesir gücünü arttırmak için ayet, hadis ve atasözlerinin yer aldığı eserde sık sık tarihî kahramanlara da vurgu yapılmıştır. Osmanlı padişahlarının başarısına dikkat çekilerek Sultan IV. Murad’a sahip olduğu kültürel miras hatırlatılmak istenmiştir. Müellif, zaman zaman eleştirilere yer verse de, eserin genelinde muhatabına cesaret ve psikolojik destek telkin eden bir üslûp

sergilemiştir. Salt kuru nasihat üslûbunun ötesine geçerek akıcılığı yakalayan *Miftâh-ı Cennet*, dil ve üslûp yönüyle başarılı sayılabilir.

4. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Manzum nasihat-nâmeler, içerisinde doğduğu toplumun inançlarını ve toplumsal değerlerini aksettiren en önemli metinlerdendir. Mezkûr metinlerin daha iyi anlaşılabilmesi için muhteva özelliklerinin çeşitli yönlerden incelenmesi gerekir. Bu sebeple çalışmamıza konu olan ve Türk-İslâm medeniyeti etrafında teşekkül etmiş *Miftâh-ı Cennet* isimli eser din, tasavvuf ve içtimaî boyutu ile tahlil edilmiştir.

4.1. DİN

Manzum nasihat-nâmelerin Türk İslâm edebiyatında yaygınlık kazanmasında büyük rol oynayan İslâmiyet, bu eserlerde yer alan en temel konulardan birini teşkil eder. Müellifler, eserlerinde İslâmiyet'e itikad ve ibadet yönü ile yer vermiş; çoğu zaman verilen nasihatleri etkili kılmak için ayet ve hadislerden yardım almışlardır. Biz de bu başlıkta manzum bir nasihat-nâme olan *Miftâh-ı Cennet*'te yer alan dinî muhtevayı itikad, ibadet, ayet ve hadisler olmak üzere üç kısımda inceleyeceğiz.

4.1.1. İTİKAD

İtikad; iman esasları ve buna ilişkin tasdik, inkâr, küfür gibi hususların detaylı bir biçimde tartışılmasını sağlayan hüküm ve prensiplerdir.⁶⁷⁵ *Miftâh-ı Cennet*'te yer alan itikadî konular iman esasları çerçevesinde Allah, Melekler, Kitaplar, Peygamberler, Ahiret ile İlgili Mefhumlar, Kaza ve Kader, Hayır ve Şer olmak üzere altı başlıkta ele alınmıştır.

4.1.1.1. Allah

Urlalı Hüseyin Kâdirî tarikatına mensup mutasavvıf bir şairdir. İçinde bulunduğu toplumu ve devrin padişahını doğru ve güzel olana yöneltmek amacıyla kaleme aldığı eserinde İslâmiyet'e ait pek çok mefhumu yer vermiştir. Bunlardan ilki

⁶⁷⁵ *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (haz. İsmail Karagöz), TDV Yayınları, Ankara, 2010 , s. 346.

ve en önemlisi Allah'tır. Müellif, eserin pek çok yerinde Allah'ın kendisi ile rabıtası güçlü kullarına iyilik ve ihsanda bulunduğuna vurgu yapmıştır:

Bir kişi Allāh ile olsa müdām
Düşmen iken dost olalar hāşş u 'ām (b. 5)

Hakk-ıla buldı bulanlar yārını
Hakk-ıla kahr eyledi ağıyārını (b. 7)

Her kimüñ eglencesi Allāh ola
Kul tonunda gizlice bir şāh ola (b. 2990)

Allah her şeyi yoktan var etmiştir ve her türlü kudret onun elindedir:

Seni yokdan var iden Allāh için diñle beni
Ben faķirem gerçi ammā yaradan Allāh Ğanī (b. 630)

İşbu dil et pāresini döndüren kimdir şehā
Emr-i Hakk birle yürür hayvān u ādem baksaña (b. 304)

Allah, tüm canlıların rızkını veren ve onları taksim eden “Rezzāk” isminin sahibidir:

Kısmetiñ naħnu kasemnā'dan gelür
Çün ki Rezzāk'ıñ Yaradan ğam nedir (b. 2958)

Kâdirî, eserinde Allah'ın çeşitli isim ve sıfatlarına da yer vermiştir. Bunları Bî-zevâl,⁶⁷⁶ Celle Celâ,⁶⁷⁷ Deyyân,⁶⁷⁸ Gaffâr,⁶⁷⁹ Ganî, Hak⁶⁸⁰, Hallāk⁶⁸¹, Hâlık,⁶⁸² İlâh⁶⁸³,

⁶⁷⁶ b. 1939

⁶⁷⁷ b. 1116

⁶⁷⁸ b. 1348, 3841

⁶⁷⁹ b. 1791

⁶⁸⁰ b. 203

⁶⁸¹ b. 1291

⁶⁸² b. 3365, 3969

⁶⁸³ b. 1940

Kibriyâ⁶⁸⁴, Mennân,⁶⁸⁵ Mevlâ⁶⁸⁶, Müste‘ân,⁶⁸⁷ Settâr,⁶⁸⁸ Subhân⁶⁸⁹, Yaradan⁶⁹⁰, Yezdân⁶⁹¹ olarak sıralamak mümkündür.

Miftâh-ı Cennet’te Allah mefhumu sıklıkla “Allah-padişah” ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Şair, zaman zaman padişahı Allah’ın yeryüzündeki gölgesi sıfatı ile yüceltmıştır. Bu övgünün temelinde eski Türk devletlerinde hükümdarın Tanrı tarafından gönderildiği, Türk-İslâm devletlerinde hükümdarın Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi fikrinin olduğu söylenebilir.⁶⁹²

Şâh-ı zıllullâh okırlar sâye şal kullarıña
Gel toğ iy mäh-ı Şafer bedr ay olup kullarıña (b. 292)

Def‘i zıllu‘llâha lâzım belki belki farz-ı ‘ayn
Bu tütün peydâ olaldan kılıcuñ kesmez inan (b. 477)

Eserde Allah mefhumu ve padişah arasındaki ilişkilerden biri de “Allah-adil hükümdar” arasında kurulmuştur. Nitekim *Miftâh-ı Cennet*’in geneline hâkim olan “adalet” temasına şair kutsal bir mahiyet kazandırmış ve bir hükümdarın Allah’ın yardımına ancak “adil” olduğu sürece vasıl olacağına dikkat çekmiştir:

‘Âdile Hâk kendü ‘âşık ne beşer
Zulm iden zâlimlere sögmek gerek (b. 133)

‘Adâlet seyfini kullan ola yardımcıñuz Allâh
Bu hizmet Âl-i Oşmân’a degildir Hâk’adur Hâk’a (b. 608)

⁶⁸⁴ b. 125

⁶⁸⁵ b. 581, 1218, 1353, 3847

⁶⁸⁶ b. 1169

⁶⁸⁷ b. 275, 457, 714, 2499, 2681

⁶⁸⁸ b. 2982

⁶⁸⁹ b. 538

⁶⁹⁰ b. 2958

⁶⁹¹ b. 1199

⁶⁹² Geniş bilgi için bk. (Mustafa Kaşagıcı, *Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Unvan ve Lakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışı ile İlişkisi*, Erciyesi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005, s. 69).

Miftâh-ı Cennet'te Subhân, Rezzâk, Yezdân gibi pek çok isim ve sıfatlarla yer bulmuş Allah mefhumu; daha ziyade kudret ve yücelik vasıfları ile okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca padişah ve hükümdar arasında kurulan ilişkilerle hükümdara Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu hatırlatılmış, yüklendiği bu ağır misyonun gereği olarak kendisine her daim Hak ile birlikte olması ve adaletten şaşmaması tavsiye edilmiştir.

4.1.1.2. Melekler

Beş duyu ile algılanamayan ruhanî varlıklar olarak tanımlayabileceğimiz melekler, *Miftâh-ı Cennet*'te de yer bulmuştur. Bu varlıkların öne çıkan en önemli özellikleri Allah'a itaat konusunda kemal derecesine ulaşmış olmalarıdır. Bunun en çarpıcı örneği de Hz. Âdem'in yaratılış hadisesinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Allah, Hz. Âdem'i yaratıp ona secde edilmesini isteyince İblîs bu emre karşı çıkmış; melekler ise, hemen itaat etmişlerdir.⁶⁹³ Kâdirî Hüseyin eserinde bu hadiseye şu beyitiyle telmihte bulunmuştur:

Nûrîñ Âdem'de gördi secde kıldı her melek
Nûr-ı 'arşîñ görmeyen İblîs olur Hâk'dan kaçsın (b. 1046)

Kur'ân-ı Kerim'de meleklerden Allah'ın askerleri olarak bahsedilmiş ve haklarında "göklerde ve yerlerde" ifadesi kullanılmıştır.⁶⁹⁴ Şair, meleklerin bu yönüne işaret ettiği beytinde meleklerin gökyüzünden bazen yeryüzüne indiklerini dile getirmiştir:

Bey' at itdi bu feleklerde melekler fevc fevc
Gavş-ı a' zâm mürâdi 'âlîdir pîrim benim (b. 1301)

⁶⁹³ Hicr 15/ 29-33: " 'Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın' Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblîs hariç; o, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçındı. Allah, 'Ey İblîs! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?' diye sordu. Dedi ki: 'Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!' "

⁶⁹⁴ Bakara 48/4,7: "İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da odur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır.", "Göklerin ve yerin askerleri yalnızca Allah'a aittir; o sonsuz güç ve hikmet sahibidir."

Göklerde melekler bu dili diñlese bir bir
Hep yire ineydi işideydi bu şevâbı (b. 1625)

Dört büyük melekten biri olan Cebrâil, vahiy meleği olarak bilinir. Eserde Cebrâil'in bu özelliğine dikkat çekilmiş ve mezkûr meleğin ismine “Cebrâil, Cibrîl” olmak üzere iki farklı şekilde tesadüf edilmiştir:

Vahy ider Cebrâ'î'e kudret dili
Muştâfâ'[ya] vahy ider âyet dili (b. 204)

Saňa hizmet ider bî-çâre Cibrîl
Ne insân saňa 'âşık kendi Subhân (b. 1789)

Yine müellif dört büyük melekten can almakla görevli Azrâil ve kıyamet günü sûra üflemekle görevli İsrâfîl'e bu özelliklerine işaret ederek yer vermiştir:

İy Hâk emânet cânımız Hâk Hâk diyü teslîm idem
Kudret eliñle cânım al 'Azrâ'î'îñ bağa kıla (b. 1905)

Her sözüm İsrâfîl'e bir şûr ola
İl vilâyet tut sözüm ma' mûr ola (b. 1496)

Kâdirî Hüseyin cennetin muhafızı olarak kabul edilen “Rıdvân” isimli meleğe de temas etmiştir:

Bu maķâm-ı cennetiñ Rıdvân'ı kim
Şeyh 'Abdu'l-kâdir-i Gîlânî'dür (b. 1371)

Hûrı sevene cennet-i Rıdvân'ı virirler
'Adn'i sevene taķt-ı Süleymân'ı virirler (b. 1633)

Miftâh-ı Cennet'te melek mefhumuna İslâm inanç esasları çerçevesinde yer verilmiştir. Bu yer veriş; meleklerin Allah'a itaat konusundaki üstünlükleri, Hz. Âdem'e secde etmeleri, gökyüzünde bulunmaları, bazen yeryüzüne inmeleri, dört büyük meleğin vazifeleri gibi konular şeklinde olmuştur.

4.1.1.3. Kitaplar

Miftâh-ı Cennet'te dört büyük semavî kitap olarak bilinen *Zebûr*, *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'ân*'a yer verilmiştir. Eserde diğer üç kutsal kitaba nispeten *Kur'ân* üzerinde daha çok durulmuştur. *Kur'ân* Allah'ın sözlerini ihtiva etmesi açısından son derece önemlidir:

Sırr-ı Hâk insân içinde gizlüdür
Nutq-ı Hâk Qur'ân içinde gizlüdür (b. 203)

Müellif, vezir ve mürşid olarak padişaha *Kur'ân*'ı göstermiştir:

Re'y ü tedbîrûñ ola şer'-i şerîf
Mürşidüñ ola huşûşâ Qur'ân (b. 553)

Dirseñiz gön'lümce bulmadım vezîr
Saña Qur'ân yitmez mi mürşid vezîr (b. 2281)

Kâdirî eserinin pek çok yerinde “*Kur'ân-seyf*” arasında ilişki kurmuştur. Nasıl ki kılıç savaş sırasında galibiyete yardım ediyorsa, kişiye de dünya ve ahiret işlerinde *Kur'ân* zafer kazandıracaktır:

Ellerinde seyfi yokdur Hâk diyen 'âlimleriñ
Seyfi Qur'ân ile tefsîrdir hemân 'âdilleriñ (b. 404)

Kim ki Qur'ân seyfin ala eline
Şarķ u ğarbı ala ķabzı içine (b. 2169)

ķırķ nefer biñ nice biñ kāfîr şıdı
Seyfi zîrâ bunlarıñ Qur'ân idi (b. 2174)

Eserde *Kur'ân*, kendisi dışında diğer üç semavî kitabı doğuran bir anneye benzetilmiştir. Bu benzetmede *Kur'ân*'ın en son kitap oluşu ve kendisinden önce gelen kitapları kapsayıp tasdik eden yönüne işaret edilmiş olabilir.⁶⁹⁵

Ana karnı olsa *Qur'ân* ile nûr
 Toğa Tevrât ile *İncil* ü Zebûr (b. 3472)

Müellif, *Kur'ân* dışında üç beyitte *Zebûr*, *Tevrat* ve *İncil*'den bahsetmiştir. Bunlardan biri *Kur'ân*'ın diğer kitapların annesine benzetildiği beyittir. Diğer örnekler aşağıda verilmiştir. Bu örneklerde dikkati çeken husus *Kur'ân* dışındaki üç kutsal kitap isminin hep bir arada zikredilmesidir:

Hûb cemâliñ muşhafı Tevrât u *İncil* ü Zebûr
 Meryem olsa maḥremiñ 'îsâ gibi oğlu toğa (b. 1076)

Hem Zebûr *İncil* ü Tevrât oldı zâtı mektebi
 Nuṭṭ-ı Hakk'ıñ vahy-ile Furkân'ıdır pîrim benim (b. 1262)

Miftâh-ı Cennet'te dört büyük semavî kitap ismi yer alır. Bu kitaplar arasında *Kur'ân* kendisinden en çok bahsedilen kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin pek çok yerinde okuyucu *Kur'ân*'a uyması konusunda uyarılmış, *Kur'ân*'a uyduğu takdirde vasıl olacağı mükâfatlar söylenmiş ve bu konuda teşvik edilmiştir. Ayrıca *Zebûr*, *Tevrat*, *İncil* de üç beyitte zikredilmiş, mezkûr beyitlerin birinde *Kur'ân* diğer üç kitabın annesi olarak tavsif edilmiştir.

4.1.1.4. Peygamberler

Farsça haber anlamındaki “peyâm” ve getiren anlamındaki “-ber” ekleri ile oluşturulan peygamber, kelime olarak “haber getiren” demektir. Peygamberler Allah'tan gelen emirleri insanlara bildirme görevli elçilerdir. *Miftâh-ı Cennet*'te peygamber kelimesinini yanı sıra bu kimseler için umumî olarak “enbiya, nebi, Resul”

⁶⁹⁵ Âl-i İmrân 3/ 34: “ O sana kitabı, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve *İncil*'i indirmişti; Furkan'ı da indirdi. Bilinmeli ki Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.”

gibi farklı kelimeler kullanılmıştır. Müellif, eserde peygamberler için övgü dolu ifadeler yer vermiştir:

Bunlaruñ meddâhıdur ol Bî-Zevâl
Bunlaruñ bedrine ‘aqs olmaz hilâl

Bunlar oldılar haķıķat bülbülü
Bunlar oldu cennetüñ gonca güli (b. 213, 215)

Peygamberler İlâhî buyrukları insanlara ileten ve onları hakikate çağırان davetçilerdir. Onların getirdiği haberlere uyan ve uymayan insanların durumu eserde şöyle belirtilmiştir:

Ķangı ümmet enbiyâya uymadı
Kendüyi tamuya lâyıķ eyledi

Ķangı ümmet enbiyâya oldu yâr
Dü-cihânda oldu anlar berhudâr (b. 210-211)

Kâdirî Hüseyin eserinde; Âdem, Nûh, İbrâhim, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, Hızır, Dâvûd, Süleymân, Lokmân, İsâ ve Muhammed olmak üzere toplam 12 peygamber ismine yer vermiştir. Bunlar arasında en çok bahsi geçen peygamber Hz. Muhammed’dir. Sözü ve kavli mucize olan Hz. Peygamber, kullarını Hakk’a davet eden ve kendisine kötülük edenlere dahi iyilikle mukabele eden mümtaz bir şahsiyettir. Müellif, Hz. Peygamber’i “hayrul’beşer”, “bedrü’d-dücâ” gibi kelimelerle vasfetmiş ve diğere peygamberler arasındaki yerine işaret etmiştir:

Fi’li ķāvli mu’cizât idi hemân
Fikri zikri Ħaķ dimekdi her zamân

Ķulların da’vet iderdi Ħâlîķ’a
Kemlike eylik iderdi fâsıķa (b. 3364-3365)

Her mü’ellif dört kitâbıñ nokķasın virdi ħaber
Ötesin Ħaķ’dır bilen keşf itmedi ħayru’l-beşer (b. 449)

Miftâh-ı Cennet'te Hz. Peygamber'den sonra en çok zikredilen isimler Hz. Mûsâ, Hz. Hızır, Hz. Süleymân ve Hz. İsâ'dır. Bu isimler, tarihte öne çıkan vasıfları ile eserde yer bulmuştur. Hz. Mûsâ-Tûr, asâ, kelîmullâh; Hz. Hızır-âb-ı hayât; Hz. Süleymân-dîv, hâtem, kuş dili, mûr; Hz. İsâ-ölüleri diriltmesi ilişkisi çerçevesinde okuyucuya aktarılmıştır:

Ṭûr-ı Mûşâveş tekellüm men' i itdi bizi
Gâh̄ce eyler tecellî gayrı şüret kalmadı (b. 758)

Nûr ile taldur cihânı âb-ı hayvânım iriş
Ḥızır'a muhtâc oldu ' âlem mâh-ı tâbânım iriş (b. 290)

' Ârifleri insân ile ' irfâna şorarlar
Kuş dili bilen mûrî Süleymân'a şorarlar (1648)

' Aceb mi Ḥazret-i ' İsâ gibi mevtâyı hayy itseñ
Tekellüm eyleseñ Ḥaḳ' la ider Mûşâ ser-gerdân (b. 1341)

Bu isimler dışında kalan peygamberler de yine öne çıkan özellikleri ile Hz. Âdem-toprakdan yaratılma, anne-babasız dünyaya gelme; Hz. Nûh-uzun ömürlü olma; Hz. İbrâhim-Kâbe'yi inşâ etme; Hz. Yûsuf-güzellik; Hz. Eyyûb-sabır; Hz. Lokmân-hekimlik ilişkileri çerçevesinde okura sunulmuştur. Müellif, peygamberlerin bu özelliklerinden yola çıkarak vermek istediği mesajlarla ilgili çeşitli teşbihler yapmış; Peygamberlerin güzel davranışlarından verdiği misallerle okuyucuya örnek alması gereken rol modelleri göstermek istemiştir.

4.1.1.5. Ahiret ile İlgili Mefhumlar

İslam akaidinin temel esaslarından biri olan ahiret, insanın öldükten sonra yaşayacağı ebedî âlem olarak tanımlanabilir. *Miftâh-ı Cennet*'te yer alan ahiret ile ilgili mefhumlara geçmeden önce müstakil olarak “âhiret” kavramının eserde nasıl makes bulunduğu temas etmek gerekir.

Eserde “ahiret” ekseriyetle “dünya” kelimesi ile birlikte zikredilmiştir. Dünyanın geçiciliği ile ilgili nasihatlerin yer aldığı beyitlerde, dünyaya karşılık olarak

ebedî hayatın yaşanacağı asıl âlem ahirettir. Şair; *Kur'ân-ı Kerim*'de de vurgusu yapılan asıl yurdun ahiret yurdu olduğu, bu dünyanın kısa süreli bir eğlenceden ibaret olduğu inancına⁶⁹⁶ telmihte bulunmuştur. Okuyucuya, geçici olan bu dünya hayatı için kibre kapılmamasını tavsiye etmiştir:

Çü sen fânî cihân fânî fenâya olmağıl mağrûr
Beş on 'ömür için gel âhiretiñ itme gel vîrân (b. 3812)

Eserde ahiret kavramı ile ilgili belirtilen bir diğer husus, ahiret âleminde dünya âlemine geri dönüşün mümkün olmadığıdır. Şair, aşağıda verilen beyitte ahiretin bu yönüne vurgu yaparken diğer yandan “ahireti inkâr eden kişi” tipini ortaya koyar. “Daha önce oraya gidip gelen var mı? Emin olmadığım bir şeye neden inanayım?” soruları, ölümden sonraki hayatın varlığına şüphe ve inkâr ile yaklaşan bu tipin inkâr gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim devamında yer alan beyitte bu gerekçeye sebep olan şeyin dünyevî istekler⁶⁹⁷ (rüşvet) olduğuna işaret edilmiştir:

Ki dîrsen âhiret kim gördi geldi
Kim andan bunda gelmiş yok efendi
Haber vir bize rüşvetden efendi
Gerekmez âhiret bize efendi (b. 3964-3965)

Miftâh-ı Cennet'te ahiret ile ilgili olarak kabir, kıyamet, cehennem, cennet gibi mefhumlar da yer almıştır. Şair, kabri vaiz ve nâsiha benzeterek ölümden ders alınması gerektiğine vurgu yapmıştır. İlgili beyitte “Nasihat olarak ölüm yeter”⁶⁹⁸ hadisine telmih yapıldığı da görülür:

Vâ' iz ü nâsih kabirdür gözümüz görmez n' için
Gelse 'Azrâ' il görünmez bakmazız anıñ için (b. 693)

⁶⁹⁶ Örneğin bk. (Ra'd 13/26, Ankebût 29/64, Mü'min 40/39, Hadîd 57/ 20).

⁶⁹⁷ Geniş bilgi için bk. (Rukiye Yıldız Yeşil, *Ahireti İnkâr Edenlerin Nitelikleri ve İnkâr Gerekçeleri*, Sakarya Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2010, s. 72).

⁶⁹⁸ Kaynaklarda zayıf hadis olarak geçer. Bk. (Aclûnî, *Keşfü l-Hafâ* , II, 131, hadis nu: 1933).

Müellif; nasihatlerini sıralarken zaman zaman “yoksa kıyamet yok mu?” sorularını sormuş; tecâhül-i ârif sanatı yardımıyla okuyucuyu kıyameti düşünmeye sevketmiştir. Gerçekleşmesi mutlak olan kıyametin zamanı ise bilinmemektedir. Ancak yakın bir zamanda vuku bulacağını Hz. Peygamber tarafından ifade edildiği belirtilmiştir:

Yohsa yok mıdur kıyāmet kendüsi
Yohsa yok mıdur cehennem köprisi (b. 2743)

Muştafa didi kıyāmetdir yakīn
Didi söyle ümmetime ol emīn (b. 3658)

Eserde kıyamet kavramı kâfirler ile birlikte zikredilmiştir. Mezkûr beyitte müellif, *Kur’ân-ı Kerim*’de de belirtildiği gibi⁶⁹⁹ kâfirlerin kıyamet gününü yalanladıklarını ifade etmiştir:

Ki ba‘ zı kâfirīn bu i‘ tikkādı
Kıyāmet gününe yok i‘ timādı (b. 3967)

Ahiret ile ilgili olarak eserde cehennem ve cennet kavramlarından da temas etmek gerekir. *Miftâh-ı Cennet*’te cehennem “cehennem, cahîm, tamu” kelimeleriyle karşımıza çıkar ve kendisinden ahirete ait bir yer olarak bahsedilir:

Dirseñiz dünyā gerek bize hemān
Hāzır oluñ tamuya [sizler] hemān (b. 2270)

Yohsa yok mıdur cahîmīn deresi
Yohsa yok mıdur zebānī hābesi (b. 2745)

İy utanmazlar kıyāmet yok mıdur
Āhiret milki cehennem yok mıdur (b. 3645)

⁶⁹⁹ Furkân 25/11: “Fakat onlar kıyameti yalanladılar. Biz de kıyameti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık.”

Bir başka beyitte güneş ısısına sabredemeyen insanın cehennemin yakıcı ateşine dayanmasının zor olduğu vurgulanmış ve okuyucu cehennemin yakıcı ateşine karşı uyarılmıştır:

Bir güneş ısısına yok şabrımız
Yâ cehenneme ola mı şabrımız (b. 2267)

Eserde geçen cennet kavramına bakıldığında ise kelime “cennet, cinân” olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar. Şair, cennet kelimesine ekseriyetle cehennem kelimesi ile birlikte yer vermiştir. Bu birliktelikte dikkati çeken, her iki kelimenin “sekiz cennet” ve “yedi cehennem” kullanımlarıdır. *Kur’ân-ı Kerim*’de zikredilen sekiz cennet isminden⁷⁰⁰ ve cehennemin yedi kapısının olduğunu belirten ayetten⁷⁰¹ hareketle şairin böyle bir kullanıma yer verdiği düşünülebilir:

Yedi tãmunuñ ‘azâbın Hâk baña eyler ise
Niyyetimden dönmezem sekiz cinânım Muştâfâ (b. 1913)

Adalet temasının hâkim olduğu eserde cennet, adil kişilerin gireceği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca esere ad olan “miftâh-ı cennet” yani cennetin anahtarının da adil kişilerin elinde olduğunu şair her fırsatta dile getirmiştir:

Zâlimüñ nefsi [cehennem] ‘âdilüñ rûhı cinân
Câhilüñ kalbi zebânî ‘âlimüñ kalbi imân (b. 988)

Kâdirî Hüseyin eserinde ahiret ile ilgili unsurları kabir, kıyamet, cennet ve cehennem ilişkisi çerçevesinde sunmuştur. Şaire göre ahiret, ebedî yaşanacak âlemdir ve bu yüzden fânî olan dünya hayatı için ahiret hayatı heba edilmemelidir. Yine müellife göre ölüm, insana nasihat eden bir vaizdir. Dünya hayatının sona ermesi demek olan kıyamet hadisesi mutlak surette vuku bulacaktır. Dünyada bir güneş ısısından dahi şikâyetçi olan insanoğlu, cehennemin şiddetli ateşine dayanamaz. Bu

⁷⁰⁰ *Kur’ân-ı Kerim*’de Adn, Dâru’l-Karâr, Dâru’s-Selâm, Firdevs, Huld, İlliyyîn, Me’vâ ve Na’îm olmak üzere sekiz cennet ismine yer verilmiştir. Bk. (Muhammet Arı, *Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet*, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2016, s. 14).

⁷⁰¹ Hicr 15/43-44: “Kuşkusuz cehennem, o sana uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır. Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir.”

yüzden iyi ameller işleyip cennet yoluna yönelmelidir. Bu amellerden en mühimi ise adil olmak ve zulümden yüz çevirmektir. Nitekim ahirette cennetin anahtarı adil kimselerin elinde olacaktır.

4.1.1.6. Kaza ve Kader, Hayır ve Şer

Miftâh-ı Cennet'te iman esaslarında yer ettiği şekli ile kaza ve kader mefhumlarına rastlanmaz. Yalnızca bir beyitte “takdir” kelimesine tesadüf edilmiştir. “Alın yazısı”, “kader” manasında kullanılan bu kelimenin bulunduğu beyitte şair, padişaha seslenir. İlgili beyitten önce gelen beyitlerde Sultan IV. Murad’a yapacağı işler için atalarının davranışlarını örnek alması tavsiye edilmiştir. Padişah sadece kendi görüş ve önlemleri ile hareket etmemesi konusunda uyarılmıştır. Ayrıca kendisine, işleri rast gitmediğinde kaderi suçlamaması gerektiği de tavsiye edilmiştir:

Kendöziñden re'ý ü tedbîr eyleme

Şon ucı taqðire bühtân eyleme (b. 1465)

Eserde, kaza ve kader kavramları ile ilişkili olarak “levh-i mahfûz” mefhumuna da değinmek gerekir. Nitekim şair birkaç beyitte bu kavrama yer vermiştir. Mahiyeti bilinmeyen ancak İlâhî ilim ve takdirlerin kaydedildiği kitap olarak tanımlanabilen levh-i mahfûz, Hz. Peygamber’in övgüsünün yer aldığı bir şiirde onun yüzüne benzetilmiştir:

Levh-i mahfûz oldı vechiñ kâşif-i esrâr-ı Hâk

Ahsen-i takvîmi iy dil-ber yüzünde okuya (b. 1042)

Miftâh-ı Cennet'te “hayır ve şer” kavramları ile ilgili olarak bu iki mefhumun da Allah tarafından halk edildiği; ancak Allah’ın şerre rızasının olmadığı ve hayrın, Allah’ın rahmetinden; şerrin ise, gazabından yaratıldığı dile getirilmiştir:

Hayr u şerri gerçi sen halk eyledüñ

Şerre hâşâ ki rızâñ ola seniñ

Rahmetiñden hayr işi halk eylediñ
Şer işi hışmıñ ile halk eylediñ (b. 2493-2494)

Hayır ve şer kavramı ile ilgili olarak eserde yer alan bir başka beyit de dikkat çekicidir. Mezkûr beyitte şair; kişinin başına iyi bir şey geldiğinde bunu kendisinden, kötü bir iş geldiğinde ise Rabbi'nden bilmesine temas etmiştir. *Kur'ân-ı Kerim* de Nisâ Suresi'nin 79. ayetinde aynı konuya ilişkin hüküm getirilmiştir. Ayette insanın bu düşüncesinin aksine; başına gelen iyiliklerin Rabbi'nden, kötülüklerin ise kendi nefsinden geldiği ifade edilmiştir:⁷⁰²

Şerre sâlik olsa Rabb'inden bilür
Hayra tâlib olsa nefsinden bilür (b. 3413)

Şair hayır ve şer kavramını genellikle birlikte zikretmiş, şeytandan ve kötülüklerinden korunmak için duada bulunmuştur:

Şerr-i şeytândan halâş eyle bizi
Nefs-i emmâreye kul itme bizi (b. 2498)

Miftâh-ı Cennet'te kader ve kaza kavramlarına rastlanmasa da “takdir” ve “levh-i mahfûz” kelimeleri ile kader ve kaza konularına değinilmiştir. Hayır ve şer mefhumlarının birlikte yer aldığı beyitlerde şair işlerinin hayra tedbil edilmesi, nefsin ve şeytanın şerrinden muhafaza için dua ve niyazda bulunmuştur.

4.1.2. İBADET

Miftâh-ı Cennet'te “ibadet” kelimesine bir beyitte rastlanır. İlgili beyitten önce gelen beyitlerde şair eserin yazıldığı devirde bütün kullanımının yaygınlığı ve bu beladan kurtulmanın önemine dair görüşlerine yer verir. Devrin sadrazamına gönderme yaparak bütün kullanımının def edilmesine kadir olmanın ibadet hükmüne geçeceğini ifade eder:

⁷⁰² Nisâ 78-79: “Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.”

Hākime cümle ‘ibādetdir bu işler işlese
Re’y ü tedbiri budur ‘ummānuñuz cūş eylese

Bu işi başa çıkarmak bir nefesdir iy vezir
Bir nefes ihmāl iderseñ biñ nefes az iy vezir (b. 647-648)

İbadet mefhumu ile ilgili olarak eserde geçen “amel” kavramına da değinmek gerekir. Şair pek çok beyitte amelin önemine dikkat çeker ve kişiye gerekli olan asıl şeyin salih amel olduğundan bahseder:

Bize ne lāzım ola şālih ‘amel
Kābrimiz cennet ide şālih ‘amel (b. 2935)

Cennete vasıl olmak isteyen kişinin ilim ve amel sahibi olması gerekir. Amelsiz kişinin cennete girmesi söz konusu değildir:

Cennetiñ dīvānı ne ‘ilm [n]e ‘amel
Cennete girmedi kimse bî-‘amel (b. 2259)

Hak söz ve ameller insana acı gelirken batıl söz ve işler tatlı gelmektedir:

Țutulur hāķ söz ‘amel acı gelür
BāȚıl olan söz kȚatı tȚatlı gelür (b. 2807)

Eserde ibadet kelimesi, müstakil kullanımlarının yanı sıra kelime-i şehadet, namaz, oruç, hac gibi türevleri ile de yer bulmuştur.

4.1.2.1. Namaz

Miftāh-ı Cennet’te namaz kelimesine dört beyitte tesadüf edilmiştir. Mezkûr beyitlerin ikisinde şair kendi övgüsüne yer verir. Öyle ki kendisi Hz. Peygamber ile ilgili tüm haberlere vâkıftır ve onun ravzasını her gün tavaf eder namazın sahibidir.

Ayrıca şair, günde beş vakit kıldığı namazın kendisini arş-ı a‘zama çıkaran bir miraç olduğunu ifade etmiştir:

Gel Medîne şehrini şor Muştafâ'dan al haber
Ravzasın her gün tavâf eyler nemâzım var benim

‘Arş-ı a‘zamda şehâ bir kerre kıldıñ mı nemâz
Günde beş mi‘râc ider Hakk’a niyâzım var benim (b. 1574-1575)

Kâdirî bir beyitinde kişinin kabul olunmuş namazı karşılığında cennette bir huri elde edeceğini, o hurinin iki şeftalisinin ise binlerce mansıbdan daha üstün olduğunu dile getirmiştir. Beyitte geçen şeftali ile şair, hurilerin göğüslerini kastetmiştir. Nitekim divan şiirinde şeftalinin sevgilinin yüz, ağız, dudak ve göğüslerine benzetildiği pek çok beyite rastlamak mümkündür.⁷⁰³

Bir kabûl olmuş nemâzıñ hûr ola
İki şeftalûsi biñ manşıb dege (b. 3487)

4.1.2.2. Oruç

İslâm'ın beş şartından biri olan oruç mefhumuna bir beyitte yer verilmiştir. Eserde geniş yer bulan duâ bölümüne ait bu beyitte şair; gece namazını kılan, gündüz ve gece oruç tutanlar hürmetine Allah'a yalvarmaktadır:

Dün nemâzını kılanlar haqqı-çün
Rûz u şeb şâyim olanlar haqqı-çün (b. 2396)

4.1.2.3. Hac

Miftâh-ı Cennet'te hac “hacc-ı ekber, hüccâc, Kâbe, tavaf” kavramları çerçevesinde yer almıştır. Şair eserde müstakil olarak hac kelimesine yer vermezken bunun yerine “hacc-ı ekber” ifadesini kullanmıştır. “En büyük hac” anlamına gelen ve *Kur’ân-ı Kerim*’de bahsi geçen “hacc-ı ekber” kavramı⁷⁰⁴ ile neyin kastedildiğine dair

⁷⁰³ Abdülkerim Gülhan, “Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar”, *Turkish Studies*, vol. 3/5, 2008, p. 365.

⁷⁰⁴ Tevbe 9/3: “Allah ve resulünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve resulünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur. Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur; eğer sırt çevirirseniz bilin ki siz Allah'ı âcizliğe düşüremezsiniz. (Resulüm!) İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!”

farklı görüşler vardır. Bazısı hacc-ı ekberi bayram (kurban kesme) günü, bazısı arefe günü, bazısı da bir gün olmayıp hac günlerinin tamamı olarak yorumlamıştır.⁷⁰⁵

Şair, padişaha tebdîl-i kıyafet giyip halkını teftiş etmesini tavsiye etmiştir. Bu durumda yapacağı her gezi kendisine hacc-ı ekber sevabı kazandıracaktır:

Gâhî dervîşâne gez her günde gey bir dürlü ton
Hacc-ı ekber ola her geziñde va'llâhi yaşan (b. 463)

Müellif, İstanbul'un Tophane semtinde bulunan Kâdirî âsitânesi ile ilgili övgü dolu sözlerin yer adığı şiirinde bu yapıyı Kâbe'ye benzetmiştir. Hacc-ı ekberi ise sadıkların devranı olarak nitelemiştir:

Ka'be budur gel tavâfa gâhîce
Hacc-ı ekber şâdıkıñ devrânıdır (b. 1375)

Eserde bir beyitte “hüccâc” kelimesi geçmektedir. İlgili beyitte şair, aşk burağına binen kişiler için her yerin mi'râç hükmünde olduğunu söyler. Bu yolda artık Kâbe ortadan kalkmış ve hacılar arşa yükselmiştir:

Burâk-ı 'aşka bindikde kamu yir oldı hep mi'râc
Bu yolda Ka'be zıkr olmaz çıkar 'arşa eyâ hüccâc (b. 3739)

Tüm bu başlıklardan anlaşılan, *Miftâh-ı Cennet*'te ibadetin kişiyi cennete ulaştıran bir araç olarak görüldüğüdür. İnsan için gerekli olan en önemli sermaye salih amel olarak ifade edilmiştir. İbadet müstakil kullanımlarının yanı sıra namaz, oruç ve hac gibi mefhumlarla eserde yerini almıştır.

4.1.3. AYET VE HADİSLER

Miftâh-ı Cennet'te lafzî ve telmihî olmak üzere pek çok ayet ve hadis iktibaslarına rastlamak mümkündür. Aşağıdaki başlıklarda öncelikle eserde yer alan ayet daha sonra hadis iktibaslarına yer verilecektir.

⁷⁰⁵ Ömer Faruk Kahraman, “Hac”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, XIV, 414.

4.1.3.1. Ayetler

1. “كُنْ / Kün”

“Bir şeyi dilediği zaman, onun emri o şeye ancak ‘ol’ demektir. O da hemen olur.” (Yâsîn 36/82)

Kāf ile nūna bebek oldu gözi

Emr-i *künden* yaña dönderdi yüzi (b. 15)

Emr-i *künden* halk olanlar hakkı-çün

Lā-mekānī olan eşyā hakkı-çün (b. 2414)

Kün dedim bir kez yaratdım cümle ‘ālem halkını

Yok iden ben var iden ben bāḫḫdir Subḥān’ımız (b. 3694)

2. “مُحِيطُ كُلِّ شَيْءٍ / Muḥītu külli şey’ ”

“İyi bilin ki onlar Rab’lerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. İyi bilin ki **O, her şeyi kuşatandır.**” (Fussilet 41/54)

Çün *muḥītu külli şey’* dir ol İlāh

Ḳullarından ayru olmaz pādişāh (b. 205)

Muḥītu külli şey’ de zātı mevcūd

Eḫad Aḫmed Muḥammed vaḫdet- i Ḥaḫ (b. 940)

Bir Muḥammed’sin māmīn oldu *muḥītu külli şey’*

Dālī ḥāñı vaşl-ı zıllu’llāh okur ehl-i niḳāb (b. 1018)⁷⁰⁶

3. “نَحْنُ قَسَمْنَا / Naḥnu ḳasemnā”

“Rabb’inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliliklerini aralarında **biz paylaştırdık.** Birbirlerine iş gördürmeleri için (çeşitli

⁷⁰⁶ Diğer beyitler için bk. (b. 1129, 1166, 1241, 1887, 3232, 3627).

alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.” (Zuhrûf 43/32)

Hamdü li'llâh işbu hizmetde bulundu iy habîb
İşbu hizmetmiş bize *naḥnu ḳasemnâ*dan naşîb (b. 305)

Kimde varsa bu şîfat varsun tedârük eylesün
Dimesün *naḥnu ḳasemnâ*da bu kısmet ḳalmadı (b. 752)

Rüşveti *naḥnu ḳasemnâ*dan alur
Câ'ize dersen mu' ammâdan alur (b. 2781)⁷⁰⁷

5. “لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ / Lā yuḥibbu'l-müsrifîn”

“Ey Âdemoğulları! Her mescitte zinetinizi takının (güzel ve temiz giyinin).
Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü **O, israf edenleri sevmez.**” (A'râf 7/31)

Haḳḳına yetmez mi ḥuccet *lā yuḥibbu'l-müsrifîn*
İşbu isrâf-ıla ağlarlar zemîn ü âşumân (b. 476)

Lā yuḥibbu'l-müsrifîn âyetine bakmaz mısın
Şimdi ḡaflet içimizde taşra ḡaflet ḳalmadı (b. 745)

6. “شَمْسُ الضُّحَى / Şemsü'd-ḡuḡā”

“**Kuşluk vaktine** and olsun.” (Duhâ 93/1)

Ḳatre burcundan görür deryâsını toğmış bu kez
Zerre burcundan görür *şemsü'd-ḡuḡā* toğmış bu kez (b. 835)

Zâhiriñ bir ḳatre Aḡmed bâṭınuñ nûr-ı eḡad
Zâhiriñ bir zerre gerçi bâṭınuñ *şemsü'd-ḡuḡā* (b. 1047)

⁷⁰⁷ Diğer beyitler için bk. (b. 2958, 3412).

Zulmet-i küfr-ile ağılarken zemîn ü āsumān

Nūr-ı imānuñ cihānı tutdı iy *şemsü'd-duḥā* (b. 1090)⁷⁰⁸

7. “يُحْيِي الْمَوْتَى / *Yuḥyī'l-mevtā*”

“Bu böyle. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir. Şüphesiz **O, ölüleri diriltir** ve O, her şeye hakkıyla kâdirdir.” (Hacc 22/6)

Kaşlarıñ satrı ne ma' nā *yuḥyī'l-mevtā* okur

Gözleriñ satrın yazan nūr-ıla yazmış pür-ziyā (b. 1013)

Yuḥyī'l-mevtā lebiñdir şūr-ı İsrāfil diliñ

Her ḥadişin buse virse āb-ı ḥayvānı şuna (b. 1075)

Ehl-i 'aşkıñ ḥaḳ kelāmı *yuḥyī'l-mevtā* imiş

'Āşıkuñ ḳalbi anıñ-çün ḳa' rı yok deryā imiş (b. 1167)

8. “سُبْحَانَ الَّذِي أَمْرٌ / *Subḥane'llezī esrā*”

“Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya **götüren Allah'ın şanı yücedir**. Hiç şüphesiz O; hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (İsrâ 17/1)

Sırr-ı *subḥane'llezī esrā* cemāliñ pertevi

Ṭūr-ı Mūsā der yüzün gözüñ tecellisin cāna (b. 1019)

Sırr-ı *subḥane'llezī* okur kaşın gözüñ

Sırr-ı *ev ednā* cemāliñ görse mi' rāca çıka (b. 1119)

⁷⁰⁸ Diğer beyit için bk. (b. 1909).

9. “قَاب قَوْسَيْنِ / *Ḳābe ḳavseyn*” , “أَوْ أَدْنَىٰ / *Ev ednā*”

“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.”
(Necm 53/9)

Ḳābe ḳavseyn oldu ḳaşıñ sırr-ı *ev ednā* gözün
İki zülfiñdir niḳāb-ı Ḥaḳ tecellî ḳıl saña (b. 1020)

Nazar ḳıl *ḳābe ḳavseyn* ile cāna
Ḳo *ev ednā*da ṭayrānım Muḥammed (b. 1223)

Anıñ ḳaşı hilālî *ḳābe ḳavseyn* oldu mi‘ rāca
Cemālin sırrı *ev ednā* okur āyātımız vardır (b. 3675)⁷⁰⁹

10. “رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ / *Raḥmeten li’l-‘ālemīn*”

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”
(Enbiyâ 21/107)

Ḥaḳ Te‘ālā *raḥmeten li’l-‘ālemīn* itdi seni
Ḥürmetün-çün yaradıldı ins ü cin arz u semā (b. 1043)

11. “إِنَّا فَتَحْنَا / *Innā fetahnā*”

“Şüphesiz biz sana apaçık **bir fetih verdik.**” (Fetih 48/1)

Zāhirün *innā fetahnā* süresin tefsîr ider
Bāṭınuñ yüz dört kitāba şıgmaz iy Bedrü‘d-Dücā’ (b. 1081)

12. “عَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ / *Alā ḥulḳın ‘azīm*”

“Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” (Necm 68/4)

⁷⁰⁹ Diğer beyitler için bk. (b. 1078, 1401, 1797).

Medh idüp Hâk didi hâkķında ‘*alā hulķın ‘azīm*
İy kerem-kānı Rasūl menba‘-ı hilm ü hayā (b. 1094)

13. “هَلْ مِنْ مَزِيدٍ / *Hel min mezīd*”

“O gün cehenneme, ‘doldun mu?’ deriz. O da, ‘**daha var mı?**’ der.” (Kâf 50/30)

Cümletü’l-mülk oldu göz Hâk’dan taleb itdi yine
Göz didi *hel min mezīd* iy pādīşāhım irtidā (b. 1161)

14. “حَقُّ الْيَقِينِ / *Hâkķu’l-yaķīn*”

“Şüphesiz bu, **kesin gerçektir.**” (Vakı‘â 56/95)

Göz durur *hâkķu’l-yaķīn* iķlīmine seyyāh olan
Ṭayy-ıla gözdür cihānı top gibi ata tuta (b. 1165)

Şems-i yaķīniñ nūrına bu zerremi avāre kıl
Ben hasteyim iy pādīşāh *hâkķu’l-yaķīn*iñdir şifā (b. 1903)

15. “عَلَّمَ الْأَسْمَاءَ / *Alleme’l-esmā*”

“Allah, Âdem’e **bütün varlıkların isimlerini öğretti.** Sonra onları meleklerle göstererek ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin’ dedi.” (Bakara 2/31)

‘İlm-i gaybın aña miftāh eyledi
‘*Alleme’l-esmā*yı ta‘līm eyledi (b. 1425)

16. “كَرَّمْنَا / *Kerremnā*”

“Andolsun, biz insanoğlunu **şerefli kıldık.** Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (İsrâ 17/70)

Bu tāciñ ismi *kerremnā* bu tāciñ şāḥibi kimdir
Şehā Orḡān-ıla ‘Oṣmān’a şor şorma re‘āyāya (b. 1712)

17. “الله الصَّمَدُ / *Allāhu’ş-Şamed*”

“ ‘Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.) ’ ” (İhlās 112/2)

Haḡ diyen diller çürümez tā ebed
Haḡ diyen dildedir *Allāhu’ş-Şamed* (b. 2150)
Āyāne Aḡmed ise anda eḡad
Biledir zātında *Allāhu’ş-Şamed* (b. 3308) "

18. “كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ / *Küllü şey’in hālikun*”

“Her şey yok olacaktır.”

Küllü şey’in hālikun itdi naḡar
Fānī gördi bāḡāsi ḡayru’l-beşer (b. 3321)

19. “إِرْجِي / *İrci’i*”

“Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak **Rabb’ine dön!**” (Fecr 89/28)

‘İlm-i ḡaybī nefse geldi muṡma’inne açdı göz
İrci’i den bir ḡiṡāb itdi bu kez Perverdigār (b. 3253)

20. “شَيْطَانِ الرَّجِيمِ / *Şeyṡāni’r-racīm*”

“*Kur’ân* okuduḡun zaman, **kovulmuş şeytandan** Allah’a sığın.” (Nahl 16/98)

İçinüz toṡtolı *şeyṡāni’r-racīm*
ḡan Murād’ı kızbiñüz itdi yetīm (b. 3383)

21. “كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ / Küllü men ‘aleyhā fān”

“Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.” (Rahmân 55/26)

Bu gün dünyâ benim diyü şalınma ‘ucb ile zinhâr
Oğumadıñ mı yoğsa *küllü men* dersin ‘*aleyhā fān* (b. 3818)

22. “سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ / Saḳāhum Rabbuhum”

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. **Rab’leri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.**” (İnsân 76/21)

Çana çana gel *saḳāhum Rabbuhum* hamrından iç
Ol tecellî meclisiniñ mestidür pîrim benim (b. 1307)

Saḳāhum Rabbuhum hamrı bu mevlûd
Şarâb-ı lâ-mekânîdir bu mevlûd (b. 3891)

23. “نُورٌ عَلَى نُورٍ / Nûrun ‘alā nûr”

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fanus içinde. Fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. **Nur üstüne nur.** Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” (Nûr 24/35)

Ne bilsün boncuğ-ıla cevheri kör
Cevâhir göz gerek *nûrun ‘alā nûr* (b. 3945)

Miftah-ı Cennet adlı eserde şair, lafzî ayet iktibaslarının yanı sıra bazen ayetleri mana olarak da iktibas etmiştir. Aşağıda verilen beyitlerde bir kişiyi öldürmenin tüm insanları öldürmüş gibi olduğu ve bir kişiyi yaşatmanın tüm insanlığı yaşatmış gibi olduğuna işaret eden ayet, manen iktibas edilmiştir. Mezkûr ayet Mâide Suresi’nin 32. ayetidir ve Türkçe karşılığı şöyledir: “Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitap’ta) şunu

yazdık: “Kim, bir insanı bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse; o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki, onlara Resullerimiz apaçık deliller (mucize ve ayetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir.”

Bir kişi katl itse birin bî-günāh
Halkı hep katl eylemişçe var günāh

Bir kişi ihyāsına olsañ sebep
Halkı hep ihyā kadar vardır şevāb (b. 2724-2725)

Bir başka beyitte cehennem ehlini katrandan elbiseler giyeceğinin haber verildiği Hac Suresi’nin 19.⁷¹⁰ ve İbrâhim Suresi’nin 50.⁷¹¹ ayetlerine telmih yapılmıştır:

Hâzır ol tamuda kaṭrāndan libāslar geymeye
Şöhret âfetdir okursın tutmayup Mevlā’ya gel (b. 3105)

Bir sonraki başlıkta *Miftâh-ı Cennet*’te yer alan hadislerle temas edilecektir.

4.1.3.2. Hadisler

1. لِي مَعَ اللَّهِ / Lī me‘ Allāh”

“Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir nebi benimle birlikte o vaktin içine sığar.”⁷¹²

Lī me‘ Allāh’a irişdüñ vâşıl olduñ ḥazrete
Vaḥdet-i zāta irişdiñ keşret-i ‘aql oldı lā (b. 1062)

⁷¹⁰ “İşte iki hasım taraf ki Rab’leri hakkında tartışmaya girmişlerdir. Bunlardan inkâr edenler için ateşten giysiler biçilmiştir. Başlarının üstünden de kaynar su dökülür.”

⁷¹¹ “Gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir.”

⁷¹² Sahih hadis kaynaklarında zikredilmeyen bu rivayet daha çok sûfiler tarafından kullanılmıştır. Bk. (Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 202, hadis nu: 2159).

Lî me‘ Allāh melek mürsel Muḥammed sığmadı

Bunda ne ‘ İṣā ne Mūsā sığmaz ism-i Murtaẓā (b. 1122)

2. “كَتْلًا يَفْنَى / **Kenz-i lā-yefnā**”

“Kanaat **tükenmez bir hazinedir.**”⁷¹³

Bir nazarda taş iken gevher idersin sevdigiñ

İltifât itseñ faķire *kenz-i lā-yefnā* bula (b. 1106)

Gönlüm evin kıl *kenz-i lā-yefnā* ile yā Rab Ğanī

Yā Rabbenā yā Rabbenā rūḥānī vir ḳalbe ğinā (b. 1893)

3. “كُنْتُ كَنْزًا / **Küntü kenz**”

“Ben gizli **bir hazine idim**, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım.”⁷¹⁴

Bî-nişānıñ *küntü kenzi*ñ ḥaḳḳı-çün

İy münezzeh bî-zamānıñ ḥaḳḳı-çün (b. 2415)

Miftâh-ı Cennet’te yer alan hadislerin bir kısmı da manen iktibas edilmiştir:

4. “Mü’min, mü’min kardeşinin aynasıdır.”⁷¹⁵

Seni görmek Ḥaḳḳ’ı görmek Ḥaḳḳ’a āyîne [yüzin]

Mü’miniñ mir’âtı mü’min gör[e]mez ehl-i hevā (b. 1086)

5. “İnsanlara anlayacakları şeyi anlatın. Allah ve Resulü’nün tekzip edilmelerini ister misiniz?”⁷¹⁶

⁷¹³ Beyhakî, *ez-Zühdü’l Kebîr*, hadis nu: 104.

⁷¹⁴ İbnü Arrâk, *Tenzîhü’ş-Şerî‘a*, I, 154.

⁷¹⁵ Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, 34; Tirmizî, *Birr*, 18; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 49.

⁷¹⁶ Buhârî, *İlm*, 49.

Herkesi ‘aqlınca ta‘lîm it didi
Fil yükün qarıncaya urma didi (b. 49)

6. “Fakirlik benim övüncümdür, ben onunla övünürüm.”⁷¹⁷

Bu kadar ‘âlî-mağāma şāh iken
Faqr-ile fahr itdi ol hulk-ı hasen (b. 1404)

Toprağım Tūr oldu Aḥmed’dir tecellî-zātımız
Faqr ile fahr ideli cān irdi dîn ‘anḳāsına (b. 3165)

7. “Dikkat çekmemek rahatlıktır, şöret afettir.”⁷¹⁸

Şöhret âfetdür didi şāh-ı rusûl
Muştafā’nıñ tut sözün iy gonca gül (b. 1459)

Şöhret âfetdir didi şāh-ı rusûl
Gel çıkar âfet tonun iy gonca gül (b. 3521)

8. “(Ümmetimin erkekleri) ipek ve atlas giymeyin. Altın ve gümüş kaplardan yiyip içmeyin. Zira bunlar dünyada onların (kâfirlerin), ahirette bizimdir.”⁷¹⁹

Geymedi bunlar ḥarîr atlāsı âfetdür diyü
Şimdi zinetdür yıkan va’llāhi kevni ḥayf āh (b. 1601)

Erlere zîrā ḥarām oldu ḥarîr
Pādişāh olsun gerek olsun vezîr (b. 2565)

9. “Bir kimse (Hak yolunda) uzun sefere çıkar. Saçları dağılmış, toza toprağa bulanmış bir hâlde ellerini semaya uzatarak: “Ya Rabbi ya Rabbi!” diye dua eder.

⁷¹⁷ İbn-i Hacer’e göre bu hadis mevzûdur. Bk. (Aclunî, *Keşfü’l Hafâ’*, II, 102, hadis nu: 1835).

⁷¹⁸ Bazı meşayihın sözlerindedir. Bk. (Aclunî, *Keşfü’l Hafâ’*, I, 434, hadis nu: 1226).

⁷¹⁹ Buhârî, Libās, 28; Müslim, Libās 2; Tirmizî, Eşribe, 11.

Hâlbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdır. (Hâsılı) kendisi haramla beslenmiş olursa böyle bir kimsenin duası nasıl kabul edilsin?”⁷²⁰

Hağ kabûl itmez du‘ â itseñ n’ için
Karnımız tolu harâm anıñ için (b. 2107)

Yise yâ geyse harâmı şâh u kul
Yâ du‘ â itse nice olur kabûl (b. 2566)

10. “ ‘Kıyamet gününde hakları mutlaka sahiplerine vereceksiniz. Hatta boynuzsuz koyun için boynuzlu koyundan kısas alınacaktır.’”⁷²¹

Boynuzı olan koyundan ol İlâh
Ala boynuzsuz hağın ol Pâdişâh (b. 2909)

11. “Vaiz olarak ölüm, zenginlik olarak irfan ve meşguliyet olarak ibadet yeter.”⁷²²

Muntaşırdu mevtimiz her gün bize
Bu ölenler hod naşihat hep bize (b. 2921)

12. “Kıyamet gününde dünya; ak saçlı, gök dişli, çirkin suratlı bir kocakarı şeklinde getirilir. Bu sırada dünya, mahlûkata gösterilir ve şöyle denir: ‘Bunu tanıdınız mı?’ Onlar da şöyle derler: ‘Bunu tanımaktan Allah’a sığınırız.’ Sonra şöyle denir, ‘Bu (uğruna) birbirinizi boğazladığınız, sıra-ı rahimi kestiğiniz, birbirinize haset ettiğiniz; buğzettiğiniz ve birbirinizi aldattığınız dünyadır.’”⁷²³

Bu ‘ acûze qarı dünyâdır yalan
Günde biñ erden bu durur tul kıalan (b. 2949)

Bir ‘ acûze qarı dünyâdır gezer erden ere
Günde biñ kez tul olur yokdur vefâsı âşikâr (b. 3216)

⁷²⁰ Müslim, Zekât, 19; Tirmizî, Tefsîru’l Kur’ân, 3.

⁷²¹ Müslim, el-Birru ve’s-Sıla ve’l-Adâb, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 235.

⁷²² Beyhakî, Şu‘abu’l-Îmân, III, 136.

⁷²³ İbn Abbas’tan gelen mevkûf rivayettir. Bk. (Beyhakî, Şu‘abu’l-Îmân, XIII, 203).

13. “Rüşvet verene, alana ve ikisi arasında aracılık edene Allah lânet etti.”⁷²⁴

Huşûşâ kim ala rüşvet o bî-dîn la‘ nete lâyıķ
Ki her kim ehl-i rüşvetdir ne dîn var anda ne imân (b. 3824)

Miftâh-ı Cennet, dinî ve ahlâkî bir eser olması münasebeti ile pek çok ayet ve hadis iktibaslarını muhtevidir. Şair teşvik ettiği ve sakınılması istediği davranışlara yönelik verdiği tavsiyeleri etkili kılmak için ayet ve hadislerden sıkça istifade etmiştir. Bu istifade ediş bazen ayet ve hadislerin lafzî bazen de telmihî olarak eserde yer alması şeklinde karşımıza çıkar. Eserde yer alan ayet iktibaslarında daha ziyade lafzî iktibas yöntemi tercih edilirken hadis iktibaslarında telmihî iktibas yönteminden yararlanıldığı görülmüştür.

4.1.4. DİNÎ ŞAHSİYETLER

Miftâh-ı Cennet’te yer alan dinî şahsiyetler, Dört Halife ve Ehl-i Beyt olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

4.1.4.1. Dört Halife

Kâdirî Hüseyin eserin pek çok yerinde dört halifeye yer vermiştir. Bu yer verişte dört halifenin öne çıkan ahlâkî özelliklerine temas edilmiş, Sultan IV. Murad’a bu özellikleri örnek alması tavsiye edilmiştir. Buna göre Hz. Ebû Bekir sadakat; Hz. Ömer adalet; Hz. Osmân hayâ; Hz. Ali cömertlik ve yiğitlik timsalidir:

Gel Ebû Bekr-ile olğıl âşinâ
Şâdıķı sev şıdķ-ıla ol âşinâ

Gel ‘Ömer’le âşinâ ol ‘adl-ile
‘Âdili sev ‘âdil ol ihlâş-ile

Gel hayâ şâhibi ol Osmân’ı sev
Sen de gel taķvâ ile Qur’ân’ı sev

⁷²⁴ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 167, hadis nu: 2048.

Gel ‘Alî gibi velî ol iy Murâd
Sür atıñ meydâna arslanım Murâd

Himmetiñ Düldül olasın Zü’l-fiķâr
Şarkâ ğarba Zü’l-fiķâr’ı sal uzar (b. 1410-1414)

Bir diğerk ismi *Bâb-ı Adâlet* olan eserde en çok bahsi geçen konulardan biri adalettir. Divan şiiri geleneğinde olduğu gibi *Miftâh-ı Cennet*’te de adalet kavramı iki şahsiyet üzerinden sembolize edilmiştir.⁷²⁵ Bunlardan ilki Hz. Ömer’dir. Hakkı batıldan ayırması ve adalet konusundaki örnekliği ile “Fâruk” lâkabının sahibi Hz. Ömer, Sultan Murad’ın örnek alması gereken şahsiyetlerin başında gösterilmiştir. Şair, padişaha “Ömer” ismi ile seslenir:

‘Adl idersen iy ‘Ömer va’llâhi ‘ömrüñ uzana
Cûşa gelgil kaçreves ‘ummâna olğıl âşinâ (b. 1567)

Hz. Ömer’in içki içen oğlu Abdurrahmân el-Evsât’ı cezalandırması rivayetine⁷²⁶ de telmih yapan şair, oğlu söz konusu olduğunda dahi adaletten şaşmayan halifeyi över:

‘Ömer de ‘adl ü dâdıñ eyledüñ fâş
Anıñ-çün oğlına kıydı⁷²⁷ vişâliñ (b. 878)

‘Ömer ‘adliñ hadişinden işitdi
Anıñ-çün oğlına kıydı ricâliñ (b. 1777)

Müellif, eserin muhtelif yerlerinde dört halifenin isimleri ile Hakk’a niyâzda bulunur:

Ol Ebû Bekr ü ‘Ömer ‘Oşmân ‘Alî hürmetine
Rûz-ı maşşerde unutma bu Hüseyn’i Muştafâ (b. 1933)

⁷²⁵ Geniş bilgi için bk. (Günay Kut, “Divan Edebiyatında Adl ve Adâlet Üzerine Klişeler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul, 2008, s. 303).

⁷²⁶ İsmail Kaya, *Hz. Ömer ve Ailesi*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2013, s. 73.

⁷²⁷ Şairin bu beyitlerde kullandığı “kıydı” ifadesi kanaatimizce Abdurrahmân el-Evsât’ın kırbaç cezasından sonra hastalanıp öldüğü söylentisine işaret eder. Ancak onun vefatının babası Hz. Ömer’den sonra olduğu bilinmektedir. Bk. (Kaya, *Hz. Ömer ve Ailesi*, s. 74).

Ebū Bekr'ın şehā vir baña şıdkın
 ‘Ömer Hāzret’iniñ vir baña ‘adlin

Nazar kıl kalbe ‘Osmān’ın hayāsın
 ‘Alī’niñ vir seçā‘atle sehāsın (b. 3908-3909)

4.1.4.2.Ehl-i Beyt

Kâdirî Hüseyin, *Miftâh-ı Cennet*’te dört halife dışında ehl-i beytin isimlerine de yer vermiştir. Eserin münacat kabîlinden beyitlerinin bulunduğu bölümünde müellif; Hz. Hatice’nin kıldığı namaz, Hz. Âişe’nin temiz kalbi ve Hz. Fâtıma hürmetine dua etmiştir:

‘Âişe ile Hadice hakkı-çün
 Bunların faqr u fenâsı hakkı-çün
 ‘Âişe’niñ kalb-i pâki hakkı-çün
 Hem Hadice’niñ şalâhı hakkı-çün (b. 2344-2345)
 Bizi Fâtıma’ya yâ Rab bağışla
 Kamu hâtûnları bile bağışla (b. 3914)

Eserde Hz. Peygamber’in torunları Hz. Hasan ve Hüseyin’e de tesadüf edilmektedir. Şair; Hz. Peygamber’i kudret ağacına, torunlarını ise o ağacın meyvelerine benzetmiştir:

Sensin ol kudret ağacı mîve-i insân biter
 Dallarından bitdi Hüseyin ü Hasan iy meh-liķā (b. 1069)

Eserde Hz. Hasan’ın eşi tarafından zehirlenerek öldürüldüğü rivayetine,⁷²⁸ Hz. Hüseyin’in ise Kerbelâ’da şehit edilmesi hadisesine telmih yapmıştır:

Şehîd itdi Hüseyin’i ‘aşkıñ iy dost
 Hasan ‘aşkıñla içdi zehr-i balıñ (b. 881)

⁷²⁸ Ethem Ruhi Fıgılalı, “Hasan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, XVI, 283.

Ol Hasan ile Hüseyin'in hakkı-çün

Kerbelâ'da teşneliği hakkı-çün

Hasan'ın içdüğü zehri hakkı-çün

Hem Hüseyin'in dökdüğü kan hakkı-çün (b. 2338-2339)

4.2.TASAVVUF

Mutasavvıf bir şair olan Kâdirî Hüseyin'in şiirlerinde tasavvufa dair pek çok kelime ve kavrama rastlamak mümkündür. Bu kavramlara geçmeden evvel şairin tasavvuf ile ilgili düşüncelerine değinmek gerekir.

Kâdirî Hüseyin diğer mutasavvıf şairlerde olduğu gibi tasavvufu “ledünnî bir ilim” olarak kabul eder.⁷²⁹ “İlm-i ledün”ün mahiyetine baktığımızda ise bu mefhumun *Kur'ân*'da Hz. Musâ ve Hızır kıssasının anlatıldığı Kehf Suresi'nde geçtiği görülür.⁷³⁰ Tefsircilere göre Hızır'a öğretilen bu ilim, eşyanın bâtınına yönelik özel bir ilimdir.⁷³¹ Sûfilere göre ise Allah tarafından velilere aracısız olarak ve ilham yolu ile lutfedilen bir ilimdir.⁷³² Şaire göre bu ilmi cahil kişilerin anlaması zordur:

Bu ledün 'ilmini câhil aňlamaz

Hızır'a şor bu 'ilmi hayvân aňlamaz (b. 2597)

Şair, bir ümmî iken ledünnî ilme ilham yolu ile vâkıf olduğunu ve bu ilim sayesinde *Kur'ânî* hakikatlere eriştiğini söyler:

Bir ümmî iken 'ilm-i ledün oldu musahhar

Keşf-ile gönül ma'nî-yi Kur'an'a irişdi (b. 514)

⁷²⁹ Örneğin; Yunus Emre tasavvufu “ledün ilmi” olarak tanımlamış, bu ilme tedris ile değil seyr ü sülûk yani tarikat eğitimi ile ulaşıldığını ifade etmiştir:

Levh ü kalemde yazılan tertîb-i tevhîd okuram

'İlm-i ledün seyr ü sülûk güftâr iden gelsün berü (*Yunus Emre Dîvânı*, (haz Mustafa Tatcı), H Yayınları, Ankara, 2020, s. 232, g. 287/3).

⁷³⁰ Kehf 18/65: “Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden (ledünnî) bir ilim öğretmiştik.”

⁷³¹ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (haz. Hayreddin Karaman vd.), TDV Yayınları, Ankara, 2014, III, 572.

⁷³² Ahmet Bardak, *Kur'ân'da İlm-i Ledün*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Van, 2006, s. 16.

Ayrıca, kendisini ledün ilminin hammalı olarak tavsif eder:

Ben ledün hımmālıyam cevher yüküm
Cevherem şarrāfına şormak gerek (b. 135)

Miftâh-ı Cennet’te “ledün ilmi” olarak işaret edilen tasavvufa yönelik diğer mefhumlara Ârif; Bî-nişân, Lâ-mekân; Fenâ, Bekâ; Gavs, Kutub; Gayb, Sır; Himmet, Lâ, İllâ; Nefs, Ricâlü’l-Gayb ve Tecellî olmak üzere ayrıca yer verilecektir.

4.2.1. Ârif

Ârif “bilen, tanıyan” manasına gelen Arapça bir kelimedir. Kelime tasavvufî istılahta irfan sahibi, zihnen ve kalben Allah ile meşgul, İlâhî bilgi ve zevke ulaşmış, Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmış kimseler için kullanılmıştır. Başlarda “âlim, âbid, zâhid” kavramlarına karşılık olarak kullanılan ârif; tasavvufun tarihî seyri içerisinde anlam zenginliği kazanarak “evliya, insan-ı kâmil, mürşid-i kâmil, şeyh” kavramları yerine de kullanılmıştır.⁷³³

Miftâh-ı Cennet’te “ârif”, Hak rızasına uygun davranan, doğru söze kulak veren, uyanık, şöhret ve zinetten uzak duran kişi olarak tarif edilir:

Hak Te‘âlâ râzı olsun hem beni dirseñ şehâ
Hak içün hak sözi diñle ‘ârif ol iy ‘ârifân (b. 488)
Han Murâd’ım ‘âleme gün gibi gözsün gözüñ aç
Sür bulut varsa hevâda ‘ârifâne gözüñ aç (b. 801)
Bunlarıñ kalbi şehâ dervîş idi ‘ârif iden
Şöhret ü zînet bularda yoğ-idi bir ikrâh (b. 1600)

Şair, eserinin pek çok yerinde ârif kimselerin az sözle çok şey anladığına vurgu yapar:

⁷³³ İsa Çelik, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c.5, Ankara, 2004, s. 46.

Bir naşîhat biñ naşîhat bir durur
 ‘Ārife bir gül de virseñ çok durur (b. 96)

Eserde ârif kelimesiyle ilgili olarak “ârif-bi’llâh”, “ârif-i âşık” kavramlarına yer verilmiştir:

‘Ārif-bi’llâh olanlar bu sebağdan aldılar
 Kaṭredir ‘ilm-i ledün ‘ummānidur pîrüm benim
 ‘Ārif-i ‘āşıklar añlar ol murādı iy mürîd
 Tercümân-ı ‘âlim-i Rabbânîdür pîrüm benim (b. 1249,1277)

4.2.2. Bî-nişân, Lâ-Mekân

Eklendiği kelimeye “-sız, -siz” anlamını veren Farsça “bî” ve Arapça “lâ” eklerinden oluşan bu iki kelime bî-nişân “nişansız”, lâ-mekân ise “mekânsız” anlamına gelmektedir. Tasavvufta bî-nişân, Allah’ın mutlak zatı ve fenâ makamını ifade etmek için kullanılır. Lâ-mekân ise bî-nişân mefhumunda olduğu gibi zaman ve mekânın üzerinde gerçek varlık olan Allah’ı ifade eder. Aynı zamanda bu kavramla “lâ-mekân âlemi” yani yersizlik âlemi de kastedilmektedir.

Miftâh-ı Cennet’te bî-nişân ve lâ-mekân mefhumları ekseriyetle birlikte zikredilmiştir. İncelenen beyitlerde Allah’ın mutlak zatından ziyade her iki kelime ile fenâ âlemine işaret edildiğini söylemek mümkündür:

Lâ-mekânî bir elif’dir kâmetiñ ‘arşa direk
 Bî-nişânî bir şecersin dallaruñ arz u semâ (b. 1068)
 Bu yolda iz ü toz olmaz ki zîrâ lâ-mekânîdür
 Meşâyıḡ mât olur bunda bu ‘âlem bî-nişânîdür (b. 3740)

Eserde Allah lâ-mekân ülkesinin sultanı; Hz. Peygamber ise O’nun sırdaşı olarak tavsif edilmiştir:

Lâ-mekân sulṭânına sırdaş idi
 Bî-nişânî cevherî bir taş idi (b. 1402)

Kâdirî tarikatı müridanından olan şair, her fırsatta pîri Abdülkâdir-i Geylânî'den sitayişle bahsetmiştir. Aşağıda yer verilen beyitte onun tertemiz ruhunu mekânsızlık yurdunun kayığı ve dipsiz ummanların limanına benzetmiştir:

Rûh-ı pâki bî-nişân deryâsına zevrağ durur
Ka' rı yok deryâların lîmanıdır pîrüm benim (b. 1259)

4.2.3. Fenâ, Bekâ

“Yok olma, mahvolma” anlamına gelen “fenâ”, sûfiler tarafından insandaki kötü vasıfların yok olması olarak yorumlanır. Fenânın zıddı olan “bekâ” ise insanın güzel vasıflar edinerek bunda devam etmesine işaret eder.⁷³⁴

Miftâh-ı Cennet'te pek çok beyitte fenâ ve bekâ mefhumlarına rastlanır. Bu beyitlerde şair, fenâ kavramını “dünya” yerine “fenâ, fenâ dünyâ, fenâ hânı, fenâ milki, fenâ sahrası, zindân-ı fenâ” şeklinde kullanmıştır:

Şâha yâr olan sarâ[yı] n'eylesün
İşbu zindân-ı fenâyı n'eylesün (b. 29)

Şair, fenâ kelimesine yer verdiği bir beyitinde Hz. Peygamber'i kast etmiştir. Nitekim nuru âlemi kaplayan Hz. Peygamber, tüm kötü vasıflardan arınmıştır ve fenâ makamının en üst mertebesinde yer almaktadır. Başka bir beyitte ise şair, pîri Abdülkâdir-i Geylânî'yi “fenâ makamının sultanı” olarak vasfetmiştir:

Hağ tecellî eyledi dîniñ yüzünden ' âleme
Nûr-ı şer' iñ kapladı kevn ü mekânı iy fenâ (b. 1091)

Bâkâ'dir ehl-i fenâ sultânıdır ol meh-liqâ
Kâbza-i Hağ seyfiniñ yelmândır pîrim benim (b. 1252)

Fenâ ile ilgili olarak eserde yer alan “fenâ ender fenâ” kavramına da değinmek gerekir. “Fenâ ender fenâ” kendi benliğinde yok olan sâlikin Hakk'ı görmesinin

⁷³⁴ Abdulkirim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 160.

ardından onun sıfatından da fâni olması, daha sonra Hakk'ın varlığından tamamen yok olduğu için fenâsını görme hâlinden de fâni olmasıdır. Kısaca bu hâl, sâlikin fenâ hâlinde olduğunu bilmeyişi ve fenâdan da fenâ oluşu olarak tanımlanabilir.⁷³⁵

Dîne ihânet eyleyen zâlimler-ile ceng idem
Her günde biñ kez cânımı idem fenâ ender fenâ (b. 1901)

Eserde geçen “bekâ” kavramına baktığımızda ise kelimenin, dünya âlemine işaret eden “fenâ”ya karşılık ahiret âlemini ifade etmek için kullanıldığı görülür. Bu kavram eserde “bekâ, âlem-i bekâ, bekâ milki” gibi farklı şekillerde yer alır:

Fânî dünyâdan beķā milkine rıhlet itdiler
Himmeti dünyâda hâzır gerçi rıhlet itdiler (b. 368)

Şair, bir beyitte “bekâ-yı zât” tamlamasına yer verir. Buradaki “bekâ” Allah'ın zatî sıfatlarından olup onun başlangıcı olmadığı gibi sonunun da olmadığını ifade eder. Mezkûr beyitte velilerin âhiret âlemine irtihalleri sanatlı bir üslûpla dile getirilmiştir:

Fânî oldılar beķā-yı zâta hâşr olmak için
Nuţfe hâşr oldu ana rahmine bir evlâd için (b. 819)

4.2.4. Gavs, Kutub

“Gavs” yardım etme, imdada yetişme anlamına gelirken; “kutub” değirmen taşının mili demektir. Tasavvufta bu iki kelime birbiri yerine kullanılır. Büyük değirmen taşı nasıl milinin etrafında dönüyorsa kâinat da idare bakımından kutbun etrafında döner. Bu cihetiyle gavs ve kutub manevî derecesi en yüksek veli olarak düşünülebilir.⁷³⁶

“Kaşîde-i Kûţbu'l-Gavş ‘Abdu'l-kâdir-i Gîlânî” başlıklı bir kasidenin de yer aldığı *Miftâh-ı Cennet*'te “gavs” ifadesi Abdülkâdir-i Geylânî için kullanılır:

⁷³⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 70.

⁷³⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s. 161.

Ğavş-ı a‘zam Kâdirî’dür pîrümüz
Hâzret-i akṭāba mürşid pîrümüz (b. 243)

Bâ-ḥuşûşâ ğavş-ı a‘zam kendidür pîrim benim
İltifât-ı feyzidir bu söyleden nuṭkım benim (b. 704)

Eserde kutub kelimesi “kutb-ı âlem, kutb-ı vakt, kutb-ı zâhir” tamlamaları ile birlikte yer almıştır. Kutub kelimesinin kullanıldığı ifadelerden biri de “kutb-ı aktâb”’dır. “Kutubların kutbu” anlamına gelen bu kavram, kutbun yönetimi altında bulunan ve “kutub” diye adlandırılan veli gruplarının başkanlarından birinci manadaki kutbu ayırmak için kullanılır.

Ḳuṭb-ı akṭāb-ı cihân bil şeyhiñi
Ḥaḳ’dan ayru yirde bilme şeyhiñi (b. 256)

4.2.5. Gayb, Sır

Akılla bilinip duyularla algılanamayan varlık alanını ifade eden “gayb”, Allah’ın kullarından gizlediği şeylerdir.⁷³⁷ “Saklanan, gizli tutulan” manasında kullanılan “sır” ise tasavvufî bir mefhum olarak sadece Allah tarafından bilinen yahut Allah’ın dilediği az sayıda kuluna bildirdiği özel bilgi ve aynı zamanda ruhun idrak mertebesidir.⁷³⁸ *Miftâh-ı Cennet*’te pek çok beyitte “gayb ve sır” kavramına tesadüf edilir.

Eserde gayb, yalnızca Allah tarafından bilinen ve hakkında yargıya varmanın yanlış olduğu bir kavram olarak tanımlanmıştır:

Ḥüküm cāyiz degil ğayba meger Ḥaḳ bildüre ğaybın
Murād’ın ğaybî fikri âh ider ḥükm-i Süleymân’a (b. 1702)

⁷³⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 44.

⁷³⁸ Needet Tosun, “Sır (Tasavvuf)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVII, 115.

Gayb kelimesi şair tarafından “âlem-i gayb, ilm-i gayb, ilm-i gaybî” gibi farklı şekillerde de kullanılmıştır. Bilhassa “ilm-i gaybî”nin mahiyeti ile ilgili eserde uzunca bir bölüme yer verilmiştir. Buna göre “ilm-i gaybî” kapısı gönül, gözü insan, Âdem’e göz olan, bazen dile gelip gaybdan haber veren bir mefhum olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki ağaçta yetişen tüm meyveler ilm-i gaybî’ye işaret etmektedir:

‘İlm-i gaybîdür ağaçlarda biten her meyveler
Tallarında yok hazine gaybı gencinden toğar (b. 3244)

Sır kavramının eserdeki genel görünümüne baktığımızda ise kelime “sır”, çoğulu “esrâr” şekillerinin yanı sıra; “sırr-ı Hak, sırr-ı Muhammed” gibi tamlamalarla da kullanılır. Şair bir beyitinde Hak sırlarının insan içinde gizlendiğini, Hakk’ın sözlerinin de *Kur’ân* içinde gizlendiğini söylemiştir:

Sırr-ı Hâk insân içinde gizlûdür
Nuṭṭ-ı Hâk Ḳur’ân içinde gizlûdür (b. 203)

Miftâh-ı Cennet’in telif sebebi, müellifin Hz. Peygamber’i rüyada görmesi ve kendisinden ümmetini irşat etmesi için bir eser kaleme almasını rica etmesidir. Bundan hareketle şair, sözlerinin Hz. Peygamber’in emri ile oluşuna sık sık gönderme yapmış ve sözlerini Hz. Peygamber’in sırrı olarak tavsif etmiştir. Sözleri “peygamberî sır” olan müellifin eseri de pek çok gizli sırların ortaya çıkarıldığı kutsal bir eser olarak görülmüştür. Böyle bir eserin padişah tarafından okunup, okutulup dinletilmesi istenmiştir:

Dilimde söyleyen sırr-ı Muḥammed
Bu dersi feyz iden fikr-i Muḥammed (b. 926)

Pâdişâhım okudup diñle bunı
Gizlû sırlar ola gün gibi ‘ayân (b. 565)

4.2.6. Himmet

“Arzu, azim, istek, meyl, şevk” anlamlarına gelen himmet; tasavvufî bir kavram olarak kişinin bir şeyi elde etmek üzere tüm gücü ile Hakk’a yönelmesidir. Bu

durumda istekler, Allah'ın icabeti ile vuku bulur; kul duacı olarak ancak bir vasıta'dır.⁷³⁹

Kâdirî Hüseyin eserin pek çok beyitinde himmet kavramına yer vermiştir. Bu beyitlerde himmet gücünün velilerin elinde olduğu dile getirilmiştir:

Evliyâlar cümlesi birlikdedür
 Han Murâd'a cümlesi himmetdedür (b. 239)

Himmet iste evliyânîñ cümlesinden iy habîb
 Nice biñ derdiñ 'ilâcına bu erlerdir tabîb (b. 360)

Eserde "himmet" bazı beyitlerde "tasarruf" kavramı ile birlikte zikredilmiştir. Bu noktada "tasarruf"a da açıklık getirmek gerekir. Tasavvufî istilahta tasarruf; Allah'ın salih ve veli kullarında tebellür eden olağanüstü hâllere denir ve keramet kavramı ile aynı anlamda kullanılır.⁷⁴⁰

Müellif, eserini dört kitabın manası ile Sultan Murad'a yönelik tasarruf ve himmetleri muhtevi bir eser olarak nitelendirir:

Bu risâlem 'âlem-i himmet saña
 Dört kitâbıñ ma'nâsın bundan ara (b. 93)

Bu taşarrufdur Murâd'a himmetim
 Tek kabûl itse bu 'âlî-himmetim (b. 103)

Ayrıca şair sözlerini "tatlı himmet, himmet seyfi, himmet oku, himmet-i deryâ, şarâb-ı himmet" gibi ifadelerle tavsif etmiştir:

Ȧut sözüm şehbâz olasın gel bu himmet seyfin al
 Zü'l-fikâr'ıñ şal uzansun şarkâ ğarba Ȧurma şal (b. 316)

⁷³⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.121.

⁷⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 170.

Şarāb-ı himmetin iç kana kana
Naşihat tolusın dökme yābāna (b. 1721)

4.2.7. Nefs

Kelime anlamı benlik, kişilik olan “nefs”; tasavvufta kötü duygu ve vasıfların merkezine verilen isimdir. *Miftāh-ı Cennet*’te de daha ziyade bu olumsuz manası ile kullanılır ve “adū, düşman, hayvan, Fir‘avn, kâfir, köpek, mel‘ûn, ruhbân, şeytan, zâlim” gibi benzetmelerle karşımıza çıkar:

İki şakķ eyle kalem gibi bu nefsim dīvini
Vir şehā rūhāñî kuvvet kahrımānım Muştafā (b. 1321)

Nefsimiz Fir‘avn’ı bir kez yañılup [Hak] Hak dimez
Manşıbı bir dem unutmaz hubbumuz zalimleri (b. 3085)

Şair, eser boyunca nefsi zabt etmeyi tavsiye eder. Bazen nefsin ıslahı bazen de kahır için duada bulunur:

Nefsimüz zabt idelüm evvel şāhā
Şoñra dīn seyfin şalalum her yaña (b. 39)

Nazar kııl ‘asker-i İslām’a yā Rab
‘Adū nefsimiz ıslāh eyle yā Rab (b. 1821)

Bāṭıl ehline fenā vir ehl-i haķķa vir beķā
Münkir olan nefsi kahr it kahrımānım Muştafā (b. 1930)

Miftāh-ı Cennet’te nefsin yanı sıra mertebelerine de yer verilmiştir. *Kur’ân-ı Kerim*’de nefsin altı mertebesine işaret edilmiştir. Bunlar; “nefs-i emmāre”⁷⁴¹, “nefs-i levvāme”⁷⁴², “nefs-i mülheme”⁷⁴³, “nefs-i mutma’inne”⁷⁴⁴, “nefs-i râzıyye”⁷⁴⁵, “nefs-

⁷⁴¹ Yûsuf 12/53: “Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbi’min acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabb’im çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”

⁷⁴² Kıyâmet 75/2: “Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!”

⁷⁴³ Şems 91/7-8: “Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene; Ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene!”

⁷⁴⁴ Fecr 89/27: “Sen ondan razı, o da senden hoşnut olarak Rabb’ine dön.”

⁷⁴⁵ Fecr 89/28: “Sen O’ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabbi’ne dön.”

i marzıyye”⁷⁴⁶’dir. Mutasavvıflar ise her bedende bir nefsin bulunduğunu ve bu nefsin emmâre, levvâme, mutmainne, râzıyye, marzıyye gibi sıfatları olduğunu ileri sürmüştür. Seyr ü sülûk usullerine göre rûhânî ve nefsânî olmak üzere ikiye ayrılan tarikatlardan nefsânî metodu uygulayan tarikatlar ise nefsi yedi mertebe olarak ele almıştır. Bunları emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râzıyye, marzıyye, kâmile şeklinde sıralamak mümkündür.⁷⁴⁷

Urlalı Hüseyin, eserinde nefsin üç mertebesine yer verir. Bunlar nefs-i emmâre, nefs-i mutmainne, nefs-i kâmile/sâfiyye’dir:

Ka‘be’niñ hem nefsi yok Rabb’in bile kim yaradan
Sende var bir nefs-i şâfi muṭma’inne pîr ü pāk (b. 1002)

Ḥubb-ı zātından yaratdı zātıñı ol pādîşāh
Ben nice meddāh olam emmâre nefsim pür-ḥaṭā (b. 1031)

Nazar kııl nefsim kııl muṭma’inne
Ḥaḳ’a dost eyle düşmānım Muḥammed (b. 1210)

4.2.8. Nefy, İsbât

Tasavvufta, sâlikin kötü huy ve alışkanlıklarını terkederek iyi huy ve alışkanlıklar kazanması olarak tanımlanan “mahv ve isbât”;⁷⁴⁸ *Miftâh-ı Cennet*’te “nefy ve isbât” şeklinde karşımıza çıkar. Şair ilgili beyitte, “lâ ilâhe” kısmıyla nefy; “illâ’llâh” kısmı ile isbatı içeren kelime-i tevhide vurgu yapmıştır. Ona göre, nefislerinin arzu ve isteklerine uyanlar “lâ ilâhe” sırrına ermeden “lâ” da kalmış ve böylece vahdet feyzinden nasiplenememişlerdir:

⁷⁴⁶ Beyyine 98/8: “Onların Rab’leri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu, Rabb’ini sayıp O’ndan korkanlar içindir.”

⁷⁴⁷ Ali Çebi, *İslâm Kültüründe Nefs Kavramı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2019, s. 81.

⁷⁴⁸ Geniş bilgi için bk. (Süleyman Uludağ, “Mahv ve İsbât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVII, 395-396.

Lāda aldı lā diyenler nefyi işbāt-ı hevā
Nūr-ı illāʼllāh görmış feyz-i vaḥdet almadı (b. 726)

4.2.9. Ricālūʼl-gayb

Görölmeven ve bilinmeyen kişiler anlamına gelen “ricālūʼl-gayb”, tasavvuf ıstılahında yeryüzü ve gökyüzünde yerini sadece Allah’ın bildiğı gizli veliler zümresini ifade eder. Bu kimseler bilgi ve rızkını gayb âleminde elde eden, toplum içerisinde manevî hal ve görevleri gizlenmiş kimselerdir.⁷⁴⁹

Şair, ricālūʼl gaybı, büdelâlar⁷⁵⁰ ile birlikte himmet istenecek kimseler olarak tanımlar:

Büdelâdan iste himmet hep ricālūʼl-ğayb-ıla
Şeyḫ Yahyā’nuñ şehā himmetlerin ‘ālī dile (b. 365)

Miftāh-ı Cennet’te ricālūʼl-gayb, Abdulkâdir-i Geylânî’nin hizmetkârı olarak da gösterilmiştir:

Ğavş-ı a‘zam Kâdirî’dür pîrümüz
Ḥazret-i aḳṭāba mürşid pîrümüz
Hem ricālūʼl-ğayb anuñ ḥâdimleri
Hep ricāluʼllāh anuñ ṭālibleri (b. 243-244)

4.2.10. Tecellî

Belirme, ortaya çıkma anlamına gelen tecellî tasavvufî bir ıstılah olarak Hakk’ın zat ve sıfatlarının zuhurudur.⁷⁵¹ Tecellî, *Kur’ân* ve hadislerde gündüzün ortaya çıkması, Hz. Mûsâ’nın Hakk’ı görmek istediğinde Hakk’ın bir dağa zuhur etmesi,

⁷⁴⁹ Ahmet Atlı, *Tasavvufta Ricālū 1-Gayb*, Ankara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2011, s. 14.

⁷⁵⁰ Sayıları artıp eksilmeyen on iki kişidir. Abdal kavramı ile karıştırılsa da ikisi birbirinden ayrı gruplardır. On iki kişiden biri bulunmadığında biri diğerrinin yerini alır ve işini yapar. Böylelikle her biri diğerrlerinin tümü hükmündedir ve bu sebeple “büdelâ” ismini almışlardır. Geniş bilgi için bk. (Atlı, *Tasavvufta Ricālū 1-Gayb*, s. 136).

⁷⁵¹ Mahmut Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul, 2012, s. 44.

müminlerin görmesi için Hakk'ın kendisini ahirette aşikâr etmesi gibi farklı anlamları ile yer alır.⁷⁵²

Tecellî; *Miftâh-ı Cennet*'te en sık kullanılan tasavvufî kavramların başında gelmiş; pek çok beyitte kelimenin sözlük ve terim anlamına rastlanmıştır. Örneğin aşağıda yer verilen beyitte, Hakk'ın âlemde var olan her şeye zuhur ettiğine "tecellî" kavramı ile işaret edilmiştir:

Bâğ u bakçe her ağaçlar miyveler
Hep tecellî pertevdür her ne var (b. 1834)

Müellif, eserinde "tecellâ" redifli bir şiire yer verir:

Bu zulmet-i nefsimi şehâ nûrına ğarķ it
Vîrânımı 'ilmiñ ide ma' mûr-ı tecellâ (b. 860)

Hz. Peygamber için yazılan kasidelerde peygamber "tecellî âfitâbı, tecellî bülbülü" gibi sıfatlarla tavsif edilmiştir:

Sen tecellî âfitâbı toğalı bu ' âleme
Nûr-ı Zât'ıñ zulmeti küfr ehlini itdi fenâ (b. 991)

İy hâķîkat âfitâbı yâ Muḥammed Muṣṭafâ
İy tecellî bülbülü gülzâr-ı maḥbûb-ı Hudâ (b. 1055)

Şair, tecellî kavramını ekseriyetle "Hz. Mûsâ, Tûr" ilişkisi çerçevesinde işlemiştir. İlgili beyitlerde kendisini görmek isteyen Mûsâ Peygamber'in bu isteği karşısında Hakk'ın Tûr Dağı'na tecellî etmesi hadisesine gönderme yapılmıştır.⁷⁵³

Gel tecellî kıl gönül Tûr'unda iy şâh-ı rusûl
Ḥazret-i Mûsâ gibi şevķiñle cânım tutuṣa (b. 1025)

⁷⁵² Semih Ceyhan, "Tecellî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XL, 243.

⁷⁵³ A'râf 7/143: "Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, 'Rabb'im! Bana görün, sana bakayım' dedi. Rabb'i 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabb'i o dağa tecellî edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.'"

Miftâh-ı Cennet'te eser müellifinin mensup olduğu Kâdiriyye tarikatı ve bu tarikatın pîri Abdülkâdir-i Geylânî de sıkça yer almıştır. Eserde Kâdiriyye'nin yanı sıra Râfîzîlik fırkasından da bahsedilmiştir. Osmanlı kaynaklarında Şîî unsurlar taşıyan batınî grupları ifade etmek için kullanılan bu kavrama Râfîzî, Revâfîz, Râfîzüyyü'l-mezheb gibi isimlerle rastlamak mümkündür.⁷⁵⁴

Müellif, eserinde yaşadığı toplumda ahlâksızlıkta ileri giden kişileri Râfîzîlerle karşılaştırmak sureti ile eleştirel bir tavır takınmıştır. Nitekim dinî ve ahlâkî çözülmeye ileri giden bu kişiler, şair nazarında Râfîzîler'den de daha kötü konumdadır:

Fi' liñiz belki Râfîzî işlemez

Fi' liñiz belki de Tersâ işlemez (b. 3642)

İhânet eyleyenler dîn-i İslâm'a ne millettir

Râfîzîden dağı kemdir bu kâfirdir büyük düşmân (b. 3843)

Miftâh-ı Cennet'te yer alan tasavvufî muhteva eserde geçen ârif, himmet, nefis, tecellî gibi kavramlar üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mezkûr kavramlar eserde zaman zaman mahiyetleri hakkında verilen bilgiler bazen de kurulan teşbih ve mecazlarla yer bulmuştur. Ayrıca, mutasavvıf bir şair olan Uralı Hüseyin eserinde sıklıkla bağlı bulunduğu Kâdiriyye tarikatı ve bu tarikatın pîri Abdülkâdir-i Geylânî'ye temas etmiştir. Devrinde meydana gelen sapkın itikadlara şiddetle karşı çıkmış, Râfîzîler gibi bâtınî tarikatleri sert bir biçimde eleştirmiştir.

4.3. CEMİYET

Muhatap kitlesi eserden esere değişiklik arz etse de temelde insanı eğitmeyi amaçlayan manzum nasihat-nâmeler, toplum hayatını canlı bir şekilde aksettiren en zengin edebî türlerdendir. *Miftâh-ı Cennet* de bu eserler içerisinde müstesna bir konuma sahiptir. Nitekim eser; telif edildiği 17. asır Osmanlı toplum hayatından izler taşımasının yanı sıra, sunulduğu Sultan IV. Murad münasebeti ile tarihî bir önem arz eder. Müellifin saray hasekilerinden Rıdvân Ağa isimli bir şahsın hocası olması, müellife ait *Nasihat-nâme* isimli eserin bir nüshasının Topkapı Sarayı Müzesi

⁷⁵⁴ Mustafa Öz, "Râfîzî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, 397.

Kütüphanesi'nde bulunması, şairin devletin içinde bulunduğu duruma bu denli hâkim olması, eserin tarihî değerini daha da önemli kılar. Bu nedenle *Miftâh-ı Cennet*'in sosyal yönünün incelenmesi, eserin hem içtimaî hem tarihî değerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Eserin sosyolojik yönüne ilişkin tahlili; eserde bahsi geçen şahıslar, mekânlar ve cemiyet hayatı üzerinden üç ana başlık altında incelenecektir.

4.3.1. Şahıslar

Miftâh-ı Cennet'te yer alan şahısları hükümdarlar, valide sultan, diğer devlet erkânı, âlimler, sûfiler, şairler, tarihî ve efsanevî şahsiyetler ve masal kahramanları oluşturur. Şahıs kadrosu oldukça kalabalık olan eserde yer alan şahısların genel görünümüne hiyerarşik düzene göre aşağıda yer verilmiştir.

4.3.1.1. Hükümdarlar, Valide Sultan

Miftâh-ı Cennet, yazıldığı dönemde henüz on bir yaşında tahta geçen Sultan IV. Murad'ı irşat etmek için kaleme alınmıştır. Bu hedefe yönelik olarak eserde bahsi geçen hükümdarların başında Sultan Dördüncü Murad gelmektedir. Padişah eserde “cihânın gözü, Hz. Peygamber'in vekili, Allah'ın halifesi” gibi sıfatlarla övülmektedir:

Bu taşarrufsa Murâd'ın cân gözin açmak gerek
Rûh-ı 'âlemsin cihânın gözisün yatma uyan (b. 494)

Böyle bir sultânımız var iy Murâd
Sen vekîlisin anuñ iy Han Murâd (b. 1408)

Bu münâcâtımı yâ Rab kıl kabûl
Çün halîfeñdir Murâd'ı kıl kabûl (b. 2449)

Sultan IV. Murâd, eser boyunca devlet işlerine yönelik verilen pek çok nasihatın muhatabıdır. Verilen tavsiyelerden hareketle padişah için “devlet adamlarını sık sık azleden, sert mizaçlı, benlik ve hevasına uyan, devlet idaresi yerine avla meşgul bir kişi” imajı çizilmiştir:

Şark u ğarbı kabza almağa murād

Manşıbı ‘azl itme tiz tiz iy Murād

Kātil olma meşrebüñ olsun ḥalīm

İns ü cinni zabt ide kalb-i selīm (b. 170,171)

Sende benlik var hevā var iy Murād

Emr-i Hāk’ dan yüz çevirdi iy Murād (b. 2029)

Taht u tāciñ gitdi elden pādīşāhım gözüñ aç

Sen gezersin avda kuşda Hān Murād’ım gözüñ aç (b. 3757)

Müellif, devlet yönetiminde henüz tecrübe kazanmamış padişaha duyduğu şefkat ve merhamet duygusunu “yalnız, yetim” gibi sözcüklerle ifade etmektedir. Şair, etrafında yol göstereni olmadığını ve yalnız bırakıldığını düşündüğü padişah için zaman zaman dua beyitlerine yer vermiştir:

İy gözüm nūrı Murād Hān’ım seni gördüm ğarīb

Yalıñuz sen yalıñuz sen yalıñız sen iy ḥabīb (b. 3771)

Nazar kıl Āl-i ‘Oşmān oğlına hem

Yetim itme Murād Hān’ım Muḥammed (b. 1226)

Şimdi ğāyet de yetim oldı Murād

Elin ala kıldura Rabbu’l-‘ibād (b. 2312)

Eserde Sultan IV. Murad’dan başka padişahlardan da bahsedilmiştir. Bu kişiler içerisinde bahsi en çok geçen diğer padişahlar Osmanlı Devleti’nin kurucusu Sultan Osman ve ikinci padişahı Sultan Orhan’dır. Bu iki isim eserde ekseriyetle birlikte zikredilmiştir:

‘Oşmān ile Orḥān’ı işitdim neler itmiş

Şehbāzım uçaydı dedeñ olaydı bu cānıñ (b. 1615)

Şehā gel āḥiret sultānı ol tahtı fenā olmaz

Beḳā tahtında ‘Oşmān ile Orḥān’a buluş sen yol (b. 1679)

Miftâh-ı Cennet'te Sultan Murad'a kendisinden önce tahta geçen ve her biri devrinde büyük başarılar elde etmiş padişahlardan misaller verilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleymân bu isimler arasındadır. Müellif her fırsatta padişahı, atalarını örnek alması konusunda uyarmıştır:

Dedeñ Sultân Muḥammed ḳanı Aḫmed
Seḫerde ğiceler fikr eyle yatma (b. 977)

Ceddiñdi Selîm Ḥan'ı işitdiñ ne kılıçdı
Ġayret kılıcın ḳabza-i sultâna şorarlâr (b. 1652)

Bu kilîd ceddiñ Süleymân'a açıldı remz ile
Kimdedir miftâhı ḫâlâ gir ḫazîneñde ara (b. 340)

Osmanlı hükümdarlarından başka, eserde zikredilen bir diğerk isim dönemin Safevî hükümdarı Şah Abbâs'tır (v. 1629). 1587-1629 yılları arasında tahtta kalan Şah I. Abbâs, Celâlî İsyanları ile yorgun düşen Osmanlı'nın bu durumunu fırsat bilerek Tiflis, Revan, Azerbaycan, Karabağ eyaletlerini almış ve nihayetinde Bağdat'ı zapt etmiştir.⁷⁵⁵ *Miftâh-ı Cennet*'te mezkûr isme olumsuz bir imaj olarak yer verilmiştir:

Şâḫ 'Abbâs Ḥabeşî'ye yardımını yok anlarıñ
Dîn-i İslâm'[a] durur himmetleri hep bunlarıñ (b. 381)

Bu kitâba teslâm olsa Ḥan Murâd
Şâḫ 'Abbâs'ı tutaydı Ḥan Murâd (b. 2006)

Ṭuz içinde 'adl-i sultân gizlidür
Sükker içre Şâḫ 'Abbâs gizlidür (b. 2827)

Müellif, eserde hükümdar isimlerinin yanı sıra Sultan IV. Murad'ın annesi Mahpeyker Kösem Sultan'a (v. 1651) da yer vermiştir. Padişah, kadınlarla-annesi dahi olsa- çok fazla birlikte olmaması konusunda uyarılmıştır:

⁷⁵⁵ Faruk Sümer, "Abbas I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I, 17.

‘Avrat-ıla çok oturma kıl h zer
V liden  olsun gerekse kıl h zer (b. 1972)

Kösem Sultan, henüz on bir ya ında tahta geçen oğlunun yerine dokuz yıl boyunca deyim yerinde ise “vekil-i saltanatlık” yapmıştır.⁷⁵⁶ Devlet i lerinin yürütülmesinde etkin olan Kösem Sultan, bu özelliğinden ötürü eserde olumsuz bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Müellif, idarede padişahın değil kadınların söz sahibi olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Saltanatın kadınlar elinde d  t    itibarsız duruma işaret eder:

Tahta ‘avratlar-ıla oldu  er k
 an Mur d’ n adı var mı ne  er k (b. 2733)

Sal anat ‘avrat elinde  or u z r
 anı  ayret  anı n m s  anı  r

Taht na ‘avrat  er k oldu iy y r
 ı madı bir tahta iki  ehriy r (1979, 1980)

4.3.1.2. Diğer Devlet Erk n 

Mift h-ı Cennet’te hükümdar dışında yer verilen devlet erk n n  sadrazam ve  eyh lisl mlar oluşturur.

1037/1628 yılında devletin sadaret makamına Hüsrev Paşa (v. 1632) getirilmiştir. Buna göre eserin yazıldığı dönemde Hüsrev Paşa bu makamdadır. Hüsrev Paşa, eserde dürüst ve doğru sözlü biri olarak karşımıza çıkar. Ayrıca müellif, padişaha sadrazam n   eriata uygun hareket etmesi konusunda uyarmasını, aksi halde kendisini öldürmekle korkutmasını tavsiye etmiştir:

Vez ri Hüsrev’e dise Mur d  an iy l l c  ım
 er ’atden  oparma  a   orum ba u  dise ol  an (b. 3828)

⁷⁵⁶ Abdülkadir  zcan, *IV. Murad  ark n Sultan *, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 19.

Şehā ƙaŋı vezîrûñ toĝrı söyler evliyâdandır

Biri Hüsrev vezîrûñdür birisi hâşekîñ Rıdvân (b. 3836)

Eserde bahsi geçen bir diğerk sadrazam Topal Receb Paşa'dır (v. 1632). Topal Receb Paşa'nın sadaret makamına gelme tarihi 1041/1632 yılına tekabül eder. 1037/1628 yılında tamamlandığı bilinen *Miftâh-ı Cennet*'te müellifin Receb Paşa'dan devrin sadrazamı olarak bahsediyor olması pek mümkün görünmemektedir.

Receb Paşa, I. Ahmed ve II. Osman devirlerinden itibaren sarayın yakın çevresinde bulunmuş, I. Ahmed'in kızı Gevherhan Sultan (v. 1660) ile evlenerek hanedana damat olmuştur. Kayınvalidesi Kösem Sultan nezdinde itibarı yüksek olan Receb Paşa, bilhassa Kösem Sultan'ın yönetimi ele geçirdiği ilk yıllarda merkezde yaşanan iktidar oyunlarında ön saflarda yer almıştır.⁷⁵⁷ Bu açıdan eserde yer alması tabiidir. Müellif, olumsuz bir şahıs olarak karşımıza çıkardığı Kösem Sultan'ın aksine ona en yakın isimlerden Receb Paşa hakkında övgü dolu ifadeler yer verir. Padişaha Receb Paşa gibi olmasını tavsiye eder. "Receb ayı" ile kurduğu teşbihle kendisinin bir ay gibi devlet üzerine doğmasını temenni eder. Ayrıca onu, padişahın vekili olarak tavsif eder:

Hüsn-i hülkuñ her faķîre yâr olursa bir zamân

Bir Receb Pâşâ olasıñ kevne iy şâhib-ķırân (b. 700)

İşbu hükümñ yürüdürseñ tuta nāmıñ 'âlemi

Gel toĝ iy mäh-ı Receb nûruñla tut bu 'âlemi

Çün vekîlisin Murâd Hân'ıñ saña ışmarladı

Oldı ma' lûmı hele hünkârı şoñ ışmarladı (b. 649-650)

Miftâh-ı Cennet'te yer alan diğerk devlet erkânından biri de Şeyhülislâm Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi'dir. 1031/1622, 1034/1625 ve 1043/1634 yıllarında üç kez şeyhülislâmlık makamına getirilen Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, şeyhülislâm

⁷⁵⁷ Feridun Emecen, "Topal Receb Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2016, Ek-II, 424.

kimliğinin yanı sıra klâsik Türk edebiyatının önde gelen gazel şairlerindendir. IV. Murad'ın da büyük sevgi ve iltifatına mazhar olan şair; devrinde şariat, edebiyat ve siyasette emsalsiz; ahlâkî özellikleri ile mümtaz bir şahsiyet olarak telakki edilmiştir.⁷⁵⁸ *Miftâh-ı Cennet* müellifi de eserinde Yahyâ Efendi'den sitâyişle bahseder. Onu, İslâm'ın ve âlimlerin atası olarak tavsif eder:

Ḥazret-i Yahyâ Efendi işbu kâna ḥaznedâr
Dîn-i İslâm'ın atası anası ol ihtiyâr (b. 310)

Atası anası 'âlimler oldı dîn-i İslâm'uhn
Velî 'âlimleriñ kimdir atası Ḥazret-i Yahyâ (b. 628)

4.3.1.3. Âlimler, Sûfiler, Şâirler

Miftâh-ı Cennet'te bahsi geçen âlimlerin başında Ebû Hanîfe (v. 767) gelmektedir. Asıl ismi Nu'mân b. Sâbit olan büyük müçtehid, eserde kendisinden himmet istenecek şahsiyetler arasındadır. Ayrıca şair bir beytinde sözlerinin şariata uygunluğuna dikkat çekmek için Ebû Hanîfe'nin de kendisi ile birlikte olduğunu söylemiştir:

Ḳuṭbu'l-aḳṭâba teveccüh eyle himmet eylesün
Hem İmâm-ı A'zâm'ı unutma himmet eylesün (b. 816)

Menimle bile Nu'mân İbn-i Şâbit
Benim bu güllerin zâtında fânî (b. 1739)

Eserin münacat kabilinden beyitlerinin bulunduğu bölümde yine dört mezhep imamı İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, Enes b. Mâlik (v. 711-712), Ahmed b. Hanbel (v. 855) ve İmam Şâfi (v. 820) isimleri ile Hakk'a niyazda bulunulmuştur:

Ol İmâm A'zâm Ḥanefî ḥaḳḳı-çün
Mâlikî'niñ Ḥaḳḳ'a ḳurbı ḥaḳḳı-çün

⁷⁵⁸ Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, (haz. Cemâl Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 46.

Ḥanbelî'nüñ 'aqlı rûhı hâkkı-çün
Şâfi'î'nin keşfi feyzi hâkkı-çün (b. 2352-2353)

Kâdirî Hüseyin, eserinde pek çok şair ismine de yer vermiştir. Bu isimlerden biri Yazıcıoğlu Mehmed'dir (v. 1451). 15. asır mutasavvıf şairlerinden Yazıcıoğlu, Türk İslâm ülkelerinde asırlarca zevkle okunan *Muhammediyye* isimli eserin müellifidir. *Miftâh-ı Cennet*'te onun ismine beş yerde tesadüf edilir. Bu beyitlerden birinde *Miftâh-ı Cennet*'in *Muhammediyye* gibi Hz. Peygamber'in isteği üzerine yazıldığı ifade edilir:

Muştafâ'n emr eyledi ben yazmışam
Ol ḥabîbiñ emr-i pâkin tutmuşam

Ben kimem hâsâ ki yâ Rab baş çekem
Kendümüzden bir kitâb te'lîf idem

Yazıcı-zâde gibi ders eyledi
Ümmetüne var naşihat it didi (b. 2484-2486)

Muhammediyye'nin telif sebebi Kâdirî Hüseyin'in de ifade ettiği gibi *Miftâh-ı Cennet* ile müşterektir:

Be-nâ-gâh düşüm olur bir gece ben
Görürem kim Muhammed sırr-ı esrâ

Geri sırrımdan etti bana irşâd
Ki gönlün perdesini aç dilârâ

İçir hikmet şarâbın ümmetüme
Sözümü söyle halka âşikârâ

Çü buyurdu bana sultân-ı kevneyn
Sözünü tutdum uş cebren ve kahra (b. 43, 53, 55, 67)⁷⁵⁹

Kâdirî Hüseyin, eserini ikinci *Muhammediyye* olarak niteler ve bu eseri Yazıcıoğlu Mehmed'in görmediğini söyler. Eserin son bölümlerinde yer verdiği beyitlerde ise Yazıcıoğlu'na mazhar olarak nitelediği *Miftâh-ı Cennet*'in *Muhammediyye*'nin kaleme alındığı Gelibolu'ya mukabil Urla'da nazmedildiğini ifade eder:

Gelibolı'da toğmadı bu mevlûd
Yazıcıoğlu'na mazhar bu mevlûd

Bu mevlûdüñ atası Urla oldu
Bu evlâdın anası Ahmed oldu (b. 3898-3899)

Eserde zikredilen bir başka şair Ahmed Bîcân'dır (v. 1466 sonrası). Ahmed Bîcân da tıpkı ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed gibi 15. asrın âlim ve sûfî şairlerindendir. Ayrıca Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye* ismi ile manzum olarak Türkçeye kazandırdığı *Megâribüz 'z-Zamân li-Gurûbi l-Eşyâ' fi l-Ayn ve l-'İyân* isimli eserinin Türkçeye serbest tercümesini muhtevi *Envârü l-Âşıkîn*'in müellifidir. Eserin “hakki-çün” redifleri ile münacat kabilinden beyitlerin yer aldığı bölümünde şair, Yazıcıoğlu ve kardeşi Ahmed Bîcân'ın ve kaleme aldığı *Muhammediyye* ve *Envârü l-Âşıkîn* hürmeti için duada bulunur:

Yazıcı-zâde Muhammed hakkı-çün
Kardeşi Bîcân'dır Ahmed hakkı-çün

Hem Muhammediyye Envâr hakkı-çün
Muşafâ'dan itdüğü ders hakkı-çün (b. 2383-2384)

Miftâh-ı Cennet'te 15. asır mutasavvıf şairlerinden Eşreoğlu Rûmî'ye de yer verilmiştir. Eşrefoğlu Rûmî şairin de müntesibi bulunduğu Kadiriyye tarikatına

⁷⁵⁹ Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, (haz. Âmil Çelebioğlu), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 210, 211, 212.

mensuptur ve mezkûr tarikatın kendi ismi ile anılan “Eşrefiyye kolunun kurucusudur.”⁷⁶⁰ Kâdirî Hüseyin, eserinde Eşrefoğlu Rûmî’den sevgi ve hürmetle bahseder. Ona göre Eşrefoğlu, ünü sınırları aşmış ve Anadolu’yu şerefletirmiş mübarek bir zattır. Ayrıca evliyadandır ve padişaha dua ederken onun ismi ile dua etmesi tavsiye edilmiştir:

Evliyâ cem‘iyyetinden kuvvet iste hâzretiñ
Eşrefoğlu Hâcî Bayram’dan da iste himmetiñ (b. 359)

Yedi iklîme Eşrefoğulu nâmıñız tldı
Müşerref eyledün Rûm’ı bi-hamdi’llâh iy hûbân (b. 1339)

Urlalı Hüseyin’in eserinde yer verdiği bir başka isim 15. asır Hurûfî şairlerinden Nesîmî’dir (v. 1417?). Sünnî çevrelerce fikirleri tepkiyle karşılanan Nesîmî’nin ulûhiyyet iddia ettiği ileri sürülerek boynu vurulmuş ve derisi yüzülmüştür. Şair, eserinin “münacat” kısmında Seyyid Nesîmî’nin ismiyle dua etmiştir:

Dâra çıkañ ehl-i ‘aşkıñ hâkkı-çün
Hâzret-i Seyyid Nesîmî hâkkı-çün (b. 2371)

Kendisi de mutasavvıf bir şair olan Kâdirî Hüseyin’in eserinde pek çok sûfî ismine yer verilmiştir. Bu isimlerin başında Abdülkâdir-i Geylânî gelmektedir. Tam adı “Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ ez-Zâhid el-Geylânî el-Hanbelî” olan mutasavvıf, Kâdiriyye tarikatının kurucusudur ve 11. asrın ikinci yarısında dünyaya gelmiştir.⁷⁶¹ *Miftâh-ı Cennet* te de onun asıl isminin “Muhyiddîn” olduğuna temas edilmiş ayrıca kendisi için “Hz. Peygamber’in oğlu” ifadesi kullanılmıştır. Kaynaklarda Abdülkâdir-i Geylânî’nin seyyid veya şerif oluşu ile ilgili farklı bilgiler mevcut olup bu konuda kesin bir yargıya varmak güçtür. Şairin bu sözüyle, Geylânî’nin Hz. Peygamber’in soyundan geldiğine inandığı veya manen onun

⁷⁶⁰ Ahmet Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, Atatürk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Erzurum, 2013, s. 24.

⁷⁶¹ Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî –Hayatı, Eserleri, Görüşleri-*, s. 56.

yolunda olduğu için tasavvuftaki “yol evladı” ilkesinden hareketle bu ifadeyi kullanmış olmalıdır.

İsmi Muhyiddîn-i Kâdir iki kevne geldi pîr
Şâh-ı kevneyniñ haķîķi oğlıdır pîrim benim (b. 1299)

Müellif, eserinin pek çok yerinde mensup olduğu Kadiriyye tarikatının pîrine yer vermiş; her fırsatta kendisinden hürmet ve sevgiyle bahsetmiştir. Onun için “Kaşîde-i Kuṭbu’l-Ġavs ‘Abdu’l-kâdir-i Gîlânî” başlıklı müstakil bir şiir kaleme almıştır. Gerek mezkûr şiirde gerek eserin muhtelif bölümlerinde Abdülkâdir-i Geylânî, Sultan IV. Murad’dan sonra ismi en çok zikredilen ikinci şahıstır.

Müellif, Abdülkadir-i Geylânî’yi “aktâbın mürşidi, gavs-ı a‘zam, evliya sultanı/reisi, kutbu’l-gavs” gibi sıfatlarla anmıştır. Sultan IV. Murad’a da Kadiriyye tarikatına mürit olması konusunda tavsiyede bulunmuş, kendisi de pîrine lâıyık ile mürit olabilmek için dua etmiştir:

Ġavs-ı a‘zam Kâdirî’dür pîrümüz
Ḥazret-i aķṭāba mürşid pîrümüz (b. 243)

Şehā gel Şeyḥ ‘Abdu’l-kâdir-i Gîlânî’ye yüz tūt
Re’is-i evliyā oldur anıñ viridiyle ol ḥāldaş (b. 1661)

Pîrüme şıdķ-ıla yār eyle beni
Ben yogam ‘aşkınla var eyle beni (b. 764)

Miftâh-ı Cennet’te Abdülkâdir-i Geylânî’den başka müellifin şeyhi İsmâil-i Rûmî’ye de yer verilmiştir:

Şeyḥ İsmā‘îl vekîlidür anuñ
Her mürîdi ehl-i haķ oldu anuñ (b. 249)

Vekîli Şeyḥ İsmā‘îl bu esrâr-ı velâyetde
Vekîli ġavs-ı a‘zamdır bu izhâr-ı velâyetde (b. 1662)

Eserde bahsi geçen bir diğer sûfî Hallâc-ı Mansûr (v. 922)'dur. 10. asırda yaşamış sûfînin “ene’l-Hak” sözü ile ulûhiyyet iddiasında bulunduğu ileri sürülmüş ve idam edilmiştir. Kâdirî Hüseyin aşağıda yer verilen beyitte “Hak ve salb” kelimelerinin yardımı ile Hallâc-ı Mansûr’a telmihte bulunmuştur:

Bu şeker sözler Süleymân’ım biter
Hak diyen dervîşi şalb itmek gerek (b. 134)

Şair, Hz. Peygamber için kaleme aldığı na‘t-ı şerifte “saç, kirpik” ve “Mansûr’un asıldığı ip” arasında kurduğu teşbihlerle Hallâc-ı Mansûr ve “ene’l-Hak” sözüne yer vermiştir:

İy şanem zülfünde her bir kıl ene’l-Hak çağırır
‘Aşkına Manşûr olan şer‘iñ ile kendin aşar (b. 1011)

Gözlerün harfini nûrânî kalemle yazdı Hak
Kırpügün satrın gören Manşûr ene’l-Hak çağıra

İnce yoldur zülfün iy dil-ber tecellâya gider
Şaçıñuñ her kılı biñ Manşûr’ı aşmış bir kıla (b. 1040, 1049)

Gözde bir diñler kulağ var işidürdi harf ü şavt
Gözdeki ağzı açan Manşûr ene’l-Hak çağıra (b. 1157)

Müellifin eserinde yer verdiği diğer isimler arasında Hârûnüreşîd’in (v. 809) İstanbul’a gönderdiği büyükelçisi Baba Câfer,⁷⁶² (v. ?) “Mihmândâr-ı Nebî” sıfatı ile anılan sahâbi Ebû Eyyûb el-Ensârî (v. 669), Halvetiyye tarikatının Sünbüliyye kolunun kurucusu Sünbül Sinan Efendi (v. 1529), *Garib-nâme* müellifi Âşık Paşa (v. 1332) ve Beşiktaşlı Yahyâ Efendi (v. 1571) sayılabilir. Müellif, Sultan IV. Murad’a bu zatların türbelerini ziyaret etmesini tavsiye eder:

⁷⁶² Abdülkadir Özcan, “Baba Câfer Zindanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, IV, 366.

Baba Ca‘fer Hâzret-i Eyyûb ile erdir ‘azîm

Bunları eyle ziyâret borcu kırtar iy kerîm

Hem ziyâret eylegil Sünbül Efendi türbesin

Gâhîce ‘Âşık Pâşâ’nın kıl ziyâret türbesin

Gâhîce Yahyâ Efendi’dır Beşiktaş’ı tolaş

Biñ gönül atına taşra çıkmadan bir bir tolaş (b. 369-371)

Yine Yûnus Emre, kim olduğu ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşamadığımız Gâyib Baba, aynı zamanda müellifin de memleketi olan Urla’da türbesi bulunan ve eserde “Sâmit Baba” olarak bahsi geçen Samut Baba (v. ?), kimliklerine dair net bir bilgiye ulaşamadığımız Şeyh Hüsâm (v. ?), Bahrî Efendi (v. ?), Dervîş Muhammed (v. ?) eserde bahsi geçen mutasavvıflardan bazılarıdır.

Yûnûs Emre’m ulu erdir hem bile Gâyib Baba

Cümlesi birlikdedir ayru degil Şâmut Baba

Şeyh Hüsâm’la bile Bahrî Efendi cümlesi

Hem Horosân pîrleri hem bile Rûm abdâlları

Hem Hüsâm dervîş ile sâ’ir erenler cümlesi

Hem bile Dervîş Muhammed içi taşu cümlesi (b. 373, 374, 378)

Miftâh-ı Cennet’in muhtelif yerlerinde müstakil beyitlerle yer verilen âlim, şair ve sûfî isimlerine; eserin münacat olarak kabul edebileceğimiz bölümünde toplu halde yer verilmiştir. Bu beyitlerde şair, Rabb’ine “hakkı-çün” redifleri ile söz konusu zatların isimlerini anarak dua etmiştir. Hasan-ı Basrî (v. 728), Câfer es-Sâdık (v. 756), Zünnûn el-Mısırî (v. 859?), Ferîdüddîn Attâr, Ebû Bekir Şiblî (v. 946), Cüneyd-i Bağdâdî (v. 909), Serî es-Sakatî (v. 865), Ma’rûf-ı Kerhî (v. 815-816?), İbrâhim b. Edhem (v. 778?) bu isimlere örnek olarak verilebilir.⁷⁶³

⁷⁶³ Bu bölümde yer alan diğer isimler için bk. (b. 2360-2383).

Ol Haşan Başrî Velî'niñ haqqı-çün

Ca'fer-i Şâdık İmâm'ın haqqı-çün

Hażret-i Zünnün-i Mısrî haqqı-çün

Şeyh 'Atţâr'ın derûnı haqqı-çün

Hażret-i Şiblî Cüneyd'in haqqı-çün

Bunların keşf-i yakîni haqqı-çün

Hem Serî es-Saķatî'niñ haqqı-çün

Hażret-i Ma' rûf-ı Kerhî haqqı-çün

Hażret-i İbrâhîm Edhem haqqı-çün

Tahtını terk itdügi hâl haqqı-çün (b. 2355-2359)

4.3.1.4. Tarihî ve Efsânevî Şahsiyetler

Miftâh-ı Cennet'te tespit edilen tarihi ve efsânevî şahsiyetler Ayaz, Belkıs, Firavun, Hâmân, İskender (v. 1082'den sonra), Kârûn, Nemrûd, Nûşirevân (v. 579) ve Şeddâd'dır. Bu şahsiyetlerden Ayaz, Gazneli Sultan Mahmud'un (v. 1030) çok sevdiği ve yanından ayırmadığı kölesidir. Divan şiirinde Âyâs, Ayâs, Âyâz, Ayâz, Eyâs gibi farklı şekillerde geçen Ayaz, eserde "Ayâs" şeklinde yer almıştır.

Ayaz; Şark şiirinde mühim bir motif oluşturmuş, Mahmud-Ayaz isimleri etrafında efsanevî hikâyeler teşekkül etmiştir.⁷⁶⁴ Kâdirî Hüseyin de eserinde Mahmud ve Ayaz ismini birlikte zikretmiştir. Şair; Sultan IV. Murad'ın Gazneli Sultan Mahmud'u örnek almasını tavsiye etmiş ve onun akıl, ferâset, bilgi ve sadâkat sahibi Ayaz gibi bir köleye⁷⁶⁵ sahip olmasını temenni etmiştir. Nitekim Ayaz gibi sultanın her daim yanında olacak bu sadık gulâm; padişahın etrafındaki acemi ve toy kişilerle oturup kalkacak, onları kendisi gibi bilgi ve hüner sahibi yapacaktır:

⁷⁶⁴ Halime Çavuşoğlu, "Gazneli Mahmud Hikâyelerine Bir Bakış ve Gazneli Mahmud'un Menkıbevi Kişiliğine İlişkin Bazı Tespitler", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 63, Aralık 2019, s. 384.

⁷⁶⁵ Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 315.

Yetmiş iki kuş dilin şor ‘ārifāne her dile
Sen de Maḥmūd ol Ayās’ın ola torunla oṭuran (b. 465)

Müellifin tarihî ve efsanevî şahsiyetler arasında zikrettiği isimlerden biri de Belkıs’tır. *Kur’ân-ı Kerim*’de Neml Suresi’nde adı geçmeksizin yer verilen Belkıs, güneşe tapan Sebe halkının melikesidir. Hz. Süleymân, Hüdhüd vasıtası ile Sebe halkını hak dine davet ettiğinde başta bu teklifi reddetmiş; daha sonra Hz. Süleyman’ın gerçek bir peygamber olduğunu anlamış ve hak dini kabul etmiştir.⁷⁶⁶

Şair, Belkıs ismini Hz. Süleymân ile ilişkisi çerçevesinde işlemiştir. Bu beyitlerden birinde şairin kendisini Belkıs’ı hak dine davet etmekle görevli Hüdhüd yerine koyduğu görülür:

Hüdhüd’em Belkıs’a göndersin beni
Kuş diline tercümân itsün beni (b. 100)

İy Süleymân’ım eger Belkıs’a ‘āşıkça gönül
Hüdhüd’ün mürîñ gerekdir ḥār elinde işbu gül (b. 424)

Belkıs’ı seven Hüdhüd’i yār eyledi evvel
‘Ayyār ise cevher olanı kâna şoralar (b. 1649)

Eserde bahsi geçen bir diğer tarihî şahsiyet Firavun’dur. *Miftâh-ı Cennet*’te Firavun ismi *Kur’ân-ı Kerim*’de olduğu gibi Hz. Mûsâ dönemindeki Mısır kralını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kullanımda her ne kadar makam ve kudret sahibi olunursa olunsun kişinin ölüm karşısındaki çaresizliği Firavun ve Şeddâd örnekleri üzerinden okuyucuya aktarılmıştır:

Şeddâd ile Fir‘avn’a fenâ gör neler itdi
Milkini helâk eyledi bir ana irince (b. 1856)

⁷⁶⁶ Neml 27/44.

Nice biñ Fir‘avn’ı kırdı bu ecel
Nice Şeddād’ı yok itdi [bu] ecel (b. 3723)

Müellif, Firavun ile ilgili olarak Hâmân ismini de zikretmiştir. Hâmân Firavun’un veziri olarak bilinmektedir. Şahıs ismi olmasının yanı sıra rahip ismi olarak da kullanılan Hâmân, Hz. Mûsâ zamanındaki Firavun sarayında yetkili kişilerden biri yahut baş rahiptir.⁷⁶⁷ Divan şiirinde Firavun ile birlikte kötülük ve zulmün sembol şahsiyetleri arasında yer alan bu kişi⁷⁶⁸ *Miftâh-ı Cennet*’te şeytanın askeri olarak tavsif edilmiştir:

Her biri Fir‘avn olup şer‘a ihānet itdiler
Her biri Hāmān olup İblâs’e ‘asker oldılar (b. 3778)

Divan şiirinde bilgin, soylu ve iktidar sahibi hükümdarı temsil eden İskender,⁷⁶⁹ *Miftâh-ı Cennet*’te de ideal hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, eserin pek çok yerinde IV. Murad’a İskender gibi güçlü bir hükümdar olması yönünde tavsiyelerde bulunur. Bunun için de kendisine dürüst musahibler seçmesi, eserde kendisi için verilen tavsiyelere uyması gerekmektedir. Şayet bu tavsiyelere uyarsa İskender gibi güçlü bir hükümdar olabilecektir:

Dirseñiz İskender olam ben dağı
Kıl muşāhib dā’imā ehl-i haqqı (b. 2775)

Bu kitābı kol kanad eyle aña
Bu kitāb ile bir İskender ola (b. 2469)

Murād Han bir sözüm tutaydı feth olaydı şark u garb
İki sözüm tutaydı kevne İskender olaydı han (b. 3831)

Eserde karşımıza çıkan bir diğer şahsiyet Kârûn’dur. *Kur’ân*’da çok zengin olarak tanıtılan Kârûn, Hz. Mûsâ kavmindendir ve Allah’ın emirlerine karşı çıktığı için

⁷⁶⁷Metin Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan I, Dinî Kişilikler*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2000, s. 61.

⁷⁶⁸Sedat Kardaş, “Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler”, *Turkish Studies*, vol. 14/3, 2019, p. 1268.

⁷⁶⁹Geniş bilgi için bk. (İsmail Avcı, “Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, S. 29, ss. 47-69).

serveti ile birlikte yere batırılmıştır.⁷⁷⁰ *Miftâh-ı Cennet*'te de Kârûn bu özelliği ile yer almıştır. Şair, dünyanın geçiciliğinin vurgulandığı beyitlerden birinde Kârûn örneğini verir ve aza kanaat etmeyi tavsiye eder:

Azına eyle ẓanâ' at dünyeniñ
 Çoğu miḥnetdir belâdır dünyâniñ
 Mâl-ı Ẕarûn' iñ giçe bir gün yire
 Meyyitiñle ẓoña bir gün maḳbere (b. 2951-2952)

Miftâh-ı Cennet'te olumsuz bir imaj olarak karşımıza çıkan şahsiyetlerden biri de Nemrûd'dur. *Kur'ân-ı Kerim*'de Nemrûd ismi zikredilmez ancak müfessirler, Enbiyâ 68-70; Ankebût 24; Sâffât 97-98 ayetlerinde Tanrılık iddiasında bulunarak Hz. İbrahim'i ateşe atan kişinin Nemrûd'u işaret ettiği görüşündedir.⁷⁷¹ Nemrud'la ilgili hikâyeler onun ölümüne burnundan giren bir sivrisineğin neden olduğu yönünde bilgiler verir. Nitekim, Nemrûd'un burnundan giren sinek kafasında şiddetli ağrılara yol açmış, ağrılarının geçmesi için kafasını tokmakla dövdüren Nemrûd nihayet ölmüştür.⁷⁷² Kâdirî Hüseyin, eserinde Nemrûd'un bu şekildeki ölüm hadisesine dikkat çeker. Zira, kudret sahibi bir hükümdarın kibre kapılması sonucu küçük bir sivrisinek tarafından öldürülmesi son derece manidardır. Bu noktada şair bir kez daha güç ve mevkinin hiçbir işe yaramadığının altını çizerek ve dünya hayatının gelip geçici olduğu mesajını verir:

Nemrûd'ı helâk eyledi bir sivri sinekle
 Ya' nî bu 'ucb kibr-ile şeyṭâna ırince (b. 1857)
 Ben sinek Nemrûd'ı itdimdi helâk
 Ben sinek Şeddâd'ı da itdim helâk (b. 3697)
 Nice biñ Nemrûd'ı mevt itdi helâk
 Ẕalmadı nâm u nişânı tozdı ḥâk (b. 3724)

⁷⁷⁰ Kasas 27/76-82.

⁷⁷¹ Cengiz Batuk, "Nemrud", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 554.

⁷⁷² Batuk, "Nemrud", s. 554.

Manzum nasihat-nâmelerin en önemli özelliklerinden biri, nasihat verilirken Hz. Peygamber başta olmak üzere çeşitli din ve devlet büyüklerinin hayatlarından örnekler verilmesidir. Bu örneklerin yalnız Müslüman şahsiyetlerden değil, bazı özellikleri ile ön plana çıkmış gayri müslim kişilerden de seçildiği görülür. Bu da Türk İslâm edebiyatı sahasında kaleme alınan manzum nasihat-nâmelerde, dinden çok ahlâkın öncelendiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bilhassa devlet idarecilerine yönelik kaleme alınan manzum nasihat-nâmelerde gayr-i Müslim olmasına rağmen örnek şahsiyet olarak karşımıza çıkan isim Nûşirevân'dır. Farsçada "Enûşîrvân, Nûş-revân, Enûşrevân" gibi isimlerle anılan Nûşirevân, Sâsânîlerin ilk büyük hükümdarıdır. Sâsânîler, onun devrinde en parlak dönemini yaşamıştır. O, hükümdarlığı boyunca gösterdiği örnek yönetici vasfı ile kendi döneminde ve sonrasında "Âdil, Dâdger" gibi sıfatlarla anılmıştır.⁷⁷³ Nûşirevân, bir diğer ismi *Bâb-ı Adalet* olan *Miftâh-ı Cennet*'te de "adil" sıfatı ile yer almıştır. Müellif, mümin olmasa bile adaleti ile hâlâ anılan Nûşirevân'ı padişaha örnek şahsiyet olarak göstermiştir. Hatta Nûşirevân'ın adil oluşu sebebi ile cehenneme girmeyeceği ifade edilmiş ve adil hükümdar vurgusu yapılmıştır:

Bu ne kıdret bu ne hikmet pâdişâhım bu ne hâl
‘Adl-ile mü’min degilken añılur Nûşirevân (b. 496)

N’içün mü’min degilken añılur Nûşirevân ismi
Didiler ba‘zılar tamuya girmez ‘adl-ile ammâ (b. 612)

Mât olaydı ‘adlime Nûşirevân
Hep du‘âcım olalar kevn ü mekân (b. 1517)

Miftâh-ı Cennet'te yer alan tarihî ve efsanevî şahıslarla ilgili üzerinde duracağımız son isim Şeddâd'dır. Şeddâd bazı kaynaklara göre, Hûd Peygamber zamanında yaşamış; ulûhiyet iddiasında bulunarak Bâğ-ı İrem isimli efsanevî bahçe ile cennetin bir benzerini yaptığı ileri sürülmüştür.⁷⁷⁴ Zamanında görülmemiş kadar

⁷⁷³ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 558.

⁷⁷⁴ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, 2000, s. 394.

gösterişli saraylar, köşkler, bahçeler ve eğlence yerleri yaptıran Şeddâd, divan şiirinde dünyaya düşkünlüğü aynı zamanda Firavun ve Nemrûd gibi zulmü temsil etmektedir.

Kâdirî Hüseyin, gelenekte olduğu gibi Şeddâd'ı olumsuz bir imaj olarak karşımıza çıkarır. Onun yaptırdığı gibi gösterişli evler yaptırmaktan uzak durulması konusunda uyarılarda bulunur. Kısacık bir ömür için gösterişli, şairin deyimi ile “Şeddâdî evler” yaptırmak yersizdir. Bilhassa topluma örnek olması gereken âlimler bu konuda daha hassas davranmalıdır:

‘Âlime Şeddâdî ev hâşâ küfür
Kâfiriñ küfri başıldı bu küfür (b. 3386)

‘Aceb hâlet ‘aceb hikmet severler fânî dünyâyı
Beş on günlük kadar ‘ömre yapar Şeddâdî binâyı (b. 3750)

4.3.1.5. Masal Kahramanları

Miftâh-ı Cennet’te yer alan şahıs kadrosundan birini masal kahramanları oluşturur. Eserde yer alan masal kahramanları iki kahramanlı aşk hikâyelerinde âşık ve maşuk tipini oluşturan Leylâ-Mecnûn ile Ferhad-Şirin’dir.

Bu tiplerden Leylâ ve Mecnûn eserde yalnızca kasidelerde benzetme unsuru olarak kullanılmıştır:

Cân olan cânânını böyle sever
Mecnûn’a Leylî’si buldurmak gerek (b. 130)

‘Âlem-i ervâhı Mecnûn eylediñ Leylâ gibi
Bağladıñ zencîr-i zülfûñle cihânı bir kıla (b. 1115)

Taht-ı irşâd üzre feyzi sâķîdir ‘âşıklara
Leylî Mecnûn gibi Hâķ mestânıdır pîrim benim (b. 1244)

Bir diğer masal kahramanı olarak Ferhad, aşk hikâyesinde olduğu gibi eserde de sevgisi uğruna her türlü zorluğa katlanmanın ve çabanın sembolüdür. Şaire göre Ferhad, nasıl dağları delerek sevdiğini arıyor ve ona kavuşma gayreti içerisinde

oluyorsa; insan da kendisini manevî yardıma eriştirecek sırrı şariat içerisinde böyle aramalıdır. Ayrıca Allah, kâinatta var olan her canlıyı manevî aydınlanmaya ulaştıracak sebepler yaratmıştır. Tıpkı Şirin'e ulaşma yolunda türlü zorluklara katlanarak aşk irşadından geçen Ferhâd'da olduğu gibi:

Şîrîñ'e ' âşık iseñ Ferhâd olagör evvelâ
Tağda taşda bilme Hıızr'ı gir şerî' atda ara

'İbret ile her neye baksañ şehâ irşâdı var
Cümle Şîrîñ olmuş 'âlem hep birer Ferhâd'ı var (b. 419, 428)

Şair, dünyanın fâniliğine yönelik verdiği öğütler arasında da yine Ferhad ve Şirin motifinden istifade etmiş, ne kadar güzellik sahibi de olursa ölümün bir gün tüm bunlara bir son vereceğine dair kişinin uyanık olması gerektiğini vurgulamıştır:

Kanı ol biñ nâz ile Ferhâd iden Şîrîñ seni
Kadd-i dâl'ın bükdi mi 'Azrâ'î [iy] serv ü çenâr (b. 3221)

Miftâh-ı Cennet, şahıs kadrosu yönüyle oldukça zengin bir eserdir. Eserde Osmanlı padişahları başta olmak üzere diğer devlet erkânına da yer verilmiştir. IV. Murad'ın annesi Mahpeyker Kösem Sultan, devrin sadrazamı Hüsrev Paşa, Topal Receb Paşa, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi diğer devlet erkânı olarak bahsi geçen isimlerdir. Müellif, nasihat-nâmesinde pek çok âlim, şair ve sûfî ismine de yer vermiş; bu kişilerin düşünce ve inanç dünyamıza yaptığı katkılara, öne çıkan vasıflarına ve eserlerine temas etmiştir. Bilhassa Ebû Hanîfe, Abdülkâdir-i Geylânî, Eşrefoğlu Rûmî, İsmâîl-i Rûmî şairin manevî gücüne sarıldığı; isimleri ile Hakk'a bağışlanma talebinde bulunduğu şahsiyetler olarak öne çıkmaktadır.

4.3.2. Mekânlar

Miftâh-ı Cennet'te pek çok mekân ismine yer verilmiştir. Bu mekânlar ülkeler ve şehirler olmak üzere iki ayrı başlıkta incelenecektir.

4.3.2.1. Ülkeler

Miftâh-ı Cennet'te yer alan ülkelere geçmeden evvel, şairin Acem ve Frengistan olarak bahsini ettiği isimlere temas etmek gerekir. Arapçada Arap'a nispetle yabancı anlamında kullanılan Acem; coğrafi bir mekân olarak 15. ve 16. yüzyıllarda "Acemistân", "Bilâd-ı Acem", "Vilayet-i Acem" gibi isimlerle bugünkü İran, Horasan ve bütün Türkistan'ı ifade eder.⁷⁷⁵ Frengistan ise; divan şiirinde "Frenk", "Efrenc" olarak adı geçen ve Müslüman olmayan kavimlerin yeri, ülkesi aynı zamanda fethedilecek yerler anlamında kullanılır.⁷⁷⁶

Şair, eserde garb denizine gavyâs olduğunu çünkü Frengistan topraklarının fethini arzuladığını dile getirir. Ayrıca padişaha Firengistan dahil tüm âleme hükmedeceği kapının anahtarının bilgisini eseri vasıtası ile verdiğini söyler. Eserde padişahın, Acem ve Frengistan ülkelerinde ne kadar düşmanı varsa hepsinin ona boyun eğmesi arzulanmaktadır:

Baħr-i ğarbiñ ben n'icün ğavvâşıyam
Dip Firengistân'a dek zabt isterem (b. 2663)

‘Âlemiñ miftâhı nedir açmağa
Dip Firengistân'a dek hüküm itmege (b. 1522)

Hâk-i pâyüñe gele düşmânuñ
Ne ‘Acem belki hep Firengistân (b. 551)

Miftâh-ı Cennet'te Acem ve Firengistan'dan başka Çin, Hindistan, Malta, Mısır'dan da bahsedilir. Şair, Çin'e "baħr-i Çin" şeklinde yer vermiş, kendisini Çin denizinin gavyâsı olarak tanımlamıştır:

Baħr-i Çin'iñ ben n'icün ğavvâşıyam
Belki Hindistân'ı da zabt isterem (b. 2661)

⁷⁷⁵ Ali Arslan, "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak 'Acem' Kelimesinin Manası ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. 8, s. 84.

⁷⁷⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 158.

Hindistan, divan şiirinde pek çok özelliği ile yer bulmuştur. Bu özelliklerinden bazıları halkının esmer tenliliği, kuşları, kağıtları, çeşitli baharat, kıymetli taşlar ve kokuların ihraç edildiği ülke olmasıdır.⁷⁷⁷ Ayrıca “Hint kumaşı” olarak adlandırılan meşhur kumaşı ile de divan şiirinde sıklıkla kullanılmıştır. Kâdirî Hüseyin, manzum nasihat-nâmesinde geleneğin izinden giderek Hindistan ülkesine kumaşı ile kurduğu ilişki çerçevesinde yer vermiştir. Tütünün yaygınlaşması sonucu artık çiftçinin buğday tohumu yerine tütün tohumu ektiğini eleştirel bir dille ifade eder şair. Az ekildiği için de artık buğday fiyatlarının arttığını neredeyse çok değerli olan Hint kumaşı ile aynı fiyatta olduğunu dile getirmiştir:

Çitfçinüñ tohumı duhân oldı ni derler gendüme
Oldı Hindistân kumaşına berâber bî-gümâñ (b. 474)

Bir diğer beyitte şair, padişaha “âlemi yut, zelzeleni yürüt” sözleri ile cesaret vermiş, böyle yaptığı taktirde Hindistan’ın Osmanlı hâkimiyetine gireceğini söylemiştir:

Şaşıra neyeydi kıralıñ aqlın
Göz gibi ‘âlemi yut iy kaplan

Berr-ile bahre yürüt zelzeleni
Hep re‘âyâñ olalar Hindistân (b. 561-562)

Osmanlı Devleti’nde hakkında edinilen ilk bilgilerin 16. asrın ilk çeyreğine rastladığı Malta,⁷⁷⁸ eserde bahsi geçen bir diğer ülkedir. 16. asırdan itibaren üzerinde Osmanlı ilgisinin sürdüğü bu ada ülkesi, Sultan IV. Murad zamanında kuşatılmış; ancak padişahın vefatı sebebiyle sonuç alınamamıştır. Osmanlı toprakları himayesinde olmayan Malta’nın fethi, eserin yazıldığı dönemde arzulanmaktadır. Şair, IV. Murad’a Malta’yı savaş yolu ile değil; hile ile almanın mümkün olduğunu söyler. Kendisi de

⁷⁷⁷ Geniş bilgi için bk. (Hasan Doğan, “Divan Şiirinin Kara İncisi: Hind Ülkesi ve Klasik Türk Şiirinde Hind Metaforu”, *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, İstanbul, 2010, c. 1, ss. 797-809).

⁷⁷⁸ İdris Bostan, “Malta”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVII, 540.

akıl denizine dalmış bir gavvastır ve bu fethin nasıl daha kolay olabileceğine dair kafa yormaktadır:

Ceng ile al‘ a alınmaz ilesin bilmek gerek
Top ile Malta alınmaz ‘al-ı cem‘ itmek gerek (b. 1593)

Bar-i ‘aln ben n‘iun avvāıyam
Malta fethinin olayın ararım (b. 2625)

Eserde adı geen bir baka lke Mısır‘dır. Kādirī Hūseyin, gnlū Yūsuf‘unu bulmuş mesrur bir ekilde Mısır‘ı gezerken tasvir eder:

Yūsuf‘un [bulmuş] gezer Mır‘ı gnūl
Būlbūlūn vecde getürdi ev-i gūl (b. 3035)

air, Hakk‘ı zikretmenin nemine vurgu yaptığı beyitlerde gūnde bir kez Hak diyen kula Hakk‘ın bin kez nazar eylediğini söyler. Ayrıca Allah‘ın kuluna nazar ettiğ i taktirde onu en yūce mertebelere getireceğini ‘‘Mısır‘a sultan etmek’’ sözü ile dile getirir:

a diyen ullarına ol pādiāh
Gūnde bi kerre nazar eyler İlāh

ullarından birine itse nazar
Yek nazarda Mır‘ına sultān ider (b. 1940, 1943)

Müstakil kullanımlarının yanı sıra Mısır, diğ er lke ve ehir isimleri ile birlikte de eserde yer bulmuştur. air; Semerkant, Buhara, Halep, am gibi farklı lkelere ait ehirlerle birlikte zikrettiğ i Mısır evliyası iin Hakk‘a niyazda bulunur. Ayrıca devletin ktū gidiatı devam ederse Yemen, Mısır gibi lkelerin de elden ıkacağ ını haber verir:

Hem Semerandī Buārā pīrlerin yād eylegil
Mır ile ām evliyāsın sehv ile unutmağ ıl (b. 379)

Bu tutuşla ola ‘āṣī şark u ğarb
Ne Yemen kıala ne Mısr u ne Haleb (b. 2196)

Eserde Cezayir ve Tunus’dan da bahsedilmiş, bu topraklarda pek çok velinin yer aldığı ifade edilmiştir:

Hem Cezāyir’le Tunūs’da çok veliler var durur
Cümleden Bağdād içinde evliyālar çok durur (b. 380)

Miftāh-ı Cennet’te ülkelerin yanı sıra pek çok millet ismi de zikredilmiştir. Bu isimlerin başında Türkler gelir. Şair, bu kavme “Türk” ve “Türkmân”⁷⁷⁹ olmak üzere iki şekilde yer vermiştir. Her iki kullanımda da padişah Türklere beylik vermemesi konusunda uyarılmıştır. Şair, Türklerin gerektiği yerde babalarını bile asacak kadar cesur ve adil oluşunu her nedense olumsuz bir tavır olarak okuyucuya aktarmıştır:

Türk-ile Türkmân’a beglik virme babasın aşar
Var kıyāş eyle re‘āyānı nedir ol kıalbe zan (b. 490)

Cenge girmez çulhalar kaçmak bilür
Türk beg olsa babasın aşmak bilür (b. 2138)

Eserin yazıldığı 17. asırda Türklerin çiftçilik ile uğraştığını yine eserden yola çıkarak söylemek mümkündür:

Türk olanlar çiftini sürmek bilür
Şan‘at ehli şan‘at-ı cengin bilür (b. 2181)

Türkmenlerle ilişkili olarak eserde, daha ziyade Marmara bölgesine yerleşen ve “Manav” olarak adlandırılan yerleşik Türkmen gruplarına⁷⁸⁰ da yer verilmiştir. İlgili beyitte, asker olabilecek kişilerin meslekleri ile meşgul oldukları ve savaşmaktan uzak durdukları Manav Türk’ü ve Arab üzerinden dile getirilmiştir. Ayrıca kaynaklarda yerleşik hayata geçen Manav Türklerinin daha ziyade tarımla, manavlıkla

⁷⁷⁹ 11. asırdan itibaren Oğuzlar’a bu isim verilmiş olup iki asır sonra “Oğuz” ismi yerini “Türkmen”’e bırakmıştır. Geniş bilgi için bk. (Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. X).

⁷⁸⁰ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 174.

uğraştıkları bilgisine⁷⁸¹ de işaret edilmiştir. Mezkûr beyitte adı geçen “Arab” yine bir başka kavim adı olarak karşımıza çıkmaktadır:

Ağdacı kaçşāb ile ceng eylemez

Hem Manuv Türk ü ‘ Arab ceng eylemez

Ağdacı ağdasını satmak bilür

Hem Manuv şatu[p] bāzār itmek bilür (b. 2179-2180)

Eserde Türkmenlerle ilgili olarak bahsi geçen bir başka husus “Kızılbaş” tır. Türkmenlerin bâtinî-Şîî anlayışı benimseyen kişi veya topluluklarını ifade etmek için kullanılan Kızılbaş ismine bir beyitte rastlanır. İlgili beyitte şair, Bağdat’ın Kızılbaş’a verildiğini dile getirerek şehrin Safevîlerin hakimiyetine geçişine göndermede bulunur:

Şimdi rüşvet özge hâkimdür ‘ aceb

Virdi Bağdād’ı Kızılbaş’a ‘ aceb (b. 2847)

Miftâh-ı Cennet’te bahsi geçen bir diğer Türk topluluğu Kazaklardır. Kökeni Sakalar, Hunlar ve Göktürkler’e dayanan Kazaklar en eski Türk kavimlerinden biridir.⁷⁸² 16. asırda Podolya, Litvanya ve Moskova Büyük Knezliğine ait olan step bölgelerinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti’nde Kazaklar ile münasebetler Kazakların Tatar saldırılarına karşı kendilerini korumak için, Polonyalılar ve Ruslar tarafından savunma birliklerine yardımda görevlendirilmesi ile başlar. Bu tarihten itibaren Kazaklar, yalnız Tatar saldırılarına karşı değil Kırım Hanlığı’na ait bölgelere ve Osmanlı Devleti’nin Karadeniz sahillerine de akınlar gerçekleştirmiştir.⁷⁸³ Şair Kazak ismine yer verdiği bir beyitte bu saldırıya temas etmiş, fazlaca gemisi olan Kazaklara karşı padişahı kılavusuz yola girmemesi konusunda uyarmıştır:

⁷⁸¹ Duygu Ateş, *Türkiye’de Kültürel Kimlik Farkındalığı Yaratmada Bir Bilişim Sistemi Olarak Sosyal Ağların Rolü: Manav Türkleri Örneği*, Marmara Üniversitesi, Sosya Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011, s. 69.

⁷⁸² Sabri Hizmetli, “Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, *İstem*, S. 17, 2011, s. 26.

⁷⁸³ Peter Bartl, “17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu”, *İlmî Araştırmalar*, S. 6, 1998, s. 303.

Kulağızsız yola girme azağ'ın şaykası çokdur
 aradeñiz ise dipsiz cehennem ise kem lîmân (b. 3817)

Kâdirî Hüseyn eserde geçiş beyiti olarak kullandığı beyitinde Habeş ismine yer vermiştir. Mezkûr beyitte, siyahî halkın oluşturduğu Habeş bir millet adından çok “siyah” rengi ifade etmek için kullanılmıştır:

İy Muhammed ümmeti toğdı güneş
 Şemsi balçıkla şıvar ba'zı Habeş (b. 2021, 2252, 3369, 3431,
 3534)

Yine zamanın İran şahı Abbas için “Habeşî” ifadesine yer veren şairin bu ifade ile aslen Türkmen olan Şah Abbas'ın kavmini kast etmediği açıktır. Şair 17. asır Osmanlı toplumunda kullanımı yaygınlaşan tütün için de “Habeşî” ifadesini kullanmıştır. Kavramın eser boyunca kullanımına bakıldığında kavim adından çok, olumsuz bir durumu ifade etmek için kullanıldığı görülür.

Şāh ‘Abbās Habeşî’ye yardımı yok anlarıñ
 Dîn-i İslām'[a] durur himmetleri hep bunlarıñ (b. 381)

Çıkıdı bir bid' at otuz yılda ziyāde ‘āleme
 ahveler[de] gör anı ismi Habeşî'dür duḡān (b. 466)

Eserde bahsi geçen milletlerden biri de Lût kavmidir. *Kur'ân-ı Kerim*'de ahlâksızlıkları ve cinsî sapkınlıkları sebebi ile helâk edildiği bildirilen bu kavim, eserde de olumsuz bir imaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, rakkâselerle birlikte olmak ve Lût kavminin yaptığı gibi ahlâksız işler yapmanın bilhassa âlimlere yakışmadığını dile getirerek dönem âlimlerini eleştirir:

Çengî cārîye revā mı ‘ālime
 Lûtî ef'ālî revā mı ‘ālime (b. 3390)

Miftâh-ı Cennet, ihtivâ ettiği ülke isimlerinin yanı sıra pek çok şehir ismini de muhtevidir. Bu şehirler ve ilgili beyitlere aşağıdaki başlıkta yer verilecektir.

4.3.2.2. Şehirler

Kâdirî Hüseyin manzum nasihat-nâmesinde pek çok şehir isminden bahsetmiştir. Bu isimlerin başında Bağdat gelir. Bugün Irak topraklarında bulunan ve ülkenin baş kenti olan Bağdat, İslâm dünyasının en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biridir. Kanûnî Sultan Süleymân'ın 1534 yılında yaptığı Irakeyn Seferi ile Osmanlı hâkimiyetine giren Bağdat, 1624 yılında IV. Murad'ın saltanatında Safevî hâkimiyetine geçmiştir. Ancak bu durum on dört yılın ardından son bulmuş, 1638 yılında bizzat Sultan IV. Murad tarafından muhâsara edilen Bağdat tekrar Osmanlı himayesine girmiştir.

Eserin kaleme alındığı 1626 - 1627 yıllarında Bağdat hâlen Safevîlerin elindedir. Şair, eser boyunca Bağdat'ın fethine yönelik sultana çeşitli nasihatlerde bulunur. Ona sabırlı olmasını, şeriata uymasını ve fetih için Allah'a çokça dua etmesini tavsiye eder:

Sâ'ati var pâdişâhım hikmeti var Tañrı'nuñ
Ğam yime Bağdâd'uña gör kudreti var Tañrı'nuñ (b. 382)

Ol Ebû Bekr u 'Ömer 'Oşmân 'Alî hürmetine
İste Bağdâd'ıñ Hudâ'dan kıatlanur sâ'atine (b. 815)

Biz eger şer'a boyun virsek idi
Nice Bağdâd bize feth ola idi (b. 2894)

Şair, Bağdad'ın fethine muvaffak olabilmek için yalnızca askerî güç ve saldırının yeterli olmayacağını altını çizer. Nitekim padişahın fetihle ilgili meşveret etmesi, adil olması ve bu eserde yer alan tavsiyelere uyması gerekmektedir:

Göz ile bir meşveret itmek gerek
Fethi Bağdâd'ıñ nedir şormak gerek

Kağı topla feth olur Bağdâd imâm
Bir 'adâlet topı besdür iy hümâm (b. 1450-1451)

Top-ile al‘ a alınmaz iy Murād
Ceng ile Baġdād alınmaz iy Murād

Bir eliñ seyf ola birinde kitāb
Seyfi aldur yaluñuz yiter kitāb (b. 1481-1482)

Geri Baġdād‘ıñ kilidi bu kitāb
‘Ādile aar apuyı bu kitāb (b. 2475)

Baġdat ehri dışında bugünkü Irak sınırları ierisinde yer alan Erdebil, Rev n ve Tebr z ehirleri de esere konu edilmiştir:

Himmeti Erdebil‘e eyle eh 
Atuñ oynadı ola ol v r n

Eliñ alındıġı Baġd d‘ı n‘ider
Seniñ olmaya mı Tebr z   Rev n (b. 544-545)

Baġdat‘tan sonra üzerinde en ok durulan ehir İstanbul‘dur. Eserde ‘‘İsl mbol’’ eklinde geen bu ehir, muhtemelen müellifin de ierisinde yařadıġı yerdir. air, buradan her fırsatta ‘‘İsl mbol‘umuz’’ diye bahsetmekte ve bölgenin g venliġi iin dua ve niyazda bulunmaktadır:

aldı ortalıda İsl mbol‘umuz
Anaolı gitdi ya aldı nemiz (b. 2197)

B r  İsl mbol‘umuz H  alaya
Bu t tuşla atı ġayra virmese (b. 2679)

Müellif, şayet sultan sözlerini dikkate almaz ise İstanbul‘un da elinden gideceġini söyler:

Ol sözüm bir kerre t tmazsa Mur d
Gitdi İsl mbol eli nden iy Mur d (b. 3516)

Eserde Kağıthane, Okmeydanı, Üsküdar, Tophane, Yeniköy gibi İstanbul'un çeşitli ilçe ve semt isimlerine de yer verilmiştir:

Geldi öñ kapıma şehbâzım saķın
Gāhī Okmeydānı'na çıkmaķ gerek

Gāhī Kāğıdhāne'ye eyle sefer
Bu hevesle gāhīce gezmek gerek (b. 139-140)

Üsküdār'a altı gözci ķo yedinci kendini
Altı hem Topḥāne'ye gözler gerek ķo gözcüñi (b. 661)

Üsküdār'a sefer eyle ancaķ
Nice şal her taraḫa iy merdān (b. 549)

Bed-du'ā vird-i re'āyā oldu bil
Üsküdār'a gelse düşmen çok degil (b. 2525)

Eger toplar atılsa şağırñ irşadı müşkildür
Meger kāfir kızağı Yeñiköy'de ceng ide düşmān (b. 3540)

Müellif; bugünkü İzmir sınırları içerisinde bulunan ve memleketi olan Urla başta olmak üzere, İzmir ve Aydın şehirlerine de yer vermiştir. *Miftāh-ı Cennet*'in yazıldığı dönemde tütünün kaynağını İzmir ve Urla olarak göstermiştir:

Urla'dır İzmir'le kānı her vilāyet toptolu
Bir ķoyu emriñ taşarruf eyleye şağ u şolı (b. 683)

Eserin sonunda yer alan dua bölümünde Urla, Aydın ve Saruhan halkı unutulmamıştır:

Bir nazār eyle bu Ya'kūb oğlına
Urla kavminiñ nazār kı l cem'ine

Raḫmet it Aydın'la Şarḫān kavmine
Raḫmet it İslāmbol'uñ hep ḫalkına (b. 2968-2969)

Eserde bahsi geçen bir başka şehir Medine'dir. Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu Medine, pek çok özelliği ile İslâm'ın en mühim şehirleri arasında yer almaktadır. Şair, eserde sık sık Allah'a kendisini Medine'ye bağlı kılması konusunda duada bulunur:

Medîne vaqfı eyle ben gedâyı
Naẓargâh eyle dü-ğanım Muḥammed (b. 1192)

‘Âşıkı ma‘ şûka irgür ravza eyle zâtımı
Rûhumı eyle Medîne ‘âlî-şânım Muştafâ (b. 1317)

Bu Hüseyin'i yâ Rasûla'llâh Medîne vaqfı kıl
İsm ü resmim fânî eyle ad u şanım Muştafâ (b. 1329)

Eser övgüsünün yer aldığı bir beyitte şair, Medine'yi görmek isteyen âriflerin kitabına teveccüh etmesini söyler:

Medîne şehrini görmek dilersen gel eyâ ‘ârif
Naẓar eyle kitâbıma ulu burhânımız vardır (b. 3303)

Kâdirî Hüseyin'in eserinde yer verdiği mekânlar arasında en dikkat çekici olanlardan biri de Kıbrıs'tır. Kıbrıs, Osmanlı Devleti'nde sürgün diyarlarının başında gelir.⁷⁸⁴ *Miftâh-ı Cennet*'te de Kıbrıs bu özelliği ile yer almıştır. Şair, hak ehlinin her ne pahasına olursa olsun - Kıbrıs'a sürülmek dahi olsa - doğruyu söylemekten vazgeçmeyeceğini belirtir. Kendisi de şeyh veya sûfî olmadığı için şanslıdır. Aksi olsaydı hakkı savunduğu için o da Kıbrıs'a sürülen kişilerden biri olacaktır:

Ehl-i ḥaqqı günde biñ katl eyleseñ
Ḥaqqı dir Kıbrız'a sürgün eyleseñ

Ḥamdü'li'llâh şeyḥ u şûfî degiliz
Şeyḥ olaydık tiz giderdik Kıbrız'a (b. 2239-2240)

⁷⁸⁴ Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikaları ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 1/5, 20008, s. 27.

Hakkı dirseñiz kırarlar mı sizi
Yoḥsa Kıbrız'a sürerler mi sizi (b. 2873)

Osmanlının en mühim serhad şehirlerinden biri olan Erzurum eserde karşımıza çıkan bir başka şehirdir. Erzurum 17. asırda Celâlî ayaklanmalarının merkezi konumuna gelmiştir. Şehrin bu duruma gelmesinde, II. Osman'ın yeniçeriler tarafından katledilmesinden sonra Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa'nın Erzurum eyaletine bağlı Ahıska Kalesi'nde 70 yeniçeriye öldürtmesi etkili olmuştur.⁷⁸⁵

Müellif, eserde ekseriyetle Bağdat ile birlikte zikrettiği Erzurum'un da tehlike altında olduğunu ifade etmiş, şehrin elden çıkma endişesi taşıdığını hissettirmiştir:

Ḳal'a-i nefsiñi fetḥ eyle şehā
Arz-ı Rūm Bağdād ayağıña gele

Bed-du'ā Bağdād'ı virdi düşmene
Arz-ı Rūm'ı teslām itdi düşmene (b. 2511, 2522)

Miftâh-ı Cennet'te Mekke, İznik ve Ken'ân bahsi geçen diğer mekânlardır. Ken'ân ili; bugün Filistin'de Sayda, Sur dolayları ile Suriye'nin bir bölümünü içine alır.⁷⁸⁶ Yakûb Peygamber'in memleketidir ve divan şiirinde genellikle Yakûb ve Yûsuf Peygamber ile ilişkili olarak anılmaktadır. Kâdirî Hüseyin de ilgili bölgeye Yûsuf Peygamber ile birlikte yer vermiştir:

Ḳuds ile Mekke Medîne hakkı-çün
Hakk'a hoş gelen münâcât hakkı-çün (b. 2389)

Toğaldan gün gibi İznîk'e ḳabzıñ şemsi iy dil-ber
Nice münkirleri imāna irşād eylediñ ḥübān (b. 1340)

Bir nazarda tālîbi vâşıl ider maṭlûbına
Yûsuf-ı ḥüsn iliniñ Ken'ân'ıdır pîrim benim (b. 1247)

⁷⁸⁵ Özcan, *IV. Murad Şarkın Sultanı*, s. 25.

⁷⁸⁶ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 266.

Miftâh-ı Cennet müellifi, eserinde pek çok ülke ve şehir ismine yer vermiştir. Eserde bahsi geçen ülkeleri Hindistan, Cezayir, Çin, Malta, Mısır, Tunus şeklinde sıralamak mümkündür. Şehirlere baktığımızda ise ilk sırayı Ebû Hanîfe, Abdülkâdir-i Geylânî gibi İslâm dünyası için önemli zatların kabirlerinin bulunduğu Bağdat alır. Eserin yazıldığı dönemde Osmanlı himayesinde olmayan şehrin fethi, şair tarafından şiddetle arzulanmaktadır. Bu sebeple eser boyunca padişaha fethin başarılı olması için çeşitli tavsiyeler verilir ve muzaffer olması yönünde dua edilir. Bağdat dışında üzerinde en çok durulan şehirlerden biri, müellifin de yaşadığı şehir olduğunu tahmin ettiğimiz İstanbul'dur. Müellif, her türlü kötülüklerden korunması için dua ettiği İstanbul'un çeşitli ilçe ve semt isimlerine de eserinde yer vermiştir. Yine şairin memleketi Urla da esere konu edinen diğer şehirlerdendir. Urla, yaygın tütün yetiştiriciliği ve kullanımı konusunda şairin çok da memnun olmadığı bir hâl içindedir. Bu sebeple Urla, zaman zaman tütün belasından temizlenmesi için kendisine dua edilen bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.3. İçtimaî Hayat

Manzum nasihat-nâmeler sosyal yönü ağır basan edebî türlerin başında gelir. Teorik ahlâktan çok pratik ahlâka yönelik çeşitli tavsiyelerin yer aldığı bu eserlerde içinde bulunduğu toplumun sosyal yaşamına, âdet ve geleneklerine, düşünce ve duygu dünyasına yönelik pek çok özellikle karşılaşmak mümkündür.

Bu başlıkta manzum bir nasihat-nâme olan *Miftâh-ı Cennet*'te yer alan içtimaî hayat; toplumsal tabakalaşma, âdet ve gelenekler, giyim-kuşam ve yeme içmeye dair ihtiva ettiği hususlar ile ele alınacaktır.

4.3.3.1. İçtimaî Tabakalaşma

Miftâh-ı Cennet'te toplumu oluşturan pek çok gruba yer verilmiştir. Bu grubun başında padişah yer alır. Esere göre o, Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve gölgesidir. Çoban hâkimiyetinde yer alan koyun sürüsünden nasıl sorumlu ise hükümdar da tebasından öyle sorumludur. *Kutadgu Bilig* başta olmak üzere yöneticiler için kaleme alınan pek çok nasihat-nâmede yönetici-çoban benzetmesine sıkça başvurulduğu görülür. Bu benzetmede Hz. Peygamber'in, "Hepiniz çobansınız ve hepiniz elinizin

altındakilerden sorumlusunuz. Yönetici bir çobandır. Erkek, aile halkının çobanıdır. Kadın, kocasının evi ve çocukları için çobandır. Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlık yaptıklarınızdan sorumlusunuz.”⁷⁸⁷ hadisinin etkili olduğu söylenilebilir. *Miftâh-ı Cennet* müellifi de yönetici-çoban benzetmesi ile padişaha her fırsatta ağır sorumluluğu hatırlatır. Halkına karşı yumuşak davranmasını tavsiye eder ve makamı sebebiyle kibre kapılıp adaletten şaşmamasını tembihler:

Seni Hâk kullarına itdi çoban
Koyuncuqların güt Raḥmān'ı fıkır it (b. 983)

Ḳātil olma meşrebüñ olsun ḥalīm
İns ü cinni zabṭ ide ḳalb-i selīm (b. 171)

Tefāḫürle dime manşibdayam ṭamudasın ḥālā
Eger ‘ādil iseñ cennet sarāyıdur saña evṭān (b. 3820)

Eserde padişahın yakın çevresine de yer verilmiştir. Bu kişiler padişaha yakınlık sırasına göre valide sultan ve vezir-i âzamdır. Eserde net bir şekilde ismi ortaya konulmasa da IV. Murad'ın annesi Mahpeyker Kösem Sultan'a işaret edilen beyitlere rastlamak mümkündür. Bu beyitlerde valide sultan yönetimi tekeline bulundurması sebebi ile eleştirilmiştir. Vezirler arasında Hüsrev Paşa ve Topal Recep Paşa ismi geçen kişilerdir.

Ayrıca padişahın yakın çevresinde yer alan “lala”, bahsi geçen bir diğer isimdir. Osmanlı Devleti'nde sadrazamlar hakkında “atabeg” karşılığı olarak kullanılan lala, aynı zamanda şehzadelerin eğitiminden sorumlu kişilere de denir.⁷⁸⁸ Osmanlı devlet geleneği içerisinde lalalık kurumu büyük önem arz etmektedir. Devlet yönetiminde tecrübe kazanması için sancağa şehzadeler ile laların gönderiliyor olması, lalaların yalnızca mürebbî değil aynı zamanda idarî bir fonksiyona sahip olduğunu da gösterir.⁷⁸⁹ 17. yüzyılda şehzadelerin sancağa çıkma usulünün kaldırılması ile lalaların idarî fonksiyonları, yerini tamamen eğitmenliğe bırakmıştır. Bu asırdan sonra

⁷⁸⁷ Buhârî, Nikâh, 91.

⁷⁸⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 354.

⁷⁸⁹ Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Kurumu*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 45.

sadrazamlara hitaben de “lala” tabirinin kullanılmaya başlandığı görülür. *Miftâh-ı Cennet*’in kaleme alındığı IV. Murad döneminde sancağa çıkma usulü kaldırılmış, padişah sancağa çıkmadan devlet idaresini eline almıştır. Bu açıdan, eserde bahsedilen “lala” tabirinin sadrazam için kullanılma ihtimali yüksektir. Nitekim Sadrazam Hüsrev Paşa’ya yer verilen bir beyit bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Şair, sadrazam için “lala” ifadesini kullanmıştır:

Vezîri Hüsrev’e dise Murâd Hân iy lâlâcığım
Şerî’ atden kıparma taş kırum başuñ dise ol hân (b. 3828)

Eserde lala, padişahın bilmediği meselelerde başvurduğu, bilgi ve akıl aldığı eğitici konumundadır:

İhtiyâr lâlâruña şor kıamış ne lüle ne
İşbu telhîş ola ma’ lûmuñ şehâ zâhir nihân (b. 484)

Derdimiñ dermâñı bildim sendedir
İy lâlâ söyle dimiş derdim nedir (b. 1514)

İy lâlâ budur murâdım çâre ne
Baña bildürsen bilürsiñ çâre ne (b. 1518)

Miftâh-ı Cennet’te bahsi geçen bir diğer tabaka Osmanlı Devleti hukuk sisteminde görevli “kazasker”, “kadı” ve “nâ’ib”’dir. Bu isimler arasında en yüksek rütbeli kazasker olup, dîvân-ı hümayûna katılmak; kadıların tayin, teftiş ve azilleri; müderrislerin tayini ve azli gibi pek çok görevleri yerine getirir.⁷⁹⁰

Eserde kazasker kavramına iki beyitte tesadüf edilir. Bu beyitlerden birinde şair, padişaha “kazasker kendin ol” tavsiyesinde bulunur. Böylece padişaha devletin gerek fetva gerek adlî tüm müesseselerinde etkin olması gerektiği öğütlenir. Bir diğer beyitte ise kazaskerlik ve müftilik gibi yüksek makamlara da gelirse bunun öldükten sonra kişiye bir kâr sağlamadığı dile getirilmiştir:

⁷⁹⁰ Mustafa Şentop, *Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik Kurumu*, Marmara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s. 118.

Gāhī mütfi gāhī fetvā ol şehā
 Kādī‘ asker kendiñ ol ekşer şehā (b. 2138)

Akçe itmez kādī‘ asker müftālik
 Kābr içinde āh u vāh itseñ gerek (b. 3093)

Eserde geçen bir diğer yargı görevlisi kadıdır. Osmanlı Devleti’nde kaza isimli yerleşkelerde görev yapan kadı; bu bölgede yer alan şehir ve kasabaların güvenliği, belediye ve asayiş işlerinden sorumludur.⁷⁹¹

Miftāh-ı Cennet’te kadılara eleştirel bir dille yer verilir. Nitekim eserin yazıldığı dönemde kadılar adaletten şaşıp zulüm yolunu tutmuşlardır. Asayişden sorumlu kadılar bozulunca idareden sorumlu beyler de bozulmuştur. Eserde kadıların bozulmalarının sebebi, görev sürelerinin kısa oluşuna bağlanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti’nde “mevleviyet” payeli üst düzey kadılar bir yıl, kaza kadıları ise 20 ay süre ile tayin edilir. Bunun sebebi hiyerarşide meydana gelecek tikanıkları önlemek ve kadıların yerel halk ile kaynaşmasının önüne geçebilmektir.⁷⁹² Şaire göre bu süre oldukça kısadır. Kadı, mansıbın kendisine kazandırdığı maaşı bir sene ya yer ya yemez ve görevi sona erer. Bu da onun başka yollardan haksız kazanç sağlamasına belki de rüşvete meyl etmesine sebep olur. Şairin önerisi, kadıların görev sürelerinin en az üç yıl olması yönündedir:

Kādılar ‘adl itse begler ‘adl ide
 Kādılar zulm itse beg kāfir ola
 Kādılar zulm itmege nedir sebep
 Diñle hünkārım derūnı ne sebep
 İki yıl olur mülāzım manşıba
 Manşıb alsa bir sene yir yā yimez

⁷⁹¹ Şeniz Anbarlı Bozatat-Konur Alp Demir, “Osmanlı Adli ve İdarî sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 6, S. 10, Haziran 2014, s. 76.

⁷⁹² İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014, s. 15.

Üç sene bârî yise manşıbcığın
Zulme meyl itmezdi belki ol emîn (b. 2113-2116)

Şeriata ihanet eden kadılar, dünyalarını mamur ederken dinlerini harap etmişlerdir. Yani şairin yılan zehri dediği haksız kazanç ve rüşvete tevessül etmişlerdir. Aynı zamanda kötü niyetle yargıda bulunurlar. Sancaklara hak ehli sancak beylerinin ve Hakk'ın birliğine inanan kadıların tayin edilmesi mühimdir. Şair bu konuda padişaha çeşitli tavsiyeler verir:

Қаdıлар şer‘-i şerîfime ihānet itdiler
Begleri hep zālīm oldılar şağır ile kibār (b. 3282)

Cümle hep nefs-i hevāsına çeker
Қаdıлар dirseñ ‘ğaraźla hūkm ider (b. 2735)

Bunlara beg ehl-i haq gönder şehā
Bir muvaḥḥid қаdı vir ol sancağa (b. 2529)

Osmanlı yargı teşkilâtında kadı vekili veya yardımcısı olarak görev yapan⁷⁹³ ve eserde iki yerde tesadüf edilen nâ’ibe de temas etmek gerekir. Her iki beyitte de şair, bu kavrama teşbih sanatıyla yer vermiştir. İlk beyitte peygamberler için nâ’ib benzetmesi yapılırken ikinci beyitte peygamberlerin nâ’ibi olarak şariat gösterilmiştir:

Evvel āḥir қаdıımız ḥod ol Ḥudā
Maḥkeme Qur’ān nāyib enbiyā

Enbiyānıñ nāyibi şer‘-i şerîf
Muḥzırı nedir ‘adālet iy şerîf (b. 2776-2777)

Eserde karşımıza çıkan bir başka tabaka, Osmanlı taşra teşkilâtında idareden sorumlu beylerbeyidir. Merkezî otoritenin taşradaki yargı temsilcisi kadı iken yürütme temsilcisi de beylerbeyidir.⁷⁹⁴

⁷⁹³ Betül Kayar, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Kadı”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 1, 2020, s. 203.

⁷⁹⁴ İbrahim Solak, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (ed. Tufan Gündüz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 77.

Şair, beylerbeyine eserde olumsuz bir imaj olarak yer vermiş ve beylerbeyleri üzerinden toplum eleştirisi yapmıştır. Zira bu kişiler, rüşvetle bu makamı elde etmiştir. Hal böyle olunca bu liyakatsiz kişilerin devlete isyan etmesine ve halka zulm etmesine şaşılmalıdır:

Nice ‘āṣī olmasun beglerbegi
Zarb̄ce zālīm iderler ol begi

Rüşvet ile manşīb alan beg ‘aceb
Zulm-ile n’eyler re‘āyāyī ‘aceb (b. 2191-2192)

Kâdirî Hüseyin, Osmanlı taşra teşkilâtında eyaletin idarî sorumlusu beylerbeyinden sonra sancağın idarî sorumlusu olarak görev yapan sancak beyinden bahseder. Şair, henüz bir sancağı tam manası ile zabtedemeyen sancak beyine, başka bir sancağın verilmesine karşı çıkar. Bu durumda sancak beylerinin zālīm olmaları dahası “Celâlî”⁷⁹⁵ olmaları tabiidir:

Beglere sancağ virilse iy emīn
Sancağın zabt itmeden vireler birin

Zālīm olsa begleriñ degil ‘aceb
Hep Celālī olsalar degil ‘aceb (b. 2117-2118)

Müellif, halkın beyleri şikâyet etmek için divana geldiğinde karşılarında muhatap bulamamasından söz eder. Halkın şikâyetlerinin dinlenmesi şöyle dursun, şiddetli bir şekilde azarlandıklarını dile getirir. Beylerin zulmü, Celâlî İsyanlarının da etkisi ile halk güvenli bölgelere göç etmektedir. Bu durumda azalan Osmanlı reayası sebebi ile Rumeli tehlikeli bir hâl almaktadır:

⁷⁹⁵ Celâl’e mensup anlamına gelen “Celâlî” kelimesi, 16. asır başlarında Osmanlı idaresine karşı isyan eden Bozoklu Celâl isminden gelmektedir. İsyan başlangıçta Şîî eğilimli Türkmen grupların devlet idaresinden memnuniyetsizlikleri ve Safevî Devleti kıskırtmaları ile ortaya çıkmışsa da daha sonra değişik bir mahiyet kazanmış; 16. ve 17. asırlarda Anadolu’daki Osmanlı idaresini güç durumda bırakmıştır. Geniş bilgi için bk. (Mustafa Akdağ, “Celâlî İsyanlarının Başlaması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 4, S. 1, 1946, ss. 23-37).

Rûm ilinde [hiç] re‘ âyâ kalmadı
Zulm elinden kaçdı gitdi kalmadı

Gelseler dīvāna şekvā itmege
Ya‘ nî beglerden şikāyet itmege

Kim okur diñler ‘ aceb şekvâların
Bir siler yok bunlarıñ göz yaşların

Belki dīvāndan kıovarlar bunları
İt gibi belki talarlar bunları (b. 2198-2201)

Adalet vurgusunun ön planda olduğu eserde, âdil beylere cennetin ve zalim beylere cehennemin verileceği ifade edilmiştir:

Şu begler kim ola zālīm cehennem muştula aña
Bege şāha vezīre rağbet olmaz yarın iy insān

Şu begim ‘ adl ü dād ide sekiz cennet anıñdur hep
Ki her kañğı cinān içre dilerse eyleye seyrān (b. 3821-3822)

Osmanlı askerî teşkilâtı içerisinde yer alan bazı gruplar, eserde bahsi geçen toplumsal tabaka arasında zikredilebilir. Bu gruplar arasında Osmanlı tarımsal ekonomisinin yönetiminde önemli rolü olan tımarlı sipahiler, yeniçeriler ve çarkacılar sayılabilir.

Şair, ilk olarak 16. asrın sonlarına doğru bozulmaya yüz tutan tımar sistemine değinmiştir. Nitekim eserin yazıldığı dönemde tımar topraklarının rüşvet ve iltimas yolu ile ehil olmayan kişilere veriliyor olması sistemi çöküşe sürüklemiştir.⁷⁹⁶ Şair de haksız yere tımar sahibi olan sipahilerin, bulundukları bölgelerde beylerbeyi gibi davrandığını ve huzursuzluğa yol açtığına işaret etmiştir. Ayrıca sipahilerin

⁷⁹⁶ Tımar sahiplerinin ehil olmayan kişilerden seçilmesi sistemin çöküşünün temel sebepleri arasında zikredilir. Bu durumun fetihlerin durmasına bağlı olarak fetih gelirlerinin azalması, artan nüfus artışı, tımar gelirlerinin devletin ekonomik sıkıntılarından ötürü hazineye aktarılması gibi başka sebepleri de vardır. Geniş bilgi için bk. (Coşkun Can Aktan, “Tımar Sistemi ve Osmanlı İmparatorluğundaki Uygulaması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 52, 1988, ss. 69-78).

erkeklikten uzaklaşmaları, kadınların hâkimiyetine girmesi de şairin eleştirdiği bir diğer husustur.

Yine 16. asrın sonunda tımarlı sipahilerde olduğu gibi yeniçeri nizamında da çözülme yaşanmıştır. Zira tek meşguliyetleri devlete sadık askerlik yapmak olan yeniçeriler, kendilerine üretim hayatına katılma ve evlenme izni verildikten sonra savaşa gitmektense aile ve işleri ile meşgul olan isyancı bir topluluk hâline gelmiştir.⁷⁹⁷ Şair, ilgili beyitte “Celâlî” ifadesini yeniçerilerin isyancı bir mahiyet kazandığını vurgulamak için kullanmış olabilir:

Her sipāhî taşrada beglerbegi
Yeniçeriler Celālî askeri (b. 1958)

Şimdi ‘avrat erlere hüküm eyledi
Er libāsın aldı erlik eyledi

Şimdi ‘avratlar sipāhî oldılar
Hançeri ko başa şarık şardılar (b. 3419-3420)

Eserde bahsi geçen bir diğer askerî teşkilat “çarhacılar”dır. Çarhacı, Osmanlı ordusunun öncü birliğini oluşturan ve sayıları dört-beş bini bulan süvariler için kullanılır bir tabirdir.⁷⁹⁸ *Miftâh-ı Cennet*’te “çarkacı” şeklinde kullanılan bu tabir, çoğu zaman şairin kendisini çarkacıya benzetmesi şeklinde karşımıza çıkar. Osmanlı ordusunun öncülüğünü yapan çarkacılar gibi şair de şeriata önderlik edip dine ihanet edenlerle savaşmaktadır:

Ceng idem şer‘ a ihānet eyleyen bî-dîn ile
Dîn yolunda çarkacı olam emānım Muştafâ (b. 1918)

‘İlm-ile zālimleriñ cengine oldum çarkacı
Şer‘ ile meydāna girdüm işbu dîn şahrāsına (b. 3168)

⁷⁹⁷ Cemal Kafadar, “Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 22.

⁷⁹⁸ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 326.

Eserde geçen askerî tabaka ile ilgili son olarak üzerinde durmamız gereken konu “silahdar ağa”dır. Silahdar ağa merasim ve alaylarda at üzerinde padişahın kılıcını omuzlarında taşımak; sarayda padişaha ait kılıç, ok, yay, tüfek, zırh gibi eşyaları muhafaza etmekle görevli kişilere verilen isimdir.⁷⁹⁹

Şair, IV. Murad’ın silahdar ağası ile ilgili bilgilere eserin bir yerinde temas eder. Bu zatın ismine dair bir bilginin yer almadığı beyitte,⁸⁰⁰ silahdar ağaya ilişkin olumlu ifadelere yer verilir. Silahdar ağa derviş meşrepli, yiğit olduğu her hâlden belli olan biridir. Onunla birlikte Sadrazam Hüsrev Paşa ve Haseki Rıdvan Ağa da şairin yiğit gördüğü kimseler arasındadır:

Şehā kaṅgı vezîrûn toḡrı söyler evliyādandır
Biri Hüsrev vezîrûndür birisi hâşekîñ Rıdvân

Silahdâr-aḡānîñ lafzını tutdum meşrebi dervîş
Nişân-ı erliḡîñ var işbu üç dört cānda iy cānān (b. 3836-3837)

Eserde pek çok meslek grubuna da yer verilmiştir. Bunları; ağdacı, kasap, manav, papuççu, yaşmakçı olarak saymak mümkündür.

Aḡdacı kaşşāb ile ceng eylemez
Hem Manuv Türk ü ‘ Arab ceng eylemez

Aḡdacı aḡdasını şatmak bilür
Hem manuv şatu[p] bāzār itmek bilür

‘ Askerimiz bā-ḡuşūşā şimdi bu
Ekşeri pabuccı yaşmakçı kamu (b. 2179-2180, 2182)

Miftâh-ı Cennet’te yer alan toplumsal tabakalaşmanın başında padişah yer alır. Allah’ın yeryüzündeki halifesi vasfına sahip padişah; bu büyük sorumluluğunun

⁷⁹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, s. 343.

⁸⁰⁰ Eserin yazıldığı tarihe yakın tarihlerde silahdar ağa olan kişiye dair bazı bilgilere ulaşılmıştır. Silahdar Ağa Ahmed isimli bu zat, 1041 (1632) yılında boynu vurularak öldürülmüştür. Şairin kast ettiği kişinin bu kimse olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Geniş bilgi için bk. (Ziya Yılmaz, “Murad IV”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, 179).

idrakinde olmalı ve tebasına ona göre muamele etmelidir. Bir diğer kişi padişahın yakın çevresinde bulunan sadrazamdır. Eserde sadrazam; padişahın sağ kolu ve akıl danıştığı kişi olarak tanıtılmıştır.

Müellif; devletin adlî, idarî, askerî teşilatlarında görevli pek çok tabakaya da eserinde temas etmiştir. Bunlar; yargı teşkilâtından sorumlu kazasker, kadı ve nâ'ibdir. Taşra teşkilâtının idaresinden sorumlu beylerbeyi, sancağın yönetiminden sorumlu sancak beyi de eserde bahsi geçen bir diğer tabakadır. Ayrıca tımarlı sipahiler, yeniçeriler, çarhacılar da eserde konu edilen askerî tabakayı oluşturur.

Miftâh-ı Cennet'te yer alan toplumsal tabakaların tahlili sırasında farkedilen en mühim bulgu, her alanda devletin kötüye gittiğidir. Şair, başta sadaret makamı olmak üzere, adlî, idarî ve askerî teşkilâtlarda rüşvet ve haksız kazancın hâkim olduğunu sıkça dile getirmiştir. Rüşvet ve haksız yere mevki sahibi olan bu kişiler zamanla görevlerini ihmal etmiş ve emri altında bulunan kişilere zulümle muamelede bulunmuştur. Böylece devletin en yüksek noktasından başlamak üzere aşağıya doğru inen bir çözülme ile karşı karşıya kalınmıştır.

4.3.3.2. Âdetler ve Bazı Uygulamalar

Miftâh-ı Cennet'te Osmanlı toplum hayatına yönelik bazı âdet ve geleneklere tesadüf edilir. Bu geleneklerden biri, papağana konuşmayı öğretmek için ayna ve şeker kullanılmasıdır. Konuşması istenen papağanın kafesine bir ayna konur ve ayna arkasından konuşulur. Aynada aksini gören papağan kendisini konuşuyor zanneder. Konuşmayı öğrendikçe de çok sevdiği şekerlemeler ile ödüllendirilir.⁸⁰¹ Böylece kısa zamanda konuşmayı öğrenir. Eserde ayna motifine yer verilme de papağan-sükket ilişkisi ile bu geleneğe işaret edilmiştir:

Ṭūṭī aňlar sükketĩň aḥvālini
Zāğa şorma açma sırrıñ fālını (b. 32)

⁸⁰¹ Ömür Ceylan, *Kuşlar Dîvânı- Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 201.

Sükkere tūṭī uşanmaz lezzetinden alsa dad
Yetmiş iki kuş dilidür didüğüm öğrense han (b. 501)

Eserde yer verilen âdetlerden biri de “somât/sofra”’dır. Eskiden yemeklerin yere konulan bir sergi yahut sofrâ üzerinde yenmesi geleneğine bağlı olarak “sofra çekmek, sofrâ döşemek” deyimleri ortaya çıkmıştır. Ziyafet vermek, ikramda bulunmak anlamı taşıyan bu deyim eserde yer almıştır:

Hem somâtı sükkeri çekmek gerek
Her ta‘âmın hılvıyât olmak gerek (b. 2786)

Müellif, *Miftâh-ı Cennet*’i telifini sofrâ döşemeye benzetmiştir:

Döşedim şark ile garba bir somât
Tâ kıyâmet yinse artar bu somât (b. 2963)

Eserde tesadüf edilen âdetlerden biri de Osmanlı’nın başlangıç devirlerinden beri tatbik edilen “cer”’dir. “Çekmek, celb etmek” anlamı taşıyan cer; bilhassa şuhûr-ı selâse denilen üç aylarda; medrese talebelerinin köy, kasaba ve şehirlere giderek halka Kur’ân okumak, vaaz ve nasihatle bulunarak onlar irşat etmek üzere yaptıkları hizmet ve bu hizmet mukabilinde halktan para, yiyecek ve giyecek almaları hakkında kullanılan tabirdir.⁸⁰² Cer; toplumun bilgi ve kültür düzeyini arttırmaya yönelik sunduğu olumlu katkılar, medrese talebelerine uygulama yapma imkânı vermesi, medrese ve halk arasında kurduğu samimi ilişki sebebiyle pek çok olumlu özelliğe sahiptir. Ancak zamanla cer uygulaması bilhassa derviş kılıklı kimselerin, halkın dinî duygularını istismar ederek kendilerine maddî menfaat sağlamaları ile bozulmuştur. Bu kimseler, dinî duygularını istismar ettikleri halktan “cer akçesi” toplamış ve zaman içerisinde “medrese mollası” yerini “cer mollası”’na bırakmıştır.⁸⁰³ Bu kötü niyetli kimseler nezdinde medrese ve mollayı tahkir etmek için de “cerci” ve “cerrâr” ifadeleri kullanılmıştır.

⁸⁰² Pakalın, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, I, 279.

⁸⁰³ Mehmet İpşirli, “Cer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, VII, 388.

Miftâh-ı Cennet müellifi de eserinin birkaç beytinde “cer” ve “cerrâr” ifadelerine yer vermiştir. Bu ifadelerde hakikî âlimler ile cerrârların ayrılması gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim eserin yazıldığı toplumda hakikati haykıran kişilerin kıymetinin bilinmediğinden ve onların “cerrâr” olarak nitelendirilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir:

Hağ diyenler yüze gelse ismidir cerrâr anıñ
Hağ diyen ‘âlimlere bir zerre ragbet kalmadı (b. 733)

Eger Hağ dise bir dervîş anıñ ismi durur cerrâr
Ki zîrâ cerre gelmişdür bu vesvâsı ider şeytân (b. 3539)

Kâdirî Hüseyin, eserinde cemiyet hayatının bir parçası olarak Osmanlı devlet teşkilâtında yer alan pek çok uygulamaya da temas etmiştir. Bu uygulamalardan biri “ayak divanı”dır. Çok mühim, acele yahut olağanüstü durumlarda toplanan ayak divanı; verilen kararların hemen uygulamaya konulduğu bir karar organıdır. İsminden anlaşılacağı üzere bu divana katılanlar, oturur vaziyetteki padişahın önünde ayakta dururlar. Bu durum, divanda konuşulan meselelerin gerçekten acele olduğunu ve bu toplantıya katılan kişilerin padişah huzurunda oturmaması gereken kişiler olduğunu gösterir.⁸⁰⁴

Eserde padişaha ayda bir kez ayak divanı yapması tavsiye edilir:

Ayda bir kerre ayak dîvânın it
Şoñra var seyr-i sülûkuñ gez gît (b. 81)

Ayda bir kerre ayak dîvânın eyle gâhîce
Meşveret sünnet durur ehliyle söyleş gâhîce (b. 280)

Şair; padişahın ayak divanı yapmasını, halkın dertlerini dinlemesini ve bunlara çözüm üretmesini ister. Böylece padişahın otoritesi de güçlenecektir. Padişah ayda bir yapamasa bile iki ayda yahut üç ayda bir o da olmazsa yılda bir kez bu divanı yapmalıdır:

⁸⁰⁴ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986, s. 155.

Dir iseñ ‘ âlemde bir ıutbe ıala bir sikkemiz
Gâhıce ayak dıvânı eyle bu kîmyâya gel

Ayda bir ayak dıvânı ceddîne ‘ âdât imiş
Pîr olanlardan işitdiñ cengi yok ğavgâya gel (b. 1185-1186)

İki ayda bir ayak dıvânı it
Şoñra var seyr-i sülûkı gez git

İki üç kerre ayak dıvânın it
Bârî yılda iki kerre olsun it (b. 2121-2122)

İlk Türk İslâm devletlerinden başlamak üzere hâkimiyet ve hükümdarlık sembolleri arasında, sultanların adlarına hutbe okutturup sikke bastırması geleneğini görürüz.⁸⁰⁵ Osmanlı Devleti’nde de bu gelenek devam etmiş, Orhan Bey’den itibaren padişahlar, adlarına hutbe okutturup sikke bastırmıştır.

Miftâh-ı Cennet müellifi, eserin muhtelif yerlerinde hutbe ve sikke geleneğine göndermeler yapmıştır. Bilhassa “hutbe ve sikke bir kalsın” sözü ile devlet otoritesinin padişahın elinde olması gerekliliğinin altını çizmiştir. Eserde yer alan tavsiyelere uyması hâlinde, padişahın cihan hâkimiyetine erişeceğini de ifade etmiştir:

Ben seni ceddüñ gibi ‘ âlemde bir olsun direm
Hutbe bir ıalsun cihânda sikke bir ıalsun direm (b. 287)

Bu risâleyle ‘ amel eyler-iseñ
Hutbe bir ıala cihânda sikke bir (b. 1419)

Eserde cemiyet hayatına dair yer verilen uygulamalardan biri diğeri “câize” dir. Câize, Osmanlı Devleti’nde mansıp alanların kendilerine o mansıbı tevcih edenlere verdiği aynî yahut nakdî hediyelere verilen isimdir.⁸⁰⁶ Divan şairlerinin, padişah ve sadrazam başta olmak üzere, devlet büyüklerine sundukları medhiyyeler neticesinde memduh tarafından kendilerine verilen hediye ve nakdî yardıma da câize

⁸⁰⁵ Geniş bilgi için bk. (İlhan Arslan, “İlk Türk-İslam Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, S. 51, Bahar 2012, ss. 73- 92).

⁸⁰⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, I, 255.

ismi verilmiştir. Ancak eserde yer alan câize kavramı, ilk verilen mana ile karşımıza çıkmaktadır. Şair, câize adı altında rüşvet yiyen kadıları sert bir dille eleştirir; eser boyunca toplumu ifsat eden şeylerin başında rüşveti sayar. Nitekim ona göre bu asırda hızla yaygınlaşan rüşvet,⁸⁰⁷ bilhasa makam elde etmek isteyenlerin ilk başvurduğu yol olmuştur. Ve alınan rüşvetler çoğu zaman câize adı altında masumlaştırılmıştır:

Kažılar rüşvet yimez yir cāyize
Cāyize kaŋı kitāb içre yaza (b. 2097)

Rüşveti çok söyle hışmıdur şeker
Rüşvet almaz cāyizeden vir haber (b. 2674)

Eserde yer alan uygulamalarından biri de “ulûfe”’dir. Ulûfe; saray hizmetlileri, yeniçeri ve kapıkulu askerlerine ödenen düzenli maaşı ifade eder. Miktarı yevmiye hesabı ile tayin edilir ve üç ayda bir ödenir.⁸⁰⁸

Şair, bazı bekarların günde yüz akçe ulûfe harcadığına yönelik haberler duyduğunu söyler. Eserin yazıldığı IV. Murad Devri’nde en yüksek nefer maaşının dahi günlük dokuz akçe olduğu düşünüldüğünde⁸⁰⁹ bu oldukça mübalağalı bir rakamdır. Gerçekliği ile ilgili net bir yargıya varamadığımız bu durum, şairin israfıya yönelik yaptığı vurguyu gösterir:

Kaullarıñdan bir ‘aceb nesne işitdim iy Murād
Günde yüz akçe ‘ulûfe yir imiş ba‘zı bekār (b. 1579)

Eserde ulûfe ile ilişkili olarak “ulûfe defteri” ve “esâme” kavramı karşımıza çıkar. Yeniçerilerin isim ve ulûfelerinin kaydedildiği deftere “ulûfe defteri” adı verilir ve esâme de bu anlamda kullanılır bir tâbirdir.⁸¹⁰

Müellifin eserde “kul defteri” olarak yer verdiği ifâde ile ulûfe defterini kast ettiği anlaşılmaktadır. Şair, bu defterlerin güvenli bir şekilde muhafaza edilmesi

⁸⁰⁷ Geniş bilgi için bk. (Kaan Kocaman, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, Hacettepe Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019).

⁸⁰⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, III, 544.

⁸⁰⁹ Mehmet Mert Sunar, “Ulûfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 125.

⁸¹⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, I, 546.

konusunda padişaha çeşitli tavsiyeler verir. Tüm kul defterlerinin hazineye saklanması, sahte defterlerin oluşturulmasına karşı önem arz etmektedir. Şair, kul defterlerinin padişahın hazinesinin dışında bir yerde muhafaza edilmesinin hükümdarın otoritesine getireceği tehlikeye de işaret etmiştir. 17. asırda Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasıyla birlikte esâmelerin alınıp satılmaya başlanması; ocaktan çıkarılan, vefat eden yahut idam edilen yeniçerilerin kadrolarına mahlûl esâmeler kaydedilmesi gibi usulsüzlüklerin varlığı⁸¹¹ göz önüne alındığında şairin tavsiyelerinin ne denli manidar olduğu anlaşılmaktadır:

Deferi taşra inanmağıl şehā
Ya' nî kul defterlerin cümle şehā

Defer-i kullar hazineye dura
Kāzibiñ defterlerin şādık dura

Defer-i kul taşra olsa iy hālil
Pādişāhlık idemezsin şöyle bil (b. 1473-1475)

Öyle ki şaire göre vefat eden bir yeniçeriden boşalan kadroya beş usulsüz ekleme yapılması “kâzib defterler”e ilişkin en çarpıcı örnektir:

Bir esāme mürde olsa birine
Beş esāme kayd iderler deftere (b. 1476)

Miftâh-ı Cennet'te 17. Asır Osmanlı insanının âdet ve geleneklerine yeri geldikçe temas edilmiştir. Papağana konuşmayı öğretmek için şeker ve aynanın kullanılması, yemeklerin sofraya adı verilen bir düzen içerisinde yenmesi bunlardan bazılarıdır.

Yine bu eser, bilhassa IV. Murad'a devlet işlerinde yol göstermek amacı ile telif edildiğinden devlet işlerine yönelik çeşitli uygulamaların eserde yer aldığını görüyoruz. İlk Türk İslâm devletlerinden beri süregelen ve hükümdarlığın simgesi olarak sultanların kendileri adına hutbe okutturup sikke bastırması, Osmanlı

⁸¹¹ Abdülkadir Özcan, “Esāme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XI, 355.

Devleti’nde acele kararların alındığı karar organını oluşturan ayak divanı, mansıb alanların kendilerini bu görevi getiren kişilere verdiği câizeler, yeniçerilerin ulûfe ismi ile aldığı yevmiyeler ve bunların kaydedildiği esâme defterleri bu uygulamalardan bazılarıdır.

4.3.3.3. Eğlence Hayatı

Miftâh-ı Cennet’te toplumun eğlence hayatına da temas edilmiştir. Eski Türklerden Osmanlı’ya uzanan hem spor hem de eğlence aracı olarak çokça rağbet gören avcılık⁸¹² bu konulardan biridir. Osmanlı Devleti’nde kurumsallaşan avcılık, “avcı birlikleri” ismi ile faaliyet göstermiş, Osmanlı padişahlarının pek çoğu avcılık geleneğini devam ettirmiştir. I. Murad (v. 1389), Yıldırım Bayezid (v. 1403), Çelebi Sultan Mehmed (v. 1421), II. Murad, Fâtih Sultan Mehmed, Sultan II. Mustafa, bilhassa “avcı” lakabı ile tanınan IV. Mehmed (v. 1693) ava meraklı padişahlar arasında sayılabilir.⁸¹³

Kâdirî Hüseyin, eserinde IV. Murad’ın av merakına temas etmiştir. Av tutkusunun devlet işlerinin önüne geçmemesi hususunda padişaha nasihatte bulunmuştur:

Taht u tâciñ gitdi elden pâdişâhım gözün aç
Sen gezersin avda kuşda Hân Murâd’ım gözün aç (b. 3757)

Padişaha atalarını örnek almasını tavsiye eden şair, onlar gibi uyanık ve başarılı bir hükümdar olmasını av örneği üzerinden vermiştir:

Avda kuşda gâhçe av eyle ceddîñ avını
Kâp şikârîñ gelse şehbâzım tevârîh remzini (b. 414)

Eserde avcılık dışında geleneksel sporlardan “çevgân”’a da yer verilmiştir. Günümüzde “polo” olarak da bilinen çevgân; genellikle dörder veya altışar kişilik iki

⁸¹² Geniş bilgi için bk. (Ahmet Caferoğlu, “Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”, *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 190) Bildirileri*, c. 1, Ankara, 1972, s. 169-175.

⁸¹³ Uğur Kurtaran, “Sultan II. Mustafa’nın Avcılığı Üzerine Bir Araştırma”, *Social Sciences Research*, vol. 7/1, 2018, s. 149.

takımın at üzerinde ve çevgân isimli değnekle sürülen topu, karşı takımın kalesine yahut belirlenmiş hedefe isabet ettirerek sayı kazanması şeklinde oynanır. İran, Bizans, Emevî, Abbâsî, Gazneli, Selçuklu gibi pek çok devlette oynandığı bilinen bu oyunun Osmanlı'da da oynandığı bilinmektedir.⁸¹⁴

Çevgân oyununun yer verildiği beyitlerden birinde şair, Sultan IV. Murad'ı top ve çevgân sahibi olarak tavsif etmiştir. Bir diğer beyitte ise pîri Abdülkâdir-i Geylânî'yi arşı top edip vuran çevgâna benzetmiştir:

بَاهِدَّة

kaşâvet n'eyler

Top-ile çün ki elinde çevgân (b. 555)

Bir nazar Yaradan bir kûluna itmemiş

‘Arşı top itmiş çalar çevgânıdır pîrim benim (b. 1270)

Eserde bahsi geçen bir diğer oyun satrançtır. Divan şiirinde sıklıkla geçen oyunlardan biri olan satranç⁸¹⁵ üç beyitte karşımıza çıkar. Bu beyitlerden ikisinde Sultan Selim'in mezkûr oyundaki kabiliyeti üzerinde durulmuş⁸¹⁶ ve padişahın başta Yavuz Sultan Selim olmak üzere Sultan Osman ve Sultan Orhan dedelerini örnek alması istenmiştir:

⁸¹⁴ Bahir Selçuk, “Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun: Çevgân”, *1st International Scientific Researches Congress Humanitiy and Social Sciences Proceedings Book*, (ed. Hayrullah Kaya), e-Kitap Projesi, Madrid, 2016, s. 1860.

⁸¹⁵ Geniş bilgi için bk. (Mehmet Arslan, “Divan Şiirinde Satranç ve Satranç İstilahları”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 1-25).

⁸¹⁶ Şairin satranç ve Yavuz Sultan Selim arasında kurduğu ilişki bir rivayete dayanmaktadır. İlgili rivayete göre Yavuz Sultan Selim Trabzon valisi iken İran'ın durumunu öğrenmek ve Şah İsmâil'i yakından tanımak için derviş kılığında İran'a gitmiştir. Satrançta rakip tanımayan Şah, iyi bir satranç ustası olduğu rivayet edilen derviş kılığındaki Yavuz'u sarayına davet etmiştir. İki sultanın karşılıklı müsabakası Yavuz'un galibiyeti ile sonuçlanmış, şahların mat edilemeyeceğini söyleyen Şah İsmâil Yavuz'a tokat atmıştır. Yavuz'da bu tokadın hesabını yıllar sonra Çaldıran Zaferi ile sormuştur. Bk. (İskender Pala, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 76-94). Yavuz Sultan Selim'in gizlice İran'a gidip satranç oynadığı hikâyenin tarihi gerçekliği yoktur. Ancak onun Safevî faaliyetlerine karşı atak siyasetinin halka yansımış destanî yönünü aksettirmesi bakımından bu rivayet dikkate değerdir. Bk. (Feridun M. Emecen, *Zamanın İskenderi Şarkın Fatihi Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s. 37).

İşbu satrancı müdām oynar idi ceddiñ Selīm
Şāh u māta ne topuz gönderdi şoñra armağan

Gele satrancıñı kıur şehbāzım
Şāh u māṭ ola Selīm'im nice cān (b. 500, 542)

Ceddiñüz 'Oşmān-ıla Orhān'ı fikr it gāh'ce
Bunlaruñ satrancına māt oldu n'icün cümle şāh (b. 1599)

Miftâh-ı Cennet'te geleneksel oyunlardan "zıll-i hayâl"'e de yer verilmiştir. İstanbul'a mahsus oyunlardan sayılan hayal oyunu;⁸¹⁷ beyaz bir perde arkasında yakılan mum ve kandil ışığı yardımı ile mukavva yahut deve derisinden yapılmış Karagöz, Hacivat ve diğer şahıslara ait şekillerin hayalci tarafından perdeye aksettirilmesi şeklinde oynanmaktadır.⁸¹⁸

Şair, eserde dünyayı hayal oyununa benzetmiş ve okuyucuyu dünyanın geçici olduğu konusunda uyarmıştır:

Hayā-zıl oynuna beñzer bu dünyāñıñ hayālâtı
Bu iki yüzlü dünyāñıñ zehirdür cümle lezzâtı (b. 1681)

İşbu dünyā bir hayā-zıl oynudur
Āşikār oğlan oyuncağı budur (b. 2944)

Hayā-zıl oynuna beñze[r] bu dünyāñıñ oyuncağı
Neler geldi neler geçdi yalancı fānī dünyāya (b. 3728)

Miftâh-ı Cennet'te cemiyet hayatına dair spor ve oyunlara temas edildiği gibi eğlence hayatının bir parçası olan mûsikî âletlerine de yer verilmiştir. Bu âletleri çeng, def, ney, tabl, tanbûr şeklinde sıralamak mümkündür:

⁸¹⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 398.

⁸¹⁸ Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 229.

Revā mı ‘ālime Şeddād̄evler

Revā mı bunlara çeng ile tanbūr (b. 920)

Nāy ü def çeng-ile oynar nefsimiz

‘Ālem ıslāḥ olsa dir Bū Cehl’imiz (b. 2040)

Eserde toplumun eğlence hayatına yönelik olarak spor önemli bir yer teşkil eder. Bilhassa Osmanlı Devleti’nde kurumsal bir yapı hâline gelen avcılık bu sporların başında gelir. Devletin kuruluş yıllarından itibaren pek çok padişahın avcılıkta mahir olduğu kaynakların bize verdiği bilgiler arasındadır. Müellif, ava oldukça meraklı Sultan IV. Murad’ı da bu konuda ikaz etmiştir. Nitekim bu merakı devlet işlerinin önüne geçmemelidir. Ayrıca çevgân da bir diğer spor faaliyeti olarak eserde yerini almıştır.

Eğlence hayatının bir parçası olarak geleneksel halk oyunlardan gölge oyunu da eserde adı geçen oyunlardan biridir. Bu oyun bilhassa, şairin dünyanın geçiciliğine yönelik verdiği nasihatleri sırasında kullandığı önemli bir teşbih unsuru olmuştur. Ayrıca eserde, bazı musikî âletlerinin de isimlerine temas edilmiş; devrin ilim insanlarının hayatlarını eğlence içerisinde geçirdikleri ileri sürülerek toplum eleştirisi yapılmıştır.

4.3.3.4. Giyim-Kuşam

Miftâh-ı Cennet müellifi eserinde giyim-kuşam ile ilgili pek çok kavrama yer vermiştir. Bu kavramlara ilgili bahsedilmesi gereken ilk husus kumaş isimleridir. Bu isimleri atlas, diba, harir şeklinde sıralamak mümkündür.

Harir, ipek ve ipekli kumaş manasında kullanılır. Atlas ve diba ipeğin bir türü olup; atlâs parlak ve sık dokunmuş, diba ise altın ve gümüş işlemeli ipektir.⁸¹⁹ Eserde ipeğin erkeklerce kullanılmasının haram olduğu ifade edilmiş, ipekli kumaşlardan

⁸¹⁹ Geniş bilgi için bk. (Nurhan Atasoy, “Osmanlı İpekli Kumaşları”, *Osmanlı Uygarlığı*, (haz. Halil İnalçık-Günsel Renda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, II, 761-787).

padişah ve vezir de olsa tüm erkeklerin uzak durması gerektiği belirtilmiştir. Padişaha bu tür kumaşlar yerine ataları gibi sūf (sof)⁸²⁰ giymesi tavsiye edilmiştir :

Erlere zīrā ḥarām oldu ḥarīr
Pādişāh olsun gerek olsun vezīr (b. 2565)

Erlere zīrā ḥarīr oldu ḥarām
Geyme şūfı geydi ceddiñ iy hūmām (b. 3518)

Eserde atlas ve dibadan sabır konusu çerçevesinde bahsedilmiştir. Nitekim dut yaprağı ile beslenen ipek böceği, kozaları ve sabır yardımını ile ipek üretmektedir. İpek böceği nasıl ki sabrı sayesinde dut yaprağını ipeğe dönüştürüyorsa insanoğlu da sabrettiği sürece her işin üstesinden gelecektir:

Şabr-ile tūt yaprağı atlās olur
Bī-şabır olan gönülde yas olur (b. 222)

Dilerseñ şadr-ı a‘ lāyī şerī‘ atle yürüt ḥūkmūñ
Ne ḥikmetdir ki tūt yaprağı olur şabr-ile dībā (b. 610)

Eserde ismi geçen bir diğer kumaş türü çuha ve kadifedir. Çuha, yünden sıkı olarak dokunan kalın bir kumaş türü, kadife ise; ipek, pamuk veya yünden elde edilen tüylü yüzeyli, yumuşak ve parlak bir kumaştır.⁸²¹

Şair, padişaha çuha giymemesini tavsiye eder ve aksi halde hakir görüleceğini söyler. Haram olsa dahi kadife kumaş giymesinin uygun olacağını ifade eder. Padişah kaftanlarında genellikle atlas, diba, kadife, gibi kumaşların tercih edilmesi;⁸²² çuhanın ise düşük maliyetli olup daha ziyade ferace ve iç giyim elbiselerinde kullanılması⁸²³

⁸²⁰ Tiftik yünü ve keçi kılından dokunan kumaşa verilen isimdir. Bk. (Mine Esiner Özen, “Türkçede Kumaş Adları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Fatih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı), S. 33, İstanbul, 1980, s. 333).

⁸²¹ Özen, “Türkçede Kumaş Adları”, s. 309, 319.

⁸²² Seda Özcan, *Topkapı Sarayı Müzesi’nde Bulunan 17. Yüzyıl Padişah Kaftanlarının İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009, s. 33.

⁸²³ Özer Küpeli, “Revan Seferi’ne Götürülen Padişah Kıyafetleri”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Aralık 2016, s. 38.

şairin dönemin giyim-kuşam teamüllerine vukufiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Çuğa geyme ħor olursun iy ‘azîz
Gey ħarām olsun ħadife iy ‘azîz (b. 2788)

İki yüz dane ħadife iki yüz semmūr ile
Var ise ħalmasın eskit ħil‘at-i ħamuya gel (b. 3107)

Kalın ve yünlü bir yapıya sahip abâ, eserde bahsi geçen bir başka kumaş türüdür. Bu kumaştan yapılan cübbe, hırka, palto da aynı isimle tesmiye olunur. Düşük maliyetli ve gösterişsiz olması sebebi ile daha çok dervişler ve dervişane yaşayanlar tarafından tercih edilen abâ, divan şiirinde de dünyevî nimetlerden yüz çevirmenimn sembolü olarak kullanılmıştır.⁸²⁴

Şair, giyim-kuşam konusunda padişaha sık sık israftan kaçınmasını tavsiye ederken abâ giymesini hoş karşılamadığını da ifade etmiştir. Aynı tavrı çuha kumaşa da göstererek padişahın israfa kaçmadan güç ve iktidarına yaraşır giysiler giymesini tavsiye etmiştir:

Şöhreti terk eyle derviş ol dimem
Ĥāşā ħünkārım ‘abālar gey dimem (b. 1460)

Müellifin giyim kuşama dair eserinde yer verdiği en önemli hususlardan biri de kürklerdir. Osmanlı Devleti’nde başlangıçta soğuktan korunmaya yarayan bir giysi olarak karşımıza çıkan kürk, sonraki yıllarda lüks hâline gelmiştir. 17. asırda artan malî sıkıntılar ile birlikte kürk kullanımına sınırlama getirilmiş; devlet ricalinin kullandığı samur, kakum gibi kürklerin başkaları tarafından giyilmesi yasaklanmıştır.⁸²⁵

Kâdirî Hüseyin de eserinde kürkün ihtiyaçtan lüks ve israfa dönüşümüne temas etmiş; padişahı göcen, samur, zerdeva gibi pahalı kürkler giymemesi konusunda

⁸²⁴ Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul, 2010, s. 122.

⁸²⁵ Filiz Karaca, “Kürk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXVI, 569.

uyarmıştır. Müellife göre İstanbul’u helâk eden lüks ve israf hevesidir. İsrafa varan kürk sevgisi, padişahın şerefine hâlel getirmektedir. Bu nedenle padişah istiğnâya davet edilir:

Kış gelince ne kadar semmûr gerek
Zerdeva⁸²⁶ geyme göcen⁸²⁷ ırzıñ gerek (b. 2785)

Kavm-i İslâmbol’ı şöhetdir helâk iden nedir
Kürk semmûr olmayınca geyme istiğnâya gel

Zerdeva geyme zinhâr ırzıña noķşân irer
Çuķa geyme ħor olursun ħil’at-ı dībāya gel (b. 3103-3104)

Osmanlı Devleti’nde kürk, hediyeleşme aracı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa şerefendirilmek istenen kişilere ve yabancı elçilere çeşitli kürklerin hediye edildiği görülmektedir.⁸²⁸ Eserde bu durumun rüşvet olarak kullanıldığına işaret edilir. Zira şeyhlerin kürk elde etmek uğruna doğruluktan şaştığı ve kendilerine böylesi hediyeler veren kimselerin istekleri doğrultusunda hareket ettikleri dile getirilir:

İşbu ħayf-ile meşāyih ħaķ dimez
Ħaķķı dirse kürk-i semmûr geyemez (b. 2236)

Eserde bahsi geçen giysilere baktığımızda ise hil’at, kabâ, kaftan gibi farklı isimler karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti’nde giyim-kuşam kültürünün en mühim unsurundan birini teşkil eden kaftan, önü açık ayak bileği yahut yere kadar uzanan bir üst giysidir. Eski metinlerde hil’at, kaba, ton kelimelerinin kaftan karşılığında kullandığı görülür.⁸²⁹

Şair, Hz. Peygamber övgüsünün yer aldığı na‘t-ı şerifte Hakk’ın ona derya gibi sonsuz bir ilim elbisesi giydirdiğini, onun bu ilmine saygıyla madenleri gümüş ve

⁸²⁶ Sansar cinsi.

⁸²⁷ Kokarca cinsi.

⁸²⁸ Zeki Tekin, “Osmanlılarda Kürk Kullanımı”, *Türkler*, (ed. Hasan Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, X, 645.

⁸²⁹ Mehmet Şeker, “Hil’at”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 25.

altına dönüştüren kimya ilminin⁸³⁰ altınla kaftan giydiğini söyler. Bir diğer beyitte ise nefsanî hırstan korunmak için dua eder ve kanaat kaftanı giymeyi diler:

Kaṭreñe deryā libāsın ‘ilm-ile geydirdi Ḥaḳ
Kīmiyā sen Şāh’ı gördi geydi altunlu ḳabā (b. 1103)

Bu nefsimiz zālîmlerin hırş odına yakma şehā
Rūḥānî olan hırş-ıla geydir ḳanā‘ atden ḳabā (b. 1892)

Kaftan ile aynı manada kullanılan hil‘at ve ton kelimelerinin yer aldığı beyitlerde şair, ipek elbiselerin erkeklere haram kılınması ile ilgili inanca tekrar vurgu yapar. Elmas, yakut, inci gibi değerli mücevherlerle süslenmiş elbiseler de yine erkeklere haram kılınmıştır. Müellif, devrinde yaşanan israfa dikkat çekmek için evlerin hatta atların dahi altın ve değerli taşlarla süslendiğini dile getirir:

İbrişim hil‘at ḥarām oldu ere
Her muraşşa‘ ṭon ḥarām oldu ere (b. 1461)

Evleriñiz naḳşı altun ḥāl-ile
Atıñız altun muraşşa‘ ṭon ile (b. 3203)

Miftâh-ı Cennet’te giyim-kuşam bahsinde temas etmemiz gereken diğer unsurlar bürka, nikâb ve zünnârdır. Bürka ile aynı manayı taşıyan nikâb, kadınların yüzlerini örtmek için kullandıkları peçedir.

Şair, Hz. Peygamber’in güzellik peçesinin Hakk’ın güzelliğine peçe olduğunu ifade ederek “tecellî” vurgusu yapar. Bir başka beyitte ise pîri Abdülkadir-i Gaylânî’nin, Hakk’ın gizli sırlarına vukufiyetini “Hakk’ın (pîrine) bürka açması” olarak ifade eder:

Ḥaḳ cemāline niḳāb oldu cemāliñ bürḳa‘ı
Bu tecellîye ne ṭāḳat bir eḥad Aḥmed yine (b. 1121)

⁸³⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 940.

Zerre şemse vâşıl oldu ben sen oldu maḥv-ı zât
Bürka'ın açdı Yaradan rāzıdur pîrüm benim (b. 1311)

Divan şiirinde en çok kullanılan mazmunlardan biri olan zünnâr ise on iki kuşaklı papaz kuşağıdır.⁸³¹ Şair, pîrinin feyzinden nasibini alan kişilerin hakikat yolunu tutmalarını “zünnâr kırmak” sözü ile açıklar. Bir diğer beyitte ise rahip olarak vafettiği nefsinin, zünnâr misali uzayıp giden heves ve arzularının yok olması için duada bulunur:

Feyz-i cāmını içelden kana
Kırdı zünnârını yüz biñ ruhbân (b. 579)

İşbu kâfir nefsimiz ruhbânını katl eylegil
Kır hevâ zünnârını gel bî-nişânım Muştafâ (b. 1928)

Giyim kuşam konusunda oldukça zengin ve renkli olan *Miftâh-ı Cennet*'te farklı kumaş isimlerine tesadüf edilmektedir. Bu kumaşlar harir, atlas, diba, kadife gibi değerli ve pahalı kumaşların yanı sıra çuha, sof gibi daha düşük maliyetli kumaşlardır. İpeğin geçtiği her durumda şair, Hz. Peygamber'in ipeğin erkeklere haram kılınması hadisine göndermede bulunur ve erkekleri bu konuda ikaz eder. Padişahı da israfa kaçmadan makamına yaraşır bir şekilde giyinmeye davet eder.

Ayrıca, eserin yazıldığı Osmanlı toplumunda ihtiyaçtan israfa dönüşen kürk kullanımı da şairin dikkat çektiği hususlardan biridir. Müellif, yine bu konuda tutumlu olunmasını tavsiye eder. Bilhassa İstanbul halkının kürk konusundaki israfa varan tutumunu eleştirir.

Yine eserde padişahların en çok kullandığı giysilerden biri olan kaftan, peçe anlamına gelen nikâb ve bürka, on iki papaz kuşağını karşılayan zünnâr kelimelerine yer verilmiştir.

⁸³¹ Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 502.

4.3.3.5. Yiyecek-İçecek Maddeleri

Miftâh-ı Cennet yiyecek ve içecek isimleri konusunda münbit bir eserdir. Yiyecek konusu ile ilgili eserde dikkati çeken ilk husus şeker ve tuzdur. Şair, pek çok beyitte tuz ve şeker karşılaştırması yapmış; bu karşılaştırmalarda tuzdan övgü, şekerden yergi ile bahsetmiştir. Eser müellifinin böyle bir tutum sergilemesinin altında yatan neden ile ilgili kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak tuzun Türk kültür ve inanç sisteminde oldukça mühim bir yer teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim mitolojik devirlerden itibaren kutsal sayılan tuzdan pek çok yazılı ve sözlü kaynakta bahsedilmiştir. Türklerin ilk atası olarak kabul edilen Yafes'in oğlu Totok'un (Tütek) tuzun kâşifi olduğu, bir başka rivayete göre de tuzun Kâbe'nin inşası sırasında Cebrail tarafından cennetten getirilip Hz. İbrâhim'e verildiği bu bilgiler arasındadır.⁸³²

Keşfi kutsal bir kaynağa dayandırılan ve Türk kültüründe “tuz-ekmek hakkı” başta olmak üzere pek çok atasözü ve deyimde yer alan tuza karşılık şeker, şairin “şeytânî” diyecek kadar hicivle bahsettiği bir gıda olarak karşımıza çıkar. Şairin bu tavrında şekerin kültürümüze sonradan dâhil edilmesinin etkili olabileceği düşünülebilir. Zira ilk kez M. 4. yüzyılda Hindistan'da üretilen şeker ile Osmanlı toplumu 16. asırda karşılaşmıştır.⁸³³ Osmanlı'da pek çok tören ve eğlencede şeker ve şekerden yapılan yiyecekler tüketilmiş ve şeker bir saygınlık göstergesi sayılmıştır. Nitekim padişahların hususiyetle asker ve halka şeker yağma ettirmesi⁸³⁴ bu durumun en bariz örneğidir.

Osmanlı toplumunda tuz kadar kutsal sayılmasa da şekerin de sevildiği ve yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak *Miftâh-ı Cennet* müellifinin şekerle karşı tutumu oldukça serttir ve şeker pek çok beyitte şeytan ile ilişkilendirilmiştir:

Tuz içinde âb-ı hayvân gizlüdür

Sükker içre nice şeytân gizlüdür (b. 191)

⁸³² Mehmet Samsakçı, “Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXXVI, İstanbul, 2007, s. 182.

⁸³³ Zafer Karademir, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 37, s. 183.

⁸³⁴ Karademir, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)”, s. 211.

Sükker içre zehr-i kı̄til gizlidür
Belki de sükkerde şeytān gizlidür (b. 2816)

Ṭuz içinde Hıẓr arasañ gizlidür
Sükker içre şeytān arasañ gizlidür (b. 2828)

Ṭuz içinde ‘ asker-i Hāk gizlidür
Sükker içre ‘ asker-i şeytān gizlidür (b. 2830)

Şekere mukabil tuz, her ne kadar zāhirde acı görünse de bātında tatlıdır.
Hakk’ın acı olarak yarattığı tuz, tüm nimetlerin sultanıdır:

Zāhirā tuz acıdır bātında sükkerden lezīz
Her nefāyis tuzla buldı şöhreti oldı ‘ azīz (b. 709)

Ṭuzı Hāk acu yaratdı zāhirā
Ni‘ metüñ sulṭanı itdi bātınā (b. 193)

Müellif tuzu tarikat, hakikat ve marifete benzetmiş ve Hakk’ın cennet lezzetlerini tuz içinde gizlediğini ifade etmiştir:

Ṭuz şerī‘ atdır ṭarīkat andadır
Ma‘ rifet ile ḥākīkat andadır
Ṭuz içinde gizledi Hāk remz ile
Ya‘ nī cennet lezzetin bir remz ile (b. 197-198)

Eserde pek çok meyve ismine de tesadüf edilmiştir. İlgili beyitlerde şair, okuyucuyu dut, enâr, hıyar, incir, kavun, üzüm, zeytin gibi meyvelerin yaratılışındaki hikmetler üzerinde düşünmeye teşvik etmiştir:

İy gönül ḥāk içre bunca ni‘ meti gayb itdi Hāk
Bir çekirdek içre gayb oldı üzüm kavun hıyar
İy gönül kışı ağaçda mīve gayb ola n’içün
Ṭallarında gayb iken yüz gösterir incir enâr

Bir üzümnden akıdır tırmaz şarāb ırmağını
 Oldı yağ ırmağı zeytūn ğayb-ı yağmurdur yağar (b.
 3235,3236,3240)

Gendüm (buğday), zeytin ve zeytin yağı eserde bahsi geçen diğer yiyecek maddeleridir. Divan şiirinde şairlerin en çok kullandığı ürünlerden biri olan buğday⁸³⁵ eserde tütün ile tezat ilişkisi içerisinde işlenmiştir. Nitekim şair, artık gendümün ne olduğunun halk tarafından bilinmediğini, onun yerine çiftçinin tütün ektiğini söyler. Buğdayın az ekilmesi ile de fiyatının arttığı neredeyse Hint kumaşları ile aynı değere karşılık geldiği mübalağalı bir biçimde ifade edilmiştir:

Çitfçinūñ tohmı duhān oldı ni derler gendüme
 Oldı Hindistān kumaşına berāber bi-gümāñ (b. 474)

Helva, bal ve yağ da bu başlıkta zikredilmesi gereken yiyeceklerdir. Eserde Osmanlı diplomasisinde büyük önem arz eden hatt-ı arz'ların⁸³⁶ değerini yitirdiği helva kağıdı benzetmesi üzerinden yapmıştır. Zira Osmanlı toplumunda helva, şeker ve tatlıları sarmak için kullanılan “kağıd-ı şeker”, “helva kağıdı”, “şeker kağıdı” gibi isimlerle tesmiye olunan bu basit kağıt⁸³⁷ ile hatt-ı hümayunun aynı değerde gösterilmesi tam biz tezat örneğidir. Şair “gerçek ersen” sözü ile yönetimi annesine bırakan padişahı sert bir dille uyarmıştır:

Hatt-ı ‘ arziñ oldı helvā kāğıdı
 Gerçek ersen virme zenne hattıñı (b. 1968)

Eserin yazıldığı devirde bozulan devlet düzeninin yanı sıra, rüşvetin de toplum içerisinde oldukça yaygınlaştığını daha önce ifade etmiştik. Şair, toplumda cehennem

⁸³⁵ Yavuz Bayram, “Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (Abdülkerim Abdülkadiroğlu Özel Sayısı)*, Ankara, 2007, s. 83.

⁸³⁶ Arz üzerine hatt-ı hümayuna verilen isimdir. Çeşitli meselelerle ilgili sadrazam tarafından padişaha sunulan arzlara yönelik padişahın emir veya kararlarına denir. Bk. (Mübahat S. Kütükoğlu, “Hatt-ı Hümayun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, 486.

⁸³⁷ Yasemin Akkuş, “Klasik Türk Şiirinde Kâğıt”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 33, İstanbul, 2015, s. 173.

zehri ve zakkum olarak tavsif edilen rüşvete karşı tutumunu zehir-helvâ tezatlığı içerisinde okuyucuya aktarmıştır:

Rüşvetiñ zaḳḳūmunı a‘ lā bilür
Bir cehennem zehrini ḥelvā bilür (b. 3111)

Eserde yer alan içecek maddelerine baktığımızda süt ile karşılaşılır. İlgili beyitte şair *Kur’ân*’da da belirtildiği üzere⁸³⁸ iki yaşından itibaren çocukların süten kesilmesine işaret etmiştir:

Gāhî tıfl olur anası südin ister iy veled
İki yıldan şoñra süd virmez aña ıssh-ı veled (b. 826)

Keyif verici içecek maddelerinden sayılan şarap bu başlıkta zikredilmesi gereken bir diğer isimdir. Şarâb ve mey olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkan bu kavrama şair, iki beyitte yer vermiştir. Mutasavvıf bir şair olan Kâdirî Hüseyin, her iki beyitte de şarabı tasavvufî mana yönü ile ele almıştır:

Cennetiñ ırmağıdur feyz-i şarābı ‘ aşıkā
Mey ḳadeh ḳudret elinde sākā’dür pīrim benim (b. 1306)

‘ Ālem-i ervāḥa ḳurbuñ ḥaḳḳı-çün
Ḳullarıña şunduḡuñ mey ḥaḳḳı-çün (b. 2419)

Şarap dışında eserde bahsi geçen keyif verici bir diğer madde tütündür. Tütün, duhân gibi farklı şekillerde zikredilen bu kavram, eserde en çok yer verilen konulardan biridir. 16. asrın ikinci yarısında Avrupalı tüccarlar tarafından İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlere getirilen tütün, Osmanlı toplumuna da girmiş ve tüketilmeye

⁸³⁸ Bakara 2/233: “Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da babanın borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınmaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de çocuk kendisi için doğurulan çocuğundan dolayı zarar görsün. Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah’ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”

başlanmıştır.⁸³⁹ Bazı âlim ve vaizler kürsülerde tütün kullanımı ile mücadele etmiş; vaaz ve nasihatlerinde tütün içmenin haram, mekruh olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁴⁰ Tüm bu çabalar tütün kullanımının Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasının önüne geçememiş nihayet Sultan I. Ahmed Devri'nde tütün üretimi ve tüketimi yasaklanmıştır. Ancak Sultan I. Ahmed'in vefatı (v. 1617), Sultan Osman'ın Yeniçeriler tarafından katli (v. 1622), Celâlî isyanları, Abaza Ayaklanması gibi iç meseleler sebebi ile yasak kontrol altına alınamamıştır. IV. Murad Devri'nde tütün kullanımı kontrol altına alınmaya çalışılmış ve yasak daha sıkı bir şekilde uygulanmıştır. Eserin kaleme alındığı dönem tam da bu tarihlere rastlar.

Şair, hızla yaygınlaşan tütün kullanımına şiddetle karşı çıkmaktadır. Müellifin tütün için kullandığı “bid‘at, îcâd-ı Firenk, mel‘ûn îcâdı” gibi kelimeler onun bu konudaki tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır:

Çıkdı bir bid‘at otuz yılda ziyâde ‘âleme
 Kahveler[de] gör anı ismi Habeşî’dür duhân (b. 466)

Bâ-ıuşûşâ İngiliz’den geldi îcâd-ı Firenk
 Bir belâ oldu Muhammed ümmetine nâ-gehân (b. 472)

Bâ-ıuşûşâ İngiliz mel‘ûnunuñ îcâdudur
 Bu duhânıñ tohumını kızmağ ‘aceb bir şey midir (b. 638)

Kâdirî Hüseyin, padişah ve vezirden tütün kullanımına muhkem bir yasak getirmesini talep eder. Bilhassa devrin sadrazamına henüz bir tütün kullanımının önüne geçemez iken düşmana nasıl galip geleceğini sorar:

Şöyle bir muhkem yaşağ eyle duhânıñ haqqına
 Bu yaşağıñ heybetine ins ü cin disün emân (b. 469)

⁸³⁹ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi TAE (Doktora Tezi), İstanbul, 2005, s. 16.

⁸⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Mizânü l-Hakk Fi İhtiyârî l-Ehakk*, s. 167.

Bir duḥānıñ zabtına kâdir degilsin iy vezîr
 Ğayrı düşmen nice zabt ola tedârük iy vezîr (b. 668)

Müellif, tütüne karşıdır ve kullanımının yasaklanmasını şiddetle savunmaktadır. Bu konudaki kararlılık ve cesaretini şöyle dile getirir:

Ba' zı kardaşlar didiler bize havfıñ yok durur
 Bu duḥān ehli saña düşmān olursa çok durur (b. 684)

Miftâh-ı Cennet'te yiyecek, içecek ve keyif verici maddelere sıklıkla rastlanmaktadır. Şair, bilhassa eserin bir bölümünü tuz ve şekerle ayırmış, bu bahiste tuzdan övgü ve şekerden yergi ile bahsetmiştir. Bu tutumunda tuzun kültürümüzde kutsal olması ve önemli bir yer teşkil etmesi, şekerin ise kültürümüze sonradan girmiş olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Eserde dut, hıyar, incir, nar, kavun gibi farklı meyvelere de temas edilmiş; bu meyvelerin yaratılışındaki hikmet üzerine okuyucu düşünmeye davet edilmiştir.

İçecek maddelerine bakıldığında ise süt, bir çocuğun iki yaşından itibaren süttten kesilmesi ayeti bağlamında işlenmiş; şarap ise daha ziyade tasavvufî yönü ile yer almıştır.

Ayrıca, tütün bu başlıkta zikredilmesi gereken önemli bir konudur. Nitekim üretim ve kullanımının 17. asırda oldukça yaygınlaştığı tütün, o dönem vaizlerinin kullanımına şidetle karşı çıktığı keyif verici maddelerdendir. Eserin müellifi Kâdirî Hüseyin de tütün kullanımına karşı çıkmakta ve devlet yetkililerini bu duruma muhkem bir yasak getirmesi konusunda uyarmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİN

1. NÜSHA TAVSİFİ

Miftâh-ı Cennet’in ulaşabildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kemal Edip Kürkçüoğlu Koleksiyonu, 00008 numarada kayıtlıdır. Kütüphane kaydında “Miftâhu’l-Cenneh-Manzum” olarak geçen eserin nüsha tavsifi aşağıdaki gibidir:

Cild: Yıpranmış ve yer yer kurt yeniği olan kahvrenge, miklepli, ebrulu mukavva cild.

Kağıt türü: Kalın, aharlı, nohudî renk.

Yazı tipi: Harekeli nesih.

Mürekkep: Başlıklar ve bazı beyitler kırmızı, diğer kısımlar siyah.

Satır: Her sayfada 15 satır.

Varak: 147.

Ebad: 224x160 mm, (180x115 mm).

İstinsah tarihi: 14 Şa‘bân 1037/19 Nisan 1628.

Miftâh-ı Cennet, yazma eserin 1b-141a varakları arasındadır. Yazmanın 1a sayfasında “Miftâh-ı Cennet ve Bâb-ı ‘Adâlet” ismi yer alır. Altında “Li Mevlânâ İbrâhîm Hâlîl b. Aḥmed b. Ya‘kûb el-Urlavî el-Ḳâdirî feraġa minhu sene 1036 ellefehu li-ecli Sultân Murâdu’r-râbî” şeklinde bir kayıt mevcuttur. Ayrıca sayfanın sol alt köşesine “Keşfü’z-Zünûn zeylinde adı yok” notu düşülmüştür. Bu sayfada yer alan kayıt ve notlar rik‘a hat ile ve eserin istinsah edildiği kaleminden farklı bir kalemle yazılmıştır. Bu da ilgili notların yazmaya sonradan dâhil edilme ihtimalini

kuvvetlendirir. Yazma nüshanın 143a ve 144a sayfaları boştur. Diğer sayfalarda doğum tarihleri, hesaplamalar vs. gibi çeşitli notlar bulunur. 143b sayfasının sonunda “Yazıcıoğlu Aḥmediyye’nin tazîfâtından Miftâḥu’l-Cenneh kitâbıdır bu kitâb. Maṭbû’âtı yokdur, ṭab’ olunmamışdır.” şeklinde bir not dikkati çekmiştir. *Miftâḥ-ı Cennet’in* bulunduğu 1b-141a dışında kalan sayfalar daha açık renklidir ve esere daha sonra eklenmiş izlenimi vermektedir.

2. METİN NEŞRİNDE İZLENEN YÖNTEM

1. Transkripsiyonlu metin oluşturulurken çalışmamızın başında verilen transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

2. *Miftâḥ-ı Cennet’in* bilinen tek nüshası mevcut olup transkripsiyonlu metin oluşturulurken bu nüsha esas alınmıştır.

3. Varak numaraları sayfanın sol üst kısmında ve köşeli parantez ile belirtilmiştir.

4. Beyitler tek tek numaralandırılmıştır.

5. Sayfa sonlarına sığmayan beyitler, beyit bütünlüğünün bozulmaması adına bir alt sayfaya yazılmıştır.

6. Yazma nüshada kırmızı mürekkep ile kaleme alınan başlık ve beyitler transkripsiyonlu metinde bold yazılmıştır.

7. Ağırlıklı olarak mesnevî nazım şekliyle kaleme alınan *Miftâḥ-ı Cennet*, farklı nazım şekillerini de muhtevidir. Eserde yer alan farklı nazım şekillerine ait şiirlerde, yazma esere bağlı kalınarak ayrıca başlık kullanılmamıştır. Metnin muhteva incelemesinde ilgili şiirler ve ait oldukları beyitlere ilişkin gerekli açıklamalar yapılmıştır.

8. Yazma nüshaya büyük ölçüde sadık kalınmakla birlikte istinsah sırasında unutilan, vezin ya da anlam gereği müdahale edilen yerler köşeli parantez [] içerisine alınarak yazılmıştır. Yapılan müdahaleler ile ilgili gerekli açıklamalar, dipnotlarda gerekçeleri ile açıklanmıştır.

9. Okunamayan kelimelerin yazma eserdeki şekli metin içerisinde ayrıca belirtilmiştir.

10. Zihafılar italik olarak gösterilmiştir. “ ümmâler, ma‘nî, gâhîce vb.”

11. 17. asra ait olan eser 16. ve 18. asır Osmanlı Türkçeleri arasında geçiş özellikleri göstermektedir. Bu doğrultuda, kelimelerin yazımında bazen yuvarlaklaşma bazen de düzleşme temayülü gözlenmektedir. Transkripsiyonlu metin oluşturulurken dönemin dil ve imlâ hususiyetlerini göstermesi açısından Türkçe kelimelerde yazma nüshanın imlâsına bağlı kalınmıştır. Arapça ve Farsça kelimeler ise transkripsiyonlu metne birkaç istisna hâriç (hayâ-zıl, hoşemâdî, miyve) asıl imlâsı ile alınmıştır.

12. Yazma nüshada sonları “b” ile biten gerundium ekleri transkripsiyonlu metinde “-ıp, -ip, -up, -üp” şeklinde yazılmıştır.

13. “Ne” ile yapılan birleşimlerde düşen ünlüyü göstermek için kesme işareti kullanılmıştır. “n’eylesün, n’içün, n’idem, n’işlemiş, n’ola vb.”

14. “İçün, ile, ise” edatlarının yazımında iki usul takip edilmiştir. Mezkûr edatlar yazma eserde eklendiği kelimedenden ayrı yazılmış ise transkripsiyonlu metinde de ayrı yazılmıştır. “Allâh ile, ağıyâr ise, kandırmağ için vb.” Şayet eklendiği kelimeye bitişik yazılmış ise transkripsiyonlu metinde de bitişik olarak yazılmış ve kelime ile edat arasına kısa çizgi konulmuştur. “rûh-içün, fikr-ile, zehr-ise vb.”

15. Arapça ve Farsça tamlamalar ve eklerin yazımında İsmail Ünver’in “Çeviriyazıda İmlâ Birliği Üzerine Öneriler”⁸⁴¹ isimli makalesindeki ilkeler dikkate alınmıştır.

16. Arapça, Farsça ve Batı kökenli kelimelerde orijinalinde olmamasına rağmen vezin sebebiyle hece türetildiği durumlarda kelimeler vezne uygun olarak yazılmıştır. “şabır, şükür, Firenk, kıral vb.”

⁸⁴¹ İsmail Ünver, “Çeviriyazıda İmlâ Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, c. 11, S. 1, ss.51-89.

17. Şeddeli kelimelerin imlâsında vezne bağlı kalınmıştır.“ cedd, Hakk, hall, tayy vb.” Veznin her iki yazımında da uygun düştüğü beyitlerde ilgili kelimelere sesli harfle başlayan bir ek geldiyse kelimenin son harfi ikiz yazılmıştır. “Hakk-ıla, tayy-ile vb.”

18. Metinde yer alan özel isimler büyük harfle yazılmış ve anlam karışıklığını önlemek amacıyla kendilerinden sonra gelen ekler kesme işareti ile ayrılmıştır. “ ‘ Abdu’l-kâdir-i Gilânî’nün, Mecnûn’a vb.”

19. Eserde yer alan lafzî ayet ve hadis iktibasları transkripsiyonlu şekilde ve italik olarak yazılmıştır. “*muḥîṭu külli şey’*, *naḥnu ḳasemnâ*” vb.

20. Yazma nüshada yer alan Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında noktaların unutulduğu, “ḥ - ħ, z - ž, z, i - î, s - ş” gibi harflerin birbirleri yerine kullanıldığı durumlara sıklıkla rastlanmıştır. Bu durumlarda her kelime için tek tek dipnot verilmemiş, ilgili kelime transkripsiyonlu metne düzeltilerek aktarılmıştır. (ḥaṭâ< ḥaṭā, cezbe<cezbe, şāhin<šahiñ, semer<semer vb.)

3. TRANSKRİPSİYONLU METİN

Hāzā Kitābu Miftāḥi'l-Cenneti ve Bābi'l-‘Adāleti ve Bihī

Bī'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-raḥīm

[1b]

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1 Girelim bu yola bi'smi'llāh ile
Varalım her menzile Allāh ile⁸⁴²
- 2 Her işe Allāh ile başlayalım
Ḥaḳḳ-ıla ol işi āsān idelim
- 3 Cümle müşkil Ḥaḳ demekle ḥall olur
Pūte-i 'aşḳa girince ḳāl olur
- 4 Allāh Allāh diyenün seyfi uzar
'Āḳıbet dīn ḳılıcın 'arṣa asar
- 5 Bir kişi Allāh ile olsa müdām
Düşmen iken dost olalar ḥāṣṣ u 'ām
- 6 Ḥaḳ diyen cāna du'ācıdur cihān
Ḳuvveti yevmī teraḳḳīde hemān
- 7 Ḥaḳḳ-ıla buldı bulanlar yārını
Ḥaḳḳ-ıla ḳahr eyledi aḡyārını

⁸⁴² Eserde “Allāh ile” söz grubu iki kez yazılmıştır.

- 8 Hâk diyen yirden göke ‘arşa direk
Ehl-i hâkka zulmet olmaz müsterek
- 9 Nûra maḥẓ oldu vücûdî bunlaruñ
Lâ-mekânîdür vücûdî bunlaruñ
- 10 Cânları ‘âyînesidür Muṣṭafâ
Hâk ḥabîbidür bulara reh-nümâ
- 11 Zâhirin ḥalk-ıla zâhir itdiler
Bâtının Hâk-ıla zâhir itdiler
- 12 ‘İlm-i kudretden bular aldı sebak
Nefsini itdi kalemveş iki şak
- [2a]
- 13 Toğdı ol şakkuñ içinde gün gibi
Levh-i maḥfûza toğundı kün gibi
- 14 Kazıdı andan vücûdî noktasın
Yazdı şadrına ḥaḳîkat noktasın
- 15 Kâf ile nûna bebek oldu gözi
Emr-i *kûnden* yaña dönderdi yüzi
- 16 Lâ-mekân şehbâzı oldu uçmadan
Bî-nişân seyyâhı oldu göçmeden
- 17 Bakmadan gördi bu kez eşyâyı hep
Bilmeden bildi bu kez dünyâyı hep
- 18 Bulmadan buldı ne maḳşûd eylese
Cümletü’l-mülk oldu Hâk’dan istese

- 19 Bir cihāna vardı anda yok cihān
Bir mekāna vardı anda yok mekān
- 20 Bir ʔolu içdi ʃarābı yok anuñ
Bir sebağ aldı kitābı yok anuñ
- 21 Bir ‘ulūma irdi ebced anda māt
İşbu mekteb hoca-yı kevneyne zāt
- 22 Zerre sin ʃemse ulaşdurdı bu kez
Kaṭresin deryāya ğarğ itdi bu kez
- 23 Bir maḳāma irdi anda kimse yok
Bir tecellī itdi Mūṣā Ṭūr’ı yok
- 24 Bir güneş ʔoğdı vücūdunda hemān
Nūrına ğarğ oldı hep kevn ü mekān
- 25 Zerreler ol ʃemse oldı müşterī
İns ü cin hep ‘āşık oldı her biri
- 26 Bir tekellüm eyledi bī-ḫarf ü ʃavt
Ol muḫib maḫbūba irdi bī-ciḫet
- 27 Leylī Mecnūn oldı isminden fenā
Rengi yok nūra irişdi meh-liḳā
- [2b]
- 28 ‘Āşıkuñ mi‘rācı vuşlat yār ile
Tāc u taḫtıdur maḫabbet yār ile⁸⁴³

⁸⁴³ Eserde bu kelimeden sonra “dildār ile” kelime grubu yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dāhil edilmemiştir.

- 29 Şāha yār olan sarā[yı] n'eylesün
İşbu zindān-ı fenāyı n'eylesün
- 30 'Āşıkı ma'şūk durur bülbül iden
Şādıkı maḥbūb durur maḳtūl iden
- 31 Şīrīn'ün esrārını Ferhād'a şor
Leylī kimdür mest olan Mecnūn'a şor
- 32 Tūtī añlar sükkeriñ aḥvālını
Zāğa şorma açma sırrıñ fālını
- 33 Muştafā kimdir şehā Şiddīk'a şor
Bū Cehil bilmez anı Şiddīk'a şor
- 34 Çār-yār-ı murtaẓā dört yār idi
Ol Ebū Bekr ü 'Ömer 'Osmān idi
- 35 Dīn yolunda başların top itdiler
Kayşar-ı Rūm'ı taşarruf itdiler
- 36 Yedi iklīm bunlara teslīm idi
Seyfī bunlaruñ Kitābu'llāh idi
- 37 Evvelā öz nefsinı zabt itdiler
Şoñra maḥlūkı taşarruf itdiler
- 38 Nefsimüz bizi taşarruf eyledi
Haḳ bize düşmen ḥavāle eyledi
- 39 Nefsimüz zabt idelüm evvel şāhā
Şoñra dīn seyfin şalalum her yaña

- 40 İmtihān eyle sözüm tut iy Murād
Her murādına olası ittiḥād
- 41 **Ben degülven söyleyen Aḥmed dili**
Söyle oğlum didi baña ol velī
- [3a]
- 42 Bir g̃ce rü`yāda gördüm ḥazreti
Ḥaḳ Te`ālā`nuñ ḥabībi ḥazreti
- 43 Didi iy şiddikımız gel gel baña
Var ḥaber vir bizden ümmetden yaña
- 44 Bunlara terbiyye eyle Ḥaḳ için
Bir nefes virme şaḳın bu ḥalk için
- 45 Altı yüzden bunlara göster yolu
Yedi iḳlīme tola `ilmim dili
- 46 Mu`cizātım ḥalka izḥār eylegil
Zulmet iken kevni envār eylegil
- 47 Nice ma`nā bu zamāne söyledi
Zāliminden çok şikāyet eyledi
- 48 Yüzde birin söylesem gelmez dile
Ehl-i ḥāl añlar n`idem gelmez dile
- 49 Herkesi `aḳlınca ta`līm it didi
Fil yükün ḳarıncaya urma didi
- 50 Ümmetümi senden ürkütme didi
Ḥilm-ile aḡyār ise yār ol didi

- 51 Bunlara benden selām eyle didi
Hulḳ-ile tatlı kelām eyle didi
- 52 Şer‘ ümi var yûri ihyā it didi
Ümmetüme ata ana ol didi
- 53 Şümme va‘llāhi ḫilāfım yok durur
İltifātı ben za‘ife çok durur
- 54 Ben kimem ‘Aḫmed dilinden söyleyem
Tercümānem ol didi ta‘līm idem
- 55 Men daḫı deryā gibi cūş eyledim
Ḥaḳ‘dan özgeyi ferāmūş eyledim
- 56 Varımı nefy eyledim işbāta men
Āyñemden girmişem mir‘āta men
- [3b]
- 57 Mü‘mine mü‘min tecellī eyledi
Ḳaṭremi ‘ilmiyle deryā eyledi
- 58 Mantıḳu‘ṭ-ṭayrı baña bildürdi Ḥaḳ
Dīn Süleymān‘ın baña yār itdi Ḥaḳ
- 59 Hüdḫüd‘em Aḫmed dilinden ‘āleme
Da‘vet-i ‘āmmem bu yüzden ‘āleme
- 60 Ben za‘ifem yaradan Mevlā ulı
Men ledün sulṭānına yādem belī
- 61 Kendüyi ögmek küfürdür iy ḫabīb
Muşṭafā‘dur ögdüğüm ben bir ḡarīb

- 62 Men anuñ sırrı sarāyın görmüşem
İltifâtı tölisinden içmişem
- 63 Zāhidüñ ‘aqlı irişmez rāzuma
Münkir irmez tatlıcağ āvāzuma
- 64 ‘Āşık u şādıklar añlar rāzımı
Degme cāna açmağıl pervāzımı
- 65 Ğayret-i Hāk’dur lisānım söyleden
Muştafā’dur tercümānım söyleden
- 66 Lā olaldan zikrüm illa’llāh ile
Hū dilinden fikrimüz Allāh ile
- 67 Hākķı var söyle didiler söylerim
Nefyüm işbāta irişdi söylerüm
- 68 Hān Murād’ın gelmişem irşādına
Hasbeten li’llāh olan irşādına
- 69 Zātına geldüm uyandırmak için
Ol susuz hünkārı kandırmak için
- 70 Ğayret-i dīn cānıma kār eyledi
İşbu ğayret sırrum izhār eyledi
- 71 Başımı top itmişem meydāna men
Arķa yardım olmuşam sulţāna men
- [4a]
- 72 Pādişāhım sen de baña arķa ol
‘An-ķarīb hükminde ola sağ u şol

- 73 Bir murādımca vezīri bulagör
Ehl-i ḥaḳḳ-ı bī-naẓīri bulagör
- 74 Ḥasbeten li'llāh ola her cünbişi
Birbirinde olmaya bir yalñışı
- 75 Re'ý ü tedbīri Kitābu'llāh ola
Fıkr ü zıkrı dā'imā Allāh ola
- 76 Ḥaḳ yolunda ḳorḳmaya hīç kimseden
Şaşmaya yañılmaya hīç ḳıbleden
- 77 Bir eli seyf ola birinde kitāb
Bul vezīri böyle iy 'ālī-cenāb
- 78 Ara bul ihmāl ile bitmez bu iş
Bulmaz iseñ her işe kendiñ ḳarış
- 79 Şon peşimān aşşı ḳalmaz zerrece
Bu naşihat baħrini al ḳatrece
- 80 Ḥamdü li'llāh içi taşı añladuñ
Bā-ḥuşuş ayaḳ dīvānın añladuñ
- 81 Ayda bir kerre ayaḳ dīvānın it
Şoñra var seyr ü sülūkuñ gez git
- 82 İy gözüm nūrı Murād Ḥan'ım benim
Diñle ḥünkārüm gel arslanım benim
- 83 Ḥaḳ diyen cāna 'adū ḥalk-ı cihān
Ol ecilden oldılar gözden nihān

- 84 Hâk dise cellâda virirler miskîni⁸⁴⁴
Yâ anuñ cerrâr iderler ismini
- 85 Tâ meger sen arka yardum olasın
Ehl-i hâkķı aramazdan bulasın
- 86 Enbiyâ mürşidle buldı Hâkķ'a yol
Başa çıkmadı mu' allimsiz oğul
- [4b]
- 87 Bir hâkīm-i şādıķı yār it saña
Cümle ' âlem hâķın ağyār it saña
- 88 Bilmedüğün saña ta' līm eylesün
' An-ķarīb hünkārım irşād eylesün
- 89 Bu risālem yār-ı ġār eyle saña
Gör ne cevherler dizildi baksaña
- 90 Günde bir kerre nażar eyle oķı
Ķuş dilin ta' līm ide üç dōrt oķı
- 91 Bu risālem ķıl muşāķib zātıña
Pādişāhım göz ola mir' ātıña
- 92 İşbu gözle gözleyesin ' âlemi
Mevt iken ihyā idesin ' âlemi
- 93 Bu risālem ' âlem-i himmet⁸⁴⁵ saña
Dōrt kitābıñ ma' nāsin bundan ara

⁸⁴⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁸⁴⁵ Eserde "himmetdir" şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

- 94 Bu sözüm tut diñle hünkārım beni
Ehl-i haqqā göz kulak eyle seni
- 95 Ehl-i haqqıñ bir nişānın şor bize
Ka‘r-ı deryādan haber virsün size
- 96 **Bir naşihat biñ naşihat bir durur**
‘Ārife bir gül de virseñ çok durur
- 97 Bir ‘acāyib rāz açıldı uyğuda
Dört ola mestāne gözler uyğuda
- 98 Gül gibi gonca uyansın ‘āleme
Ya‘nī hünkārum Murād’ım ‘āleme
- 99 ‘Ādil ola belki arslanım benim
Mūra meyl ide Süleymān’ım benim
- 100 Hüdhdūd’em Belkıs’a göndersin beni
Kuş diline tercümān itsün beni
- [5a]
- 101 Ka‘r-ı deryādan haber şorsun gehī
Şubh-ı şādıklar[a] kalasun aḡī
- 102 Bir eli mağrib biri maşrıḡ ola
Kuṭb-ı zāhirdür içi bāṭın ola
- 103 Bu taşarrufdur Murād’a himmetim
Tek kabūl itse bu ‘ālī-himmetim
- 104 Vireni Haḡ’dur Hudā’dan istese
‘Adl ü dādı Kibriyā’dan istese

- 105 ‘Aqla şorsa içi taşu remz ile
 Qalbi bir kerre bulışsa remz ile
- 106 Gāh̄ce itse göz ile meşveret
 Meşveret miftāhı oldu ma‘ rifet
- 107 Fikre var ihmāl ile bitmez bu iş
 Hak diyen cāna gönül gibi qarış
- 108 Hātemiñ cinnilere oldu zebūn
 Qurda ışmarlayıcaq n’oldı koyun
- 109 Sūt kanı ra‘ nāya teklif idesin
 Et deri qaldı ne teklif idesin
- 110 Merhamet kıl bunlara Allāh içün
 Zālimi gönderme cem‘ -i māl içün
- 111 Merhamet itmez iseñ sen bunlara
 Kılıcuñ va’llāhi kesmez qoy qına
- 112 Şarq u ğarbıñ şor bize miftāhını
 Al ele evvel şerī‘ at seyfini
- 113 ‘Adl-ile şapınca gir⁸⁴⁶ her iqlāme
 Bende kıl yedi qaralı qabzaña
- 114 Bir nefes ‘adl eylese bir pādīşāh
 Dökilür tağlar qadar olsa günāh

⁸⁴⁶ Eserde “gey” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 115 Yirde gökde düşmeni yok ‘ādilūñ
Gökde yirde dostı yokdur zālīmūñ
[5b]
- 116 Cānlı cānsız ‘ādile eyler du‘ ā
Zālīme ekşer du‘ āsı bed-du‘ ā
- 117 ‘Ādilūñ ‘ömri uzandı ne sebeb
İy Murād’ım aşlını bilmek gerek
- 118 Zālīmūñ ‘ömri kışaldı ne sebeb
Bu tedārük ne ise bilmek gerek
- 119 Pādişāhım seni sevdüm söyledüm
Bir iki üç sözümü tutmağ gerek
- 120 ‘Adliñe meyl itdi göñlüm söyledüm
Bu şeker sözlerümi tutmağ gerek
- 121 Ben senūñ tahta geçelden yārinam
Dostunı düşmānını bilmek gerek
- 122 Ğayretūñ seyfin şalar dildārunam
Bu naşihat tolısın içmek gerek
- 123 Nice kez rü’yāda gördüm ben seni
Bu düşūñ ta‘bīrin itdürmek gerek
- 124 Hāk benim ‘ömrüm saña virsün şehā
Kışşamızdan hişşedār olmağ gerek
- 125 Devletiyle çok yaşatsın Kibriyā
Hilm-ile hāk işe sa‘y itmek gerek

- 126 Göñlümi Allāh içün virdüm saña
‘Adl-ile toğrı yola gitmek gerek
- 127 Al kabûl eyle bu irşādım şehā
Balı yağa ‘adl-ile katmak gerek
- 128 Dīn Süleymān’ı ne bilsün mūrını
Hüsn-i hulk-ile anı şormak gerek
- 129 Kul olan sulṭānını böyle sever
‘Āşık-ı dünyāyı terk itmek gerek
- 130 Cān olan cānānını böyle sever
Mecnūn’a Leylī’si buldurmak gerek
- [6a]
- 131 Şimdi hünkārım severler manşıbı
Manşıbı bir remz-ile şatmak gerek
- 132 N’eylesün maṭlūbı dünyā tālibi
Manşıba bunlar gibi tapmak gerek
- 133 ‘Ādile Hāk kendü ‘āşık ne beşer
Zulm iden zālamlere⁸⁴⁷ sögmek gerek
- 134 Bu şeker sözler Süleymān’ım biter
Hāk diyen dervīşi şalb itmek gerek
- 135 Ben ledün hāmmālıyam cevher yüküm
Cevherem şarrāfına şormak gerek

⁸⁴⁷ Eserde “zālimleri” şeklindedir. Mana gereği böyle yazılmıştır.

- 136 Ben şeker deryāsiyam sükker yüküm
 Hān Murād'um çāšn̄-gīr olmak gerek
- 137 Kānımı şarrāfa şorsun ' aql-ı kül
 Şeb çerāgım kalbiñe yakmak gerek
- 138 Müşteri olmaz mı hünkārım gönül
 Bu şikārı cānda şaklamak gerek
- 139 Geldi ön kapıma şehbāzım saşın
 Gāh̄ Oķmeydānı'na çıķmak gerek
- 140 Ğāh̄ Kāgıdḡāne'ye eyle sefer
 Bu hevesle gāh̄ce gezmek gerek
- 141 Belki Hıẓr'a iresin bir gün hemān
 Evliyāu'llāh kim bilmek gerek
- 142 Ehl-i ḡaķ cerrāra beñzer kim bilür
 Ḥayfını ferdālara şalmak gerek
- 143 Hāşā ben kendümi ögmem aşlā revā⁸⁴⁸
 Ḥaķķı bātıldan şehā seçmek gerek
- 144 Dervīşe bir pulca yokdur i' tibār
 'Arz şunmağa kovdurmak gerek
- 145 Ḥayfı kim diñler kime varsun faķīr
 Āh u vāh ile hemān ölmek gerek

⁸⁴⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

[6b]

146 Hâk diyen evvel kefen hâzırlasun
‘Adl ile tîz başını kesmek gerek

147 İşbu nükte sözlerimden ne murâd
Hâk diyeni kabre göndermek gerek

148 Pâdişâhım bir hilâfım var ise
Ölmeden tâbûtıma koymak gerek

149 **Ğayretiñ seyfin şalan dervîşini**
Şer‘-ile da‘ vâsını görmek gerek

150 Diñle hünkârım beni şâd olasın
Cümle ğamlardan hep âzâd olasın

151 Muştulukla gelmişem ben zâtıña
Âyñemden kıl nazâr mir ’atıña

152 Seni sulţân eyleyen Hâk’ a şıĝın
Çün seni itdi halîfe iy emîn

153 Çün ki zıllu’llâh okurlar zâtıñı
Kullarıñdan gözle gel mir ’atıñı

154 Seni yokdan var iden sulţâna gel
Aĝla yalvar zâr ile efgâna gel

155 Bûlbûlem gül yüzünü sür yirlere
Çok du‘ âlar eyle ulu pîrlere

- 156 Āhını ‘arşa direk eyle şehā
 ‘Ālemün ıslāhına eyle du‘ā
- 157 Gözlerüñi iki çeşme eylegil
 Bu du‘ā va’llāhi maḳbūl oldu bil
- 158 Hāḳḳ’a bu resme münācāt eylegil
 Kādıyu’l-hācāta biñ āh eylegil
- 159 Ya‘nī ḡāyetde düni [gün] eyle āh
 Secdede bir sâ‘at eglen gāh gāh
 [7a]
- 160 Nāz ile yalvar niyāz eyle Hāḳḳ’a⁸⁴⁹
 Gāhī istignā ile yalvar Hāḳḳ’a
- 161 Bed-du‘ālar eyleme zālimlere
 İste inşāfın Hudā’dan bunlara
- 162 Kimi el ayak saña kimi kanat
 Kātı lāzımdur bular iy ‘ālī-zāt
- 163 Bir suç ile bunları ‘azl eyleme
 Beş suç ile bunları katl eyleme
- 164 Altı suçda katli erlik olmadı
 Belki inşāfa gele sehv eyledi
- 165 Ehl-i ḥāḳḳı tā ebed ‘azl eyleme
 Manşıbın nā-ehle tebdīl eyleme

⁸⁴⁹ Eserde “Hāḳḳā” şeklindedir.

- 166 Zālîmi beş yılda bir ‘azl eyleme
Giderek ıslāh ola redd eyleme
- 167 Belki altıncı sene ‘ādîl ola
Cāhil ise belki de kāmîl ola
- 168 Re’y ü tedbîrüm şehā şor ehline
Sehv idüp nā-ehle şorma eglene
- 169 ‘Ālemüñ ıslāhına budur sebab
‘Ġayrı yokdur çāresi budur sebab
- 170 Şarḡ u ġarbı ḳabza almaḳsa murād
Manşıbı ‘azl itme tîz tîz iy Murād
- 171 Ḳātil olma meşrebüñ olsun ḥalîm
İns ü cinni zabt ide ḳalb-i selîm
- 172 Düşmen eyler dostını ehl-i ġaḳab
Ḳıl müdārā dostlıġa ola sebab
- 173 Düşmeniñ dost olalar ḥilmüñ ile
Hep muḥibbüñ olalar ‘adlūñ ile
- 174 ‘Ālemüñ ḥünkārım ıslāhı budur
‘Ālemi aç yûri miftāhı budur
- [7b]
- 175 Fîl yükün ḳarıncacuk hezm eylemez
Yûki miḳdārınca yüklet inlemez
- 176 Her sözüñ İsrāfî’e bir şûr olur
İl vilāyet tut sözüñ ma‘mûr olur

- 177 Tanışukla başa çıkdı cümle iş
Meşveretle düz olur eniş yoğuş
- 178 Ben diyenler ‘ākıbet yolda qalır
Yol ḥarāmīlik dur[ur] belde qalır
- 179 Qulağuzsuz yol bulunmaz iy Murād
Yol bulursa menzile varmaz ‘inād
- 180 Qulağuz nedir şehā şer‘-i şerīf
Uy Kitābu‘llāh’a dāyim iy şerīf
- 181 **Kendi re‘yimle ḥaber virdim⁸⁵⁰ şehā**
Taḥt-ı dilde ḥükm iden kim Muştafā
- 182 Daḥı bundan tatlu rāzım var benim
Diñle ḥünkārım niyāzım var benim
- 183 Luṭf ile şabr ile giñ ol gök gibi
Herkes⁸⁵¹ eyle teraḥḥum yir gibi
- 184 Göñli alçaq olalı yirler şehā
Ni‘met ile toptolıdur baksaña
- 185 Gördi tağlar kendüyi Qāsım gibi
Qara bulut qapladı zālīm gibi
- 186 Serv ağacı kendüyi gördi yüce
Mīvesiz qaldı olup ehl-i hevā

⁸⁵⁰ Eserde “virmişem” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

⁸⁵¹ Eserde “ḥāk-ise” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 187 Göñli alçaķ olalı her yirde bāğ
Gör üzüm şalkımların bī-bal ü yağ
- 188 Acı tuz toprağa sürdi yüzini
Her ta‘ām içre aratdı özini
- [8a]
- 189 Kendüyi ‘ālī görelden sükkere
Tuz ķadarca i‘tibār olmaz hele
- 190 Her nefāyis tuzla buldı kıymeti
Tuzı yok hayvāna itmeñ himmeti
- 191 Tuz içinde āb-ı hayvān gizlüdür
Sükker içre nice şeytān gizlüdür
- 192 Bal içinde gerçi lezzet gizlüdür
Arınuñ zehrinde miħnet gizlüdür
- 193 Tuzı Haķ acu yaratdı zāhirā
Ni‘metüñ sulţānı itdi bāţınā
- 194 Pādişāhım her işüñ bir dadı var
Tuzdağı lezzet bulunmaz ara var
- 195 Tuza teslīm oldu zehr olsa ta‘ām
Tuza muħtāc oldu sulţān u ğulām
- 196 Yüz nefāyis olsa tuzdır mürşidi
Tuzsız aş hażm olmadı tuz mürşidi
- 197 Tuz şerī‘atdır tarīķat andadır
Ma‘rifet ile haķīķat andadır

- 198 Tuz içinde gizledi Hâk remz ile
Ya‘nî cennet lezzetin bir remz ile
- 199 Sükkerin dadın görüp aldanmağıl
Tuz da lâzımdır yâbâna atmağıl
- 200 Remz ile hünkârım irşâd eyledim
Ġam kaşâvetde iken şâd eyledim
- 201 Her kelâmım hâk durur ilhâm ile
Cevherim şarrâfa şor kıymet bula
- 202 Mü‘minin ilhâmıdur veche yakîn
Bu mu‘ammâyı bilür ehl-i yakîn
- 203 Sırr-ı Hâk insân içinde gizlüdür
Nuṭṭ-ı Hâk Qur‘ân içinde gizlüdür
- [8b]
- 204 Vaḥy ider Cebrâ‘î‘e kudret dili
Muştafâ‘[ya] vaḥy ider âyet dili
- 205 Çün *muḥîṭu külli şey‘* dir ol İlâh
Kullarından ayru olmaz pâdişâh
- 206 Kul ṭonunda Ḥan Murâd‘ım gizlüdür
Hâk Te‘âlâ her gönülde gizlüdür
- 207 Hâkḳ‘ı hâzır bil saña senden yakîn
Bu durur râz-ı tarîkat iy emîn
- 208 ‘İlm-i tevḥîde hazînedür beşer
Enbiyâ miftâhını viridi ḥaber

- 209 Ümmetin her biri irşād eyledi
‘ Ākıbet ıamudan āzād eyledi
- 210 Ȳangı ümmet enbiyāya uymadı
Kendüyi ıamuya lāyık eyledi
- 211 Ȳangı ümmet enbiyāya oldu yār
Dü-cihānda oldu anlar berıudār
- 212 Ümmet-i Aımed n’içün ‘ ālı durur
Dört kitābuñ ma‘ nāsi ĥālī durur
- 213 Bunlaruñ meddāııdur ol Bī-zevāl
Bunlaruñ bedrine ‘ aıı olmaz hilāl
- 214 Bunlar oldılar ĥavāııı-ı evliyā
Bunları sevdi anuñ-çün evliyā
- 215 Bunlar oldılar ĥaıııat bülbüli
Bunlar oldu cennetüñ ġonca ġülü
- 216 Bunlar oldu lā-mekāna ıayy iden
Bunlar oldu bī-niıāna ‘ azm iden
- 217 Bunlar oldu ‘ arıa cevılān eyleyen
Bunlar oldu cismini cān eyleyen
- 218 Cümle ümmet zerredir bunlar ġüneı
Enbiyā māıı ise Aımed’ dir ġüneı
- [9a]
- 219 Pādııāha ġöre oldu ıulları
Oldı üstāda ġöre řākirdleri

- 220 Ḥamdü li'llāh ümmetiyüz Aḥmed'ün
 Şükrin it ḥünkārımız bu ni' metiñ
- 221 Şükr ile ni' met ziyād oldı şehā
 Şabr ile buldı ne buldı Muştafā
- 222 Şabr-ile tut yaprağı atlās olur
 Bī-şabır olan gönülde yas olur
- 223 Koruğı şabr-ile ḥelvā itdi Ḥaḳ
 Kaṭreyi şabr itse deryā itdi Ḥaḳ
- 224 Şabr-ile şāh-zādeler tahta geçer
 Ehl-i zulmet şabr-ile nūra geçer
- 225 Şabr-ile āb-ı hayāta irdiler
 Ümmāler şabr-ile 'ālim oldılar
- 226 Şabr-ile açıldı her müşkil kapu
 Cümleñ miftāhı şabr oldı kamu
- 227 Genc ararsañ şabrı bul evvel şehā
 Şabrı buldı enbiyā vü evliyā'
- 228 Bī-şabır maḳşūda irmez 'āḳıbet
 Cümle çig şabr ile pişti 'āḳıbet
- 229 Bī-şabır ādem ḳalur çiglik ile
 Aşına aḡu ḳatar tizlik ile
- 230 Gerçi şabruñ acusı var tuz gibi
 Aş içinde sükker olur tuz gibi

- 231 İsm-i A‘zam şabr içinde gizlüdür
Luṭfı Hakk’uñ kahr içinde gizlüdür

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 232 İsm-i A‘zam bir du‘âdur rûhuma bir Fâtiha
Kim hediye gönderürse hatm ola imân-ıla

[9b]

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 233 Yine bir ma‘nî göründi gözüme
Ya‘nî ilhâm oldu Hak’dan sözüme

- 234 Ma‘nî deryâyı temevvüc eyledi
Kaṭremi vâşillara gark eyledi

- 235 Bir ‘aceb devre irişdi yıldızum
Han Murâd’ın devletinde doğmuşum

- 236 Âl-i ‘Osmân’a nazar çokdan idi
Ol nazar evvel ‘aceb kimden idi

- 237 Hacı Bektaş-ı Velî’den bu nazar
Şimdi tekrâr eylediler yek nazar

- 238 Anlaruñ himmetleri hâzır turur
Dîn-i İslâm üstine nâzır turur

- 239 Evliyâlar cümlesi birlikdedür
Han Murâd’a cümlesi himmetdedür

- 240 Himmetin pîrim ziyâde eyledi
Sırrı İslâmbol içini kapladı

- 241 Ya neden ma‘lûm anuñ himmetleri
Biñ delîl ola vü kûl hücetleri
- 242 Yürimez ta[‘]n eylemek irşâdını
Buldı Şîrîn tâlîbi Ferhâd’ını
- 243 Ğavṣ-ı a‘zam Kâdirî’dür pîrümüz
Hâzret-i aḳṭâba mürşid pîrümüz
- 244 Hem ricâlü’l-ğayb anuñ hâdimleri
Hep ricâlu’llâh anuñ tâlîbleri
- 245 Yirde gökde yok durur bir münkiri
Hâşş u âmîñ añaadır teslimleri
- 246 Evliyâ sultânıdur ceddi Rasûl
Dîvler oldı dîn sultânına kûl
- 247 Hâteminüñ her talıdur bir kılıç
Seyf-i bâtındur görünmez bir kılıç
- [10a]
- 248 Şarḳa ğarba seyfini şalmaḳdadur
Ḳande münkir var bula çekmekdedür
- 249 Şeyḫ İsmâ‘îl vekîlidür anuñ
Her mürîdi ehl-i Ḥaḳ oldı anuñ
- 250 Gelse bey‘ at eylese münkir nûr olur⁸⁵²
Aña teslim olmadan kâmil olur

⁸⁵² Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 251 Belki teslîmi anuñ şıdkı yiter
Hîç huzûrun bekleme şıdkuñ yiter
- 252 Şeyhe gâyetde yakîn olma şaķın
Ya bilürken yıkılursın ne yakîn
- 253 Tâ meger deryâ ola bulanmaya
Nefs-i zâlim belki de kıatlanmaya
- 254 Saña ‘aybıñ gösterür şeyhüñ olan
Şeyhinüñ ‘aybı şanursuñ iy cüvân
- 255 Bu naşihatdür huzûr dervîşine
Hakķ-ıla ide nazar her işine
- 256 Kuṭb-ı aķtâb-ı cihân bil şeyhiñi
Hak’ dan ayru yirde bilme şeyhiñi
- 257 Münkir iş görseñ şaķın imân getür
Belki ‘aybuñ gösterür imân getür
- 258 Kanğı tâlib şeyhi kalbinde seve
Varlığını şeyhiniñ cezḃ eyleye
- 259 Ululara gerçi hizmet de gerek
Bir nefes şıdk oldu irşâda emek
- 260 Şıdk-ıla irdi irenler menzile
Hızr olursa belki şeyhiñ kim bile
- 261 ‘Aybıña bak kıande görseñ ‘aybı sen
Âyineñde girü sensin görinen

- 262 Gösteren gören gözinde noktadır
Bir kılı kırk yar yollar incedir
[10b]
- 263 Āyāneñ maḥbūb ise maḥbūba baḳ
Āyāneñ çirkīn ise ‘ aksine baḳ
- 264 Nūra zūlmet āyāne olmaz n’içün
Nūra nūrdır görinen anuñ içün
- 265 Nūr u zūlmet iki zıddur her biri
Biri görse biri görmez dil-beri
- 266 Gözi a‘ mānuñ nedir āyīnesi
Girü bir a‘ māyı görmek pīşesi
- 267 Bu kadar sözi uzatmaḳdan murād
Çün ki vāşıl oldu maḳşūda Murād
- 268 İç ü taşın bundadır irşādı hep
Şāh ile ḳullarınun irşādı hep
- 269 Cān dimāḡı lezzetinden alsa dad
İns ü cin irşād olaydı iy Murād
- 270 Sükkeri olsa nefāyis dürlü dād
Cümleden tatlusı tuz tatsa Murād
- 271 Ber-murād oldum Murād’a ber-murād
‘ Adl ü dād oldum Murād’a ‘ adl ü dād
- 272 Çāşn-ḡir oldum Murād’a ḳanı dad
Ni‘ metine ben tuzum ḳatıldı dad

- 273 Dadı dada katmışam zehr oldu dad
Dadumuz her dada dad oldu ne dad

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 274 Bu risâle târîhidür biñ otuz altı tamām
Hem Şafer‘de oldu taḥrîr rûz-ı Kâsım‘da tamām

- 275 Yâ İlâhî Ḥan Murād‘a yardım eyle her zamân
Ḳuvvetin artdur vekîlündür seniñ iy Müste‘ân

- 276 Çün ḥalîfeñdür ḥaṭâlardan vücûdın şaklağıl
‘Āḳıbet yâ Rabbenâ imân ile ḥatm eylegil

[11a]

- 277 Pâdişâhım diñle bir ṭatlı naşîḥat ideyim
‘Aşḳ diliyle cümle ‘âlem ‘ilmini keşf ideyim

- 278 Bir ‘aceb lezzetli himmet var Süleymân‘ım işit
Yüzüñi Allâh‘a dönder var aña göre iş it

- 279 Ḥaḳ seni ḳullarınuñ üstine ḥâkim eyledi
Göz gibi gözsın cihâna gözle nâzır eyledi

- 280 Ayda bir kerre ayaḳ dīvânın eyle gâh̄ce
Meşveret sünnet durur ehliyle söyleş gâh̄ce

- 281 Bul Pâşâ gibi bir ehl-i ḥaḳ kâmil vezîr
Bulmaz-ısañ gâh̄‘ ayyâr gâh̄ şâh ol gâh vezîr

- 282 Cümle ‘âlem uyadıysa pâdişâhım sen uyan
Rûḥ-ı ‘âlemsin gözet cism-i şerîfiñ her zamân

- 283 Ne tūrursın yūri şehbāzım şikārīndır cihān
Evliyālar cümle kılkānuñdır iy şāhib-kırān
- 284 Bir eliñe al kitābı bir elüñe al kılıç
Kızılelma tahtıñ ola belki belki ir ü giç
- 285 Hāḡ Rasūl'ı Muştafā'ya kıl teveccüh her nazar
Yūri meydān avuñ oldu ḡap topuñdur baḡr ü ber
- 286 Pādişāhım şartı vardır 'adl ü dāda kıl sülūk
Rūz u şeb şer' -i şerīf olsun derūnuñda sülūk
- 287 Ben seni ceddüñ gibi 'ālemde bir olsun direm
Huṭbe bir ḡalsun cihānda sikke bir ḡalsun direm
- 288 Ḳaçma mūruñ himmetinden iy Süleymān'ım benim
Şīr-i ner ol aç cihānı gökde arslanım benim
- 289 Cūşa gel iy baḡr-i 'ummān Ḥan Murād'ım ḡandesin
Zulmeti maḡv eyle iy şems-i cihānım ḡandesin
- 290 Nūr ile tıldur cihānı āb-ı ḡayvānım iriş
Ḥıẓr'a muḡtāc oldu 'ālem māh-ı tābānım iriş
- 291 Dīn libāsıyla cihānı ḡil'at eyle gey şehā
'Ādilūñ ṭabl-şadāsıyla tola 'arz u semā
- [11b]
- 292 Şāh-ı zıllu'llāh oḡırlar sāye şal ḡullarıña
Gel toḡ iy māh-ı Şafer bedr ay olup ḡullarıña
- 293 Burcuña sırr-ı Muḡammed toḡmaḡ ister gözüñ aç
Geldi irşādıñ zamānı Ḥan Murād'ım gözüñ aç

- 294 Ben degülven söyleyen söyletdiren şâh-ı rusûl
Söyle şiddikim didi rü'ya'da ol şâh-ı rusûl
- 295 Bülbül oldum gül cemâlin göre ki feryâdı gör
Tercümân oldum habîbe feyz olan irşâdı gör
- 296 Müjde var mı pâdişâhım bu beşâret çokçadır
Bu düşün ta' bîri hünkârım açılmaz goncadır
- 297 'Ârife bir gül yiter üç dane gül şundum saña
Şâh-ı kevneynüñ қоhusın almadıñsa қоhsaña
- 298 Dört olunca bu gülüm cânım⁸⁵³ dimâğıña irer
Dört kitâbıñ 'ilm-i esrârı derûnıña girer
- 299 Giderek aşlın bulasın fer'ine ne ihtiyâc
Giderek deryâ olasın kaçreye ne ihtiyâc
- 300 Zerreyle itme tenezzül şemsi iste iy Murâd
Şâh-ı kevneyn ile olgıl âşinâ hanım Murâd
- 301 Ben seni ol pâdişâha vâşıl itmek isterim
Sen şehâ avıñ ararsın ben şikârıñ ilterim
- 302 Ben şehâ şehbâz vücûdum kapdı dilsiz avıñı
Hoca dilsiz anlamaz şorma nedür bu avıñı
- 303 Bir hakîm-ı şâdıka sor ne dimiş Loqmân'ı gör
İnce fikr ile nazâr kıl söyleden sultânı gör

⁸⁵³ Eserde bu kelimedden sonra "anıñ" kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 304 İşbu dil et pāresini döndüren kimdir şehā
Emr-i Hāk birle yürür hayvān u ādem baksaña
- 305 Hāmdü li'llāh işbu hizmetde bulundı iy habīb
İşbu hizmetmiş bize *naḥnu ḳasemnā* dan naşīb
- 306 Gerçi güstāḥānedir ba' zı sözümde ma' nī var
' Aybı ma' zūruñ olursa işbu cengüñ kānı var
[12a]
- 307 Pādişāhım ḳanğı cevherden dilerseñ alagör
Tütiyādır cān gözine şeb-çerāğın alagör
- 308 İy gönül şarrāf iseñ kıymet nedir bu cevhere
Bir mu' abbir bulagör ğavvāş ola bu sırlara
- 309 Kıymetin bilmek dilerseñ şor bilen 'āriflere
Kıymeti şādık 'amel mi şoralım 'ālimlere
- 310 Hāzret-i Yahyā Efendi işbu kāna ḥaznedār
Dīn-i İslām' ın atası anası ol⁸⁵⁴ ihtiyār
- 311 Şeyḫ 'Abdu'l-kādir-i Gilānī' nūñ feyzi şehā
İste ta' birin meşāyīḫdan 'ayān ola şehā
- 312 İşbu telḥīsim görürseñ yeñi ḫil' at geyesin
Okudukça her bahırde bir 'acāyib göresin
- 313 Her satırda şād olasın diñle ḫünkārım beni
Gül gibi ḫandān olasın diñle arslanım beni

⁸⁵⁴ Eserde “ola” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

- 314 İşbu üç dane kaşide oldı vardı zātıña
Gāhī eglence iderseñ göz ola mir'ātıña
- 315 İşbu gözle on sekiz biñ 'ālemi seyr idesin
İçi taşı kabzuña alma kadarca alasın
- 316 Tut sözüm şehbāz olasın gel bu himmet seyfin al
Zü'l-fiķār' uñ şal uzansun şarkā ğarba tırma şal
- 317 İşbu himmet evliyānıñdır benim bilme şehā
Gel kabūl eyle bu himmet kılıcın şal her yaña
- 318 Ol nebiyyü's-seyfe yüz tut dīn kılıcın al ele
Kabzası anıñ şeri' at ne durursuñ al ele
- 319 Yok eger ihmāl idersen kim gözetsin 'ālemi
Bu naşihatden alursañ geldi fetħiñ 'ālemi
- 320 Bul vezīr-i şādıkı ol taşrasını gözlesün
Bir vezirüñ ola sırran ol içüni gözlesün
- [12b]
- 321 El ayak ola birisi zāhiriñi gözleyen
Göz kulaķ ola birisi bātınuñı gözleyen
- 322 Böyle bul iki veziri yār ola bātın nihān
Dīn yolında başların top eyleyeler bezl-i cān
- 323 Re'y ü tedbiri budur bu 'ālemün işlāhına
Vā' iz ü nāşıhlara şorğıl bunuñ işlahı ne
- 324 Gāhīce 'ālimleri cem' eyle şor müşkil nedir
Müşkilüñ hal ola cümle şormağa müşkil nedir

- 325 Müşkilüñ varsa daḥı şor ben vekilem kim[ler]üñ
Vā' iz ü nāşılılarıñ Ḥaḳ Ḥaḳ diyen 'ālimlerüñ
- 326 Zāhirā ben söylerem bāṭın dilümdür ğayr-ı ḥāl
Ḥāşā ben sen yok arada söyleyen ol Bī-zevāl
- 327 Ben bu rāzı bir degil [bin] nice yirde söyledim
'Ārife bir gül yiter ḥünkārıma çok söyledim
- 328 Pādişāhım mektebe evlād virirler zāhirā
Bir iki üç dört sebaḳla 'ālim olmaz bāṭınā
- 329 Evvelā başlar elifden yāya dek zaḥmet çeker
Ebcede vāşıl olunca ḥocası ğayret çeker
- 330 Hıceyi ta' līm idince 'Amme'yi ezber ider
Yāsā' e varmazdan evvel ḥocasın ezber ider
- 331 Muşḥaf'ı tekmil idince ḳalfa olur herkese
Giderek tefsire başlar ma' nī virir herkese
- 332 Tefsāri tekmil idince yedi bāṭnın fikr ider
Yetmiş dek virür ma' nā yüzerek ta' bīr ider⁸⁵⁵
- 333 Biñe geçdikde geçer tayy ile yetmiş biñ ḥicāb
Her hicābıñ arasında zāhir olur dört kitāb
- 334 Dört kitābı ezber eyler lā-mekāndan içeri
Ma' nī deryāsın görür cān-ı cihāndan içeri

⁸⁵⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 335 Bî-niṣān ṣaḥrāsına cānsız bu kez seyyāḥ olur
Ol cihāndan öte ẓudret genc̣ne miftāḥ olur
[13a]
- 336 İşbu miftāḥı bu kez Aḥmed dilinden fāṣ ider
Muṣṭafā'nıñ izz-i pākiyle cihāna fāṣ ider
- 337 İşbu miftāḥa eger 'āşık ise Sulṭān Murād
Şarḫ u ġarbı açā belki bu ana ḥod 'adl ü dād
- 338 Bir kilīd var bu cihānda şarḫ u ġarb içindedir
Ol kilīdi kimse açmaz yā kimüñ elindedir
- 339 Kimdedir anuñ tılısmı 'ādilüñ ḳabzındadır
Pādişāhım zabtı ḳande gözleriñ içindedir
- 340 Bu kilīd ceddiñ Süleymān'a açıldı remz ile
Kimdedir miftāḥı ḥālā gir ḥazīneñde ara
- 341 Ben seni ancaḳ uyandıрмаḳ murādım iy Murād
Ol kilīdi ḳande bilme sendedir ḥanım Murād
- 342 Dervāşüñ varlığı yok yokda ne var girü yok⁸⁵⁶
Cümle varlık sende mevcūd bizde yokdur az u çok
- 343 Bir emānetdir ulaşırdım naşīḥat eyledim
Bāḳī fermān pādişāhındur ḥaḳīḳat söyledim
- 344 Söyleden kim oldu ma' lūmuñ günden 'āyān⁸⁵⁷
Ders iden sulṭānıma her yüzden oldu tercümān

⁸⁵⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁸⁵⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 345 Ümmetimi altı yüzden eyle terbiyye didi
Ol mübârek nuṭṭkını nuṭṭkumda zâhir eyledi
- 346 Cümle ‘ âlem gözüm oldu cümle gözden söyledim
Cümle ‘ âlem dilim oldu cümle dilden söyledim
- 347 Cümle ‘ âlem yârim oldu her gönülden söyledim
Lâ diyen ağıyarım oldu haḫḫı işbât eyledim
- 348 Cümle ‘ âlem fikrim oldu her cihetden söyledüm
Cümle ‘ âlem diñler oldu her kulaḫdan söyledüm
- 349 Cümle ‘ âlem düşmen ise Haḫ baña dostum yiter
Cümle ‘ âlem dostum olsa düşmenimden bî-ḫaber
[13b]
- 350 Düşmenim öz kendi nefsim cümle ‘ âlem dost baña
Dostum oldu kendü nefsim ins ü cin düşmen baña
- 351 Secde-i şükr eyle her aḫvâli i‘ lâm eyledim
Haḫ Rasûl’ üñ emridür emrini birbir söyledim
- 352 Hücceci bizde degil ḫünkârımuñ ḫabzındadır
Himmeti pîrüm vücûduñ şehrinüñ içindedür
- 353 Gâhîce gâhî ḫaşıdeñ yazmağa emr itdiler
İşbu miskîni şehâ irşâdıña emr itdiler
- 354 Ğaflet itme ḫan Murâd’ ım haḫ sözüm tut gâhîce
Hep elifden yâya dek bu ‘ âlemi şor gâhîce
- 355 ‘ Ârif-bi’ llâh olasin muşḫafı ḫatm idicek
İḫtiyâc olmayasın üstâdıña ḫatm idicek

- 356 Pādişāhım ğam yime yardımcı Hāḡ'dır zātıñā
Evliyālar geldi yardım kıl naẓar mir'atıñā
- 357 Hızr'a minnet eyleme 'ādil olursun iy Murād
Ḳuṭb-ı aḡṭāba teveccüh oldu ekser 'adl ü dād
- 358 Yediler üçler kırık yetmiş erce kuvvetiñ
Gizli emānet sende mevcūd 'ālī eyle himmetiñ⁸⁵⁸
- 359 Evliyā cem' iyyetinden kuvvet iste ḡazretiñ
Eşrefoğlu Hācı Bayram'dan da iste himmetiñ
- 360 Himmet iste evliyāñiñ cümlesinden iy ḡabīb
Nice biñ derdiñ 'ilācına bu erlerdir ṭabīb
- 361 Seyyidim Aḡmed Bedevī'den himmet iste her zamān⁸⁵⁹
Evliyāñiñ kümmelidir ola yadumciñ hemān
- 362 Kıl teveccüh Şeyḡ Muḡyiddīn'e himmet eylesün
Monla Hünkār'ı unutma āl-i himmet eylesün
- 363 Hācı Bektaş-ı Velī'den Şarı Şaltık'dan bile
Himmet iste her birinde Ḳarac Aḡmed'den bile
- 364 İste hem Ümmī Sinān'dan İbn-i Kātib'den bile
İste hem Ümmī Kemāl'den cümle abdāldan bile
- [14a]
- 365 Büdelādan iste himmet hep ricālū'l-ġayb-ıla
Şeyḡ Yaḡyā'nuñ şehā himmetlerin 'ālī dile

⁸⁵⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁸⁵⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 366 Bursa'da yatan Emīr Sulṭān'a⁸⁶⁰ yüz tūt şıdķ-ıla
Tırsalı ' Abdu'r-raḥīm'e gāhī yüz tūt ' aşķ-ıla
- 367 Her biri kūtḃ oldılar ' aşrında bunlar iy Murād
Bunlar ölmezler dirilerdür velīler iy Murād
- 368 Fānī dünyādan beķā milkine rıḥlet itdiler
Himmeti dünyāda ḥāzır gerçi rıḥlet itdiler
- 369 Baba Ca' fer Ḥāzret-i Eyyūb ile erdir ' aẓīm
Bunları eyle ziyāret borcu kırtar iy kerīm
- 370 Hem ziyāret eylegil Sünbül Efendi türbesin
Gāhīce ' Āşık Pāşā ' nıñ kıl ziyāret türbesin
- 371 Gāhīce Yahyā Efendi'dir Beşiktaş'ı tolaş
Biñ gönül atına taşra çıkmadan bir bir tolaş
- 372 Kālb ile eyle ziyāret zāhirüñ varmış gibi
Bāṭinen eyle ziyāret zāhirüñ görmüş gibi
- 373 Yūnūs Emre'm ulu erdir hem bile Ġāyib Baba
Cümlesi birlikdedir ayrı degil Şāmut⁸⁶¹ Baba
- 374 Şeyḫ Ḥūsām'la bile Baḥrī Efendi cümlesi
Hem Ḥorosān pīrleri hem bile Rūm abdālları
- 375 Bunlara ayrıķ yakīn olmaz şehā zāhir nihān
Bir ağacın mīvesidir tal budaķ oldu hemān

⁸⁶⁰ Eserde "Esīr Sulṭān" şeklindedir.

⁸⁶¹ Eserde "Şāmit" şeklindedir.

- 376 Pādişāhım her birinden de al iste himmeti
Hak Te‘ālā düşmeniñ üstine virsin fırsatı
- 377 Hak Te‘ālā’nuñ bu erlerdir katı maqbülleri
Toğıp vaqtinde unutma andadır hep sırları
- 378 Hem Hüsām derviş ile sâ’ir erenler cümlesi
Hem bile Derviş Muhammed içi taş cümlesi
- 379 Hem Semerkandî Buḥārā pīrlerin yād eylegil
Mısr ile Şām evliyāsın sehv ile unutmağıl
[14b]
- 380 Hem Cezâyir’le Tunūs’da çok velīler var durur
Cümleden Bağdād içinde evliyālar çok durur
- 381 Şāh‘ Abbās Habeşī’ye yardımı yok anları
Dīn-i İslām [a] durur himmetleri hep bunlarıñ
- 382 Sā‘ati var pādişāhım hikmeti var Tañrı’nuñ
Ġam yime Bağdād’uña gör kudreti var Tañrı’nuñ
- 383 Ol Ebā Bekr ‘Ömer Osmān u ‘Alī hürmetine
Fethine vardır ümīdüm katlanur sâ‘atine
- 384 **Kādıyu’l-hācāta yalvar iste hācātıñ şehā**
Şarḫı vardır şıdk-ıla eyle münācātıñ Hak’a
- 385 Yatma ḥünkārım şehirlerde du‘ā eyle Hak’a
Ol du‘ā ‘arşa deyin gider⁸⁶² niyāz eyle Hak’a

⁸⁶² Eserde bu kelimedden sonra “nāz” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 386 Bir du‘ā üze mu‘allağdur bu gökler iy Murād
Şıdķ-ıla Hāķ Hāķ diyen va‘llāhi qalmaz nā-murād
- 387 İki üç sâ‘at uyuma evvelinde gīceniñ
İki üç sâ‘at uyuma āhirinde gīcenüñ
- 388 Yā İlāhī vir baña maqşūdumı di secde kııl
Gül yüzüñ sür yirlere rūhānī kuvvet istegil
- 389 Al getür ihlāş-ıla eṭrāfiña eyle nazar
Bir du‘ā ıslāh ider ‘ālem yıķılsa ser-te-ser
- 390 Gerçi ıslāh üzredir her yir taqayyüd üze ol
Allāh Allāh di Kitābu‘llāh’a şer‘a teslām ol
- 391 **Şeyḫ ‘Abdu‘l-kādir-i Gīlānī’den himmet dile**
Evliyānıñ cümlesinden yardım iste Hāķķ-ıla
- 392 Dervīşānıñ kuvveti yok var ise vardır du‘ā
Seyf anı kesdi şehā seyfi kesen şādıķ du‘a
[15a]
- 393 ‘Adle niyyāt ile va‘llāhi du‘āñ maqḃul olur
‘Adle niyyet itmeseñ ḥāşā du‘āñ maqḃul olur
- 394 Ehl-i ḥāķķıñ seyfi yokdur ṭoğrı sözdür var-ısa
Egri ok varmaz nişāna sevme terk it yār-ısa
- 395 Şıdķ-ıla irdi irenler menzile oklar gibi
Şūrete aldanma ḥünkārım gönül ‘ayyār ise

- 396 Pādişāhım sîret ehli senden gizlüdür
Zâhir ehli zâhir oldı ehl-i bâtın gizlüdür
- 397 Hâk ‘ adâlet balını ağızına çalsa bir sehel
Hâkķı bâtıldan seçeydiñ gözde mü ’min gizlüdür
- 398 ‘ Āşık ol şer‘ -i şerîfe Muştafâ yârîñ ola
Şer‘ a kânûnuñ uyarsa işlemek kârîñ ola
- 399 Olmağıl kendü biliñle ħorlama ‘ âlimleri
Vâ‘ ız u nâşıhlara şor her ne yok varîñ ola
- 400 Ne kadar varsa meşâyıĥ [hiç]biri ĥâlî degül
Cümlesinüñ al du‘ âsın ekşeri ĥâlî degül
- 401 Ne görürlerse kitâb içinde söylerler anı
Emr ü nehyi bildürürler açduğı ĥâlî degül
- 402 Bir nefes virmez meşâyıĥ Hâk ne kadar icrâ ider⁸⁶³
Mürde-diller varsa her birini iĥyâ ider
- 403 Kürsîlerde güllere efğân ider bülbülleri
Ėatreler meclisde⁸⁶⁴ olsa cümleten deryâ ider
- 404 Elllerinde seyfi yokdur Hâk diyen ‘ âlimleriñ
Seyfi Ėur’ân ile tefsîrdir hemân ‘ âdilleriñ
- 405 Bunlaruñ ĥâk sözine teslîm olan kâmil olur
Çigini Hâk Hâk dimekle pişürür câhilleriñ

⁸⁶³ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁸⁶⁴ Eserde “meclisinde” şeklindedir. Vezin gereğı böyle yazılmıştır.

- 406 Her meşâyıḡ bir direkdir kürsâde yirden göke
Nuṭṭ-ı pâki zulmeti nûr itmek ister baksaña
- 407 Şıdḡ-ı pâkindir bu meydân isteyen irşâd olur
Gelse münkir meclisine ol hidâyetdir aña
[15b]
- 408 Hâḡ Te‘âlâ’dan hidâyet ḡulına ‘âlim yiter
Hâḡ nazar itse cihâna gerçi bir ‘âdil yiter
- 409 Arḡa yardım olmak ister ehl-i ḡaḡḡa iy Murâd
Şarḡ u ḡarḡı yıḡmaḡa va’llâhi bir ḡâlim yiter
- 410 ‘Âlemiñ miftâḡı bir ‘âdil elinde gizlûdür
Kilâdüñ açmak dilerseñ dîn yolunda gizlûdür
- 411 Ol kilid ‘Oḡmân’a Orḡân’a açıldı remz ile
Ol kilid şimdi mu‘allaḡ sen emîre gizlûdür
- 412 Pâdişâhım ol kilidi açmak isterseñ hemân
Ara miftâḡın ḡazîneñde ne şandıkda nihân
- 413 Aramakla bulamazsıñ bul tevârîḡ gencini
Ced-be-ced gör n’eşlemişler oḡı iy şâh-ı cihân
- 414 Avda ḡuşda ḡâhḡe av eyle ceddiñ avını
Ḳap şikârıñ gelse şehbâzım tevârîḡ remzini
- 415 Gir ḡöñül taḡtında dīvân eyle ṡanıḡ aḡlıña
‘Aḡl-ı pâkiñden vezirüñ şor taşarruf seyrini
- 416 Rûḡ ile ‘aḡlıñ bir olsun açma nefse sırrıñı
Nâr ile penbe sevişmez ḡatma nâra nûruñı

- 417 Bir ھاķıme ŗor bu remzi ‘aķl u ķalbiñ ol ھاķım
Tāciña ŗor kimse yoķsa kendi ŗādık fikriñi
- 418 Hāsteniñ nedir ‘ilācı gir ıabı‘ atda ara
Neye māyilse gōñül maħbūbı vuŗlatda ara
- 419 Ŗırān‘e ‘āŗıķ iseñ Ferhād olagör evvelā
ıağda ıaŗda bilme Hızır‘ı gir ŗerı‘ atda ara
- 420 ‘Āŗıķ olmazsañ ŗehā gel bārı yelten gāhıce
Güle ‘āŗıķsañ⁸⁶⁵ diken zaħmına ķatlan gāhıce
- 421 Bala ‘āŗıķsañ girmek muħāl
Sevdügüñ Bağdād ise ihmāle muħāl⁸⁶⁶
- 422 Sükkere ‘āŗıķ iseñ tūtı dilinden al ħaber
Leylı‘ye ‘āŗıķ iseñ Mecnūn‘ına ŗor muħtaŗar
- [16a]
- 423 ‘Āŗıķ olmazdan muķaddem ŗonuñı fıkr eylegil
Delüden uŗlu ħaber bu ‘ārife bir gül yiter
- 424 İy Süleymān‘ım eger Belķıs‘a ‘āŗıķsa gōñül
Hüdhüd‘üñ mūrıñ gerekdir ħār elinde iŗbu gül
- 425 Hārı elbetde ķabül itmek gerek gül isteyen
Hār-ıla gonca yaraŗuķ ıal budaķdır ‘aķl-ı kül
- 426 Ŗabr-ıla ir murāda gel giñ ol deryā gibi⁸⁶⁷
Her ķoruķ ekŗi iken ŗabr eyledi ħelvā gibi

⁸⁶⁵ Eserde “ ‘āŗıķsıñ ” ŗeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiŗtir.

⁸⁶⁶ Bu beyit vezne uymamaktadır.

⁸⁶⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır

- 427 Şabruñı tut yaprağıñ atlās ider ol Yaradan
Şabr iden Eyyūb gibi şıḥḥat geyer zībā gibi
- 428 ‘İbret ile her neye baksañ şehā irşadı var
Cümle Şirīn olmuş ‘ālem hep birer Ferhād’ı var
- 429 Her biri bir güle ‘āşık ḥār elinden inlemez
Güne-güne bülbülün her gülde bir feryadı var
- 430 Ḥālī bir yir yok Süleymān’ım nazar kıl gāh̄ce
Nūr-ı Ḥaḡ her yirde mevcūd çık nefesden [gāh̄ce]
- 431 Bu sefer cān iḡlāmıdır ten bu rāzı añlamaz
Nefsiñi şaḡla ḡafesde rūḡuñā çık gāh̄ce
- 432 ‘Aḡlıñı rūḡa buluşdır meşveret itsün bile
ḡalbiñi cem’ it üçünci re’y ü tedbīrin bile
- 433 Muṡma’inne nefsiñi dördünci yār eyle şehā
Gāh̄ şeyḡ ol gāh̄ dervīş gāh̄ şāḡ ol remz ile
- 434 Şāfīḡalb ile şehā şāfiyye deryāsına düş
Sen de deryā olasın rūḡānī ḡavvāsına düş
- 435 Bin ḡöñül atına ṡayy ola bu kez kevn ü mekān
Şor taşarruf menzilin rūḡānī ḡavvāsına düş
- 436 Añlamazsañ işbu rāzı şor şehā ‘ālimlere
Bu risāle ḡaç baḡirse şor yüzen baḡrīlere
- 437 Var ḡöñül ḡavvāsına şor işbu deryādan kenār
Şormaḡıl ḡa’rını zinhār boḡulan ḡāfillere

[16b]

- 438 Cān diyen yolda qalur bī-cāna şor cān ‘ilmini
Başını top eyleyenler bildi meydān ‘ilmini
- 439 Oqumaq yazmaq ile kimse bu ‘ilmi bilmedi
Aç şusız buldı bulanlar baṭn-ı Qur’ān ilmini
- 440 Ehline dırem bu⁸⁶⁸ dil nā-ehle ḥāşā yok sözüm
Lā-mekān şehbāzı çoḡdur ġayrıya yok [yok sözüm]
- 441 Gün gibi zāhir durur benim bu söz ḥāşā degil
Bir nazardır Muştafā’ dan söyleden az çok sözüm
- 442 İy oğul bir kez didi var ḥaḡḡı söylet ümmete
Ol nefesdir baḡrimi cūş itdüren bu himmete
- 443 Ol ḥaḡiḡat baḡrine ġavvāş olaldan zātımız
Ol Gül’ün meddāḡı oldum bülbul oldum ḥazrete
- 444 Bir elif bilmez gezer ümmī iken ol pādişāh
Bir nazarda itdi ‘ālim cehlimi bedr itdi māh
- 445 Muştafā’ dır öğdügüm ḥāşā kimem ben kim olam
Ümmetime yüri ağızımdan ḡaber vir di[di] şāh
- 446 Bilmedi kim ‘ilmi şoñra cümle ilhām itdi Ḥaḡ
Keşfimiz qala muṭābıḡ cümle ilhām itdi Ḥaḡ
- 447 Himmete endāze olmaz gel yıḡup yapmağı qo
Virgi Ḥaḡḡ’ındur nemiz var luṭfin ilhām itdi Ḥaḡ

⁸⁶⁸ Eserde “işbu” seklindedir. Vezin gereğı böyle yazılmıştır.

- 448 Bu risāle dört kitāb içinde bir nokṭa kadar
Cümle ‘ālem ‘ilmi ol nokṭa içinde ser-te-ser
- 449 Her mü ’ellif dört kitābın nokṭasın virdi ḥaber
Ötesin Ḥaḳ’dır bilen keşf itmedi ḥayru’l-beşer
- 450 Muştafā’nın izn-i pākiyle bu deñlü oldu fāş
Ehl-i ḥaḳ aṅlar bu rāzı eylemez bâṭıl şavaş
- 451 Cümlemüze Ḥaḳ hidāyet eyleye yakın ırak
İşbu Mecnūn’ı gören nā-maḥrem itmez belki taş
- 452 Ḥamdü li’llāh ḥatm olundu hep elifden yāya dek
Hicemiz ebced iken hevvez irişdi hūya dek
- [17a]
- 453 Dāl-ı devlet pādişāhı mīmiñ itdi meşveret
İki şaḳ oldu kalem dīn ḡayretinden ḥāya dek
- 454 Mīm Muḥammed’dir eḥad Aḥmed vekīlidür Murād
Ḥā maḥabbet dālını sev diñle ‘adl ü dād⁸⁶⁹
- 455 Bir elif oldu direk vaḥdet sarāyına şehā
Ol elif sırr-ı Muḥammed İsm-i A‘zam ol Murād

Ḳaşıde-i Diger

Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün

- 456 Pādişāhım gel derūnı diñle arslanım beni
Gelmedim illā beşāret eyle iy şāhib-ḳırān

⁸⁶⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 457 Hāmdü li' llāh sāyenizde güldi 'ālem gül gibi
Devlet ile çok yaşatsın sizi Rabb-i Müste'ān
- 458 İy Süleymān'ım nedir mūruñ za'ife kııl nazar
Manṭıku' t-tayr ola ma' lūm-ı şerīfñ bī-gümān
- 459 'Āleminñ aḥvālını i' lāma geldim ser-te-ser
Dīve ḥukm itdi n' içün ceddūñ Süleymān-ı zamān
- 460 İşiñe kendü muḳayyeddi şehā leyl ü nehār
Gör tevārīḡ ced-be-ced ceddūñ kitābından uyan
- 461 'Ārifñ biri dimiş ḳurda neden boynuñ yoğun
İşümi dosta inanmazam dimiş iy kahramān
- 462 Ḥan Murād'ım gāhī' ayyār ol çıkup taşra gezin
Ḳul ṭonına gire gelmiş uğruluk-çün cümle cān
- 463 Gāhī dervīşāne gez her günde gey bir dürlü ṭon
Ḥacc-ı ekber ola her geziñde va' llāhi yaşan
- 464 Ḳahveler sırrın iderseñ muṭṭali' ol ehline
Yetmiş iki millet anda andadır dürlü zebān
- 465 Yetmiş iki ḳuş dilin şor 'ārifāne her dile
Sen de Maḥmūd ol Ayās'ın ola torunla oturan
- 466 Çıkdı bir bid' at otuz yılda ziyāde 'āleme
Ḳahveler[de] gör anı ismi Ḥabeşī' dūr duḡān
- 467 Ḥuṭbe [vü] sikke yürütdi şarḡ-ıla ġarba şehā
Ayda bir gerçi yaşağ eyler vezirūñ her zamān

[17b]

- 468 Çāre olmadı Süleymān'ım bu zulmet def' ine
Gel 'azīz başıñ için sen ol muḳayyed ḳan dökme⁸⁷⁰
- 469 Şöyle bir muḳkem yaşaḳ eyle duḡānıñ ḥaḳḳına
Bu yaşaḡıñ heybetine ins ü cin disün emān
- 470 İşbu zulmetle nice feth ola Baḡdād' uñ seniñ
Bir ḥazīne başḳa ister dirhemi va'llāh inan
- 471 Vaḳt olur bir dirhemi⁸⁷¹ çıḳdı seferlerde ona
Zulme va'llāhi sebebdür toḡmı iy şāh-ı cihān
- 472 Bā-ḡuşūşā İngiliz'den geldi icād-ı Firenk
Bir belā oldu Muḡammed ümmetine nā-gehān
- 473 Cedd-i a' lāñı seversen toḡmını kırdır hemān
Yir ü gök ḡalkı du' acıñ ola hep kevn ü mekān
- 474 Çitfçinüñ toḡmı duḡān oldu ni derler gendüme
Oldı Hindistān ḳumaşına berāber bī-gümāñ
- 475 N'eylesün Baḡdād' ı kırḳa elliye bir kīlesi
Ne vaḳite dirhem ile şatılır cevher duḡān
- 476 Ḥaḳḳına yetmez mi ḡuccet *yuḡibbu 'l-müsrifin*
İşbu isrāf-ıla aḡlarlar zemīn ü aşumān
- 477 Def' i zıllu'llāha lāzım belki belki farz-ı ' ayn
Bu tütün peydā olaldan ḳılıcuñ kesmez inan

⁸⁷⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁸⁷¹ Eserde “dehmi” şeklindedir. Mana gereḡi bu kelime takdir edimiştir.

- 478 Bu belā nāzil olalı kullarıñ oldu faķır
Sikkeñi ħarc itmede isrāf-ıla pīr ü cüvān
- 479 ‘Adl ü dād it ‘adl ü dād it ‘adl ü dād
Bu belāya kıl tedārük kılmasun nām u nişān
- 480 Çıkmayınca taşra bilmezsin bu rāzım kıymetin
Pādişāhım padişāhım gör de eyle imtiḥān
- 481 Bu duḡānuñ fethi on kadar var ma‘nāde⁸⁷²
Var kıyās eyle ne zulmetdir cihāna bu tuman
- 482 Bir nefesdir def‘i sulṭānım katuñda çok degil
Dīn-i İslām’a büyük ḫizmet budur iy ‘ālī-şān
[18a]
- 483 Bu otuz yıllık belādır yek nefesle redd ola
Bu işi ferdāya şalma başa çıkma pehlüvān
- 484 İhtiyār lālāruña şor kāmı ş ne lüle ne
İşbu telḫiş ola ma‘lūmuñ şehā zāhir nihān
- 485 Ben kimem sulṭānıma telḫiş idem bu ‘ālemi
Ḥaķ Rasūl’i girdi rü‘yāma didi söyle hemān
- 486 **Bu düşe yokdur ḫilāfım va‘llāhu‘l-‘azīm⁸⁷³**
Enbiyā terbiyyesiyle bülbul oldu bu lisān
- 487 Pādişahım diñle bir tatlı naşīḫat ideyim
Lezzetinden kınmaya aşla dimāğın her zamān

⁸⁷² Bu misra vezne uymamaktadır.

⁸⁷³ Bu misra vezne uymamaktadır.

- 488 Hâk Te‘ âlâ râzı olsun hem beni dirseñ şehā
 Hâk için hâk sözi diñle ‘ ârif ol iy ‘ ârifân
- 489 Bu umûr-ı saltanatda ehl-ile kıl meşveret
 Manşıbı nâ-ehle virme re’y ü tedbîri yemân
- 490 Türk-ile Türkmân’a beglik virme babasın aşar
 Var kıyâş eyle re‘ âyâñı nedir ol kalbe zan
- 491 Ehline vir manşıbı ma‘ mûr ola vîrâneler
 Her sene ‘ azl itme her sancağ bula emn ü emân
- 492 Üç sene eyle taşadduk bârî cümle manşıbı
 Kırd-ıla dirseñ koyuncuklar yürüsün iy çoban
- 493 Bu durur ıslâh-ı ‘ âlem gayrı yokdur çâresi
 Nâr ile penbe barışmağa nişân
- 494 Bu taşarrufsa Murād’ ın cân gözin açmak gerek
 Rûh-ı ‘ âlemsin cihânıñ gözisün yatma uyan
- 495 ‘ Âdilûñ kabzında bir elma degül cümle cihân
 Bu büyük dünyayı gözde nokta göstermez ĩmân
- 496 Bu ne kudret bu ne hikmet pâdişâhım bu ne hâl
 ‘ Adl-ile mü’ min degilken añılur Nüşirevân
- [18b]
- 497 Gör ne ejderhâ idi ceddiñ Selîm Han’ ı işit
 Şark u garbı topca kapdı ‘ adl idi gerçi kapan

- 498 Düşmeni gerçi müdārāyla zebūn itdi iden
Taşra çık öğren bu rāzı hep uyansun uyuyan
- 499 Pādişāhım tahtıñıñ seyyāhı ol her kūşede
Manıku' t-tayrı saña ta' lim ide pīr ü cūvān
- 500 İşbu satrancı müdām oynar idi ceddiñ Selīm
Şāh u māta ne topuz gönderdi şöñra armağan
- 501 Sükkere tūṭi uşanmaz lezzetinden alsa dad
Yetmiş iki kuş dilidür didüğüm öğrense han
- 502 İy Süleymān'ım bulup Belkıs'a gönder Hüdhd' i
Ka' r-ı deryādan haber alsun getürsün her zamān
- 503 Göz hevāsıdur şıfātıñ vaqt-i seyre sālik ol
Çık kafesden taşra şebbāzım seniñdir āşiyān
- 504 ' Ālemi eyle teferruḥ gāh' bir ' ayyār varur
Gör ne arslan olasın kimdir saña pençe şalan
- 505 Emr-i Hāk birle şehā irşāda geldim ben saña
Hizmetim tekmile irdi şāha kaldı bir dāvān
- 506 Dünyevī yokdur murādım var-ısa sensin yine
Dīn için hizmet murādımdır gerekmez ad u şan
- 507 Şeyḥ ' Abdu'l-kādir-i Gīlān' dūr pīrim benim
Himmeti sulṭānıma yirden göke dek nerdübān
- 508 Bir kitāb oldı kaşideñ nefyim işbāt-ı ' azīm
Āl-i Osmān'a yine oldı naẓar itmek gümān

- 509 Bir dil-āver olsa re'y ü tedbiri şahîh⁸⁷⁴
Feyzimi ta'bir ideydi kâna irmiş olsa kân
- 510 **Dîn yolında başını top eylese bir ehl-i hak**
Râzımı ol aňlayaydı aňlamaz virmezse cân
[19a]
Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün
- 511 Kaṭrem haberi şabr-ıla 'ummāna irişdi
Bir mūrı göre nuṭṭ-ı Süleymān'a irişdi
- 512 Zāhir ile bāṭın bize āyine olaldan
Râzım kul iken menzil-i sultāna irişdi
- 513 Bu niyyetimiz meclis-i ihlāşı sevelden
İlhām ile her müşkilümüz kâna irişdi
- 514 Bir ümmî iken 'ilm-i ledün oldı musahḥar
Keşf-ile gönül ma'nî-yi Qur'ân'a irişdi
- 515 Ğayb-ıla şehâdet güneşi burcıma geldi
Zerremde⁸⁷⁵ güneş toğalı insāna irişdi
- 516 Gencimde olan dūrri melekler daḥı bilmez
Şarrāfa şoruñ cevherim arslana irişdi
- 517 **Düşmedi şadef ağzına bu pākîze dūrler⁸⁷⁶**
Gör himmet-i dervîşi Murād Ḥan'a irişdi

⁸⁷⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁸⁷⁵ Eserde “zerimde” şeklindedir.

⁸⁷⁶ Eserde “dirler” şeklindedir.

- 518 Cān zevraķı yelkenleri līmāna irişdi
Eyyūb göreñ şabr-ıla Loķmān'a iriřdi
- 519 Sır kalyesi fertunadan buldı selāmet
Üç dane fener cān gözidür cāna irişdi
- 520 Yirler ile gökler iki kilitli kapudur
Göz gibi açıldı yolu ' irfāna irişdi
- 521 Miftāh-ı felekdir güneşin pençesi yirde
Yirden göke hüküm ideli devrāna irişdi
- 522 Yoğsul ile baya güneşin ' adli berāber
Nūrın saçalı ' āleme meydāna iriřdi
- 523 Bir top gibidür şemsiñ elinde yedi iķlīm
Hāķim olalı zulmete çevgān[a] irişdi
- 524 **Bu nazma nazire der-ise hāl ile şair**
[19b]
Dört mezhebi ihyā ide Nu' mān'a irişdi
- 525 Pīrim çü kutb-ı Kādirī Gilān'a irişdi
Teslīm olalı hāķ söze kurbāna irişdi
- 526 Feyzi güneşi toğalı himmetle cihāna
Şıdķ-ıla alan feyzini merdāna irişdi
- 527 Hızır'a ne anıñ minneti çün cecdi Muḥammed
Hāķ virdi āna ' āleme bir dane irişdi

- 528 Yirler ile gökler gözine nokta degildir
Her gözde bebek olalı seyrāna irişdi
- 529 Kaş-ıla gözi noktası şıgmaz bu cihāna
Göz gibi muḥīṭ olalı imāna irişdi
- 530 Ol nūr-ı Muḥammed gözine iki bebedür
Göz kandiline gireli Subḥān'a irişdi
- 531 **Ālet gibidür ins-ile cin ḥükmi elinde**
Derd olsa cihān toptolu dermāna irişdi
- Fe 'ilâtün Fe 'ilâtün Fe 'ilün*
- 532 Zāt-ı pākiñe du' āya gelmişem
Himmetim diñleye iy şāh-ı cihān
- 533 Gele bir tatlı naṣīḥat ideyim
İçi taşın tola zevk-ile hemān
- 534 Açalım ya' nī şafā meydānını
Olasın rāḥat evinde ḥandān
- 535 Güneşi zerre tesellī idemez
Bu teslīme olasin ḥayrān⁸⁷⁷
- 536 Kaṭre deryāyı tesellī eylese
Mevci biñ cūşa gele iy 'ummān
- 537 Ğam yime zerrece Baġdād' ın içün
Şoñına eyle nazar iy sulṭān

⁸⁷⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

[20a]

- 538 Belki de h kmeti var All h'ın
Böyle çalmış  alemi ol Sub   n
- 539 Olan oldu hele giden gitdi
Ol işin   irindedir seyr n
- 540 P diş hım ne  ıy s eylersin
Sa a virmez mi fursatı Ra m n
- 541 ş h   Abb s'a  aberler gits n
Bile gönder topuzu  iy arslan
- 542 Gele satrancı nı  ur şehb zım
ş h u m   ola Selim'im nice c n
- 543 Vaktine   zır ol b -din⁸⁷⁸
Bu şec 'atle di mel' na  ayan
- 544 Himmeti Erdeb l'e eyle şeh 
Atı  oyna ı ola ol vir n
- 545 Eli  alındığı Ba d d'ı n'ider
Seni  olmaya mı Tebriz   Rev n
- 546  al'aya itme tenezzül zinh r
Belki de  ile ide ol fett n
- 547 A ın eyle i    taşın yak yı 
Ne zeb n n olagör ol d şm n

⁸⁷⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 548 Gele dīn al' asınıñ miftāhı
Vire teslīmüñ ola ol nā-dān
- 549 Üsküdār'a sefer eyle anca
Nice al her arafa iy merdān
- 550 Tatıñı ejderhā gibi bekle
Ouñā ola ' Acem atı niān
- 551 Hāk-i pāyüñe gele düşmānuñ
Ne ' Acem belki hep Firengistān⁸⁷⁹
- 552 ' Adl ile Hā'a ıgın sulānım
Bu taarruf elüñe bir alkān
[20b]
- 553 Re'y ü tedbīrüñ ola er' -i erīf
Mürşidüñ ola huşūā ur'an
- 554 Bir eliñ seyf ola birinde kitāb
İbu ehbāz uanıñdır meydān
- 555 **بَاهُوتَ** aāvet n'eyler
Top-ile ün ki elinde evgān
- 556 Felege ' adliñ ile dime kelek
İde abliñ sesini ' ara cevlan
- 557 ızılma saña feth olmaya mı
Belki ābi' ola hep kevn ü mekān

⁸⁷⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 558 Şark u ğarbıñ ne imiş miftāhı
‘ Ādiliñ qalbi imiş yatma uyan
- 559 Gele bir sözümi tut hünkārım
Himmet oqın ata iy qaşı kemān
- 560 Şaşıra neyeydi kıralıñ aqlın
Göz gibi ‘ ālemi yut iy kaplan
- 561 Berr-ile baħre yürüt zelzeleni
Hep re‘ āyāñ olalar Hindistān
- 562 Bu du‘ ānıñ ne qabūline sebeb
‘ Adl ü dād oldı bu derde dermāñ
- 563 Bu taşarruf ele girse dirseñ
Qabzıñna ola şerī‘ at yelman
- 564 **Bir kitāb oldı qaşıdeñ şakla**
Belki lāzım ola eglence iy ħan
- 565 Pādişāhım oqudup diñle bunı
Gizlū sırlar ola gün gibi ‘ ayān
- 566 Mantıķu‘ ı- ıayrı Süleymān‘ ım işit
Qıl u qālī añma ħāl ise işit
- [21a]
- 567 Bu ledün ‘ ilmini bir ehle şoruñ
Naẓmımıñ kendüsi āb-ı ħayvān
- 568 Rāzımı ehl-i ıarīķat añlar
Bu ‘ avām sözi degil genc-i nihān

- 569 Ehl-i tevḥīde müyesser bu sebaḳ
İşbu genci bilemez her insān
- 570 İki şāhı bu varaḳ şulḥ eyler
Yetmiş üç dil hep içinde pinhān
- 571 Bize rü ’yāda didi şāh-ı rusül
Ḥaḳḳı var söyle didi tırma hemān
- 572 Söyleyen degilem söyleden ol
Feyzim ilhām-ı Ḥudā dīn ü āmān
- 573 Ğavṣ-ı a‘zam çü benim pīrimdir
Ḥikmeti ḳabzına şorsun Loḳmān
- 574 Evliyā ḥātimidür ceddi Rasül
İşin Allāh için işler her āñ
- 575 Ne işāret gele⁸⁸⁰ ki levḥa baḳar
Gözin irmez ol aradan bir an
- 576 Ḥan Murād’a ne güzel himmet var
Yitmez mi āña bu ḳaşıde burhān⁸⁸¹
- 577 Ḳa‘r-ı deryāya anıñ ḥükmi yürür
‘Arş-ı a‘zāmde ider ol dīvān
- 578 Bir eli yer bir eli gökdür anıñ
Ya‘nī ḳudret eli ol pīr ü cüvān

⁸⁸⁰ Eserde bu kelimedden sonra “ola” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

⁸⁸¹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

579 Feyz-i cāmını içelden kana
 Kırdı zünnārını yüz biñ ruhbān

580 Şāh ‘Abbās’a biraz hışm itse
 Mü’min olmağa ıveydi hemān

581 Nefy-i pāki anıñ işbāt-ı ‘azīm
 İçi cennān ile tolmuş Mennān

[21b]

582 Ma’nī tahtında Süleymān oldur
 Sikke-i feyzi yürür kevne ‘ayān

583 Belki miftāh-ı ‘adli Bağdād’ıñ
 Hüdhüd’e şor bu dili ide beyān

584 **Pādişāhım nedir irşād-ı ‘azīm**
‘Ādil ol ‘ādil ol bu tulumā kan

Mef’ûlü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ûlün

585 Toğdı harem-i hāşşa güneş burcı şafādan
 Otağı kuruldı güneşiñ arza semādan

586 Taht oldı felek tabl-ı Süleymānī çalındı
 Nurānī ‘alemler büridi şemsi duḥādan

587 Gün ‘askeri nūrın aluben zulmete gitdi
 Tūr üzre tecellī toğalı nūr-ı Hudā’dan

588 Şems olduğı yirde ‘acebā zulmet olur mı
 Çöl tonları tebdil ola mı nūr-ı kabādan

- 589 Hâk nûrî sövünmez nice zulmet ola fânî
Şer‘ -ile bu hikmet güneşi toğa beğādan
- 590 ‘Adl-ile hayāt ırmağına sākî olan han
Hızr’a ne anıñ minnet-i ‘anķası ğinādan
- 591 **Hâk virgisine medħali yok kuṭb-ıla Hızr’ıñ**
Şāhā bu tesellî ṭuluma kanma şafādan
- 592 Deryā haberin kaṭre virür kāna irince
Bir nuṭfe deñiz gösterir insāna irince
- 593 Āyīne eger mūr ise yār ola Süleymān
Ḳul şāha muşāhib gibidir ḥana irince
- 594 Ḳāf’dan Ḳāf’a ḥükm eyleyenin ‘adli güneşdir
Yirden göke ḥükm itdi Süleymān’a irince
- [22a]
- 595 Bir noḳṭa kadardır bu cihān ḥātem-i ‘adle
Göz gibi bu dār-ı kevnî⁸⁸² arslana irince
- 596 Bir şer‘ -i şerīf ile olur işbu taşarruf
Ḥükmi yüriye dīvlere Ḳur’ān’a irince
- 597 Deryā lebiniñ būsine kaṭmamış ašlā
Deryā-yı muḥīṭi yuda ‘ummāna irince
- 598 **Bu nazma nazīre dir-ise ḥilm ile şāir**
Taḳvāsı ṭuta ‘ālemi Nu‘mān’a irince

⁸⁸² Eserde bu kelimedden sonra “bu” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 599 Pîrüm çü benim Kâdirî Gilân'a irince
Bir geldi bu kevne ulu sulţāna irince
- 600 Ednā mürîdî ola Halîl'im saña qurbân
Bağdād'a ire himmeti 'Osmân'a irince
- 601 Hâk emri ile işler işin şabırî anıñ-çün
Çok işler ide feyzi Murād Han'a irince
- 602 Her kim bu Murād'ın ola şıdķ-ıla mürîdî
Şehbâz ola 'aşrında bu merdāna irince
- 603 Himmet ile İslāmbol'ı eylerse nazargāh
Bir topca kıpa 'ālemi meydāna irince
- 604 Rû'yāda oğul söyle didi feyżimi halka
Ben mürşid-i 'āmmem didi 'irfāna irince
- 605 **Va'llāhi va'llāhi meni söyleden oldur**
Dil çarķı dūz emrine devrāna irince
- Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*
- 606 Bi-ḥamdî'llāh ki şadra geldi geçdi Hazret-i Pāşā
Gezerken kıatre zātında irişdi himmet-i deryā
- 607 Ki ya'nî Āl-i Osmân'ın saña iḥsānı gül oldı
Kānā'at eyle şükrünle ne isterseñ vire Mevlā
- [22b]
- 608 'Adālet seyfini kıllan ola yardımcıñuz Allāh
Bu ḥizmet Āl-i Osmân'a degildir Hāķķ'adır Hāķķ'a

- 609 Neye ʔālib ise insān irer maʔlūbına lākin
 ʔoruʔ ʔabr eylese āḫir teraʔḫḫīsi ola ḫelvā
- 610 Dilerseñ ʔadr-ı aʔ lāyı ʔerīʔ atle yürüt ḫükmüñ
 Ne ḫikmetdir ki ʔut yaprağı olur ʔabr-ile dībā
- 611 İʔitdiñ ʔādiliñ ʔömri ʔavīl olur nedir aʔlı
 Ki zīrā cümle ʔālemler duʔ ācı aña bī-icrā
- 612 Nʔiçün mü ʔmin degilken añılur Nūʔirevān ismi
 Didiler baʔ zılar ʔamuya girmez ʔadl-ile ammā
- 613 ʔAdālet niyyetin eyle ola vaʔllāhi ʔömrüñ ʔoʔ
 ʔAdū olsa cihān ḫalkı zarar irgürmeye aʔlā
- 614 ʔAdālet bir ağaʔ imiş güneʔdir meyvesi nūrı
 Ki sen de gün gibi ʔadl it cihānı nām-ile ʔapla
- 615 Kimi on yıl kimi on beʔ vezīr-i aʔ zām olurmuş⁸⁸³
 Kimi ʔayd-ı ḫayāt-ile idermiş manʔıbın iḫyā
- 616 Bu dem ol dem durur ammā murādıñ olsa sultānım
 Dime āḫir zamān oldı bu gün yarın dime ferdā
- 617 Seni süflī maʔāmından getüren kimdir aʔ lāya
 Bu ʔadra lāyık olmaz degme süflī ʔandeği⁸⁸⁴
- 618 Bu virgi saña ḫaʔʔdandır dime Sultān Murādʔındır
 Ulu sultānıña yalvar gehī it nāz u istignā

⁸⁸³ Eserde “olurlarmış” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

⁸⁸⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 619 Eger cism-i laṭifiñ ḥaste olsa kim ‘ ilāc eyler
Diseñ bir şıdķ-ıla Allāh devāsı biñ ola ḥālā
- 620 Yaratdı cümlemiz yokdan bir eser itmedi ammā
Ne lāyıkısa anı virdi kimi dervīş kimi pāşā
- 621 Kimin ḳul eyleyen Allāh kimin sulṭān iden Allāh
Kimin bir loḳmaya muḥtāc ider kimin ider ‘ anḳā
- 622 Eger ḳābil olaydı her gedā şāh olmaḳ isterdi
Ezelden virgi Ḥaḳḳ’ıñdır ‘ ayāndır gerçi bu ma‘ nā
[23a]
- 623 Eger der ise sulṭānım işidilmamış ola söz
Biraz şabr eyle sulṭānım toḡa bir toḡmamış Ḥavvā
- 624 Anadan toḡmadı Ḥavvā atası atamız Ādem
Atasız toḡdı Meryem’den ne ḥikmetdir toḡan ‘ ĩsā
- 625 Atasız anasız geldi vücūda Ḥazret-i Ādem
Türābiñ atası kim rūḥumuz ‘ aḳlıyla iy dānā
- 626 ‘ Aceb rūḥ ile ‘ aḳlıñ atası kim ‘ ilm-ile tevḥīd
Nedir ‘ ilmiñ atası şer‘ -ile faşl ola her da‘ vā
- 627 Atası var mı da‘ vāniñ Kitabu’llāh ile sūnnet
Atası sūnnetiñ var mı nedir dirseñ yiter fetvā
- 628 Atası anası ‘ ālimler oldı dīn-i Īslām’uñ
Velī ‘ ālimleriñ kimdir atası Ḥazret-i Yahyā

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 629 **Gel saña Allāh için biñ bir naşihat ideyim**
Bir de birdir biñde birdir bir sözüm var diyeyim
- 630 Seni yokdan var iden Allāh için diñle beni
 Ben faķirem gerçi ammā yaradan Allāh Ğanī
- 631 Hāķ seni kullarına gün gibi hāķim eyledi
 Sen güzelsiñ⁸⁸⁵ bu cihānı Hāķ da seni gözledi
- 632 Sen eger ihmāl iderseñ Hāķ da virmez dilegiñ
 Çün ki fānīdir cihān Allāh için işle işiñ
- 633 Kullarını Hāķ saña itdi emānet şöyle bil
 Her faķire merḥamet oldu ‘adālet şöyle bil
- 634 Kimseniñ ḥatırcıgın yıkdırma aşlın bilmeden
 Qalbi Hāķ yaptı yıķanlar yıķılırlar bilmeden
- 635 Bir du‘ā üzre mu‘allaķ oldu sulṭānım cihān
 Ol du‘āyı redd ide ne müşkil iy şāḥib-kırān
- 636 Bed-du‘ā ile yıķıpdur nice ṭāc u taḥtı Hāķ
 Küfr-ile ‘ālem yıķılmaz zulm olursa yıķdı Hāķ
- [23b]
- 637 Āl-i Oşmān ğayreti dursun ḳanı dīn ğayreti
 Bā-ḥuşūşā bir tütün zabṭ olmadı ḳo bid‘atı
- 638 Bā-ḥuşūşā İngiliz mel‘ūnıñ icādıdur
 Bu duḥānıñ toḥmını ḳazmak ‘aceb bir şey midir

⁸⁸⁵ Bu kelime yerine “gözlersüñ” kelimesinin kullanılması manaya daha uygun düşmektedir. Ancak bu şekilde de vezin bozulmaktadır.

- 639 Emr-i sulṭānī perākende ola her iḳlām̃e
Şūret-i emriñ bu olsun yazıla her iḳlām̃e
- 640 Kim eker biçer ise maḥşūli hep beñlik ola
Bu yaşağıñ tutmayanıñ rızķı hep beñlik ola
- 641 Her şehirde bir emir ḥākim gerek gözci gerek
Zabṭı aṣlā şey degildir gerçi ihmāl-i emek
- 642 Gele bir tārīḫ ḳo sulṭānım bu ḳulmātı gider
İns ü cin ola du‘ ācıñ gel bu bid‘ atı gider
- 643 Ḥaḳ Te‘ ālā rāzı olsun hem beni dirseñ hemān
Bu yaşağıñ heybetine yir ü gök disün emān
- 644 Ḥaḳ işe yardımcı Ḥaḳ‘dur ğam yime bir zerrece
Eşķıyānıñ zabṭı dirseñ ḥākime bir cüz’ ĩce
- 645 Ḳatline fetvā virilmez şer‘ -ile müşkilcedir
Tā meger ıṣlāḥ-ı ‘ ālem-çün bu yollar incedir
- 646 Remz-ile yir iki ḳatlı tütüne isnād ola
Birḳaçı ıṣlāḥ-ı ‘ ālem-çün ṭonanmacı ola
- 647 Ḥākime cümle ‘ ibādetdir bu işler işlese
Re’y ü tedbiri budur ‘ ummānuñuz cūş eylese
- 648 Bu işi başa ḳıḳarmaḳ bir nefesdir iy vezir
Bir nefes ihmāl iderseñ biñ nefes az iy vezir
- 649 İşbu ḥükmüñ yürüdürseñ ṭuta nāmıñ ‘ ālemi
Gel ṭoğ iy māh-ı Receb nūruñla ṭut bu ‘ ālemi

- 650 Çün vekîlisin Murād Han'ın saña ısmarladı
Oldı ma' lûmı hele hünkârı soñ ısmarladı
- 651 Bu kazâyı eyle evvel soñra çok işler ola
Evliyâlar himmeti rûhânî yardımcıñ ola
[24a]
- 652 **Ben degilem söyleyen söyletdiren şâh-ı rusûl**
Hakkı var söyle oğul didi bize ol 'aql-ı kül
- 653 Ben emnânetkârem uş ahvâli i' lām eyledim
Men ledün deryâsınıñ bir kaçresin keşf eyledim
- 654 Ben kimem hünkâra telhîş eyleyem bu 'âlemi
Ol Muhammed Muştafâ'nıñ emri söyletdi beni
- 655 Nice kez oldı işâret nice kez şabr eyledim
İztırâr-ı 'aķıbet bu sırrı izhâr eyledim
- 656 Altı yüzden ümmetime eyle terbiyye didi
Altıdan maķşûd olan [ne] şeş cihâta⁸⁸⁶ söyledi
- 657 Cümle insânıñ 'adûsı şeş cihetden ceng ider
Şağ u şoldur ard u öñdir baş ayakdan ceng ider
- 658 Altıyı zabt eyle sulţânım yedinci fetħ ola
Himmetiñ ya' nî yedi iķlîm[e] dek hâkim ola
- 659 Altı İslâmbol içidür saña sendendir yaķın
Altıya hûkm it yedilerden olasın iy emîn

⁸⁸⁶ Eserde “şeş cihân” şeklindedir.

- 660 Altı yirden gözciler ҡo gözlesün dört kûşe[y]i
Zabtı bu yedi kıralıñ eyle bu endîşe[y]i
- 661 Üsküdâr'a altı gözci ҡo yedinci kendini
Altı hem Topḥâne'ye gözler gerek ҡo gözciñi
- 662 Hāṣṣaten kendiñ Ƙasımpāṣā'yı gözle iy vezîr
Āṣîkāre gez gehî ' ayyār olup gez iy vezîr
- 663 Gāhî dervîş ol ' avām ol gāhî ol ḥāṣṣu'l-ḥavāṣ
Gāhî şadırdında vezîr ol gāhî ol bir ' abd-i ḥāṣ
- 664 İde gelmişdir bunı evvel vezîr ҡardaşlarıñ
Rāzıñı sen şaḳla senden göz gerek sırdaşlarıñ
- 665 Bu faḳîr ile gehî ҡıl meşveret zāhir nihān
Luṭf-ile Allāh içün söyleş bizimle her zamān
[24b]
- 666 Ya' nî bir müşkil iş olsa re'y ü tedbîr itmede
Olmaḡıl kendi biliñle şonunı fîkr itmede
- 667 Āl-i ' Oṣmān'a ḥaṭā ҡanden gelür bilmek gerek
İşbu iş ihmāl ile bitmez nedir görmek gerek
- 668 Bir duḡānıñ zabtına ҡadır degilsin iy vezîr
Ġayrı düşmen nice zabt ola tedārük iy vezîr
- 669 İngiliz'den bir tütün geldi cihānı ҡapladı
Huṭbesiz sikke yürütdi şarḳ u ġarbı ҡapladı
- 670 Dîn-i İslām'ıñ dirîġā ҡande gitdi ġayreti
İngiliz mel' ünınuñ ḥükmi yürütdi bid' ati

- 671 Bā-ḥuşūşā iy vezîrû 'l-ḥādî bir re'âyā Frenk⁸⁸⁷
Bu belâyı red iderseñ bir direksiñ 'arşa tek
- 672 Gel toğ iy mäh-ı Receb nûruñla maḥv it zulmeti
Çün vekîlisin Murād Ḥan'ın gider bu bid'ati
- 673 İşbu ḥukmüñ yürüdürseñ zabt idesin 'âlemi
İşbu emrûñ yürümezse gitdi ğayret 'âlemi
- 674 Bir belâ oldı Muḥammed ümmetine bu belâ
Bu ḥabîşîñ def'i aşlâ şey degildir güç ola
- 675 Yir ü gök ehli du'âcım olsa dirseñ iy ḥabîb
İşbu köklenmiş belâyı kaz yirinden iy ṭabîb
- 676 İşbu derdiñ ne 'ilâcî toḥmını kıl târumâr
Bir nefes ihmâl iderseñ kanı ğayret kanı 'âr
- 677 Bir iki cân gitmeyince dime zabt olmaz şaḫın
Zabtı aşlâ şey degildir bir emirdir iy e[m]în
- 678 Emr-i sultāna iṭâ'at itmeyen mü'min midir
Lâ diyenler emr-i şāḥa 'âş'dir mü'min midir
- 679 Her maḥalle başına her evde bir tenbîh ola
Her cemâ'at bir imām-ı kāmîle işmarlana
- 680 Her maḥalle başına cāsūs ola bir ehl-i ḥaḫ
İns ü cinni böyle iste zabt ide bir ehl-i ḥaḫ

⁸⁸⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

[25a]

- 681 Her vilāyet böylece tenbīh olursa iy ‘azīz
 Qalmaya nām u nişānı yirde gökde iy ‘azīz
- 682 İmtihān eyle sözüm tut ben kelīmem söyleyen
 Ola ma‘lūm-ı şerīfīñ belki de söyletdiren
- 683 Urla’dır İzmir’le kânı her vilāyet toptolu
 Bir koyu emriñ taşarruf eyleye sağ u solu
- 684 Ba‘zı kardaşlar didiler bize havfıñ yok durur
 Bu duḡān ehli saña düşmān olursa çok durur
- 685 Ne cevāb idem bulara diñle sulṭānım beni
 Ben za‘īfsem didüm Allāh’a ısmarlañ beni
- 686 Cümle ‘ālem düşmenimse ḡam degildir zerrece
 Haḡ benim dostum olunca havfımız yok zerrece
- 687 Bu cevābı [b]iz virince cümlesi māt oldılar
 Hażret-i Pāşā ile var meşveret it didiler
- 688 Ben daḡı sulṭānıma geldim bu rāzı söyledim
 Bāḡī fermān size qaldı haḡḡı birbir söyledim
- 689 Ümmetinden Muştafā’nıñ bir murādım var hemān
 Ol murādım ḡaşıl oldu bir du‘ā olsa hemān
- 690 Ben za‘īfe Fātiḡā iḡsān iderse bir kişi
 Haḡ aña yardımcı olsun ḡayra dönsün şer işi

- 691 Yâ İlâhî kullaruña sen hidāyet eylegil
Nefse şeytāna bizi ısmarlama sen şaklağıl
- 692 Kuvvetim yok yardım eyle doğru yol göster bize
Bizi gafletden uyandır sen ‘ ināyet kıl bize
- 693 Vā‘ iz ü nāşih kabirdür gözümüz görmez n’ için
Gelse ‘ Azrā‘ il görünmez bakmazız anıñ için
- 694 Ölümü göster İlâhî kullarıñ irşād ola
Yıkdı gaflet bu cihānı er gerek irşād ola
[25b]
- 695 Hağ diyen cāna ‘ adūdır ekşeri halk-ı cihān
Her kıyamet kopdı görmezler yiter manşib hemān
- 696 Dört kitābıñ ma‘ nāsidir doğru söz şādıklara
Doğrulukla gösterir ok menzili ‘ āşıklara
- 697 Egri ok varmaz nişāna yay gibi elde kalur
Kuş olup uça inanma iz gibi yolda kalur
- 698 Doğru söz oldu kerāmet ehl-i hağğa ğayrı yok
Keşfimiz hālımız yok kālımız var az u çok
- 699 Üç kaşide oldu bunlar ikisi hünkārımıñ
Birisi irşādına geldi vezīr-i a‘ zāmıñ
- 700 Hüsn-i hulkuñ her fakīre yār olursa bir zamān
Bir Receb Pāşā olasıñ kevne iy şāhib-kırān

- 701 Secde-i şükr eyle bu ahvālî i‘lām⁸⁸⁸ eyledim
Pîrimiñdir işbu himmet saña birbir söyledim
- 702 Bir tölî şundum içerseñ kanmayasın tâ ebed
Çāšn̄-gîr olduñ ise uşanmayasın tâ ebed
- 703 Cevherim gāyet ucuz dükkānımızdır Muştafā
Buhl aña lāyık degildir virgimizdir Murtaẓā
- 704 Bā-ḥuṣṣā gavṣ-ı a‘zam kendidür pîrim benim
İltifāt-ı feyzidir bu söyleden nuṭkım benim
- 705 Ben neyem bir kaṭreyem deryāsına atdı beni
Ben neyem bir zerreyem şemsine garḳ itdi beni
- 706 Bir avuç toprağımı kimyāsına tuş eyledi
İltifātı virgisiyle göñlümi hoş eyledi
- 707 Didi şiddikim yûri var haḳḳı Haḳ’la söyle[gil]
Haḳ sözüm tekmîle irdi ötesin uzatmağıl
- 708 ‘Ārife bir gül yiter bunca uzatmaḳdan murād
Sükkeri olsa yimekle her birinde başḳa dad
- 709 Zāhirā tuz acıdır bātında sükkerden lezīz
Her nefāyis tuzla buldı şöhreti oldu ‘azīz
- [26a]
- 710 Haḳ kelāmıñ aşlı tuzdur tuza şāhlar ihtiyāc
Tuz durur işlāḥ-ı ni‘met sükkere yok ihtiyāc

⁸⁸⁸ Eserde “a‘lām” şeklindedir.

- 711 Hâzret-i Pâşâ emānet bu risālem zātınā
Herkese vir[gil] yazınsın göz ola mir'atınā
- 712 Tārḥidür bu dāvinüñ biñ otuz altı tamām
Hem Muḥarremde yazıldı bilmiş olsun ḥāşş u 'ām
- 713 **Yâ İlāhî cümlemiz imān-ıla ḥatm eylegil**
Niyyetim ihlās-ı küllî üzre tekmil eylegil
- 714 Yâ İlāhî ehl-i ḥaḳḳa yardım eyle her zamān
Ḳuvveti yoğsa aña vir ḳuvveti yâ Müste'ān
- 715 'Ādile iḥsānıñı vir zālime inşāfıñı
Ġāfiliz yâ Rab uyandır saña sığındıḳ hemān
- 716 Rūz-ı maḥşerde ḥabibiñ Muştafā'yı ḳıl şefi'
Rabbenā yâ Rabbenā bu nefis elinden el-amān

Vaşiyyet-nāme-i Diger

- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 717 Dīn-i İslām'a dirîğā himmet ḳalmadı
Nefsi nefse bay u yoḥsul dīne ḥizmet ḳalmadı
- 718 Ḥaḳ dimez derviş ü şūfî doldı münkirle cihān
Şeyḫ ü vā' iz gerçi ḥaḳ dir nūr-ı lezzet ḳalmadı
- 719 Birbirinden sevmez zamāne içre dīn 'ālimleri⁸⁸⁹
Ḥasbeten li'llāh ararsañ yol tarīḳat ḳalmadı

⁸⁸⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 720 Birbirine arka olmazlar meşâyıḡ hayf āh
Müdde‘ ĩniñ şimdi meydān ehl-i ġayret ḡalmadı
- 721 Hāşşımız dünyā sevince n‘eylesin n‘itsün ‘avām
Yakdı ġaflet berr ü bahri ehl-i ‘ibret ḡalmadı
- 722 Şarfa naḡve ‘ömrümüz şarf oldu ma‘nā duymadık
Emr ü nehyi görmege rūḡān/ kuvvet ḡalmadı
- [26b]
- 723 Pırümüz dünyāya ṭapdı tāzemiz nefis ü hevā
Bī-ġaraḡ iḡlāş-ıla ḡāliş naşīḡat ḡalmadı
- 724 Atamızla anamız itdi naşīḡat almadık
Biñde bir irşāda ḡābil ḡābiliyyet ḡalmadı
- 725 Dīn yolunda ḡanı var mı başını ṭop eylemiş
Sırr-ı tevḡīde irişmiş bir maḡabbet ḡalmadı
- 726 Lāda ḡaldı lā diyenler nefyi işbāt-ı hevā
Nūr-ı illā‘llāḡ görmiş feyz-i vaḡdet ḡalmadı
- 727 Āl-i Oşmān ġayreti dursun ḡanı dīn ġayreti
Ḥaḡḡı işbāt itmege bir iki millet ḡalmadı
- 728 Eline alsa kitābın her meşâyıḡ cem‘ olup
Ḥaḡ budur [dir] yok birinde dīne ġayret ḡalmadı
- 729 Dīn-i İslām şāhını irşāda sa‘y itmez biri
Bu durur ḡükmi kitābıñ kim şerī‘at ḡalmadı
- 730 Gerḡi Ḥaḡ dise meşâyıḡ ekşeri düşmen olur
Kim ki Ḥaḡ‘dan ḡorḡa erdir ġayrı ḡaşyet ḡalmadı

- 731 Hilm-ile her kim nazîre dir ise bu nazmıma
Ben қоçam қurbân idünsün тоғrı niyyet қалмады
- 732 Hân Murād'a 'ālemi telhîş ider yok Hâk-içün
Hâk diyen cāna eger Hızr olsa rağbet қалмады
- 733 Hâk diyenler yüze gelse ismidir cerrâr anıñ
Hâk diyen 'ālimlere bir zerre rağbet қалмады
- 734 Mertebe ister iseñ cāhil olagör iy 'azîz
Baş ayak oldu bilürsin ğayrı huccet қалмады
- 735 Qavlimiz mü'min muvaḥḥid fi'limiz beñzer dāve
Allāh Allāh Allāh [Allāh] dir ḥaḳīḳat қалмады
- 736 Ma'rifet şimdi zamān içre altun aқçedir
Bir pula dervîş almaz ḥāke kıymet қалмады
- 737 Tañrı'[y1] peygamberi mevti unuttı cümlemiz
Hüsn-i ḥulḳ üzere bir ehil-i ḥikmet қалмады
[27a]
- 738 Yaradan Hâk'dan utanmaz nefsimiz zālimleri
Hilm-ile bir nefes şābır şükr-i ni'et қалмады
- 739 Hep ḥasedle enāniyyet helāk itdi biz[ler]i
İçümüz tıldı ğāzabla taşra rahmet қалмады
- 740 Da'vımız Allāh'a қuldur fi'limiz şirk-i ḥafî
İçümüz buğz-ı adāvet қalbe şıḥḥat қалмады
- 741 Bizi ser-ḥoş itdi zīrā işbu dünyā-yı denî
Okuruz biz tutmazız biz nefse fırsat қалмады

- 742 Her birimizde iki ev tolusı vardır kitāb
 Kağımızda var ‘amel gel toğrı söyler kalmadı
- 743 Lāyık oldu ‘āleme Şeddād[ī] evlerde tura
 Cümle bid‘ at içimizde taşra bid‘ at kalmadı
- 744 Ehl-i tefsīre huşūşā işbu bid‘ atler harām
 İçimize tıldı şöhet taşra şöhet kalmadı
- 745 *Lā yuḥibbu ‘l-musrifīn* āyātına bakmaz mısın
 Şimdi ğaflet içimizde taşra ğaflet kalmadı
- 746 Biz eger inşāfa gelsek ‘aks ideydi ‘ālemi
 Zūlmet-i zūlm içimizde taşra zūlmet kalmadı
- 747 Var mıdır Hakk’a cevābı bunlarıñ yazan ‘aceb
 Gün bugün dirler dirīġā ehl-i sūnnet kalmadı
- 748 Haşre neşre bunlarıñ inkārı yokdur zāhirā
 Bāṭını inkāra beñzer dīn ü haşlet kalmadı
- 749 Kūremiz tūl-ı emel geldi helāk itdi bizi
 Derdümüz dünyā murādı şādık ümmet kalmadı
- 750 Haşb-i hālimdir benim nefsimde vardır bu şıfat
 Nefsime ekşer ḥiṭābım ġayre ġaybet kalmadı
- 751 Ben günāhım söyledim ‘acziyi izhār eyledim
 Bu şıfat her kimde yoksa Hızr’a minnet kalmadı
- 752 Kimde varsa bu şıfat varsun tedārük eylesün
 Dimesün *naḥnu kaṣemnā* da bu kısmet kalmadı

[27b]

- 753 Zāhirimde söyleyen men bāṭınımda Muṣṭafā
Sırr-ı vaḥdet zāhir oldu dilde keşret kalmadı
- 754 Söyle şiddikim oğul dir ümmetime ḥaqqı var
Söyleden gör kim dilimde bizde diḳḳat kalmadı
- 755 Kendi fi'limden degildir ızırarı söylerim
Bu düşü ta'bir iden ol şeyḥe ḥayret kalmadı
- 756 Ol mübārek elleri bir tolu suñdı miskāne
İçmeden ser-ḥoşı oldum yāre vuşlat kalmadı
- 757 Leylī Mecnūn olmuşam ol meh-liḳānıñ ḥüsnine
'Āşıkı ma'şūḳa irdi ğayrı devlet kalmadı
- 758 Tūr-ı Mūşāveş tekellüm men' i itdi bizi⁸⁹⁰
Gāḥce eyler tecellī ğayrı şüret kalmadı
- 759 İşbu dil et pāresini söyleden kim söyleyen
Ḥāşā ben sen yok arada bizde 'izzet kalmadı
- 760 Bir ḳadeḥ şundı didi var sāḳī olğıl ümmete
Ben emānetdir ulaşırdum vaşıyyet kalmadı
- 761 Yā İlāhī bu vaşıyyet-nāme[y]i elden ele
Kim ulaşırsa anı imān ile ḥatm eylegil
- 762 Ey Ḥudāyā ben ḳuluna Fātiḥa iḥsān iden
Kim ise ol ḳulına dīdārıñ iḥsān eylegil

⁸⁹⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 763 **Rabbenā yā Rabbenā ‘aşkıñla ser-hoş it bizi**
Sen murādım vir baña sensiz murādım virmegil

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 764 Pırüme şıdķ-ıla yār eyle beni
 Ben yoğam ‘aşkınla var eyle beni

- 765 Şeyh ‘Abdu’l-kādir-i Gılān’ımız
 Şādıķa himmet ide sulţānımız

- 766 Evliyālar hep anıñ teslīmidir
 Feyziniñ münkir-ile teslīmidir

[28a]

- 767 Bir nazarda münkiri kāmīl ider
 Bir nazarda fāsıķı tekmīl ider

- 768 Bir nazarda nūr ider zulmetleri
 Bir nazarda kıandırır şusuzları

- 769 Bir nazarda kıulları sulţān ider
 Bir nazarda kıatreyi ‘ummān ider

- 770 Bir nazarda ümmāyi ‘ālim ider
 Bir nazarda kıuş dilin ta‘līm ider

- 771 Bir nazarda mevti ihyā eyledi
 Bir nazarda hāķi kimyā eyledi

- 772 Bir nazarda vāşıl eyler tālībi
 Bir nazarda Hāķķ’a ilter şādıķı

- 773 Bir nazarda nākış eyler velī
Bir nazarda gösterir toğrı yolu
- 774 Hātemidür bu Süleymān'ın ledün
Taht u taci kalb-i şadık ne ledün
- 775 Şıdk-ıla aldı alanlar menzili
Hizmetiyle vāşıl olmaz her velī
- 776 Şıdk-ıla sālīk sülükun tayy ider
Himmeti mevtāya irse hayy ider
- 777 Himmete endāze olmaz iy 'azīz
Evliyānın buhli olmaz iy 'azīz
- 778 Virgisidür bunların hep varlığı
Bunların içinde yok gün ırlığı
- 779 Göz gibi bunlar cihānı yutdılar
Dü-cihānı bir pula almadılar
- 780 'İlm-i kudretten bular aldı sebak
Levh-i maḥfūz oldu bī-varak⁸⁹¹
- 781 Ğavş-ı a'zam pīrimizdir söyleden
Ben degilem ben degilem söyleyen
[28b]
- 782 Kendü [y]i ögmek küfürdür iy ḥabīb
Pīrümüzdür ögdüğüm ben bir ğarīb

⁸⁹¹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 783 Söyle ağızımdan didi ‘ aşıklara
İşbu himmet-nāme[y]i şādıklara
- 784 Böyle emr itdi bize sulṭān-ı dīn
Bülbülem bāğ-ı ḥadīse iy emīn
- 785 Bülbül oldum gül cemālin görelī
Vāşıl oldum ḥüb ḥayālīn görelī
- 786 Ḥil‘at-i ‘ aşkıñ baña şāl eyledi
Cezbeli feyz-ile abdāl eyledi
- 787 Her murādıñ oldı miftāhı şabır
Ol murāda vāşıl olmuşam şükür
- 788 Yā İlāhī her mürīdin vāşıl it
Nākışı seccādesinde kāmīl it
- 789 Yā İlāhī her muḥibbin ‘ aşık it⁸⁹²
Kim aña münkir olursa şādık it
- 790 Yā İlāhī ümmet eyle Aḥmed’e
Ol ḥabībüne ulaşdur Aḥmed’e
- 791 Ol ḥaḳīḳat bülbülüne eyle yār
Ol tecellī gülşenine eyle yār
- 792 Ol maḥabbet baḥrine ğarḳ it bizi
Ol ṭarīḳat şāhına ḳul it bizi

⁸⁹² Eserde “ ‘ aşık it” cümlesi iki kez yazılmıştır.

- 793 Bir hediye göndere iḥvāna ‘aşk
Fātiḥa iḥsān ide sulṭān-ı ‘aşk
- 794 **Taht-ı kalbe kurla dīvān-ı ‘aşk**
Varuma⁸⁹³ hüküm eyleye cānān-ı ‘aşk
- Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilün*
- 795 ‘Arz-ı ḥālīm diñle ceddün rūḥ-içün iy pādīšāh
Toğdı mevlūd üstüne sırr-ı Muḥammed’dir bu māh
[29a]
- 796 Kaṭreyim deryāña geldim diñle ḥünkārım beni
Zerreyim şemsiñe irdüm diñle arslanım beni
- 797 Ben degilem söyleyen Aḥmed dilinden al ḥaber
Söyle şiddikim didi rū’yāda ol ḥayru’l-beşer
- 798 Ümmetime altı yüzden eyle terbiyye didi
Uyudı bunlar oğul var sen uyandırıl [didi]
- 799 Bu düşüñ ta‘biri ḥünkārım güneşden āşikār
İşbu ümmetden murād añlanmadısa añla var
- 800 Cümle ümmetden murād olan Murād oldu hemān
Sen uyandıñ pādīšāhım uyanur ḥalk-ı cihān
- 801 Ḥan Murād’ım ‘āleme gün gibi gözsüñ gözün aç
Sür bulut varsa hevāda ‘ārifāne gözün aç
- 802 Rūḥ-ı ‘ālemsin bu ‘ālem cism-i pākiñdir şehā
Gir gönül tahtına dīvān eyle danış sen saña

⁸⁹³ Eserde “varımı” şeklindedir. Mana gereği bu şekilde takdir edilmiştir.

- 803 El ayak oldu vezîriñ göz kulak ʿālimleriñ
Cümle cismiñdir reʿāyā şor bilür ʿāķilleriñ
- 804 Her ʿāmar bir şehriñ oldu her ʿāriye bir ʿāluñ
Gözüñ İslāmbol degil mi gözle hünkārım ʿāluñ
- 805 Sağ eliñ mağrib degil mi şol eliñ maşrıķ şehā
ʿAdl-i Zılluʿllāh okurlar zulm olursa baķsaña
- 806 ʿArş-ı aʿzamdır vücūduñ ʿābbesi baş olma mı
Gözleriñ ʿāndil açılmış şeb-ʿerāğıñ olma mı
- 807 Baķ ne cāmiʿ dir vücūduñ iki direkli binā
Sen imāmsın cemāʿatdır reʿāyāñız şehā
- 808 Bu muʿammā söz degildir āşikāre gün gibi
Şemse bāliğ oldu yıldız içiyle ʿāşıñ gibi
- 809 Başa tābiʿ olmadı fikr eyle hünkārım ayak
Ne yatarsın ʿāķ şabāh oldu uyan iy yüzi aķ
- 810 Sen daķı ceddiñ gibi uyķu nedir eyle ʿāram
Her ʿāluñ bir göz ola gözle cihānı şubķ u şām
[29b]
- 811 Her şehir eyle duʿāyı yüzüñi ur secdede
İste maķşūdiñ Hūdāʿdan lezzet alma uyķuda
- 812 Seni yokdan var iden Allāhʿa yalvar iy Murād
Çün ki sultān adın ihsān itdi⁸⁹⁴ ol Rabbuʿl-ʿibād

⁸⁹⁴ Eserde bu kelimeden sonra “ –mi ” eki yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dāhil edilmemiştir.

- 813 Hâk Rasûl'î Muştafâ'ya kıl teveccüh her seher
Ol Medîne pertevin göndere ol hayru'l-beşer
- 814 Hâk Te'âlâ'nın habibinden şehâ kuvvet dile
Cümle aşhâbın unutma dîn için gayret dile
- 815 Ol Ebû Bekr u 'Ömer 'Osmân 'Alî hürmetine
İste Bağdâd'ın Hudâ'dan katlanur sâ'atine
- 816 Kûtbu'l-aqtâba teveccüh eyle himmet eylesün
Hem İmâm-ı A'zâm'ı unutma himmet eylesün
- 817 Şeyh 'Abdu'l-kâdir-i Gîlânî'den himmet dile
Evliyânın cümlesinden rûz u şeb yardım dile
- 818 Bunlar ölmezler bir evden bir eve tayy itdiler
Fânî milkinden bekâ milkine rıhlet itdiler
- 819 Fânî oldılar bekâ-yı zâta haşr olmak için
Nuṭfe haşr oldu ana rahmine bir evlâd için
- 820 Ata şulbinde şehâ ceddinde gizliydi Murâd
Taht u tâciñ elde yokdı soñra bulduñ iy Murâd
- 821 Ana rahminde bu fânî milkini görmez idüñ
Toḡuz aylık yoldur ol yol toḡmağa 'azm eylediñ
- 822 Ana rahminde şehâ dünyâyı vaşf itsem saña
Belki de belki inanmazdıñ çü toḡdı baksaña
- 823 Ana rahmi kabre beñzer yaradıldı her veled
Cânı yok bî-cân iken nuṭfe yaradıldı veled

- 824 Ata şulbi ana rahmi iki kabır oldı ‘azīm
Haşır ü maḥşer olma mı evlādı toğsa iy ḥalīm
- 825 Ādem oğlu bir iki toğmaz anadan iy Murād
Bir beş on kerre toğarmış gūne gūne iy Murād
[30a]
- 826 Gāhī tıfl olur anası südin ister iy veled
İki yıldan şoñra süd virmez aña ıışş-ı veled
- 827 Dāyesinden kaçmak ister beş yaşında mektebe
Hocadır mekteb atası ana şıgmaz mektebe
- 828 Kabır olur mekteb iki üç yıl şıkar evlādını
Bir beş altı [yıl] okursa öğrenir irşādını
- 829 Şoñra üstādın ara dīn ‘ilminiñ dadın bulur
Tuz iken dersi şekerden daḥı lezzetli olur
- 830 Şoñra üstād olma mı dersin bilür monla olur
Ayda bir kerre varır üstādına dersin okur
- 831 Ebcedi bilmez iken deryā olur ‘ilmi ile
Çigleri cümle pişer lezzet virür cehli bu kez
- 832 Qāl olur mektebde⁸⁹⁵ kaynar qalfa olur herkese
Hocaya ne ihtiyācī hoca olur herkese
- 833 Cümle ‘ālem ‘ilmini ezber ider hıfzı bu kez
İnse cinne remz ile fetvā virir nuṭṭkı bu kez

⁸⁹⁵ Eserde “mektebinde” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

- 834 Hâzret-i Yahyâ gibi Qur'ân dilinden feyz olur
Mekteb-i dinde toğarsa zerreden dersin alur
- 835 Kaatre burcundan görür deryâsını toğmış bu kez
Zerre burcundan görür *şemsü'd-duhâ* toğmış bu kez
- 836 Pâdişâhım bu dili bilmek dilerseñ remz-ile
Tal vücûdın şehrine sen sende ara fikr-ile
- 837 Kağı tahtın pâdişâhı da añadan toğmadan
Ol cihânı ara hünkârım anadan atadan
- 838 Pâdişâhlık işbudur bunuñ dahı var 'âlâsi
Şâh-ı zâhir şâh-ı bâtın bul elinde ikisi
- 839 'Adl iderseñ 'âletiñdir zâhir ü bâtın şehâ
Bir muradıñ başı yüz biñ her beğâdan baksaña
- 840 **Hâsb-i hâliñdir Süleymân'ım hakikat söyledim**
Söyleyen kim söyledi kim kim diyen kim ben midim
[30b]
Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün
- 841 Ol mîm Muhammed gözidür göz gör cihâna
Mü'mine bu mîm göstere dîdâr-ı tecellâ
- 842 Bir Muhammed gözinüñ ğarkı bu eşyâ⁸⁹⁶
Ol mîm gözidür cennetler hür-ı tecellâ
- 843 Mîm oldu muhîti yedi tamu sekiz uçmak
Mîm menzilidür tayy-ıla bazar-ı tecellâ

⁸⁹⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 844 Mîm murğı kanat açsa sığışmaz bu cihāna
Biñ ‘arşı geçer tayy-ıla tayyār-ı tecellā
- 845 Rūhānī yuvası kalem levhi ider māt
Ẕudret diline sığmadı eş‘ār-ı tecellā
- 846 **Bu nazm-ı mu‘ammāyı kim añlar dil-i ‘āşık**
Müşā’ya tekellümden ider Ẕūr-ı tecellā
- 847 Dil bahri temevvüc ideli ‘aşk-ıla cāndan
Ẕūr oldı cihān açdı gözün nūr-ı tecellā
- 848 Hep cümle ağaçlarda çiçekler gözin açdı
Rūşen olalı gün gibi gülzār-ı tecellā
- 849 Bülbül gibi her bāğa gönül virdi çemenler
Bülbül inler şām u seher zār-ı tecellā⁸⁹⁷
- 850 Toptolu cihān pertev-i Hāk kande bakarsan
Zeyn itdi cihān milkini her şi‘r-ı tecellā
- 851 Hep ağaçlarda varaklar yazalı bir haṭ⁸⁹⁸
Gök mührili kağıd yazıdur devr-i tecellā
- 852 Nūrānī‘alemler yürüdi pertev-i Hāk’dan
Her şeye muhīṭ oldı kamu sırr-ı tecellā
- 853 Bir nuṭfede insānı gören cüzde kül oldı
Deryā yaradır kaṭrede ğayūr-ı tecellā

⁸⁹⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁸⁹⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 854 Tut yaprağı terbiyye ile olma mı atlās
 Şabr ile şeker eyledi her zehr-i tecellā
 [31a]
- 855 Bir acı koruk şabr-ile helvāya irişdi
 Her çigleri pişürmedi mi şabr-ı tecellā
- 856 Sultān-ı rusūl şabr-ile buldı ne buldı[sa]
 Bî-şabr ola bir kıl irişür kahr-ı tecellā
- 857 Yā Rab bu bî-çāre kulunı ehl-i şabır kıl
 Şabr-ile سُكَّر toğa bu şükr-i tecellā
- 858 ‘ Aşkıñ dilini ‘ aşk-ıla bildir bu ğarībe
 Mürşid sen ol iy Hâk dil ola cevri-i tecellā
- 859 Her gözde görenle görünen nūruñ olunca
 Zulmetde koma nūra uçayor mı tecellā
- 860 Bu zulmet-i nefsimi şehā nūriña ğark it
 Virānımı ‘ ilmiñ ide ma‘ mūr-ı tecellā
- 861 ‘ Azīm-i kemāl ehline yār eyle habībim
 Cehli göze gösterme ola ebr-i tecellā
- 862 ‘ Aşkıñ hevesin gönlüme al nice kıl iy dost⁸⁹⁹
 Yā Rab bu Murād’a yapıla kaşr-ı tecellā
- 863 ‘ Aşkıñ tolusın kudret eliñle şun efendi
 Ser-hoş mı kandırmaya bu sükker-i tecellā⁹⁰⁰

⁸⁹⁹ Bu misra vezne uymamaktadır.

⁹⁰⁰ Bu misra vezne uymamaktadır.

864 Kul şāh-ile yār olsa nedir kaşr u sarāy
 Şāh olsa kuluñ kula yiter faḥr-ı tecellā

865 Sultān-ı rusūl gibi güzel yok ne mecāzī
 Maḥbūb-ı ḥaḳīki bu durur sırr-ı tecellā

866 Şer‘ i güzelinden koparan taşı kopardı
 Şer‘ ini kıl ihyā uzana ‘ömr-i tecellā

[31b]

Hāzā Kitābu Miftāḥ-ı Āb-ı Ḥayvān ve Vāşıl-ı Cānān

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Fe ‘ülün

867 Diyelim evvel ü āḥirde Allāh
 Diyelim bātın u zāhirde Allāh

868 Diyelim vaḥdet ü keşretde Allāh
 Diyelim ṭamuda cennetde Allāh

869 Diyelim kaḥr-ile maḥşerde Allāh
 Diyelim Allāḥ Allāh şaḳla Allāh

870 Şırāṭ üzre diyelim Allāḥ [Allāh]
 Daḥı mizān içinde Allāḥ [Allāh]

871 Diyen ‘aşḳ-ıla bir kez Allāḥ [Allāh]
 Murāda irgire va’llāhi va’llāh

872 Diyelüm ‘aşḳ-ile cānım Muḥammed
 İki ‘ālemde sultānım Muḥammed

873 Seni bulan n’ider ḡayrı murādı
 Benim dīnimle imānım Muḥammed

- 874 H̡abībim ümmetiñ ‘İsā ve Mūṣā⁹⁰¹
 H̡aḡ’ıñ maḥbūbı cānānım Muḥammed
- 875 Bu zerrem şemsiñe vaşl oldı iy dost
 T̡oḡa ḡaṭremde ‘ummānım Muḥammed
- 876 Baña sensiz cehennem cennete ḡor
 Medīne eyle dü-ḡanım Muḥammed
- 877 Ebū Bekr’i⁹⁰² esīr itdi cemālīñ
 Meger Şiddīḡ’a ḡaşd itdi celālīñ
- 878 ‘Ömer de ‘adl ü dādīñ eyledüñ fāş
 Anıñ-çün oḡlına ḡıydı vişālīñ
- 879 Ḥayā’nı gördi mir’atıñda ‘Oṣmān
 Anıñ-çün aña ‘aks itdi kemālīñ
- 880 ‘Alī gördi seḡāñı virdi cānın
 Şaḡābe görmedi gördi ḡayālīñ
- [32a]
- 881 Şehīd itdi Ḥüseyn’i ‘aşḡıñ iy dost
 Ḥasan ‘aşḡıñla içdi zehr-i balıñ
- 882 Cemālīñdir Cemāl-i Ḥaḡḡ’a mir’āt
 Celālīñdir Celāl-i Ḥaḡḡ’a mir’āt
- 883 Ki sensin lā-mekān taḡtında sulṡān
 Vişālīñdir vişāl-i Ḥaḡḡ’a mir’āt

⁹⁰¹ Eserde “Mūṣā’ya” şeklindedir. Vezin gereḡi böyle yazılmıştır.

⁹⁰² Eserde “Ebū Bekr’imi” şeklindedir.

- 884 Seni āyīne itdi vechine Hāk⁹⁰³
 Hayālīndir hayāl⁹⁰⁴-i Hākḳ'a mir'āt
- 885 Anuñ-çün ümmet oldı enbiyālar
 Kemālīndür kemāl-i Hākḳ'a mir'āt
- 886 Tecellī bülbülidür rüh-ı ḳudsūñ
 Göñül Tūr'un hayāl-i Hākḳ'a mir'āt
- 887 Ki sensin taht-ı 'aşḳ üstünde sulṭān
 Ḳuluñdur belki Dāvūd u Süleymān
- 888 Gedādır 'aşḳıñıa İskender iy dost
 Seniñ ḳadrüñe irmez degme
- 889 Şerī' at seyfi ile ben gedāñı
 Ḳazā seyfi olam bāṭında pinhān
- 890 Şalam şer' -i şerīfñle bu seyfi
 Ki ya' nī ğayretiñ içün virem cān
- 891 Cihān ḳulm-ile ṭoldı iy ḥabībim
 Uyar beni uyansun ol Murād Ḥan
- 892 Çü ben ğāfil o ğāfil⁹⁰⁵ kim uyarsın
 Cihān hep nefse nefse kim uyarsın
- [32b]
- 893 Bizi ğaflet şarābı itdi ser-ḥoş
 Murād Ḥan'ım nice nefse uyarsın

⁹⁰³ Eserde "Hāk" kelimesi iki kez yazılmıştır.

⁹⁰⁴ Eserde "Hayālīndir hayāl" şeklindedir.

⁹⁰⁵ Eserde "o ğāfil" söz grubu iki kez yazılmıştır.

- 894 Isızdur t̄ac u taḥtūñ ġāfil olma
Nice beyḥūde sevdālar qovarsın
- 895 Seniñ pendiñ iün emr olmuşam ben
N' iün ḥāke nażar itmez uarsın
- 896 Şehā Ḥaḳ diyeni Mecnūn' a beñzet
Ḥayāta sākīyem imez qaarsın
- 897 Gel iy devletlū ḥūnkārim uyana
Taşarruf ṭolusın i ana ana
- 898 Seniñle rāz iden sırr-ı Muḥammed
Nażar itme filān ibn-i filāna
- 899 Vekīliyem Muḥammed Muştafā' nıñ
Şehā ġafletle bama tercümāna
- 900 Benim dilimle saña söyleyen ol
Ben oldum vāsıṭa şāh-ı cihāna
- 901 Didi rū' yāmda ol sulṭān-ı kevneyn
Yūri ağızımla söyle cümle cāna
- 902 Beni ḥalka ḥaber vir āşikāre
Baña ümmet olanları uyara
- 903 Naşihat eyle benden ümmetime
Müdārāsız ḥaber vir nūr u nāra
- 904 Baña ümmet olanlar mālā ṭapmaz
Ki ṭapdı ekşeri şöhretle yāra

- 905 Ki ḥāṣā Tañrı´dan sevgili dünyā
Cehennemde uçar göñli şikāra
[33a]
- 906 Benim şer´-i şerīfīm yaqdı bunlar
Kimi kāzı kimi beg bir diyāra
- 907 Bular ġaflet içinde qaldı a´ mā
Bularda qalmadı fetvā vü taqvā
- 908 Bu zālimler baña ümmet degiller
Ne ´ İsa ümmeti bunlar ne Mūsā
- 909 Bir[i] bir sâ´ at olmaz baña ümmet
Ne mü´mindir bu ġāfiller ne tersā
- 910 Yaradan Hakk´a bir sâ´ at kul olmaz
Bular dünyā-perest oldı ne ´ uqbā
- 911 Bular ´ Azrā´l´i qabri unutdı
Bularuñ fikri zikri hırş-ı dünyā
- 912 Bu fānī ´ömre mağrūr olmasunlar
Bu bir dem ´ömre hıç aldanmasunlar
- 913 Eger biñ yaşa señ bir günce gelmez
Hele ´ Azrā´l´i unutmasunlar
- 914 Nice biñ tāt u taht iseñ bu fānī
Türāb itdi görüp uşlanmasunlar
- 915 Ata ana oğul kız qabre girdi
Naşihat bu öğütten almasunlar

- 916 Nice z̤at-ı şerīfīñ q̤add-i dālın
Ecel bükdi q̤atı şalınmasunlar
- 917 Bular bir iki üç gün ‘ömre mağrūr
Bular dünyāyı şatdı cennet ü hūr
- 918 Yaradan H̤aqq’ı yılda bir kez añmaz
Yıkar dīnin ider dünyāyı ma‘ mūr
[33b]
- 919 Bularuñ cenneti köşk ü sarāyı
Sözüm ‘ālimlere ümmīse ma‘ zūr
- 920 Revā mı ‘ālime Şeddādīevler
Revā mı bunlara çeng ile tanbūr
- 921 Oqur tutmaz bu cāhiller dirīğā
Velī ‘ālimler içre kızbi meşhūr
- 922 İki ev tolusı vardır kitābı
Harāmī mālīnuñ yoqdur hisābı
- 923 Müfessir emr ü nehyi bilmez ancak
Kılı kırk yara eyler ‘ucbı bābı
- 924 Velī dīn ‘ilmine aklı irişmez
İhānet eylese şer‘ a cenābı
- 925 Buları ebced oğlanı ider māt
Sizi ilzām ide H̤aqq’ın ‘azābı
- 926 Dilimde söyleyen sırr-ı Muḥammed
Bu dersi feyz iden fikr-i Muḥammed

- 927 Beni ālet idindi nuṭḡ-ı pāki
Didi söyle oğul faḥr-i Muḥammed
- 928 Bu zāhir söyleyen ben bāṭınam ol
Şadef taşım içim dürr-i Muḥammed
- 929 Ki ḥāṣā kendüyi ögmek küfürdür
Güneşde zerremiz nūr-ı Muḥammed
- 930 Ledün baḥrine ğavvāş itdi zātım
Ḥadīş itdi dilim Ḥıẓr-ı Muḥammed
[34a]
- 931 Ḥayāt ırmağım[a] gelsün içenler
Ḥadīş itdi dilim Ḥıẓr-ı Muḥammed
- 932 Ucuzdur cevheriñ kânında cevher
Seçelsün taşı cevherden seçenler
- 933 Cevāhirler aḡar dīn çeşmemizden
Ḳanı ḡana içüp şarrāf uçanlar
- 934 Bahālıdır yüküm Ṭūr'um cevāhir
Bahā bu Yūsuf'a cāndan geçenler
- 935 Muḥammed Muştafā ḡaznedārım
Ola bāḡır bu kitmādan ḡaçanlar
- 936 Dilimde söyleyen kim ġayret-i Ḥaḡ
Bu ilhāmı iden kim ḡudret-i Ḥaḡ
- 937 Beni öldürdi gönderdi cihāna
Ki ya' nī ḡullarına Ḥazret-i Ḥaḡ

- 938 Baña keşf eyledi ‘ilm-i yakîni
Anuñ-çün da‘vetimdir da‘vet-i Hâk
- 939 Hâbîb’ine yakîn itdi bu gönüm
Baña bensiz ben oldum rahmet-i Hâk
- 940 *Muḥîtu külli şey’* de zâtı mevcûd
Eḥad Aḥmed Muḥammed vahdet- i Hâk
- 941 Tecellî bülbülü oldu bu diller
Gönül Tûr’ında açılsa bu güller
- 942 Tekellüm sâķîşi kudret tolusın
Şunar Mûşâ’ya elsiz kangı eller
- 943 Bu dildir lâ-mekân ‘aqla sığamaz
Kulağuzsız ḥarāmîdür bu yollar
[34b]
- 944 Nice biñ başı top itdi bu meydân
Meger mürşid ola şer‘î güzeller
- 945 Şerî‘ at seyfîne ḥâkim olan cân
Eger zehr-ise hażm ide gönüller
- 946 Güzel kimdir şerî‘atle tarîķat
Şırât-ı müstaķim oldu maḥabbet
- 947 Seven şer‘-i şerîfi şimdi nâdir
Şerî‘ at dil-berine kanı raġbet
- 948 Şerî‘ at taşı kopdı menzilinden
Kanı ihyâya başın koyan ümmet

- 949 Cehille yıkdılar şer‘ -i şerîfî
Yıkan şer‘ i nedir şöhretle rüşvet
- 950 İlâhî zālîme vir ‘adl ü inşâf
Ki ya‘ nî nûra tebdil ola zulmet
- 951 Naşîhat kimseye kâr itmez oldı
Cihân girdâb-ı ğaflet içre kaldı
- 952 Eger kâr eyleseydi taşâ yağmur
Çemen gibi şâdefde dūr biteydi
- 953 Bu zālîm nefsimiz taşdan beterdi
Ögüd kâr eylese yumuşayaydı
- 954 Ki hâşâ ‘âlîme Şeddādî evler
Küfürdür haqqı bâtıldan seçeydi
- 955 Bu zālîm nefsimde ekser hıttâbım
Müsilman olsa kabir ehlin göreydi
- 956 Bize dîn ile imân oldı manşib
Ki hâşâ hūr u Rıdvân oldı manşib
- [35a]
- 957 Bize cennetden a‘ lâ oldı dünyâ
Bize derd olsa dermân oldı manşib
- 958 Bize âr oldı haqqı dile almak
Bize tamuda kaṭrân oldı manşib
- 959 Bize ‘Azrâ’î’i farz oldı añmak
Bize mevt-ile vîrân oldı manşib

- 960 Bize ‘ālim diyen aḥmak degil mi
Oḡur tutmazsa şeyṭān oldu manşıb
- 961 Yıḡan bu ‘ālemi şöhret degil mi
Ana niyyet ile bid‘ at degil mi
- 962 Vilāyet gitdi ḡünkārım eliñden
Bu ihmālin şöñi ḡulmet degil mi
- 963 Şabāḡ oldu uyan iy pādīşāhım
Bu dervīşīñ sözi himmet degil mi
- 964 Maḡallinde işiñ ḡayra inanma
Bu telḡīşim saña devlet degil mi
- 965 Ḳulum çok dime belki yalıñızsın
Ġarīb iden seni ḡaflet degil mi
- 966 İçerseñ āb-ı ḡayvānım uyandıñ
Şuşuzlık baḡrine düşdüñ ḡandıñ
- 967 Şehā deryā gibi balıḡları yut
Çü ḡıllu’lḡāh idüñ ḡāfıl bulundıñ
- 968 Şehā balıḡ gibi deryā gibi⁹⁰⁶ ol
Kenāra gelme geldüñ ise yandüñ
- 969 Şerī‘ at bir deñiz balıḡ ḡalīfe
Kenārı tehlike ḡulmüñ ne şandüñ

⁹⁰⁶ Eserde bu kelimedden sonra “ḡatı” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dāhil edilmemiştir.

[35b]

- 970 ‘İlim deryā durur balık ḥalīfe
Kenāra çıkma cehl-ile boyandın
- 971 Eger ğavvāş olursañ ka‘r-ı ‘ilme
Boğasın cehl-i ḥalkı baḥr-i ‘ilme
- 972 Taşarruf eylesin şark u ğarba
Eger vāşıl olursañ nūr-ı ‘ilme
- 973 Eger teslīm iseñ ḥaḳ söze iy şāh
Toğā senden Muḥammed sırr-ı ‘ilme
- 974 Eger kimyāya ‘ādilseñ ḳo zulmi
‘Adāletle iresin Hızr-ı ‘ilme
- 975 Yaradan Ḥaḳḳ’ı vird eyle unutma
Gehī ‘Azrā’ī’e ṭal ḳabr-i ‘ilme
- 976 Şehā ceddiñ ḳanı n’oldı unutma
Naşīḥat isteyü yābāna gitme
- 977 Dedeñ Sulṭān Muḥammed ḳanı Aḥmed
Seḫerde ğiceler fikr eyle yatma
- 978 Ecel derdine üç biñ yılda Loḳmān
Devāsın bulmadı gitdi işitme
- 979 Gedālar şāh-ıla ḳabrinde yeksān
Naşīḥat şīşedir sehv-ile ḳatma

- 980 Bilürsin ‘ārife bir gül de çokdur
Gel iy bülbül bu ğavġâyı uzatma
- 981 Şehā halk eyleyen sulṭānı fikr it
Saña luṭf itdügi iḥsānı fikr it
[36a]
- 982 Kūl itdi kulların sen kula n’içün
Unutma Rabb’iñi her ānı fikr it
- 983 Seni Hāk kullarına itdi çoban
Koyuncukların güt Raḥmān’ı fikr it⁹⁰⁷
- 984 Şehā kurd olsa ḥākim n’ola koyun
Ne et kaldı ne süd ne cānı fikr it
- 985 Şehā manşıbları ‘azl itme tiz tiz
Vilāyet hayy ola vīrānı fikr it
- 986 Şehā dervīşden öğren İsm-i A‘zam
Muḥammed Muṣṭafā’dır kānı fikr it
- Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün*
- 987 Cümle mevcūdât-ı eşyâ sendedir iy Hān Murād
Yedi tamu sekiz uçmak [sendedir] iy Hān Murād
- 988 Zālīmüñ nefsi [cehennem] ‘ādilüñ rūḥı cinān
Cāhilüñ kalbi zebānı ‘ālimüñ kalbi imān
- 989 Cāhiliñ fikri ihānet ‘ālimüñ fikri Hūdā
Cāhilüñ fikri ḳasāvet ‘ālimüñ fikri şafā

⁹⁰⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

Kaşıde-i Rasûl ‘aleyhis’s-selâm Der Medhuhû rahmetu’llâhi ‘aleyh

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 990 İy Hâk’uñ maḥbûbı Aḥmed yâ Muḥammed Muştafâ
İy ḥaḳîḳat bûlbûli sulṭân-ı cümle enbiyâ
- 991 Sen tecellî âfitâbı toğalı bu ‘âleme
Nûr-ı zâtıñ zulmeti küfr ehlini itdi fenâ
- 992 Pertev-i Hâk’dır şıfâtıñ zâtıñ iy ḥayru’l-beşer
Sensin ol sırr-ı İlâhî sensin ol nûr-ı Hudâ
- 993 Yir yüzün Lât u şanemden geldüñ azâd eyledüñ
Nice yüz yüz biñ kilisâ yıkdıñ iy bedrû’d-dücâ’
- 994 Ka‘be Hâkḳ’ı Ka‘be sensin [Ka‘be] bir put-ḥânedir
Sen binâ-yı Hâk’sın iy dil-ber ne Ka‘be ne binâ
[36b]
- 995 Ka‘be’[y]i taş u ağaçla yaptı İbrâhîm Ḥalîl
Hâk seni kudret eliyle yaradup yaptı şehâ
- 996 Ka‘be taş-ıla yapıldı iy melek sen nûr-ıla
Ka‘be bir çirkîn kara taş sen cevâhir bî-bahâ
- 997 Ka‘be bir a‘mâya beñzer Ḥacerü’l-Esved gibi
Sende göz var nûrı şıgmaz ‘arşa tâ yirden göke
- 998 Ka‘be’niñ hem dili yok ya‘nî vire Hâk’dan ḥaber
Sende dil var kullaruñ da‘vet idersin ol Hâk’a
- 999 Ka‘be’nüñ yok ḳalbi iy dost ḳalbi Beytu’llâh ola
Sende var bir ḳalb-i şâfi ‘arş ideydi Kibriyâ

- 1000 Ka‘be bir Mecnūn’a beñzer ‘aqlı yok cāhil gibi
Sende var ‘ilm-i kemālāt ‘aql-ı kül iy meh-liķā
- 1001 Ka‘be’niñ hem rūhı yok rūhānī lezzātı ola
Sende var rūhānī bir lezzet irişmez ‘aql aña
- 1002 Ka‘be’niñ hem nefsi yok Rabb’in bile kim yaradan
Sende var bir nefs-i şāfī muṭma’inne pīr ü pāk
- 1003 Ka‘be’niñ [bir] sırrı yok sırrına maḥrem ide Hāk
Sende var sırr-ı İlāhī sır cihānından öte
- 1004 Ka‘be’niñ hem fikri yok fikr eyleye Hāllāk’ını
Sende var bir sırr-ı vaḥdet keşret anda lā ola
- 1005 Ka‘be’niñ hem ‘aşkı yok ola kerāmet cezbesi
Sende var ‘aşıkla ma‘ şūk vaḥdet-i zāt-ı şafā
- 1006 Ka‘be’niñ hem dili yok rāz eyleye Mevlā ile
Ka‘be sensin Ka‘be’ye Ka‘be dimekdir iftirā
- 1007 Ka‘be’niñ hem ḥüsni yok ola tecellī cezbesi
Hüb cemālīñ kaṅı kāfir görse zünnārın kıra
- 1008 Ka‘be’niñ hem zülfi yok açā cemālinden niķāb
Görse zāhid gül yüzüñ zünnār-ı ‘aşkıñ bağlaya
- 1009 İy güneş zātıñ Şamed’dir hem şıfātıñdır beşer
Hā münezzeh baḥridür ğavvāş-ı rūḥuñ añlana
[37a]
- 1010 Lā-mekān sulṭānına mir’atıñ oldı ḥaznedār
Hāk seniñle sen de Hāk’da ayrı ğayrı sıǵmaya

- 1011 İy şanem zülfünde her bir kı1 ene'l-Ha1 çağırır
 'Aşkıña Mañşür olan şer' in ile kendin aşar
- 1012 Kaşlarıñ kudret elinde bir kalemdir iki şa1
 Āyet-i nūr[1] yüzün vaħyinde gördüm ben gedā
- 1013 Kaşlarıñ satrı ne ma' nā *yuħyī'l-mevtā* o1ur
 Gözleriñ satrın yazan nūr-ıla yazmış pür-ziyā
- 1014 Baħr-i nūra gözleriñ ğavvāşa beñzer iy ħabīb
 Bu çerāğı görse Cibrīl perr ü bālin hep ya1a
- 1015 Yok fetīli zeyt yağı gözleriñ şem' i nedir⁹⁰⁸
 Gözleriñ şem' in gören pervāne şevkinden yana
- 1016 Lā-mekānī bir direkdir kāmetiñ yerden göke
 Gözleriñ 'arşa açılmış 1apudur Ha1'dan baña
- 1017 İy güneş topı gibi kevn ü mekānı 1apladañ
 Şāfī sırru'llāh o1urlar 1alb-i pākiñ serverā
- 1018 Bir Muħammed'sin māmīñ oldı *muħītu külli şey'*
 Dālī ħāñı vaşl-ı zıllu'llāh o1ur ehl-i niķāb
- 1019 Sırr-ı *subħane'llezī esrā* cemāliñ pertevi
 Tūr-ı Mūşā der yüzün gözüñ tecellisin cāna
- 1020 *Ķābe kavseyn* oldı 1aşıñ sırr-ı *ev ednā* gözüñ
 İki zülfindir niķāb-ı Ha1 tecellī kı1 saña

⁹⁰⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1021 Kaşlarıñ yāyı haqīkat okunuñ mi‘rācıdur
Kırpügüñ oklarını gāhī Medenī’den
- 1022 Yā Muḥammed ben za‘īfe kıl naẓar ‘aşkıñ ile
Şümme va’llāhi murādım ğayrı yok öñden şoña
- 1023 İy Cenāb’ıñ pādişāhı ümmete gönder selām
Sāk̄yā şun bāde-i ‘aşkıñı ma‘şūkum saña
- 1024 İy gül-i gülzār-ı cennet göñlin al meddāḥ-ı güñ
Bülbülem ‘aşkıñ bāğında vir rızāñı iy Rızā
[37b]
- 1025 Gel tecellī kıl göñül Tūr’unda iy şāh-ı rusül
Ḥazret-i Mūsā gibi şevkıñle cānım tutuşa
- 1026 Yana yana derd-i ‘aşkıñla virem bu cānımı
İy Ḥabīb’im iy ṭabībim bī-‘ilācım kıl devā
- 1027 İy güneş bu zerreme eyle tenezzül gāh̄ce
Kaṭremi deryāña ğarķ eyle ulaştır gāh̄ce
- 1028 ‘Aşkıñı şol ḥadde vir her gördüğüm seni şanam
Gözlerim şāhın gibi ḥüsnüñ ḥayālinde uça
- 1029 Yā Rasūla’llāh bilürsüñ münkir oldu ümmetiñ
Şemsi balçıkla sıvarlar ba‘zı zālīm eşkıyā
- 1030 Ba‘zı ḥālīñ söylesem inkār ider Bū Cehl olan
Bū Bekir Şiddik’a işbātım nice biñ reh-nümā
- 1031 Ḥubb-ı zātından yaratdı zāt’ıñı ol pādişāh
Ben nice meddāḥ olam emmāre nefsim pür-ḥaṭā

- 1032 Yaradan meddāhıñ oldı ben kimem medh eyleyem
İltifātıñ dile geldi söyledi bunu nevā
- 1033 Bir nazar itdi saña Hāk bir nebīye itmedi
Ümmet oldılar anıñ-çün enbiyāya muqtedā
- 1034 Hāk Te‘ālā *rahmeten li’l-‘ālemīn* itdi seni
Hürmetün-çün yaradıldı ins ü cin arz u semā
- 1035 Ādem ü Havvā seniñ evlādıñ oldı ma‘nāde
Seni imām-ı⁹⁰⁹ enbiyā itdi anıñ-çün iktidā⁹¹⁰
- 1036 ‘Ālem-i ervāhıñ aşı sen ebu’l-ervāh idiñ
Ol sebebden inse cinne hem atasın hem ana
- 1037 Gördiler kurbıyyetiñ Hāk-ıla cümle enbiyā
Ümmet eyle ol Rasūl’e didiler yā Rabbenā
- 1038 Muşhaf-ı hüsnüñ meger kudret eliyle yazdı Hāk
Bir elifdir kāmetiñ vahdet sarāyında ‘ālā
- 1039 Hārf-i rūhuñ lā-mekānī hārf-i cismiñdir türāb
Hārf-i kaşıñ ne mürekkeble yazıldı iy hümām
[38a]
- 1040 Gözlerün hārfini nūrānī kalemle yazdı Hāk
Kırpügün satırın gören Manşūr ene’l-Hāk çağıra
- 1041 Zülfı gül gavvāşı her yan olsa yüzün baħrine
Göz tala hüsnünde yüz biñ yıl kenāra çıkmaya

⁹⁰⁹ Eserde “imāma” şeklindedir. Mana gereği bu şekilde takdir edilmiştir.

⁹¹⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1042 Levh-i maḥfūz oldu vechiñ kāşif-i esrār-ı Hāḡ
Aḡsen-i taḡvīmī iy dil-ber yüzüñde okuya
- 1043 İki zülfüñ arası oldu şırāt-ı müstaḡīm
Gözlerüñdür bāb-ı cennet açamaz ehl-i hevā
- 1044 Şaḡı gül her kıllarında küfr ü imān gizlüdür
Baḡlayan zünnār-ı ‘aşkıñ ḡūrî kızların ḡoca
- 1045 Yüzüñ imānun gören gör kırdı mı zünnārını
‘Āşıkā ma‘ şūḡı imān ṡamu cennet māsivā
- 1046 Nūrıñı Ādem’de gördi secde kıldı her melek
Nūr-ı ‘arşıñ görmeyen İblīs olur Hāḡ’dan ḡaḡa
- 1047 Zāhiriñ bir ḡatre Aḡmed bāṡınuñ nūr-ı eḡad
Zāhiriñ bir zerre gerḡı bāṡınuñ *şemsü’ḡ-duḡā*
- 1048 Baḡr-i tevḡid oldu ḡaşıñ gözlerüñ zülfüñ yüzüñ
Maḡzar-ı Mūşā olan göz bu tecellīye ṡala
- 1049 İnce yoldur zülfüñ iy dil-ber tecellāya gider
Şaḡıñuñ her kılı biñ Mañşūr’ı aşmış bir kıla
- 1050 ḡaşlarıñ yāyın göreñ ‘aşkıñ okına virdi cān
Günde biñ kerre dilerseñ şevḡiñe cānım fidā
- 1051 Küfrin imānın yitürdi yüzüñi bir kez göreñ
Şūretin ‘aksin gören tersā gibi ṡapmaz puta
- 1052 ḡavm-i Īsā Meryem’i[ñ] sırrına aḡl irgürmedi
Mu‘ cizātıñ oldu Mūşā’ya ‘aşāḡāḡ ejdeḡā

1053 Yā Rasūla'llāh seni dünyāda kimse görmedi
Gördi Bū Bekr ü 'Ömer 'Osmān 'Aliyyü'l-Murtaẓā

1054 İy güneş āhır zamānda zerreñi ben görmişem
Düşdi kaçrem baħriñe 'aşkıñ kitābın yazmağa

[38b]

Der Kaşide-i Medh-i Rasūlu'llāh 'aleyhi's-selām Diger Naziresidür

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1055 İy haķikat āfītābı yā Muħammed Muştafā
İy tecellī bülbüli gülzār-ı maħbüb-ı Ĥudā

1056 Muşhaf-ı Haķ'dır cemāliñ vaħyi iy dil-ber seniñ
'İlm-i ğaybısın Haķ'ıñ ĥüsnüñ şehādetdir şehā

1057 'Ālem-i ğayba şehādetde kapudur ĥazretiñ
İns ü cinniñ şaĝısınca kapusın Haķ'dan yaña

1058 Sen kapuya kim ki girdi vāşıl oldu ĥazrete
Lā-mekānī bir kapusın 'aķl-ı kül irmez saña

1059 Zāhiriñ ĥalka açılmış kapudur iy pādişāh
Bātıñıñ Haķķ'a açılmış kapudur ĥaķdan Haķ'a

1060 Kaķre gösterdi seni deryā iken ol Yaradan
Kaķreniñ bir köşesine nice biñ deryā şığa

1061 Nuţfe⁹¹¹ insāna irince nice biñ deryā olur
Aħmed'e irse eħad mürsel melek ola fenā

⁹¹¹ Eserde "luţfe" şeklindedir. Mana gereĝi bu kelime takdir edilmiştir.

- 1062 *Lî me‘Allāh* ‘a irişdüñ vāşıl olduñ ḥaẓrete
Vaḥdet-i zāta irişdiñ keşret-i ‘aql oldu lā
- 1063 Ben sen olduñ Ḥaḳḳ-ıla irdüñ maḳām-ı ḥayrete
Kibri terk idüp ḥabīb olduñ ḥabībe bî-riyā
- 1064 ‘Ālem-i ervāhı geçdüñ fānî oldu şeş cihāt
Fānî içre bir beḳā yolduñ memāt irmez aña
- 1065 Bir tecellî Ṭūr’ı gördüñ anda Mūsā ismi yok
Bir yakīne vāşıl olduñ şek u reyb oldu liḳā
- 1066 Bir yüze göz olduñ ol gözde biñ kevn ü mekân⁹¹²
Ḳubbe-i ‘arşa gözüñ ḳandīlin aşmış Kibriyā
- 1067 Ḥaḳ tecellî itse iy dil-ber cemālīñden ider
Bu tecellīñle tecellīye tecellî ḳılsaña
- 1068 Lā-mekānî bir elifdir ḳāmetiñ ‘arşa direk
Bî-nişānî bir şecersin dallaruñ arz u semā
- [39a]
- 1069 Sensin ol ḳudret ağacı mīve-i insān biter
Dallarıñdan bitdi Ḥüseyn ü Ḥasan iy meh-liḳā
- 1070 Sensin ol hikmet ağacı dallarıñdır dü-cihān
Mīvesidir ümmetiñ her dalları bir enbiyā
- 1071 Sensin ol tevḥīd ağacı rūḥ-ı ḳudsüñdir köki
Mīvesidir āb-ı ḥayvān rūḥa rūḥānî gıdā

⁹¹² Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1072 Lā-mekānī bir şecersin mīveñ oldı ‘aql-ı rūḥ
Bī-niṣān bāğında bitdiñ bāğbānıñdur beḳā
- 1073 Nūr ağacıdır cemāliñ mīvesidür ḳaş u göz
El ayaḳdır dallarıñ Ṭūbā gibi ḳaddiñ yüce
- 1074 İy kıyāmet ḳāmetiñ ṭursa kıyāmetler ḳopar
Ḥaşr ü maḥşerdir iki zülfüñ arası serverā
- 1075 *Yuhyi’l-mevtā* lebiñdir şūr-ı İsrāfīl diliñ
Her ḥadışiñ buse virse āb-ı ḥayvānı şuna
- 1076 Ḥūb cemāliñ muşḥafı Tevrāt u İncīl ü Zebūr
Meryem olsa maḥremiñ ‘İsā gibi oḒlı toḒa
- 1077 Gözleriñ Cembrā’l’e vahy eyledi nūr āyetin
Nuṭḳ-ı pākiñ nefḥa-i Ḥaḳ’dır seniñ li-muḳtedā
- 1078 *Ḳābe kavseymiñ* rumūzı ḳaşlarıñ miḥrābıdır
Nūr-ı Ḥaḳḳ’a secde ḳılmayan[1] zaḥm-ı Ḥaḳ yaḳa
- 1079 Cim-cemāliñ satırını ḳudret eliyle yazdı Ḥaḳ
Naḳşıñ iy dil-ber gören naḳḳāşıña ḳaldı ṭaña
- 1080 Ne mürekkeb yazdı ḳaşıñ gözleriñ zülfüñ yüzüñ
Muşḥaf-ı ḥüsnüñ gören göz dört kitābı okuya
- 1081 *Zāhirüñ innā fetaḥnā* süresin tefsīr ider
Bāṭınuñ yüz dört kitāba şıḒmaz iy bedrū’d-dücā’
- 1082 Zāhiriñ Aḥmed Muḥammed bāṭınıñdır sırr-ı Ḥaḳ
Ḥaḳ seniñle sen de Ḥaḳ’da Ḥaḳḳ’a sensin āşinā

- 1083 Çatredir cismiñ şehā rūḥuñda biñ ‘ayān nihān
 Lā-mekān şehbāzıyaz kafes-i cism⁹¹³ olmaz yuva
 [39b]
- 1084 Rūḥ-ı ḳudsi ḥazrete vaḥdet sarāyıdır vaṭan
 Sırr-ı zātıñ yā Muḥammed oldı keşretten cüdā
- 1085 ‘Āşık u ma‘ şūḳ-ıla ‘aşḳ u maḥabbet sende hep
 Senden özge yār u dil-ber bī-vefādır bī-vefā
- 1086 Seni görmek Ḥaḳḳ’ı görmek Ḥaḳḳ’a āyine [yüzin]
 Mü’miniñ mir’atı mü’min gör[e]mez ehl-i hevā
- 1087 Mü’mine mü’min cemāliñden tecellī kıldı Ḥaḳ
 Leyl’iñ yüzünde Mecnūn’a görinen kim ola
- 1088 Ḥüsn-i Yūsuf’da Zelīḥā’ya ne gösterdi bu ‘aşḳ
 Ḥaḳ tecellī itdi Yūsuf’da nice yüz biñ ḳula
- 1089 Şīr’iñ yüzünde Ferḥād görinen z[ātıñ] idi
 Yā Muḥammed nūr-ı zātıñ idi iy nūru’l-verā
- 1090 Zulmet-i küfr-ile aḡlarken zemīn ü āsumān
 Nūr-ı imānuñ cihānı tutdı iy şemsü’ḍ-ḍuḥā
- 1091 Ḥaḳ tecellī eyledi dīniñ yüzünden ‘āleme
 Nūr-ı şer’iñ kapladı kevn ü mekānı iy fenā
- 1092 Dü-cihān oldı vücūduñ sen içinde dīv-i ḥüsn
 Gün gibi gözsün iki ‘ālemde iy ḥayru’l-verā

⁹¹³ Eserde “cizr” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir. Ayrıca “kafes” ve “cism” kelimeleri arasında takdīm te’hīr yapılmıştır.

- 1093 Dīn çerāğdır cemālīñ nūrı iy hūlq-ı ḥasen
Hüsn-i hūlquñ kavm-i ‘İsā görse zünnārın kıra
- 1094 Medḥ idüp Hāḫ didi ḥaḫḫıñda ‘alā hūlqın ‘azīm
İy kerem-kānı Rasūl menba‘-ı ḥilm ü ḥayā
- 1095 Bir bulunmaz ḳa‘ rı yoḫ deryā idüñ iy hūlq-ı ḥūb
Dögene şırtıñ tutardıñ eylemezdiñ bed-du‘ ā
- 1096 Bir ḡazāda inci dişleriñ şehīd itdi ‘adū
Bunlara eyle hidāyet dir idiñ yā Rabbenā
- 1097 Gerçi Yūsuf-ḥūb idi hūlquñ seniñ maḥbūb idi
Saña kim zūlm eylese sen ‘afv-ile itdüñ du‘ ā
- 1098 Hūlquña reşk eyledi ervāḥ-ı cümle enbiyā
Ümmetiñ oldı anıñ-çün enbiyālar iy şafā
- [40a]
- 1099 İy güneş dürr-i yetīmiñ nüh-felekde seyr ider
Lā-mekān burcın gezerken yüridüñ Ḳāf’ dan Ḳāf’ a
- 1100 Nice biñ deryā iken bir ḳaṭre gösterdiñ seni
‘İlm-ile deryā iken ümmī göründüñ iy ḥoca
- 1101 Şems iken bir zerre gösterdiñ yüzüñ iy āfītāb
Cevheriñ toprak degil ‘ibret göziyle tūtiyā
- 1102 Ḳul ṭonunda gizledi sultānıñı ol pādīşāh
Ḳul ṭonunda Pādīşāh’ ı nice görsen eşḳıyā
- 1103 Ḳaṭreñe deryā libāsın ‘ilm-ile geydirdi Hāḫ
Kīmiyā sen Şāh’ ı gördi geydi altunlı ḳabā

- 1104 Hüsniñ esbâbın göreñ toprağ-ısa kîmyâ olur
Nice bakırları altun eyledüñ iy kîmyâ
- 1105 Leblerin la‘ lin göreñ buldı cevâhir kıymeti
Büseler virse hadîşin añlayan kâfir kıla
- 1106 Bir nazarda taş iken gevher idersin sevdigini
İltifât itseñ fakîre *kenz-i lâ-yefnâ* bula
- 1107 Kâfiristâna nazar itse cemâlin güneşi
Zulmet-i küfri gidüp Lât u şanem ola hebâ
- 1108 Bir nazarda küfrini itdüñ Ebü Bekr’in âmân
Yek nazarda çoğı itdiñ kutb-ı tâc-ı evliyâ
- 1109 Bir nazarda vaşıl etdiñ hâzrete şâdıqları
Haq seni kullarının derdine göndermiş devâ
- 1110 Bir nazarda yârine yâr eylediñ ‘âşıkları
Bir nazarda tâlibe maṭlûbın itdüñ mübtelâ
- 1111 Göz ucuyla her kime rûhânî kılsañ bir nazar
Zerre kalmaya anıñ kalbinde hubb-ı mâsivâ
- 1112 Cevher-i ‘aşkıñla bir taş nazar kılsañ eger
Hâzret-i Yûsuf gibi olmaz sekiz uçmak bahâ
- 1113 Haq meta‘-ı hüsniñi dellâla virdi ‘âleme
Müşteriñ oldı Yaradan kullarından ibtidâ
- [40b]
- 1114 İy Hasen hüsniñ gülistânı sekiz cennât u hür
Bâb-ı cennetdir gözüñ Rıdvân’ı kaşıñdır açâ

- 1115 ‘ Ālem-i ervāhı Mecnūn eylediñ Leylā gibi
Bağladın zencir-i zülfünle cihānı bir kıla
- 1116 Yaradan Hakk’ın tecellisi yüzünde berķ urur
Āyāne kıldı seni mir’āt-ıla Celle Celā
- 1117 Hakk cemālın muşhafın kıllarına vahy eyledi
Ahsen-i takvimi iy dil-ber gören tapmaz puta
- 1118 Nūr-ı Hakk’ı görmeyen vechinde iy hulk-ı hasen
Secde kılmaz Ādem’e İblisveş Hakk’dan kaçā
- 1119 Sırr-ı *şubhanellezī* okur kaşın gözün⁹¹⁴
Sırr-ı *ev ednā* cemālın görse mi’ rāca çıka
- 1120 Bunda yārin görmeyen yarın da görmez yārinin
Bunda sen nūrı gören Hakk nūrına yarın baķa
- 1121 Hakk Cemāl’ine niķāb oldu cemālın bürķā’ı
Bu tecelliye ne tākāt bir eķad Aķmed yine
- 1122 *Lī me’ Allāh* melek mürsel Muķammed sıgmadı
Bunda ne ‘ İsā ne Mūşā sıgmaz ism-i Murtażā
- 1123 ‘ Āşık u ma’ şūk-ıla ‘ aşk u maķabbet ber-mucib
Ben sen olmaz işbu yirde yokluk eyler merķabā
- 1124 Nūr-ı Hakk-ıla göreler nūr-ı Hakk’ı bī-cihet
Ol münezzeh āyāne bu zulmete nūrın şaķa

⁹¹⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1125 Āb-ı hayvān çeşmesin kullarına ide sebīl
Ayrı ğayrı bilme kul sultān iledir iy gedā
- 1126 Āb-ı hayvānı tecellī çeşmesinden açdı göz
İns ü cin ol göze muhtāc göz kamu derde şifā
- 1127 Hāzret-i Hızır'a su'āl eylediler devlet nedir
Didi bir gözdür cemāl-i dil-bere bağa tura
- 1128 Hāḫ Te'ālā kendi nūrdan her göze itdi bebek
Göz çerāğın Ādem'e kudret eliyle yakdı tā
[41a]
- 1129 Dü-cihān bir göze şıgdı göz cihāna şıgmadı
Göz *muḥītu külli şey'* dir göze yoḫdur intihā
- 1130 Göz dimāğıdur cemāl-i dil-berin zātın bilen
Göz ağız açsa eger kevn ü mekānı hep yuda
- 1131 Āyet-i nūrı iki göz nūnına vahy itdi Hāḫ
Göz durur her pādişāhın tāt u taḫtı zāhirā
- 1132 Pādişāhın sikkesi göz huṭbesi göz hükmi göz
Gözi a' mā pādişāh olmaz anın-çün bātınā
- 1133 Muṣṭafā bir göz idi cümle cihān a' mā idi
Bir göz-ile loḫmaveş yutdı cihānı ol ziyā
- 1134 Gerçi maḥbūb idi Yūsuf ol güzeliñ gör idi
Cezbe-i Hāḫ gözdedir a' māda olmaz baḫsaña
- 1135 Cümle 'ālem göze 'āşık yoḫdur a' māyı seven
Göz olan kāfir de olsa mü'minün gönlün ala

- 1136 Göz durur cennet sarāyı ‘ ayn-ı a‘ mādır caḥīm
İns ü cin bir göze āşık ins ü cin sevmez a‘ mā
- 1137 Gözdedir zīrā kerāmet cezbe-i Ḥaḳ gözdedir
Göz olan kāfirse sev ol kāfiri yokdur ḥaṭā
- 1138 Kāfiriñ göz ile küfri ‘ ākıbet īmān ola
Zāhidüñ a‘ mā olan īmānı küfre şayıla
- 1139 Göz fakır olsa göz anı ‘ ākıbet ide ḡanī
Aḡniyā olursa a‘ mā fakrı aña muştula
- 1140 Göz kapusunda ne İskender Süleymān ihtiyāc
Göz durur kevn ü mekāna ḥükm iden yirden göke
- 1141 Göze gözle kıl naẓar gözdür cihāna pādişāh
Şāh-ı ālem olsa a‘ mā pādişāhlıktan düşe
- 1142 Rūḥ-ı rūḥuñ göz durur göz ‘ aql-ı ‘ aqlıñ göz durur
Bir gözüñ ḳabzındadır cümle cihān uçdan uca
- 1143 Göz durur āb-ı ḥayvān ırmağı Ḥıẓr’a şor anı⁹¹⁵
Göze şor göz şehrini a‘ māya şor[ar]san şaşa
[41b]
- 1144 Cümle ‘ ālem olsa cümlesin bir göz yider⁹¹⁶
Yir ü gök ḥalkına bir gözdür anıñ-çün reh-nümā
- 1145 Göz ne deryādır kenārıdır bu mevcūdāt anıñ
Her naẓarda bir bu göz eşyāya ‘ ibretten ṭala

⁹¹⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹¹⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1146 Kānde olsa göz tecellī Ṭūr'ınūñ Mūṣā'sıdur
 Göz tecellī kendidür Mūṣā olan dildir dilā
- 1147 Gözdedir nūr-ı tecellī pertev-i Ḥaḳ'dır bebek
 Göz ağacı göz dur[ur] dallarıdur Ādem ata
- 1148 Göz elinde top ḳadardır bu ḳadar büyük cihān
 Gözdeki ol ḳara nokṭa oldu ervāḥa ata
- 1149 Cümle 'ālem göz durur 'ālem gözüñ bir sāyesi
 Göz ne deryādır sekiz cennet içinde boḡula
- 1150 Göz ḳapısı ne ḳapu miftāḥıdur 'arṣ-ı 'aẓīm
 Göz ne giñdir yir ü gök bir köşesinde ṣaḳlana
- 1151 Göz ḳapusın kim açā Ḥaḳḳ'ın ḥazīnesin açā
 Göz defīnesin açan cimrīler oldu ağniyā
- 1152 Baḳır a' māyı bu göz kimyāsıdur altun iden
 Gözi a' mā pula degmez göze yüz biñ cān fedā
- 1153 Göze kıymet yok durur dünyāda 'uḳbāda iy cān⁹¹⁷
 Pādişāhlıḳdır bu göz taḥt-ı bebek içre ṣafā
- 1154 Āyet-i nūrı göze nūrdan ḳalemle yazdı Ḥaḳ
 Ḥātemi gözdi Süleymān'ın dāve ḥükm itmege
- 1155 Enbiyānıñ mu' cizātı ne idi bir göz idi
 Oldı Mūṣā'ya bu göz gāhī 'aṣā gāh ejdehā

⁹¹⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1156 Gözde bir el var ne el kudret elidür el degil
Gözde bir dil var ne dil kudret dilidür bî-şadā
- 1157 Gözde bir diñler kulağ var işidürdi harf ü şavt
Gözdeki ağzı açan Manşür ene'l-Hağ çağıra
- 1158 Zāhirā bir kaṭredir göz bāṭinā baḥr-i muḥīṭ
Göz tecellîsin gören Mūşā tekellümden taşā
[42a]
- 1159 'Ālem-i ğayba kapu gözdür şehādetdir açan
Göz mu'allağ bir şehirdir iki direklü binā
- 1160 Göz ne şehristān imiş cennet anıñ bir kūşesi
'Arş-ı a'zam göze şıgıdı göz mekāna şıgmadı
- 1161 Cümletü'l-mülk oldı göz Hağ'dan taleb itdi yine
Göz didi *hel min mezîd* iy pâdişāhım irtidā
- 1162 'Ālemiñ gözi kūtubdur gözi kūtbuñ enbiyā
Enbiyāñıñ gözi Aḥmed Aḥmed'in gözi Hudā
- 1163 Rūḥ-ı 'ālem göz durur gözdür cihānı ḥayy iden
Gözi a'mā cānı yok taş oldı münkir ata⁹¹⁸
- 1164 Hağ tecellî eylese gözden ider kullarına
Göz ne Mūşā'dır elinde lā-mekān milki 'aşā
- 1165 Göz durur *ḥağku'l-yağîn* iklîmine seyyāḥ olan
Ṭayy-ıla gözdür cihānı top gibi ata tuta

⁹¹⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1166 Cümle ‘âlem bir göz oldu ol göze Hâk’dır bebek
Hâk *muḥītu külli şey*’ ‘aks-i cemâli Muṣṭafâ
- 1167 Ehl-i ‘aşkıñ ḥaḳ kelâmı *yuhyi’l-mevtâ* imiş
‘Āşıkıñ ḳalbi anıñ-çün ḳa‘rı yok deryâ imiş
- 1168 ‘Ārifıñ fikri tecellî ‘āşıkıñ fikri vişâl
Zâhidiñ beyhûde fikri cennet ü ḥûra imiş
- 1169 ‘Ābidüñ ḥavf u recâdır fikri zikri dâ’imâ
Şâdıḳıñ fikri murâdı dâ’imâ Mevlâ imiş
- 1170 Şâlihüñ fikri nedür ḥavf-ı cehennemdir hemân
Cümleñiñ maḳşûdı bir fikri nice ma‘nâ imiş
- 1171 Ehl-i ḥâliñ fikri Hâk’dır ehl-i ḳâliñ zikri Hâk
Mü’miniñ tersâ ile fikrine lâ illâ imiş
- [42b]
- 1172 Hâk direm Hâk söylerem Hâḳḳ-ıla mezkûr olmuşam
Nâr-ı ‘aşḳa yana yana beyt-i ma‘mûr olmuşam
- 1173 Men vişâl-i Ka‘besin yâriñ ṭavâf itdim ne ğam
Geçmişem ḥavf u recâdan nâr iken nûr olmuşam
- 1174 ‘Âlem-i ervâḥa vardım gelmişem irşâd için
Halkı ihyâ itmege İsrâfîl’e şûr olmuşam
- 1175 Dört kitâbı şafḥa-i ḳalbimde taḥrîr itdi Hâk
Ṭūr-ı Mûşâ’yım tekellüm vaḥyine Ṭūr olmuşam

- 1176 Mü'miniñ vahyi nedir ilhām-ı Hāḫ' dır zāhidā
 ẖuş dilin bildir Süleymān'ım mūr olmuşam⁹¹⁹
- 1177 Yā Muḫammed yā Muḫammed yā Muḫammed gözüm aç
 Hā' b-ı ğafletden uyandır nefis-ile ḫor olmuşam
- 1178 Sen delīl ol toĝrı yolda yā Muḫammed Muştafā
 Bir iki gün 'ömre dünyā ile maĝrūr olmuşam
- 1179 İşbu zālīm nefsimi inşāfa irşād eylegil
 Ümmetiñe gerçi 'aşkıñ ile meşhūr olmuşam
- 1180 Yā Muḫammed ḫatremin deryā-yı 'aşkıñda biter
 Ne Medīne ravzañ içre cennet ü ḫūr olmuşam
- Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün*
- 1181 Benim dīnim ve imānım Muḫammed
 İki 'ālemde sulṭānım Muḫammed
- 1182 Ḥabībim yoluña cānım fidādır
 Benim her derde dermānım Muḫammed
- 1183 Vişāliñ Ka'be'sine irgür iy dost
 Tavāf idem seni cānım Muḫammed
- 1184 Cemāliñ Hızır'ına irgür iy dil-ber⁹²⁰
 Tecellī eyle cānım Muḫammed
- 1185 Göñül va'llāhi teşne vuşlatına
 İçirgil āb-ı ḫayvānım Muḫammed

⁹¹⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹²⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

[43a]

- 1186 Ne emr eyler iseñ emr eyle iy şāh
Ki hāṣā dönmezem kânım Muḥammed
- 1187 Ne ḥadīṣ emr iderseñ ümmetüñe
Hemān emr eyle fermānım Muḥammed
- 1188 Kamu ümmete ḥizmetkār idersen
Hemān eyle bu iḥsānım Muḥammed
- 1189 Seniñle ʿahd ü peymānım bu olsun
Döküm dīn yoluna ḳanım Muḥammed
- 1190 Şunarsañ seyf-i bāṭın ḳabzasını
Şalam dīn ḳılıcın cānım Muḥammed
- 1191 Eger yardım iderseñ ben faḳīre
Ne ğam aʿ dāya ḳalḳanım Muḥammed
- 1192 Medīne vakfı eyle ben gedāyı
Naẓargāh eyle dü-ḥānım Muḥammed
- 1193 Ne Ḳaʿbe ravẓañ eyle iç ü taşım
Göñül gözünde ḥayrānım Muḥammed
- 1194 Muḳarreb ümmetiñden eyle iy dost
Yaḳīn it saña mihmānım Muḥammed
- 1195 Ledün ʿilmine mihr itgil bu zātım
Gider cehlīmī ʿirfānım Muḥammed

- 1196 Şun iy saķī gelüp ‘ aşķıñ şarābın
Ebed kandırma mestānım Muḥammed
- 1197 Gel iy şems-i ḥaķīķat zerreme gel
Toĝa kaķremde ‘ ummānım Muḥammed
- 1198 Gel iy dil-ber cemāliñ bürķa‘ ın aç
Benim iy sırı-ı Raḥmān’ ım Muḥammed
- 1199 Vişāliñ gülşeninde bülbül eyle
Benim iy nūr-ı Yezdān’ ım Muḥammed
- 1200 Aya dil-ber çü sensin Ḥaķķ’ a maḥbüb
Benim serv-i ḥırāmānım Muḥammed
- [43b]
- 1201 Ki sensin lā-mekānī mażhar-ı zāt
Benim cennetle Rıdvān’ ım Muḥammed
- 1202 Ki sensin zāt-ı Ḥaķķ’ a ya‘ nī mir’ āt
Benim sırrımda seyrānım Muḥammed
- 1203 Bu göñlüm ḥastedir ‘ aşķıñla iy şāh
Devā feyz eyle Loķmān’ ım Muḥammed
- 1204 Nebīler ümmet oldu feyziñe hep
Benim iy genc-i pinhānım Muḥammed
- 1205 Nebīler ḥavzıñā hep cümle muḥtāc
İçir mūra Süleymān’ ım Muḥammed
- 1206 Nazar kıl yā Rasūla’ llāh ĝarībe
Benim iy māh-ı tābānım Muḥammed

- 1207 Nazar kı1l cehlime ‘ilmiñle iy yār
Benim iy ‘ilm-i Rabbān’ım Muḥammed
- 1208 Nazar kı1l ‘aqlıma gel ‘aql-ı külle
Benim iy ‘aql-ı iz‘ānım Muḥammed
- 1209 Nazar kı1l rūḥıma iy rūḥ-ı kudsi
Fenā kı1l nefsi şeyṭānım Muḥammed
- 1210 Nazar kı1l nefsime kı1l muṭma’inne
Ḥaḳ’a dost eyle düşmānım Muḥammed
- 1211 Nazar kı1l sırrıma iy sırr-ı Subḥān
Ḳoma zulmetde nūrānım Muḥammed
- 1212 Nazar kı1l zātıma zāt’ınla bi’z-zāt
Benim iy sırr-ı Ḳur’ān’ım Muḥammed
- 1213 Nazar kı1l bī-ḥicāb eyle seniñle
Benim iy ḥüsn-i ḥübānım Muḥammed
- 1214 Nazar kı1l vuşlatıñla vāşıl eyle
Benim iy vaḥy-i Furḳān’ım Muḥammed
- 1215 Nazar kı1l nūr-ı ilhāmı ḳulūba
Benim keşf-ile burhānım Muḥammed
- [44a]
- 1216 Nazar kı1l ḳalbime sorma sivāyı
Helāk it ḳurdı çobanım Muḥammed
- 1217 Nazar kı1l Ḥaḳḳ-ıla Ḥaḳ’dan yaña gel
Benim ḥaḳḳān’insānım Muḥammed

- 1218 Nazar kı1 nokṭama iy İsm-i A‘zam
Benim iy feyz-i Mennān’ım Muḥammed
- 1219 Nazar kı1 ḳavlime ḳuluñla her yār
Benim fī‘limde⁹²¹ destānım Muḥammed
- 1220 Nazar kı1 fī‘lime zātıñ şıfātıñ
Göñül tahtında dīvānım Muḥammed
- 1221 Nazar kı1 cümle ef‘ālīñle iy mäh
Otur ‘arş eyle meydānım Muḥammed
- 1222 Nazar kı1 şehbāz-ı rūḥ-ı ḳudse
Göñül Ḳāf’ında cevlanım Muḥammed
- 1223 Nazar kı1 *ḳābe ḳavseyn* ile cāna
Ḳo *ev ednāda* tayrānım Muḥammed
- 1224 Nazar kı1 ya‘nī mi‘rāciñla ḳalbe
Benim her yirde Raḥmān’ım Muḥammed
- 1225 Nazar kı1 iy Hāḳ’ıñ maḥbūbı Aḥmed
Benim rūḥānī evṭānım Muḥammed
- 1226 Nazar kı1 Āl-i ‘Oṣmān oğlına hem
Yetīm itme Murād Ḥan’ım Muḥammed
- 1227 Nazar kı1 ‘asker-i İslām’a cümle
Hem inse cinne şāhānım Muḥammed

⁹²¹ Eserde “fel‘im” seklindedir.

- 1228 Nazar kı1l pîrümüzdir Qādirî'ye
Benim Cîlân-ı Gîlân'ım Muḥammed
- 1229 Nazar kı1l şeyḥime cümle muḥibbe
Benim iy gonce-ḥandânım Muḥammed
- 1230 Nazar kı1l ata ana aḳrabāya
Hem üstādıma dür-dânım Muḥammed
- [44b]
- 1231 Nazar kı1l 'adline Sulṭân Murād'ın
Qı1l iḥyâ Âl-i Oṣmân'ım Muḥammed
- 1232 Nazar kı1l ced-be-ced şāh-ı cihāna
Şefā'at eyle yarın 'āl-şāna
- 1233 İlāhî bu du'âmı eyle maḳbûl
Ḥabîbüñe kı1l ümmet hem saña ḳul
- 1234 Bu zālîm nefsime vir 'adl ü inşāf
Göñül nā-pākiñi yâ Rab kı1l şāf
- 1235 Ḥabîbiñ Aḥmed'e yâr eyle yarın
Kim andan ğayra aġyâr eyle yarın
- 1236 İlāhî nefsimiz eyle Müsülmân
Tecellî kı1l olavuz mest ü ḥayrân

Qaşıde-i Qıṭbu'l-Ġavs 'Abdu'l-qādir-i Gîlânî

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1237 Şeyḥ 'Abdu'l-qādir-i Gîlânî dür pîrim benim
Evliyânıñ cümleten sulṭânıdur pîrüm benim

- 1238 On sekiz biñ ‘ālemi elma kadarca oynadan
İns ü cinnüñ sevgili cānānıdır pīrüm benüm
- 1239 Evliyā cümle boyun egdi ser-ā-ser şıdķ-ıla
Cümle ‘ālem küfriniñ imānıdır pīrüm benim
- 1240 Evliyāniñ cümlesiniñ cezbesi hep andadır
Hak Te‘ālā’nıñ ‘azīm ihsānıdır pīrüm benim
- 1241 Hak tecellī itse kullarına mü’minden ider
Hak *muḥītu külli şey’in*⁹²² kânıdır pīrüm benim
- 1242 Ol tarikat pādīşāhı evliyāniñ reh-beri
Her velīniñ nāzlısı merdānıdır pīrim benim
- [45a]
- 1243 Şark u ğarbı dutdı irşādı güneş gibi anıñ
Cezbe-i Hakķ-ıla pūr-rūḥānīdir pīrim benim
- 1244 Taht-ı irşād üzre feyzi sākīdir ‘āşıklara
Leylī Mecnūn gibi Hak mestānıdır pīrim benim
- 1245 Ol Şāīn cümle cihān ḥalkını Ferhād eyledi
‘Āşık u ma‘şūk-ı ‘aşķ ḥayrānıdır pīrim benim
- 1246 Bir şarāb içmiş elestī ‘āleminden illeri
Vāşıl-ı Hak derteleriñ dermānıdır pīrim benim
- 1247 Bir nazarda tālībi vāşıl ider maṭlūbına
Yūsuf-ı ḥüsn iliniñ Ken‘ānıdır pīrim benim

⁹²² Eserde, bu kelimedden sonra “Hak” kelimesi tekrar yazılmıştır.

- 1248 Bir velîdir lâ-mekân kavmine olmuş çarşacı
Bî-nişân şahrâsınıñ meydânıdır pîrim benim
- 1249 ‘Ârif-bi’llâh olanlar bu sebakdan aldılar
Kaṭredir ‘ilm-i ledün ‘ummânıdur pîrüm benim
- 1250 Gün gibi gözdür cihâna gavş-ı a‘zam ḥazreti
Ḥazret-i kuṭbuñ etiyle kanıdır pîrim benim
- 1251 Zâhir ü bâtın cemâline niḳâb oldu anıñ
Cümle ‘âlem bir cisimdir cânıdır pîrim benim
- 1252 Bâḳ’dir ehl-i fenâ sulṭânıdır ol meh-liḳâ
Kaḇza-i Ḥaḳ seyfiniñ yelmândır pîrim benim
- 1253 Ol kaḇâ seyfine teslim olmayan münkirleriñ
Ḥâlini selb itdi dîn arslanıdır pîrim benim
- 1254 Tâ kıyâmet ḥaşre dek ehl-i taṣarruf ḥazreti
Bâḳ’dir Ḥaḳḳ-ıla gerçi fân’dir pîrim benim
- 1255 Kuṭb-ı ‘âlem belki de ḥâdimleriniñ ḥâdimi
Bâbına cennetleriñ Rıdvân’ıdır pîrim benim
- 1256 Rûḥ-ı kudsi ḥazretiñ gencine oldur ḥaznedâr
Cennetüñ bir gonca-i ḥandânıdır pîrim benim
- 1257 Ḥavz-ı kevserdir vücûdı Muṣṭafâ’nıñ sırrıdır
Ümmetiniñ sâḳ’si peymânıdır pîrim benim

[45b]

1258 Ceddi Aḥmed ayrı ğayrı bilme bedenden⁹²³ anı
Lā-mekān sulṭānınuñ dīvānidur pīrim benim

1259 Rūḥ-ı pāki bī-nişān deryāsına zevraḳ durur
Ḳa‘rı yoḳ deryālarıñ līmanıdır pīrüm benim

1260 ‘Aḳl-ı küḷ taḥtında ol sulṭān-ı rusül⁹²⁴ mürşidi
Levḥ-i maḥfūza ḳalem ‘irfān’dır pīrim benim

1261 Şadr-ı levḥinde yazılmışdır anıñ yüz dört kitāb
Mekteb-i Aḥmed’e dīn oğlanıdır pīrim benim

1262 Hem Zebūr İncıl ü Tevrāt oldu zātı mektebi
Nuṭṭ-ı Ḥaḳḳ’ıñ vaḥy-ile Furḳān’ıdur pīrim benim

1263 Ḥaḳ aña ilhām-ile bildirdi ‘ilm-i zātını
Keşf-ile ‘ilm-i ledün Ḳur’ān’ıdur pīrim benim

1264 Lā-mekān milkinde ‘ilm-i ḳudretin bildirdi Ḥaḳ
Ehl-i ḥikmet içre dīn Loḳmān’ıdır pīrim benim

1265 Enbiyānıñ vārişidir evliyānıñ kümmeli
Bu feleklerde dönen devrānıdır pīrim benim

1266 Yıldızı şems oldu anın lā-mekān burcın gezer
Pertev-i Ḥaḳ’dır toğar nūrān’dır pīrim benim

1267 Şarḳ u ğarbı baḥr u berri feyż-i nūrı ḳapladı
Evliyā oldu şadef dūr-dānıdır pīrim benim

⁹²³ Eserde “bedinden” şeklindedir.

⁹²⁴ Eserde “sulṭān-ı rusüldür” şeklindedir. Vezin gereği böyle takdir edilmiştir.

- 1268 Cevherin şarrāfa şor nā-ehle şorma münkire
Cümle ‘ālem ‘ilminiñ pāyānıdır pīrim benim
- 1269 Hılmini gör münkeri reddeylemez irşād ider
Sevdigi şādıklarıñ Raḥmān’ıdır pīrim benim
- 1270 Bir naẓar Yaradan bir ẓulına itmemiş⁹²⁵
‘Arş top itmiş çalar çevgānıdır pīrim benim
- 1271 ‘Arş u kürsi lokmaveş yutdı yine ḥāzm eyledi
Ḥaşr ü maḥşerle sırāṭ mīzānıdır pīrim beni
- 1272 Nefḥası Rūḥu’l-Ḳudūs’dür şūr-ı İsrāfīl dili
Cezbe-i Ḥaḳḳ-ıla pūr-nihān’dır pīrim benim
- [46a]
- 1273 Hızra’a mürşid oldı öğretti ledün ‘ilmin aña
Zulmeti nūra geçer ḥayvān’dır pīrim benim
- 1274 Ka‘be eyler tavāf ider anı Ka‘be ider⁹²⁶
Ol ḥaḳīkī Ka‘be’niñ şāyvānıdır pīrim benim
- 1275 Şehbāz-ı rūḥ-ı ḳudsisi [bu] mekāna şıgmadı
Cümle müşkil yollaruñ āsānıdır pīrüm benim
- 1276 Himmetidür ol Süleymān’ıñ bu mūrı söyleden
Nefsimiz ḥayvān ise insānıdır pīrim benim
- 1277 ‘Ārif-i ‘āşıklar añlar ol murādı iy mūrīd
Tercümān-ı ‘ālim-i Rabbānī’dür pīrüm benim

⁹²⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹²⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1278 Hamr-ı vaḥdetdir içenler keşreti terk eyledi
Bāde-i ‘aşkıñā pür-meyḥān’dır pīrüm benim
- 1279 Feyziniñ dadın alan biñ ṭolı içse⁹²⁷ ḳanmadı
Şūret ehlinde degil pür-ma‘ n’dır pīrüm benüm
- 1280 Ḥayretī’ler Ḳādirī’nüñ ḳabẓına teslīm ise
Cümlesin irşād ide çobanıdır pīrim benim
- 1281 Şemse bir zerre nice meddāḥ ola iy ‘ārifān
Lā-mekān göklerinüñ tābānıdır pīrim benim
- 1282 Ḳaṭre deryāya irişse söyleyen deryā olur
Fi‘li ḳavli cevher-i Ḥaḳḳān’ dūr pīrim benim
- 1283 ‘Ālem-i ğayba ḳapudur andadır miftāḥ-ı Ḥaḳ
Bu şehādet bāġınuñ bāġbānıdır pīrim benim
- 1284 İy gönül ben sen degil ilhām-ı Ḥaḳ’dur söyleyen
Söyleden her dilde emri iznidir pīrim benüm
- 1285 Cümle dillerde dil olmuş her ağızda nuṭḳ ider
Güle ‘āşık bülbul-i efgān’dır pīrim benim
- 1286 Her ḳulaḳdan Ḥaḳḳ’ı diñler hātif-i ğaybī ile
Cümle gözlerde bebek şem‘ dānıdır pīrim benim
- 1287 Nūr-ı Ḥaḳ’dur zeyt yağı yok yanar bir şeb çerāġ⁹²⁸
Şeyḥ İsmā‘īl’de sırrı kendidür pīrim benim

⁹²⁷ Eserde “içene” şeklindedir.

⁹²⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

[46b]

- 1288 Bu zaîfim Kâdirî kadrinde ‘ıyd oldu hemân
Taht-ı dilde hüküm iden dîn şahıdır pîrim benim
- 1289 Ümm’dür zâhirde ammâ bâtını yüz dört kitâb
Hazret-i aqṭâba mürşid feyzidür pîrim benim
- 1290 Lâ-mekân Tûr’ında Mûşâveş tekellüm kânıdur
Haḳ Te‘âlâ’nuñ tecellî-zâtıdur pîrim benim
- 1291 İçi Haḳ’dur taşî Haḳ’dur fi‘li Haḳ’dur ḳavli Haḳ
Yaradan Hallâḳ’ınuñ mir’âtıdır pîrim benim
- 1292 Baḥr-i tevḥîd oldu zâtı oldu ğavvâş-ı şîfât
Dil kenârıdur bu baḥrûñ ḳa‘rıdur pîrim benim
- 1293 Nuṭfeniñ ḳanğı birinde gizledi insanı Haḳ
Zât-ı Haḳḳ’ıñ bâtınında gizlidir pîrim benim
- 1294 Şâhı ḳuldan ayrı olmaz ayrı ğayrı añlama
Ḳul ṭonunda pâdişâhıñ taḥtıdır pîrim benim
- 1295 Ḳul şîfâtında tecellî itdi zâtın pâdişâh
Ḳul dilinde pâdişâhıñ nuṭḳıdır pîrim benim
- 1296 Ḳul cemâlinde o şâhıñ bürka‘ oldu vechine
Ṭaḥrî birdir ḳul ne şeydir nûrıdur pîrim benim
- 1297 Mü’mini âyîne itdi kendi zâtın görmege
Ḳul yüzünde pâdişâhıñ vechidir pîrim benim

- 1298 Şāh-ı ʿālem sikkесidür altun aķçe iy ʿazīz
Sikkesi Hаķķ'ıñ beşerdіr gencidür pīrim benim
- 1299 İsmi Muḥyiddīn-i Qādir iki kevne geldi pīr
Şāh-ı kevneyniñ ḥaķīķi oğlıdır pīrim benim
- 1300 Beyʿ at itdi geldi teslīmi olup münkir nekir
Beyʿ at itdi mālīk-i ṭamu odur pīrim benim
- 1301 Beyʿ at itdi bu feleklerde melekler fevc fevc
Ġavş-ı aʿzam mūrīdi ʿālīdir pīrim benim
- 1302 Zāhirā ādem durur bāṭında ḳudret elidir
Ālet-i Hаķ'dır Hаķ'ıñ sır feyzidür pīrim benim
- [47a]
- 1303 Beyʿ at itdiler gelüp ins-ile cin dīv ü perī
Vaḥş u ṭayrıñ mār u mūruñ pīridir pīrim benim
- 1304 Cennetiñ Rıdṽān'ı beyʿ at eyledi ḥūrā ile
Lā-mekānī cennetiñ evrādıdır pīrüm benim
- 1305 Hаķķa zikri şükür-i cenānī zīnet eyledi
Girmek isterseñ cināne içidir pīrim benim
- 1306 Cennetiñ ırmağıdır feyz-i şarābı ʿāşıkā
Mey ḳadeh ḳudret elinde sākāddür pīrim benim
- 1307 Ḳana ḳana gel *saḳāhum Rabbuhum* ḥamrından iç
Ol tecellī meclisiniñ mestidür pīrim benim
- 1308 Mü'mine mü'min şifātıdır tecellī eyleyen
Hаķ cemāliniñ tecellī ʿaksidir pīrim benim

- 1309 Perdeden çıkdı Muḥammed Aḥmed'e irdi eḥad
Dāl u ḥā vaşl oldı hūya mīmīdūr pīrim benim
- 1310 Kaṭre deryāya düşünce yāve kaldı kaṭresin
Göz tecellī-zāt'a ṭaldı ğarkıdur pīrim benim
- 1311 Zerre şemse vāşıl oldı ben sen oldı maḥv-ı zāt
Bürka'ın açdı Yaradan rāzıdur pīrüm benim
- 1312 Bir tecellī etdi oldum nice biñ cennet deger
Ḥūr-ı cennet māsivādır Ḥaḳ'dadır pīrim benim
- 1313 Pādişāha yār olan 'āşık sarāyı n'eylesün
Bā-ḥuşūşā şāhınıñ maḳbūlidir pīrim benim
- 1314 **Bu Ḥüseyn'in gözleri oldı tecellī kapısı**
Ṭūr-ı Mūşā oldı zātım bendedir pīrim benim
- 1315 Murğ-ı rūḥum cisme şıgmaz āşiyānım Muştafā
İç ü taşım fıkır ü zıkrüm tercümānım Muştafā
- 1316 Bu gönül iklīmını cezb eylediñ iy pādişāh
Yaḳ çerāğ-ı 'āşkıñı cānımda cānım Muştafā
- [47b]
- 1317 'Āşıkı ma'sūka irgür ravza eyle zātımı
Rūḥumı eyle Medīne 'ālī-şānım Muştafā
- 1318 Keşretime aç sarāy-ı vaḥdetiñden bir kapu
Taşradan sür iç sarāya kāmūrānım Muştafā
- 1319 Rūz u şeb gönder Medīne pertevinden feyziñi
Ders-i bāṭın eyle esrār-ı nihānım Muştafā

- 1320 Mekteb-i ‘aşkıñ baña āyīne eyle iy hocam
Gördüğüm sen olğıl iy şāh-ı cihānım Muştafā
- 1321 İki şakḳ eyle qalem gibi bu nefsim dīvini
Vir şehā rūḥāñī kuvvet ḳahrımānım Muştafā
- 1322 Zāhirimle bātınım bir eyle iy şāh-ı rusül
Bu yıkılmış ḳalbi ma‘ mūr it āmānım Muştafā
- 1323 İşbu mekkāre fenā dünyāyı sevdürme şehā
İşbu mel‘ūna göñül virdirme ḥanım Muştafā
- 1324 Bu fenā milki Süleymān’a dirîḡā ḳalmadı
Nefs-i zālīm görmez iy dost aç ‘ayānım Muştafā
- 1325 Nice pādīşāhıñ tāt u taḥtın yıkdı mevt⁹²⁹
Fāñī oldı cümlesi bāḳī mekānım Muştafā
- 1326 İy ḥaḳīḳāt bülbülü cān bāḡına eyler nazar
Cehlīmī ‘ilmiñle ‘ālim eyle kānım Muştafā
- 1327 Genc-i tevḥīde irişdür ‘ālim-i Rabbāñī ḳıl
Vāşıl-ı Ḥaḳ eyle Ḥaḳḳ’a bī-nişānım Muştafā
- 1328 Cümle eşyāyı kemā-hī gün gibi göster bize
Lā-mekān ḳavminden eyle lā-mekānım Muştafā
- 1329 Bu Ḥüseyn’i yā Rasūla’llāh Medīne vaḳfı ḳıl
İsm ü resmim fāñī eyle ad u şanım Muştafā

⁹²⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

- 1330 Bi-hamdi'llāh ki şabr-ile irişdi derdime dermān
Kavuşdı ' aşıkā ma' şūk irişdi cāna cānān
- [48a]
- 1331 Beş on yıldır bu hasretle gezerken ' aşkına irdim
Mürîd irdi murādına hele cezb eyledi sulţān
- 1332 İlāhî ol ḥabîbiñ ḥürmetine rûz-ı maḥşerde
Bu şulţānlar ile ḥaşr eyle ben dervîşi iy Subḥān
- 1333 Bu Eşrefoğlu'na yâ Rab bu ' âlemde o ' âlemde
Bu şāha Leylî Mecnûn'a eyleyen miskîni yâ Raḥmān⁹³⁰
- 1334 Gel iy ' Abdu'r-raḥîm Tırsî nazar kıl ḥāke rûḥānî
Zāife ' âlî himmet kıl çü sensin kâmil-i insān
- 1335 Vücûdum kaṭresin deryāna ğarķ eyle eyā maḥbûb
Ḥaķîkat bûlbûli sensin gel eyle feyziñe iḥsān
- 1336 Elim al kaldım ayakda size geldim meded yardım
Size varmaz kime varsın bu tâlibler eyā merdān
- 1337 Ḥabîbu'llāh içün olsun bizi reddeylemeñ iy dost
Bu bir avuç türāba himmet eyleñ rûz u şeb her an
- 1338 Bu ḥāke bir nazar eyleñ irişsün ya' nî kîmyāñuz
Nice baķırları sûzsız⁹³¹ ne şek altun ider el-ān
- 1339 Yedi iklim Eşrefoğlu nāmıñız tldı
Müşerref eyledüñ Rûm'ı bi-hamdi'llāh iy ḥûbān

⁹³⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹³¹ Eserde “sezsiz” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 1340 Toğaldan gün gibi İznîk'e kabzın şemsi iy dil-ber
Nice münkirleri imāna irşād eylediñ⁹³² hūbān
- 1341 ' Aceb mi Hāzret-i ' İsā gibi mevtâyı hayy itseñ
Tekellüm eyleseñ Hāk'la ider Mūşā ser-gerdān
- 1342 ' Aceb mi Hāzret-i Hızr'a ledün ' ilmini feyz itseñ
Beşer yirde melek gökde ledününde seniñ hayrān
- 1343 ' Aceb mi Muştafā'ya vāriş olsañ cedd-i a' lāña
Anuñ şer'-i şerīfī sende hatm oldı eyā ' ummān
- 1344 Seniñ her bir sözüñ vardır İlāh'ından eyā maṭlūb
Nice biñ ' aşık-ı tālibleriñ irşādına burhān
- 1345 Meger kudret dilisün tercümān-ı lā-mekān olduñ
Anıñ-çün bī-nişān miftāhı feyziñ zāhir ü pinhān
[48b]
- 1346 Seniñ nuṭk-ı şerīfiñ vaḥy-i Hāk'dan gerçi kim ilhām
Şığışmaz ḥarf-ile şavta derūnuñda olan ' irfān
- 1347 Eger kim ' ālem-i ervāḥa tayy itse seniñ feyziñ
Cehennem cennet olaydı nedir cennet nedir Rıdvān
- 1348 Eger nazmıñdaki esrār ḥaḳīkat üzre fāş olsa
Ne cennet ehli ṭamuya ideydi rahmet-i Deyyān
- 1349 Seniñ feyziñ yakīni ehl-i ḥaḳḳa zāhir olsaydı
Yakīn ehli yakīninde göreydi küfri de imān

⁹³² Eserde bu kelimeden sonra "iy" kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 1350 Sen ol sulṭānsın iy sulṭān mürīdiñdir seniñ aqṭāb
Ki sensin ğavṣ-ı a‘ zam taḥt-ı birlikdir saña dīvān
- 1351 Ki sen kudret elisin āletisin Ḥaḳ Te‘ ālā’ nıñ
Seniñ ḥükmüñdedir nūr-ıla zulmet bāde-i ḥayvān
- 1352 Ki sensin Ḥaḳ Te‘ ālā’ nıñ ki belki kudret-i sırrı
Seniñ nazmıñdaki ḥikmetde māt oldu nice Loḳmān
- 1353 Seni ben bilmedim bildim nazīriñ yok bu ‘ālemde
Seni ancak bilen Ḥaḳ’ dır ḥaḳīḳat sendedir Mennān
- 1354 Seni genc eylemiş Allāh seni hem eylemiş miftāḥ
Seni hem eylemiş kapu açar ḳapusunu Ḥannān
- 1355 Seni birlik sarāyında yakīn itmiş yakīninde
Tecellī ma‘ deni itmiş ki sensin ḥāk-ile yeksān
- 1356 Ki sen Mūṣā gibi dā’im gönül Ṭūr’unda Ḥaḳḳ-ıla
Tekellüm ider-iseñ añlamaz belki anı ‘İmrān
- 1357 Ki zīrā sen ḥabību’llāh ile bir ile bir olduñ
O birlik ile sır olduñ irişmez seyriñe seyrān
- 1358 Vücūduñ Ḥaḳḳ’a açılmış ḳapudur Ḥaḳḳ’a gider yol
Ṭarīḳat pādīṣāhısın seni görmez n’içün nā-dān
- 1359 Senin zīrā derūnıñ dü-cihāndan öñdir iy ṣāh
İçin Ḥaḳḳ’a taşın ḥalḳa taşın ḳuldur için sultān
- 1360 Seni gördüm gönül Ḳāf’ında uçar āṣiyānıñ ‘aşḳ
Ki sensin ‘aşıḳ u ma‘ şūḳ ki sensin Ḥaḳḳ-ıla mestān

[49a]

1361 Ki sen bir cevher-idüñ bir bulundı zātıña şarrāf
O bir ‘Abdu’r-raḥīm Tırsī idi bir geldi ol merdān

1362 İlāhī evliyāu’llāha yār it iki ‘ālemde
Nazar kıl Āl-i Osmān oğlunuñ ‘adline yā Subḥān

Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün

1363 İlāhī inse cinne hep rahmet it
Nefsimiz zulmini ‘adle tebdāl it

1364 ‘Aceb mi kaldır vir bize hulk-ı ḥasen⁹³³
Bir avuç toprakda n’işler ben ve sen

1365 Kibr ü kīn buhl u ḥasedden kıl ırak
Bizi dost it ḥazretiñe itme ‘āk

1366 ‘Āmmeten eyle hidāyet ‘āleme⁹³⁴
Ata ana aḳrabā üstādıma

1367 Şeyḥime cümle muḥibbe kıl nazar
Cümle mü’minlere de eyle nazar

1368 Hāşşaten Sultān Murād’a kıl nazar
Şon nefes imānına eyle nazar

1369 Yā İlāhī Muştafā’ña ümmet it
‘Ākıbet imān-ı münci ḥatmin it

⁹³³ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹³⁴ Eserde bu kelime iki kez yazılmıştır.

- 1370 Ol ḥabībīñle bizi koy cennete
 Kaṭremiz ġarḳ eyle baḥr-i raḥmete

Mezkūr Kaṣīde Topḥāne’de Olan Nükte İçün Dinilmişdür

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1371 Bu maḳām-ı cennetiñ Rıdṽān’ı kim
 Şeyḫ ‘Abdu’l-kādir-i Gılānī’dür
- 1372 ‘Adn-ile Firdevs’i gel bu bâba şor
 Bu ḳapunuñ içi devlet kânıdır
- 1373 Hâcî Pîrî’nüñ cinānı bu sarāy
 Bundan özge cümle varı fānī’dür
 [49b]
- 1374 İşbu beytu’llāha ḥizmet eyleyen
 Cennetiñ vildānı vü ġılmānıdır
- 1375 Ka‘be budur gel ṭavāfa ġāḥṛe
 Hacc-ı ekber şādıḳıñ devrānıdır
- 1376 Şimdi Rūm’a geldi Mekke ṭayy ile
 Cism-i Rūm’uñ işbu tekye cānıdır
- 1377 Gel maḳām-ı ḳuṭba iy ġāyib ricāl
 Feyiḫe gel bu ledün ‘ummānıdır
- 1378 Ğavṣ-ı a‘ṣam feyzidür ḥalvetleri
 Pîr-i ‘aşḳ u evliyā sulṭānıdır
- 1379 İy şerīfim sırruñ İsmā‘il ise
 Sen Ḥalīl’üñ ins ü cin ḳurbānıdır

- 1380 Biñ otuz altı sene oldı tamām
Ehl-i derdiñ şāhib-i dermānıdur

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1381 Allāh Allāh diyü gel gir bu yola
Allāh Allāh oḡun at her menzile
- 1382 Allāh Allāh di murāda iresin
Menzil-i maḡşūduña yol bulasın
- 1383 Allāh Allāh di göñül yārin bula
Şabr-ıla 'āşık sa ma' şūḡun bula
- 1384 Allāh Allāh didi Aḡmed⁹³⁵ şıdḡ ile
Şarḡ u ḡar bı ümmet itdi ḡulḡ ile
- 1385 Allāh Allāh didi ol şāh-ı rusül
Berr ü baḡri ḡapladı ol 'aḡl-ı kül
- 1386 Allāh Allāh didi ol dürr-i yetīm
Yalıñız tıtdı cihānı ol yetīm
- [50a]
- 1387 Allāh Allāh seyḡin aldı eline
Şarḡ u ḡar bı ḡoydu Aḡmed dīnine
- 1388 Ol nebīyyüs'-seyfe Ḥaḡ yoldaş idi
Ne idi seyfi Kitābu'llāh idi

⁹³⁵ Eserde "Aḡmed didi" şeklindedir. Vezin gereḡi takdīm-te'hīr yapılmıştır.

- 1389 Kırk neferle dīni ızhār eyledi
Cümle ‘ālem toptolu kāfir idi
- 1390 Kırk şahābe gör ne işler işledi
Nice biñ kāfirleri ‘āciz qodı
- 1391 Biñ şahābe olıcaq ehl-i āmān
Cümle dünyā kāfiri şaşdı hemān
- 1392 On biñ olduqda şahābe ehl-i haq
Yir ü gökler ditredi yakın ırak
- 1393 Qayseri soñra harāca kesdiler
Kāfiristān’ı re‘āyā itdiler
- 1394 Mu‘cizāt-ı Muştafā gör n’eyledi
Bu kelisā kevnı mescid eyledi
- 1395 Zulmet-i küfr-ile aqlardı cihān
Soñra geldi nūrına kevn ü mekān
- 1396 Yaradan Haqq’ı unutmışlar idi
Haqqı bātıldan biri seçmez idi
- 1397 Yiñi ihyā itdi kevnı Muştafā
Yiñi cān virdi cihāna Muştafā
- 1398 Qul tonunda gizli bir sultān idi
Hilqati şāl u ‘abā qaftān idi
- 1399 Hüsn-i hulkı bir ma‘şūm idi
Bir bulunmaz qa‘rı yok deryā idi

- 1400 Göñli alçaqda vücūdı ‘arş iken
Lā-mekānī qal‘a idi ol beden
- 1401 Sırr-ı *şubhane ‘llezī esrā* idi
Ḳābe kavseyn idi *ev ednā* idi
[50b]
- 1402 Lā-mekān sultānına sırdaş idi
Bī-nişānī cevherī bir taş idi
- 1403 Ḳabza-i kudretde bir hātem idi
Bātinında nice biñ ‘ummān idi
- 1404 Bu kadar ‘ālī-maḳāma şāh iken
Faqr-ile fahr itdi ol hulk-ı hasen
- 1405 Bu kadar sultān iken ben dimedi
Hulk-ıla hep ‘ālemi kul eyledi
- 1406 Meskenet tahtında hükm eyler idi
Bay u yoḡsul hep qatında bir idi
- 1407 Bir kuluñ meddāhı kim Allāh ola
Var kıyās eyle anı ne şāh ola
- 1408 Böyle bir sultānımız var iy Murād
Sen vekīlisin anıñ iy Han Murād
- 1409 Āşinā olmak gerek dīn şāhına
Ol beşinci çār-yār aşhābına
- 1410 Gel Ebū Bekr-ile olğıl āşinā
Şādıķı sev şıdķ-ıla ol āşinā

- 1411 Gel ‘Ömer’le āşinā ol ‘adl-ile
‘Ādili sev ‘ādil ol iḥlāş-ile
- 1412 Gel ḥayā şāḥibi ol Oşmān’ı sev
Sen de gel taḳvā ile Ḳur’ān’ı sev
- 1413 Gel ‘Alī gibi velī ol iy Murād
Sür atıñ meydāna arslanım Murād
- 1414 Himmetiñ Düldül olasın Zü’l-fiḳār
Şarkā ğarba Zü’l-fiḳār’ı sal uzar
- 1415 Yatma ḥünkārım yiter oldı şabāḥ
Öyle oldı öyle oldı [ol] şabāḥ
- 1416 Hāḳ seni ḳullarına itdi çoban
Ağıla ḳurdı yakīn itme uyan
[51a]
- 1417 Hāḳ saña ḳullarını ḳul eyledi
Ḳulı ḳoyuncuḳların var güt didi
- 1418 Ḳurd elinden ‘ācizem dirseñ şehā
Bu risāle gör ne der diñle⁹³⁶ şehā
- 1419 Bu risāleyle ‘amel eyler-iseñ
Huṭbe bir ḳala cihānda sikke bir
- 1420 **Allāh Allāh di derūnī iy melek**
Döne her işde murādıñca felek

⁹³⁶ Eserde “Bu risāle görine derdiñle şehā” şeklindedir. Vezin ve mana gereği bu şekilde takdir edilmiştir.

- 1421 Allāh Allāh diyelüm Allāh ile⁹³⁷
Başlayalum söze bi'smi'llāh ile
- 1422 Cümle iş Allāh ile çıkdı başa
Hak diyen toprak ise çıkdı başa
- 1423 Hak diyen toprağı Ādem itdi Hak
‘ Āleme soñra halīfe itdi Hak
- 1424 Hak Te‘ālā Ādem’i gör n’eyledi
Kendi içün bir hazine eyledi
- 1425 ‘İlm-i ğaybın aña miftāh eyledi
‘Alleme'l-esmā'yı ta‘līm eyledi
- 1426 Ādem’e göz virdi ‘ilmin açmağa
Cümle ‘ālem ‘ilmini keşf itmege
- 1427 Ādem’e virdi ‘aql sultānını
Hüküm ide ya‘nī vücūd-ı tahtını
- 1428 Ādem’e gönderdi hil‘at ‘ilmini
Başına geydirdi ‘aqlıñ tātını
- 1429 ‘Aql eline şundı kudret hātemin
Göz eline virdi ‘ibret hātemin
- 1430 ‘Aql-ile göz meşveret itdi hemān
Qalb-i tahtında ‘aql itdi dāvān

⁹³⁷ Eserde “Allāh ile” söz grubu iki kez yazılmıştır.

[51b]

- 1431 Geldi cāsūs-ı gönül itdi haber
Rūh-ı sultāna didi eyle nazar
- 1432 Eylegil eṭrāfiña anca nazar
Bir nazarda gez cihānı ser-te-ser
- 1433 Gün gibi gözsün cihāna gözün aç
Göz izinden gez cihānı gözle aç
- 1434 ‘Ālemi gözdür açan ‘asker degil
‘Ālemün miftāhı gözdür şöyle bil
- 1435 Göz ağız açsa cihānı yutdı hep
Göze bir loğma degil [bu] şark u ğarb
- 1436 Gözdeki ağızı açaydı Han Murād
Şark-ıla ğarbı yudaydı Han Murād
- 1437 Göz elinde bu cihān bir top kadar
Yirler ü gökler felekler top kadar
- 1438 Pādişāhım göz olursañ ‘aql ile
Şağ eliñ mağrib şoluñ maşrıķ ola
- 1439 Göze ‘āşıkçañ [eger] iy āfitāb
Göz ola hünkārıma işbu kitāb
- 1440 Taht u tāciñ göz elinde gizlidür
Göz elinde kudret eli gizlödür

- 1441 İki kanatlu kapudur göz şehā
Bir kanadı gök biri yirdür şehā
- 1442 Bu kanaduñ biri dünyāya açuķ
Birisi ‘uķbāya Mevlā’ya açuķ
- 1443 Gir bu göz şehrini seyr it gāh̄ce
Remz-ile gözle cihānı gāh̄ce
- 1444 Ka‘be gözdür gir tavāf it gāh̄ce
Hacc-ı-ekber kıl nazarla gāh̄ce
- 1445 Gözdeki esrārı fāş itsem saña
Belki uyğu gelmeyeydi gözüñe
[52a]
- 1446 Göz idi Orhān u ‘Osmān iy Murād
Açdılar gözle cihānı iy Murād
- 1447 Göz idi ceddüñ Süleymān-ı zamān
Rūm’ı açdı gözle ol şāhib-kırān
- 1448 Göz idi Sulṭān Muḥammed ‘aql-ile
Ḍarbı İslāmbol’ı açdı ‘adl-ile
- 1449 Göz kapusından açıldı Mısr u Şām
Göz elinde gizlüdür Bağdād imām
- 1450 Göz ile bir meşveret itmek gerek
Fethi Bağdād’ıñ nedir şormaķ gerek

- 1451 Kāngı topla fetḥ olur Baġdād imām
 Bir ‘adālet topı besdür iy hümām⁹³⁸
- 1452 Kūl ile açmadı ceddūñ ‘ālemi
 On iki biñ gözle açdı ‘ālemi
- 1453 İki üç yüz biñ kuluñ var iy Murād
 Kılıcıñ kesmez nedir bundan Murād
- 1454 Aşlını telḥiṣ idersem iy Murād
 ‘Adl ü dādıñla beni kıl ber-murād
- 1455 Gerçi çokdan oldu ma‘lūmuñ şehā
 Nesne kalmadı bilinmedik şehā
- 1456 Bir sözüm var diñle ḥünkārım beni
 Yaradan Allāh içün diñle beni
- 1457 ‘Ālemüñ ıslāhına var üç sebeb
 Diñle bir bir pādişāhım ne sebeb
- 1458 Ol üçüñ biri nedür añla şehā
 Şöhret-ile işbu zīnetdir şehā
- 1459 Şöhret āfetdür didi şāh-ı rusūl
 Muşafā’nıñ tut sözün iy gonca gül
- 1460 Şöhreti terk eyle dervīş ol dimem
 Hāşā ḥünkārım ‘abālar gey dimem

⁹³⁸ Eserde “hümām” şeklindedir.

[52b]

- 1461 İbrişim hil' at harām oldu ere
Her muraşsa' ton harām oldu ere
- 1462 Ceddiñizde yoğ-idi zīnet şehā
Dervīşāne açdılar kevnī şehā
- 1463 Şoñra peydā oldu bu bid' at libās
Zulme va'llāhi sebeb şöhret libās
- 1464 Gör tevārīḡlerde ceddiñ n'işlemiş
Aña göre kıl tedārük ne imiş
- 1465 Kendöziñden re'y ü tedbīr eyleme
Şon ucı taqđire bühtān eyleme
- 1466 İhtiyāruñ ḡaḡ sözün tutmaḡ gerek
Pīr-i kāmilden ögüt almaḡ gerek
- 1467 Şer'-ile ḡānūn ile işle işiñ
Hep Kitābu'llāh'a olsun cünbişiñ
- 1468 Şer'a ḡānūnuñ eger uymaz ise
Eyleme şer'a ḡilāfı iş ise
- 1469 Şöhret ü zīnet şehā şer'a ḡilāf
Ḥāşā'ādiller ide şer'a ḡilāf
- 1470 Şer'-ile buldı şeref bu saltanat
Şer'-ile zabṭ oldu bu altı cihet

- 1471 ‘ Ālemin ıslāhına nedir nişān
Şöhret ü zīnet giderse ol nişān
- 1472 Bir sebep nedir cihān ıslāhına
Diñle hünkārım sebep ıslāhına
- 1473 Defteri taşra inanmağıl şehā
Ya‘ nīkūl defterlerin cümle şehā
- 1474 Defter-i kullar hazīnende dura
Kāzibiñ defterlerin şādık dura
[53a]
- 1475 Defter-i kul taşra olsa iy halil
Pādişāhlık idemezsin şöyle bil
- 1476 Bir esāme mürde olsa birine
Beş esāme kayd iderler deftere
- 1477 Kul çoğaldı mürde virme eksile
‘ Adliñ arta soñra zūlmūñ eksile
- 1478 Mürde[y]i eyle hazīne iy Murād
Bunca gavğāyı n’ idersin iy Murād
- 1479 Az ola kāmīl kılıç ola şāhā
İki üç yüz biñ kılıç kesmez şehā
- 1480 Kulla açmadı açanlar ‘ ālemi
‘ Adl iden göz açdı belki ‘ ālemi
- 1481 Top-ile kal‘ a alınmaz iy Murād
Ceng ile Bağdād alınmaz iy Murād

- 1482 Bir eliñ seyf ola birinde kitāb
Seyfi qaldur yaluñuz yiter kitāb
- 1483 Bir sebeb nedir cihānıñ fethine
Diñle ħünkārım bu ‘ālem fethi ne
- 1484 Manşıbı nā-ehle virme iy Murād
Ehli ‘azl itme nice yıl iy Murād
- 1485 ‘Ālemiñ ıslāhına budur ‘ilāc
Manşıbı ‘azl itme tiz tiz gözüñ aç
- 1486 Üç suç-ıla manşıbı ‘azl eyleme
Beş suç-ıla begleriñ qatl eyleme
- 1487 Altı suçda qatle erlik olmadı
Belki inşāfa gele sehv eyledi
- 1488 Manşıbı beş yılda bir ‘azl eyleme
Ehl-i ħaqqı tā ebed ‘azl eyleme
- 1489 Zūlm iderse zālimi ‘azl eyleme
Giderek ‘ādil ola red eyleme
- [53b]
- 1490 ‘Ālemiñ ħünkārım ıslāhı budur
‘Ālemi aç yüri miftāhı budur
- 1491 Üç naşihat oldı arslanım tamām
Ġayrısın ‘aql-ile bulğıl iy hümām
- 1492 Üç naşihat üç kitāb oldı şehā
Her naşihat dört kitāb oldı şehā

- 1493 İy gözüm nûrı Murād Han'ım benim
Üç küpe aşıldım kulağ cānım benim⁹³⁹
- 1494 Şark u ğarbıñ işbu üç miftāhıdur
‘Azl-i manşib yıķmanıñ miftāhıdur
- 1495 Mürde virme ‘ālemüñ ıslāhıdur
Şöhreti kıaldur cihān miftāhıdur
- 1496 Her sözüm İsrāfīl’e bir şūr ola
İl vilāyet tut sözüm ma‘mūr ola
- 1497 Bir nefes ihmāl iderseñ bitmez iş
Hak diyen cāna gönül gibi karış
- 1498 Meşveretle başa çıķdı cümle iş
Kulağızla düz olur eniş yoķuş
- 1499 Kulağızsız yola varılmaz⁹⁴⁰ Murād
Yol bulursa menzile varmaz ‘inād
- 1500 Kulağız nedir [şehā] şer‘-i şerīf
Uy Kitābu’llāh’a dā’im iy şerīf
- 1501 **Kendi re’yimle haber virmem saña**
Taht-ı dilden hükm iden kim Muştāfā
- 1502 Diñle iy sulţān-ı ‘ālem bir haber
Hem haķīķī hem mecāzī ol haber

⁹³⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹⁴⁰ Eserde bu kelimeden sonra “iy” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dāhil edilmemiştir.

- 1503 Var imş bir pādişāh-ı baħr u ber
Bir muşāhib yār-ı ġār imiş meger
- 1504 Māh-ile yılduz buluşmış bir g̃ce
Nice biñ rāz eylemişler ol g̃ce
[54a]
- 1505 Şems-i ‘ālem yıldıza açmış gözi
Kaṭresin maḥv eylemiş deryā yüzi
- 1506 Anda bir rāz eylemiş şāh-ı cihān
Rāz iderken ağlamış şems-i cihān
- 1507 Ol muşāhib dimiş anda iy ḥabīb
Çün ki ağlarsın sebeb ne iy ṭabīb
- 1508 Pādişāhım aşlını bildir baña
Yaşuñı silmege geldim ben saña
- 1509 Derdini bildir baña dermān olam
Ḥikmeti şor belki de Loḫmān olam
- 1510 Zerre eyle tenezzül iy güneş
Kaṭre ol deryā ile⁹⁴¹ toğ iy güneş
- 1511 Ka‘r-ı deryādan ḥaber şor ehline
Cevheriñ gavvāş olagör ehline
- 1512 Şeb çerāğa ‘āşık-ısañ şıdķ-ıla
Evvelā şarrāf olagör ‘aşķ-ıla

⁹⁴¹ Eserde “eyle” seklindedir. Vezin ve mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 1513 İşbu rāza gelmiş ol řāh-ı cihān
Ağlar-iken yaşını silmiş hemān
- 1514 Derdimiñ dermāñı bildim sendedir
İy lālā söyle dimiş derdim nedir
- 1515 Derdimi bilmez benim ins ü melek
Döne emrimle meger çarh-ı felek
- 1516 Top olaydı cümle ‘ālem kabzıma
Kurd-ıla koyun gezeydi ‘aşrıma
- 1517 Māt olaydı ‘adlime Nūşirevān
Hep du‘ācım olalar kevn ü mekān
- 1518 İy lālā budur murādım çāre ne
Baña bildürsen bilürsiñ çāre ne
- 1519 Diñle hünkārım bu derdiñ çāresin
Çün ki Loqmān’a irişdün ģastesün
[54b]
- 1520 Āb-ı hayvāna şu kim ‘āřık ola
‘Ākıbet Hıẓr’a ire gül řād ola
- 1521 ‘Ālemiñ iřlāhına var bir sebeb
Diñle řıdķ-ıla derūnı ne sebeb
- 1522 ‘Ālemiñ miftāhı nedir açmağa
Dip Firengistān’a dek ģükm itmege
- 1523 Bir iş işle pādiřāhım gāh̄ce
Ol işi inanma dosta gāh̄ce

- 1524 Ol işiñ aşlı nedir fer‘i nedir
Çig iş olsa pişmege çāre nedir
- 1525 Kimseye itme tehevvrle ğazab
Dostuñı düşmān ider ehl-i ğazab
- 1526 Hüsni ħulķ arslanı eylermiş koyun
Kıl müdārā düşmene olsun koyun
- 1527 Kālbini ğiñ eyle gökler gibi ol
Göñlüñ alçaķ ise deryā gibi ol
- 1528 Gel ‘adālet köşküne çık gāh‘ce
Eyle dört dīvānı kendiñ gāh‘ce
- 1529 ‘Ārifāne diñle ħalkı gör ne dir
Delüden uşlu ħaber almak budur
- 1530 Yetmiş üç millet şehā telĥiş ola
Belki bil ki cümle müşkil ħall ola
- 1531 Şarķ u ğarbi gezmece ħişseñ ola
Bu sözüm tut ‘āleme miftāĥ ola
- 1532 Bir naşīĥat daĥı diñle iy ħabīb
‘Ālemiñ derdine bu sözdür ĥabīb
- 1533 Kātil olma meşrebiñ olsun ħalīm
Ĥaķ seve kimde ola ħalb-i selīm
- 1534 Ĥaķ Rasūl-i Muşţafā ħalk eyledi
İns ü cinni ĥilm-ile ħul eyledi

[55a]

1535 Ejdehāyı hilm-ile eyle zebūn
 Hülķ iden çoban ider kevni koyun

1536 Ɣullaruña kıl müdārā gāh̄ce
 Bir sözün biñ hıl‘ at ola gāh̄ce

1537 İltifātın zehrini nūş ideler
 İltifātı yok şekerden kaçalar

1538 İltifātın bunlara nice ola
 Uğruna kim cān vire ‘azl olmaya

1539 Ya‘nī ser-ħad beglerin pāşaların
 Beş sene altı sene virme yerin

1540 ‘Ādile kayd-ı hayātı kıl nażar
 Zūlm iderse ol belā aña yiter

1541 ‘Ādile minnetle virme manşıbı
 Aña sen minnet ile vir manşıbı

1542 Mısr-ıla Şām u Yemen ‘azl olmaya
 Üç sene bārī taşarruf olına

1543 Ɣurd koyunla gezmege budur nişān
 Ėayrı yokdur çāre iy şāh-ı cihān

1544 Müşkiliñ şor pādişāhım gāh̄ce
 Şor elifden yāya deñlü gāh̄ce

- 1545 Zāhirüñ sulṭān içüñ dervīş ola
‘Ālemi feth itmege miftāḥ ola
- 1546 Yaradan Hakk’ı unutma kıl hāzer
Bay u yoḥsula berāber kıl nāzar
- 1547 **Şems-i ‘ālem zerre içre gizlidür**
Baḥr-i rahmet katre içre gizlidür
- 1548 Diyelüm aḥmedü li’llāh dā’imā
Ḥamd iden çig olsa pişüp kāl ola
- 1549 Taḥt-ı şükre pādişāh ola gönül
Baḥr-i ni‘ met kendi ola ol gönül
[55b]
- 1550 Taḥt-ı şabra mālīk olsa bir gedā
Pādişāhlardan ḡanīdir ol gedā
- 1551 Taḥt-ı ‘aşka mālīk olsa bir ulı
Yā ‘alīdür yā velīdür yā deli
- 1552 Taḥt-ı ‘ilme ‘aql-ile geçen kişi
Zulmete gün gibi toḡmaḡdır işi
- 1553 Taḥt-ı ‘adle pādişāh olsa Murād
Kevni bir topça kapaydı Ḥan Murād
- 1554 Taḥt-ı şer‘a kādı olsa Ḥan Murād
Şāh ‘Abbās’a şunaydı zehr-i dād
- 1555 Taḥt-ı ‘aqla fikr-ile geçse Murād
İşini dostā inanmazdı Murād

- 1556 Yedi taht oldu sekiz sultānı var
Biriniñ yok taht u taci zulmi var
- 1557 Bu yedi tahta Süleymān'ım otur
Sekizinciden hāzer kıl ne olur
- 1558 Bu yedi tahta geçersiñ 'an-ķarīb
Şarķa ġarba hüküm idesin iy habīb
- 1559 Bu yedi tahtıñ kulu yedi kıral
Bu yidi tahta zevāl irmek muhāl
- 1560 Sekizinciniñ zevālīdür yaķın
Gözde aġ-ıla ķarasından yaķın
- 1561 'Ārife bir gül yiter fıkır eyle var
Ķanġı tahtıñ şāhısıñ fıkır eyle var
- 1562 **Sekiz taht oldu demürden ķal' añız⁹⁴²**
Sekizinci bir top atma yıkılır
- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 1563 Pādişāhım yaradan sultāna olġıl āşinā
Tāht u taciñ şaklayan Subhān'a olġıl āşinā
- 1564 'Adl-ile Hāķķ'a şıgım gel şer'-ile işle işiñ
Bizi yokdan var iden Raḥmān'a olġıl āşinā
- [56a]
- 1565 Bu cihān milki Süleymān'a işitdiñ ķalmadı
Türbe-i Orḡān-ıla 'Oşmān'a olġıl āşinā

⁹⁴² Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1566 Cedd-i a‘lāñı tefekkür eyle kabrinde şehā
Gāh̄ce mevti unutma fāna olgıl āşinā
- 1567 ‘Adl idersen iy ‘Ömer va‘llāhi ‘ömrüñ uzana
Cūşa gelgil kaçtreveş ‘ummāna olgıl āşinā
- 1568 İy Süleymān’ım ğazel isminde yokdur bir kitāb
Her ğazelde dört kitābı gizledim iy āfītāb
- 1569 Gel şehā nazmım gülistānına gir bülbül gibi
Gül gibi gül bir laṭifem var saña iy māhitāb
- 1570 Gel laṭifem güllerinden қоу al bülbül gibi
Güllerim sırr-ı Muḥammed’dir ne kevşer ne şarāb
- 1571 Gel laṭifiñle şehā bir kerre gel bu dervāşe
Şarḡ u ğarb ol gelmede fetḥ ola belki kevnî bāb
- 1572 İltifāt eyle saña sen bize itme iltifāt
Berr ü baḥrūñ şor bize miftāḥını fetḥ ola bāb
- 1573 Diñle ḥünkārım ḥakīkī bir mecāzım var benim
Ka‘be’de Aḥmed ṭavāfında Ḥicāz’ım [var] benim
- 1574 Gel Medīne şehrini şor Muşṭafā’dan al ḥaber
Ravzasın her gün ṭavāf eyler nemāzım var benim
- 1575 ‘Arş-ı a‘zamda şehā bir kerre kıldıñ mı nemāz
Günde beş mi‘rāc ider Ḥaḡḡ’a niyāzım var benim
- 1576 Pādişāhım ‘arşı gördüñse görürsin Aḥmed’i
Aḥmed’i gör şer‘ini gör diñle rāzım var benim

- 1577 Bir sözüm tut iki tutma zîneti kaldır hemân
Yüri meydân seniñ oldı haq āvâzım var benim
- [56b]
- 1578 ‘Ālemiñ ıslâhına bir çäre buldum âşikâr
Diñle şehbâzım cihân milkini istersen şikâr
- 1579 Kullarıñdan bir ‘aceb nesne işitdim iy Murâd
Günde yüz akçe ‘ulûfe yir imiş ba‘zı bekâr
- 1580 Bir hâzîne başka ister pâdişâhım ol kuluñ
Şağ iken kesme ‘ulûfe mürdesin virme iy yâr
- 1581 İki yüz biñ kuli n’eylersin belâdır başıña
Yüz er yitmez mi hünkârım tefekkür eyle var⁹⁴³
- 1582 Kul çoğaldı gerçi bir kal‘a dahı fetḥ olmadı
Evvel evvel az iken kul fetḥ olurdı her diyâr
- 1583 Pâdişâhım pâdişâhım ‘âlemi ihyâya gel
Ḥan Murâd’ım [Ḥan Murâd’ım] râzıma tenhâya gel
- 1584 İşbu iş ihmâl ile bitmez tedârük ne gerek
‘Ārifâne al ḥaber maḳsûd olan ma‘nâya gel
- 1585 Dir iseñ ‘âlemde bir ḥuṭbe kıla bir sikkemiz
Gâhçe ayak dāvânı eyle bu kîmyâya gel
- 1586 Ayda bir ayak dāvânı ceddiñe ‘âdât imiş
Pîr olanlardan işitdiñ cengi yok gavğâya gel

⁹⁴³ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1587 Pîr-i kâmiller getür şor n'ışlemiş ceddîñ ezel
Aña göre kıl tedârük cûş idüp deryâya gel
- 1588 Meskenet tahtında hüküm eyle Süleymân'ım hemân
Hilm-ile her mûrî diñle lutf ile iy 'âlî-şân
- 1589 Mantıku't-tayrî şehâ şor pîr olan Hüdhdüd'lere
Ka' r-ı deryâdan haber al diñle iy şâh-ı cihân
- 1590 Âşıkâre şor gehî tenhâca şor maşşudını
'Âlemi bir günde belki fetḥ ide şâhib-kırân
[57a]
- 1591 Çık kafesden gâhîce gez 'âlemi 'ayyâr var
Belki her adımda bir kal' a alasın bî-gümân
- 1592 Taşra çıkma bu risâleyle 'amel eyler iseñ
Her gâzel bir kal' anıñ miftâhıdur günden 'ayân
- 1593 Ceng ile kal' a alınmaz hîlesin bilmek gerek
Top ile Malta alınmaz 'aql-ı cem' itmek gerek
- 1594 Meşveret sünnet durur ehliyle söyleş gâhîce
Gitme kendi biliñe toğrı yola gitmek gerek
- 1595 Pâdişâhım cümle çigler pişdi şoñra virdi dad
Çâşnî-gîr ol fikr-ile balı yağa katmak gerek
- 1596 Bî-'ilim iş işleme 'ilm-ile pişdi cümle çig
Bî-'amel iş başa çıkmadı öğüt almak gerek
- 1597 Bir iş işle şoñra ol işde peşimân olmaya
Bî-şabır olan şafâda biñ cefâ görmek gerek

- 1598 Cān kulağıyla gelüp diñle beni iy pādişāh
Gelmedim illā uyandırmağa uyan⁹⁴⁴ bedr-i māh
- 1599 Ceddiñiz ‘ Osmān-ıla Orhān’ ı fikr it gāh̄ce
Bunlaruñ satrancına māt oldu n’ içün cümle şāh
- 1600 Bunların kalbi şehā dervīş idi ‘ ārif iden
Şöhret ü zīnet bularda yoğ-idi bir ikrāh
- 1601 Geymedi bunlar harīr atlāsı āfetdür diyü
Şimdi zīnetdür yıkan va’ llāhi kevni hayf āh
- 1602 Zīneti kaldır Süleymān’ ım taşarruf⁹⁴⁵ ehli ol
Dīvlere hüküm idesin belki sözüm tut gāh [gāh]
[57b]
- 1603 Gel taşarruf hāteminiñ sor bize esmāsını
Gel cevāhir ma’ deniniñ sor şehā kimyāsını
- 1604 İy Süleymān’ ım tenezzül eyle mūra gāh̄ce
Kaṭre altında göreydiñ belki dīn deryāsını
- 1605 Zerre burcunda toğan şemsi ‘ aceb gördüñ mi hīç
Şemse zerrātīñ uçarsa gör bu dīn fetvāsını
- 1606 Himmetiñ şehbāz uçarsa feleke dime kelek
‘ Arşa mi’ rāc eyleyen kalbiñ ara taqvāsını
- 1607 Zıll-ı Hāḫ’ sın Hāḫ münezzeh sāyeden iy nūr-i pāk
Çün vekīl-i Muṣṭafā’ sın ara dīn ‘ anḫāsını

⁹⁴⁴ Eserde bu kelimeden sonra “iy” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

⁹⁴⁵ Eserde “saraf” şeklindedir. Vezin ve mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

Mef'ûlû Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün

- 1608 Esrâr-ı hâkîkat güneşi çıkdı kabâdan
Cem' olalı 'aqlıñ güneşi nûr-ı Hudâ'dan
- 1609 Cân meclisine meşverete geldi Murâd Han
İrşâdını şordı hele ba'zı 'urefâdan
- 1610 Nazm-ile tesellisini almadı şehinşâh
Bâtın haberi olsa didi râh-ı beğâdan
- 1611 Hızr olsa baña âb-ı hayât olsa kelâmı
Hem kana içerse bu gönül teşne şafâdan
- 1612 Qalbimde olan gayb-ı hazînemde göz olsa
Ol gözle gözetse beni âfât-ı hañâdan
- 1613 Şıdķım güzeli qālî[ni] sevmez şu' ârânıñ
'Aşķım güzeli hâlini sevmez şu' ârânıñ
- 1614 Ceddım gibi 'ârifler olaydı baña hem-râh
Bir cüz'ü olaydı bize fethi bu cihânıñ
- 1615 'Osman ile Orhan'ı işitdim neler itmiş
Şehbâzım uçaydı dedeñ olaydı bu cânıñ
- [58a]
- 1616 Qalbimde Murâd'ım ne bilürsin gibi dervîş
Re'yim ile tedbîrimi keşf itdi lisânıñ
- 1617 Sükker lebine teşne[gi]⁹⁴⁶ olan tıñıyi bildiñ
Cevher deñizin cûşa getürse baña kânıñ

⁹⁴⁶ Eserde "teşne'i" şeklindedir.

- 1618 Deryā haberin şakla gelürsen bu kenāra
Bir destāye şığa mı deryā cūşa ne çāra⁹⁴⁷
- 1619 Cān şem‘ine pervāne olan sırr-ı Muḥammed
Göz kandāline ḳubbe-i ‘arş oldu bu kāra
- 1620 Göz murğı⁹⁴⁸ kanad açdı şığışmaz bu cihāna
Göz şahḡni uçmazsa ne çāre bu şikāra
- 1621 Cān **قالباناسی** üç feneriñ gözin açarsa
Ḥükm ide Süleymān’ı bile mūr-ile māra
- 1622 Bu ḥātem-i göz ins-ile cin üzre açılsa
Dīv ‘askerini ḳoya taşarrufla ḥişāra
- 1623 Cennetde eger Ādem işlese bu cevābı
‘Āşık gibi Rıdvān’a şoraydı bu kitābı
- 1624 Vildān ile ḡilmān işideydi bu ḥaberdan
Ser-ḥoş olalardı işidirken bu şarābı
- 1625 Göklerde melekler bu dili diñlese bir bir
Hep yire ineydi işideydi bu şevābı
- 1626 Ḳāf üzre gezen dīvler işitse bu yaşağı
Teslīm ideler idi Murād Ḥan’a türābı
- 1627 Orḡān ile ‘Oşmān işideydi bu fiḡānı
İskender olaydı ol iki ‘ālā-cenābı

⁹⁴⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹⁴⁸ Eserde “yirüğü” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

[58b]

1628 Gel Hâzret-i Yahyâ'ya bu esmâ[y]ı haber vir
Dîn ismi şerî' atse müsemma[y]ı haber vir

1629 Hünkâra bu telhîşi iderse bu nazımla
Dîn şâhı Süleymâ[n] ola fetvâyı haber vir

1630 'Âdil olan ağıza⁹⁴⁹ cihân loğma kadarca
Seyf açmadı bu kevni bu takvâyı haber vir

1631 Sulţân-ı rusûl Hâk didi açdı bu cihânı
Luţf-ile Murâd Han'a bu ma' nâyı haber vir

1632 Dîn milki kitâb ile açıldı ne bu şöhet
Cennetde olan zînet ü hürâyı haber vir

1633 Hürî sevene cennet-i Rıdvân'ı virirler
'Adn'î sevene taht-ı Süleymân'ı⁹⁵⁰ virirler

1634 Âdem ne severse bilece haşr ola yarın
Hâk'ı sevene rahmet-i Raḥmân'ı virirler

1635 Dünyâ sevene manşıb-ı dünyâ ola kısmet
'Uḳbâyı seven ḳatreye 'ummânı virirler

1636 Zerre güneşe virse gönül vaşl ola elbet
Hızmet seve bir ḳul aña sulţânı virirler

⁹⁴⁹ Eserde bu kelimeden sonra “bu” kelimesi yer almaktadır. Vezin gereği transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

⁹⁵⁰ Eserde “Süleymân'a” şeklindedir. Mana gereği bu şekilde takdir edilmiştir.

- 1637 Şabrı seve bir kıl irişe cümle murāda
Sev şer‘ -i şerīfi yūri meydānı virirler
- 1638 İy kaçre vücūdındaki deryāya sefer kıl
Yokdan bizi var eyleyen a‘ lāya sefer kıl
- 1639 İy zerre güneş sende durur uçma yābānī
Kendi biline gezme bu fetvāya sefer kıl
- 1640 Her şey’e muḥīṭ oldı Yaradan gözüñi aç
Ten gözi anı görmedi taḫvāya sefer kıl
[59a]
- 1641 Taḫvā ile fetvāyı eger cem‘ ide sulṭān⁹⁵¹
Kevneyni kapa top gibi Mevlā’ya sefer kıl
- 1642 Şer-‘ ile eger cūş ide deryā gibi ḥünkār⁹⁵²
Ġarḫ ola ‘adū cümle bu sevdāya sefer kıl
- 1643 İy mähī selām it yūri deryādaki kāne
Cevherlerün[i] taşra getür atma yābāne
- 1644 Kānında cevāhir olanıñ kıymeti bir taş
‘İrfān ile şarrāfı bulañ bula bahāne
- 1645 Her sırça cevāhir ile şavrında seçilmez
Siret gözi şarrāf ise gözgü⁹⁵³ bu ‘ayāne
- 1646 Āyīne eger Yūsuf ise cezbe gözünde
Ḥaḫ nūrına kıymet ola mı girse mīzāne

⁹⁵¹ Eserde “sulṭānım” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

⁹⁵² Eserde “ḥünkārım” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

⁹⁵³ Eserde “gözegü” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

- 1647 Āyīne eger ‘ādil ise oğ gibi gözde
Hep cümle kıralıñ ala tahtını nişāne
- 1648 ‘Ārifleri insān ile ‘irfāna şoralar
Kuş dili bilen mūrı Süleymān’a şoralar
- 1649 Belkıs’ı seven Hüdhdüd’i yār eyledi evvel
‘Ayyār ise cevher olanı kāna şoralar
- 1650 Bu çarh-ı feleklerde melekler ne iş işler
Dīn ‘arşına mi‘rāca çıka cāna şoralar
- 1651 Deryā haberi kaçreye gelse ola deryā
Dīn seyfini ‘Oşmān ile Orhān’a şoralar
- 1652 Ceddiñdi Selīm Han’ı işitdiñ ne kılıçdı
Ġayret kılıcın kabza-i sultāna şoralar
- [59b]
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün
- 1653 Eger ‘ārif iseñ şıdğ-ıla diñle beni iy sultān
Murād’ıñ fetḥ-i ‘ālemse sözüm tut gāhıce iy cān
- 1654 ‘Adūdan kal’a isterseñ şehā ceng ile fetḥ olmaz
Meger derviş ola kalbiñ budur çāre budur dermān
- 1655 Benim devletlü hünkārım taşarruf şāhibi kimdir
Halīm ola selīm ola hakīm ola ola Loqmān
- 1656 Maḥallinde işiñ işle müdārāyı koma elden
Yaradan Haq dağı eyler müdārā kullara Subḥān

- 1657 Meni gel diñle ħünkārım müdārā ‘ilmi olsun fāş
Müdārā aña dirler kim gel it ‘ālemleri sırdaş
- 1658 Şehā her kışşada bir ħişşe vardır fikrini cem‘ it
Bu ‘ālem ħalkı cismiñ sen yaķadan cümleye bir baş
- 1659 Kimi eldir ayağıñla kimi gözdür ħulağıñla
Kimi dildir vücūdında kimi ħalbiñ gözünde ħaş
- 1660 Şehā sen ħuţb-ı zāhirsın seniñle bilebilir bāţın
Seniñle Ĥācı Bektaş-ı Velī olur saña yoldaş
- 1661 Şehā gel Şeyĥ ‘Abdu’l-ķādir-i Gīlānī ye yüz tut
Re’is-i evliyā oldur anıñ virdiyle ol ħāldaş
- 1662 Vekīli Şeyĥ İsmā‘īl bu esrār-ı velāyetde
Vekīli ħavş-ı a‘zamdır bu izĥār-ı velāyetde
- 1663 Ricālu’l ħayba ħādımdır anıñ her nuţķı ‘īsāveş
İder mevtāları iĥyā bu bāzār-ı velāyetde
- 1664 Metā‘ıdır anıñ cevher anıñ teslīmi İslāmbol
Anıñ bir remzi biñ irşād bu i‘mār-ı velāyetde
- [60a]
- 1665 Anıñ bir himmetidir mürde ħalbim eyleyen iĥyā
O gül ben bülbülem dalında gülzār-ı velāyetde
- 1666 İki dervīşi şeyĥ itdi İslāmbol’a irşāda⁹⁵⁴
Biri şems ü ħamer biri bu envār-ı velāyetde

⁹⁵⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1667 Dimişler ba‘zı ‘ārifler nedir irşād-ı rūḥānī
Taşarruf şāḥibi kimdir dimişler fānīdır fānī
- 1668 Fenānīñ ḡadrini her kim ki bilmez olmadı bāḡī
Beḡānīñ ḡadrini kim bildi açdı bāb-ı ḡayvānī
- 1669 Fenānīñ ismi bāḡīdür beḡānīñ ismidür irşād
Nedir irşādıñ ismi Ḥaḡḡ’a āşık ola ‘irfānī
- 1670 Nedir ‘irfānīñ ismi Ḥaḡ diyenlerle ola hem-rāḡ
Nedir hem-rāḡıñ ismi Ḥaḡ’dan özge sevmeye cānı
- 1671 Nedir sevdānuñ ismi kimi sevse Ḥaḡ içün sevsün
Taşarruf şāḥibi olmak dilerse Āl-i Oşmānī
- 1672 İşit irşādıñ aşlından nedir fer‘i bu esrārīñ
Bizi yokdan yaradan Ḥaḡḡ-ıla kıl bey‘ ü bāzārīñ
- 1673 Unutma Ḥaḡḡ’ı iy sultān çü sen fānī cihān fānī
Beḡā taḡtında şāḡ olmak dilerseñ ‘adl ola kārīñ
- 1674 Eger biñ yaşa men va’llāhi bir günce degil şöñra
Unutma mevti ḡünkārım ḡubūr ehli ola yārīñ
- 1675 Süleymān-ile İskender mezāristāna şāḡ oldu
İki gül ‘ārif e çokdur iy bülbul Ḥaḡḡ’a kıl zārīñ⁹⁵⁵
- [60b]
- 1676 Fenā şāḡrāsına girdim mezāristāna düşdi yol
Ecel şehrini seyr itdim bu ḡabristāna düşdi yol

⁹⁵⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1677 Mezār ehliyle söyleşdim didiler her biri bir söz
Didiler ‘ibret al bizden bu haq seyrāna düşdi yol
- 1678 Benim devletlü sultānım naşihat bize Azrā’ıl
Uyan Hızra’a irişdiñ āb-ı hayvāna qarışdı yol
- 1679 Şehā gel āhiret sultānı ol tahtı fenā olmaz
Beķa tahtında ‘Oşmān ile Orķān’a buluş sen yol
- 1680 Bu iki yüzli dünyāya inañ da iltifāt itme
Şerī‘ atden koparma taşı Subķān’a bulasın yol
- 1681 Hayā-zıl⁹⁵⁶ oynuna beñzer bu dünyānıñ hayālātı
Bu iki yüzli dünyānıñ zehirdür cümle lezzātı
- 1682 Neler kondı neler göçdi bu dünyā ķānına iy şāh
Neler geldi neler gitdi oķu bundaki ebyātı
- 1683 Müsāfir-ķānedir dünyā vefāsın ķanı bir bulmuş
Bu dünyā devletünüñ düşe beñzer raht-ile atı
- 1684 Şehā gel zīnet-i dünyā[y]ı ‘adl ü dāda tebdīl it
Saņa Haq kendi ‘āşık ola tursın ķūr u cennātı
- 1685 Göñül vir yaradan Haqķ’a gel iy devletli ķūnkārım
Murād itse murādıñdan tecellī-zāt ide zātı
- 1686 Saņa bir özge rāzım var nażar eyle bu esrāra
Gel iy Sultān Murād’ım ‘ārīfāne gir bu bāzāra

⁹⁵⁶ Kelime transkripsiyonlu metne, eserde yer aldığı şekli ile dāhil edilmiştir. Kelimenin aslı “hayāl-i zıl” ‘dır. Gölge oyunu manasındadır.

- 1687 Eger ‘arşı eger kürsi eger şarkı eger ğarbı
Haber ister iseñ iy şāh gönül vir nazm olan yāra
- 1688 Eger cennet sarāyın görmek isterseñ bu dünyāda
Bu gül cennetde açıldı naẓar eyle bu gülzāra
- [61a]
- 1689 Bu güldür bülbülüñ rāzı otur dal-ı Muḥammed’de
Bu güldür Aḥmed’iñ ḥavzı içen gelsin bu bñara
- 1690 Bu güldür on sekiz biñ ‘ālemi ser-mest iden her dem
Bu gül ‘Oṣmān ile Orḥān idi degdi bu ḥünkāra
- 1691 Açıldı nice ğonce Āl-i Oṣmān’iñ budağında
Bu ḥünkārıñ açıldı ğoncesi zātıñ budağında
- 1692 Şalāḥiyyet zamānında vücūda geldi bu nazmım
‘Adālet ğoncesin şundum Süleymān’ım budağında
- 1693 Rasūlu’llāh’ı gördüm bir ğāce bir dane gül şundi
Didi var ümmete şun nūrı ‘irfānıñ budağında
- 1694 Bu gül bir şāha lāyıkdır didim ismi Murād olsa
Bu gül derdine ‘āşık olsa Loḫmān’iñ budağında
- 1695 Bu gül gibi açaydı şark u ğarbı belki ol ğonce
Şerī‘ at seyfin alsa ḳabẓa Ḳur’ān’iñ budağında
- 1696 Murād Ḥan dile geldi söyle dervişim didi bir rāz
Seniñ her bir sözüñ bir ḥil‘ at oldu baña iy ğammāz
- 1697 Tevārīḥ görmişem bunca bu terbiyye birinde yok
Baña tātı oldu terbiyyeñ bu taḥtım ḳış[1] itdiñ yaz

- 1698 Baña Hızır oldu terbiyyeñ içürdüñ āb-ı hayvānı
İşitmedim bu terbiyyeñ gibi bir tatlı haq āvāz
- 1699 Cem‘ -i ‘ālemiñ ‘ilmiñi baña terbiyye itmişsin
Benim her müşkilim hallinde cānıñ eylemiş pervāz
- 1700 Perişān itdi ‘aqlım ‘askeri bir yirde cem‘ itdiñ
Beni Orhān-ıla ‘Osmān-ı sānī eylediñ şehbāz
[61b]
- 1701 Gel iy dil tercümān oldun mürīd ersin Murād Han’a
Nedir kalbinde maqşūdı murādın söyle sultāna
- 1702 Hüküm cāyız degil ğayba meger Haq bildüre ğaybın
Murād’ıñ ğaybī fikri āh ider hük-m-i Süleymān’a
- 1703 Ki ekşer Haq Te‘ālā’dan murādı bir iki üçdür
Muhammed Muştafā ekşer murādı haste Loqmān’a
- 1704 Nedir evvel murādı Haq ikinci dir velī olsam
Üçünci Hızır’ı görsem dir irişsem āb-ı hayvāna
- 1705 Bu tāt u taht-ıla bildim tesellī olmadı hünkār
Murād İskender-i sānī olaydım dir bu devrāna
- 1706 Bu derde çāre nazm-ile şi‘r-ile bu işin bitmez
Meger uyhu harām ola göke yirde gezen bitmez
- 1707 Gel iy şāhīn yuvadan taşra gāhice gönülle uç
Kaşesde nice beklersin şehā şāhīn ebed bitmez
- 1708 Koyuncuklarıñ iy çoban uyuma kurd-ile gezsın
Unutma yaradan Haqq’ı seni va’llāhi aġlatmaz

- 1709 Bu iş ihmāl ile bitmez şehā va'llāhi bi'llāhi
Bu ğayret seyfini ceddin dirilse belki kuşatmaz
- 1710 Bu zāhir seyfi kesmez ise bātin seyfini Hāk'dan
Taşarruf bātinı yoksa taşarruf zāhiri itmez
- 1711 Taşarruf tahtını şor 'ārifāna ehl-i takvāya
Kerāmet tācını şor Ādem'e ruḥānī fetvāya
- 1712 Bu tācın ismi *kerremnā* bu tācın şāhibi kimdir
Şehā Orḡān-ıla 'Osmān'a şor şorma re'āyāya
- 1713 Bu tācın şāhibi kudret elidir seyfidir Qur'an
Bu tācın ḡātemidür ḡükm iden süfliden a'lāya
[62a]
- 1714 Bu tācı Hācı Bektaş-ı Velī gönderdi 'Osmān'a
Bu tācın ismidir sırr-ı Muḡammed ir bu ma'nāya
- 1715 Bu tācı Şeyḡ 'Abdu'l-kādir-i Gīlānī den iste
Mürīd ol āña ḡünkārım murād ol cümle dünyāya
- Mefā'ilün Mefā'ilün Fe'ülün*
- 1716 Eger himmet dilerseñ evliyādan
Unutma ism-i Gīlān'ı du'ādan
- 1717 Velīler şāhınuñ virdin unutma
ḡalāş olmaḡ dilerseñ her ḡaḡādan
- 1718 Göñül vir ism-i Muḡyiddīn'e iy cān
Siper ola saña cümle ḡazādan

- 1719 Re 'īs-i evliyādır ceddi Aḥmed
Degil ayrı Muḥammed Muṣṭafā'dan
- 1720 Budur ol kṭṭb-ı 'ālem ğavṣ-ı a'zam
Şehā himmet dile bu meh-liḳādan
- 1721 Şarāb-ı himmetin iç ḳana ḳana
Naṣīḥat ṭolusın dökme yābāna
- 1722 Bu feyze hep veliler egdiler baş
Ḥarāretle yanan gelsün bu kāna
- 1723 Menim pīrim elinden sāḳī ḥalka
Kitābım çeşmedir cümle cihāna
- 1724 Menim bir ṭolu ḥavṣ-ı Muṣṭafā'dan
Bu feyze ümmet-i Aḥmed inana
- 1725 Ki ḥāṣā kendüyi ögmek küfürdür
Bu medḥim pīrimiz ol 'ālī-şāna
- [62b]
- 1726 Meger Ḥızır'a irüşdüm cān içinde
Ne derde irmişem Loḳmān içinde
- 1727 Meger ḥikmet şarābın şundı pīrim
Yiterdi küfrimi imān içinde
- 1728 Meger kevşer ṭolusın şundı Aḥmed
Biterdi ḳatremler ümmān içinde
- 1729 Meger 'aşḳī şarābın şundı ḳudret
Yiterdi cānımı cānān içinde

- 1730 Meger bir dane gül şundı Muḥammed
Didi şun ümmete ‘irfān içinde
- 1731 Bi-ḥamdi’llāh ki cān irdi şafāya
Göñül irdi Muḥammed Muştafā’ya
- 1732 Didi serimde ol sultān-ı kevneyn
Göñül virme şaķın bu māsivāya
- 1733 Naşihat eyle benden ümmetime
N’içün aldandılar fānī sarāya
- 1734 Bular Azrā’l’i mevti unuttı
Yüri söyle oğul yoḥsul u baya
- 1735 Yaķın oldu kıyāmet bunlara di
Benim ağızımla di şāh u gedāya
- 1736 Menem Aḥmed dilinüñ tercümānı
Menim ol pādişāhıñ bir dāvānı
- 1737 Ebū Bekir ‘Ömer ‘Oşmān benimle
‘Aliyyü’l-Murtażā sırrum nihānı
- 1738 Ḥasan ile Ḥüseyn’e yār-ı ğārım
Menimle bile aşḥābıñ kalanı
- [63a]
- 1739 Menimle bile Nu‘mān İbn-i Şābit
Benim bu güllerin zātında fānī
- 1740 Menimle bile cümle enbiyālar
Dilimde söyleyen Aḥmed lisānı

- 1741 Bu gün bu kaçremiz deryāya irdi
Ne deryā ‘ālem-i ma‘nāya irdi
- 1742 Bu zerrem şemse vaşl oldu habībe
Bu kaçrem fahr-ıla deryāya irdi
- 1743 Nazar itdi bize ol İsm-i A‘zam
Göñül ‘arş oldu ol a‘lāya irdi
- 1744 Bu kadre irmişem ‘abd oldu zātım
Bu mi‘rācım ol *ev ednāya* irdi
- 1745 Burāk oldu göñül sırrım Muḥammed
Şıfātım Refref‘i Mevlā‘ya irdi
- 1746 Bi-ḥamdi‘llāh hümā oldu kitābım
Açıldı Muştafā‘dan feth-i bābım
- 1747 Didi vir ümmete bu armağanı
Ḥaḳ‘ıñ maḥbūbı ol ‘ālī-cenābım
- 1748 İçer cennet şarābın ümmetime
Kadeḥden taşra dökme bu şarābım
- 1749 İçer rahmet şarābın cümle ḥalka
Yüri zerreñle söyle āfitābım
- 1750 İcāzet iy oğul var ḥalka fāş ol
Açılsun ümmete ḡaybı niḳābım
- [63b]
- 1751 Benim cānım da cānānım Muḥammed
Göñül tahtında sulṭānım Muḥammed

- 1752 Mürîd oldum murâd-ı vuşlatıñda
Hayâlim fikrim ol cânım Muḥammed
- 1753 Yiterdi қаtremi⁹⁵⁷ ol baḥr-i tevḥîd
Göñül mevcinde ‘ummânım Muḥammed
- 1754 Beni âvâre itdi işbu dil-ber
Göñül gözünde ḥayrânım Muḥammed
- 1755 Beni bülbül iden bu gül degil mi
Anıñ-çün âh u efḡânım Muḥammed
- 1756 Cemâliñdir eyâ dil-ber tecellâ
Ki sensin ‘arş-ı a‘lâdan da a‘lâ
- 1757 Seni âyîne itdi vechine Ḥaḳ
Seni ma‘şûḳ idindi Ḥaḳ Te‘âlâ
- 1758 Yüzüñ gördi melekler ‘âşîḳ oldı
Ki sensin şâfî mir’ât-ı mücellâ
- 1759 Қаşıñ satırında mât oldı qalem levḥ
Yüzüñ bir ümmî görse ola monlâ
- 1760 Yiter cennetde eglence cemâliñ
Ki sensin âşîkâre nûr-ı Mevlâ
- 1761 Seni eglence itdi ḥazret-i zât
Seni ma‘şûḳ idindi vaḥdet-i zât

⁹⁵⁷ Eserde “қаtре қаtremi” seklindedir.

- 1762 Sekiz cennetde hūrā saña ‘ aşık
Cemāliñ cezbesidür hikmet-i zāt
- 1763 Saña ‘ aşık degil mi cümle ervāh
Vişāliñ Aḥmedi’dür rahmet-i zāt
[64a]
- 1764 Saña hep ümmet oldu enbiyālar
‘ Aceb mi sende olsa kudret-i zāt
- 1765 Tecellī şehrini gördüm gözüñde
Yüzüñ Ṭūr’ı ne cennet rü’yet-i zāt
- 1766 Tecellī Ṭūr’ıdur kaşın hilālī
Tecellī kendidür hüsnüñ cemālī
- 1767 Seniñ yüzüñde gizli āb-ı hayvān
Hızır-meşreb olan añlar bu ḥālī
- 1768 Seniñ zülfüñdeki zulmet ne sırdır
Niķāb-ı lā-mekānī kıl be kılı
- 1769 Seniñ her kılların bir mu‘ cizātın
Nebiiyyü’s-seyf okur vaḥyüñ celālī
- 1770 Gözüñ Nūr āyetine vaḥy-i ekber
Göñül uğrusıdur hüsnüñ hayālī
- 1771 Seniñ ‘ aşkın hayālī cāna geçdi
Anın-çün ḥazretüñe göñlüm uçdı
- 1772 Devā kıl yā Rasūla’llāh ġarībe
N’idem aġyārı cān sen yāre kaçdı

- 1773 Baña sensin cehennem cennet ü hür
Gözün miftāhı cennet bābın açdı
- 1774 Seniñ her bir hadişiñ bāb-ı cennet
Anıñ-çün cevheriñ bu halka saçdı
- 1775 Saña aşhāb olan ümmet olanlar
Şarāb-ı ‘aşkıñı zehr-ise içdi
[64b]
- 1776 Ebū Bekr’i esir itdi cemāliñ
Meger Şiddik’a yār oldu vişāliñ
- 1777 ‘Ömer ‘adliñ hadişinden işitdi
Anıñ-çün oğlına kıydı ricāliñ
- 1778 Hayāñı gördi mir’atıñda ‘Osmān
Anıñ-çün aña ‘aks itdi kemāliñ
- 1779 ‘Alī gördi seḥānı virdi cānın
Şahābe görmedi gördi hayāliñ
- 1780 Şehid itdi Hüseyñ’i ‘aşkıñ iy dost
Hasan şevkiñle içdi zehr-i balıñ
- 1781 Cemāliñdir cemāl-i Haqq’a mir’āt
Celāliñdir celāl-i Haqq’a mir’āt
- 1782 Ki sensin taht-ı ‘aşk üstünde sultān
Vişāliñdir vişāl-i Haqq’a mir’āt
- 1783 Anuñ-çün ümmet oldu enbiyālar
Hayāliñdir hayāl-i Haqq’a mir’ā

- 1784 Tecellî bülbülidür rûh-ı kudsüñ
Kemâliñdir kemâl-i Hakk'a mir'ât
- 1785 Tecellî Tûr'idur Mûşâ'ya 'aşkıñ
Su'âliñdür su'âl-i Hakk'a mir'ât
- 1786 Ki sensin taht-ı ma'nâ üzre sulţân
Kuluñdur belki Dâvûd u Süleymân
- 1787 Saña Mûşâ ve 'îsâ oldı ümmet
Hızır havzıñda içdi âb-ı hayvân
- 1788 Seniñ 'aşkıña mest oldı melekler
Döner şems ü kamer şevkiñle devrân
- [65a]
- 1789 Saña hizmet ider bî-çâre Cibrîl
Ne insân saña 'âşık kendi Subhân
- 1790 Müşerref cennet ü hûrâ seniñle
'Adin cennâtı sensiz nâr-ı hicrân
- 1791 Ki sensin bağ-ı cennet içre gülzâr
Tecellâ-yı cemâliñ nûr-ı Gaffâr
- 1792 Seniñ bülbülleriñ cennetde hûrâ
Seniñ gül yüziñe gilmân ider zâr
- 1793 Cemâliñ bürka'ınıñ içi cennet
Eger fâş olsa halka şıgmaz iy yâr
- 1794 Gözüñ 'Adn-ile Firdevs'e kapudur
Kaşıñ Rıdvân'ı açmaz gelse ağyâr

- 1795 İki zülfiñ durur Hakk'ın niķabı
Yüzüñ cennatı iy dil-ber ne dīdār
- 1796 Gözüñdür sırr-ı Subhānī sarāyı
Yüzüñdür lā-mekānī dīn sarāyı
- 1797 Kaşıñdır *ķābe ķavseyne* ķulağuz
Meger ķudret eli yazdı bu rāyı
- 1798 Ne yazmış kirpigüñ satırına ķudret
Haber vir iy habībim bu cefāyı
- 1799 Gören kāfir yüzüñ imāna geldi
Gözünde zāhir gördi Kibriyā'yı⁹⁵⁸
- 1800 Seniñ yüzüñden eyler Hāk tecellī
Anıñ-çün ümmet itdi enbiyāyı
[65b]
- 1801 Yüzünden zāhir oldu dīn-i İslām
Anıñ-çün da'vetiñdür da'vet-i 'ām
- 1802 Gözüñ nūrundan aldı⁹⁵⁹ nūrı ervāh
Yaradan saña bi'z-zāt itdi ikrām
- 1803 Nebīler feyziñe hep cümle muhtāc
Meger ķudret elinde hāzretiñ cām
- 1804 Göñül havzıñ içerse cümle ķanmaz
Meger 'ilmiñ idesin cümle i'lām

⁹⁵⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹⁵⁹ Eserde “altı” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 1805 Uyar beni uyansın ümmetiñ hep
Şuvar beni şuvaram gönder ilhām
- 1806 Seni ma‘ şūḳ idindi Ḥazret-i Ḥaḳ
Saña Ḥaḳ kendi ‘ āşık vuşlat-ı Ḥaḳ
- 1807 Seni ‘ arşına da‘ vet itdi Mevlā
Nice rāz itdi anda vaḥdet-i Ḥaḳ
- 1808 Seniñle itdi toḳsan biñ kelāmı
Tecellī itdi saña rü’yet-i Ḥaḳ
- 1809 Saña bī-ḥarf ü şavt açdı [bu] rāzı
Nice esrārın açdı ḥikmet-i Ḥaḳ
- 1810 Ḥabībim didi dostuñ saña iy dost
Bağışladı saña hep ümmeti Ḥaḳ
- 1811 Saña geydirdi bir tāk-ı maḥabbet
O tāciñ gölgesidür ḥūr-ı cennet
- 1812 Seni bir taḥta sulṭān itdi Mevlā
Nebīler bende oldılar ne ümmet
- 1813 Saña bir ḥil‘ at iḥsān itdi Allāh
Ne ‘ ĩsā geydi ne Mūsā ḥaḳīḳat
[66a]
- 1814 Seni bir ‘ ilme ‘ ālim itdi ol şāh
Nebīler ebced oğlanıñ iy ḥazret⁹⁶⁰

⁹⁶⁰ Bu misra vezne uymamaktadır.

- 1815 Diliñden zāhir oldı ‘ilm-i tevḥīd
Anıñ-çün ümmet oldı cümle millet
- 1816 Bi-ḥamdi’llāh ki ḥatm oldı bu mevlūd
Oğul toğdı virelim adı Maḥmūd
- 1817 Aya sen ol bu Maḥmūd’a muṣāḥib⁹⁶¹
Budur miftāḥ-ı cennet kanı ṭālib
- 1818 Bu Maḥmūd oldı şarḡa ġarba miftāḥ
Bu Maḥmūd’uñ ayası cümle ervāḥ
- 1819 Naẓar eyle kitābıma İlāhī
Ḥabībīñ ḥürmeti-çün yā İlāhī
- 1820 Naẓar eyle kitābımla Murād’a
Naẓar kıl Ḥan Murād’a ‘adl ü dāda
- 1821 Naẓar kıl ‘asker-i İslām’a yā Rab
‘Adū nefsimiz ıslāḥ eyle yā Rab
- Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*
- 1822 **Rūḥuma bir Fātiḥa iḥsān iden iḥlāş üç**
‘Āḳıbet imān ile ḥatm eyle yā Rab şorma suç
- 1823 Yeñi mevlūd Muḥammed yine toğdı ‘āleme⁹⁶²
Biñ otuz altı Receb ayında toğdı ‘āleme

⁹⁶¹ Eserde “Aya sen olsan bu Maḥmūd’a muṣāḥib” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

⁹⁶² Bu mısra vezne uymamaktadır.

Risāleniñ ‘ Arz-ı Hālidür ki Beyān İder

Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilün

- 1824 Pâdişāhım diñle ħünkārım derūnuñdan beni
Yaradan Allāh içün eṭrāfiña bak yā ġanī
- 1825 Yetmiş üç dilden ħaber ister-iseñ zāhir nihān
Bu risālem baħrine ġavvāş olagör her zamān
[66b]
- 1826 Oķu ceddiñ rūḥ-içün ihmāl ile itme nazār
Ḥaķ Rasūl’i Muştafā’dan almaķ isterseñ ħaber
- 1827 Muştafā izniyle yazdım şümme va’llāhu’l-‘ aẓīm
Kendi re’yim kendi tedbirim degildir iy Selīm
- 1828 Şeyḫül’l-İslām’ı getür cümle meşāyıḫlar ile
İşbu rü’yānıñ ta‘ birin itdür ‘ adl-ile
- 1829 Ümmete eyle naşihat didi ol şāh-ı rusūl
Ḥaķķı var söyle oġul didi bize ol ‘ aķl-ı kül
- 1830 Pâdişāhım ava çıkdıñ işbu ava kıl nazār
Ķap şikārıñ geldi şebbāzım budur toġrı ħaber

Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilün

- 1831 Sırr-ı tevḫīdiñ nice esrārı var
Her görünen nūr-ı tevḫīd āşikār
- 1832 Gösteren gören görinen nūr-ı Ḥaķ
Yir ü gök tolu tecellīdir iy yār⁹⁶³

⁹⁶³ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 1833 Kūh u şahrālar tecellī gösterir
Hep tecellī remzidür ley ü nehār
- 1834 Bāğ u bağçe her ağaçlar miyveler
Hep tecellī pertevdūr her ne var
- 1835 Baħr-i tevħīdiñ kenārı baħr ü ber
Mevc-i tevħīd oldı bu kış u bahar
- 1836 Bu aķan şular esen yiller ķamu
Rāh-ı tevħīdi ararlar bī-ķarār
- 1837 İns-ile cin-ile vaħş-ile tıyūr
Hep tecellī Tūr'ın özler mūr u mār
- 1838 Bu feleklerde melekler fevc fevc
Zıķr-i Hāķķ'a oldı bunlar nāmdār
- 1839 Bu feleklerdir mu'allaķ bī-direk
Yir ü gök tevħīd ile tıtdı ķarār
- [67a]
- 1840 Cümle eşyānıñ beķāsı zıķr-i Hāķ
Rūħ-ı 'ālem zıķr-i Hāķ iy ihtiyār
- 1841 Bu iki yüzli cihānıñ devleti
Bir ĥayāl ü düşe beñzer zehr-i mār
- 1842 Sen şeker şanma bu dünyā lezzetin
Taħt u tācın yıkılur iy şehriyār
- 1843 Nice gül yüzler türāb içre yatır
Ķadd-i dalın bükdi mevt iy yār-ı ĝār

- 1844 Fānī dünyāya benim milkim diyen
Ad u şanı unuduldu çok añar
- 1845 Xanı ‘İsā xanı Mūsā Muşafā
Xanı aşhāb-ı Muḥammed çār-yār
- 1846 Yile ḥükm iden Süleymān oldu ḥāk
Hırmen-i ‘ömrün şavurdu rūzigār
- 1847 ‘Āleme benim diyen şāhlar xanı
Xabr içinde her biri bir türbedār
- 1848 ‘Āleme Xāf’dan Xāf’a ḥükm eyleyen
Pādişāhıñ milki oldu tār u mār
- 1849 Pādişāh ile gedā xabrinde bir
Xabr içinde şāha olmaz i‘tibār
- 1850 Ehl-i xabrin ne durur arzūları
Tā kıyāmet ḥaşre neşre intizār
- 1851 **Söz uzadı ‘ārife bir gül de çok**
Bu ölenler ḥod naşihatdür hezār
- Mef‘ûlü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ûlün*
- 1852 İy kaçre biñar ol yüri ‘ummāna irince
İy nuṭfe fenā ol yüri insāna irince
- 1853 İy zerre türāb ol seni cezḫ eyleye ol gün
Şındır kafes-i cismi қо ol cāna irince

[67b]

- 1854 Bu kevn ü fesâdıñ nesi var cümle hayālāt
Köşk-ile sarāy yıkılır fāna irince
- 1855 Bir düş gibidür tāk-ile tahtı bu cihānıñ
Mağrūr oluben yürime vīrāna irince
- 1856 Şeddād ile Fir‘avn’a fenā gör neler itdi
Milkini helāk eyledi bir ana irince
- 1857 Nemrūd’ı helāk eyledi bir sivri sinekle
Ya‘nī bu ‘ucb kibr-ile şeytāna irince
- 1858 Yüz biñ yaşa señ ‘ömrü fenā bir nefes ancak
Kim kındı göçer işbu fenā hāna irince
- 1859 Atañ ile anañ kanı kardaşlarıñ oğluñ
[G]ör n’itdi ecel kōç gibi kurbāna irince
- 1860 Nevbet saña geldi hele ol vaktiñe hāzır
Allāh’a yönel şıdķ-ıla ol güne irince
- 1861 Yokdan seni var eyleyen Allāh’a gönül vir
‘Arş ola vücūdıñ evi Raḥmān’a irince
- 1862 Sen Hakk-ıla ol halk-ı cihān ola kuluñ hep
Eglence idin zikr-i Hakk’ı kāna irince
- 1863 Sen Hakk’da ve Hakk sende olunca ne ğam ayruk
Arkañ hele mihrāb daya Subḥān’a irince

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1864 Ehl-i tevḥīdün gözi gayretdedür
‘İbret ehliniñ gözi ḥazrettedir
- 1865 Kāfiriñ gözinde kim ‘ibret ola
‘Āķibet anıñ [yiri] cennettedir
- 1866 Zāhidiñ gözünde ‘ibret olmasa
Cennet içre olsa da zulmettedir
- 1867 ‘Āşıkıñ gözünde kim ‘ibret tola
Ṭamu içre olsa da devlettedir
- [68a]
- 1868 ‘Ābidiñ gözünde kim yok ‘ibreti
Bî-şafā cennetde [de] miḥnetdedür
- 1869 Şādıkıñ gözünde ‘ibretdir bebek
Ne tecellī Ḥaķķ-ıla vuşlatdadır⁹⁶⁴
- 1870 Ḥazret-i Mūşā‘ya ‘ibret Ṭūr idi
Ehl-i ‘ibret Ḥaķķ-ıla şoḥbettedir⁹⁶⁵
- 1871 Ehl-i ‘ibretdir gürūh-ı evliyā
‘İbreti şehbāz olan himmettedir
- 1872 Cennetiñ ‘ibret-i bābı göz [durur]
Ehl-i ‘ibret Ḥaķķ-ıla ḥalvettedir

⁹⁶⁴ Eserde bu kelime iki kez yazılmıştır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

⁹⁶⁵ Eserde bu kelimedden sonra “ķurbettedir” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 1873 Bir göze muhtâc anıñ-çün ins ü cin
Göz ne başda kabza-i kudrettedir

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

- 1874 Nazar kıl sırr-ı tevhide hakikat
Görinür görünende nür-ı kudret

- 1875 Haber virür saña her zerre Hak'ı
Nikâb itdi yüzine halkı hazret

- 1876 Murâd itdi cemâlin eyleye fâş
Kemâl-i yüzün açdı 'ilm-i hikmet

- 1877 Yaratdı nuṭfe-i toprakı insân
Ne kudretidir şuya nakş itdi şüret

- 1878 Gele insâna bir piriñ nazar kıl
Tecellî Tûr'ı Mûşâ'ya bu rû'yet

- 1879 Ne sırdır kaçrede deryâyı gizler
Toğar bir zerre içre şems-i vahdet

- 1880 Huşûşâ yoğ iken var itdi halkı
Girü yok itdi ya' nî vire cennet

[68b]

- 1881 Dilerseñ sırr-ı tevhide göresiñ
Nazar kıl yire göke berre bahre

- 1882 Ki gerçi Hak'ı görmiş yok bu gözle
Güneşden zâhir ammâ bak bu seyre

- 1883 Eger insānı gördüñse qarındaş
Görürsiñ Hakk'ı irdiñse bu sırra
- 1884 Beşer sırr-ı İlāhī'dir ne şandıñ
Beşerdir nūr-ı Hakk'ıñ baķ bu nūra
- 1885 Beşer vechinde varamaz tecellā
Bu Tūr'a çıķdı ol Mūşā bu Tūr'a
- 1886 Beşer āyīne-i Hakk'dır Hakk'a baķ
Göz aç mü'min Hakk'a baķ baķma ğayra
- 1887 Ki lā-mevcūde illā hū daķı yok
Muḥītu külli şey' dir ḡayra şerre
- 1888 Hakk'ıñ tevḡīdi ḡod her yirde mevcūd
İrişmez lenger-i 'aķlıñ bu fikre
- Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün*
- 1889 Yā Rab ğanī ķıl göñlümi zātıñ ile iy pādişāh
Cezb eylegil beni saña seni baña senden yaña
- 1890 Şağ gözi yā Rab şol göze muḡtāc idüp aç eyleme
Ḳullarıña yā Rabbenā rızķ-ı ḡelāl eyle i'tā
- 1891 Bir mü'mini bir mü'mine bir fāsıķı bir fāsıķa
Bir kāfiri bir kāfire muḡtāc idüp itme fenā
- 1892 Bu nefsimiz zālimlerin ḡırş odına yaķma şehā
Rūḡānī olan ḡırş-ıla geydir ķanā' atden ķabā

- 1893 Göñlüm evin kıl *kenz-i lā-yefnān* ile yā Rab ġanī
Yā Rabbenā yā Rabbenā rūḥānī vir ḳalbe ġınā
- 1894 Bir tamlā nuṭfe şu iken çün bizi insān eylediñ
Lāyık olan sulṭānıma deryā-yı ḥoduñ kıl şehā
[69a]
- 1895 Īmān ile Īslām ile yā Rab ġanī kıl göñlümüz
Nefs-ile şeyṭāna bizi ısmarlama yā Rabbenā
- 1896 ‘İlm-i ledünden ders idüp Hızır-ıla yār eyle bizi
Dīn mektebinde ḥocamız olsun Muḥammed Muṣṭafā
- 1897 Şer‘ -i şerīf üzre şehā al bu emānet cānımız
Ya‘ nī sırāt-ı müstaḳīm olsun bu yolda reh-nümā
- 1898 Vir seyf-i bāṭın ḳabzasın şer‘ -i şerīf üzre selām
Dīn yoluna biñ şevḳ-ile biñ cānımız olsun fidā
- 1899 Yā Rab baña sen arḳa ol bāṭıllar-ile ceng idem
İşbāt idem ya‘ nī ḥakīḳat üzre sen Ḥaḳḳ’ ı şehā
- 1900 Yir gök baña düşmān ise luṭfuñ baña ‘ asker yiter
Yā Rab yaḳīnīñ ‘ askerin gönder bu miskīn ḳuluña
- 1901 Dīne ihānet eyleyen zālīmler-ile ceng idem
Her günde biñ kez cānımı idem fenā ender fenā
- 1902 Tevḥīd-i ef‘ āliñ şehā ḳalbimde şābit eylegil
Tevḥīd-i zātıñ baḥrine her demde biñ ḳaṭrem ṭala
- 1903 Şems-i yaḳīnīñ nūrına bu zerremi āvāre kıl
Ben ḥasteyim iy pādīşāh *ḥaḳḳu’ l-yaḳīm*indir şifā

- 1904 Vir şabr-ı Eyyüb'ı şehā rūḥānī vir lezzāt-ı dīn
Yā Rab kova bir zerrece ḡalbimde ḡubb-ı māsivā
- 1905 İy Ḥaḡ emānet cānımız Ḥaḡ Ḥaḡ diyü teslīm idem
Ḳudret eliñle cānım al 'Azrā'ī' iñ baḡa ḡala
- 1906 Ağyār olan 'Azrā'ī' i gönderme yāriñ yanına
Ḳul da seniñ cān da seniñ varlık seniñ fānī beḡā
- 1907 Ketm-i 'ademden yoḡ-iken biz ḡullarıñ var eylediñ
Bir nuṭfe[y]i insān idüp virdüñ kerāmet iy Ḥudā
- 1908 İtdüñ ḡazīne Ādem'i 'aḡlī idindüñ ḡaznedār
Dil ḡaṭresin miftāḡ idüp deryāy feth itdüñ aña
- 1909 Bir ḡaṭre iken Ādem'i 'ilm-ile deryā eylediñ
Zerre vücūdında şehā sen gizlediñ *şemsü'd-duḡā*
- [69b]
- 1910 Aḡmed Muḡammed dilini dilimde iḡḡār eylediñ
Ümmetin irşād itmege sen tercümān itdüñ Şehā
- Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilâtün Fā'ilün*
- 1911 Ben ne ḡülzārım ne bülbul-i bāḡbānım Muşṭafā
Ben ne cānım ben ne cānān 'ālī-şānım Muşṭafā
- 1912 Yā Rasūla'llāḡ Medīne'ñ vaḡfıyam eyle ḡabül
Ümmetiñe biñ ḡoḡam ḡurbāna cānım Muşṭafā
- 1913 Yedi ṭamunuñ 'azābın Ḥaḡ baña eyler ise
Niyyetimden dönmezem sekiz cinānım Muşṭafā

- 1914 Ğayretiñ seyfin şalam tā yā Muḥammed ḥaşre dek
Şer‘ iñi iḥyā idince dökme kanım Muştafā
- 1915 Şer‘ iñi ya idem iḥyā ya virem bu cānımı
Vir şerī‘ at seyfini qabzıma kānım Muştafā
- 1916 ‘ Āleme şer‘ -i şerīfīñ seyfini ızhār idem
Dīn kılcın ha şalam dīnim āmānım Muştafā
- 1917 Pādīşāh-ı dīn şerī‘ atle yüze gelsin şehā
Ceng idem ḥā’ınler-ile⁹⁶⁶ kāmranım Muştafā
- 1918 Ceng idem şer‘ a ihānet eyleyen bī-dīn ile
Dīn yolunda çarkacı olam emānım Muştafā
- 1919 Zū’l-fiḳār-ı şer‘ -ile qahr eyleyem zālimleri
Yardım eyle qalbime seyfim şalanım Muştafā
- 1920 Günde biñ kerre şerī‘ at ğayretiyle cān virem
Dönmeyem Ḥaḳ’ dan diyem ḥaḳ tercümānım Muştafā
- 1921 Günde on kerre derimi yüzse bī-dīnler eger
Rüşvet ehlin dir baña zemm it lisānım Muştafā
- 1922 Ben şerī‘ at seyfiyem iḥyā-yı şer‘ a gelmişem
Ben ledün sulṭānıyam taḥtım dāvānım Muştafā
- 1923 Ḥüccetim gün gibi günden āşikāre gerçi kim
Şemsi balçıkla şıvar ümmet iy cānım Muştafā

⁹⁶⁶ Eserde “ḥānīler-ile” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

[70a]

- 1924 ‘ Asker-i bātılsa yir gök ceng idem Allāh için
Ehl-i ḥaḳḳa yardım it şāhib-ķırānım Muştafā
- 1925 Ḥakkı ḥaḳ göster ḥabībim bātılı bātıl baña
Ḥaḳḳı bātıldan seçem genc-i nihānım Muştafā
- 1926 Sevdüğünü baña sevdır sevmedüğün sevmeyem
Nefsime inşāfı gel vir yā Muḥammed Muştafā
- 1927 Nefsimiz imāna irşād eyle iy şāh-ı rusül
Muṭma ’inne eyle nefsim lā-mekānım Muştafā
- 1928 İşbu kāfir nefsimiz ruhbānını ḳatıl eylegil
Ḳır hevā zünnārını gel bī-nişānım Muştafā
- 1929 Ümmetiñe ben fidāyım dü-cihānda iy ḥabīb
Tek ḳabül it ḳuşca cānım āşiyānım Muştafā
- 1930 Bātıl ehline fenā vir ehl-i ḥaḳḳa vir beḳā
Münkir olan nefsi ḳahr it ḳahrımānım Muştafā
- 1931 Bātılıñ biri ben [isem] eyle yüz günde helāk
Ehl-i ḥaḳsam yardım it şāh-ı cihānım Muştafā
- 1932 Şerli bir ḳulsam yaşatma var ise ḥayrım yaşat
Sīretümüz ḥayra tebdīl it iy ḥanım Muştafā
- 1933 Ol Ebū Bekr ü ‘ Ömer ‘ Oşmān ‘ Alī ḥürmetine
Rüz-ı maḥşerde unutma bu Ḥüseyn ’i Muştafā

Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1934 Allāh Allāh zikrine başlayalım
Nefsimiz ḥārına gül aşlayalım
- 1935 Allāh Allāh fikrine ğarḳ olalum
Ya' nībātıldan geçüp farḳ olalım
- 1936 Allāh Allāh diyen oldı evliyā
Hep mu'āvin oldı aña enbiyā
- 1937 Allāh Allāh diyen oldı ber-murād
Dil ucıyla Ḥaḳ diyenler nā-murād
- [70b]
- 1938 Allāh Allāh seyfin alan eline
Şarḳ-ıla ğarḳı alur bir ḳabzına
- 1939 Allāh Allāh diyene yokdur zevāl
Arḳa yardımcı aña ol Bī-zevāl
- 1940 Ḥaḳ diyen ḳullarına ol pādişāh
Günde biñ kerre nazar eyler İlāh
- 1941 Bir ḳulına eylese bir kez nazar
Bā-ḥuşūşā' ömri olduḳça yiter
- 1942 Gelelim gel işbu dünyā şāhına
Ya' nīḳardaş Āl-i 'Oşmān oğlına

- 1943 Kullarından birine⁹⁶⁷ itse nazar
 Yek nazarda Mısr'ına sultân ider
- 1944 Şâh-ı ' âlem ulusaydı eger
 Olur olmaz kelbe itmezdi nazar
- 1945 Şâh-ı ' âlem kullarıyla uyhuda
 Şeyh-ile dervîş ü şûfî uyhuda
- 1946 Kurd ölünce hâkimi n'oldı koyun
 Yâ çobanı olmasa n'oldı koyun
- 1947 Getdi ' Osmân milki elden hayf âh
 Yir ü gök zulm-ile tıldı hayf âh
- 1948 Bir ' Abaza kelbi dört biñ er ile
 İki yüz biñ zeni başdı qahr-ile
- 1949 Nice yüz biñ zulmi bir ' âdil yeñer
 Kâfir olsa ' âdili Tañrı sever
- 1950 ' Âdiliñ küfri dağı imân imiş
 Zalimiñ imânı dağı küfr imiş
- 1951 Kâfir-iken añılur Nüşirevân
 ' Adl anıñ meddâhı ne Nüşirevân
- 1952 Añılur Haccâc⁹⁶⁸-ı zâlim zulm-ile
 Gerçi mü'mindi añarlar zulm-ile

⁹⁶⁷ Eserde “seysine” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

⁹⁶⁸ Eserde “Hüccac” şeklindedir.

[71a]

1953 Yıkmağa bu kevni bir zālīm yiter
Yine ma‘ mūrına bir ‘ādīl yiter

1954 Ġayret-i dīne düşen erler kani
Biñde bir yüz biñde bir yok ol ġanī

1955 Dīnini dünyaya virmiş nice biñ
Put gibi dünyāya tapmış nice biñ

1956 Yıkıldılar Osmān ilin rüşvet ile⁹⁶⁹
Yıkıldılar dīn milkini bid‘ at ile

1957 İl vilāyet zulm-ile oldu ħarāb
Kāfiristān’a tağıldı ne ħarāb

1958 Her sipāhī taşrada beglerbegi
Yeñiçeriler⁹⁷⁰ Celālī askeri

1959 İçimizdedir bizim düşmen şehā
Taşra düşmenden zarar gelmez şehā

1960 Evvelā zabt eyle İslāmbol’uñı
Şoñra var zabt eyle şark u ġarbıñı

1961 Pādişāhım ne durur zulme sebeb
Diñle ħünkārım derūnı ne sebeb

⁹⁶⁹ Eserde “eyleyen” şeklindedir. Vezin ve mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

⁹⁷⁰ Eserde bu kelimedden sonra “ħod” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 1962 Hoşemādī söylemem haḳ haḳ direm
Belki seni haḳḳa da‘vet eylerem
- 1963 Bir muşāhib yok ḳatında ehl-i haḳ
Hoca dilsiz ḥāṣā olmaz ehl-i haḳ
- 1964 Haḳḳı tebyīn itmez illā evliyā
Hoca dilsiz ḥāṣā olmaz evliyā
- 1965 Haḳ diyen ḳullarını redd ittiñiz
Bir bölük bātılları yār itdiñiz
- 1966 Ya‘nī‘ avrat sözine uyduñ şehā
Hükmüne zenler şerīk oldu şehā
- 1967 Yok mı ‘ırzıñ ḥaṭ virirsin ‘avrata
Taḥtını virdüñ anıñla ‘avrata
- [71b]
- 1968 Haṭṭ-ı ‘arzıñ oldu ḥelvā kāğıdı
Gerçek erseñ virme zenne ḥaṭṭını
- 1969 Virmedi ceddiñ şehā ḥaṭṭ-ı şerīf
Gör tevārīḥler ne yazmış iy şerīf
- 1970 İki ḥaṭ virdi Süleymān ne didi
Şoñra ḥayfā ‘ālemi yıkdım didi
- 1971 Bir daḥı zülme sebep nedir şehā
Diñle ḥünkārım ḥaber virem saña
- 1972 ‘Avrat-ıla çok oturma kıl ḥazer
Vālideñ olsun gerekse kıl ḥazer

- 1973 Fâtıma Aḥmed kıızıysa kııl ḥazer
‘ Aklı nâkıṣ dīni nâkıṣdır bular
- 1974 Bî-‘ aklı ‘ avrat durur ümmü’l-fesād
‘ Avrata gel itme zinhār i‘ timād
- 1975 Taşra gel ‘ avrat içinde turmağıl
Ḥaş odayı bekle taşra çıkmağıl
- 1976 Erleri ile muşāḥib zātıñā
‘ Avrata itme muşāḥib zātıñā
- 1977 Rāzıñı ‘ avratlara açma şakın
Belki degme ere açma iy emîn
- 1978 Şimdi erler oldu ‘ avratdan kötü
Uydı zīrā ‘ avrata nefsi iti
- 1979 Saltanat ‘ avrat elinde ḥor u zār
Kanı ğayret kanı nāmūs kanı ār
- 1980 Taḥtıñā ‘ avrat şerik oldu iy yār⁹⁷¹
Şığmadı bir taḥta iki şehriyār
- 1981 Düşmeniñ dostuñla bilmezsin iy cān⁹⁷²
Ben seni geldim uyarmağa uyan
- 1982 Didiler kurdā neden boynuñ yoğun
İşümi dostā inanmam bir oyun

⁹⁷¹ Bu misra vezne uymamaktadır.

⁹⁷² Bu misra vezne uymamaktadır.

[72a]

- 1983 Ğāfil olma ğāfil olma iy Murād
Şu uyur düşmen uyumaz iy Murād
- 1984 İşbu iş ihmāl ile bitmez şehā
Cümle ihmālîñ soñı yañlış şehā
- 1985 İy gözüm nūrı Murād Hān'ım benim
Diñle hünkārım gel arslanım benim
- 1986 Dīn yolına ben қоçam қurbān içün
Ben seni irşād idem Subhān içün
- 1987 Ben degülem söyleyen Aḥmed dili
Al ḥaber Aḥmed dilinden iy velī
- 1988 Dil nedir et pāresidür söylemez
Emr-i Hāḳ olmasa dil nuṭṭ eylemez
- 1989 Tercümān-ı Muştafā'yım iy ḥasen
Bizi söyletdiren ol ḥulḳ-ı ḥasen
- 1990 Ben neyim bir 'āciz u ḥor u deli
İltifātı bülbul itdi bu dili
- 1991 Didi rü'yāmızda ol şāh-ı rusül
Hāḳḳı var söyle didi ol 'aḳl-ı kül
- 1992 Ümmete benden selām eyle didi
Ümmete ağızım ile söyle didi

- 1993 Hakkı var söyle oğul didi bize
Tā bu deñlü iltifāt itdi bize
- 1994 Ümmete altı naşihat kıl didi
Altıdan maqşūdı nedir dimedi
- 1995 Altıdan maqşūd olan ne şeş cihāt
Şeş cihetden hal olur her müşkilāt
- 1996 Bu düşün ta‘ birin ilhām itdi Hakk
Bilmedi kim ‘ilmi ta‘ līm itdi Hakk
- 1997 Bu düşün ta‘ biridür işbu kitāb
İstemez ašlā mu‘ abbir bu kitāb
[72b]
- 1998 Huccetim gün gibi günden āşikār
Şemsi balçıkla meger kāfir şıvar
- 1999 Buña inkār itmez illā Bū Cehil
Bū Leheb inkār iderse ğam degil
- 2000 Mu‘ cizāt-ı Muştafa‘ dır bu kitāb
Toğdı āhır şerde işbu āfitāb
- 2001 İşbu şemsi görmeyen ahmaqlarıñ
Gözleri a‘ mādır ol zālimleriñ
- 2002 ‘Ālemi ihyāya geldi bu kitāb
Belki dīn seyfine kabza bu kitāb
- 2003 Bu kitāb ile ‘amelitse Murād
Kevni ‘askersiz açaydı Han Murād

- 2004 Bu kitāba yār olaydı H̄an Murād
Dost olaydı yir ü gök yakın ırak
- 2005 Bu kitāba cism olaydı H̄an Murād
Şarğa ġarba rūḥ olaydı H̄an Murād
- 2006 Bu kitāba teslām olsa H̄an Murād
Şāh ‘Abbās’ı tutaydı H̄an Murād
- 2007 Bu kitāba müşkilin şorsa Murād
Ka‘r-ı deryāyı bileydi H̄an Murād
- 2008 Bu kitāba ‘ārif olsaydı Murād
İnse cinne şāh olaydı H̄an Murād
- 2009 Ben degülven söyleyen H̄aḡ’dur ne şek
Emr-i H̄aḡ olmasa vızlar mı sinek
- 2010 İsmeyince yil deñiz cūş eylemez
Yil esince baḡr-i mevcin şaklamaz
- 2011 Dil ne deryādır kenārı nuṭk anıñ
Şıdḡ imiş ġavvāş-ı cevher kânınıñ
- 2012 Gir ḡulaḡ deryāsına ṭal iy Murād
Diñle iylen H̄aḡḡ’a ġarḡ ol iy Murād
- [73a]
- 2013 İç ḡulaḡ aḡzıyla gūş ṭolusını
Şer‘-ile nūş it ‘adālet tāsını
- 2014 Zūlm-ile yanduñ ḡarāretten ḡatı
Ḳana iç budur ‘adālet şerbeti

- 2015 Havz-ı Aḥmed' dir kitābım gözün aç
Teşne iseñ derdiñe budur ' ilāc
- 2016 Kevşer ırmağı durur nazmım benim
Bir töludur her satır beytim benim
- 2017 Ma' nevī sāķī durur nuṭkum benim
Āb-ı ḥayvān kendidür feyzim benim
- 2018 Gelmedim da' vā-yı merde ḥaḳ direm
İns ü cinni ḥaḳḳa da' vet eylerem
- 2019 Mürdeler iḥyā olur nazmım ile
Zindeler fānī olur feyzim ile
- 2020 Kendüyi ögmek küfürdür āşikār
Muştafā' dır ögdüğüm iy şehriyār
- 2021 **İy Muḥammed ümmeti toğdı güneş**
Şemsi balçıkla şıvar ba' zı Ḥabeş
- 2022 Diñle iy sulṭān-ı [' ālem] bir ḥaber
Kevni ıslāḥ itmek isterseñ eger
- 2023 ' Ālem ıslāḥına var bir kaç sebeb
Diñle bir bir pādişāhım ne sebeb
- 2024 Dime kim ıslāḥı [ne] şimden girü
Dime kim āḥir şer oldu iy ulı
- 2025 Ḥaḳ Te' ālā ḳādir ıslāḥ itmege
Yaradan ḳādir yoğı var itmege

- 2026 Pādişāhım evvelā n'itmek gerek
Re'y-ile tedbiri unutmağ gerek
[73b]
- 2027 Ya' nī her güç işiñ ısmarla Hakk'a
Sen aradan çık şıgın ol Tañrı'ya
- 2028 Seni yokdan var iden sultān iden
Sen şıgınsañ yardım itmez ya neden
- 2029 Sende benlik var hevā var iy Murād
Emr-i Hakk'dan yüz çevirdi iy Murād
- 2030 Nefsiñe uyduñ unuttuñ Tañrı'nı
Hoca dilsizle çürütdüñ 'ömrüñi
- 2031 Ol Hakk'ın hışm itdügi kullarını
Ya' nī eylediñ muşāhib anları
- 2032 Hoşemādī söyleyen zālimleri
Eylediñ belki muḳarreb anları
- 2033 Hakk diyen kullarını redd eylediñ
Bir bölük bātılları yār eylediñ
- 2034 İki yüz biñ kullarım vardır dime
Bir kula mālİK degilsin çok dime
- 2035 İmtihān it bir sözüm tut iy Murād
Bir murāda vire ol söz biñ murād
- 2036 'Aklıñı cem' it tağıldı her yaña
Nefsiñi zabt eyle kul ol Tañrı'ya

- 2037 Ced-be-ced kevni ne yüzden açdılar
Evvelâ öz nefsini zabt itdiler
- 2038 Nefs-i emmâre helâk itdi bizi
Ol sebebdan tıldı düşmen yir yüzi
- 2039 Nefsimiz uymaz kitâba sünnete
Zulme mâ'îl şehrine hem bid' ate
- 2040 Nây ü def çeng-ile oynar nefsimiz
‘Âlem ıslâh olsa dir Bū Cehl’imiz
- 2041 Yaradan Hakk’ı unutdı nefsimiz
Haşr ü neşri mevti añmaz nefsimiz
[74a]
- 2042 Yaradan Hakk’ı unutdı nefsimiz
Hakk’a ‘âşî oldı gitdi nefsimiz
- 2043 Hem Kitābu’llāh’a uymaz nefsimiz
‘Âlim ıslâh olsa dir Bū Cehl’imiz
- 2044 Nefsime ekşer hitābım iy Murād
Bu hitābım cümleyedir iy Murād
- 2045 Şeyh u şūfî nefsine uymış gezer
Ya ‘avāmü’n-nāsı kim ıslâh ider
- 2046 Nefsimiz ıslâh olaydı iy habīb
Şark u ğarb ıslâh olaydı iy habīb
- 2047 Pādişāhım dir iseñ bir çāre bul
Biñ sözüm tarh it birinde çāre bul

- 2048 Dir iseñ bir toğrı yol göster baña
Hořemādī söyleme haķ di baña
- 2049 şimdi ser-gerdān-ı hayrān olmuşam
şeyh ü vā izlerle ok syleşmişem
- 2050 Birisi derdime dermān olmadı
Va‘ zı ben hasteye Loķmān olmadı
- 2051 Bir blk ‘āciz meřāyılılar dağı
Aradım ben bulmadım ehl-i haķı
- 2052 Baña iy dervīř haber vir toğrusun
Haķ saña bildirdi belki toğrusın
- 2053 Tālibem maṭlbımı göster baña
Hıżr’ı görmek isterem göster baña
- 2054 Hıżr’ı görsem istemem Baġdād’ımı
Arz-ı Rm’uñ istemem miftāhını
- 2055 Āb-ı hayvāna iletse zātımı
Asa İskender gibi mir’ātımı
- 2056 Amaġa kevni elifden başlasam
Yā’ya deñl ‘ālemi fetḥ eylesem
- [74b]
- 2057 Söyle dervīř ķalbim ire olanı
Haķ saña⁹⁷³ bildirdi ķalbim evini

⁹⁷³ Eserde “bildirdi saña” şeklindedir. Vezin gereği takdīm-te’hīr yapılmıştır.

- 2058 Ne durur ekşer murādım di baña
Şaqla ilhām olanı di [sen] baña
- 2059 Şāh olaldan berü bir gün gülmedim
Ağzımıñ dadıyla ekmek yimedüm
- 2060 Kullarum her biri bir başa çeker
Baş ayağ oldu bilürsin ser-te-ser
- 2061 ‘ Ācizem zabt itmege ben bunları
Cümlesin kırsam muṭī‘ olmaz biri
- 2062 Aşl-ı Fir‘avn bilmedim nedir sebeb
Bilmezem çokdur günāhım ol sebeb
- 2063 Kalmışam hayretde ser-gerdān u zār
Derdimi çok aradım yokdur tāmār
- 2064 Hayra niyyet eylesem şerre döner
‘Adle niyyet eylesem zulme döner
- 2065 Yapmağa niyyet idersem yıkılır
Bilmezem bu ‘ālemiñ hāli n’olur
- 2066 Kendi öz nefsim taşarruf idemem
Kullarım nice taşarruf eyleyem
- 2067 İşümüz Allāh’a kaldı n’idem āh
Tā meger ide ‘ināyet ol İlāh
- 2068 Kālbimi keşf ile bildiñ iy gedā
Sen misin yoḥsa Hızır söyle baña

- 2069 Baña te 'şîr itdi zîrâ sözleriñ
Şübhesiz açığa beñzer gözleriñ
- 2070 Baña bâtın 'ilmini keşf eylediñ
Zâhiri şoñra baña keşf eylediñ
- 2071 Baña bâtın seyfini virseñ haber
Eylesem bâtın ile kevne sefer
[75a]
- 2072 Seyf-i bâtın ne demirden yapılır
Vir haber yoğsa bu 'âlem yıkılır
- 2073 Kim durur üstâdı bâtın seyfinüñ
Yir ü gök içinde imiş kabzanıñ
- 2074 Ben de ol üstâda 'âşık olmuşam
Teslâm olsam aña hizmet eylesem
- 2075 Şan'atın öğretse baña ol velî
Arasam bulsam ne yirde ol deli
- 2076 Pâdişâhlık şöyle tursa ol gedâ
Pâdişâhlık 'ilmin öğretse baña
- 2077 Ben işitdüm seyf-i bâtın şıdkı imiş
Evliyânıñ şıdkı nefse zabt imiş
- 2078 Zabt idenler nefsi olmuş evliyâ
Zabtınıñ bilmem kolayın iy gedâ

- 2079 Tercümānım ol yine benden yaña
 Hakkı söyle teslīm⁹⁷⁴ oldum ben saña
- 2080 Pādişāhım şıdk ile diñle beni
 Uyuma uyarmağa geldim seni
- 2081 Var imiş bir pādişāh-ı nāmdār
 Bir muşāhib yāri var imiş iy yār⁹⁷⁵
- 2082 Ol muşāhib evliyālardan imiş
 Kūl tönında gizli bir sulṭān imiş
- 2083 Nice yıl sulṭān ile yār oldılar
 ‘Ālemiñ halkına ağıyār oldılar
- 2084 Yek cihet yek dil imiş sulṭān ile
 Bir gönül bir cān imiş ol ḥan ile
- 2085 Şāha bir gün geçdiler ol dil-beri
 ‘Ārif idi şāh bilürdi ol eri
- [75b]
- 2086 Ba‘ zı olmaz iftirālar itdiler
 Ya‘ nīḳatline kuyular kazdılar
- 2087 Ol gedānıñ arḳası Allāh idi
 Hakk anıñla dā’imā hem-rāh idi
- 2088 Hakk’dan özge kimseden korkmaz idi
 Kimseden ḥavf u recāsı yoğ idi

⁹⁷⁴ Eserde “selīm” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

⁹⁷⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2089 Bir idi atında mevt ile ayāt
Hızırveş içmiş idi āb-ı ayāt
- 2090 Hāk dimekdi şan‘atı ancak hemān
Bātılı zem eyler-idi her zamān
- 2091 Didi bir gün iy muřāhib řāh aña
Söyle gönlümde olanı tiz baña
- 2092 İmtihān idi murādı ol řehiñ
Leylī Mecnūn idi řāh ol dil-beriñ
- 2093 Hātırın şormak murād itdi hemān
Dervīře hışm itdi ol řāh-ı cihān
- 2094 Didi dervīře seni atl eylerim
Yā apımdan ben seni redd eylerim
- 2095 Kemlik ile çok řehādet itdiler
azılar şimdi atımdan gitdiler
- 2096 azılar aına sen de söyle bir
azılar rüşvet alır mı bulsa yir
- 2097 azılar rüşvet yimez yir cāyize
Cāyize angı kitāb içre yaza
- 2098 Yıdıñız ‘Ořmān ilin bu zulm-ile
Tā temelden yıdıñız rüşvet ile
- 2099 Hükümüñüz cümle hilāf-ı şer‘-ile
Hāřmıñız yarın Muammed Hāk ile

- 2100 Ayağ altına kitābı alduñuz
Dīn-i İslām'a ihānet kıldıñız
[76a]
- 2101 Mañsıbı dellāle virdiñüz hele
Beş ziyāde kim vire mañsıb ala
- 2102 Bu mıdur şer' -i şerīfūñ hürmeti
Ḳanı inşāf iy Muḥammed ümmeti
- 2103 Dīnini dīnince kāfir hıfz ider
Ḳanı İslām ğayreti ğayret çeker
- 2104 Añmaz olduk mevt ile Azrā'āl'i
Añmaz olduk ḥaşr ü neşri maḥşeri
- 2105 Her taraf düşmen nedir aşlı 'aceb
Zālīm olduk biz anıñ-çün ol sebeb
- 2106 Ḳatımızda bir ḥelāl ile ḥarām
İt gibi uşdı ḥarāma ḥāşş u 'ām
- 2107 Hāk ḳabūl itmez du'ā itseñ n' içün
Ḳarnımız tolu ḥarām anıñ içün
- 2108 Şübhe ile yise 'ālimler ta'ām
'İşķ-ıla yirler ḥarāmı ḥāşş u 'ām
- 2109 Yise 'ālimler ḥarāmı āşikār
Kāfir olur ümmī cāhiller iy yār⁹⁷⁶

⁹⁷⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2110 Zülme rızâ virse ‘âlimler tamâm
Küfre râzı ola hep cümle ‘avâm
- 2111 Zülme fetvâ virse ‘âlimler eger
İl vilâyet cümle ‘âşî olalar
- 2112 İçimizdedir bizim fitne şehâ
Taşradan havf eyleme aşlâ şehâ
- 2113 Kâdılar ‘adl itse begler ‘adl ide
Kâdılar zûlm itse beg kâfir ola
- 2114 Kâdılar zûlm itmege nedir sebep
Diñle hünkârım derûnı ne sebep
- 2115 İki yıl olur mülâzım manşıba
Manşıb alsa bir sene yir yâ yimez
[76b]
- 2116 Üç sene bârî yise manşıbcığın
Zülme meyl itmezdi belki ol emîn
- 2117 Beglere sancağ virilse iy emîn
Sancağın zabt itmeden vireler birin⁹⁷⁷
- 2118 Zâlim olsa begleriñ degil ‘aceb
Hep Celâlî olsalar degil ‘aceb
- 2119 Şu başından bulanur nedir ayak
Çün balık başdan koğar nedir ayak

⁹⁷⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2120 Olmaz ihmāl ile iy Sultān Murād
Taht u taciñ gitdi elden iy Murād
- 2121 İki ayda bir ayak dīvānı it
Şoñra var seyr ü sülūkı gez git⁹⁷⁸
- 2122 İki üç kerre ayak dīvānın it
Bārī yılda iki kerre olsun it
- 2123 Bu işe ihmāl iderseñ ser-te-ser
Begleriñ cümle Celālī olalar
- 2124 Dir iseñ İslāmbol'um baña yiter
Şümme va'llāhi 'adū çok kıl hāzer
- 2125 Şehbāzım bir qanadıñ Rūm ili
Bir qanadıñ Anadol[1] iy velī
- 2126 Bir qanadı eksik olsa şāhñüñ
Āşiyānı olısar āhır hārāb
- 2127 Perr ü bāli şāhñiñ ne iy Murād
Adl ü dād oldı hābībüm 'adl ü dād
- 2128 'Adl ü dādıñ ne qanadı Muştafā
'Ādilün bātın qanadı Muştafā
- 2129 'Ādile quldur qanatdur enbiyā
Ehl-i hāqqıñ 'askeridür evliyā

⁹⁷⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2130 Zülme dersin yok rızamız zerrece
 Bu naşihat baħrini al kaçrece
 [77a]
- 2131 Bir iş işle pādīşāhım gāh̄ce
 Ol işi dostā inanma gāh̄ce
- 2132 Gāh̄ī kazı gāh̄ī beg ol gāh̄ vezīr
 Gāh̄ī kul ol gāh̄ī sulṭān iy emīr
- 2133 Gāh̄ī şeyḫ ol gāh̄ī dervīş ol şehā
 Gāh̄ī[‘] ayyār-ı cihān ol gez şehā
- 2134 Gāh̄ī Türkmān ol [‘] Arab ol gāh̄ [‘] Acem
 Yetmiş üç millet olup gez dem-be-dem
- 2135 Gāh̄ī da[‘] vā ol gehī da[‘] vācı ol
 Gāh̄ şerī[‘] at ol gehī şeker acı ol⁹⁷⁹
- 2136 Gāh̄ī narḫ ol gāh̄ī bāzār ol şehā
 Muḥtesib ol gāh̄ bedestān ol şehā
- 2137 Gāh̄ kitāb ol gāh̄ī mekteb ol şehā
 Gāh̄ elif[‘] den yā[‘] ya başla bul ḫoca
- 2138 Gāh̄ī mütfī gāh̄ī fetvā ol şehā
 Qāḍı[‘] asker kendiñ ol ekşer şehā
- 2139 Gāh̄ī taḫtında Süleymān[‘]ım otur
 Gey şerī[‘] at tācını başda getir

⁹⁷⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2140 Tahtıñı üç günde bir eyle tavāf
Hacc-ı ekber ola ādem ne tavāf
- 2141 Kāngı gün ‘ ayyār olup gezsenshā
Şark u ğarbtı gezmece hışseñ ola
- 2142 Pādişāhlık ‘ ilmin öğren taşrada
Hocasız ‘ ālim olasıñ gezmede
- 2143 Kul tonunda pādişāhlık özgedir
İy Süleymān gāhī mūr ol özgedir
- 2144 Ben degilem söyleyen ilhām-ı Hāk
İşbu bendi eyleyen ilhām-ı Hāk
- 2145 **Dil ne şeydir kim haber vire Hāk’ı**
Dile Hāk ilhām ider söyler Hāk’ı
[77b]
- 2146 Göñlüme bir nesne ilhām itdi Hāk
Al shā kudret dilinden bir sebak
- 2147 Hāk’ın ilhāmı ile ta‘līm idem
Mantıku’t-tayrı gehi ta‘līm idem
- 2148 Hocadan öğrenmedim bu ‘ilmi men
Ka‘r-ı deryādan çıkardım belki men
- 2149 Baħr-i dil kāna irişmişdir meger
Dilime dildür meger hayru’l beşer
- 2150 Hāk diyen diller çürümez tā ebed
Hāk diyen dildedir *Allāhu’s-şamed*

- 2151 Dil ne atre baħr-i Ĥa avvāşıdur
Dil ne sırdır [baħr-i] Ĥa avvāşıdur
- 2152 Dil ne kāndır kim virür Ĥa’dan ĥaber
Geri dil et pāresidür muħtaşar
- 2153 Dil ne cevherdir bilinmez kıymeti
Dile şarrāf olmayan⁹⁸⁰ bilmez Ĥa’ı
- 2154 Dil içinde söyleyen kim söyleden
Dil içinde kim diyen kim söyleden
- 2155 Dil durur genc-i İlāhī gözün aç
Dil durur sulṭānların başında tāc
- 2156 Dil durur Ĥa’ın apusu açagör
Dil durur miftāħ-ı cennet bilegör
- 2157 Dili mir’āt eyledi ol pādişāh
Eyledi dile tecellī ol İlāh
- 2158 Ĥa-ıla dildür tekellüm eyleyen
Lā-mekān esrārını dildür bilen
- 2159 Ṭūr-ı dilde nice Mūsā gizlidür
Ĥa Te’ālā her göñülde gizlidür
- 2160 Ĥarf ile şavta şıışmaz rāz-ı dil
Küfre imāna şıışmaz rāz-ı dil

⁹⁸⁰ Eserde “olan” seklindedir. Vezin ve mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

[78a]

2161 Muştafâ'nıñ mu' cizâtı dil idi
Ol nebiyyü's-seyfe kuvvet dil idi

2162 Seyf-i dilden açdı kevni Muştafâ
' Askeri dildi Rasûl'ün iy şafâ

2163 Dille ümmet itdi kevni Muştafâ
Dille zabı itdi cihânı ol şafâ

2164 İşbu dil degil didüğüm gayrıdur
Feyz-i sirru'llâh olan dil ayrıdur

2165 İşbu dil et pâresidür yok hüner
İşbu dil hayvânda da var ey der

2166 Didüğüm dil kevne şıgmaz olsa fâş
Didüğüm Qur'an dilidir gizli fâş

2167 Kağı dil Haq dise Qur'an kendidür
Haq diyen dillerde Qur'an gizlidür

2168 Kim ki Qur'an diline teslim ola
Yir ü gök halkı aña teslim ola

2169 Kim ki Qur'an seyfin ala eline
Şark u garbı ala kabzı içine

2170 Kim ki Qur'an dilini yâr eyleye
Cümle ' âlem halkın ağıyar eyleye

- 2171 Muştafâ Qur'ân ile gör n'eyledi
Şark u ğarbı bende ümmet eyledi
- 2172 Ol nebiyyü's-seyfe Qur'ân idi seyf
Ol Rasûl'e 'ilm-i tevḥîd idi seyf
- 2173 Kırk neferle dîni izhâr eyleyen
Ne idi Qur'ân idi dîni açan
- 2174 Kırk nefer biñ nice biñ kâfir şıdı
Seyfi zîrâ bunlarıñ Qur'ân idi
- 2175 Kırk nefer 'âciz kodı kâfirleri
Kuvvet-i Qur'ân ile bî-dînleri
[78b]
- 2176 Gelelüm maḫşûda gel şimden girü
Dîn kılıcın şalalım şimden girü
- 2177 Şimdi n'îçün seyfimiz kesmez bizim
'Askerimiz şınmada tırma bizim
- 2178 İki yüz biñ 'askere biz mâlikiz
Belki üç yüz biñ de zenne mâlikiz
- 2179 Ağdacı ḫaşṣâb ile ceng eylemez
Hem Manuv Türk ü 'Arab ceng eylemez
- 2180 Ağdacı ağdasını şatmak bilür
Hem Manuv şatu[p] bâzâr itmek bilür
- 2181 Türk olanlar çiftini sürmek bilür
Şan'at ehli şan'at-ı cengin bilür

- 2182 ‘ Askerimiz bā-ḥuṣūṣā şimdi bu
Ekşeri pabuccı yaşmaçcı kamu
- 2183 Cenge girmez çulhalar kaçmak bilür
Türk beg olsa babasın aşmak bilür
- 2184 Kapu olmaz oldu ‘ âlem hep kapu
Yol tarîkat akçe oldu ne kapu
- 2185 Hizmet idenler ayakda kaldılar
Seys olan akçeyle başa çıktılar
- 2186 Şāha otuz yıl idenler hizmeti
Kaldı ayakda kim itsün himmeti
- 2187 Bir sene sulṭāna hizmet itmeyen
Ber-murād oldu şūruñ yolu neden
- 2188 Yol bozuldı şimdi yol bātıllarıñ
Belki belki şimdi hep söz anlarıñ
- 2189 Ehl-i ḥaqqı belki sürgün itdiler
Ol sebebdan bu cihānı yıkdılar
- 2190 Manşıbı rüşvet eline virdiler
Beş ziyāde vireniñdür didiler
- [79a]
- 2191 Nice ‘ āṣī olmasun beglerbegi
Zarbce zālīm iderler ol begi
- 2192 Rüşvet ile manşıb alan beg ‘ aceb
Zulm-ile n’eyler re‘ āyāyī ‘ aceb

- 2193 Çün ki rüşvetle virürsüz manşıbı
Bārī virmeñ iki üç yıl yirini
- 2194 Oğlan oyuncağı oldu ortalık
Bize düşmenler gelür yazık [yazık]
- 2195 Gör ‘aceb mi alsa Bağdād’ı ‘adū
Yā ‘aceb mi Arz-ı Rūm olsa ‘adū
- 2196 Bu tutuşla ola ‘āşī şark u garb
Ne Yemen kıala ne Mısr u ne Haleb
- 2197 Kaldı ortalıkda İslāmbol’umuz
Anatoli gitdi ya kaldı nemiz
- 2198 Rūm ilinde [hīç] re‘āyā kalmadı
Zulm elinden kaçdı gitdi kalmadı
- 2199 Gelseler dīvāna şekvā itmege
Ya‘nī beglerden şikāyet itmege
- 2200 Kim okur diñler ‘aceb şekvāların
Bir siler yok bunlarıñ göz yaşların
- 2201 Belki dīvāndan kıovarlar bunları
İt gibi belki talarlar bunları
- 2202 İşbu zulm ile dirīgā hayf vay
İşimiz bizim nice gelsün kolay
- 2203 Ne yatarsın kalk uyan iy Han Murād
Oldı ihmālīñ uranı iy Murād

- 2204 Dime kim ıslāhı güçdür ‘ālemiñ
Şor kolayın gel bize ıslāhınuñ
- 2205 Biz dağı Hakk’a teveccüh idelüm
Her ne ilhām olsa Hakk’dan diyelüm
[79b]
- 2206 Bize ilhām oldu Hakk’dan bir kapu
Ol kapudan fetḥ ola a‘dā kamu
- 2207 Ol kapunuñ ismidir şer‘-i şerīf
Ol kapunuñ gözidür ‘adl iy şerīf
- 2208 Yüze gelse ‘adl ile şer‘-i şerīf
Düşmeniñ yüzi döneydi⁹⁸¹ iy şerīf
- 2209 Ālemiñ ıslāhıdur gāyet kolay
Hem katı güçdür be-gāyet hem kolay
- 2210 Hakk’a teslīm olsañ iy Sultān Murād
Dir idüm işiñ kolayın iy Murād
- 2211 Dir iseñ ıslāhı nedir ‘ālemiñ
Ben direm sen diñlemezsın maḥremiñ
- 2212 Bunca cevher saçdum aldıñ mı birin
‘Ārife bir gül de çokdur iy emīn
- 2213 Bāre biñ cevherden alsañ birini
Bāğa gir bārī kıpar bir gülünü

⁹⁸¹Eserde “döndi” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

- 2214 Şoñı ihmāliñ nedāmetdir şehā
Şoñ peşimān aşşı qalmaz hod şehā
- 2215 Bir qulağıñ taşra olsun gāh̄ce
Remz ile diñle bu halkı gāh̄ce
- 2216 Dört dāvānı kendiñ eyle remz-ile
Hak ‘ adālet köşğine biñ remz-ile
- 2217 Vākıf ol bu ‘ ālemin aḥvāline
‘ Ārif ol bu ‘ ālemin ıslāhına
- 2218 Ben seni ceddiñ gibi olsun direm
Han Süleymān ‘dan ziyād olsun direm
- 2219 Sen hevālarda gezersin iy ḥabīb
Mūra itmezsin tenezzül iy ḥabīb
- 2220 Dostuñı düşmānıñı sen bilmediñ
Hakḳ ‘ ı bātıldan ḥuşūşā seçmediñ
[80a]
- 2221 Gözüñe bātıl olan Hak görünür
Hakḳ ‘ ı görseñ belki bātıl görünür
- 2222 Cümle ‘ ālem āyāneñdür iy Murād
Āyāneñ sil de naẓar kıl iy Murād
- 2223 Evvelā āyineñe şaykal gerek
‘ Adl eliyle zulmi hep silmek gerek
- 2224 Dir iseñ ‘ adle ne çāre di baña
Diñlemezsēñ diñlemez dimez saña

- 2225 Hoşemādī söylesem diñler idiñ
Her sözüm belki qabül eyler idüñ
- 2226 Hoşemādī bilmezem ben haq direm
Mürde qalbiñ belki ihyā eylerem
- 2227 Ben seniñ irşadıña emr olmışam
Muştafā´dan saña elçi gelmişem
- 2228 Belki zātıñ Haqq´a da´ vet eylerem
Belki belki şer´a da´ vet eylerem
- 2229 Yire çaldıñ sen şerī´at təcını
Geydiñ ammā başa zulmet təcını
- 2230 ´Aķıbet şer´a boyun virmez iseñ
Taht u təc elden gidiser bilmiş ol
- 2231 Gitdi taht elden görür yok hayf āh
Āl-i ´Oşmān milki gitdi hayf āh
- 2232 İşbu derdiñ yok ´ilācın bir şorar
Şimdi va´llāhi bize düşmen güler
- 2233 Hoşemādī söyleyen zālimleri
´Işq-ıla diñler Murād Han anları
- 2234 Derdine dermān olanı diñlemez
Cennete Rıdvān olanı diñlemez
- 2235 Qādir olsa Haq diyeni qatl ider
Yā vilāyetden anı sürgün ider

[80b]

- 2236 İşbu hayf-ile meşâyıh hâk dimez
Hakḳı dirse kürk-i semmûr geyemez⁹⁸²
- 2237 Hem bilür Hâk dirse itmezler kabûl
Herkesi şıgar topunca sağ u sol
- 2238 Ehl-i hâk hâşâ hoşâmed söylemez
Dâra çekseñ hakḳı dir ğayrı dimez
- 2239 Ehl-i hakḳı günde biñ⁹⁸³ katl eyleseñ
Hakḳı dir Kıbrız'a sürgün eyleseñ
- 2240 Hamdü'li'llâh şeyḥ u şûfî degiliz
Şeyḥ olaydık tiz giderdik Kıbrız'a
- 2241 Hele biz de adı yok bir dervâşiz
Şeyḥ 'Abdu'l-kâdir-i Gılânî' yüz
- 2242 Himmet-i pîrim dilimde söyleyen
İzn-i Aḥmed'dir dilimde söyleyen
- 2243 Ben kimem kim ortalıkda şey' olam
Bu erin cevherlerin halka saçam
- 2244 Āb-ı hayvâna irişdim bir ğâce
Hızır'a rû'yâda buluşdum bir ğâce
- 2245 Āb-ı hayvân tolusun şundı baña
Kana kana iç didi içdüm kana

⁹⁸² Eserde "gayemez" şeklindedir.

⁹⁸³ Eserde "yıl" şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 2246 Ben daḥı Aḥmed elinden sāḳāyem
İnse cinne mūra māra sāḳāyem
- 2247 Ḥavż-ı Aḥmed' dir vücūdum çeşmesi
Feyż-i zātımdır ledünni çeşmesi
- 2248 Mu' cizāt-ı Muştafā' dır bu kitāb
Belki de sırr-ı Muḥammed bu kitāb
- 2249 Ümmetin ıslāḥa geldi bu kitāb
Şer' ini iḥyāya geldi bu kitāb
- 2250 Bu kitāba kim ki teslīm olmaya
Şübhesiz bī-dīnligi işbāt ola
- [81a]
- 2251 Bu kitāb ile 'amel eylerse şāh
Yiñiden iḥyā ide milkin İlāh
- 2252 **İy Muḥammed ümmeti toğdı güneş**
Şemsi balçıkla şıvar ba'zı Habeş
- 2253 Gizli bir rāzım daḥı var iy Murād
Diñle ḥünkārım olasın belki şāh
- 2254 Pādişāhım gel gidelim cennete
İşbu dünyāda girelüm cennete
- 2255 Dir iseñ dünyāda cennet mi olur
Şıdḳ-ı şādıḳ cennetiñ kendi olur
- 2256 Cennetiñ cennātı ne ḥaḳ söylemek
Cennetiñ ḥūrāsı ne 'adl eylemek

- 2257 Cennetiñ miftāhı ne şer‘ -i şerif
 Tamunuñ miftāhı ne zulm iy şerif
- 2258 Cennetiñ gülzārı ne hulk-ı hasen
 Cennetiñ bülbüli Qur‘ān iy hasen
- 2259 Cennetiñ dīvānı ne ‘ilm [n]e ‘amel
 Cennete girmedi kimse bî-‘amel
- 2260 Cennetiñ zevk u şafāsı ‘adl ü dād
 Tamunuñ zevki nedir zulm ü fesād
- 2261 Cennetiñ ırmağıdur tevḥīd-i dīn
 Tamunuñ ırmağı dur[ur] kibr ü kīn
- 2262 Cennetiñ köşk ü sarāyı ‘aşk-ı Rab
 Tamunuñ köşk ü sarāyıdur ‘aceb
- 2263 Cennetüñ her küşesi takvā imiş
 Küşe-i tamu ana niyyet imiş
- 2264 Cennetiñ nedir burākı her şabır
 Tamuda merkeb ne şehvet iy emīr
- [81b]
- 2265 Gelelüm maqşūda gel şimden giri
 Gelelim inşāfa gel şimden giri
- 2266 Korkalum Hāk‘dan cehennem ısıdır
 Çün bilürsin Hāk ‘azābı katıdır
- 2267 Bir güneş ısısına yok şabrimız
 Yā cehenneme ola mı şabrimız

- 2268 Açığa şusuzlığa yok şabrımız
Tamu açlığına var mı şabrımız
- 2269 Cennetiñ zevkine ‘āşık olalum
Zühd ü takvāya muvāfık olalum
- 2270 Dirseñiz dünyā gerek bize hemān
Hāzır oluñ tamuya [sizler] hemān
- 2271 Dirseñiz cennāta yol қanden gider
Muştafā’nıñ şer‘i yolundan gider
- 2272 Dirseñiz tamuya yol қanden gider
Zulm iden şāhiñ vücūdından gider
- 2273 Dirseñiz cennet қapusın ne açar
‘Ādiliñ şāfi olan қalbi açar
- 2274 Dirseñiz ıslāh olaydı bu cihān
Şer‘-ile işle işiñ zāhir nihān
- 2275 Dirseñiz İskender olam ben dağı
Qıl muşāhib dā’imā ehl-i haqqı
- 2276 Dirseñiz müşkil bilinmez ehl-i haq
Dā’imā Qur’ān dilinden al sebak
- 2277 Dir iseñ taşhīh ideydim ‘ālemi
Ehl-i haqdan maḥrem it bir ādemi
- 2278 Dirseñiz nedir nişān-ı ehl-i haq
Ben disem ‘aqlıña şıgmaz ol sebak

- 2279 Dirseñiz ben tesl̄mem ehl-i ḥaḫa
Dil ucıyla gerçi tesl̄msin aña
[82a]
- 2280 Dir iseñ va'llāhi tesl̄mem Ḥaḫ'a
Yüri meydān seniñ oldı hep şehā
- 2281 Dirseñiz göñlümce bulmadım vez̄ir
Saña Qur'ān yitmez mi mürşid vez̄ir⁹⁸⁴
- 2282 Dirseñiz Qur'ān dilin bilmem iy yār⁹⁸⁵
Müft̄ȳi çağır da şor iy şehriyār
- 2283 Dirseñiz 'ālimlerim de bī-ḥaber
Cümleten çağır meşāyıḫları şor
- 2284 Dirseñiz bulmadım göñlümce şeyḫ
Şeyḫi n'eylersin şerī' at saña şeyḫ
- 2285 Dir iseñ bir yārım olsa ehl-i ḥaḫ
Ḥāšekīñ Rıdvān Ağa'ya himmet it
- 2286 Dirseñiz ḥāšekīm bilmek 'aceb⁹⁸⁶
Bu kitāb cem'ine ol oldı sebeb
- 2287 Dört risāle idi evvel bu kitāb
Ḥāšekī cem' itdi güyā dört kitāb
- 2288 Ḥāšekīñe var du'ā eyle şehā
Var imiş 'ālemde bir dostuñ şehā

⁹⁸⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹⁸⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁹⁸⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2289 Cennetiñ Rıdvân'ıdur bil adrini
Ol hilālîñ eyle himmet bedrini
- 2290 Saña Rıdvân'ı geerse bir ased
‘Adl ü dādıñ cennetiyle eyle red
- 2291 Ehl-i aın dūmeni odur ehā
Ekeri ehl-i ased zālîm ehā
- 2292 Mūstaîm ul olmasa Rıdvân Aa
Bu kitāba ismi ımazdı ehā
- 2293 Bu kitābım hep perākende idi
Her vara bir kūede mecrū idi
- 2294 ıd-ıla cem‘ eyledi Rıdvân Aa
Aña cāyızdūr disem ben evliyā
[82b]
- 2295 Mā hüvel’l-a asb-i ālîñ sūyledim
ūmme va’līhi oāmed dimedim
- 2296 Bu kitāb oldu zātımla erîk
Dū-cihān virsūn murādın lā-erîk
- 2297 Ehl-i a ıl bu uluñ yā Rabbenā
‘Āıbet ayrıñ naıb eyle aña
- 2298 ala yā Rabb[ī] asedlerden anı
Vir asūda daı ināf iy anī
- 2299 Hızmet itsūn pādīāha a iūn
a’ı icrā eylesūn Allāh iūn

- 2300 ‘Adl iderse ‘ömrün iy Haḡ kıl ṭavīl
Zulm iderse ‘ömrini eyle ḡalīl
- 2301 ‘Adle tebdīl eyle yā Rab ḡulmini
Ḥayra döndür şer ise niyyātını
- 2302 Niyyeti ḡayr ise yā Rab arḡa ol
Bu ḡuluñı ḡıfḡ idüp yardımcı ol
- 2303 Şaḡla hem yā Rab ḡocası miskāñi
Ümmet itḡil Aḡmed’e Muḡammed’i
- 2304 Ḥoca-i kevneyne yār it ḡocasın
Ol ḡabībūñe ulaşdır ḡocasın
- 2305 Vir Muḡammed’i Muḡammed eline
Ḥāşekīyi de baḡışla Aḡmed’e
- 2306 Bu du‘āya kim ki dirse āmīn
‘Āḡıbet īmān ile vırsün cānın
- 2307 Ḥāşekī niyyātına bir Fātiḡa
Kim oḡursa ḡatm ola īmān ile
- 2308 Şāha idelüm du‘ā şimden geri
Farż-ı ‘ayn oldu du‘ā şimden geri
- [83a]
- 2309 Bir kişi sulṭāna itmese du‘ā
Haḡ ḡabūl [itmez] egeritse du‘ā
- 2310 İdelim sulṭāna şıdḡ ile du‘ā
Var ümīdüm kim ḡabūl ide Ḥudā

- 2311 Kādıyü'l-hācāta iy halk-ı cihān
Yalvaralım ʿadl-i şāh içün hemān
- 2312 Şimdi ğāyet de yetīm oldı Murād
Elin ala kaldura Rabbu'l-ʿibād
- 2313 **Pāk ağızla idelim şāha duʿā**
Belki de āmīn diyeler evliyā
- 2314 Yā İlāhī biñ bir adıñ haqqı-çün
Zāt-ı Pāk'ıñ kendi haqqıñ haqqı-çün
- 2315 Enbiyā vü evliyānıñ haqqı-çün
Ol habībüñ Muştafā' [nıñ] haqqı-çün
- 2316 Hāzret-i ʿİsā vü Mūşā haqqı-çün
Hāzret-i Ādem vü Havvā haqqı-çün
- 2317 Hem Süleymān ile Dāvūd haqqı-çün
Hāzret-i Ya'kūb ve Yūsuf haqqı-çün
- 2318 Şabr-ı Eyyüb'ıñ İlāhī haqqı-çün
Yūnūs'un tesbīhi nūrı haqqı-çün
- 2319 Rūh-ı Yahyā'nıñ vefātı haqqı-çün
Da'vet-i Nūh'ıñ derūnı haqqı-çün
- 2320 Ka'be'[yi] yapan Halil'ıñ haqqı-çün
Nārı gülzār itdüğüñ sır haqqı-çün
- 2321 Hāzret-i İsmā'ıl'ıñ haqqı-çün
Circās'ıñ mevti hayātı haqqı-çün

- 2322 Hâzret-i İlyās ile Şîr hâkkı-çün
 Zekerıyyā ile İdrîs hâkkı-çün
 [83b]
- 2323 Hâzret-i Yûşa^c ile Nûh⁹⁸⁷ hâkkı-çün
 Cümle ervâh-ı nebiyyûn hâkkı-çün
- 2324 Hâzret-i Loqmân Sikender hâkkı-çün
 Hâzret-i Lût ile Hût' uñ hâkkı-çün
- 2325 İsmi nâ-ma^c lûm nebîler hâkkı-çün
 Cümlesiniñ ümmetiniñ hâkkı-çün
- 2326 Cümle maḥlûkât-ı eşyâ hâkkı-çün
 Yir ü gök berr-ile bahriñ hâkkı-çün
- 2327 Tağlar u taşlar ağaçlar hâkkı-çün
 Tâmu cennet lutf u kahrıñ hâkkı-çün
- 2328 İsm-i a^c zamdaki esrâr hâkkı-çün
 Mü'mine virdüğün ikrâr hâkkı-çün
- 2329 Tûr'a itdüğün tecellî hâkkı-çün
 Harf ü şavtı yok kelâmıñ hâkkı-çün
- 2330 İtdüğün biñ bir tekellüm hâkkı-çün
 Hâzret-i Mûsâ kelîmüñ hâkkı-çün
- 2331 'Arşına çıkan Muḥammed hâkkı-çün
 'Âleme rahmet gelen dîn hâkkı-çün

⁹⁸⁷ Eserde "Nûn" şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 2332 Ol ḥabībūñ gözi yaşı ḥaqqı-çün
Dīn içün itdügi sa‘yı ḥaqqı-çün
- 2333 Ehl-i beyti oğlu kıızı ḥaqqı-çün
Cümle aşḥāb ile āli ḥaqqı-çün
- 2334 Yāridür Bū Bekir Şıddīk ḥaqqı-çün
Dīn içün itdüğü hizmet ḥaqqı-çün
- 2335 Hem ‘Ömer’deki ‘adālet ḥaqqı-çün
Dīn içün çekdügi ğayret ḥaqqı-çün
- 2336 Ol ḥayā şāhibi ‘Osmān ḥaqqı-çün
Dīn yolunda virdigi cān ḥaqqı-çün
- 2337 Ol ‘Alī-yi şāh-ı merdān ḥaqqı-çün
Dīn içün şalduki seyfi ḥaqqı-çün
- [84a]
- 2338 Ol Ḥasan ile Ḥüseyn’iñ ḥaqqı-çün
Kerbelā’da teşneligi ḥaqqı-çün
- 2339 Ḥasan’iñ içdügi zehri ḥaqqı-çün
Hem Ḥüseyn’iñ dökdügi kan ḥaqqı-çün
- 2340 Bunlara olan tecellī ḥaqqı-çün
‘Aşkıñā cānlar virenler ḥaqqı-çün
- 2341 Fāṭıma’nıñ gözi yaşı ḥaqqı-çün
Ḥaḥ diyü zıkr itdigi dil ḥaqqı-çün
- 2342 Bunlarıñ çekdügi zahmet ḥaqqı-çün
Bunlarıñ şabr-ı derūnı ḥaqqı-çün

- 2343 Bunlarıñ āh-ıla zārı hāḳḳı-çün
Hāzret'e nāz u niyāzı hāḳḳı-çün
- 2344 'Āyişe ile Hādīce hāḳḳı-çün
Bunlarıñ fakr u fenāsı hāḳḳı-çün
- 2345 'Āyişe'niñ ḳalb-i pāki hāḳḳı-çün
Hem Hādīce'niñ ṣalāhı hāḳḳı-çün
- 2346 Meryem'in esrār-ı zātı hāḳḳı-çün
'Āṣiye'niñ Hāḳḳ'a şıdkı hāḳḳı-çün
- 2347 Şāliha ḥātūnlarıñ hep hāḳḳı-çün
Pākīze şālih bikirler hāḳḳı-çün
- 2348 On iki kāmīl imāmıñ hāḳḳı-çün
Hāzret-i Mehdī zamānıñ hāḳḳı-çün
- 2349 'Ādil olan pādişāhlar hāḳḳı-çün
'Adl iden begler aḡalar hāḳḳı-çün
- 2350 Hāzret-i ḳuṭb-ı zamānıñ hāḳḳı-çün
Cümleten ḡaybī ricālīñ hāḳḳı-çün
- 2351 Dört imāmıñ 'ilm-i fıḳhı hāḳḳı-çün
Ḳılı kırk yardıkları nūr hāḳḳı-çün
- 2352 Ol İmām A'zām Hānefi hāḳḳı-çün
Mālikī'niñ Hāḳḳ'a ḳurbı hāḳḳı-çün
- [84b]
- 2353 Hānbeli'nüñ 'aḳlı rūhı hāḳḳı-çün
Şāfi'ı'niñ keşfi feyzi hāḳḳı-çün

- 2354 Dört imāmın hasb-i hālî hakkı-çün
Bunların rūhānī şıdkı hakkı-çün
- 2355 Ol Haşan Başrî Velî'nin hakkı-çün
Ca' fer-i Şādık İmām'ın hakkı-çün
- 2356 Hazret-i Zünnün-i Mısrî hakkı-çün
Şeyh-i 'Atţār'ın derûnı hakkı-çün
- 2357 Hazret-i Şiblî Cüneyd'in hakkı-çün
Bunların keşf-i yakîni hakkı-çün
- 2358 Hem Serî es-Saķatî⁹⁸⁸ nin hakkı-çün
Hazret-i Ma' rûf-ı Kerhî hakkı-çün
- 2359 Hazret-i İbrāhîm Edhem hakkı-çün
Tahtını terk itdügi hâl hakkı-çün
- 2360 Yûnus Emre'm şeyhi Tabduķ hakkı-çün
Bunların seyr ü sülûkı hakkı-çün
- 2361 Şems-i Tebrîz ile şeyhi hakkı-çün
Bunların aşkıyla vecdi hakkı-çün
- 2362 Monla Hünkâr'ın fenâsı hakkı-çün
Meşnevî söyledügi dil hakkı-çün
- 2363 Kümmelînün cümlesinün hakkı-çün
Bunların itdigi tevhid hakkı-çün

⁹⁸⁸ Eserde "Serir-i Saķatî" seklindedir.

- 2364 Bāyezīd'in nefse cengi hakkı-çün
Hakk'a kurbı vakti vecdi hakkı-çün
- 2365 Hāzret-i Veys'in cihādı hakkı-çün
Hakk'a vāşıl olduğu dem hakkı-çün
- 2366 Evliyā sultānı pīrim hakkı-çün
Kevne itdūgi taşarruf hakkı-çün
- 2367 Şeyh-i' Abdu'l-kādirī'nün hakkı-çün
Ya' nī Gīlānī haqīkat hakkı-çün
- [85a]
- 2368 Şeyh Bekā İbn-i Batū⁹⁸⁹'nuñ hakkı-çün
Şeyh ' Aqıl Menbicī Hummār⁹⁹⁰ hakkı-çün
- 2369 Bısr-i Hāfī'niñ tarīkı hakkı-çün
Bunlaruñ şādık muhibbi hakkı-çün
- 2370 Hāzret-i Manşūr-ı Hallāc hakkı-çün
Ol ene'l-Hak didūgi dil hakkı-çün
- 2371 Dāra çıkañ ehl-i ' aşkıñ hakkı-çün
Hāzret-i Seyyid Nesīmī hakkı-çün
- 2372 Seyyid Aḥmed el-Bedevī hakkı-çün
Hāzret-i Sittī Nefīse hakkı-çün
- 2373 Cümleten Mısr evliyāsı hakkı-çün
Cümle Bağdād evliyāsı hakkı-çün

⁹⁸⁹ Eserde "Şeyh Bekā İbn-i Batū" şeklindedir.

⁹⁹⁰ Eserde "Şeyh ' Aqīlī Mūncī Hummār" şeklindedir.

- 2374 Şeyh Muhyiddin'e vâsıl hakkı-çün
Şeyh Semerkandî' Ali'nin hakkı-çün
- 2375 Emîr Sultân Seyyid Yahyâ [hakkı]1-çün
Yirde halk gökde melekler hakkı-çün
- 2376 Hem Horāsān evliyāsı hakkı-çün
Hem Buḥārā evliyāsı hakkı-çün
- 2377 Hem Yemen Hind evliyāsı hakkı-çün
Şark u ğarbin evliyāsı hakkı-çün
- 2378 Cümleten Rûm evliyāsı hakkı-çün
Şeş cihâtın evliyāsı hakkı-çün
- 2379 Hâcî Bekdaş-ı Velî'nin hakkı-çün
Hâcî Bayrām ile şeyhi hakkı-çün
- 2380 Şeyh Muḥammed'dir ḥamîdi hakkı-çün
Ġavş-ı a' zamdaki himmet hakkı-çün
- 2381 Eşrefoğlu Rûmî'nin hakkı-çün⁹⁹¹
' Aşk u şevki kûtb-ı vakti hakkı-çün
- 2382 ' Abd-i Raḥmān feyzi Tırsî hakkı-çün
Ḥazret-i Ḥamdî Efendi hakkı-çün
- [85b]
- 2383 Yazıcı-zāde Muḥammed hakkı-çün
Kardeşi Bîcân'dır Aḥmed hakkı-çün

⁹⁹¹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2384 Hem Muḥammediyye Envār ḥaḳḳı-çün
Muṣṭafā'dan itdügi ders ḥaḳḳı-çün
- 2385 Ne ḳadar varsa kitāblar ḥaḳḳı-çün
Cümle tefsīr ü ḥadīşler ḥaḳḳı-çün
- 2386 Hem Zebūr İncīl ü Furḳān ḥaḳḳı-çün
Yüz şuhuf Tevrāt-ı Mūsā ḥaḳḳı-çün
- 2387 Ya'ñî Ḥaḳ söz dört kitābıñ ḥaḳḳı-çün
Ma'nāi emriyle nehyiñ ḥaḳḳı-çün
- 2388 Ḥazret-i Ḳur'ān'daki sır ḥaḳḳı-çün
Cibrīl'üñ vahy itdügi dil ḥaḳḳı-çün
- 2389 Ḳuds ile Mekke Medīne ḥaḳḳı-çün
Ḥaḳḳ'a hoş gelen münācāt ḥaḳḳı-çün
- 2390 Ravza-i dergāh-ı Aḥmed ḥaḳḳı-çün
Türbe-i nūr-ı Muḥammed ḥaḳḳı-çün
- 2391 Aḥmed'in şer'-i şerīfī ḥaḳḳı-çün
Ümmete itdügi himmet ḥaḳḳı-çün
- 2392 'Arşa mi'rāc iden Aḥmed ḥaḳḳı-çün
Enbiyānıñ pādişāhı ḥaḳḳı-çün
- 2393 Ol ḥabībīñ ḥüsn-i ḥulḳı ḥaḳḳı-çün
Ol şehiñ ḳalb-i selīmi ḥaḳḳı-çün
- 2394 Enbiyānıñ gözi yaşı ḥaḳḳı-çün
Evliyānıñ Ḥaḳḳ'a ḥavfı ḥaḳḳı-çün

- 2395 ‘Āşāleriñ tevbekarı haqqı-çün
Mü’miniñ ihlâş-ı şıdkı haqqı-çün
- 2396 Dün nemâzını kılanlar haqqı-çün
Rûz u şeb şâyim olanlar haqqı-çün
- 2397 Göñlüni Haqq’a virenler haqqı-çün
Bâde-i ‘aşkı içenler haqqı-çün
- [86a]
- 2398 Ğayret-i dîne düşenler haqqı-çün
Ğazâler ile şehidler haqqı-çün
- 2399 Haq diyü cânın virenler haqqı-çün
Baħr-i Haq’da ğarq olanlar haqqı-çün
- 2400 Kaṭresin deryâ idenler haqqı-çün
Zerresin şems eyleyenler haqqı-çün
- 2401 Feyz-i Haqq’a kanmayanlar haqqı-çün
Haq diyü uşanmayanlar haqqı-çün
- 2402 Haqq’a hep rāzı olanlar haqqı-çün
Bâtılını sevmeyenler haqqı-çün
- 2403 Dîn içün cân vaḳf idenler haqqı-çün
Fî sebîli’llâh olanlar haqqı-çün
- 2404 Kendi tâbütun düzenler haqqı-çün
Kaḫbrini kendi kaḫazanlar haqqı-çün
- 2405 Kefenin kendi şaranlar haqqı-çün
Ölmeden evvel ölenler haqqı-çün

- 2406 Gözleri açık olanlar hâkķı-çün
Rabb'ine teslim olanlar hâkķı-çün
- 2407 Hâk kelāma şaf olanlar hâkķı-çün
Diñleyüp tutan kulaķlar hâkķı-çün
- 2408 Mekteb oĖlancıķlarınıñ hâkķı-çün
Anadan yetīm kalanlar hâkķı-çün
- 2409 Şabrı muhķemce fakīrlar hâkķı-çün
Şükr-i keşret a' yānlar hâkķı-çün
- 2410 Haste olup şabr idenler hâkķı-çün
Şağlığa şākır olanlar hâkķı-çün
- 2411 Yedi deryāda balıķlar hâkķı-çün
İns ü cinniñ mūr u mārıñ hâkķı-çün
- 2412 Cümle vahş-ile tuyūruñ hâkķı-çün
Cānlı cānsız acı tatlı hâkķı-çün
- [86b]
- 2413 Yetmüş üç dilde lüğatler hâkķı-çün
Hâkķ'ı her zıkr iden esmā hâkķı-çün
- 2414 Emr-i *kūnden* hâkķ olanlar hâkķı-çün
Lā-mekānī olan eşyā hâkķı-çün
- 2415 Bī-nişānıñ *küntü kenziñ* hâkķı-çün
İy münezzeh bī-zamānıñ hâkķı-çün
- 2416 İy Hudā nūr-ı cemālīñ hâkķı-çün
Kıl nazar yā Rab vişālīñ hâkķı-çün

- 2417 Zāhir ü bāṭın şıfātıñ ḥaqqı-çün
 ‘ Āleme toptolu zātıñ ḥaqqı-çün
- 2418 Meclis-i bezm-i elestiñ ḥaqqı-çün
 Sāḳī olduñ anda ol dem ḥaqqı-çün
- 2419 ‘ Ālem-i ervāḥa ḳurbuñ ḥaqqı-çün
 Ḳullarıña şunduğuñ mey ḥaqqı-çün
- 2420 Her nefes sende olanlar ḥaqqı-çün
 Tā ebed ayrılmayanlar ḥaqqı-çün
- 2421 Baḥr-i ‘ aşkıñla coşanlar ḥaqqı-çün
 Varlığın saña virenler ḥaqqı-çün
- 2422 Şevḳ-ile saña uçanlar ḥaqqı-çün
 Varlığından yüz dutanlar ḥaqqı-çün
- 2423 Saña senden yol bulanlar ḥaqqı-çün
 Saña cāndan yola giden ḥaqqı-çün
- 2424 Sen bir ile bir olanlar ḥaqqı-çün
 Hāşş-ı dergāhıñ olanlar ḥaqqı-çün
- 2425 Sevdüğüñ ḳullardaki nūr ḥaqqı-çün
 Ādem oğlanındağı sır ḥaqqı-çün
- 2426 Cezbe-i ḥaqqıñla ser-mest ḥaqqı-çün
 Şevḳiñe ḥayrān olanlar ḥaqqı-çün
- 2427 Gözde çok olan maḥalliñ ḥaqqı-çün
 Her nazır yüzüñ görenler ḥaqqı-çün

[87a]

2428 Senden özge görmeyenler hakkı-çün
Gayrı yüze bakmayanlar hakkı-çün

2429 Leylî'ne Mecnûn olanlar hakkı-çün
Hüsni'ne meşgûl olanlar hakkı-çün

2430 Kudretin vaşf eyleyenler hakkı-çün
Hikmetin 'ilmin bilenler hakkı-çün

2431 'İlmi'ne vâkıf olanlar hakkı-çün
Zâtına mir'ât olanlar hakkı-çün

2432 Derdi'ne haste olanlar hakkı-çün
'Ârif-i bi'llâh olanlar hakkı-çün

2433 Kâlbini Tûr eyleyenler hakkı-çün
Hak tekellüm söyleyenler hakkı-çün

2434 Dili Mûşâveş olanlar hakkı-çün
Hak dile olan tecellî hakkı-çün

2435 Sen Hak'ıla Hak olanlar hakkı-çün
Bâtılı zemm eyleyenler hakkı-çün

2436 Ehl-i hak olan gönüller hakkı-çün
Sevgüli maḥbûblaruñ hakkı'çün⁹⁹²

2437 'Aşkına ser-hoş olanlar hakkı-çün
Sen Hak'a Bekrî olanlar hakkı-çün

⁹⁹² Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2438 Şevkiñe seyyāh olanlar haqqı-çün
Sen Hāk'a meddāh olanlar haqqı-çün
- 2439 Derd-i ' aşkıñā düşünler haqqı-çün
Şevkiñ-ile toymayanlar haqqı-çün
- 2440 Hüb-hayālīñe düşünler haqqı-çün
Ṭayy-ıla saña irenler haqqı-çün
- 2441 Her nefes ' arşa çıkanlar haqqı-çün
Vaşlıñā mi' rāc idenler haqqı-çün
- 2442 Harfe şavta şıgmayan dil haqqı-çün
Sevdügüñe açduğuñ rāz haqqı-çün
- [87b]
- 2443 Vaḥdetiñ deryālarınıñ haqqı-çün
Keşrete şıgmaz cihānıñ haqqı-çün
- 2444 Dilimi bülbül iden gül haqqı-çün
Ümmāmiz monlā iden dil haqqı-çün
- 2445 Bāṭınım cenān iden ' aşk haqqı-çün
Zāhirim dünyā iden sır haqqı-çün
- 2446 İy Hudā sen pādişāhıñ haqqı-çün
Aḥmed' iñ elindeği nūr haqqı-çün
- 2447 Āl-i Oşmān oğluna eyle nazar
Dīn-i İslām şāhına virgil zafer
- 2448 Zikr olan sultānlarıñ hürmetine
Mazhar eyle anlarıñ himmetine

- 2449 Bu münâcâtımı yâ Rab kıl kabûl
Çün halîfeñdir Murâd'ı kıl kabûl
- 2450 İşbu ma' şūma İlāhî kıl nazar
‘ Âdil olmasına yâ Rab kıl nazar
- 2451 Ceddini ‘ adl-ile başsun ol habîb
İns ü cinniñ derdine eyle tabîb
- 2452 Gözlerin aç iy Hudâ zâtıñ haķı
Rabbenâ yâ Rabbenâ itme şaķî
- 2453 ‘ Askeriniñ nefsin işlâh eylegil
Şark u ğarbı cümle işlâh eylegil
- 2454 Hâşşaten yâ Rab Murâd'a kıl nazar
Zulmet-i zulmi vücūdından gider
- 2455 Kendi nefsi zabtını vir evvelâ
Kulları zabtını vir soñra aña
- 2456 Dostunı düşmānını bildür aña
Şon nefes imānı yār eyle aña
- 2457 ‘ Āķıbet hayrın naşib eyle aña
Haķ nedir bātın nedir göster aña
- [88a]
- 2458 Han Murâd'ı saña kıl yâ Rab yakîn
Kıl muķarreb eylegil ehl-i yakîn
- 2459 Gözleri mestānın aç yâ Rabbenâ
Zātın eyle kuṭb-ı tāk-ı evliyā

- 2460 Vir benim ‘ömrüm aña çok yaşasın
‘Adl ü dād eyler ise çok yaşasın
- 2461 Şun ‘adālet tolusın yā Rab aña
Bu kitābımla naẓar eyle aña
- 2462 İşbu mürde kevni iḥyā eylesün
Eski kevni yeñi dünyā eylesün
- 2463 Yā İlāhī ḥazretiñden bu murād
‘Adl-ile toldur cihānı eyle şād
- 2464 Kurd-ile yā Rab koyun gezsın direm
Ḥazretiñden bu dilegi eylerem
- 2465 Ben ne ‘āşiyem du‘ā ola kabūl
Muştafā’nıñ ḥürmetine kıl kabūl
- 2466 Dīn-i İslām’a olan seyfim benim
Eyleme zāyī‘ İlāhī himmetim
- 2467 Kim ki baña sa‘y iderse dīn içün
Yolına qurbān olam Allāh içün
- 2468 Haḫ sözüm tutar ise Sulṭān Murād
Dü cihānda eyle yā Rab ber-murād
- 2469 Bu kitābı kol qanad eyle aña
Bu kitāb ile bir İskender ola
- 2470 Bu kitāb ile açā kevne qanad
Top gibi kevni qapa şāhīn Murād

- 2471 Z̤ulm iden z̤ālimleri zabt̤ eylesün
İns ü cinni ‘adl ile k̤ul eylesün
- 2472 Şer‘-ile t̤utsun hevāda k̤uşları
N’işlemişler yoklasun k̤ānūnları
[88b]
- 2473 Gāh̤ce baḡsun tevārīḡ gencine
Yürüsün bir günde kevnin fetḡine
- 2474 Bu kitāb ile ‘ameldir fetḡ-i bāb
‘Ālemiñ miftāḡı z̤irā bu kitāb
- 2475 Gerçi Baḡdād’ıñ kilidi bu kitāb
‘Ādile açar k̤apuyı bu kitāb
- 2476 Z̤ālime bir k̤al‘a virmez bu kitāb
Belki hep z̤ālimden alur bu kitāb
- 2477 Arz-ı Rūm işbu kitāb içindedür
Bu kitāba k̤ıl ‘amel fetḡi nedür
- 2478 Bu kitāb içindedür hep şark u ġarb
K̤ıl ‘amel k̤abzıñā girsün şark u ġarb
- 2479 Bu kitāba evliyā itdi nazar
Kim ‘amel eylerse himmet itdiler
- 2480 Bu kitāba ‘ucb ile münkir olan
Ol münāfıkdır cehennemde k̤alan
- 2481 Yā İlāhī bu kitābım şaklaḡıl
Ya‘nī münkirler eline virmeḡıl

- 2482 Bu kitāb olsun emānet sen Hāq'a
Bu emānetimi vir yarın baña
- 2483 Umaram maḳbūl idesin nazmımı
Umaram red itmeyesin sözümi
- 2484 Muşafā'ñ emr eyledi ben yazmışam
Ol ḥabībīñ emr-i pākin tutmuşam
- 2485 Ben kimem hāşā ki yā Rab baş çekem
Kendümüzden bir kitāb te'līf idem
- 2486 Yazıcı-zāde gibi ders eyledi
Ümmetüne var naşīhat it didi
- 2487 Zāhirā ben söylerem iy pādişāh
Bātinā söyler ḥabībūñ yā İlāh
- [89a]
- 2488 Saña ma'lūm āşikāre vü nihān
'Ālimu's-sırrı ve'l-ḥafıyyāt'sın 'ayān
- 2489 Dilime kuvvet viren sen yā İlāh
Ḳalbime ilhām iden sen yā İlāh
- 2490 Söyleme dirseñ zebānım söylemez
Emr-i pākiñ olmasa nuṭṭ eylemez
- 2491 İznüñ-iledür ḳamu işler seniñ
Medḥali yok anda Ādem oğlunuñ
- 2492 Ādem oğlu işüñe ālet meger
Şey mi ālet şāhibindedür hüner

- 2493 Hayr u şerri gerçi sen halk eyledüñ
 Şerre hâşâ ki rızâñ ola seniñ
- 2494 Raḥmetiñden hayr işi halk eylediñ
 Şer işi hışmıñ ile halk eylediñ
- 2495 Yâ İlâhî saña şıgındum meded
 Ol ḥabîbiñ ḥaqqı [içün] itme red
- 2496 Hayr işe kendiñ delîl ol yâ İlâh
 Şakla şer işden bizi iy pâdişâh
- 2497 Meger istidrâca uğratma bizi
 Şakla istidrâc-ı dünyâdan bizi
- 2498 Şerr-i şeytândan ḥalâş eyle bizi
 Nefs-i emmâreye kul itme bizi
- 2499 İşümüz cümle rızâñ olsun hemân
 ‘Âsîlerden râzı ol yâ Müste‘ân
- 2500 **Bu du‘âya kim ki derse âmîn**
 Fâtiḥa iḥsân ideler mü’minîn
- 2501 Diñle iy sulṭân-ı ‘âlem muḥtaşar
 Ya‘nî gel al delüden efsûn şaçar
 [89b]
- 2502 Ben saña geldim beşâretle şehâ
 Ḥaḳ söze teslîm [i]sen eger şehâ
- 2503 Diñler-iseñ ben faḳîr[iñ] sözünü
 Mevt iken iḥyâ idesin sen seni

- 2504 Pādişāhım sen uyur ‘ālem uyur
Sen uyandıñ cümle ‘ālem uyanur
- 2505 ‘Adl iderseñ sen şehā ‘adl ide halk
Zulm iderseñ sen şehā zulm ide halk
- 2506 Şālih olsañ sen şehā şimdi eger
Cümle ‘ālem şālih ola ser-te-ser
- 2507 Şimdi hāşā zālīm olsañ sen şehā
Bilmiş ol halk-ı cihān zālīm ola
- 2508 Şimdi sen zabt eyleseñ öz nefsiñi
Kullarıñ hep zabt ideler nefsiñi
- 2509 Şimdi sen nefsiñ hevāsın gözlesen
‘Ālem ıslāhına çok ister emek
- 2510 Nefsiñ ıslāh eyle iy Sultān Murād
Her murādıñ vire ol Rabbu’l-‘ibād
- 2511 Kal‘a-i nefsiñi feth eyle şehā
Arz-ı Rūm Bağdād ayağıña gele
- 2512 Nefsiñ-ile eyle cengi Hāk için
Zālīme virme emān Allāh için
- 2513 Gāh̄ce nefsiñi aç eyle şehā
Nefs-i zālīmden şıgın Hāk’a şehā
- 2514 Erba‘ine gir meşâyıhlar gibi
Kādiyu’l-hacāta yalvar her günü

- 2515 ʿĀlemin ıslāhına eyle duʿā
Yüzüñi sür yirlere yalvar Haq'a
- 2516 Bir duʿā telkîn ideyim ben saña
İnşâ'allâh kim duʿân maqbûl ola
[90a]
- 2517 Ol duʿâyı dirseñ ögret [sen] baña
Ol duʿâyı sen de bilürsün şehā
- 2518 Ol duʿâyı bilmezem dirseñ şehā
Bilmiş ol mazlûm reʿâyâdır şehā
- 2519 Eylese mazlûm olan kâfir duʿā
Müstecâb ola ne itse bed-duʿā
- 2520 Nice tâc u tahtı yakdı bed-duʿā
Nice tâc u tahtı yapdı bir duʿā
- 2521 Bir duʿā üzre muʿallağdır cihân
Bed-duʿā seyfi durur kevni yıkan
- 2522 Bed-duʿā Bağdād'ı virdi düşmene
Arz-ı Rûm'ı teslîm itdi düşmene
- 2523 Bed-duʿâdır düşmene yardım iden
Bed-duʿâdır kevni yıkan hem yapan
- 2524 Bed-duʿâdır begleri qahr eyleyen
Bed-duʿâdır belki başın kesdüren
- 2525 Bed-duʿā vird-i reʿâyâ oldu bil
Üsküdâr'a gelse düşmen çok degil

- 2526 Bed-du‘ ānıñ def‘ ine bir çāre kıł
Çāre bulunmazsa tahtıñ gitdi bil
- 2527 Mevte yokdur çāre ğayra cümle var
Hoşnud eylegil re‘ āyāñı iy yār⁹⁹³
- 2528 Gel re‘ āyāñı du‘ ācı eylegil
Bunlara zālīm begi göndermegil
- 2529 Bunlara beg ehl-i haq gönder şehā
Bir muvaḥḥid kādı vir ol sancağa
- 2530 Dir iseñ ben bilmezem ehl-i haqı
Ehl-i haq zan itdigüm belki şakī
- 2531 Ehl-i haqqıñ ben nişānın diyeyim
Haq sözüm birbir tutarsañ diyeyim
- [90b]
- 2532 Ben direm sen diñlemezsın belki de
Sözüme birbir gelesin belki de
- 2533 İnşā‘allāh tutasın [bu] sözlerim
Belki bir gün būs idesin gözlerim
- 2534 Diñle hünkārım nicedir ehl-i haq
Yaradan Haqq’a sığınur ehl-i haq
- 2535 Kimseden ḥavf itmez ašlā ehl-i haq
Kimseden itmez ricā hīç ehl-i haq

⁹⁹³ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2536 Dir iseñ şāhā bulunmaz böyle cān
Bulunur ammā aramazsın iy ḥan⁹⁹⁴
- 2537 Arayanlar Hızr'ı buldı iy emīn
İsteyen elbet de buldı Tañrı'sın
- 2538 Sen murād itmezseñ iy şāh-ı cihān
Ehl-i ḥaqqı tiz bulurduñ bī-gümān
- 2539 Turalım bulduñ bu gün ehl-i ḥaqqı
Ḳadrini bilmezsin anıñ iy faḳī
- 2540 Dir iseñ begim n' içün ḳadrin anıñ
Ḥaḳ söze teslimüñüz yokdur siziñ
- 2541 Dir iseñ ḥaḳ söze var teslimimüz
Ḥaḳḳ'ı telḥiş eyleyendür cānımız
- 2542 Gerçi gerçi Ḥaḳḳ'a var teslimüñüz
Gāh̄ce acı gelür telḥişimüz
- 2543 Ehl-i ḥaḳ bir ḳuluñı itseñ vezīr
Ḥaḳḳ'ı dirse red idersin iy emīn
- 2544 Ḥaḳḳ'ı telḥiş eylese acı gelür
Bātlı telḥiş iderse hoş gelür
- 2545 Ol vezīriñ ḥaḳ dimege ḥavf ider
Ḥaḳḳ'ı dirse belki de başı gider

⁹⁹⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2546 Hoşemādī söyleyen maqbūliñüz
Belki ol bî-dîn muḳarreb bendeñiz
[91a]
- 2547 Hoşuña gelür hoşāmed sözleri
Şevḳ-ile diñlersin ol zālimleri
- 2548 Hāḳ dise ḳaḅḡı vezīriñ redd olur
Başı gitmezse hele merdūd olur
- 2549 Şemsi balçıkla şıvadırlar saña
Ya‘nī ol cāhil muşāhibler şehā
- 2550 Diñlemezsniñ ḳaḳ diyen ‘ālimleri
Şevḳ-ile diñlersin ol cāhilleri
- 2551 Hāş odañı beklemezsin ne sebeḅ
Ne işiñ ‘avratlar içinde ‘aceḅ
- 2552 Hāş odadan taşra ceddiñ çıḳmadı
Rūz u şeb ‘avrat yüzine baḳmadı
- 2553 Hāş odanıñ ḳadrini sen bilmediñ
Hırḳa-i Aḥmed’i anda görmediñ
- 2554 Hırḳada nūr-ı Muḥammed gizlidür
Hāş odada evliyālar gizlidür
- 2555 Hāş odanıñ bekçisidür çār-yār
Hāş odamızda şaḳın dime ne vār
- 2556 Derdinüñ dermānı belki andadur
Hıẓr ararsañ ḳāş odada bekçidür

- 2557 Dir iseñ ben Hızır'ı anda görmedim
Hırkayı çok gördüm ammā ağladım
- 2558 Gerçi gördüñ hırkayı bu göz ile
Görmediñ bāṭın ile bir göz hele
- 2559 Hırkayı gerçek göreydiñ iy Murād
Fik ü zikriñ hep olaydı ʿadl ü dād
- 2560 Hāş odanı bekle⁹⁹⁵ Kaʿbe andadır
Ravza-i Aḥmed Medīne andadır
- 2561 Hāş odada evliyā eksik degil
ʿĀdile himmetleri eksik degil
- [91b]
- 2562 Zālime yok himmetleri zerrece⁹⁹⁶
Baḥr-i himmet cūşa gelmez kaçtrece
- 2563 Evliyādan himmet isterseñ eger
Şöhreti kaldır budur toḡru ḥaber
- 2564 Zülme vaʿllāhi sebep şöhret durur
Kevni yıkan āfet-i bidʿat durur
- 2565 Erlere zīrā ḥarām oldu ḥarīr
Pādişāh olsun gerek olsun vezīr
- 2566 Yise yā geyse ḥarāmı şāh u ḫul
Yā duʿā itse nice olur ḫabūl

⁹⁹⁵ Eserde “belki” şeklindedir. Vezin ve mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

⁹⁹⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2567 Ḳatımızda bir ḥelāl ile ḥarām
İt gibi uşdı ḥarāma ḥāşş u ‘am
- 2568 Ol sebebdendür du‘ ā olmaz ḳabūl
Ağzımızdan başa çıkmaz ne ḳabūl
- 2569 Pāk ağızla itmeziz Ḥaḳḳ’ a du‘ a
Yā du‘ āmız Ḥaḳḳ’ a nice yol bula
- 2570 Eyledik şer‘ a ihānet cümlemiz
Hem Kitābu‘ llāh’ a uymaz fi‘ limiz
- 2571 Ḳavlimiz mü’ min muvaḥḥid zāhirā
Fi‘ limiz aç ḳurda beñzer bāṭınā
- 2572 Añmaz olduk ḳabr-ile Azrā’ ıl’ i
Görmez olduk bu ölen ādemleri
- 2573 Nefs-i emmāre helāk itdi bizi
Azdırup itdi cehennemlik bizi
- 2574 Bizi mağrūr itdi dünyā ḥayf āh
Āḥiret milkin unutturdı biñ āh
- 2575 Bilemez yarın ḳıyāmet yok mıdur
Bilemez ḥaşr-ile maḥşer yok mıdur
- 2576 Bilmezem mizān ile yokdur şırāt
Yohsa mı dünyāda geçdiler şırāt
- [92a]
- 2577 Bilmezem Ḥaḳ ḳādı olmaz yarını
Bilemez inkārı vardır yarını

- 2578 Yokşa Hâk ‘âciz midir halk itmege
Bir kez itdi yine biñ kez itmege
- 2579 Seni yokdan var iden insân iden
Nuṭfe-i bî-câna cân ihsân iden
- 2580 Yine ‘âciz mi yaratmağa seni
Bir kez evvel ḥod yaratmışdı seni
- 2581 Nice halk itdi ise evvel seni
Yaradır soñra seni evvel gibi
- 2582 Ana ḳarnında yaratdı bir zamân
Mîve gibi ağacından toğdı cân
- 2583 Bir zamân bir ḳarına girseñ gerek
Ana ḳarnı gibi halk olsañ gerek
- 2584 Bir zamân adıñ ne şanıñ var idi
Yok iken cismiñ bu cânıñ var idi
- 2585 Bir zamân baḥr-i ‘ademde ğark idüñ
Lâ-mekân baḥrine müstağrak idüñ
- 2586 Bir zamân degül idüñ ibn-i filân
Ne ata var idi ne ana ne cân
- 2587 Bir zamân cennet cehennem yoğ-idi
Acı tatlı ‘ulvî süflî yoğ idi
- 2588 Bir zamân Hâk idi dostuñ sırdaşıñ
Yok idi ḥavf idecek düşmenleriñ

- 2589 Bir zamān ne küfr var idi ne āmān
Hak idi her gördüğün zāhir nihān
- 2590 Bir zamān dünyāyı işitmez idün
Āhiret milki nedir bilmez idün
- 2591 Bir zamān bilmez idün nefis ü hevā
‘Aşk-ı Hak’a olmuş-idün mübtelā
[92b]
- 2592 Bir zamān Hak’dan tecelliydi ğidān
Şimdi düşdün ğurbete nānıñ emek
- 2593 Bir zamān yāriñ idi ol pādīshāh
Şimdi ayaklarda kaldıñ hayf āh
- 2594 Bir zamān şehbāz-ı rūhānī idün
Lā-mekān sultānına sırdaş idün
- 2595 Bir zamān sultān idün kuldān öte
Şimdi hūr olduñ bu kullardan öte
- 2596 Mantıku’-ı tayrī Süleymān añladı
‘Alī ğaybī kāmīl insān añladı
- 2597 Bu ledün ‘ilmini cāhil añlamaz
Hızr’a sor bu ‘ilmi hayvān añlamaz
- 2598 Ders-i ‘aşkı āb-ı hayvān añlamaz
Kaṭre-i insānī ‘ummān añlamaz
- 2599 Zerre burcundan toğan şems-i beḳā
Kaṭre burcından toğan bahre beḳā

- 2600 Katre içre gizleyen ‘ummāna bak
 Nuṭfe içre gizlenen insāna bak
- 2601 Bu kulaḡdan işiden esrāra bak
 İşbu gözde gizlenen dīzāra bak
- 2602 Yürüyen tutan ayakda elde ne
 Dili bülbül eyleyen gül dilde ne
- 2603 Ten kafes içinde cānlar cānı ne
 Ten türāb amma içinde cānı ne
- 2604 **Et deri ḡan ańlama insānı sen**
 Ḳaş-ıla göz ańlama bu kānı sen
- 2605 Göńlüme geldi yine bir ḡasb-i ḡāl
 Hem mecāzī hem ḡaḡīḡī işbu ḡāl
 [93a]
- 2606 Var idi bir pādīṣāh-ı baḡr ü ber
 Bir muṣāḡīb yāri var idi meger
- 2607 Didi bir gün ańa ol ṣāh-ı cihān
 Baş vezīrim ol didi bī-imtiḡān
- 2608 Ol muṣāḡīb anda ol dem aḡladı
 İltifāṡ-ı ṣāha bir āh eyledi
- 2609 Ṣāha ol āh itdüḡi ḡoş gelmedi
 Ḥayrete vardı ṣehinṣāh detmedi
- 2610 Fikre vardı ṣāh-ı ‘ālem bir zamān
 İşbu āḡıñ aşlı vardır didi ḡan

- 2611 Ol muşāhibe didi şāh-ı cihān
 Āhiña nedir sebeb söyle hemān
- 2612 Ol muşāhib [didi] yine bir kez āh
 Şāha kār itdi be-ġāyet nār-ı āh
- 2613 Şāh-ı ‘ālem didi gönlünden velī
 Bu muşāhib yā velīdür yā deli
- 2614 Didi sulṭān bārī üç gün ol vezīr
 Benligim ben saña virem iy faḡīr
- 2615 Ol muşāhib bir tebessüm eyledi
 Şāh iken ben nefse kul olmam didi
- 2616 albimiñ tahtında sulṭānım bu gün
 Belki kevneyne Süleymān’ım bu gün
- 2617 atreyem atremde ‘ummānım bu gün
 Ben kenāra ıkmazam şāhā bu gün
- 2618 Balıġıñ taşra kenārıdur belā
 Balıġıñ ün cānı deryādır şehā
- 2619 Ba‘zı rāz açdı muşāhib şāhına
 Şāhı irşād itdi deryā a‘rına
- 2620 Didi iy sulṭān-ı ‘ālem bilmiş ol
 Sen de deryā ol bu kāmı ara bul
- [93b]
- 2621 Gel seniñle baħr-i ‘adle alalum
 a‘r-ı deryādan Hāḡ’a yol bulalım

- 2622 Gel kenāra çıkmayalım zulm ile
Tîz helāk olur balık ihmāl ile
- 2623 Baħr-i ‘ ilme talalım balık gibi
Gel kenār-ı cehli қо balık gibi
- 2624 Baħr-i ‘ ilmiñ ben n’içün ğavvāşıyam
İşbu deryā қа‘ rı Bağdād Arz-ı Rūm
- 2625 Baħr-i ‘ aklıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Malta fetħiniñ kolayın ararım
- 2626 Baħr-i diliñ ben n’içün ğavvāşıyam
Haқ söz-ile kevni açmak isterem
- 2627 Baħr-i destiñ ben n’içün ğavvāşıyam
Seyf-i Haққ’ ı kevne şalmaq isterem
- 2628 Baħr-i bābıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Ṭayy-ıla kevne yürümek isterem
- 2629 Baħr-i ağızıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Haқ nefesde şāhı irşād isterem
- 2630 Baħr-i burnıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Haқ қоқыла⁹⁹⁷ zabṭ-ı kevneyn isterem
- 2631 Baħr-i gözüñ ben n’içün ğavvāşıyam
Han Murād’ ıñ gözin açmak isterem

⁹⁹⁷ Eserde “қорқыла” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 2632 Baħr-i aşıñ ben n'icün ğavvāşıyam
Ha iāretle taarruf isterem
- 2633 Baħr-i başıñ ben n'icün ğavvāşıyam
Dīn yolunda başıımı top isterem
- 2634 Baħr-i sem' iñ ben n'icün ğavvāşıyam
Bir uladan mevti ihyā isterem
- 2635 Baħr-i arnıñ ben n'icün ğavvāşıyam
Anadan bir daı toğma isterem
- [94a]
- 2636 Baħr-i albiñ ben n'icün ğavvāşıyam
Āl-i Omān milkin ihyā isterem
- 2637 Baħr-i fikriñ ben n'icün ğavvāşıyam
Han Murād'ı yeyñi ihyā isterem
- 2638 Baħr-i rūhuñ ben n'icün ğavvāşıyam
Gün gibi ben Ha'ı ibāt isterem
- 2639 Baħr-i sırrıñ ben n'icün ğavvāşıyam
Bātılı Ha ile semek isterem
- 2640 Baħr-i nuıñ ben n'icün ğavvāşıyam
Mutafa er' in yürütmek isterem
- 2641 Baħr-i cismiñ ben n'icün ğavvāşıyam
Dīne hizmetde ürütmek isterem
- 2642 Baħr-i Ha'ıñ ben n'icün ğavvāşıyam
Raħmet-i baħrine t alma isterem

- 2643 Baħr-i ‘aşkıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Günde biñ cān Hakk’a virmek isterem
- 2644 Baħr-i cengiñ ben n’içün ğavvāşıyam
Hakk’ı dirken çarkacılık isterem
- 2645 Baħr-i zātıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Hak ile kendim yitirmek isterem
- 2646 Baħr-i nūruñ ben n’içün ğavvāşıyam
Tūr-ı Mūşāveş tecellī isterem
- 2647 Baħr-i rāziñ ben n’içün ğavvāşıyam
Hakk-ıla gizli tekellüm isterem
- 2648 Baħr-i feyziñ ben n’içün ğavvāşıyam
İns ü cinni Hakk’a irşād isterem
- 2649 Baħr-i nazmıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Kāzibi şādıkla seçmek isterem
- 2650 Baħr-i şıdkıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Kullarıñ Hakk’a iletmek isterem
- [94b]
- 2651 Baħr-i remziñ ben n’içün ğavvāşıyam
Kevni bir cām gibi içmek isterem
- 2652 Baħr-i fendiñ ben n’içün ğavvāşıyam
Kevni bir top gibi kapmak isterem
- 2653 Baħr-i zabtıñ ben n’içün ğavvāşıyam
Kevni bir kıl ile aşmak isterem

- 2654 Baħr-i ŧaydıñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Fili bir mūr deñlü itmek isterem
- 2655 Baħr-i ħulķuñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Gökde uçan ķuŧı tıtmak isterem
- 2656 Baħr-i ħilmiñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
ŧabr-ile çigi piŧirmek isterem
- 2657 Baħr-i derdiñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Ĥaste iķlīmiñ ' ilācın isterem
- 2658 Baħr-i Rūm' uñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Ťaĝılan deryāyı cem' in isterem
- 2659 Baħr-i ŧām' ıñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Anaķolı'yı düzeltemek isterem
- 2660 Baħr-i Hind' ıñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Ķurdı koyunla yürütmek isterem
- 2661 Baħr-i Çin' ıñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Belki Hindistān' ı da zabt isterem
- 2662 Baħr-i ŧarkıñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
' Adl-ile tā gün ķadar [zabt] isterem
- 2663 Baħr-i ğarbıñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Dip Firengistān'a dek zabt isterem
- 2664 Baħr-i ŧer' ıñ ben n'ıçün ğavvāŧıyam
Ķızilelmaya deĝin zabt isterem

- 2665 Baħr-i ‘adliñ ben n’içün ğavvāşıyam
Göklere melek gibi ħükm isterem
- [95a]
- 2666 Baħr-i fehmiñ ben n’içün ğavvāşıyam
Loķmaveş bu kevni yutmaķ isterem
- 2667 Baħr-i ismiñ ben n’içün ğavvāşıyam
Ĥuţbe ile sikke bir ķalsun direm
- 2668 Baħr-i ķavliñ ben n’içün ğavvāşıyam
Şāha zabţınıñ ķolayın söylem
- 2669 Baħr-i taħķiķiñ n’içün ğavvāşıyam
Egriyi toĝrıyı şāha söylem
- 2670 Baħr-i tevĥidiñ n’içün ğavvāşıyam
Baş virince Ĥaķķ’ı şāha söylem
- 2671 Baħr-i maķşūduñ n’içün ğavvāşıyam
Şāha biñ ķatl itse ĥaķķı söylem
- 2672 Baħr-i sulţāniñ n’içün ğavvāşıyam
Ĥullarınıñ şāha zulmin söylem
- 2673 Çok uzatdıñ sözi iy derviş yiter
Ba‘zı aĥmaķ saña yañşak didiler
- 2674 Rüşveti çok söyle ĥışmıdur şeker
Rüşvet almaz cāyizeden vir ĥaber

- 2675 Rüşveti kağı kitāba yazdı Hāk
Dīni dünyāya şatamaz ehl-i hāk
- 2676 Arz-ı Rūm'ı virdi rüşvet düşmene
Virdi hem Bağdād'ı rüşvet düşmene
- 2677 Ka'be'yi de vire rüşvet düşmene
Mısr u Şām'ı dime virmez düşmene
- 2678 Rūm ilin virmese [bārī] düşmene
Üsküdār'ı virmek ister düşmene
- 2679 Bārī İslāmbol'umuz Hāk şaklaya
Bu tutuşla tahtı gayra virmese
- 2680 Ata oğlına naşihat eylese
Ne belāsın başıma dir iy koca
[95b]
- 2681 Hāk diyen cāna 'adū halk-ı cihān
Hāk diyene arka ol yā Müste'ān
- 2682 Sen Hāk'ı sen Hāk ile işbāt idem
'Asker-i bātılları 'āciz idem
- 2683 Yā İlāhī sen 'ināyet eylegil
Dīn-i İslām'ı haṭādan şaklağıl
- 2684 Nefsimiz inşāfa irşād eylegil
Gelmeyen inşāfa fānī eylegil
- 2685 Dīn-i İslām'a ihānet eyleyen
Zālimi yā Rabbenā kahr eylegil

- 2686 Yā İlāhī defterin dūr zālīmūñ
Ya‘ nī şol inşāfa gelmez zālīmūñ
- 2687 Zālīmūñ biri ben isem yā İlāh
Defterim tiz göndedür iy pādişāh
- 2688 ‘Ādil isem ‘ömrümi eyle tavīl
Zālīm isem ‘ömrümi eyle kalīl
- 2689 ‘Ācizem nefsim elinden yā İlāh
Saña şıgındum meded iy pādişāh
- 2690 **İy Muḥammed ümmeti oldu şabāḥ**
Bizi ‘Azrā’ıl uyandıra şabāḥ
- 2691 Yine ilhām oldu Ḥaḫ‘dan bir sebaḫ
İşbu dersi bilmez illā ehl-i ḫaḫ
- 2692 Mā-hüve’l-ḫaḫ olanı ben söylerem
Günde biñ ḫatlı itseler⁹⁹⁸ ḫaḫ söylerem
- 2693 Başımı top eyledim dīn uğrına
Fī-sebīlī’illāhem uş Ḥaḫ yolına
- 2694 Ġayret-i dīn baña ġāyet itdi kār
Ġayret-i Ḥaḫ baña oldu Zü’l-fiḫār
- [96a]
- 2695 Cenge gönderdi beni şāh-ı rusül
Ümmetime didi göster toġrı yol

⁹⁹⁸ Eserde bu kelimedden sonra “ben” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 2696 Zālīm oldı ümmetim hep iy oğul
Var uyandır bunları iy gınca gül
- 2697 Ben kefilem saña söyle haqqı var
Ben seni ısmarladım Haqq'a iy yār⁹⁹⁹
- 2698 Enbiyā ervāhı yardımcısı saña
Evliyā ervāhı hep ' asker saña
- 2699 Böyle didi bize ol sultān-ı dīn
Arķamız mihrāba irdi cān emīn
- 2700 Yir ü gök cümle 'adū olsa baña
Ġam degil çün arķam oldı Muştafā
- 2701 Bā-ħuşūşā Yaradan arķa baña
' Asker-i zālīm meges degil baña
- 2702 Düşmenim nefsimden özge yok durur
Belki Yıldız'da[n da] dostum çok durur
- 2703 Taşra düşmenden baña yokdur zarar
Baña içimdeki düşmenden zarar
- 2704 Taşra düşmenim beni eyler şehīd
Cennet-i a' lāya şāh eyler sa' īd
- 2705 Yā içimdeki 'adū beni n'ider
Raħmet irmezse cehenneme koyar

⁹⁹⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2706 Kişiniñ düşmeni öz nefsi durur
Gayrı düşmen şandugıñ dostuñ dur[ur]
- 2707 Şimdi ‘ âlem halkı bilmez düşmenin
Kendi kendüye düşmen iy emîn¹⁰⁰⁰
- 2708 Kendüye dost olanı düşmen şanur
Kendüye düşmen olanı dost şanur
- 2709 ‘ Aksine döndi anıñ-çün cümle halk
Hakq-ıla bātıl olunmaz oldı fark
[96b]
- 2710 Hak dise bir cāna eyler[ler] garaž
Belki katl itmek dilerler ne garaž
- 2711 Ne günāhı hak didi bātıllara
Katline fetvā viremezler hele
- 2712 Hak’dan özge katle kādir yok durur
Ehl-i hakka gerçi düşmen çok durur
- 2713 Muştafa bir yalınız Hak Hak didi
Cümle ‘ âlem gerçi hep kāfir idi
- 2714 Bir kılına idemezlerdi zarar
Katl[in]e gerçi kuyu çok kazdılar
- 2715 ‘ Ākıbet kuyu kazanlar düşdiler
Eylik iden aña eylik buldılar

¹⁰⁰⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2716 Ğayra eylik eyleseñ kendiñedir
Ğayra kemlik eyleseñ kendiñedir
- 2717 Her ne itse kişi gelür yolına
Kemlik iden kişi şöñra yolına
- 2718 Bir ħarāmī yolda қatl itse birin
Қatl iderler anı dağı iy emīn
- 2719 Bir kişi bir cānı iħyā eylese
‘ Āķıbet iħyā iderler anı da
- 2720 Қatl ü iħyā dir iseñ Ĥaққ’ıñ durur
Bu sözüñ gerçek velī Ĥaққ’ıñ durur
- 2721 Var delīlim bu söze Қur’ān ile
Bu sözüñ aşlına bir Furқān ile
- 2722 Қatl ü iħyādan murād olan nedir
Gerçi kim añlanmadı añla nedir
- 2723 Kemlik itmek oldı қātilden murād
Eylik¹⁰⁰¹ itmek oldı iħyādan murād
- [97a]
- 2724 Bir kişi қatl itse birin bī-günāh
Ĥalkı hep қatl eylemişçe var günāh
- 2725 Bir kişi iħyāsına olsañ sebeб
Ĥalkı hep iħyā қadar vardır şevāb

¹⁰⁰¹ Eserde “etlik” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 2726 Bu söze burhânımız Qur'ân ile
Ben kimem söz söyleyem burhân ile
- 2727 Bu hevesle girmişem ben¹⁰⁰² bu yola
Dîn-i İslâm şâhın ihyâ itmege
- 2728 Han Murâd ihyâ olursa iy peder
Halk-ı 'âlem ola ihyâ ser-te-ser
- 2729 Şimdi hâlâ zindedir hünkârımız
Mürde ma' nâsına beñzer sözümüz
- 2730 Yoksa şayıklar mısın iy bî-nevâ
Şâhımız hâşâ bizim mürde ola
- 2731 Zindedir gerçi kafesdir cânı yok
N'eyler ol taht kim anıñ sultânı yok
- 2732 Tahtımızda elli sultân hüküm ider
Yoksa taht oğlan oyuncağı mıdur
- 2733 Tahta 'avratlar-ıla oldu şerîk
Han Murâd'ın adı var mı ne şerîk
- 2734 Başına şâh oldu şimdi hâşş u 'âm
Hâkimi 'avratla oğlanıñ tamâm
- 2735 Cümle hep nefis-i hevâsına çeker
Kâdılar dirseñ 'ğarazla hüküm ider

¹⁰⁰² Eserde bu kelimededen önce “bu” kelimesi yer almaktadır. Vezin gereği takdîm-te'hîr yapılmıştır.

- 2736 Kim oḡur diñler kitābı da‘ vāyı
Rüşvet ile özge diñler da‘ vāyı
- 2737 Hükümüñüz uymaz kitāba sünnete
Meylimiz da‘ vāda dil-ber rüşvete
- 2738 Haḡḡ’ı inşāf ile diñleñ gāh̄ce
Yaradan şāhı unutmañ gāh̄ce
[97b]
- 2739 Her kıyāmet ḡopdı görmez gözüñüz
Rüşvet-a‘ mā idi zīrā gözüñüz
- 2740 Bārī unutmañ kıyāmet günlerin
Haḡḡ’a var mıdur cevābıñuz yarın
- 2741 Hem oḡursız yine dutmazsız n’içün
Haşmıñız ola kitābuñuz yarın
- 2742 Yoḡsa yarın yoḡ mıdur şūr u ḡasenāt¹⁰⁰³
Yoḡsa yoḡ mıdur kıyāmetde ‘azāb
- 2743 Yoḡsa yoḡ mıdur kıyāmet kendüsi
Yoḡsa yoḡ mıdur cehennem köprisi
- 2744 Yoḡsa geçdiñiz mi dünyāda anı
Yoḡsa inkārıñ mı vardır iy denī
- 2745 Yoḡsa yoḡ mıdur caḡīmiñ deresi
Yoḡsa yoḡ mıdur zebānī ḡarbesi

¹⁰⁰³ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2746 Yoḥsa ‘āciz mi Yaradan yaḵmağa
 Yoḵsa ‘āciz mi yine yaratmağa
- 2747 Yoḥsa bir daḥı yaratmaz mı seni
 Yoḥsa ‘āciz mi yaratmağa seni
- 2748 Seni evvel ḥod yoğ-iken itdi var
 Şoñra yoḵdan yine tekrār ide var
- 2749 Seni ḵabriñde yarada bir daḥı
 Ḷudretinden ana ḵarnında gibi
- 2750 Ana ḵarnı ḵabre beñzer āşikār
 Ḥaşr ü maḥşer remzi oḵlıyla toḡar
- 2751 Ana ḵarnında yatur ehl-i ḵubūr
 Dime ḵabr içre yatur nuṭfeye şor
- 2752 Ādem oḵlı nice şıḡdı nuṭfeye
 Baḥr-i ḵudret nice şıḡdı ḵaṭreye
- 2753 Ata ana gerçi evlāda sebeb
 Ata ana bir bahāne ne sebeb
- [98a]
- 2754 Nuṭfeniñ ḵanḡı birinde gizli cān
 Nuṭfe Ṭūr oldu tecellisi toḡan
- 2755 Ādem oḵlı ne şecerdir bir baḵa
 Miyve-i insānı gör dadın ala
- 2756 Ādem oḵlıdur cinānda bir aḡaç
 Miyvesidür ehl-i tevḥīd iy sirāc

- 2757 Ādem oğlu bir şecerdir iki ʔal
 ‘ Ālem-i ervāḥa uzandı bu ʔal
- 2758 Biri dünyāya uzandı bu ʔalıñ
 Biri cennāta uzandı bu ʔalıñ
- 2759 ‘ Ālem-i ḡayb oldu bu ʔalıñ biri
 ʔaplamışdur iki kevnî ʔalları
- 2760 ‘ Ālem-i ḡaybî şehādet iki ʔal
 Muşṭafā’nıñ destidür bu iki ʔal
- 2761 Gāḥī bu ʔalıñ biri cennet olur
 Biri ṭamu ehline miḥnet olur
- 2762 Cennet içre Muşṭafā’dır bir ağaç
 ʔallarıdur enbiyālar gözün aç
- 2763 Yaprğıdur enbiyālar ümmeti
 Miyvesidür kendinün öz ümmeti
- 2764 Muşṭafā’yı sen ne şandıñ iy ‘ azīz
 Ümmī iseñ gözle şer‘in iy ‘ azīz
- 2765 Ol ḥaḳīḳat bülbulüne ‘ aşık ol
 Ol ṭarīḳat reh-berine şādık ol
- 2766 Şer‘ini iḥyā iderseñ iy şafā
 Ne şefā‘ at yāriñ ola Muşṭafā
- 2767 Şer‘ine anıñ ihānet eyleyen
 Tā ebed oldur cehennemde ʔalan

- 2768 Şer‘ine anıñ ihānet olalı
Gelmez oldu işümüz rāst iy velī
[98b]
- 2769 Her işimiz şer‘-ile olsa idi
Yirde gökde bir ‘adū qalmaz idi
- 2770 Şer‘a muhkem kādı olsaydı Murād
Vireler idi hārācın her kıral
- 2771 Şer‘-ile hākim olaydı Hān Murād
Hüküm ideydi göklere belki Murād
- 2772 ‘Ālem ıslāh olusa tut [bu] sözüm
Ber-murād olmaz iseñ yüzüñ derim
- 2773 **İmtihān ile sözüm tut şer‘ idür**
Her sözüm bir qal‘ anıñ miftāhıdır
- 2774 Diñle iy sultān-ı ‘ālem şıdķ-ıla
Ya‘nī hāķ ol hāķ söze ihlāş ile
- 2775 Şer‘a da‘vet itmege geldüm seni
Qādımız olsun Yaradan iy ğanī
- 2776 Evvel āhır qādımız hūd ol Hudā
Maħkeme Qur‘ān nāyib enbiyā
- 2777 Enbiyānıñ nāyibi şer‘-i şerīf
Muħzırı nedir ‘adālet iy şerīf
- 2778 Da‘vā Hāķ da‘vācı Hāķ şekvācı Hāķ
Bātılı sürer caħīme ehl-i hāķ

- 2779 Hāmdüli'llāh kādımız ol Bī-zevāl
 'Asker-i bātıllara Hāḡ seyfi şal
- 2780 Ya'nī Hāḡ di Hāḡ'dan özge dil dime
 Rüşvet ehline şaḡın bātıl dime
- 2781 Rüşveti *naḡnu ḡasemnādan* alur
 Cā'ize dersen mu'ammādan alur
- 2782 Maşrafı her günde on biñ aḡçedür
 Rüşveti almaḡ da gerçi hoşcadır
 [99a]
- 2783 Belki de kırık elli vardır cāriyeñ
 Elli de var belki ḡançerli köleñ
- 2784 Ne ḡadar maşraf gerekdür bunlara
 Bā-ḡuşūşā ol muraşşa' ḡonlara
- 2785 Kış gelince ne ḡadar semmūr gerek
 Zerdeva geyme göcen 'ırzıñ gerek
- 2786 Hem somāḡı sükkeri çekmek gerek
 Her ḡa'āmıñ ḡulviyāt olmaḡ gerek
- 2787 Yok mı akrānıñ içinde ḡayretiñ
 Cāhiliyyet ḡayretidür manşıbıñ
- 2788 Çuḡa geyme ḡor olursun iy 'aziz
 Gey ḡarām olsun ḡadife iy 'aziz
- 2789 Ḳullarıñ şimdi bu iy Sultān Murād
 Yıkdılar şöhretle kevnı iy Murād

- 2790 Şöhreti terk eyle yoksa gitdi taht
Yā kitāba uy gider va'llāhi taht
- 2791 Zülme va'llāhi sebep şöhret durur
Rüşvete dağı sebep şöhret durur
- 2792 Ceddîñiz geymedi āfet tonların
Dedeñüz geymedi āfet tonların
- 2793 Gör getür ne geydi ceddüñ iy emîn
Yokla hem kanûnlarında iy emîn
- 2794 Yokla kanûn-ı Selīm Han'ı şehā
Şāh u māta gel topun gönder şehā
- 2795 Şimdi ğayret vaĳtidür iy Han Murād
Şimdi şöhret vaĳti degil iy Murād
- 2796 Oldı ihmāliñ uranı gözün aç
Derdiñe n' için aramazsın ' ilāc
- 2797 Bu tutuşla kalur ise ortalık
Gitdi tahtuñ saña acıram yazık
- [99b]
- 2798 Haĳ için bir dane dostuñ yok durur
Düşmeniñ ammā yıldızdan çok durur¹⁰⁰⁴
- 2799 Hoşemādī söyleyen bî-dinleri
Belki dost añlarsın ol zālimleri

¹⁰⁰⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2800 ‘Ālemi va’llāhi anlardır yıķan
Hak 7ururken bā7ıla uymak neden
- 2801 Hāzret-i Yahyā Efendi dā‘miz
Bā-ḥuṣūṣā şeyḥul’-İslām müftmiz
- 2802 Getürüp n’içün Hak’ı şormazsınız
Belki Hak dirse ‘amel itmezsınız
- 2803 Dīn-i İslām’ın atası anası
Müfti7 degil mi Kitābu’llāh ile
- 2804 İltifātın zerre yok ‘ālimlere
İltifātın ekşeri cāhillere
- 2805 Gerçi ‘ālimlerde de vardur günāh
Gerçi Hak dirler tutar yokdur iy şāh
- 2806 Bir yire cem‘ olsa ‘ālimler kamu
Hak dise bunlar tutulmaz mı kamu
- 2807 Tutulur hak söz ‘amel acı gelür
Bā7ıl olan söz katı tatlı gelür
- 2808 Tuz da acıdur ta‘āmın cānıdur
Belki her ni‘metlerin sulṭānıdur
- 2809 Hak kelāmın çāšn̄-giri tuz durur
Belki tuz cennet ta‘āmı kendidür
- 2810 Kullarına tuzı ihsān itdi Hak
Olmayaydı tuz helāk olurdu halk

- 2811 Hâk dir insân olmayaydı dünyâda
Tuzsız aş olaydı câhillerde¹⁰⁰⁵
- 2812 Bir avuç tuzda şekerler gizlidür
Belki ile sükker gizlidür
[100a]
- 2813 Bir avuç toprakda Âdem gizlüdür
Kaṭre-i Âdem'de 'ummân gizlüdür
- 2814 Nuṭfe-murdâr içre insân gizlidür
Mûr-ı miskinde Süleymân gizlidür
- 2815 Tuz içinde âb-ı hayvân gizlidür
Haste iseñ Tûr'da Loḳmân gizlidür
- 2816 Sükker içre zehr-i kâtil gizlidür
Belki de sükkerde şeyṭân gizlidür
- 2817 Tuz içinde derde dermân gizlidür
Sükker içre nice hayvân gizlidür
- 2818 Tuz içinde nice 'âlim gizlidür
Sükker içre nice câhil gizlidür
- 2819 Tuz içinde evliyâlar gizlidür
Sükker içre çeşm-i ṭamu gizlidür
- 2820 Tuz şeri'âtdür Hâk anda gizlidür
Sükker içre şekâvet gizlidür

¹⁰⁰⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2821 Tuz içinde zevk-i cennet gizlidür
Sükker içre nice a‘ mā gizlidür
- 2822 Tuz tarikat anda haq yol gizlidür
Sükker içre egri yollar gizlidür
- 2823 Tuz içinde seyf-i bāṭın gizlidür
Sükker içinde miḥnet gizlüdür¹⁰⁰⁶
- 2824 Tuz içinde dīn-i Aḥmed gizlidür
Sükker içre dīn-i bāṭıl gizlidür
- 2825 Tuz içinde çār-yārlar gizlidür
Sükker içre Bū Cehil’ler gizlidür
- 2826 Tuz içinde haq şaḥābe gizlidür
Sükker içre çok münāfık gizlidür
- 2827 Tuz içinde ‘adl-i sultān gizlidür
Sükker içre Şāh ‘Abbās gizlidür
- [100b]
- 2828 Tuz içinde Hızır arasañ gizlidür
Sükker içre şeyṭān arasañ gizlidür¹⁰⁰⁷
- 2829 Tuz içinde fetḥ-i Bağdād gizlidür
Sükker içre Bağdād’ı virmek gizlüdür¹⁰⁰⁸
- 2830 Tuz içinde ‘asker-i Haq gizlidür
Sükker içre ‘asker-i şeyṭān gizlidür¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

¹⁰⁰⁷ Bu mısra vezne uymamaktadır.

¹⁰⁰⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

¹⁰⁰⁹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2831 Tuz içinde ƙal‘a almak ƒizlidür
Sükker içre ƙal‘a virmek ƒizlidür
- 2832 Tuz içinde top-ı kudret ƒizlidür
Sükker içre cümle a‘dâ ƒizlidür
- 2833 Tuz topıyla fetħ olaydı bu cihân
Teslîm olsaydı tuza ħalk-ı cihân
- 2834 Tuz ne şeydir dime iy sükker yürek
Tuz durur bâķır ta‘âmına mehenk
- 2835 Tuz durur her ni‘metiñ başında tâc
Tuz Ħalîl’iñ sofrasıdur gözüñ aç
- 2836 Zâhirâ tuz acıdur acı gelür
Bâtınâ deryâ-yı sükker tuz durur
- 2837 Zâhirâ sükker bize tatlı gelür
Bâtınâ zehrin ta‘âma şor bilür
- 2838 Yüzüni ħür gösterir tuz zâhirâ
Gözüñi sil de nazar kıl bâtınâ
- 2839 Tuza teslîm olmasa ƙanĒı ta‘âm
Ħazm olunmaz red iderler ħâşş u ‘âm
- 2840 Tuza teslîm olsa her ƙanĒı ta‘âm
‘Aşk-ıla yir ol ta‘âmı ħâşş u ‘âm

- 2841 Tuz ne cevher şarrāfa kıymetin şor¹⁰¹⁰
Çāšn̄-gīr-i ehl-i ḥaḳdır aña şor
- 2842 Cevher-i tuzı taşa şorma şaḳın
Cevheriñ a‘ mā ne bilsün kıymetin
[101a]
- 2843 Cevher-i altun ile tuz alasın
Var ise ser-māye-i ‘aḳl alasın
- 2844 Cevher-i altunı aḥmaḳ pul şanur
Taşı gösterseñ velī cevher şanur
- 2845 Cevheri şor rengi ne[dir] cevheri
Cevheri de belki bilmez gevheri
- 2846 Şimdi rüşvet cevheriñ a‘ lāsıdur
Evleri Şeddād olan şarrāfidur
- 2847 Şimdi rüşvet özge ḥākimdür ‘aceb
Virdi Baḡdād’ı Kızılbaş’a ‘aceb
- 2848 Bu söze var mı cevābıñız ‘aceb
Hükmi rüşvet mi kitābıñ iy ‘Arab
- 2849 Rüşveti ḳanḡı kitābda gördüñüz
Milk-i ‘Oşmān’ı kökünden yıkdıñız
- 2850 Tiz cevāb viriñ iy bātıl ‘askeri¹⁰¹¹
Cenge gönderdi bizi dīn ser-veri

¹⁰¹⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

¹⁰¹¹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 2851 Ebced oğlanı sizi ilzām ide
Hevvez oğlanı sizi ‘āciz ide
- 2852 Nereñüz uyar kitāba sünnete
Kul u kurbān olduñuz [siz] rüşvete
- 2853 İki ev tolusı var sizde kitāb
Rüşveti al didi mi yoḥsa kitāb
- 2854 Cāyize dersin ne dīnden aldıñız
Var hediye bābına ḥüccetüñüz
- 2855 Ḥaḳḳ’a yarın ne cevābıñız ‘aceb
Yoksa yarın yok mıdur şūr u ḥisāb
- 2856 **İy Muḥammed ümmeti oldu şabāḥ**
Sizi ‘Azrā’ıl uyandıra şabāḥ
[101b]
- 2857 Yine ilhām oldu Ḥaḳ’dan bir ḥaber
Ma‘nāde Kāf Tağı sözde muḥtaşar
- 2858 Ya‘nī Ḥaḳ sözdür didigüm Kāf Tağı
İns ü cinniñ Ḥaḳ demek yüzi ağı
- 2859 Ḥaḳ diyenle kimse başa çıkmadı
Yir ü gök düşmen ise māt eyledi
- 2860 Ḥaḳ söz oldu seyf-i kudret gözün aç
Ḥaḳ diyeniñ arkası Ḥaḳ gözün aç
- 2861 Ḥaḳ diyen cāna ‘adū olsa cihān
Dost ola va’llāhi şoñra ins ü cān

- 2862 Kim ki ihlāş ile dā'im Hāk dise
Başa va'llāhi çıkar ayak ise
- 2863 Hāk diyen kalmaz ayakda baş ola
Hāk diyen ihlāş ile pür-pāk¹⁰¹² ola
- 2864 Başını top eyleyendir Hāk diyen
Ya'nī Hāk'ı Hāk ile işbāt iden
- 2865 Bir bölük 'āciz meşâyıhlar dağı
Hāk'ı işbāt itmege varmaz dili
- 2866 Yalnız taş olmadı gerçi dāvār
Cümlesi bir olsa vā'izler ne var
- 2867 Eline alsa kitābın her biri
Bir 'azīm cem'iyet itse cümlesi
- 2868 Gelseler Sultān Murād'a diseler
Hāk'ı tut ya sen bilürsin diseler
- 2869 Hāk söze Sultān Murād teslīm idi
Şümme va'llāhi Hāk'a teslīm idi
- 2870 Hāk diyen mūra Süleymān bendedür
Hāk'a rāzı olmayan mü'min midür
- 2871 Qanı bir kāmīl meşâyıh Hāk dise¹⁰¹³
Dil ucıyla Hāk diyen diñlenmeye

¹⁰¹² Eserde "bī-pāk" şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

¹⁰¹³ Eserde "diyene" şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

[102a]

- 2872 İy meşâyıḡ kanı ğayret kanı ār
Hakḡ' ı n' içün söylemezsiz āşikār
- 2873 Hakḡı dirseñiz kırarlar mı sizi
Yoḡsa Kıbrız'a sürerler mi sizi
- 2874 Hakḡı söyleñ tā gidince başıñız
Ġam yimeñ va'llāhi gitmez başuñuz
- 2875 Bā-ḡuşūsā Hāḡ kitābı arḡañız
Yaradan Allāh yiter yardımcıñuz
- 2876 Size karşı söyleyen kāfir olur
Sehv-ile söylerse de müşrik olur
- 2877 İy meşâyıḡ ğayret-i dīne düşüñ
Seyf-i hakḡı bātıla ṡurmañ şalıñ
- 2878 Hāḡ diyene ḡanḡı bātıl diye lā
Hāḡ diyene ḡāṡā kim karşı ḡoya
- 2879 Hāḡ diyene Bū Cehil karşı ḡomaz
Hāḡ diyenle başa çıḡmaz cümleñiz
- 2880 Muṡṡafā bir yalıñız Hāḡ Hāḡ didi
İnse cinne yalıñız karşı ḡodı
- 2881 Ḥāṡā Aḡmed yalıñız degil idi
Hāḡ anıñla dāyimā yoldaş idi

- 2882 Muṣṭafā'nın bir sözi biñ er idi
On sözi yüz biñ çeriye idi
- 2883 Seyfi bātından Kitābu'llāh idi
' Askeri ser-askeri Qur'an idi
- 2884 Mu' cizātı Hāk dimekdı Hāk ile
Hākķ'ı ammā dir idi ihlāş ile
- 2885 Ya' nī Allāh'a göñül virmiş idi
Cānı virmek cānına minnet idi
- 2886 Bā-ḥuşūşā ḥaşmı hep ḥaşmı idi
Ekşerī ḥaşmı münāfıklar idi
- [102b]
- 2887 Bir kılına idemezlerdi zarār
Qatline gerçi kuyucuķ qazdılar
- 2888 Ehl-i ḥākķıñ gerçi zıddı çok durur
Cümlesi vızlar sinekçe yok durur
- 2889 Hāk gelince bātılın ḥükmi şaşar
Hākķ'a teslīm olsa bātıl çig pişer
- 2890 Hāk ile bātıl güneşden āşıkār
Bātılı zem iden oldu berḥudār
- 2891 Hāk diyen dillerde kalkan oldu Hāk
Ėam degil düşmān olursa cümle ḥalk
- 2892 Hāk diyen seyf-i Hudā'dır gözüñ aç
Hāk diyen sulṭānların başında tāk

- 2893 Biz eger Hâk ile olsağ rûz u şeb
Şark u ğarb va'llâhi feth olaydı hep
- 2894 Biz eger şer' a boyun virsek idi
Nice Bağdâd bize feth ola idi
- 2895 ' Ālemiñ miftâhı oldı ' adl ü dâd
' Ālemüñ vîrânı ne zûlm ü fesâd
- 2896 Hâk sözüm tut didigüm olmazsa hep
Derimi yüzüñ Nesîmî gibi hep
- 2897 İzîrârı söyledirler sözlerim
Ben kimem Hâk söyleyem bir şey miyem
- 2898 Ben de sizüñ gibi bir ' âciz kulam
Lâ-mekân bâğında ammâ bülbülem
- 2899 Dîn yolına cânımı vakf eyledim
Başumı top itdüm andan söyledüm
- 2900 Bu tutuşla yağa bir gün yire taş
Bed-du' âcî bize zîrâ kuru baş
- 2901 Evvel eylerdi re' âyâmuz du' â
Ne du' â şimdi iderler bed-du' â
- [103a]
- 2902 Bunlarıñ hayfı nedir yok bir şorar
Yok re' âyânıñ gözi yaşın siler
- 2903 Gelseler dîvâna yok diñler birin
İt gibi belki talarlar her birin

- 2904 Diñlemezler biñde bir şekvâların
 Āh u vāh ile olur gider hemîn
- 2905 Bunlarıñ yarın cevābın kim vire
 Hān Murād virmez begim yā kim vire
- 2906 Yağasın ala re‘āyā şāhınıñ
 Kāzı Hāğ nāyib Muḥammed ol günüñ
- 2907 Kura Hāğ ‘adlī terāzüsin inan
 Mazlūmuñ zālinden ala ḥağların
- 2908 İşbu gün içün yarağ itmek gerek
 Hāğ azābı katıdur qorqmaq gerek
- 2909 Boynuzı olan koyundan ol İlāh
 Ala boynuzsız ḥağın ol pādīşāh
- 2910 Kimseye ol günde ḥāşā zulm ola
 Belki şāha anda rağbet olmaya
- 2911 ‘Ādil ise suçları mağrūr ola
 Zālīm ise tamu içre ḥor ola
- 2912 Şāh-ı dünyā ola yarın şekl-i mūr
 Ya‘nī bir qarınca deñlü ola ḥor
- 2913 Pādīşāhım dimez anda kimse hiç
 Zālīm ise ola hiçden daḥı hiç
- 2914 ‘Ādile ammā sekiz cennet sarāy
 Taḥt u tācı cennet ola ne sarāy

- 2915 ‘Adl iden sulṭānlara ol pādiṣāh
Eyleye zātın tecellī ol İlāh
- 2916 Zūlm iden sulṭānlara ol Kibriyā
Bir azāb ide ebed kurtulmaya
[103b]
- 2917 Kullaruma zūlm iderdiñ diye Hāk
Sen[m]i halk itdiñ buları diye Hāk
- 2918 Yarını fıkı eyle iy Sulṭān Murād
Gün bugündür dime iy Sulṭān Murād
- 2919 Kıl tedārük kabriñe girmezden ön
Bātıla uymañ geliñ Hākḳ’a dönüñ
- 2920 Çün bilürsiz bākī degil fānī āh
Ne gedā qalır bu ‘ālemde ne şāh
- 2921 Munṭazırdur mevtimiz her gün bize
Bu ölenler ḥod naṣīḥat hep bize
- 2922 Bize ‘ibret yiter uş ehl-i ḳubūr
Mevti kimdür unudan ehl-i ḡurūr
- 2923 Nemüze maḡrūr olalım biz ‘aceb
‘Ömrümüz ḥod şu gibi aḳmaḳda hep
- 2924 Eñsemize geldi cellād-ı ecel
Vāh ki yoḳdur Hākḳ’a lāyık bir ‘amel
- 2925 Belki tābūtıñ düzüldi iy faḳī
Hırş-ı dünyā ile unutduñ Hāk’ı

- 2926 Belki biçdirdi kefen saña ecel
Ġāfilin bir gün alur yolun ecel
- 2927 Merḥamet itmez ecel hīç kimseye
Ata bir gün bizi deriñ kuyuya
- 2928 Bir gün ola adımız kalsa gerek
Nice yıllar ḥāk olup yatsa gerek
- 2929 Bir gün adımız daḡı añılmaya
İzümüzle tozumuz belürmeye
- 2930 Ḥırmen-i ömri şavura rûzigār
Bir gün ola evimiz [bize] mezār
- 2931 Fānī dünyāda kala köşk ü sarāy
Saña kabır ola begim bir gün sarāy
[104a]
- 2932 Giresin zindān-ı kabre yalıñız
Var ise şālih ‘amel yoldaşıñız
- 2933 Yoğ-ise nefsiñde bir şālih ‘amel
Kabır ola tamu çukurı bī-‘amel
- 2934 Az yaşı ger çok yaşı soñı ölüm
Kurtuluş yokdur ecelden iy gözüm
- 2935 Bize ne lāzım ola şālih ‘amel
Kabrimiz cennet ide şālih ‘amel
- 2936 Kim ‘ameldir kabrimiz tamu iden
Kim şıfatdır kabre āteş tılduran

- 2937 Kimseniñ hâtırıcığın yıkma iy cān¹⁰¹⁴
Ol tehevür ola qabriñde yılan
- 2938 El uzatma her gücün yetdüğine
Elüñi kesüp atarlar tamuya
- 2939 Kimsenün itdügi qalmaz yanına
Kişi ne eylerse gelür yolına
- 2940 Qādir iseñ kimse incitmeyi gör
Qabriñ içre itmek isterseñ huzūr
- 2941 Kimseye qalmaz bilürsin bu fenā
Qalmadı sulṭānlara bŷy-ı vefā
- 2942 Āl-i ‘Oṣmān oldı on on beş ana
Nice şāhdan artıda qaldı bu fenā
- 2943 Kime mülk oldı yalan dünyā ‘aceb
Neñe mağrŷrsın bŷrāder iy ‘aceb
- 2944 İşbu dünyā bir hayā-zıl oynudur
Āşikār oğlan oyuncağı budur
- 2945 Māl u milkim var dime dünyāda hīç
Vārişŷñdür sevdüğüñ māl ayrı hīç
- 2946 Vārişñ kelbinde aldar bir zamān
Nice itdi artıda qaldı bu yalan

¹⁰¹⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

[104b]

- 2947 Dünyānıñ varıyla yoğu cümle hıç
Bir hayāle düşe beñzer ‘ ömrü hıç
- 2948 Düşe aldanmaz meger ahmağ ola
Dünyāyı sevmez meger cāhil ola
- 2949 Bu ‘ acūze qarı dünyādır yalan
Günde biñ erden bu durur tūl kalan
- 2950 Qarı dünyādan kim aldı bir murād
Alsa sulṭānlar alaydı bir murād
- 2951 Azına eyle qanā‘ at dünyeniñ
Çoğu miḥnetdir belādır dünyānıñ
- 2952 Māl-ı Qarūn’ ıñ giçe bir gün yire
Meyyitiñle qoña¹⁰¹⁵ bir gün maqbere
- 2953 Fikr-i dünyā seni abdāl eyledi
Hırş-ı mālıñ hıç ḥuzūruñ komadı
- 2954 Bir dilim etmek ile toymaz mısın
Bu ölenlerden ögüt almaz mısın
- 2955 Pādişāhlar da toyunca yir hemān
Hep gedālar da toyunca yir hemān
- 2956 Bir qaşıqla yir aşı şāh u gedā
Var mı on qaşıqla bir yir iy gedā

¹⁰¹⁵ Eserde “qoqa” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 2957 Kimse dünyāda acından ölmedi
Tek hemān ʔoyunca rızķıñ ʔurma yi
- 2958 Kısmetiñ *naḥnu ʔasemnā*dan gelür
Çün ki Rezzāk'ıñ Yaradan ğam nedir
- 2959 Sen aramazsañ arar rızķıñ seni
Sen bulımazsıñ bulur rızķıñ seni
- 2960 Ma'nevī rızķı ʔaleb itmek gerek
Ya'nī rūḥānī ğıdādır ol yemek
- 2961 İnse cinne döşedim bir şofra kim
Ḥaşre dek yinse dükenmez bu kitāb
[105a]
- 2962 Şoframızdan yir Süleymān'lar ʔa'ām
Belki cennetdir bu şofra ne ʔa'ām
- 2963 Döşedim şark ile ğarba bir somāt
Tā kıyāmet yinse artar bu somāt
- 2964 ʔoğdı āḥir şerde işbu āfitāb
Tā ebed ʔolunmaya işbu kitāb
- 2965 Gün gibi ʔola cihāna bu kitāb
Şaça bir gün nūrun işbu āfitāb
- 2966 Bu kitāba kıl naẓar yā Rabbenā¹⁰¹⁶
Ḳullarıñ içinde bir maḳbūl ola

¹⁰¹⁶ Eserde “yā Rabbenā” söz grubu iki kez yazılmıştır.

- 2967 Oğuyanı diñleyeni yā İlāh
Raḥmetiñle yarlığa iy pādīṣāh
- 2968 Bir naẓar eyle bu Ya‘ kûb oğlına
Urla ẓavminiñ naẓar kı l cem‘ ine
- 2969 Raḥmet it Aydın‘la Şarḥān ẓavmine
Raḥmet it İslāmbol‘uñ hep ḥalkına
- 2970 Raḥmet it yā Rab atama anama
Raḥmet eyle pīrime ūstādıma
- 2971 Raḥmet eyle akrābama cümleten
Raḥmet eyle dostlaruma cümleten
- 2972 Raḥmet eyle ḥāṣṣ u ‘āma cümleten
Raḥmet eyle inse cinne cümleten
- 2973 Raḥmet eyle Āl-i Oṣmān oğluna
Raḥmet eyle ced-be-ced her birine
- 2974 Raḥmet eyle kullaruña cümleten
Raḥmet eyle Ḥan Murād‘a cümleten
- 2975 Raḥmet eyle ‘āṣālere cümleten
Raḥmet eye tevbekāra cümleten
- 2976 Raḥmet it ‘ālimlere cāhillere
Raḥmet it mü‘minlere şāliḥlere
- [105b]
- 2977 Bu kitāb ile ‘amel kılanlara
Raḥmet it yā Rabbenā hep anlara

- 2978 Bu kitāba ‘āşık olup yazdıran
 ullaruña ıl muarreb cümleden
- 2979 Biñ otuz yıldı kitābım tārı
 Hem Receb ayında odı mevlūdi
- 2980 Yazana ve yazdırana rahmet it
 Bu kitābı seven ehl-i cennet it
- 2981 Var ise yā Rab kitābımda riyā
 ‘Aybımı urma yüze yā Rabbenā
- 2982 Yarın açma bu kitābıñ ‘aybını
 Çün ki Settāru’l-‘uyūbsun iy Ğanī
- 2983 Şerli ulsam dünyede yaşıatma hīç
 Halka şerrim degmesün yaşıatma hīç
- 2984 Dü cihān yā Rab şıındım ben saña
 Halka ıl ihlāş-ı şıdkı reh-nümā
- 2985 Yā İlāhī bu kitābım ıl abūl
 Muştafā’ya ümmet it hem saña ul
- 2986 Yā İlāhī bu Hüseyn’i ıl sa‘īd
 ‘Āıbet ‘aşıñ yolunda ıl şehīd
- 2987 **Fātiḫā diyen muşannif rūḫına**
 ‘Āıbeti ḫatm ola imān ile
- 2988 Allāḥ Allāh ile girdim bu yola
 Allāḥ Allāh okın atdım menzile

- 2989 Allāh Allāh zikri oldu bî-nişān
Allāh Allāh fikri oldu lā-mekān
- 2990 Her kimüñ eglencesi Allāh ola
Kul tonunda gizlice bir şāh ola
[106a]
- 2991 Allāh Allāh di murāda iresin
Ġam kaşāvetde iken şād olasın
- 2992 Bir kişi Hakk'ı unutsa 'ucb ile
Üstine anıñ belā nāzil ola
- 2993 Hakk diyen havf eylemez bir kimseden
Kebre girse bir kişi havfı neden
- 2994 Hakk diyen 'Azrā'ıl'e Hakk yār ola
Cümle 'ālem halkına aġyār ola
- 2995 Hakk diyen cānıñ vücūdı fān'dür
Başı top olsa bekā meydānıdur
- 2996 Zıkr-i Hakk'dur saltanat 'āşıklara
Pādīşāhlık fikr-i Hakk şādıklara
- 2997 Hakk diyen ihlāş-ıla oldu velī
Bāġ-ı 'aşkıñ ol velīdür bülbüli
- 2998 Cümle 'ālem düşmen olsa ser-te-ser
Ehl-i hakkā hamle itse ser-te-ser
- 2999 Cümlesi katında bir vızlar sinek
Hakk demek seyfi ne top[dur] ne tüfek

- 3000 Ehl-i ihlâşın nişânın şorsaña
Cümle ‘ âlem bir yaña ol bir yaña
- 3001 Evliyâlardır anın yardımcısı
Hak Rasûl’i Muştafâ’dır arkası
- 3002 Hak demekdir cengi bâtıllar ile
Kendi ‘ âdil cengi zâlimler ile
- 3003 Dîn yolunda çarkacıdur ‘ adl iden
Küfr içinde çarkacıdur zulm iden
- 3004 Gâzî kimdür rüşvet ile ceng ide
Bir bölük bâtılları hep zem ide
- 3005 Şöhret ile yıkdılar dîn milkini
Ehl-i rüşvet yakdı ‘ Osmân ilini
[106b]
- 3006 Dîn ü mezheb bilmez oldu ekşeri
Büt gibi dünyâya tapdı her biri
- 3007 Bilmezem yarın kıyâmet yok mıdur
Bilmezem haşr-ile mahşer yok mıdur
- 3008 Bilmezem mîzân ile yokdur sırât
Yohsa mı dünyâda geçdiler sırât
- 3009 Nefs-i emmâre helâk itdi bizi
Hırş ile itdi cehennemlik bizi
- 3010 Añmaz olduk kabır-ile ‘ Azrâ’î’i
Nefs-i zâlim oldu İblîs’ün kulu

3011 Korkaram gökden ‘azāb iner bize
Korkaram taşlar yağar bir gün bize

3012 Kalmadı bizde ne ‘ilim ne ‘amel
Bizi irşād eyleye bir gün ecel

3013 Vā‘ ız ü nāşih cihetsiz Hāk dimez
Bī-cihet Hallāk’ın işbāt eylemez

3014 Bir iki ev tolusu vardır kitāb
Bī-‘ameldir cümlemiz ehl-i ‘azāb

3015 İy Muḥammed ümmeti oldu şabāḥ
Bizi ‘Azrā’ıl uyandıra şabāḥ

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

3016 İy dirigā nefsimiz de ehl-i ‘ibret kalmadı
Yaradan Hāk’dan ḥayā eyler bir ümmet kalmadı

3017 *Dābbetü’l-‘arz* oldu çıkdı nefsimiz zālimleri
Din ü mezheb manşib oldu dīne ‘izzet kalmadı

3018 Oğuruz biz tutmazız biz bizdedir zulm ü fesād
Cümlemiz bir pula degmez toğru millet kalmadı

3019 ‘Ucba gelse şeyḥimiz dervīşimiz kṭb-ı cihān
Şūretiñ a‘ lāsıyuz hep bizde sīret kalmadı

[107a]

3020 Ma‘nī tahtında Süleymān’ız enāniyyet ile
Bizi bir mūr ide ilzām toğrı niyyet kalmadı

3021 Qanı bir ihlâş-ıla Hâk dir meşâyı kûrsâde
Hasbeten li'llâh arasañ Hâk naşihat qalmadı

3022 Nefsimiñ kezzâbı gör [ne] evliyâlıklar şatar
Qavli 'âdil fi'li zâlim qalb-i şihhat qalmadı

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

3023 Mü'min-i kâmil iseñ diñle beni
Hem naşihat hem beşâret iy gani

3024 Var imiş bir pâdişâh-ı kâm-rân
Evliyâlardan imiş ol 'âlî-şân

3025 Bir qulun gâyet de sevmiş ol velî
Haznedâr itmiş getürmiş ol qulı

3026 Bir naşihat eylemiş ol qulina
Pâdişâhı ya'nî ol maqbûline

3027 İy benim maḥbûb-ı ma'şûkum dimiş
Her murâdıñ bendedir iste dimiş

3028 Beni iste benden özge isteme
Beni bulduñ gayrı bulduñ isteme

3029 Ol qulı bu iltifâta ağlamış
Pâdişâhıñ qalb-i pâkin dağlamış

3030 Pâdişâhım el-vedâ' olsun dimiş
Âḥiret ḥaqqın ḥelâl eyle dimiş

- 3031 Kırb-ı sultān āteş-i sūzān buved
İrdi cellād-ı ecel şāhım diyet
- 3032 Hayrete varmış bu kez şāh-ı cihān
Ma‘ñī deryāsına talmış bir zamān
- 3033 Görmüş ol kıl ka‘r-ı deryāda gezer
‘Aqla şıgmaz ‘aşk-ı Mevlā‘da gezer
[107b]
- 3034 Leylī sün bulmuş gezer Mecnūn‘ı var
Şirīn‘in bulmuş gezer Ferhād‘ı var
- 3035 Yūsuf uñ [bulmuş] gezer Mısr‘ı gönül
Bülbülün vecde getürdi şevk-i gül
- 3036 Şem‘-i yāre n‘oldı pervāne gönül
Perr ü bālin yakdı anda ‘aql-ı kül
- 3037 ‘Āşıkı ma‘şuqa teslīm itdi cān
Bağageldi meyyite şāh-ı cihān
- 3038 Pādişāh ol meyyiti defn itmedi
Haznedārın kırk güne dek şakladı
- 3039 Pādişāh ağlar idi her rüz u şeb
Kātline zulm ile ben oldum sebeb
- 3040 Gözlerim nūrın helāk itdüm didi
Bir kulum var[dı] aña kıydım didi
- 3041 Şoñ peşimān aşşı kalmaz hayf āh
Sevdüğüne kıyagelmiş cümle şāh

- 3042 Ol ḵulun neydi g̱unāhı H̱aḳ didi
Pādiṣāhı H̱aḳḳ' a da' vet eyledi
- 3043 Pādiṣāha geḫdiler ol dil-beri
Ṣemsi balçıkla şıvarken her biri
- 3044 Yārine kıydı uyup aḡyāra ṣāh
Uydu dīn düşmenlerine pādiṣāh
- 3045 Defn idüp bir türbe yapıdı üstüne
Gāh̄ce aḡlardı varup dostuna
- 3046 Ben de ḳoḳam yoluña ḳurbān içün
Pādiṣāhım Fātiḫa cānım içün
- 3047 Bu ḫikāye bir zamān olmış idi
'An-ḳarīb olsa gerek vaḳt olmadı
- 3048 Olagelmişdür degil zarb-ı meṣel
Gün içinde ṭoḡrı şıḡmaz iy güzel
[108a]
- 3049 Nice tāc u taḫtı yıḳdı bir yalan
Ṭoḡrı kezzāb ile zıddır her zamān
- 3050 Kızb idenlerdür racīmüñ 'askeri
Oldı İblīs-i la'iniñ mazḫarı
- 3051 Ṭoḡrulukdur evliyālar 'askeri
Ceng ider bātıllar-ile her biri
- 3052 Kızb iden bir sāyeden ḫavf eyledi
İns ü cinden H̱aḳ diyen ḫavf itmedi

- 3053 Hâk diyen qalbi emîn içindedir
Hâk ile zîrâ yakîn içindedir
- 3054 Yir ü gök düşmânı olsa Hâk diyen
Zerrece havf eylemez Hâk'ı bilen
- 3055 Fâreden havf eyledi kezzab olan
Gölgesinden havf ider kendin gören
- 3056 **İy Muḥammed ümmeti oldu şabâḥ**
Bizi 'Azrâ'îl uyandıra şabâḥ
- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 3057 Bize manşıbdan haber vir söyleme 'Azrâ'îl'i
Bize rüşvetden haber vir n'eyleriz 'Azrâ'îl'i
- 3058 Gün bu gündür yarını görmüş kanı n'olsa gerek
Bize qabri haşr ü neşri añmagil 'Azrâ'îl'i
- 3059 Bize altun aqçe olsa zehr-i mâr olsa yesek
Size cennet bize dünyâ añmagıl 'Azrâ'îl'i
- 3060 Bize bir gün beklicecek biñ cennet-i 'Adn'e deger
Gün bu gündür bize añma mevt ile 'Azrâ'îl'i
- 3061 Ne belâ geldi bize virdiñ bu deñlü teşvîşî
Bilmezem yañşak mısın çok söylediñ 'Azrâ'îl'i
- 3062 Bolca rüşvet var ise bolca haber vir hazm olur
Evliyâlık şatma gel va'z eyleme 'Azrâ'îl'i

[108b]

3063 **Ḳatliñe fetvā virirler bî-ḡabersen incesin**
 ‘Asker-i şeyṭānımız çok red ider ‘Azrā’ı’i

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

3064 Bir naşihat diñle benden Hâḡ içün
 Nefs ile şeyṭānımız ilzām içün

3065 İl vilāyet zulm-ile ṭoldı neden
 Cümleñ ma‘lūmı olmuşdur neden

3066 Bir iki üç nesne yıkdı ‘ālemi
 Evvelin diñle ne yıkdı ‘ālemi

3067 Şöhret ile yıkdı zînet ‘ālemi
 Yıkdı ‘ālimler ikinci ‘ālemi

3068 ‘Azl-i manşıb yıkdı ekşer ‘ālemi
 Dile alma gel üçünci ‘ālemi

3069 Yıkdı dördünci şefâ‘ at ‘ālemi
 Cāyize yıkdı beşinci ‘ālemi

3070 Manşıbı nā-ehle tebdil itdiler
 Her biri rüşvetle dīnin şatdılar

3071 Şatdılar şer‘-i şerīfi pul ile
 Manşıbı dellāle virdiler hele

3072 Yetmiş üç millet bunu itmez ḡabul
 İşbu zālimler n’içün itdi ḡabul

- 3073 Yıkıldılar bid‘ atle ‘ Oṣmān İli’ ni
Şöhret ile yıkıldılar dīn milkini
- 3074 ‘ Ālime lāyık mı Şeddādī binā
‘ Ālime lāyık mı ḥaṇṇerli aḡa
- 3075 Bu mıdur şer‘ -i şerīfiñ ḥizmeti
Dīnini şatmaz Muḥammed ümmeti
- 3076 Zemme lāyık mı degil bu mürdeler
Dīnini dünyāya şatmış mürdeler
- [109a]
- 3077 ‘ Ālime lāyık mı ḥaṇṇerli otuz
‘ Ālime lāyık mı cārīye otuz
- 3078 ‘ Ālime lāyık mı ṭanbūr ile çeng
‘ Ālime lāyık mı on dürlü yemek
- 3079 ‘ Ālime lāyık mıdur ekl-i ḥarām
‘ Ālime lāyık mı İblīs-i ṭa‘ ām
- 3080 **İy Muḥammed ümmeti oldı şabāḥ**
Sizi ‘ Azrā’ıl uyandıra şabāḥ
- Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün*
- 3081 Yaradan Ḥaḡ‘dan utanmaz nefsimiz zālimleri
Ḥaḡḡ’ı bir kez dile almaz fikrimiz zālimleri
- 3082 Bāṭılı bir kez unutmaz fikrümüz zulm ü fesād
Eyledi şer‘ a ihānet fi‘ limiz zālimleri

- 3083 Dīnimiz imānımız hāṣā bu dūnyā-yı denī
Gerçi da‘ vāsında ‘ālim cehlimiz zālimleri
- 3084 Oğuruz biz tutmazız biz ḥaṣmımız yarın Rasūl
Kuş olup tamuya uçdı ‘ucbumuz zālimleri
- 3085 Nefsimiz Fir‘avn’ı bir kez yañılup [Ḥaḳ] Ḥaḳ dimez
Manşıbı bir dem unutmaz ḥubbumuz zalimleri
- 3086 Bir kılı kırk pāre eyler ‘ilmimiz dūnyā için
Āḥiret ‘ilmine irmez ‘aqlımız zālimleri
- 3087 **Ḥaṣr-ile neṣr olmaya mı olmaya mı rûz-ı ḥaṣr**
‘Adle meyl itmez n’içün bu zulmimiz zālimleri

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 3088 Yaradan Ḥaḳ’dan baña gel iy hoca
Añla ma‘nī mektebinden iy hoca
- 3089 ‘Āḳıbet ḳabre sefer itseñ gerek
Dersiñi ‘Azrā’ıl’e şorsañ gerek
- 3090 İşbu dersi gel bugün öğren hemān
Yarını cehle düşüp ḳalsañ gerek
- 3091 Bî-‘amel ‘ilmiñle mağrūr olmağıl
Saña ‘ilmiñ ḥaṣr ola bilmeñ gerek
- 3092 Manşıb-ı dūnyāya mesrūr olma hıç
Kara toprak içine girseñ gerek

- 3093 Aķçe itmez ķādı‘ asker müftālik
 abr iinde āh u vāh itseñ gerek
- 3094 Māl-ı ārūn’ı n’idersin cem‘ idüp
 Yire bir gūn māl ile geseñ gerek
- 3095 Belki de abriñ azıldı iy hıcam
 Rūşveti bir gūn oyup gitseñ gerek
- 3096 anı atañ anı anañ anı dost
 Sen de bir gūn bunlara varsañ gerek
- 3097 anı ođluñ ızlarıñ ardaşlarıñ
 Deniñi mevt ile tūl itseñ gerek
- 3098 Diyeler bir gūn filān ölmüş hemān
 ‘Ad ile şanıñ unuttursañ gerek
- 3099 abr iinde kimse sulţānım dimez
 Hāk-ile yeksān olup alsañ gerek
- 3100 İy Muḥammed ümmeti oldu şabāḥ
 Sizi ‘Azrā’ıl uyandıra şabāḥ
- Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün*
- 3101 ‘Ucbını o¹⁰¹⁷ müdde‘î inşāfa gel taqvāya gel
 Ge enāniyyet yüzünden ḥilm-ile fetvāya gel
- 3102 Aşlımız toprak degil mi o bu Fir‘avn niyyeti
 Gel bu cevherden naşīb al ḥulķ-ile kimyāya gel

¹⁰¹⁷ Eserde bu kelimedden sonra “iy” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı iin transkripsiyonlu metne dāhil edilmemiştir.

- 3103 Kāv-m-i İslāmbol'ı şöhretdir helāk iden nedir
Kürk semmūr olmayınca geyme istignāya gel
- 3104 Zerdeva¹⁰¹⁸ geyme zinhār 'ırzıña nokşān irer
Çuğa geyme ħor olursun ħil' at-ı dībāya gel
[110a]
- 3105 Hāzır ol tāmuda kaṭrāndan libāslar geymeye¹⁰¹⁹
Şöhret āfetdir okursın tutmayup Mevlā'ya gel
- 3106 Günde bir güne libās[ın] şalın[ır] yokdur ecel
Geyme 'ırzıñ var kefen bezdir şaḡın 'uḡbāya gel
- 3107 İki yüz dane kadīfe iki yüz semmūr ile
Var ise ḡalmasın eskit ħil' at-i tāmuya gel
- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 3108 Taşa kār eyler ise yağmurumuz
Āb-ı ḡayvān ola Hızr'a feyzimiz
- 3109 Bir naṣīḡat mü'mini irşād ider
Ya'ñî tāmudan anı azād ider
- 3110 Biñ naṣīḡat eyleseñ taşa ḡatı
Taş ise bilmez cevāhir kıymeti
- 3111 Rüşvetiñ zaḡḡūmunı a' lā bilür
Bir cehennem zehrini ḡelvā bilür
- 3112 Yıḡdılar 'Osmān ilin rüşvet ile
Yıḡdıñız bid' at ile şöhret ile

¹⁰¹⁸ Eserde "zerreddevay" şeklindedir.

¹⁰¹⁹ Eserde "geymele" şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 3113 Cümleñiz şer‘a ihānet eyledi
Cem‘ iñiz zulme imāmet eyledi
- 3114 Uyduñuz İblīs-i telbīse hemān
Yaradan‘dan yüz çevürdiñiz ‘ayān
- 3115 Ebced oğlanı sizi ilzām ide
Hevvez oğlanı sizi ‘āciz ide
- 3116 Söyleyen sırr-ı Muḥammed‘dir ne şek
Söyleden maḥbūb-ı ḥazretidir ne şek
- 3117 Çün ki gönderdi size şāh-ı rusūl
Söyle ağzımdan didi ol ‘aql-ı kül
- 3118 Ümmetüme toğrı yol göster didi
Didi şiddikūm oğul hū di didi
[110b]
- 3119 Tā bu deñlü iltifāt itdi bize
Ḥucetim iş bu risālemdir size
- 3120 Şemsi balçıkla sıvar ḥuffaş olan
Münkire Bū Cehl imiş yoldaş olan
- 3121 Bu zamānıñ kavmidür a‘ mā olan
‘Ākıbet bī-dīn ola rüşvet alan
- 3122 İy Muḥammed ümmeti oldu şabāḥ
Sizi ‘Azrā‘ıl uyandıra şabāḥ

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 3123 Muştafâ’nın emridür hoş itdiren ‘ummânımız
Hak Rasûl’ün iznidür söyletdiren insânımız
- 3124 İş bu dil et pâresi bir kaçredir deryâsı mîm
Mîm Muhammed bahriniñ gavvâsıdır rûhânımız
- 3125 Ka‘rı yok deryâya lenger irmedi iy müdde‘î
‘Akl irişmez bu dñe fikr eyleme sultânımız
- 3126 Muştafâ’nı Bû Cehil bilmez meger Şiddîk ola
Bir velî ister ‘Alî remzin-ile bu kânımız
- 3127 Rüşveti a‘lâ bilür dîn ‘ilmini bilmez hemân
‘İlm-i şöhretten haberdâr nefis-ile şeytânımız
- 3128 Bir kılı kırk yara eyler ‘ucbumuz hâyinleri
Ümmî dervîşi begenmez cehl ile nâ-dânımız
- 3129 **Cümle ‘âlem bir yaña ben bir yaña Allâh için**
Şer‘-ile da‘vâmı diñle arta da‘vet hânımız

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 3130 Ben siziñle cenge geldim Hak- için
Hak direm hak söylerem Allâh için
- 3131 Hak dimekdir nefsimiz bātıllara
Bir kazâ seyfi benem zâlimlere
- 3132 Şer‘-ile da‘vâya geldim Hak için
Kande bātıı var ise ilzâm için

[111a]

3133 Tercümān-ı Muşafā'yam gözüñ aç
Ümmetime didi söyle iy sirāc

3134 Ümmete söyle kıyāmetdir yakīn
Bu emāneti ulaşdır iy emīn

3135 Bu fenā dünyā ile aldandılar
Bir iki gün ʿömre mağrūr oldılar

3136 Şöhret ile itdiler dīni ħarāb
Bunlara kōrkum budur iner ʿazāb

3137 Yıkđılar şerʿ-i şerīfim zūlm [ile]
Yapđılar Şeddādī evler ʿucb ile

3138 Ümmetim yüz biñde bir kaldı hemān
Tapđılar ʿavratla oğlana hemān

3139 Yüri ağzımdan ħaber vir iy ħabīb
Ümmetime ben seni itdim ħabīb

3140 Eyle bunlara ħakīmāne ʿilāc
İltifātım saña çoқdur gözüñ aç

3141 Şerʿimi ihyāya gönderdim seni
Kaṭresin deryāya gönderdim seni

3142 Zerresin şemsime vaşl itdüm seni
Ümmetime reh-nümā itdüm seni

- 3143 Sen de cānıñ vir bu yolda ‘aşkıma
Başıñı top eylegil ma‘ şūķ[uñ]a
- 3144 Günde biñ kez qatl iderlerse seni
Haķ iķün ceng eylegil düni günü
- 3145 Cānıñı vir cānıña cān olayın
Küfri sevme saña imān olayın
- 3146 Ben didim iy cānımıñ cānānı gel
Hasteyim iy derdimiñ dermānı gel
- 3147 Ümmetiñe emriñi söyler isem
Ekşeri düşmen olurlar iy hocam
[111b]
- 3148 Ba‘ zı zālimler inanmaz iy ḥabīb
Ba‘ zı cāhil diñlemezler¹⁰²⁰ iy ṭabīb
- 3149 Emriñi tıtdum şehā girdim yola
Başımı top eyledim aldım ele
- 3150 Arķa yardım ol ḥabībim Muştafā
Nefsime qatl eyle cānım Muştafā
- 3151 İns ü cin düşmen olursa ğam degil
Sen benim dostum olunca ğam degil
- 3152 Qalmadı nefsimden özge düşmenim
Dostum oldı ins ü cin cümle benim

¹⁰²⁰ Eserde “diñlezler” şeklindedir.

- 3153 Ben oam urbāna geldim dīn iūn
Tek abūl eyle ſehā Allāh iūn
- 3154 Ben ſehīd olmak iūn girdim yola
Niyyetimden dōnmezem girdüm yola
- 3155 Günde yüz biñ atlı iderlerse beni
Hak demekden dōnmezem dūni gūni
- 3156 Yir ü gōk halkı degil vızlar sinek
atlime ādir degil yüz biñ Firenk¹⁰²¹
- 3157 Rūſvet ile an bahā yitmez baña
Cümle ‘ālem an bahā olmaz baña
- 3158 Aramız mihrāba irdi am degil
arhımız tullāba irdi am degil
- 3159 Han Murād’ın gelmiſem irſādına
İns ü cinniñ gelmiſem irſādına
- 3160 ‘Ālem-i da‘ vāya merde gelmedim
Ben devāyam halka derde gelmedim
- 3161 Ben hakīmem hasteler gelsün beri
Zindeyem ben mürdeler gelsün beri
- 3162 İy Muḥammed ümmeti oldu ſabāḥ
Sizi ‘Azrā’ıl uyandıra ſabāḥ

¹⁰²¹ Eserde “kefreng” ſeklindedir.

[112a]

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

3163 Hâmdüli‘llâh vâşıl oldu kaçremiz deryâsına
Zerremiz vaşl oldu şems-i dürr-i bî-hem-tâsına

3164 Zerre burcından toğar şemse nazar kıl iy faķî
Hâkimiz cevher olaldan¹⁰²² irdi dîn kîmyâsına

3165 Toprağım Tûr oldu Aḥmed’dir tecellî-zātımız
Faḫr ile faḫr ideli cân irdi dîn ‘anḳâsına

3166 Toğdı devlet yıldızı ḳalbim semâsından ne ğam
Geçmişem ḥavf u recâdan Aḥmed’iñ sevdâsına

3167 Yandı ‘izzet şem‘i ‘aḳlım zûlmetinden ‘ilm ile
‘İlm-i ğaybıñ ben şehâdet olmuşam ma‘nâsına

3168 ‘İlm-ile zâlimleriñ cengine oldum çarḳacı
Şer‘-ile meydâna girdüm işbu dîn şahrâsına

3169 Başımı top eyledim çevgânımı aldım ele
Ben şerî‘at seyfiyem geldim bu dîn iḥyâsına

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

3170 Zâtıma geldi şerî‘at güneşi
Toğdı esrâr-ı ḥaḳîḳat güneşi

3171 Olmuşam sultân-ı kevneyne yaḳîn
Râzımı idrâk ide ehl-i yaḳîn

¹⁰²² Eserde “olandan” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 3172 Şer‘imi var yûri ihyā it didi
Ümmetime toğrı yol göster didi
- 3173 Bir nazardır çatremi deryā iden
Bu nazardır ümmeti monlā iden
- 3174 Bu nazardır baħrimi cûş itdiren
Bu nazardır taşımı cevher iden
- 3175 Bu nazardır dilleri bûlbûl iden
Bu nazardır ħārı ğonca gül iden
- 3176 Bu nazardır dört kitābıñ ma‘deni
Bu nazardır ‘ilm-i ğaybıñ bātını
- [112b]
- 3177 Bu nazardır küfri imān eyleyen
Bu nazardır kullı sulṭān eyleyen
- 3178 Bu nazardır her ‘avāmı ħāş iden
Bu nazardır ħāsı ħāşşü’l-ħāş iden
- 3179 Bu nazardır Hızır’a feyz olan ħayāt
Bu nazardır ma‘nāde āb-ı ħayāt
- 3180 Bu nazardır cāhili ‘ālim iden
Bu nazardır kuş dilin ta‘līm iden
- 3181 Bu nazardır nāķışı kāmil iden
Bu nazardır zālimi ‘ādil iden

- 3182 Bu nazardır fāsıķı iden velī
Bu nazardır gösteren ٱođrı yolu
- 3183 Bu nazardır ٱalb-i ‘arşı giñ iden
Bu nazardır biriñi yüz biñ iden
- 3184 Bu nazardır enbiyānıñ sünneti
Bu nazardır evliyānıñ kuvveti
- 3185 Bu nazardır şark u ğarbı zabt iden
Bu nazardır inse cinne hüküm iden
- 3186 Bu nazardır ol nebiyyü’s-seyfe göz
Bu göz-ile oldu halka kulağuz
- 3187 Bu göz ile ümmet itdi ‘ālemi
Bu göz ile açdı cümle ‘ālemi
- 3188 Bu göz ile açdılar dīn milkini
Bu göz ile tutdı ümmet ‘ālemi
- 3189 Bu göz ile buldı bu dīn şöhreti
Çıkdı bu gözden alanlar rüşveti
- 3190 İşbu göz a‘māya olmadı naşib
Vāh kim şer‘-i şerif oldu ğarib
- 3191 Muştafa’nıñ ümmeti rüşvet yimez
Tā meger bī-dīn ola rüşvet yimez
- [113a]
- 3192 Bir bölük dīn düşmeni zālimleri
Hākim itdiler yābānī kırdları

- 3193 Kurdî çoban eyleseñ n'oldı koyun
 Kelbiñ ağızında zebûn oldı koyun
- 3194 Xanı bir Allâh içün teftiş ider
 Dîn-i İslâm ğayretin xanı çeker
- 3195 Xavlimiz zulm eylemez 'ādillerüz
 Fi'limizde bir sürü cāhilleriz
- 3196 Xavlimiz mü'min muvaḥḥid zāhirā
 Fi'limiz ehl-i cehennem bâṭnā
- 3197 Xavlimiz cümle Muḥammed ümmeti
 Fi'limiz ḥaşā Muḥammed ümmeti
- 3198 Ebced oğlanı sizi ilzām ider
 Belki Şeddād evleriñ ilzām ider
- 3199 Sizi ḥançerli ğulām ilzām ider
 Cār'ye çengîleriñ ilzām ider
- 3200 Sizi kendi kendiñiz ilzām ider
 Sizi mağrūr olmañız ilzām ider
- 3201 Sizi kendi 'ilmiñiz ilzām ider
 Sizi zālīm fikriñiz ilzām ider
- 3202 Yağdıñız 'Osmān İli'n şöhret ile
 Yağdıñız dîn milkini zînet ile
- 3203 Evleriñiz naqşı altun ḥāl-ile
 Atıñız altun muraşşa' ton ile

- 3204 Çul begenmez merkeb ü katırları
Cāhiliyyet ğayretinde her biri
- 3205 ‘İrzi yok[dur] düşmene heybet şatar
‘Ucb ile ya‘ nī enāniyyet şatar
- 3206 İstemez bakır semerli ħar ħımār
Ṭonadır ‘ avrat gibi olsa süvār
[113b]
- 3207 Kendi ‘ avratdan ziyāde ṭonanur
Bu ħarāmī rüşvet ile ṭonanur
- 3208 Dīn yolun şöhretle açmadı açan
Belki dervīşlik ile açdı açan
- 3209 ‘ Ār iderler dile dervīş almağa
‘İrzi vardır dile dervīş almağa
- 3210 Nefsiniñ emmāresine oldu kıl
Yaradan Ḥaqq’a kıl olmaz ol fużül
- 3211 Belki qabriñ kazdılar iy bī-ħaber
Belki tābūtuñ düzüldi mu‘ teber
- 3212 Belki kısmet oldu mālīk vārişe
Bir kefendir kısmetiñ қо vārişe
- 3213 Bir iki gün ‘ ömre mağrūr olmağıl
‘ Āqıl iseñ kendiñi qabr içre bil
- 3214 İy Muħammed ümmeti oldu şabāħ
Sizi ‘ Azrā’ıl uyandıra şabāħ

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 3215 İy gönül dünyā ile ehline itme i‘ tibār
Bir nefes ‘ömre inanma tîz geçer leyl ü nehār
- 3216 Bir ‘acūze қarı dünyādır gezer erden ere
Günde biñ kez tұл olur yoқdur vefāsı āşikār
- 3217 Nice yüz biñ tāt u taht isen bu dünyā aldadı
Pādişāhlar қалmadı dünyāda gel fikr eyle var
- 3218 Bu fenā milki Süleymān‘a iştidiñ қалmadı
İy ‘aceb sen ben kim oldı meyl idüp sevdiñ iy yār¹⁰²³
- 3219 Pādişāhlar қondı göçdi işbu dünyā hānına
Қabr içinde şimdi hālā haşre neşre intizār
- 3220 Қanı atañ қanı anañ қanı oғluñ kızlarıñ
Қanı dostuñ қanı yāriñ қabr içinde türbedār
- [114a]
- 3221 Қanı ol biñ nāz ile Ferhād iden Şirīn seni
Қadd-i dāl‘ın бүkdi mi ‘Azrā‘ıl [iy] serv ü çenār¹⁰²⁴
- 3222 Қanı ol zāt-ı Hudā‘nıñ maзharı şāh-ı rusūl
Қanı ol ‘arşı tavāf iden Rasūl-i nāmdār
- 3223 Қanı Ādem қanı Havvā қanı İbrāhim Halīl
Қanı ol Haққ‘ıñ habībi zāt-ı Haққ‘a haznedār
- 3224 Қanı ol murğ-i haқıkat āşiyān-ı lā-mekān
Қanı aşhāb-ı Muḥammed қanı şāhib-Zü‘l-fiқār

¹⁰²³ Bu mısra vezne uymamaktadır.

¹⁰²⁴ Eserde “Қadd-i dāl‘ın бүkdi ‘Azrā‘ıl mi serv ü çinār” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

- 3225 Ḳanı ol ‘āşıklarına cevır iden biñ nāz ile
 Ḳanı ‘āşık ḳanı ma‘ şūḳ ḳanı ‘aşḳ-ı bī-ḳarār
- 3226 Ḳanı ol meydān-ı Ḥaḳ’da başını ṭop eyleyen
 Ḳanı yüz biñ cān ile Ḥaḳ ‘aşḳına ol āşikār
- 3227 İy gönül ašlā uşanmazsın bu ‘aşḳıñ cengine
 Ḳa‘rı yok deryāsın iy dil mevc-i ‘aşḳıñ bī-kenār
- 3228 İy gönül ḳanḡı cihānıñ pādişāhısın ‘aceb
 Taḥt u tācıñ ‘aḳla sıḡmaz ḥükm idersin şāh-vār
- 3229 İy gönül bilmem seni kimsin kimiñle kimdesin
 Ḳanḡı şahrāda uçarsın ḳuş gibi seyyāḥ var
- 3230 İy gönül bilmem seni ḳudret elinde ḳabzasın
 Bilmezem sırr-ı Muḥammed’den saña var mı ṭamar
- 3231 İy gönül ḳatıñda ‘arş u kürsi ḳandīl itdi Ḥaḳ
 İşbu ḳandīl içredür cennet cehennem nūr u nār
- 3232 İy gönül eşyāya sen olduñ *muḥīṭu külli şey’*
 Sendedir āfāk u enfüs Ḥaḳḳ’a sensin hem-civār
- 3233 İy gönül sensin ḳapısı ‘ilm-i ḡaybıñ açmaḡa
 ‘İlm-i ḡayba gözdür insān ḳışa ḡayb oldu bahār¹⁰²⁵
- 3234 İy gönül yazın revā mı ḳışı ḡayb itmek saña
 Nuṭfede ḡayb olsa insān ṭoḡa ḡayb-ı ma‘ nāḍār

¹⁰²⁵ Eserde “nehār” şeklindedir. Mana gereḡi bu kelime takdir edilmiştir.

- 3235 İy gönül kışı ağaçda mīve ğayb ola n' için
 Tollarında ğayb iken yüz gösterir incir enār
 [114b]
- 3236 İy gönül hāk içre bunca ni' meti ğayb itdi Hāk
 Bir çekirdek içre ğayb oldu üzüm kavun hıyar
- 3237 Dane içre ğayb iken halk itdi yirden etmegi
 Taş içinde ğayb iken çaķmakda gizlü nūr u nār
- 3238 Bir kāmıřda sükkeri ğayb eyledi fāř eyledi
 Taş içinde ğayb iken şular aķıtdı dört bınar
- 3239 Bir arucıkda aķıtdı gör ' asel ırmağını
 Bir koyunda ğayb iken süd ırmağı tırmaz aķar
- 3240 Bir üzümde aķıdur tırmaz řarāb ırmağını
 Oldı yağ ırmağı zeytün ğayb-ı yağmurdur yağar
- 3241 Cennetiñ ırmağı ğayb ise bu dırde kıl naşar
 Bir numüne cennetim havz-ı Muħammed' den çıkār
- 3242 Ğayb içinde ğayb iken insānı itdi nuşfeden
 ' Arşa řıĝmayan gönül bir tamlā şu içre řıĝar
- 3243 ' İlm-i ğaybın ğayb ile ğaybına ta' lim eyledi
 Ğaybını āyine itdi ğaybına ğayba baķar
- 3244 ' İlm-i ğaybīdür ağaçlarda biten her meyveler
 Tollarında yok hazine ğaybı gencinden toĝar
- 3245 ' İlm-i ğaybī Ādem'e göz oldu ğaybından öte
 Hāk içinde ğayb iken güller açıldı lālezār

- 3246 ‘İlm-i ğaybī dile geldi ğaybını virdi ḥaber
Ḥāk içinde ḥor iken gül başa çıkdı nuṭkı var
- 3247 ‘İlm-i ğaybī göze geldi ğaybı gördi bakmadan
Ḥāk içinde ğaybı gördi her çiçek bir ğayb açar
- 3248 ‘İlm-i ğaybī ağza girdi yutdı ğaybī bāṭını
Ġaybı ğayba vāṣıl itdi bu dili bilmez ḥimār
- 3249 ‘İlm-i ğaybī fikre geldi yutdı kevnini a‘yān
Zerre burcunda nice biñ ṣemsi yutdı ha dāvār
- 3250 ‘İlm-i ğaybī ḳalbe geldi oldı kevnine muḥīṭ
Ḳaṭre burcundan toğan deryāyı gör ṭurma coşar
- [115a]
- 3251 ‘İlm-i ğaybī ‘aḳla geldi ğaybı bildi ‘ilm ile
Dest-i insān olsa deryā hażm olur mu ha ṭaşar
- 3252 ‘İlm-i ğaybī rūḥa geldi bülbul itdi cān diler
Gül bu kez taḥta oturdı ğonca ṣāhzāde bekār
- 3253 ‘İlm-i ğaybī nefse geldi muṭma’inne açdı göz
İrcf’den bir ḥiṭāb itdi bu kez Perverdigār
- 3254 ‘İlm-i ğaybī size geldi söyledi ilhām-ı Ḥāk
Ḥarfi yok bī-ṣavt didi ḳulum ḳazdır mezār¹⁰²⁶
- 3255 ‘İlm-i ğaybī vaḥye geldi söyledi Aḥmed dili
Didi ṭurma iy oğul git ümmetim irṣāda var

¹⁰²⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 3256 İlm-i ğaybî mîme geldi Aḥmed'e irdi eḥad
İy ḥabîbim didi sensin kullarımda ihtiyār
- 3257 'İlm-i ğaybî rāza geldi bir ḥiṭāb itdi İlāh
İnse cinne didi söyle Ḥaḳ kelāmı itme 'ār
- 3258 'İlm-i ğaybî nāra geldi söyledi bî-ḥarf ü şavt
Kullarıma didi söyle itdiler benden firār
- 3259 'İlm-i ğaybî cūşa geldi kullarım irşāda git
Zālīm oldu ekşeri kāfir gibi benden kaçār
- 3260 'İlm-i ğaybî 'aşka geldi kükredi deryā-mişāl
Sırr-ı tevḥîdüm didi söyle işitsün mūr u mār
- 3261 'İlm-i ğaybî levḥa geldi dil bu kez oldu qalem
Bu kitāb-ı ma'nevî yazdı açılsa söz uzar
- 3262 'İlm-i ğaybî kāna geldi cevheri Rūḥu'l-Ḳudūs
'İlm-i kimyādan şunuldu bir kitāb-ı yādigār
- 3263 'İlm-i ğaybî gence girdi fer'-i aşla buldı yol
Göz açıldı bu kitābım nūra töldi her diyār
- 3264 'İlm-i ğaybî sikke oldu oldu bakır şeb-çerāğ
Ḥan Murād'ın gözin açdı 'adl ü iḥsānın umar
- 3265 'İlm-i ğaybî nūra irdi zulmet oldu maḥv-ı zāt
'Adle niyyet itdi sultān-ı zālīm şer'î qarār
- [115b]
- 3266 'İlm-i ğaybî ğayba geldi ğayb ile keşf oldu ğayb
Āl-i 'Oşmān zulmeti fetḥ itmek ister bu ḥişār

- 3267 ‘İlm-i ğaybî cenge geldi geldi Hâk bâıl kaçır
Hâk diyen Hâk ile bâıl kim ise atar tutar
- 3268 ‘İlm-i ğaybî hilm-ile virdi tarikatden haber
Bu tarika girmeyen İblis ile yoldan azar
- 3269 ‘İlm-i ğaybî halk ile virdi şerî’ atden haber
Şer’ -ile kazı olan zâlimleri aşar başar
- 3270 ‘İlm-i ğaybî şer’ -ile virdi ‘adâletden haber
‘İlm-ile rüşvet alan fâsıkların başın şoğar
- 3271 ‘İlm-i ğaybî himmet ile uyğudan açdı gözin
Seyf-i bâın yüze geldi Zü’l-fikâr’ı şal uzar
- 3272 ‘İlm-i ğaybî himmet-ile aldı dîn seyfin ele
Toğdı ol sırr-ı Muhammed Düldül’e oldı süvâr
- 3273 ‘İlm-i ğaybî Muşafâ’nın bu ‘aşırda oldı fâş
Şer’ ini ihyâya geldi n’eylesün n’itsün ne çâr
- 3274 ‘İlm-i ğaybî hüccet-ile cenge geldi zulm ile
‘Adl ile ceng eyleyen han kılıcın ‘arşa aşar
- 3275 ‘İlm-i ğaybî izn-i Aḥmed’le dil oldı Aḥmed’e
Muşafâ söyler dilimden günde bir arḳam şığar
- 3276 Râz-ı Aḥmed bir tolu şundı içenler ḳanmadı
Didi havzım sende mevcûd ümmeti ṭurma şuar
- 3277 ‘Aşk-ı Aḥmed vecde geldi cûşa geldi baḥr-i ‘aşḳ
Ġarḳa geldi zulm iden zâlimleri bir gün boğar

- 3278 Mevce geldi feyz-i Aḥmed ‘ālemi yutmaḵ diler
 Ol Medīne pertevi zerremde şems-ile toḡar
- 3279 Dile geldi didi Aḥmed nūrımı şaḥ ümmete
 Şemsi balçıkla şıvar¹⁰²⁷ oldu bu ḡāfil[ler] uyar
- 3280 Didi bir kez iy gözüm nūrı ḡaber vir ümmete
 Büte ṭapdı od gibi yüz biñde bir Ḥaḳḳ’a ṭapar
 [116a]
- 3281 Büt gibi dünyāyı ma‘būd itdiler tersā gibi
 Ṭapdılar ‘avratla oḡlana ḡanı Ḥaḳḳ’ı añar
- 3282 Ḳāḍılar şer‘-i şerīfime ihānet itdiler
 Begleri hep zālīm oldılar şaḡīr ile kibār
- 3283 İtdiler dünyāyı ma‘mūr dīnleri oldu ḡarāb
 Bir ḡelāl ister bulunmaz ekl iderler zehr-i mār
- 3284 Bunlara bende şefā‘ at yoḡ meger tevbe ide
 Söyle aḡzımdan naşīḡat belki cāna kār ide¹⁰²⁸
- 3285 Bu emānetim ulaşdır di kıyāmetdir yakīn
 Bunlara bir ḡün belā nāzil olısar söyle var
- 3286 Ḳabr ile ‘Azrā’ī mevti unutdı ümmetīm
 Bunları şöhret helāk itdi ḡanı bir tevbekār
- 3287 Mu‘cizātımla bu ‘ilmi saña ta‘līm eyledim
 Sen de ta‘līm eyle ṭolsun mu‘cizātım cümle şār

¹⁰²⁷ Eserde “şuvar” şeklindedir. Mana gereḡi bu kelime takdir edilmiştir.

¹⁰²⁸ Eserde “ide kār” şeklindedir. Redif gereḡi takdīm-te’hīr yapılmıştır.

- 3288 Mu‘ cizātımdur bu nüşha ümmete göster bunı
Bu güli gösterme zāğa bülbüle zıd oldı hār
- 3289 Bū Cehil imāna gelmez gerçi da‘ vet eylegil
Münkire eyle naşihat giderek ikrārı var
- 3290 Yüri şiddiküm seni ısmarladım Allāh’a ben
Ben seniñle bileym ayrı degildür çār-yār
- 3291 Sen Ebū Bekr ü ‘Ömer ‘Osmān ‘Alī cengindesin
İy Hasan sensin Hüseyin’im berhudār ol berhudār
- 3292 Günde yüz biñ kerre ol ‘aşkı cihādında şehīd
Başını top eyle meydān-ı fenāda iy yārān
- 3293 Cümle ‘ālem bir yaña sen bir yaña ol şer‘-ile
Yıkıldılar şer‘imi bī-dinler yüri ihyāya var
- 3294 Yüri bir bir işbu esrārı haber vir ümmete
Kim saña münkir olursa kendi başından çıkar
- 3295 Kim saña teslīm olursa ol hidāyet kavmidir
Saña kim egri bakarsa ka‘rı başından kopar
- [116b]
- 3296 Bunlara eyle müdārāsız naşihat Hāk için
Gāh̄ce yaz ol gülerken gāh̄ol yağmur u qar
- 3297 Gel celāl eyle sülūk eyle cemāle vaşl için
Gāh̄ce hilm-ile okşa bunları zarb eyle var

3298 Merkebe fîl yüki urma kıoma yolda bunları
Reh-nümâ ol ‘ârifâne menzile tayy-ile var

3299 **Göçmek ister kâfile erken uyandır bunları**
Yolda belde çün harâmî küfri imânın tutar

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün

3300 Bi-ğamdi’llâh bi-ğamdi’llâh bizim imânımız vardır
Muğammed Muştafa gibi ulu sultânımız vardır

3301 Bizi irşâd iden rûhânî meclisde Hâbibu’llâh
Hidâyet tahtına karşı turur dîvânımız vardır

3302 Rasûlu’llâh ile her dem bu cânım meşveret eyler
Bize kuş dilini ta‘lîm ider cânânımız vardır

3303 Medîne şehrini görmek dilerse gel eyâ ‘ârif
Nâzar eyle kitâbıma ulu burhânımız vardır

3304 Medîne şehrine gitme haber istersen Ağmed’den
Bizim Ağmed dilinden feyz alır rûhânımız vardır

3305 Medîne söylemez Ağmed dilin yüz biñ mücâvir ol
Beni bul Ağmed’i bulduñ görünmez kânımız vardır

3306 Muğammed mîmi zâtımdır şîfâtımdır aña mir’ât
Benim âyîne-i mü’min tecellî-zâtımız vardır

Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilâtün Fâ ‘ilün

3307 Toğdı esrâr-ı Muğammed zâtıma
Âyñeden kıl nâzar mir’âtıma

- 3308 Āyāne Aḥmed ise anda eḥad
Biledir zātında *Allāhu ʿş-samed*
- 3309 Keşrete āyīne vaḥdet ne zamān
Birlike ġarḳ olıcaḳ kevn ü mekān
[117a]
- 3310 Āyāne yüz biñ de olsa aşlı bir
Gösteren gören görinen fer[ʿi] bir
- 3311 Āyāne Ādem iken birdi ezel
Oldı Ḥavvā da ikinci iy güzel
- 3312 Oldı evlādı üçünci āyāne
Oldı dördünci bu yir gök āyāne
- 3313 Āyāne oldı beşinci ʿaql-ı küll
Āyāne altıncı rūḥ ile göñül
- 3314 Āyāne oldı yedi cennet ṭamu
Āyāne oldı sekiz ṭatlu acu
- 3315 Āyāne oldı toḳuz maʿşūḳa ʿaşḳ
Āyāne oldı onuncı ehl-i ʿaşḳ
- 3316 ʿAşḳ-ıla āyīnesi oldı tamām
ʿAşḳ-ıla āyīnesin buldı ġulām¹⁰²⁹
- 3317 ʿAşḳ-ıla fāş oldı cümle āyāne
Āyānene girdi bu kez āyāne

¹⁰²⁹ Eserde bu kelimedden önce “tamām” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 3318 Kānde bākṣa āyāne oldı hemān
 Āyāne oldı nice yüz biñ cihān
- 3319 Kul bu kez āyīne oldı şāhına
 Āyāne ‘aks itdi şāhlar şāhına
- 3320 Āyāne kendüye geldi kendiden
 Kendisin gördü bu kez āyānenen
- 3321 *Küllī şey’ ‘in ḥālīkun* itdi nazar
 Fānī gördi bākṣi ḥayru’l-beşer
- 3322 Muştafā āyīnenen gösterdi baş
 Bir yaḳadan baş çıkardı cümle baş
- 3323 Cümle baş oldı vücūdı ‘āleme
 Rūḥ-ı kevneyn oldı ibn-i Ādem’e
- 3324 Cümle ‘ālem cismi oldı kendi göz
 Enbiyāya andan oldı ḳulaḡuz
- [117b]
- 3325 Da‘vet-i ‘ām oldı anda ‘āleme
 Göz ḳulaḡ oldı dil oldı Ādem’e
- 3326 Cümle maḥlūkātı da‘vet eyledi
 Ḳulların sulṭānına cezb eyledi
- 3327 Cümle insāna göz oldı gözledi
 Cümle dillerde dil oldı söyledi
- 3328 Hem ḳulaḡda ‘ālim oldı diñledi
 Her gönülde ma‘nī oldı añladı

- 3329 Her ayakda eller oldu pençesi
Şark u ğarbl tutdı andan kabzası
- 3330 Mu‘ cizātı dü-cihānı kapladı
Cümle ‘ ālem halkın ümmet eyledi
- 3331 Anadan bir dane toĝdı bir idi
Cümle ‘ ālem toptolu kâfir idi
- 3332 Yalıñız meydāna sürdi atını
Haqq’a da‘ vet itdi ‘ ālem halkını
- 3333 Kendüyi Haq işbāt eyledi¹⁰³⁰
Ben Rasūl’em didi Haq’dan söyledi
- 3334 Bir iki yüz biñe karşı söyledi
Yir ü gök düşmen iken havf itmedi
- 3335 Şemsi birdi ma‘ nāsi yıldız idi
Ya‘ nī ma‘ nī ‘ askerinde çoĝ-idi
- 3336 Kırk olunca dīni izhār eyledi
Şarka ğarba ya‘ nī hamle eyledi
- 3337 Biñ olunca kayseri kul eyledi
On biñ oldu yir ü gökler didredi
- 3338 Nice yüz biñ ümmet oldu giderek
Aşlı bir fer‘ i çoĝaldı giderek

¹⁰³⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 3339 Hâk Te‘âlâ biri kâdir bin ider
Bir tohumdan nice yüz biñ halk ider
[118a]
- 3340 Âdem ü Havvâ ezel birdi hemân
Şarğa ğarba tıldı evladı iy cân¹⁰³¹
- 3341 Cümle ‘âlem halkı nefis-i vâhıde
Bir beden âfâk u enfüs Aḥmed’e
- 3342 Cümle ‘âlem cism idi ol rûḥ için
İns ü cin bir baş idi ol göz için
- 3343 Cismi cem‘ oldı aña ümmet için
Geldi Hâk’dan ‘âleme rahmet için
- 3344 Seyfi Qur’ân idi irşadı şabır
Ol nebiyyü’s-seyfe kuvvetdi şükür
- 3345 Bir bulunmaz baḥr idi bir kaṭrede
Bir tölunmaz şems idi bir zerrede
- 3346 Zâhiri bir kaṭrede insân idi
Bâṭını bir ka‘rı yok ‘ummân idi
- 3347 Zâhirâ dirler idi dürr-i yetim
Bâṭınâ kudret eliydi ol ḥakim
- 3348 İns ü cinniñ derdine dermân idi
Cümle ‘âlem küfrine imân idi

¹⁰³¹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 3349 Z̤ulmet-i küfr-ile olmuşdı cihān
H̤il‘at-ı imānı geydirdi hemān
- 3350 Yaradan H̤aḡḡ‘ı unutmışlar idi
H̤aḡḡı bāṭıldan biri seçmez idi
- 3351 Gör Ebū Cehl idi a‘mā başları
Bū Leheb idi münāfıḡ başları
- 3352 Dīne bunlardı ihānet eyleyen
Şemsi balçıkla şıvardı ‘ucb-ilen
- 3353 H̤aḡ Te‘ālā bunları itdi helāk
Dīne kim ḡāyin ola oldu helāk
- 3354 Bunlarıñ küfrine aḡlarken cihān
Şoñra doldı nūr-ile kevn ü mekān
- [118b]
- 3355 Z̤ulmeti H̤aḡ nūra tebdīl eyledi
Aḡmed ile dīni tekmīl eyledi
- 3356 H̤aḡ Te‘ālā‘ya şıgındı Muşṭafā
Ümmet itdi şark u ḡarbı Muşṭafā
- 3357 Gör Ebū Cehl‘i şıgındı İblā‘e
Tīz helāk oldu uyunca telbāe
- 3358 Muşṭafā bir yalıñız maḡbūb idi
Şark u ḡarbı cümle ‘āşık eyledi
- 3359 Nice biñ vardı Ebū Cehl-i la‘in
Ḳuyu ḡazdı cümlesi düşdi la‘in

- 3360 Muştafā miskīn idi Hāk Hāk didi
Dü-cihānı yutdı loğma gelmedi
- 3361 Cümle ‘ālem ‘askeri kāfir idi
Muştafā bir yalınız ceng eyledi
- 3362 Aḥmed’iñ yoldaşı bir Allāh idi
Hāk demekdi seyfi ğayrı yoğ-idi
- 3363 Seyfi elde ne idi Qur’ān idi
Mu‘ cizātı rüz u şeb burhān idi
- 3364 Fi‘li qāvli mu‘ cizāt idi hemān
Fikri zikri Hāk demekdi her zamān
- 3365 Qulların da‘vet iderdi Hālīk’a
Kemlike eylik iderdi fāsıka
- 3366 Yine ol maḥbūbı sevmezler idi
Ekşeri buğz u ḥased eyler idi
- 3367 Ata oğlına naşihat eylese
Ne belāsın başıma dir iy koca
- 3368 Bu meşeldir ata oğla virdi bāğ
Oğlu bir şalkım üzüm virmez ne bāğ
- 3369 İy Muḥammed ümmeti toğdı güneş
Şemsi balçıkla sıvar nice Habeş

[119a]

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 3370 Bir fakîr ü ħor iken sultāna oldum āşinā
 Ħaste iken cehl ile Loħmān’a oldum āşinā
- 3371 Zerre me geldi güneş toġdı tenezzül eyledi
 Kaţre iken şabr-ile ‘ummāna oldum āşinā
- 3372 Bir ħekîmiz ‘ilm-i ħikmetdir devāmız ‘āleme
 Ben tabîbem dîn içün dermāna oldum āşinā
- 3373 Gelmedim dünyā içün ceng itmezem bâtıl içün
 Ħaħ direm ħaħ söylerem Subĥān’a oldum āşinā
- 3374 Dilimi bülbül iden Ħaħ’dır Rasûlu’llāh ile
 Nefyim işbāta irişdi kâna oldum āşinā
- 3375 Ħaħ direm ħaħ söylerem ħaħdır derūnum Ħaħ ile
 Bâtılı zem itmege burhāna oldum āşinā
- 3376 **Ħuccetim şer‘î degilse kaţlime fetvā benim**
Ben diyen benden degil ben fāna oldum āşinā
- Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün*
- 3377 Ben ħavāle olmuşam zālamlere
 Ħaħħ’ı inkār eyleyen fāsıqlara
- 3378 Zālimiñ evvel nişānı ħaġıdır
 ‘Aybını zem eyleme rüşvet virür
- 3379 Ħaħ naşîhatden döner bî-dîn olan
 Rüşveti almaz meger mel‘ün olan

- 3380 Āl-i ‘Oṣmān’ı kökünden yıkdılar
Zulmi rüşvetle temelden yapıdılar
- 3381 Hān Murād’ım daḥı bir ma‘ şūm-i pāk
Yir ü gökden bī-ḥaberdır ḳalbi pāk
- 3382 Kizbiñüz telḥīṣ idersüz aldanur
Başıñuz mü‘ min anuñ-çün aldanur
- 3383 İçinüz toptolı **şeyṭānī’r-racīm**
Hān Murād’ı kizbiñüz itdi yetīm
[119b]
- 3384 Mañşıbı dellāle virdiñiz ‘ ayān
Bir ziyāde vireñin mañşıb hemān
- 3385 Āl-i ‘Oṣmān ocağın[1] yıkdıñız
‘Ucb ile Şeddādī evler yapıdıñız
- 3386 ‘ Ālime Şeddādī ev ḥāṣā küfür
Kāfirin küfri başıldı bu küfür
- 3387 Muṣṭafā Şeddādī evler yapıdı mı
Enbiyā dünyāya ‘ ilmin şatdı mı
- 3388 Rüşveti ḳaṅğı kitāb içre yazar
Şöhreti ḳaṅğı kitāb içre yazar
- 3389 Büt gibi dünyāya ṭapdı cümleñiz
‘Avrata oğlana ṭapdı cümleñiz
- 3390 Çengī cārīye revā mı ‘ ālime
Lūṭī ef’ āli revā mı ‘ ālime

- 3391 ‘ Ālime lāyık mı hañçerli ğulām
Cāhile lāyık degil fi‘ l-i harām
- 3392 Şöhret ile yıkdıñız ‘ Oşmān ilin
Han Murād’ ın itdiñiz vīrān ilin
- 3393 Cümleñiz cāhilleriñ a‘ lāsı hep
‘ Ālemi yıkmağa bir ‘ ālim sebeb
- 3394 ‘ Ālemi yapmağa bir ‘ ālim yiter
Yıkmağa bir iki üç zālīm yiter
- 3395 Dīniñizden döndiñiz dünyā içün
Okuyup tutmazsıñız rüşvet içün
- 3396 Mevti görmez fi‘ liñiz a‘ mālārı
Qabri görmez ‘ ucbuñuz ‘ anqālārı
- 3397 Gāhī ‘ Azrā’ ıl tolaşmaz diliñe
Geldi cellād-ı ecel uş eñseñe
- 3398 Fi‘ liñe tābūt ‘ Azrā’ ıl güler
Mālıñā vārişleriñ dışler biler
- [120a]
- 3399 Haq diyen dervīş ile söyleşmege
‘ Ār idersiz belki dile almağa
- 3400 Ben sizi mevt ile ilzām eylerim
Sizi tābūt içre gördüm söylerim
- 3401 Haq beni zıd eyledi zālīmle
Haq beni dost eyledi ‘ ādillere

- 3402 Hâk diyen ihlâş ile bî-havf olur
Yir ü gök düşmen ise bî-havf olur
- 3403 Oķu *lā havfun* ‘*aleyhim* âyetin
İy müfessir eyle tefsîr âyetin
- 3404 Hâk diyen kalb-i emîn içindedür
Hâk diyen Hâkķ’a yakîn içindedir
- 3405 Cümle ‘ âlem bir yaña olsa eger
Hâk diyen bir yaña oldu bî-hazer
- 3406 Zerreden zîrâ güneş havf itmedi
Muşafâ Bū Cehl olandan korkmadı
- 3407 Bū Cehil tutdı cihânı ser-te-ser
Kanı bir Şiddik ola şāhib-nazar
- 3408 Muşafâ kimdir göre irşād ile
Kanı bir Şîrîn gönül Ferhād ile
- 3409 Görmez oldılar şerî‘ at tācını
Yire çaldılar tarikat tācını
- 3410 Pula şatdılar şerî‘ at tācını
Geydiler ‘ aşķ ile rüşvet tācını
- 3411 Dîn-i İslām oldu ğāyet de ğarīb
Dîni n’eyler bunlara rüşvet naşīb
- 3412 Rüşveti *naħnu* *ķasemnādan* alır
Nār u nūrı gözi a‘ mādān alır

- 3413 Şerre sâlik olsa Rabb'inden bilür
 Hayra tâlib olsa nefsinden bilür
 [120b]
- 3414 Kimi hayr-ider kimi dehri geçer
 Haşr ü neşri ekşeri inkâr ider
- 3415 Her biri zu' mınca bir kuş geçinür
 Hayfa görse zâğı bülbül geçinür
- 3416 Aşl u fer' i bir meni murdâr iken
 Ya' nî bir tamlâ meni nuţfe iken
- 3417 Kendüyi görmez begim insân olan
 Kendüyi gördü meger nâ-dân olan
- 3418 Qavm-i İslâmbol'u ' ucb itdi helâk
 Bir dağı şöhret helâk itdi helâk
- 3419 Şimdi ' avrat erlere hüküm eyledi
 Er libâsın aldı erlik eyledi
- 3420 Şimdi ' avratlar sipâhî oldılar
 Hañçeri qo başa şarık şardılar
- 3421 Hem Yahûdî kisvetini aldılar
 Dîn-i İslâm'a ihânet kıldılar
- 3422 Qanı teftiş eyleyen bî-dînleri
 ' Avrat oldu şimdi hâkim begleri
- 3423 Qanı gayret qanı nâmûs qanı 'âr
 ' Avratına ' avrat oldu yâdigâr

- 3424 Rüşvet¹⁰³² almağa sebep şöhret durur
Şöhrete gerçi sebep ‘avrat durur
- 3425 Geydi ‘avratlar libāsın erleri
Nefs-i mel‘ünün tonandı her biri
- 3426 ‘Avratı er tonı geydi ser-te-ser
Eri ‘avrat tonı geydi ser-te-ser
- 3427 Dīnini dünyāya şatdı şöhrete
Bu sebebdən ‘āşık oldu rüşvete
- 3428 İy münāfıklar size zıd olmuşam
Sizi ıslāh itmege fāş olmuşam
- [121a]
- 3429 Söyleden Hāḫ’dır meni bātıllara
Dīni dünyāya şatan bī-dīnlere
- 3430 Söyleyen Aḥmed dilidür ben degil
Söyleyen sır-ı Muḥammed dil degil
- 3431 **İy Muḥammed ümmeti toğdı güneş**
Şemsi balçıkla şıvar ba‘zı Hābeş
- Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün*
- 3432 Muşafā’dan bir nazardır söyleden bu dilleri
Ümmetine yine oldur gösteren bu yolları
- 3433 İy Muḥammed ümmeti Allāh içün diñleñ beni
Bāğa girse gül degil mi iñleden bülbüleri

¹⁰³² Eserde “rüşveti” şeklindedir. Vezin gereği böyle yazılmıştır.

3434 Ol Hâk'ın maḥbûbı Aḥmed'dir dilim bûlbûl iden
Ol cemâliñ şevkıdır iḥyâ iden gönülleri

3435 İltifâtından bize ol sâķī şundı bir kadeḥ
Ol şarâb ile şuwardı feyzi işbu gülleri

3436 Ben kimem Hâķķ'ın ḥabîbi diye şıddıķım oğul
Bu nazar çokdur za'ife añla işbu ḥâlleri

3437 Ümmetedir bu nazar ümmet için itdi nazar
Bal tutan elbet de barmağın yala bu balları

3438 Bu nazardır bu dilimde ḥalka karşı söyleyen
Bu nazardır ḥükm iden sultân gibi bu illere

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

3439 Bu nazardır 'âşıkı ser-ḥoş iden
Bu nazardır ḥaste kalbi ḥoş iden

3440 Bu nazardır kalb-i taşu mûm iden
Bu nazardır enfûsi mazlûm iden

3441 Bu nazardır şadıķı iden velî
Bu nazardır gösteren toğrı yolu

3442 Bu nazardır nârları pür-nûr iden
Bu nazardır gönlüñi ma' mûr iden

[121b]

3443 Bu nazardır cümle göze seyr iden
Bu nazardır cümle dilde söyleyen

- 3444 Bu nazardır her kulağda diñleyen
Bu nazardır her gönülde añlayan
- 3445 Bu nazardır cümle ellerde tutan
Bu nazardır her ayakda yürüyen
- 3446 Bu nazardır her ağızda dad olan
Bu nazardır Şîrân'e Ferhād olan
- 3447 Bu nazardır t̄alibi maṭlūb iden
Bu nazardır çirkāni maḥbūb iden
- 3448 Bu nazardır Yūsuf'ı sulṭān iden
Bu nazardır kaṭre[y]i 'ummān iden
- 3449 Bu nazardır 'āşıkı ḥayrān iden
Bu nazardır her işi āsān iden
- 3450 Bu nazardır zehrini sūkker iden
Bu nazardır biri yüz biñ er iden
- 3451 Bu nazardır Hāk Te'ālā'dan nazār
Ötesin fāş itmedi ḥayru'l-beşer
- 3452 Muştafā itse nazār Hāk'dan ider
Ol eḥad Aḥmed'le kendin fāş ider
- 3453 Aḥmed'i āyīne itdi zātına
'İlm-i ḡaybın açdı dīn mir'ātına
- 3454 Gizli gencin Aḥmed ile itdi fāş
Her yakadan Aḥmed'i gösterdi baş

3455 Her ‘aşırda Aḥmed’iñ sırrı gezer
Dime ḳabrinde yatar ḥayru’l-beşer

3456 Enbiyānıñ cümlesi ḥālā diri
Gerçi fānī oldılar bākī diri

[122a]

3457 Eski evden yeñiye itdi sefer
Eski tenden yeñi ten geydi beşer

3458 Eski ḥil‘at yeñiye tebdil olur
Eski ḳul sulṭānlıḡa tebdil olur

3459 Eski nuṭfe yeñi bir insān olur
Eski ḳatre yeñi bir ‘ummān olur

3460 Eski zerre yeñi şems olur hemān
Eski ḳulmet yeñi nūr olur ‘ayān

3461 Eski ‘ālem yeñi bir ‘ālem olur
Eski Ādem yeñi bir Ādem olur

3462 Eski dünyā yeñi yir ‘uḳbā olur
Fānī dünyā yeñi bir iḥyā olur

3463 Eski cimrī yeñi bir ‘anḳā olur
Yeñi ma‘şūḳıñ bulur tenhā olur

3464 Ana ḳarnında veled tenhā iken
Ḥākim idi ḳālība cān girmeden

- 3465 Ana ҡarnı bir ҡafesdir oғlına
Tıoғuz ay hıkm itdi ғarғ u ғarbına
- 3466 Ana ҡarnı taғt olunca oғlına
Şāh-ı Aғmed toғma mı dīn milkinge
- 3467 Ana ҡarnında uyanmış ған iken
Cümletü'l-mülk idi ya' nī toғmadan
- 3468 Ana ҡarnı pādīşāha olsa yār
Tıoға bir şehzāde oғlı āşikār
- 3469 Ana ҡarnı cennete olsa yaғın
Toғmaya illā toға bir hūr-ı 'ayn
- 3470 Ana ҡarnı ҡabr olunca 'āķıbet
Haşr u mağşer toға oғlı 'āķıbet
- 3471 Ana ҡarnı ғayb olunca 'āķıbet
Ġaybī evlādı toғısar 'āķıbet
- [122b]
- 3472 Ana ҡarnı olsa Ҡur'ān ile nūr
Toға Teverāt ile İncīl ü Zebūr
- 3473 Ana ҡarnı vağy olunca Aғmed'e
Toға 'ilm-i ғaybı Haғğ'ıñ Aғmed'e
- 3474 Ana ҡarnı olsa ilhāma ҡapu
Ol ҡapudan toға bir dil-ber ҡapu
- 3475 Ana ҡarnı Yūsuf olsa hısn-ile
Bir tecellī toға nūrdan Tūr ile

- 3476 Ana ҡarnı ‘āşık olsa şıdķ ile
Toęa ma‘ şūk-ı tecellī-zāt ile
- 3477 Ana ҡarnı göz olunca ҡaş ile
Nūr-ı Hallāk’ı toęa ol naķş ile
- 3478 Ana ҡarnı olsa naķķāşa ҡapu
Naķş içinde fāş ola esrār-ı hū
- 3479 Ata ana ‘ālem-i gayba ҡapu
İki ҡanatlı ҡapudur iy ulu
- 3480 Bir ҡanadı işbu dünyāya açık
Bir ҡanadı bākī‘ uķbāya açık
- 3481 Ata ana bir ҡapudur açmalu
Ġaybī hūrīler toęarsa ҡocmalu
- 3482 Ġayb anasında toęan maķbūbı gör
Görmeden gönlün alan maķlūbı gör
- 3483 Bu ҡulaķla hūrīlerden būse al
Bu göñül şebbāzını cennāta şal
- 3484 Hūrīlerle oyna dünyāda hemān
Leblerin taķvā ile em iy cüvān
- 3485 Hūrīniñ a‘lāsını ҡoc şıdķ-ıla
Leblerinden dadın al iķlāş-ıla
- 3486 Hūrīler şīve iderse nāz ile
Būse almasında nāz it şabr ile

[123a]

3487 Bir ab l olmış nem zı   r ola
 ki şeft l si bi  manşıb dege

3488 Bir ab l olmuş du     bi   r ola
Al birer şeft l  bir cennet ola

3489 H r ye  ilm-i  amel oldu nik h
H r yi ma b b iden nedir şal h

3490 H r ye d ny yı sevmekdir tal k
Terk-i d ny  ol seni   r  bur k

3491 H r  ız l -d n seven c ndan geçer
 şbu bi-f n  d ny dan geçer

3492  şbu  irk n f n  d ny yı seven
Ol kişi oldu cehennemde alan

3493  şbu mekrici arı d ny  oar
ousun¹⁰³³ tuymadı burnı  ne oar

3494 Bu leşe arğa olanlar ondılar
C fe d ny  kelb içündür uşdılar

3495  şbu murd rı şanursın ta lı k r
Nice kelbi aldadı bu zehr-i m r

3496 Bir kemikdir işbu d ny  şanma et
Nice itden arta aldı şanma et

¹⁰³³ Eserde “ousan” şeklindedir.

- 3497 İşbu mālîk seni aldar her zamān
 Vārişîñ kelbinde aldar bir zamān
- 3498 Cîfe dünyānîñ şafāsı da ḥabîş
 Şoñı tebdîl-i cefâdır iy ḥabîş
- 3499 Nice kelbi nâra atdı ol necîs
 İtleri başdan çıkardı bu ḥabîş
- 3500 Bu necîs dünyâ kime kaldı ‘aceb
 Pâdişâhlar kalmadı sen kim ‘aceb
- 3501 Devlet-i dünyâya tapdıñ iy ḥabîb
 Qabri mevti añmaz olduñ iy ḥabîb
- [123b]
- 3502 Bût gibi altuna tapdıñ iy necîs
 Qabriñe bile götür git iy ḥabîş
- 3503 Mâl-ı Qārûn’ın geçer bir gün yire
 Qoña¹⁰³⁴ bir gün meyyitiñle maqbere
- 3504 Dîniñi dünyâya şatdıñ ne sebeb
 Qabre girmezseñ ḥaber vir iy ‘Arab
- 3505 İy yüzi qara la‘în ü bed-fî‘âl
 Yaradan’dan bilme rızqı rüşvet al
- 3506 Belki mel‘ûn ismiñiz ibn-i filân
 Cümleñiz ehl-i cehennem bî-gümân

¹⁰³⁴ Eserde “koqa” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 3507 Hükmi rüşvet mi kitābıñ iy la‘ın
Vaḳtiñe hāzır azābıñ iy la‘ın
- 3508 Rüşvetiñ hınzırına cān virdiñiz
Fi‘liñiz küfrine imān virdiñiz
- 3509 Size çokdan oldu seccāde harām
Rüşvet ile yıkdıñız kevni tamām
- 3510 Tā temelden yıkdıñız ‘Oṣmān ilin
Āl-i ‘Oṣmān’ıñ ne bükdiñiz bilin
- 3511 Ayda bir kerre beni bulsa Murād
Pādişāhlıḳdan alaydı belki dad
- 3512 Bir iki üç yıl Murād ihmāl ide
Şümme va’llāhi bu taht elden gide
- 3513 Gitdi hālā gözleri yok göreler
Göz olan çıkdı gözünden n’ideler
- 3514 Malṭa fethin iste Hāḳ’dan iy Murād
Kızılelmaya sefer kııl iy Murād
- 3515 Geldi İslāmbol’a Bağdād iy Murād
Bir sözüm tut ala üç ḳal‘a Murād
- 3516 Ol sözüm bir kerre tutmazsa Murād
Gitdi İslāmbol eliñden iy Murād
- [124a]
- 3517 Ol sözüm şöhet durur ḳaldır şehā
Geyme ḫil‘at dervīṣāne ol şehā

- 3518 Erlere zîrâ harîr oldı harâm
Geyme şûfı geydi ceddiñ iy hümâm
- 3519 Pâdişâhım kıo muraşsa‘ ıonları
Geymedi ceddiñ muraşsa‘ ıonları
- 3520 Açmadı şöhretle ceddiñ ‘âlemi
Belki dervîşlikle açdı ‘âlemi
- 3521 Şöhret âfetdir didi şâh-ı rusül
Gel çıkar âfet ıonun iy ğonca gül
- 3522 Şöhreti kıaldır ‘Alî ol ‘aşrıña
Zü’l-fikâr’ı şuna kıudret kıabzıña
- 3523 Şöhreti terk eylediñ olduñ ‘Ömer
Seyf-i bâtın şuna ol ğayru’l-beşer
- 3524 Seyf-i bâtın şarkâ ğarba ğükm ider
Seyf-i zâhir şark u ğarba zılm ider
- 3525 Seyf-i bâtındı Ebû Bekr ü ‘Ömer
Seyf-i zâhirdi Ebû Cehl-i beşer
- 3526 Seyf-i bâtın idi ‘Oşmân u ‘Alî
Seyf-i zâhir idi İblis’in kıulı
- 3527 Seyf-i bâtın kıabzasıdur nüh-felek
Seyf-i zâhir kıuvveti vızlar sinek
- 3528 Seyf-i bâtın felege dimez kelek
Seyf-i zâhir yâ keditür yâ köpek

3529 Seyf-i bâṭın kılıcın şalsa uzar
Seyf-i zāhir bir köpek görse kaçır

3530 Seyf-i bâṭın biri biñle ceng ider
Seyf-i zāhir gölgesinden havf ider

3531 Seyf-i bâṭın şöhrete lāyık degil
Seyf-i zāhir rüşvete lāyık durur

[124b]

3532 Seyf-i bâṭın şöhretiñ düşmānıdur
Seyf-i zāhir rüşvetiñ mel‘ unıdur

3533 Pādişāhım şöhreti geç ‘ādil ol
Pādişāhım şöhreti sev zālīm ol

3534 İy Muḥammed ümmeti toğdı güneş
Şemsi balçıkla sıvar nice Ḥabeş

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün

3535 İlāhī kullarıña sen hidāyet eyle yā Subḥān
Ḥaḳīḳat ḥālī keşf itseñ inanmazlar eyā sultān

3536 Ḥabībiñ anadan toğsa ki belki ‘āleme gelse
İnanmazlardı müşrikler o sultān[a] da iy Raḥmān

3537 Ki gerçi ol ḥabībiñ ümmete söyle didi ḥaḳḳı
Kimin rü’yāda emr itdi kimin ilhām ile pinhān

3538 Ḥaber vir di[di] ağızımdan ki gerçi ümmete ol şāh
Naşīḥat ṭaşa kār itmez ki sen yā Rab[bī] it dermān

3539 Eger Hâk dise bir dervîş anıñ ismi durur cerrâr
Ki zîrâ cerre gelmişdür bu vesvâsı ider şeytân

3540 Eger toplar atılsa şağırınñ irşadı müşkildür
Meger kâfir kızağı Yeñiköy’de ceng ide düşmân

3541 **Cezâyir’le Tunūs cengi Firenk ile harâm olmaz**
Şu kim nefsi Müsilmân eylemez Fir’avn odur hemân

Mefâ’ilün Mefâ’ilün Fe’ûlün

3542 Diyelüm yine tekrâr Allâh Allâh
Diyelüm cân-ı dilden Allâh Allâh

3543 Ki her kim şıdık ile dir Allâh Allâh
Aña yardımcı arka Allâh Allâh

3544 Seherlerde diyenler Allâh Allâh
Vire her ne dilerse Allâh Allâh

[125a]

3545 Eger bir haste dirse Allâh Allâh
Devâ yok gayrı illâ Allâh Allâh

3546 Eger ‘âşık iseñ di Allâh Allâh
Vire maşşûduñı tîz Allâh Allâh

3547 Diliñde vird¹⁰³⁵ olursa Allâh [Allâh]
Seniñdir dünyâ’ uqbâ Allâh Allâh

3548 Bulan va’llâhi haqqı buldı gayrı
Ki¹⁰³⁶ zîrâ kul degil şâhından ayrı

¹⁰³⁵ Eserde “vir” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

¹⁰³⁶ Eserde “kim” şeklindedir. Vezin gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 3549 Yaratdı cümlemiz yokdan Yaradan
Ki ya‘nî Ādem ü Havvā anadan
- 3550 Bir Ādem ‘āleme toptolu oldu
Bir Ādem şarkā ġarba şıġmaz oldu
- 3551 Bir Ādem mevt ile şıġdı cihāna
Bir Ādem kabre şıġdı ne cihāna
- 3552 Bir Ādem yaradan Hakk’ı unutsa
Cehennem ehlidür İblis’e uysa
- 3553 Şu kim ‘Azrā’l’i mevt ile añmaz
Cehennem muştıla inşāfa gelmez
- 3554 Bir Ādem ‘ucb ile mevti unutsa
Ne şek Fir‘avn olur Hakk’ı unutsa
- 3555 Ki her kim zulm ide tamu anıñdır
Ki her kim ‘adl ider cennet anıñdır
- 3556 Cehennem ehli kimdür ehl-i rüşvet
Münāfık ‘askeri kim ehl-i şöhet
- 3557 Dirġā Āl-i ‘Osmān milki gitdi
İki üç yıl kalursa böyle gitdi
- 3558 Kökünden yıkdı ‘Osmān’ı bu rüşvet
Temelden yıkdı dīn milkin bu şöhet
- 3559 Alanlar rüşveti mel‘ūnı bī-dīn
Muhammed ümmeti hāşā o bī-dīn

[125b]

- 3560 İhānet eyleyen şer‘ -i şerīfe
Anı çekmek gerek şer‘ -i şerīfe
- 3561 Şerī‘ atden kopardım ise bir taş
Şerī‘ at hükmi anda koyalar baş
- 3562 Bugün şer‘ -ile da‘ vāya geldim
Murād Han’ ı meger irşāda geldim
- 3563 Vilāyet gitdi hünkārım elinden
Re‘ āyā kalmadı gitdi eliñden
- 3564 Gel iy devletlü hünkārım uyana
Gele tahtıñı yıkma bir yalana
- 3565 Haqīkat hāli bildirsem şehā men
Beni katl itmek [ister] bir bölük zen
- 3566 Bugün dīn yoluna kurbāna geldim
Yitirdim küfrimi imāna geldim
- 3567 Çü düşdüm gayret-i dīne ölünce
Emānet cānımı Haqq’a verince
- 3568 Şehā haq söylerem al bu sebağdan
Eger ‘ ādil iseñ a‘ lā kulağdan
- 3569 Kulağda gözleriñ kim döke yaşı
Kulağ topunda ata halka taş

- 3570 Ȳulařsız pādiřāh olmaz iřitdiñ
Velī a‘ mā olur itseñ iřitdiñ
- 3571 Ȳulařsız pādiřāhıñ milki gitdi
Eliyle tāc u tařtıñ gitdi yıķdı
- 3572 řehā taştı yıķan nedir yapan ne
Biri kāzib biri řādık işit ne
- 3573 Yıķan bu ‘ālemi rüşvet degil mi
Biri bid‘ at biri şöhret degil mi
- 3574 İřitdiñ küfr ile ‘ālem yıķılmaz
Yıķıldı zūlm ile řimdi yapılmaz
- [126a]
- 3575 Meger rüşvetle şöhret kalķa zinet
Cihān ıřlāh ola dırsen haķıķat
- 3576 řehā ceditiñde şöhret yokdı evvel
Cihānı açdılar zīnetsiz evvel
- 3577 Cihānı on iki biñ kulla açdı
Cihān kulla açılmaz ‘ādil açdı
- 3578 İki üç yüz biñ oldu zūlm-ile kul
Faķır itdi Süleymān’ım seni kul
- 3579 řehā gel mürde virme eksile kul
İnanma defter-i taşra gözet yol
- 3580 Ȳuluñ çok oldu zālimlerden olduñ
Ȳuluñ az oldu ‘ādillerden olduñ

- 3581 Tevārîḡ ne yazar gör pādişāhum
Sülūk-ı ceddîni gör Ḥan Murād'ım
- 3582 Bu iş ihmāl ile va'llāhi bitmez
Şehā şoñra peşimān aşşı itmez
- 3583 Cihāna gün gibi gözsün gözün aç
Şehā a' mālara¹⁰³⁷ uyma gözün aç
- 3584 Seni yoldan çıkardılar bu millet
İdenler dīn-i İslām'a ihānet
- 3585 Şehā dīne ihānet eyleyen kim
Ḥilāf-ı şer' -ile hüküm eylese kim
- 3586 Şular kim dīnini dünyāya şatdı
Ki gerçi büte tapmaz mālā tapdı
- 3587 Kitābu'llāh'ı zulm ile başanlar
Muḥammed ümmeti ḥāşā ki anlar
- 3588 Şehā sen av ile kuşda gezersin
Vilā[yet] gitdi elden ne baqarsın
- 3589 Muşāhib ḥazretiñe ḥoca dilsiz
Koyun kurd ağzına düşdi çobansız
- [126b]
- 3590 N'icün bir çāre görmezsin bu derde
N'icün Loḡmān'ı bulmazsın bu derde

¹⁰³⁷ Eserde "a' mālāra" şeklindedir.

- 3591 Yiter inşāfa gel iy pādişāhım
Bu derdüñ şor ‘ ilācın Hān Murād’ım
- 3592 Bu dünyā kimseye bāķī degildür
Ecelden kırtulış mümkün degildür
- 3593 Gele bu zīneti şöhretle terk it
Gele Allāh ile ‘ ahdüñi berg it
- 3594 ‘ Adālet niyyetin eyle gel evvel
Nedir zülme sebep terk eyle evvel
- 3595 Nedir zūlmüñ nişānı zen libāsı
Nedir ‘ adliñ nişānı er libāsı
- 3596 Hārām oldu ere ‘ avrat libāsı
Harīr atlās ile zīnet libāsı
- 3597 Muraşşa‘ ıtonları hep ‘ avrata vir
Murād ıslāh-ı ‘ ālemse çıkar vir
- 3598 **Şehā ‘ Azrā’ı’ı mevti unutma**
Naşihat isteyü yābāna gitme
- Fā ‘ ilâtün Fā ‘ ilâtün Fā ‘ ilâtün Fā ‘ ilün*
- 3599 Pādişāhım kıl iseñ sultāna olğıl āşinā
Yaradan Hāķķ’ı unutma fāna olğıl āşinā
- 3600 ‘ Āķıbet kabre girersiz kıl tedārük sağ iken
Zulmi kıldur ‘ adl-ile Subhān’a olğıl āşinā

- 3601 ‘Ömriñe mağrūr olup ihmāli yār itme saña
Şoñ peşimān aşşı itmez cāna olğıl āşinā
- 3602 Cān emānetdir bilürsin şāhibi ister şehā
Cāna cān olan nedir cānāna olğıl āşinā
- 3603 Turalım Qāf’ dan Qāf’ a hüküm eylediñ bu ‘ālemi
Zulm idersen bî-‘adl nîrāna olğıl āşinā
- [127a]
- 3604 Cedd-i a’lāñı ecel gör n’eyledi iy Hān Murād
Türbesin gör hāk ile yeksāna olğıl āşinā
- 3605 **Vā’ ız ü nāşih dilerseñ kanı anañ ve dedeñ**
Türbe-i ‘Oşmān ile Orhān’ a olğıl āşinā
- Mefâ’ilün Mefâ’ilün Fe’ülün*
- 3606 Gel iy devletlü hünkārım nazar kııl
Gözet etrāfıñı Hāk’ dan hāzer kııl
- 3607 Emānetdir saña bu pādişāhlık
Şehā zulm oldı ne arlık
- 3608 Eger yok dir iseñ zulme rızāmız
İşit ne dir Muḥammed Muştafā’mız
- 3609 Didi rü’yāda ol sulṭān-ı kevneyn
Şefā’at-kānı ol cedd-i Ḥaseneyn
- 3610 Didi ağızımla söyle ümmetime
Haber vir gizli rāzım ümmetime¹⁰³⁸

¹⁰³⁸ Eserde “ol metīme” şeklindedir.

- 3611 Bular ‘Azrā’îl’i mevti unutdı
Ne maḥşer ḥaşr-ile neşri unutdı
- 3612 Bular put gibi hep dünyāya ṭaldı
Ki ekşer ‘avrat u oğlana ṭapdı
- 3613 Benim şer‘-i şerîfîm yıkdı bunlar
Ki ḥāşā ümmetimden ola bunlar
- 3614 Ḥaber vir iy oğul var ümmetime
Ḳıyāmet di yaḳîndir ümmetime
- 3615 Bu fânî ‘ömre mağrūr olmasunlar
Hele ‘Azrā’îl’i unutmasunlar
- 3616 Bu dünya cîfedir al[d]anmasunlar
Bu kezzāba gönülleri virmesünler
- 3617 Müsāfir-ḥānedür āḫir göçerler
Bu ‘ādîyet libāsından geçerler
[127b]
- 3618 Libās-ı ma‘rifetdir āb-ı ḥayvān
İçer var ümmetime ḳana iy cān
- 3619 Uyandım işbu rü’yā ‘āleminden
Bu dil bülbüleri ötdi ḳafesden
- 3620 Rasūlu’llāh’ı gördüm sır gülünden
Baña söyle didi cānım dilinden
- 3621 Bu gülzārı görelden bülbül oldum
Ne bülbül lâ-mekānî bir gül oldum

- 3622 Cihāna şıgmaya goncam açılsa
Meger kabre şığa goncam açılsa
- 3623 Benim Aḥmed dili Aḥmed benimle
Menem kudret dili kudret benimle
- 3624 Benimle ben diyen ḥāṣā degil ben
Ki yokdur ben sen ortada kimim ben
- 3625 Benim dilimle söyler kullarına
Ki söyler Aḥmed'in de ümmetine
- 3626 Neler ilhām ider kudret dilinden
Neler ta' līm ider hikmet dilinden
- 3627 Münezzehdir cenābı her cihetden
Muḥītu külli şey' 'dir bī-cihetden
- 3628 Anıñ emriyle söyler cümle diller
Eger söyletmese söyler mi diller
- 3629 Bu dil et pāresini söyleden Ol
Bu dil çarḥında ' ilmin döndüren Ol
- 3630 **Eger kâdir[se] her dil nuṭṭ-ı pāke**
Nazīre söylesün işbu kitāba
- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 3631 Hâk diyen cāna ḥaḳīkat cismi cān olmaz ḥicāb
Lā-mekān şebḳāzına şāh-ı cihān olmaz ḥicāb

[128a]

3632 Cümle ‘ âlem düşmen olsa Hâk diyen havf eylemez

Hâk diyen kudret dilin söyler olmaz hicâb

3633 Hâk diyen bâtılları yüz biñ ise ilzâm ider

Hâk diyen mûra Süleymân-ı zamân olmaz hicâb

3634 Toldı İslâmbol’a bâtıllar kanı bir ehl-i hâk

Başını top eyleyen [ibn-i] fülân olmaz hicâb

3635 Bir bölük dîn düşmeni rüşvetle cânın şatdılar

Bunlarıñ zemmine bir torba şaman olmaz hicâb

3636 Âferîn ol ehl-i hâkka zemm ide bâtılları

Hâk diyen meydâna girse ismi han olmaz hicâb

3637 Âl-i ‘ Osmân’ ı kökünden yıkdıñız rüşvet ile

Hâk direm hak söylerem bir habş bozan olmaz hicâb

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

3638 Hâkķı ben işbâta geldim Hâk ile

Hâkķı Hâk’dır söyleden ilhâm ile

3639 İy münâfıķlar size zıd olmuşam

Muştafâ izniyle cenge gelmişem

3640 Cümleñiz katımda bir vızlar sinek

Hâk demek seyfim ne top[dur] ne tüfek

3641 Yıkdıñız ‘ Osmân İli’n rüşvet ile

Yıkdıñız dîn milkini şöhrat ile

- 3642 Fi' liñiz belki Rāfīzī¹⁰³⁹ işlemez
Fi' liñiz belki de Tersā işlemez
- 3643 Ayağ altına kitābı aldıñız
Manşıbı dellāle virdi cümleñiz
- 3644 Cāyize ڭangı kitāb içre yazar
Yohsa ھاşre neşre inkārıñ mı var
- 3645 İy utanmazlar kıyāmet yok mıdur
Āḫiret milki cehennem yok mıdur
[128b]
- 3646 Fi' liñiz inkāra beñzer āşikār
‘Ucbuñuz İblīs’e beñzer nāmdār
- 3647 Hāḫ diyen dervīş ile söyleşmege
‘Ār ider telbīsīñiz dilleşmege
- 3648 Nūrıñuz yok nār ile yār olduñuz
Hāḫ diyen mü ’mine ağyār olduñuz
- 3649 İy Muḫammed ümmeti oldı şabāh
Sizi ‘Azrā’ıl uyandıra şabāḫ
- Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*
- 3650 Mü ’min-i kāmīl olanlar reşk ide burhānıma
Huccetim Aḫmed dilidür ümmet irdi kânıma
- 3651 Kimseden ḫavf u recāmız yok eḫad Aḫmed’leyem
Dīn yolunda başımı ṭop eyledim Sultān’ıma

¹⁰³⁹ Eserde “Rafāzī” ’şeklindedir.

- 3652 Dīn-i İslām'ın içinde kanı bir 'ibret çeker
İşde meydān işde er gelsin bugün meydānıma
- 3653 Gelmedim da'vā-yı merde hāḡ direm hāḡ söylerem
Ehl-i rüşvet kelbini belki bu ḡam 'ummānıma
- 3654 Ben za'ife bulmadım Allāh için yardım ider
Hāḡ Rasūl'i Muştafā yardım yiter bu cānıma
- 3655 Şeyḡ u şūfi māla tapdılar cihetsiz hāḡ dimez
Cenneti dünyā olanlar ta'n ider Rıdvān'ıma
- 3656 Her kıyāmet kopdı görmez işbu a'mā 'askeri
İns ü cinniñ zıddıyam tersā gelür imānıma
- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 3657 İy Muḡammed ümmeti inşāf idüñ
Hāḡ direm diñleñ beni inşāf idüñ
- 3658 Muştafā didi kıyāmetdir yaḡın
Didi söyle ümmetime ol emīn
- [129a]
- 3659 Ben emānetdir ulaşırdım size
Şümme va'llāhi ḡilāfım yok size
- 3660 Mü'min-i kāmīl olanlar inanur
Hāḡ söze tersā da belki inanır
- 3661 Bir ḡce gördüm Rasūl aḡlar idi
Cümle aşḡabı bile aḡlar idi

- 3662 Ümmete didi belâ inse gerek
Tevbe itmez[ler] ise inse gerek
- 3663 Büt gibi dünyāya tapdı ümmetim
Yaradan Hakk'ı unuttı ümmetim
- 3664 Beni Rabb'imden utandırdı bular
Düşmen-i nefsin uyandırdı bular
- 3665 Sünnetim terk itdiler rüşvet ile
Yıkıldılar dîn milkini şöhet ile
- 3666 Haşr u neşri mevti añmaz oldılar
Qabr-ile 'Azrā'ıl unuttılar
- 3667 Didi ağzımdan haber vir ümmete
Bü Cehil gerçi inanmaz ümmete
- 3668 İy Muhammed ümmeti oldu şabāh
Sizi 'Azrā'ıl uyandıra şabāh
- Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*
- 3669 Bizim meydân-ı 'aşk içre tecellî-Zât'ımız vardır
Muhammed Muşafâ gibi ulu mir'âtımız vardır
- 3670 Rasûlu'llâh ile cânım dilinde meşveret-kânım
Medîne şehri rûhânım olur işbâtımız vardır
- 3671 Medîne kalbim oldu ravza-i Ahmed durur rûhum
Bizim ol 'aql-ı şemsinde bir zerrâtımız vardır¹⁰⁴⁰

¹⁰⁴⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

3672 Benim bülbul Rasûl'ün gül cemâlinde öter cânım
Cemâli oldu eglencem yiter cennâtımız vardır

[129b]

3673 Göñül Tûr'unda Muşâveş tekellüm eyler ol Yâr
Anıñ 'aşk u hevâsında uçar bir atımız vardır

3674 Hâdîs-i leblerinden bûse aldım meclis-i cânda
Göreliden kaşı yâyn ok gibi ebyâtımız vardır

3675 Anıñ kaşı hilâli *ķābe ķavseyn* oldu mi' rāca
Cemâlin sırrı *ev ednā* okur âyâtımız vardır

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

3676 Şemsi inkâr eyleyen huffâş olur
Bū Cehil ķavmine a' lā baş olur

3677 Şemse ikrâr eyleyen şiddîķ olur
Muştafâ'nıñ ümmeti tahķîķ olur

3678 Ümmet-i Aḥmed güneşden âşikâr
Fi' liñiz ümmet midir fikr eyle var

3679 Gerçi da' vāñız Muḥammed ümmeti
Rüşveti yir mi Muḥammed ümmeti

3680 'İlmiñiz dünyāya ālet itdiñiz
Dīn-i İslām'a ihānet itdiñiz

3681 'Ālime lāyık mı Şeddādī binā
'Ālime lāyık mı nefsānī hevā

3682 ‘ Ālime lāyık mı ʔanbūr ile ʔeng
 ‘ Ālime lāyık mı zaḳḳūmı yemek

3683 ‘ Ālime lāyık mı cārīye otuz
 ‘ Ālime lāyık mı ḥaṇʕerli otuz

3684 ‘ Ālemi siz yıḳdıñız şöhret ile
 Yıḳdıñız ‘ Oṣmān İli’n bid‘ at ile

3685 Sizi gördi cümle ‘ ālem azdı hep
 Fi‘ liñizle ümmī yoldan ʔıḳdı hep

3686 Size ʔoḳdan oldu seccāde ḥarām
 Sizi teftiş ide ʔamuda ḥarām

[130a]

3687 İy Muḥammed ümmeti oldu şabāḥ
 ‘ Azrā’īl sizi uyandıra şabāḥ

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

3688 ‘ Ālem-i ervāḥa düşdi bir ḡḥe seyrānımız
 Bir ḥiṭāb-ı ma‘ nevī işitdi anda cānımız

3689 Ḥarfe şavta gerḥi şıḡmaz ol ḥiṭāb-ı lā-mekān
 Hātif-i ḡaybī idi keşf oldu bu ‘ irfānımız

3690 İy ḳulum didi baña ilhām ile ol Pādişāḥ
 Ḳullarımı yūri irşād it didi Sulṭān’mız

3691 Zālīm oldu ḳullarım benden ʔevirdiler yüzi
 Rızḳımı yirler ʔaparlar ḡayrıya inşānımız

3692 Ben Münezzeh Tañrı'yı kor rızkı ğayrıdan umar
Bunca yıl aç itmedim görmez bizüm ihsânımız

3693 Yok iken var eyledim görmez bular bu ni' meti
Bir avuç toprağa cān ihsān ider cānānımız

3694 *Kün* dedim bir kez yaratdım cümle 'ālem halkını
Yok iden ben var iden ben bāk'dır Subhān'ımız

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

3695 Ben degül kudret dilidür söyleyen
İşbu dil et pāresin kim söyleden

3696 Emr-i Haq olmasa vızlar mı sinek
'Arşa pervāz itdi Haq diyen sinek

3697 Ben sinek Nemrūd'ı itdimdi helāk
Ben sinek Şeddād'ı da itdim helāk

3698 Ben sinek Fir'avn'ı da itdim helāk
Ben sinek Bū Cehl'i de itdim helāk

3699 Mūr iken virdüm Sülyemān'a cevāb
Zerremizden toğalı ol āfitāb

[130b]

3700 Ben za'ifem yaradan Mevlā ulı
Men Ledün Sulţān'na yādem belī

3701 Kendü[y]i ögmek küfürdür 'ucb ile
Muştafā'dır ögdüğüm ihlāş ile

- 3702 Ol ḥabībīñ ğayretidir çekdigüm
Dīn-i İslām ğayretidür çekdigüm
- 3703 Bir kişi ‘āleme ceng itmek muḥāl
Ceng iderse ‘ālemi yeñmek muḥāl
- 3704 Mu‘ cizāt-ı Muṣṭafā kāfirleri
Başdı bir ḥamle ile bī-dīnleri
- 3705 Cümle ‘ālem bir yaña olsa eger
Ḥaḳ diyen bir yaña oldı iy peder
- 3706 İy Muḥammed ümmeti oldı şabāḥ
‘Azrā’ıl uyandıra sizi şabāḥ
- Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün*
- 3707 Ḥaḳḳ’a gel iy müdde‘iler tevbe ye gel tevbe ye
Yaradan Ḥaḳ’dan utanmaz tevbe ye gel tevbe ye
- 3708 Tañrı [y1] peygamberi mevti unutdı ‘ucbuñuz
Ḳabr-ile ‘Azrā’ıl’i añ tevbe ye gel tevbe ye
- 3709 İzüñi izler ecel a‘ mā gözüñ görmez n’içün
Belki tābūtuñ yapıldı tevbe ye gel tevbe ye
- 3710 Maḳberīñ ḳazıldı belki vārişīñ cem‘ oldı [baḳ]
Mālīña dişler bilendi tevbe ye gel tevbe ye
- 3711 İy ḳoca hırşīñ görür fi‘ liñe ‘Azrā’ıl güler¹⁰⁴¹
Gāḥḫe bir ḥaḳ diye gel tevbe ye gel tevbe ye

¹⁰⁴¹ Eserde bu kelimedden sonra “hep” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 3712 Māl-ı Qārūn'ın gibi bir gün geçersin yerlere
Mālını düşmāna kırsan tevbeye gel tevbeye
- 3713 Pādīşāhlar kabre girdi sen nesen girmeyesin
Bīn yaşa bir günce gelmez tevbeye gel tevbeye
- [131a]
- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 3714 İy Muḥammed ümmeti inşāfa gel
Bizi yokdan var iden sulṭāna gel
- 3715 İşbu dünyānıñ nedir 'ömri şudur
Akdı gitdi seyl gibi dünyā şudur
- 3716 Bir içim şudur bu dünyā devleti
Bir ḥayāle düşe beñzer devleti
- 3717 Bārīdiniñ yıqma bu dünyā için
Kimseye zulm eyleme dünyā için
- 3718 Bu 'acūze kararı dünyādır yalan
Günde biñ erden bu durur tūl kılan
- 3719 Bu fenādan kimse almadı murād
Pādīşāhlar öldi gitdi nā-murād
- 3720 Kabre girse şāh ile birdir gedā
Dime şāhım yā gedāyım iy gedā
- 3721 Bāqī kalmadı Süleymān'a cihān
Bu eceldir şāhı tahtından yıқан

- 3722 Nice biñ sulṭānı dünyā aldadı
Tāc u taḥtın soñra vīrān eyledi
- 3723 Nice biñ Fir‘avn’ı kırdı bu ecel
Nice Şeddād’ı yok itdi [bu] ecel
- 3724 Nice biñ Nemrūd’ı mevt itdi helāk
Kalmadı nām u nişānı tozdı ḥāk
- 3725 İy Muḥammed ümmeti oldı şabāḥ
‘Azrā’ıl sizi uyandıra şabāḥ
- Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün*
- 3726 Ecelden kurtuluş yokdur gönül vir¹⁰⁴² mevt-nümāya
Mezāristāna gıt üç günde bir bārī temāşāya
- 3727 Ne dil-berler yatır toprak ile toldı kara gözler
Kanı ol beñleri dane yüzi beñzerdi bedr-aya
- [131b]
- 3728 Ḥayā-zıl oynuna beñze[r] bu dünyānıñ oyuncağı
Neler geldi neler geçdi yalancı fānī dünyāya
- 3729 Ecel kaşşābının kimse bıçağından emīn olmaz
N’içün gāfil yürürsin dünyevī beyhūde sevdāya
- 3730 Filān öldi filān öldi saña da diyeler ölmüş
Ögüt kār eylemez taşā ki gerçi yüzü a‘māya
- 3731 Taşa kār eylese yağmur çemen biteydi taşlarda
Sizi va‘llāhi ‘Azrā’ıl uyandıra bu rü’yāya

¹⁰⁴² Eserde bu kelimeden sonra “bārī” kelimesi yer almaktadır. Vezin gereği transkripsiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 3732 Bizim irşādımız bize degildür
Bizim irşādımız biñe degildür
- 3733 Bizim irşādumuz cümle cihāna
Bizim irşādumuz hūş ile ‘āmma
- 3734 Ledün deryāsınuñ ‘ummānıyuz biz
Hakīkat gevherinüñ kānıyuz biz
- 3735 Bizi ālet idindi hażret-i zāt
Bizi ālet idindi vaḥdet-i zāt

Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün

- 3736 Aya ‘ārif sebaḳdaş ol benim bu gizli rāzımla
Seni senden idem irşād bu nāz u [bu] niyāzımla
- 3737 Meger günlerde bir gün ‘ālem-i ervāḩa tayy itdüm
Delilim ‘aşḳ idi ammā giderken rūḩı ḩayy itdüm
- 3738 Bu yolda mürşid-i ‘aşḩa olaldan şıdḩ ile teslīm
Ulaşdırdı beni Hakk’a bilinmez ‘ilm idüp ta‘līm
- 3739 Burāk-ı ‘aşḩa bindiḩde ḩamu yir oldı hep mi‘rāc
Bu yolda Ka‘be zıkr olmaz ḩıḩar ‘arşa eyā ḩuccāc
- 3740 Bu yolda iz ü toz olmaz ki zīrā lā-mekānīdūr
Meşāyılḩ māt olur bunda bu ‘ālem bī-nişānīdūr
- [132a]
- 3741 Nice biñ cānı bir pula virer bu yolda ‘āşılḩlar
Nice İbrāḩīm Edhem tāt u taḩtın yıḩdı sādılḩlar

- 3742 Nice biñ Bāyezid'ı işbu dil-ber eyledi Mecnūn
Bu Leylā'ya gönül viren hayāl-i yār ile maḥzūn
- 3743 Bu ma' şūķı seven 'āşık n'ider bu aṭlas-ı çarḥı
Şu kim İbrāhīm Edhem mazḥarı terk itme mi Belḥ'ı
- 3744 Bu dünyā fān'sin fānī beḳāya sālīk ol sālīk
Eliñde ihtiyārıñla gele terk eyle iy sālīk
- 3745 Bu kezzāba gönül virme vefāsız b̄-vefā yāra
Bu mel' unı güzel zann eyleme dön yüz bu mekkāra
- 3746 Eger Allāh'ı bildiñse yiter bir loḳma bir ḥırķa
Eger bildiñse nefsiñi ulaşdıñ vuşlat-ı Ḥaḳḳ'a
- 3747 Eger deryāya irdiñse n'idersin ḳatre-i 'āşık
Eger şemse irişdiñse n'idersin zerre-i şādık
- 3748 Ki zīrā enbiyānıñ işbu dünyā oldu düşmānı
Kezālik evliyānıñ oldu düşmen üzre düşmānı
- 3749 Bu zindānı n'ider bülbul gülistān ise rūḥānī
N'iderler bu ḥarābātı içi vü taş vīrānī
- 3750 ' Aceb ḥālet ' aceb ḥikmet severler fānī dünyāyı
Beş on günlük ḳadar ' ömre yapar Şeddādī bināyı
- 3751 Utan Ḥaḳ' dan eyā aḥmaḳ unutduñ mevti ḡafletle
Meger şeyṭāna uymışsın nazar ḳıl bārī' ibretle
- 3752 Saña Allāh için gel bir naşīḥat ideyim ammā
Seni irşād ide her bir sözüm diñlerseñ iy dānā

- 3753 **Murād olan bu dünyāda eyā ṯalib nedir bilgil**
Ecel cellādımı ašlā unutma iziñ izler bil

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 3754 Şarḫ u ğarḑı ḳabẓa almaḳsa murād šāhbāz
 Bu rišāleye ‘amel eyle ḫaḳīḳī bī-mecāz

[132b]

- 3755 ‘Arz-ı ḫālim diñle ceddiñ rūḫ-içün iy pādišāḫ
 Yaradan Allāḫ içün diñle beni iy bedr-i māḫ

- 3756 Seni yoḳdan var iden Allāḫ içün eṭrāfa baḳ
 Geç bu nefṣānī hevādan ‘adl-ile inṣāfa baḳ

- 3757 Taḫt u tāciñ gitdi elden pādišāḫım gözüñ aç
 Sen gezersin avda ḳuşda Ḥan Murād’ım gözüñ aç

- 3758 Rūm ili ḳaldı eliñde Anaṭolı ḳarışık
 Ḳaldı Şarḫān ile Aydın şor nedir bu ortalık

- 3759 Bir bölük kezzāba şorma içi taşu iy Murād
 İşbu zālimler seni va‘llāhi aldar iy Murād

- 3760 Ümmet-i Aḫmed degildir işbu dīn düşmenleri
 Muṣṭafā’dan döndiler yüz işbu dīn düşmenleri

- 3761 Dīnini dünyāya şatdı ekşeri rüşvet ilen
 Şer‘-ile da‘vāya geldim diñle ḫünkārım hele

- 3762 Cümle ‘ālem düşmenimse ğam degildir zerrece
 Ḥaḳ benim dostum olunca ğam degildir zerrece

- 3763 Hâk direm hâkdır sözüm bâtılları zem eylerim
Hâk Rasûl'ün izn-i pâkiyle bu deñlü söylerem
- 3764 Ben degülem söyleyen Aḥmed dili rü'yâ ile
Ümmetime hâkkı var söyle didi zâhir ile
- 3765 Kimseden ḥavf u recāmız zerre yok iy pâdişâh
Emr-i sulṭân ile geldim ümmete iy bedr-i mâh
- 3766 Başımı ṭop eyledim dîn yolına ḳurbân için
Ġayret-i dîn cânıma kâr eyledi Allâh için
- 3767 Büt gibi dünyâya ṭapdılar ḳanı şer' -i şerîf
Rüşvetiñ mel' ünına cân virdi bunlar iy şerîf
- 3768 Hâşre neşre bunlarıñ inkârı vardır iy Murâd
Rüşvet almazdı bu bî-dînler inansa iy Murâd
- 3769 Pâdişâhım kızbimi bul beni yüz biñ pâre kııl
Dostuñı düşmânıñı remz ile teftiş eylegil
- [133a]
- 3770 Bir bölük dîn düşmeni fâsıklara uyma şehâ
Vir boyun şer' -i şerîfe kâzibe uyma şehâ
- 3771 İy gözüm nûrı Murâd Ḥan'ım seni gördüm ğarîb
Yalıñuz sen yalıñuz sen yalıñız sen iy ḥabîb
- 3772 İki üç yüz biñ ḳulum var diyü da' vâ eyleme
Cümlesi bir pula degmez yalıñuzsun aġlama
- 3773 Fânî bir Allâh için dîn uğrına başın virür
Rüşvetüñ zaḳḳûmına manşib için başın virür

- 3774 Dīnini dünyāya şatmış cümlesi manşıb için
Yaradan Hakk'ı unuttı ekşeri rüşvet için
- 3775 Yılda bir kez Tañrı'yı peygamberi almaz dile
Qabri mevti gāh̄ce 'Azrā'ıl'ı almaz dile
- 3776 Bunlarıñ fi'lin görür cellād-ı 'Azrā'ıl güler
Müsteħik olmaz mı zemme işbu ahmaq mürdeler
- 3777 Yıkıdınız 'Osmān İli'n rüşvet ile bid'at ile
İtdiler dīne ihānet şöhet ü zīnet ile
- 3778 Her biri Fir'avn¹⁰⁴³ olup şer'a ihānet itdiler
Her biri Hāmān olup İblās'e asker oldılar
- 3779 Rüşveti kağıt kitāb içre yazılmış gördiler
Dīn kanı mezheb kanı çoğı münāfık oldılar
- 3780 Belki de belki münāfık rüşveti itmez kabūl
Belki yetmiş iki millet rüşveti itmez kabūl
- 3781 Belki de kāfir kıralı rüşveti itmez kabūl
Rüşveti hāşā Muḥammed ümmeti itmez kabūl
- 3782 Er olan meydāna girsın kızbim işbāt eylesün
Şer'-ile işbātım itmezsem beni katl eylesün
- 3783 Katl iden Hakk'dır beni insān nedir katl eyleye
Yir ü gök düşmānım olsa katle kādīr olmaya

¹⁰⁴³ Eserde bu kelimedden sonra "biri Fir'avn" kelimeleri tekrar edilmiştir.

- 3784 Hakkı ben işbāta geldim Muşafā izni ile
Gelmedim illā Muḥammed Muşafā izn[i]-ile
[133b]
- 3785 Arķamız mihrāba irdi arķamızdur Muşafā
Bize rü 'yāda bu dersi eyleyen kim Muşafā
- 3786 Ümmetine bu ağızla söyleyen kim Muşafā
Dilimi bülbül iden kim söyleden kim Muşafā
- 3787 Bizi bāṭıllarla cenge gönderen kim Muşafā
Ḳalbime bunca şecā' at eyleyen kim Muşafā
- 3788 Bizi bu dīn ğayretine düşüren kim Muşafā
Zāhir ü bāṭın bize yardım iden kim Muşafā
- 3789 Bu vücūdum tahtına sultān olan kim Muşafā
Taht-ı dilde hüküm iden kim Muşafā¹⁰⁴⁴
- 3790 Gelmedim da' vā-yı merde kuvvetimdir Muşafā
Hak yolunda mürşidim kim Muşafā¹⁰⁴⁵
- 3791 Ümmī dervīşe bu 'ilmi bildiren kim Muşafā
Zulm iden cāhilleri ilzām iden kim Muşafā
- 3792 Rüşveti hınzıra lāyıkdur diyen kim Muşafā
Ümmetim hāşā değil didi Muḥammed Muşafā
- 3793 Şer' -ile meydāna gönderdi beni şāh-ı rusül
İşde meydān işde er işde kitāb-ı Muşafā

¹⁰⁴⁴ Bu mısra vezne uymamaktadır.

¹⁰⁴⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 3794 Bir risāle eyledim izn-i Rasūlu'llāh ile
Dersimi rü' yāmda virdi mektebimde Muşafā
- 3795 Cümle 'ālem 'ilmini yazdım risālem içine
Şarḫ u ġarbıñ andadır miftāhı sırr-ı Muşafā
- 3796 Bu risālemle 'amel iden cihānda bir ola
Belki 'aşrında Süleymān ide mūrun Muşafā
- 3797 Şarḫ u ġarbı ḳabẓına almaḳ dilerse Ḥan Murād
Bu risālemle 'amel itsün derūnī Ḥan Murād
- 3798 Bu risālem Muşafā'nıñ meclisinde ders idi
Ḥasb-i ḥālidür cihānıñ bilmiş olsun Ḥan Murād
- 3799 Bu risālem şarḫ u ġarbıñ gün gibi miftāhıdır
Bu risālemle açā belki cihānı Ḥan Murād
- [134a]
- 3800 Ayda bir kerre tenezzül it risālemle buluş
Pādişāhlıḳ 'ilmin öğretsin saña iy Ḥan Murād
- 3801 Ayda bir ḫil' at geyersen Muşafā'dan zātıña
Ayda bir diñle ḥadīşin Muşafā'nıñ iy Murād
- 3802 Günde bir eyle risālem dil-beriyle meşveret
Ḥıẓr¹⁰⁴⁶ elinden āb-ı ḫayvān içmek istersen Murād
- Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*
- 3803 'İlm ağacı sen cihāna toptolu
Mivesi ḳullarıñ oldu iy ulu

¹⁰⁴⁶ Eserde “ḫayr” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 3804 Yapağı oldu re‘āyā iy şerīf
Dalları yaptı vezīrūndür harīf
- 3805 Ol ağacūñ kökidür şer‘-i şerīf
Zulm imiş anıñ zevāli iy lāṭīf
- 3806 Ol ağacıñ ‘ömri oldu ‘adl ü dād
‘Ömr-i Nūh’a sālīk olğıl iy Murād
- 3807 Her murāda irmek isterseñ Murād
‘Adl ü dād it ‘adl ü dād it ‘adl ü dād
- Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün*
- 3808 Bi-ḥamdi‘llāh ki maḳṣūda iriṣdirdi seni Subḥān
Gezerken ḳaṭre zātında iriṣdi himmet-i ‘ummān
- 3809 Çü vāṣıl olduñ ol yāra tenezzül itme aḡyāra
Ulu sulṭānına yüz tut ola yardımcıñ ol Raḥmān
- 3810 Şaḳın ḥor añlama mūrı Süleymān añla bir mūrı
Eger ḥulḳıñ ḥasen ise dāve ḥükm eyle iy merdān
- 3811 Eger ‘ömr-i ṭavīl ister iseñ ol yaradan Ḥaḳ‘dan
Faḳīre baya bir gözle naẓar eyle begim her ān
- 3812 Çü sen fānī cihān fānī fenāya olmağıl maḡrūr
Beş on ‘ömür içün gel āḫiretiñ itme gel vīrān
- [134b]
- 3813 Hāẓer kıl bed-du‘ādan ḥāṭırın yıḳma bir insānıñ
Şerī‘ atden ḳoparma ṭaş ki ḳorlar başıñı iy cān

- 3814 Şerī‘ at seyfin al kabza cihāna hamle kıl cümle
Melek gökde beşer yirde olalar emriñe fermān
- 3815 Göñül baştardasını kırsa çekdir ‘adl ü dād ile
Hazer kıl zulm-i bayrakdan¹⁰⁴⁷ sefineñi hele kullan
- 3816 Dümensiz girme deryāya ki zīrā furtuna çokdur
Nice biñ gemi açdı karaya zulm ile bu tūfān
- 3817 Kulağızsız yola girme Kazağ’ıñ şaykası çokdur
Karadeñiz ise dipsiz cehennem ise kem limān
- 3818 Bu gün dünyā benim diyü şalınma ‘ucb ile zinhār
Okumadıñ mı yoḥsa *küllü men* dersin ‘*aleyhā fān*
- 3819 Hazer kıl dīniñi dünyā içün gel yıkma iy pāşā
Bilürsin kimseye bākī degil bu çarḥ-ı ser-gerdān
- 3820 Tefāhürle dime manşıbdıyam tamudasın hālā
Eger ‘ādil iseñ cennet sarāyıdur saña evṭān
- 3821 Şu begler kim ola zālīm cehennem muştula aña
Bege şāha vezīre raḡbet olmaz yarın iy insān
- 3822 Şu begim ‘adl ü dād ide sekiz cennet anıñdur hep
Ki her kaḡı cinān içre dilerse eyleye seyrān
- 3823 Şu kaḡı kim ola zālīm cehennem kendidür ol it
Ki zīrā kullarıñ haqqıñ talar cehl ile ol nā-dān

¹⁰⁴⁷ Eserde “yabraq” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 3824 Hüşüşā kim ala rüşvet o bî-dîn la‘ nete lāyık
Ki her kim ehl-i rüşvetdir ne dîn var anda ne îmân
- 3825 Şular kim rüşvete mā ’il racîmiñ ‘ askeri oldu
Ki hâşā ehl-i rüşvet mü ’min ola kendidür şeytân
- 3826 Eger kalker ise rüşvet bugün ıslâh ola ‘ âlem
Eger olmaz ise ıslâh derimi yüzüñ iy arslân
- 3827 Hiţâbım cümleye gerçi Murâd Hân bir sözüm tutsa
O bir sözle cihânı feth ideydi belki ol sultân
- [135a]
- 3828 Vezîri Hüsrev’e dise Murâd Hân iy lâlâcığım
Şerî‘ atden koparma taş korum başuñ dise ol hân
- 3829 Getirse Hüsrev’i hem evvel İslâmbol’ı feth itse
Şerî‘ at seyfin alsa kabzına ‘ adl ile ol kaplan
- 3830 Şerî‘ at seyfini taşra çıkarsa er gibi kından
Ki belki ins ü cin dîvler olaydı emrine fermân
- 3831 Murâd Hân bir sözüm tutaydı feth olaydı şark u garb
İki sözüm tutaydı kevne İskender olaydı hân
- 3832 Eger üç sözümi tutsa ideydi göklere hükmi
Bir uçdan birini tutsa anıñ olaydı hep meydân
- 3833 Murâd Hân didi iy dervîş bir uçdan birini söyle
Haber vir toğrısın baña bu derdime nedür dermân
- 3834 Hoşâmed söyleme hak di eger mü ’min iseñ gerçek
Nişânın ehl-i hakkuñ haste hünkâra di iy Loqmân

- 3835 Vezirim yok murādımca iy derviş ekşeri kezzāb¹⁰⁴⁸
 Kırarım cümlesin inşāfa gelmez birisi bir ān
- 3836 Şehā kaṅḡi vezirūñ toḡrı söyler evliyādandır
 Biri Hüsrev vezirūñdür birisi hāşekīñ Rıdvān
- 3837 Silahdār-aḡānīñ lafzını tutdum meşrebi derviş
 Nişān-ı erliḡiñ var işbu üç dört cānda iy cānān
- 3838 Ki her kaṅḡi kuluñ kim rüşvet almaz ehl-i haḡdır ol
 Ne mü ’mindir ne kāfir ehl-i rüşvet ekşeri Mervān
- 3839 Alanlar rüşveti hāşā beterdir belki kāfirden
 Ki zīrā kāfiristānda bile yok rüşveti alan
- 3840 Rāfiżī rüşveti almaz bunu diyen¹⁰⁴⁹ alır rüşvet
 Sizi ilzām ide ebced okurken belki bir oḡlan
- 3841 Dilimde söyleyen sırr-ı Muḡammed’dir iy fāsıklar¹⁰⁵⁰
 Siziñle cenge gönderdi bizi ol maḡhar-ı Deyyān
- 3842 Sizi ben şer‘ a da‘ vet itmege geldim iy bātıllar¹⁰⁵¹
 Benim uş muḡzır-ı Aḡmed kitābım gün gibi burhān
- [135b]
- 3843 İhānet eyleyenler dīn-i İslām’a ne millettir
 Rāfiżīden daḡı kemdir bu kāfirdir büyük düşmān
- 3844 Sizi mü ’min şanur gören başıñız iy münāfıklar
 Ebū Cehil la‘ iniñ küfrini başdırdı bu tuḡyān

¹⁰⁴⁸ Bu mısra vezne uymamaktadır.

¹⁰⁴⁹ Eserde “diyenler” şeklindedir. Vezin gereḡi böyle yazılmıştır.

¹⁰⁵⁰ Bu mısra vezne uymamaktadır.

¹⁰⁵¹ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 3845 Kitābu'llāh'a uymazsınız kıyāmet yok mıdur yoḥsa
Size rüşvet alıñ didi mi yoḥsa Ḥazret-i Qur'an
- 3846 Meger inkārınız var ḥaşre neşre maḥşere belki
Ne dīndür dīniñiz soruñ baña tiz geliñ iy ḥayvān
- 3847 Bizi bir nuṭfeden ḥalk itmedi mi yoḡ-iken Allāh
Yine 'āciz [mi] soñra bizi yaratmaḡa ol Mennān
- 3848 Eger ikrārınız olaydı ḥaşre neşre taḥkikā
Ki ḥāşā evleriñ Şeddād olmaz idi iy nā-dān
- 3849 Yine yokdan bizi var itmege 'āciz mi yoḥusa
Ezel ḥod yoḡ-iken var eylemişdi bir kez ol Ḥannān
- 3850 Eger ikrārınız varsa kıyāmet kevnine taḥkik
Ki ya' nī ḥaḡ söze teslīm olasıñ zāhir ü nihān
- 3851 Eger inkārınız varsa kıyāmet kevnine ḥāşā
Bu ḥaḡ sözlere teslīm itmeye sizi begim şeytān
- 3852 Eger ikrār iderseñiz ki ya' nī ḥaşr ile neşre
Ḥaḡikat ḥaḡ sözi zehr-ise de nūş idesiz iy cān
- 3853 Ki ḥāşā şey miyem ben söyleyem ilkā-yı nefsimden
Ve illā ıztırarı söyledirler söylerem bī-cān
- 3854 Bir adam nice biñ ' askerle ceng itmek nice mümkün
Velī deryā dili deryā anıñ evḡāsıdır Subḥān

Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Fe ‘ûlün

3855 Bi-ḥamdi ‘llāh tamām oldı kitābım
Güneş gibi hümām oldı kitābım

3856 Çü toğdı ‘āleme bu şems-i vaḥdet
Umarım qalmaya ‘ālemde zulmet

[136a]

3857 Nazar eyle kitābıma İlāhī
Çü sensin pādişāhlar pādişāhı

3858 Cihāna rahmet eyle bu kitābı
Qabūl it Rabbenā bu āfitābı

3859 Güneş gibi cihāna nūrı tolsun
‘Amel iden kişiler Ḥaqq’ı bulsun

3860 İlāhī bu kitābım eyle maqbūl
Hem eyle qullarıñ içinde maqbūl

3861 ‘Amel iden quluñı ber-murād it
‘Amel itmezse her kim nā-murād it

3862 Bu maḥbūbı seven ‘āşıqlarıñı
Qatıñda qıl muqarreb ol quluñı

3863 Bu ma‘şūqı görüp inkār idene
Hidāyet eyle yā Rab anlara¹⁰⁵²

3864 Bu şemsi görmeyen ḥuffāşa yā Rab
Aña göz vir göre bu nūrı yā Rab

¹⁰⁵² Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 3865 Hidāyet eyle yā Rab cümle halka
Maḥabbet eylesünler ehl-i ḥaḳḳa
- 3866 Bizi ısmarlama şeytān-ı nefse
Rızāñı vir olalım rāzı Ḥaḳ'a
- 3867 Bu bī-dīn nefse vir inṣāf-ı külli
Bu cüz'ī 'aqlımı kııl 'aql-ı küllī
- 3868 İlāhī ḥayr u şerri baña bildür
Saña lāyık olan a' mālī bildir
- 3869 İlāhī ḥaḳḳı ḥaḳ göster gözime
Eger bātılsa gösterme gözüme
- 3870 Rızāñı vir baña iy pādīşāhım
Ḥabībīñ ḥürmeti 'afv it günāhım
- 3871 Şefā'at kânına bağışla iy dost
Muḳarreb ümmet it dostıña iy dost
- [136b]
- 3872 Anıñ emriyle yazdım bu kitābı
Toğaldan zerremizden āfītābı
- 3873 Naşīḥat eyle dedi ümmetime
Oğul ḥaḳ söyle didi ümmetime
- 3874 Baña bir kaç kez emr eyledi ol şāh
Uyandır ümmetimi didi ol māh
- 3875 Naẓar itdi bize ol İsm-i A'zam
Bu kerre dilim oldu İsm-i A'zam

- 3876 Kitābım mu‘ cizāt-ı Muşţafā’dır
Ki belki nūr-ı çeşm-i enbiyādır
- 3877 Ki her bir beytimizdür nefyi işbāt
Şıfātımdan görünür pertev-i zāt
- 3878 Tecellî itdi zāta cümle esmā
Gönül Tūr’ına fāş oldu müsem mā
- 3879 İkilik vahdeti birlike irdi
Bu keşret bahri vahdetde boğuldu
- 3880 Bu kerre nuṭfe insāna irişdi
Ḥaḳīḳî ḳaṭre ‘ummāna irişdi
- 3881 Hemān dil ḳaṭresidür ol deryā¹⁰⁵³
Ḥaber virdi bu kez deryāyı deryā
- 3882 Tecellî bülbülü çıkdı ḳafesden
Niḳābın açdı gül rūḥānîşinden
- 3883 Cemālin āşikāre eyledi gül
Bu kerre başladı ğavgāya bülbül
- 3884 Ḥaḳīḳat mektebini açdı Aḥmed
Ledün dersi ile toĝdı Muḥammed
- 3885 Şanasın anadan bir dahı toĝdı
Kitābımdan yeñi mevlüdi toĝdı

¹⁰⁵³ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 3886 Bu mevlūde ki her kim ola münkir
Ebū Cehl-i la‘īn ola o münkir
[137a]
- 3887 Bu mevlūd oldı nūr-ı sırr-ı tevḥīd
Bu mevlūdi seven oldı muvaḥḥid
- 3888 Bu mevlūd ismidir Miftāḥ-ı Cennet
İkinci ismidür Bāb-ı ‘Adālet
- 3889 Bu mevlūdün maḳāmı oldı Maḥmūd
Bu mevlūdi naẓar-gāh itdi ma‘būd
- 3890 Tekellüm Ṭūr’ına Mūsā bu mevlūd
Tecellī mestine sāḳī bu mevlūd
- 3891 *Saḳāhum Rabbuhum* ḥamrı bu mevlūd
Şarāb-ı lā-mekānīdir bu mevlūd
- 3892 Bu mevlūd oldı şarḳ u ğarba miftāḥ
Bu mevlūduñ ayası cümle ervāḥ
- 3893 Bu mevlūd içre bul yüz dört kitābı
Bu mevlūdden toĝar dīn āfitābı
- 3894 Bu mevlūdiñ dilidür şāh-ı Kevneyn
Bu mevlūdün gözidür nūr-ı ‘ayneyn
- 3895 Bu oĝlı görmedi Yazıcıoĝlı
Muḥammediyye-i şānī bu oĝlı
- 3896 Bu oĝlu ümmī görse müftī oldı
‘İlim deryāsınıñ ğavvāşı oldı

- 3897 Bu evlādı toğurdı Ya‘kūb oğlu
Halil’in mazharı İbrāhīm oldu
- 3898 Gelibolı’da toğmadı bu mevlūd
Yazıcıoğlu’na mazhar bu mevlūd
- 3899 Bu mevlūdün atası Urla oldu
Bu evlādın anası Ahmed oldu
- 3900 Bu mevlūdi şehā şakla haṭādan
Gözi a‘mā olan ehl-i hevādan
- 3901 Bu mevlūdi nazar-gāh eyle yā Rab
Okuyup dinleyeni kıl muḳarreb
[137b]
- 3902 Yazana yazdırana rahmet eyle
‘Amel ideni ehl-i cennet eyle
- 3903 Bize münkir olana rahmet eyle
Hidāyet ipine ol kulu bağla
- 3904 Bize her kim iderse sū’-i zannı
Aña yā Rab nazar kıl hüsn-i zannı
- 3905 İlāhī hazretiñden yok murādım
Eger var ise sensin çok murādım
- 3906 Ki senden gayrı virme baña maḳşūd
Derūnī vir baña‘aşkıñla maḳşūd

- 3907 H̱abībiñ Muşţafā´dır bir murādım
Çehār-yār ile yār eyle murādım
- 3908 Ebū Bekr´iñ şehā vir baña şıdkın
‘Ömer H̱azret´iniñ vir baña ‘adlin
- 3909 Nazār kı l  albe ‘Oşmān´iñ hayāsın
‘Alī´niñ vir şe ā‘atle şe āsın
- 3910 H̱asan ile H̱üseyn‘e yār-ı ğār it
Bizi bunlar gibi ā ır şehīd it
- 3911 Bizi hep cümle evlād-ile yār it
Bu şāhlar ẖürmetine ber udār it
- 3912 H̱adīce Ana‘ya bizi bağı la
Bizi ol ‘ālī Şıddīk‘a bağı la
- 3913 O mü‘minler anası ‘Āyi e‘ye
Bağı la bizi ẖātūnlarla bile
- 3914 Bizi Fā ıma‘ya yā Rab bağı la
 amu ẖātūnları bile bağı la
- 3915 Bizi bağı la cedd-i Muş afā‘ya
Bizi bağı la āl-i Muş afā‘ya
- 3916 Bizi bağı la nūr-ı evliyāya
Bizi bağı la şıdk-ı enbiyāya
- [138a]
- 3917 Bağı la bizi dostuñ Muş afā‘ya
Bağı la nūr-ı  e m-i enbiyāya

- 3918 Bağışla bizi aşhâb-ı Rasûl'e
Bizi yâr eyle yarın ol Rasûl'e
- 3919 İlâhî bakma yüzüm kırasına
Koma ağyârı yârim arasına
- 3920 Vişâliñ şerbetine kandır iy dost
Yedi deryâ beni kandırmaz iy dost
- 3921 İlâhî pîrûme ‘âlî nazar kıl
Tecellî meclisinde sâķîmey kıl
- 3922 Çü pîrüm Şeyh ‘Abdu’l-kâdirî’dür
O Gîlânî haķîkat pertevîdür
- 3923 Anıñ bir himmetidir bu kitâbım
Anıñ feyziyle oldu feth-i bâbım
- 3924 İlâhî şeyhime ‘âlî-nazar kıl
Muhibbine mürîdine nazar kıl
- 3925 ‘Aceb mi kûtb-ı ‘âlem olsa şeyhim
‘Aceb mi ğavṣ-ı a‘zam olsa şeyhim
- 3926 İlâhî münkiri kıl aña teslîm
Aña hep ins ü cinni eyle teslîm
- 3927 İlâhî şeyhime vir bir maķâmı
Sekiz cennet ola ‘âlî-maķâmı
- 3928 İlâhî şeyhime kûtbı mürîd it
Anıñ irşâdını dâ’im mezîd it

- 3929 İlāhī şeyhimi kıl ğavṣ-ı a‘zam
Vücūdın eyle yā Rab İsm-i A‘zam
- 3930 Bir olsun kā’ināt içinde şeyhim
Bir olsun şark u ğarb içinde şeyhim
- 3931 Taşarruf ehli kıl yā Rab bu şeyhim
Taşarruf ide kevineyi bu şeyhim
[138b]
- 3932 Cihānı top gibi kapa bu şeyhim
Süleymān ola ‘aşrında bu şeyhim
- 3933 İlāhī kabza başta mālīk eyle
Zamān ile mekānı tābi‘ eyle
- 3934 İlāhī sen velisi ol¹⁰⁵⁴ hisābıñ
Ol olsun reh-nümāsı lā-mekānıñ
- 3935 İlāhī sen şeyhime mürşid olğıl¹⁰⁵⁵
Cenāb-ı Hāzret’iñe vāşıl itgil
- 3936 İlāhī ehl-i irşād eyle şeyhim
Eger nāķışsa tekmīl eyle şeyhim
- 3937 Benim şeyhimdir İsmā‘īl anıñ-çün
Bu dīn yolına kurbānım anıñ-çün
- 3938 Benim şeyhim fenā ender fenā’dır
Göze ğor añlama deryā-yı Hāk’dır

¹⁰⁵⁴ Eserde bu kelimedden sonra “bu” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripsiyonlu metne dāhil edilmemiştir.

¹⁰⁵⁵ Bu mısra vezne uymamaktadır.

- 3939 Ki gerçi ümm-îdür zâhırde ammâ
Hakikat bâtınıdur nice deryâ
- 3940 Anı münkir olan a' mā göremez
Anı İblis olan bî-dîn göremez
- 3941 Gözi a' mā olan görmez cihânı
Görür toptolu zulmetlen cihânı
- 3942 Nice görsün Hak' ın dostların a' mā
Nedir âyinesi a' mânîñ a' mā
- 3943 Cevâhir ile taş a' māya birdür
Gözi yok kim seçe kalbi hacerdür
- 3944 Ki zîrâ dür ile âşinâ şarrâf
Yine cevher[durur] cevhere şarrâf
- 3945 Ne bilsün boncuğ-ıla cevheri kör
Cevâhir göz gerek *nûrun* ' *alâ nûr*
- 3946 Cevâhir görse boncuğ şanur a' mā
Hacer görse cevâhir şanur ammâ
- [139a]
- 3947 Ki birdir hem cevâhire ne kıymet
On ev tolusı taş olmadı kıymet
- 3948 Cevâhir bir hâtem¹⁰⁵⁶ biñ sikke deger
Beyânı taş u tağ bir aqçe degmez

¹⁰⁵⁶ Eserde “hâtim” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

- 3949 Hâtem vardır deger ol yüz biñ altun
Taşın kıntarı hiçedir ne altun
- 3950 Yâbânî taşı kimse şatun almaz
Meger Şeddādî evler yapan alur
- 3951 Cevāhir oldı şāhlar başına tāk
Anın-çün cevhere şāhlar da muhtāk
- 3952 Cevāhir ne durur şer‘-i şerīfdür
Cevāhir ‘adl ü dād iden şerīfdür
- 3953 **Velī zūlm eyleyen bî-dîn durur taş**
Velī rüşvet alan mel‘ün¹⁰⁵⁷ durur taş
- 3954 Cevāhir ile taşı eyle ta‘bir
Şayıklama bu düşe iy mu‘abbir
- 3955 Yiter zem eylediñ taşı kaya[y]ı
Yıklarlar başına yoḥsa kayayı
- 3956 Taşa kār eylemez mi yoḥsa yağmur
Bu deñlü cevheri şaçdın kim alur
- 3957 Haber vir rüşveti gel iy bürāder
Gerekmez bize cevāhir¹⁰⁵⁸ bürāder
- 3958 Bize rüşvet gerek cevher gerekmez
Bize dünyā gerek ‘uqbā gerekmez

¹⁰⁵⁷ Eserde “ma‘lün” şeklindedir. Mana gereği bu kelime takdir edilmiştir.

¹⁰⁵⁸ Eserde bu kelimedenden sonra “iy” kelimesi yer almaktadır. Vezne uymadığı için transkripiyonlu metne dâhil edilmemiştir.

- 3959 Bize ʔamu gerek cennet gerekmez
Bize manşıb gerek raḥmet gerekmez
- 3960 Bizim cennātımız degil mi dünyā
Bize ḥūrī kıızı yiter bu dünyā
[139b]
- 3961 Bizim Şeddādī ev cennātımızdur
Bizim manşıb-ı cinān ḥūrāmızdūr
- 3962 Bize dünyā size ‘uḳbā virildi
Size cennet bize manşıb virildi
- 3963 Bize yarın gerekmez gün bu gündür
Ḳıyāmet gününü kim gördi yoḳdur
- 3964 Ki dırsen āḫiret kim gördi geldi
Kim andan bunda gelmiş yoḳ efendi
- 3965 Ḥaber vir bize rüşvetden efendi
Gerekmez āḫiret bize efendi
- 3966 Sekiz cennet seniñ olsun efendi
ʔamu rüşvet bizim olsun efendi
- 3967 Ki ba‘zı kāfiriñ bu i‘tikādı
Ḳıyāmet gününe yoḳ i‘timādı
- 3968 Yaradan Ḥālık’ı inkār iderler
Görürken şemsi balçıkla şıvarlar
- 3969 Dimezler kim bizi yoḳdan yaratdı
Ki bir ʔamla meni şudan yaratdı

- 3970 Yine ‘āciz mi yaratmağa bizi
Ezel yaratmadı mı yoğsa bizi
- 3971 Ana rahminde halk itmiş idi öñ
Bu kez karnında kabriñ halk ide soñ
- 3972 Ana karnı bize kabır olsa gerek
Ölenler batn-ı yirden toğsa gerek
- 3973 Ana karnında meyyit idi nuṭfe
Ezel cānsız degil miydi o nuṭfe
- 3974 Şuya cān nefḥ iden cānānı fıkır it
Şuya cān nice şıgdı anı fıkır it
- 3975 ‘ Aceb nuṭfeye nice şıgdı insān
Türāba nice şıgdı vech-i cānān
[140a]
- 3976 Şıgar mı destiye deryā-yı ‘ummān
Meniye nice şıgdı baḥr-i insān
- 3977 Benī Ādem tecellī-Zāt’a mazḥar
Cemāl-i vechi insānıñ ne defter
- 3978 Ne sikkedir bu insanıñ cemāli
Ne ḥuṭbedür bu inşānıñ kemāli
- 3979 Ne minberdir bu insānıñ vişāli
Ne cāmi‘dür ne miḥrāb ḥüsn-i ḥālī
- 3980 Ne ḥātem var bu insānıñ gözünde
Ne taḥtı var bu insanıñ yüzünde

- 3981 Ne kıbledir bu insānıñ vücūdı
Melekler itdi insāna sücūdı
- 3982 N'ıçün yirde beşer oldu ḥalīfe
N'ıçün gökde melek olmaz ḥalīfe
- 3983 Şu āteş yelle toprak oldu Ādem
Bu dört zıddla nice yarışdı Ādem
- 3984 Şığışmaz gerçi bir tahta iki şāh
Ya dört şāhı nice sıgdırdı Allāh
- 3985 Bu dört zıddı nice cem' itdi Ḥallāk
Bu dört sultānı bir tahta kodı Ḥak
- 3986 İlāhī taht-ı ḳalbe rūḥı şāh it
Vezīrim 'aql-i külli rūḥa yār it
- 3987 Ḳul eyle rūḥuma nefsim dāvinı
Taşarruf eyleyem taht-ı vücūdı
- 3988 Vücūdum 'askerini rūḥa yār it
Vezīr-i 'aql-ı küllim berḥudār it
- 3989 Dili İskender eyle taht-ı ḳalbe
Taşarruf eyleyem nefis ile ḳalbe
- 3990 İlāhī Ḥan Murād'a vir bu ḥükmi
Boza irşād ile nefis-i tılısım
- [140b]
- 3991 İlāhī dīn-i İslām'a zafer vir
Dñe ḥāyin olanlara zarar vir

- 3992 Şehā vir ‘ asker-i İslām’a kuvvet
İlāhī Ḥan Murād’a vir ‘ adālet
- 3993 ‘ Adū nefsimiz ıslāḥ eyle yā Rab
Bize nefsi ḥavāle itme yā Rab
- 3994 Ḥayırlı kıl isem ‘ ömrüm tavīl it
Eger şerli isem ‘ ömrüm ḳalīl it
- 3995 İlāhī şerrümi ḳıl ḥayra tebdīl
Riyāmı eylegil ihlāşa taḥvīl
- 3996 Murād Ḥan’a daḥı olsun bu iḥsān
Hem inse cinne de olsun bu iḥsān
- 3997 İlāhī zülümi ḳıl ‘ adle tebdīl
İlāhī ḳālimiz ḳıl ḥāle tebdīl
- 3998 İlāhī ‘ āḳıbet ḥayrın naşīb it
Bize şöñ demde Ḥaḳ dimek naşīb it
- 3999 Atama hem anama raḥmet eyle
Hem üstādıma yā Rab raḥmet eyle
- 4000 İlāhī ḳullarıña eyle raḥmet
İlāhī ‘ āşālere eyle şefḳat
- 4001 Yetīm olanlarıñ ḥaḳḳı-çün olsun
Ḥabībīñ Muştafā ḥaḳḳı-çün olsun
- 4002 İlāhī göñlümi al saña virgil
Beni saña seni hem baña virgil

- 4003 Tecellî bülbülü eyle lisānım
Hāḳīḳat gülşeni eyle zebānım
- 4004 Tecellî meclisinde sāk̄ī eyle
Beḳañ ile fenāmız bāk̄ī eyle
- 4005 Cemālīñ şevḳine ḳıl mest ü ḥayrān
Dili ḳıl ma‘nī taḥtında Süleymān
[141a]
- 4006 Dile şun ḥātem-i ‘aşḳı İlāhī
Dāve ḥükm ide tā dīn pādişāhı
- 4007 Ledün taḥtına şāh it keşf-i zātı
Hızırveş nūş ide āb-ı ḥayātı
- 4008 ‘İlim taḥtına şāh eyle Murād’ı
‘Aḳıl taḥtında ḥükm ide ‘ibādı
- 4009 Şehā Sultān Murād’ı ‘ādil eyle
Tecellî-zāt’ına hem vāşıl eyle
- 4010 İlāhī Ḥan Murād’a ‘aḳl-ı küñ vir
Aña irşāda ḳābil bir göñül vir
- 4011 Helāk itme enāniyyetle anı
Aña virir baña ḳalb-i selīmi
- 4012 Murād’ın ḳalbine ‘ālī-naḳar ḳıl
Zulüm zehrini ‘adl ile şeker ḳıl
- 4013 İlāhī bu du‘āmı eyleme red
Ḥabībīñ ḥaḳḳı [içün] eyleme red

- 4014 Bizi ĩmān ile ħatm eyle āħir
Murādım bu ħatıñda evvel āħir
- 4015 Şıgındım saña yā Rab bunda anda
Beni virdüm emānet saña sende
- 4016 Bize iħsān idenler Fātiħa bir
Sekiz cennetde vir yā Rab aña yir
- 4017 Biñ otuz yidi tārīħde bu evlā
Togup Şa‘ bān ayında oldu tekmīl
- 14 Şa‘ bān 1037

SONUÇ

Türk İslâm edebiyatında manzum nasihat-nâmeler ve Kâdirî Hüseyin'e ait *Miftâh-ı Cennet* isimli eserin transkripsiyonlu metni ve tahlilini ele alan bu çalışmada, 11-20. yüzyıllar arasında nazmedilen telif ve tercüme nasihat-nâmeler derlenip tasnif edilerek tanıtılmıştır. Bu eserler şekil, muhteva, vezin ve dil hususiyetleri cihetiyle incelenmiş, manzum nasihat-nâme türüne ait genel özellikler ortaya konulmuştur. Ayrıca manzum bir nasihat-nâme olan *Miftâh-ı Cennet* isimli eserin transkripsiyonlu metni oluşturulmuş ve metin üzerinde tahlil çalışması yapılmıştır.

Bu çalışma ile Türk İslâm edebiyatında üzerinde en çok eser verilen edebî türlerden birinin manzum nasihat-nâmeler olduğu anlaşılmıştır. Nitekim çalışmamızda yer verilen 68'i telif 23'ü tercüme olmak üzere toplam 91 eserin varlığı, bu durumun en açık göstergesidir.

Manzum nasihat-nâmeler içerisinde değerlendirilen eserlerin yarısına yakını tercüme eserlerin oluşturması, çalışmamız sonucunda ortaya konulan hususlardan biridir. Ayrıca tercüme eserlerin tamamının kaynak metninin Fars diline ait olduğu; bu eserlerin çoğunun Attar'ın *Pend-nâme* isimli eserinden yapılan tercümelerle oluşturulduğu, çalışmamızdan elde edilen bir başka sonuçtur. Bu durum, Türk-Fars edebî ilişkilerinin yakınlığını; pend-nâme türünün edebiyatımızdaki konumunu belirlemede Fars edebiyatının ve *Pend-nâme-i Attâr* in ne denli mühim olduğunu göstermiştir.

Çalışmamızda, haklarında henüz herhangi bir akademik çalışma yapılmayan manzum nasihat-nâmeler de tespit edilmiştir. Mezkûr eserler kütüphane kataloglarında kayıtlı künye bilgileri verilerek tanıtılmıştır.

Daha önce yapılan çalışmalarda bazı nasihat-nâmelerin tespit ve muhtevasına yönelik çelişkili bilgiler çalışmamızda sentezlenip yorumlanarak verilmiştir. Bu durumun en somut örneği Azmî Pîr Mehmed Efendi'nin *Mev'iza-i Manzûme* isimli eserinde yaşanmıştır. İncelenen nasihat-nâmeler arasında en fazla dolaşım ağına sahip bu eser, farklı müellifler ve farklı edebî türlere isnad edilerek günümüze kadar gelmiştir. Bazı çalışmalarda Hamdullah Hamdi'ye ait pende-nâme, Lokman Hekim'in

vasiyetlerini muhtevi vasiyet-nâme, Gedûsî isimli bir şaire ait pend-nâme gibi hakkında farklı bilgiler bulunan bu eserlerin tamamının Azmî Efendi'ye ait *Mev'iza-i Manzûme* isimli eser olduğu tespit edilmiştir. Konu ile ilgili olarak bazı eserlerin nasihat-nâme türüne dâhil edilmemesi gerektiği de yine çalışmamızda elde edilen sonuçlardan biridir. *Gülşen-i Niyâz*, *Günahkâr Divanı*, *Deh-Murg* bu eserlere örnek olarak verilebilir.

Çeşitlilik ve zenginliği ile edebiyatımızda müstesna bir mevkiye sahip manzum nasihat-nâmeler; genellikle *Ahlâk-nâme*, *Nasihat-nâme*, *Öğüt-nâme*, *Pend-nâme*, *Câmi'ü'n-Nasâyih*, *Pend-i Ricâl*, *İrşâdü'l-Avâm*, *Mir'âtü'l-Ahlâk* gibi muhtevası ile ilişkili isimler almıştır. İncelenen eserlerden bazıları *Beşâret-nâme*, *Heşt Behişt*, *Hayâl-i Behçet-âbâd*, *Silk-i Cevâhir* gibi farklı şekillerde tesmiye olunurken, bazıları da *Hayriyye*, *Lutfiyye* gibi muhatap olduğu kişiden hareketle isimlendirilmiştir. Manzum nasihat-nâmelerin sayılarında görülen zenginlik, isimlendirmelerinde de aynı şekilde devam etmiştir.

Kültürümüze böylesi zengin bir edebî birikim kazandıran manzum nasihat-nâme müelliflerinin şahsiyetlerine dair yapılan incelemelerde; bu kişilerin yaşı kemale ermiş, hayat tercübesi kazanmış, İslâmî bilgi birikimine sahip, kültürel seviyeleri yüksek, toplumsal sorunlarla yakından ilgilenen ve bu sorunlar üzerine çözüm önerileri geliştiren duyarlı bireylerden oluştuğu gözlenmiştir.

Manzum nasihat-nâme müelliflerinin topluma yönelik kaleme aldıkları bu eserlerin telif sebepleri eserden esere farklılık arz ediyor gibi görünse de, hepsinin ortak amacının bireyin ahlâkî gelişimine katkı sağlamak olduğu çalışmamız neticesinde anlaşılmıştır. Bu amaca yönelik olarak mezkûr eserlerin konusunu adalet, dürüstlük, cömertlik, tevazu gibi pek çok evrensel değer üzerinden verilen dinî ve ahlâkî tavsiyeler oluşturur. Muhteva yönü böylesine geniş bir yelpazeye sahip manzum nasihat-nâmelerin zaman zaman farklı türlerle de etkileşim içine girdiği görülmüştür. Bu etkileşim ve iç içe geçmişlik, manzum nasihat-nâmelerin tasnifi sırasında bizi oldukça zorlamıştır.

Manzum nasihat-nâmelerde verilen tavsiyelerin muhatabı devlet idarecileri, kadınlar, gençler olabildiği gibi çoğu zaman halkın genelidir. Bu yönüyle mezkûr metinlerde kullanılan dil; sanat endişesinden uzak, sade ve akıcıdır. Verilen tavsiyeleri desteklemek için çoğu zaman ayetler, hadisler, kelâm-ı kibarlar, atasözleri ve deyimler, din ve devlet büyüklerinin hayatlarından seçilen örneklerden istifade edilmiştir. Bu yönüyle manzum nasihat-nâmeler, Türk toplumunun hayata açılan penceresidir ve ihtiva ettikleri kültürel miras ile edebî türler içerisinde farklı bir konuma sahiptir.

Manzum nasihat-nâmelerin şekil özelliklerine bakıldığında, çoğu eserin mesnevî formunda kaleme alındığı görülür. Ancak bu eserlerde biçimden çok içeriğe önem verildiğinden, klâsik mesnevî tertip hususiyetlerinin genellikle ihmal edildiği farkedilmiştir. Mesnevî şeklinin yanı sıra gazel, kasîde, murabba‘, tercî‘-i bend gibi farklı nazım şekilleri ve aruz kalıplarının da yer aldığı bu metinlerin, içerdiği şekil ve vezin çeşitliliği ile tek düzelikten uzak ve renkli eserler olduğu anlaşılmıştır.

Çalışmamızdan elde edilen sonuçların bir diğer kısmı da *Miftâh-ı Cennet* isimli esere yöneliktir. Biyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan eser müellifinin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserlerine yönelik bilgiler ilk kez çalışmamızda ortaya konmuştur. Ayrıca kaynaklarda Muhyiddîn-i Kâdirî ismi ile bahsedilen müellifin *Miftâh-ı Cennet* müellifi ile aynı şahıs olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Muhyiddîn-i Kâdirî’ye atfedilen *Nasihat-nâme* isimli eserin; çalışmamıza konu olan *Miftâh-ı Cennet*’in bir parçası olabileceği ile ilgili düşünceler de bu çalışma ile ortaya konmuştur. Bizi böyle bir düşünceye sevkeden şey; her iki eserin de aynı tarihlerde ve muhtevada yazılması, *Nasihat-nâme*’de eserden “Cennet” ismiyle bahsedilmesi, *Miftâh-ı Cennet*’in kitap olarak toplanmasına vesile olan Rıdvan Ağa’nın *Nasihat-nâme*’de de zikredilmesi ve nihâyetinde şairin eserinin 12.000 beyitten fazla olduğunu ifade etmesidir. 7997 beyitten oluşan *Nasihat-nâme* metni ile 4017 beyitten müteşekkil *Miftâh-ı Cennet* metnini toplamı 12.014 beyitten oluşmaktadır. Bu da her iki eserin aslında tek bir eser olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Miftâh-ı Cennet isimli eserin, çalışmamızda genel çerçevesi çizilen manzum nasihat-nâme türüne ait olduğu ve bu türe ilişkin pek çok özelliği taşıdığı

transkripsiyonlu metninin hazırlanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna göre eser; Sultan IV. Murad özelinde halkın genelini irşat etmek üzere nazmedilmiştir. Nazım şeklinde ağırlıklı olarak mesnevî tercih edilmekle birlikte, farklı nazım biçimleri ve aruz kalıbı çeşitliliğine sahiptir. Eserde yer alan bu çeşitlilik diğer nasihat-nâmelerde olduğu gibi onu tek düzelikten uzak kılmıştır.

Miftâh-ı Cennet; biçimden çok muhtevaya önem verilmesi, geleneğin belirlerlediği şekil kurallarının ihlali, vezin ve ve kafiye aksaklıklarının sıkça yapılması gibi yönleri ile benzeri türde kaleme alınan eserlerle pek çok ortak noktaya sahiptir. Bu anlamda benzerlerinde olduğu gibi *Miftâh-ı Cennet*'te de kullanılan dil, sade ve anlaşılırdır. Eserde ayet, hadis, atasözü kullanımlarına sıkça yer verilmiştir.

Miftâh-ı Cennet'in muhtevasının din ve tasavvuf cihetiyle incelendiği bölümlerinde, eserin tamamen İslâmî inanış ve düşünüş telakkileri ile telif edildiği farkedilmiştir. Kâdirî Hüseyin'in dünyaya bakışı Ehl-i Sünnet akidesi çerçevesindedir. Eserde çizdiği ve idealize ettiği imaj, şeriata sıkıca bağlı bir Müslüman tipidir. Eserinde şeriata son derece bağlı olduğunu gösteren müellif, aynı zamanda mutasavvıf bir şahsiyettir. Bu yönü ile ilişkili olarak eserinde; tasavvufî terimlere, müntesibi bulunduğu Kâdiriyye tarikatına, bu tarikatın pîri Adülkâdir-i Geylânî ve şeyhi İsmâil-i Rûmî övgüsüne sıklıkla yer verdiği görülmüştür.

Miftâh-ı Cennet'in cemiyet hayatına yönelik yaptığımız incelemelerde sosyal çevrenin bu eserde bir hayli yer kapladığı tespit edilmiştir. Eserde âlimler, şairler, sûfiler gibi pek çok tabakada yer alan insan çeşitliliği; Malta'dan Çin'e, Tebriz'den İstanbul'a kadar çizilen geniş coğrafya bu tespiti doğrulamaktadır.

Manzum nasihat-nâmelerin toplumun hayata açılan penceresi olması vasfı, *Miftâh-ı Cennet* isimli eserin sosyolojik tahlili yapılırken daha net farkedilmiştir. Bu eser vasıtası ile 17. asır toplum hayatına yönelik pek çok sahneye erişme imkânı bulunmuştur. Bu eser; Sultan IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin durumunu tasvir etmiş; tahtın Valide Kösem Sultan ve etrafındakiler elinde düştüğü otoritesiz hâli gözler önüne sermiştir. Eserde yönetim başta olmak üzere toplumun adlî, askerî, idarî, mâlî her yönden çözülme içerisinde olduğu ifade

edilmiştir. Kaybedilen ve fethi arzulanan topraklar, makam elde etmek uğruna yapılan haksızlıklar, rüşvet, lüks ve gösterişin artması, keyif verici maddelerin kullanımına olan düşkünlük gibi pek çok toplumsal sahne bir edebî eser üzerinden okuyucuya aktarılmıştır. Bu yönüyle *Miftâh-ı Cennet*'in edebî eser olmasının yanı sıra, tarihî bir vesika özelliği gösterdiği farkedilmiştir.

Tezimizde Türk İslâm edebiyatında manzum nasihat-nâme türüne ait genel özellikler ve türe ait bibliyografya ortaya konulurken daha sonra yapılacak çalışmalara da işaret edilmiştir. Bu noktada; yakın zamanda Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde keşfettiğimiz *Miftâh-ı Cennet*, çalışmamızın muhtelif yerlerinde haklarında herhangi bir akademik çalışma yapılmayan pend-nâmelere yönelik verdiğimiz bilgiler, türe ait pek çok eserin henüz kütüphanelerin tozlu raflarında keşfedilmeyi beklediğini göstermektedir. Araştırmacıların mezkûr eserlerin tespitini yapıp metinlerini neşretmesi, bütün bir manzum nasihat-nâme geleneğinin ortaya konulmasında son derece faydalı olacaktır. Ayrıca yeni neşredilecek bu metinler, çalışmamızın güncellenmesine ve tekâmülüne katkı sağlayacaktır.

Çalışmamızda yalnızca müstakil olarak kaleme alınan manzum nasihat-nâmeler ele alınmıştır. Bu türün daha iyi anlaşılabilmesi için divan ve mesnevîler başta olmak üzere diğer edebî eserlerde bir bölüm olarak yer alan manzum pend-nâmelerin de incelenmesi önem arz etmektedir. Böylece manzum nasihat-nâme geleneği içerisinde müstakil eser olarak var olan ve müstakil eser olmaksızın yer alan eserlerin bibliyografyaları bir bütün hâlinde ortaya konulmuş olacaktır.

Manzum nasihat-nâmeler dinî, tasavvufî ve içtimaî hayata yönelik içerdikleri pek çok değer ile tek tek ve karşılaştırmalı olarak ayrıntılı muhteva çalışmalarını hakeden eserlerdir. Bu anlamda araştırılıp incelenmeye layık zengin bir saha olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulkadiri, *Nasihat-nâme*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz Fb 304.

ABDURRAHMAN ŞEREF, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (haz. Musa Duman), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2005.

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

ACEHAN, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 1/5, 2008, ss. 12-29.

ACLÛNÎ, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlû’l-İlbâs (I-II)*, (thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc), Mektebetü’l-İlmi’l-Hadis, Dimeşk, t.y.

AHMED DİYARBEKRÎ, *Pend-i Ahmediye Kitab-ı Mürşid*, (haz. Agâh Güçlü), İnkıap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1968.

AHMED FAKÎH, *Çarh-nâme*, (haz. Mecdut Mansuroğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956.

AHMED B. HANBEL, *el-Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvût vd.), Müessesetü’r-Risâle, b.y. , 2001.

AHMED MÜRŞİDÎ, *Kitab-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediyye*, (haz. Hüseyin Rahmi Yananlı), Bedir Yayınları, İstanbul, 1989.

AISOPOS, *Masallar*, (çev. Nurullah Ataç), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998.

AK, Murat, *Osmanlı’nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme Maksûd-ı Nasîhat (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018.

AKÇAY, Ali İhsan, *Türk Edebiyatında Manzum Akaidnâmeler: İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Bursa, 2011.

AKÇAY, Gülçiçek, “Diyarbakırlı Halîlî ve Kasîde-i Pend-nâme’si”, *VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu 15-17 Kasım 2012 (Alî Emîrî Çalıştayı) Bildirileri*, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, Diyarbakır, 2014, ss. 1-13.

AKDAĞ, Mustafa, “Celâli İsyanlarının Başlaması”, *AÜDTCF Dergisi*, c. 4, S. 1, 1946, ss. 23-37.

AKKAYA, Hüseyin, “Şemseddin Sivasî’nin İrşâdü’l-Avâm İsimli Mesnevisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII/2, Sivas, 2003, ss. 1-30.

AKKUŞ, Mehmet, “İsmâil Rûmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXIII, 120.

AKKUŞ, Metin, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2007.

_____, *Divan Şiirinde İnsan I, Dinî Kişilikler*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2000.

AKKUŞ, Yasemin, “Klâsik Türk Şiirinde Kâğıt”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 33, İstanbul, 2015, ss. 163-204.

AKSOY, Hasan, “Şemseddîn-i Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX/2, Sivas, 2005, ss. 1-46.

_____, *Şemseddin Sivasî Gülşen-âbâd İnceleme-Metin-Sözlük*, İslâm Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

AKTAN, Coşkun Can, “Tımar Sistemi ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Uygulaması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 52, 1988, ss. 69-78.

AKTAŞ, Şerif-GÜNDÜZ, Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım: Kompozisyon Sanatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

AKTAŞ, Şerif, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

ALDANMAZ, Ömer, *Şemseddîn-i Sivasî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk Adlı Mesnevîsi*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2001.

ALICI, Mustafa, *Kutadgu Bilig'de Dînî Öğeler*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2012.

ALİ NAZÎMÂ-FAİK REŞAD, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, (haz. Necat Birinci vd.), TDK Yayınları, Ankara, 2002.

ALKAYA, Mehmet Akif, *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, İnönü Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1996.

ALTUN, Kudret, *Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pend-i Attâr İnceleme-Metin-Sözlük)*, Laçın Kitabevi, Kayseri, 2004.

ANBARLI BOZATAY, Şeniz-DEMİR, Konur Alp, “Osmanlı Adlî ve İdarî Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 6, S. 10, 2014, ss. 71-89.

ARAT, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ARI, Muhammet, *Türk İslâm Edebiyatında Sekiz Cennet*, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2016.

ARSLAN, Ali, “Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak ‘Acem’ Kelimesinin Manası ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. 8, 1999, ss. 83-87.

ARSLAN, İlhan, “İlk Türk-İslam Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, S. 51, 2012, ss. 73- 92.

ARSLAN, Mehmet, “Divan Şiirinde Satranç ve Satranç İstılahları”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 1-25.

_____, *Pendnâme-i Zarîfî*, Dilek Matbaacılık, Sivas, 1994.

ARSLANOĞLU, İbrahim, *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatâyîleri)*, Der Yayınları, İstanbul, 1992.

ASLAN, Murat, “Hatayî’nin Şiirlerinde Propagandist Nitelik”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, S. 6, Haziran 2018, ss. 115-135.

ATASOY, Nurhan, “Osmanlı İpekli Kumaşları”, *Osmanlı Uygarlığı*, (haz. Halil İnalçık-Günsel Renda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, II, 761-787.

ATEŞ, Duygu, *Türkiye’de Kültürel Kimlik Farkındalığı Yaratmada Bir Bilişim Sistemi Olarak Sosyal Ağların Rolü: Manav Türkleri Örneği*, Marmara Üniversitesi, SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011.

ATEŞ, Nilüfer-YEDİYILDIZ, Asım, “Erzurumlu Kadızâde Efendi’nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, S. 2, 2007, ss. 309-326.

ATİK, Hikmet, *Günahkâr Divânı*, Asitan Yayınları, Sivas, 2010.

ATLANSOY, Kadir, “Pend-i Attâr’ın İlk Manzum Çevirisi: Sabâyî’nin Sırât-ı Müstakîm Mesnevîsi”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 20, 2005, ss. 27-41.

_____, *Sabâyî, Sırât-ı Müstakim*, Uludağ Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1987.

ATLI, Ahmet, *Tasavvufta Ricâlü’l-Gayb*, Ankara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2011.

AVCI, İsmail, “Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, S. 29, ss. 47-69.

AVCIOĞLU, Gamze Gizem, *Sa’dî-yi Şîrâzî’nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, İstanbul Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), İstanbul, 2018.

“Ayaklı Kütüphane (Müftüzâde Esseyid Mehmed Efendi) ”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, I, 237.

AYDOĞAN, Tuğba, “Bektaşî Şairi Âşık Sıdkî Baba’nın Nasihat-nâmesi” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, S. 2, 2011, ss. 290-312.

AZAMAT, Nihat, “Nâsır-ı Hüsrev”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, ss. 395-397.

BALCI, Musa, “Attâr ve Pendnâme’si Üzerine”, *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 1, 2018, ss. 39-40.

BALCI, Musa, *Taşa Kazınmış Sözler: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2016.

BANARLI, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (I-II)*, MEB Yayınları, İstanbul, 2004.

BARDAK, Ahmet, *Kur’ân’da İlm-i Ledün*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Van, 2006.

BARTL, Peter, “17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu”, *İlmî Araştırmalar*, S. 6, 1998, ss. 301-330.

BAŞKAN, Neslihan, *Atebetü’l-Hakâyık Bağlamında Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiği*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SĞBE (Doktora Tezi), Eskişehir, 2013.

BATUK, Cengiz, “Nemrud”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 555-556.

BAYAT, Ali Haydar, “Ahî Çelebi, Mehmed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I, 528-529.

BAYRAM, Yavuz, “Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (Abdülkerim Abdülkadiroğlu Özel Sayısı)*, Ankara, 2007, ss. 81-96.

BELEN, Maksut, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 1997.

BEYDEBA, *Kelîle ve Dimne*, (haz. Osman Koca), Beyan Yayınları, İstanbul, 2016.

BEYHAKÎ, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin, *Şu 'abu l-Îmân*, Mektebetür'r-Rüşd, Riyad, 2003.

_____, *ez-Zühdü l-Kebîr*, (thk. Âmir Ahmed Haydar), Müessesetü'l-Kütübis's-Sekâfiyye, Beyrut, 1996.

BİLGİN, A. Azmi, "Türk Edebiyatında Nasihatnâme ve Emre'nin Tercüme-i Pendnâme-i Attâr'ı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 93, 1994, ss. 197-208.

BİLGİN, Beyza, "Ahlâk Terbiyesinde Dînî Hikâyeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1994, ss. 51-74.

BİNDAL, Fatma, *Karaçelebizâde Abdülaziz Gülşen-i Niyâz (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1996.

BİRKAN, Gülşen Zela, *Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SĞBE (Doktora Tezi), Eskişehir, 2002.

BOSTAN, İdris, "Malta", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVII, 539-542.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhü l-Buhârî*, (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır), Dâru Tavki'n-Necât, b.y. , 2001.

_____, *el-Edebü l-Müfred*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad, 1998.

BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2000.

Büyük Lügat ve Ansiklopedi, (ed. Sefa Kılıçoğlu vd.), Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972, XIV, 236.

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Arap Ahlâkî Aklı*, (çev. Muhammet Çelik), Mana Yayınları, İstanbul, 2015.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”, *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 190) Bildirileri*, c. 1, Ankara, 1972, ss. 169-175.

CANIM, Rıdvan-SÖNMEZ, Hülya, “Ahmed-i Dâ‘î’nin Vasiyyet-Nâme-i Nûşrevân’ındaki Eğitici Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. 8, S. 20, Aralık 2010, ss. 171-202.

_____, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

CANLI, Mustafa, “Peygamberimizin Vecîzeleri” Adlı Eseri Çerçevesinde Ahmed Hamdi Akseki’nin Hadisleri Tercüme ve Şerh Metodu”, *Bilimname*, S. XXV, 2013, ss. 49-67.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.

CEYHAN, Adem-KOŞİK, Sercan, “Cemâlî’nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl’i”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 16, İstanbul, 2016, ss. 33-76.

CEYHAN, Âdem Ceyhan, “Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pîr Mehmed Azmî Bey ve Eserleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 1999, s. 239-382.

_____, *Bedr-i Dilşâd’ın Murad-nâme’si*, Marmara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), İstanbul, 1994.

_____, “Harputlu Ömer Naîmî’nin İslâmî Bilgi ve Öğüt Veren Bir Nasihatnamesi: Manzûme-i Naîmiyye”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Ağustos 2020, ss. 381-486

CEYHAN, Semih, “Tecellî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XL, 241-243.

CEYLAN, Ömür, *Kuşlar Dîvânı- Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇAĞIRAN, Levent, *Kutadgu Bilig’de Eğitim ve Öğretim*, Ankara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1995.

ÇAKIR, Mustafa Sefa, “Osmanlı’nın Son Dönem Âlimlerinden Harputlu Ömer Na’îmî Efendi ve Manzûme-i Na’îmiyye Adlı Eseri”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, S. 18, Temmuz 2020, ss. 265-291.

ÇAKIR, Müjgân, “Bitlis Nam Şehirden Bir Şair: Halîlî Şiirleri ve Şairliği Üzerine Tespitler”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Eylül 2006*, (ed. Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Bitlis, 2007, ss. 401-420.

_____, “Mehmed İzzet Paşa’nın ‘Âsâr-ı Perâkende’ si” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İstanbul, 2009, ss. 163-206.

_____, “Rahâtü’l- İnsân (Pend-nâme-i Enuşirvân)’ın Türkçe Bir Tercümesi”, *Turkish Studies*, vol. 7/3, 2012, pp. 723-735.

ÇALIK, Pınar, *Yemezzâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, Marmara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018.

ÇALKA, Mehmet Sait, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2007.

ÇAVUŞOĞLU, Halime, “Gazneli Mahmud Hikâyelerine Bir Bakış ve Gazneli Mahmud’un Menkıbevi Kişiliğine İlişkin Bazı Tespitler”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 63, Aralık 2019, ss. 377-402.

ÇAVUŞOĞLU, Semiramis, “Kadıızâdeliler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, 100-102.

ÇEBİ, Ali, *İslâm Kültüründe Nefs Kavramı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2019.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, “Süleyman Nahîfî ve Fazîlet-i Savm (Zührü'l-Âhire) Adlı Eseri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, S. 2, Ankara, 1972, ss. 342-350.

_____, “Türk Edebiyatında Yaşnâmeler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1984, ss. 151-286.

_____, *Türk Edebiyatında Mesnevî (XV'yy'a Kadar)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018.

ÇELİK, Aysun, “Defterzâde Ahmed Cemâlî'nin Metâlî'-i Cemâlî ve Şehr-engîz-i İstanbul Adlı Eserleri”, *Turkish Studies*, vol. 8/13, 2013, pp. 671-704.

ÇELİK, İsa, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, Ankara, 2004, ss. 25-52.

ÇELTİK, Halil, “Tenkitli Divan Neşirlerinde Nazım Şekli Problemi”, *Turkish Studies*, vol. 2/3, Summer 2007, pp. 189-199.

ÇETİNDAG, Yusuf, “Edebiyatımızın Kaynaklarından: Doğu Medeniyeti ve Metinleri”, *Turkish Studies*, vol. 4, 2009, pp. 2043-2088.

ÇINAR, Bekir, “Mantıkî'nin Nasihatnâmesi”, *TÜBAR*, S. 35, Bahar 2014, ss. 85-98.

ÇÖM, Erol, “16. Yüzyıl Şairi Emîrî'nin Mir'âtü'l-Ebrâr Adlı Mesnevisi”, *İstem*, S. 13, Konya, 2009, ss. 289-304.

_____, “16.Yüzyıl Şairi Emîrî ve Gülşen-i Ebrâr Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, Konya, 2008, ss. 47-63.

_____, *16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Konya, 2007.

_____, *Emirî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-Ebrâr Mesnevîleri (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2001.

DÂ'Î, Mehmed Efendi, *Nevhatü'l-Uşşâk*, (haz. Ramazan Ekinci), Gece Kitaplığı, İstanbul, 2016.

DAĞDELEN, Serap, *Muhyiddîn Kâdirî'nin Nasihat-Nâme Adlı Dîvânı: İnceleme-Metin*, Dumlupınar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2011.

DELİCE, Gönül, "Pend-nâme-i Askerî", *Litera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, vol. 2, 2016, pp. 113-128.

DEMİR, Esra, *Hayriyye ile Lutfiyye'nin Mukayesesi*, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi (Lisans Tezi), Edirne, 2000.

DEMİR, Esra, *Şeyh Eşref Bin Ahmed'in İbret-nâme Adlı Mesnevisi*, Marmara Üniversitesi TAE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

DEMİREL, Şener, "XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallileşme", *Turkish Studies*, vol. 4/2, 2009, pp. 279-306.

DEMİRKAZIK, Hacı İbrahim, *Abdî'nin Bağçe Adlı Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2015.

DEMİRTAŞ, Mehmet, "Antik Yunan Filozoflarındaki Adalet Anlayışının İslam Filozoflarına Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 43, 2016, ss. 2435-2449.

DENİZ, Sebahat, "Kadızâde Mehmed İlmî'nin Sultan IV. Murad İçin Yazdığı Manzum Duânâme'si", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2008, ss. 9-40.

DERDİYOK, İbrahim Çetin, "Sa'dî'nin Bostân'ı ve Ezop Masalları'nda Ortak Temalar", *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, c. XII, S. 12, 2003, ss. 1-14.

DİA, "Celâlzâde Sâlih Çelebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, VII, 262-264.

DİHHUDÂ, Ali Ekber, *Lugat-nâme*, Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran, 1916, XII.

DİKMEN, Melek-ÇETİN, Kâmile, “Oğula Hitaben Yazılmış Bir Nasihatname: Harputlu Ömer Naim ve Manzume-i Na’imiyyesi”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu Elazığ 14-16 Mayıs 2015 Bildiriler*, c. 2, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ, 2016, ss. 423-437.

DİKMEN, Melek, “Nasihat Edebiyatına Dair Bir Eser: Sa’dî’nin Pendnâmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 43, 2016, ss. 166-184.

Dil Derneği Türkçe Sözlük, (haz. Afet Kutlu vd.), Karınca Yayınları, Ankara, 2012.

Dînî Kavramlar Sözlüğü, (haz. İsmail Karagöz), TDV Yayınları, Ankara, 2010.

Dîvânü Lugâtî’t-Türk Tercümesi (I-IV), (çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1939.

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”, (çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1986.

DOĞAN, Hasan, “Divan Şiirinin Kara İncisi: Hind Ülkesi ve Klasik Türk Şiirinde Hind Metaforu”, *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, İstanbul, 2010, c. 1, ss. 797-809.

EBÛ DÂVÛD, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, t.y.

EL- HERÂTÎ, Attâr Seyyid Alî b. Ahmed, *Şerh-i Pend-nâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 El 2991.

EL-HÜSEYNÎ, Mehmed b. Seyyid Mehmed, *Tercüme-i Manzume-i Pend-i Attâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 7190.

ELİAÇIK, Mustafa, *Şemsüddîn-i Sivâsî’nin Menâkıb-ı İmâm-ı Azam (Manzum) Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1997.

EMECEN, Feridun M., *Zamanın İskenderi Şarkın Fatihî Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, “Topal Receb Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2016, Ek-II, 423-425.

EMRE, *Terceme-i Pend-nâme-i Attar*, (haz. A. Azmi Bilgin), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1998.

_____, *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, (haz. M. Sait Mermutlu), Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2015.

ENGİNOĞLU, Burhan, *Şemseddîn Sivasî'nin İbret-nümâ Mesnevîsi (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 1997.

ERENOĞLU, Dilek, *Güvâhî Pend-nâme (Dil İncelemesi)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE (Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 1997.

_____, “Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies*, vol. 2/4, 2007, pp. 1150-1167.

ERGİN, Fatma, *Hüseyin Kudsî-yi Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*, Ankara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük I*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1964.

_____, *Orhun Âbideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997. ERGUN, Saadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairler ve Nefesleri*, Maarif Matbaası, İstanbul, t.y.

ERTÜRK, Abdurrahman, *Edib Ahmet B. Mahmud Yüknêkî'nin Atabetü'l Hakâyık Adlı Eserinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi*, Adnan Menderes Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2017.

ESİN, Osman, “Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki Öğüt Metinleri Üzerine Stilistik Bir İnceleme”, *İdil*, c. 7, S. 45, 2018, ss. 515-528.

ESİR, Hasan Ali, “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddîn ve Pend-nâme’si”, *İlmî Araştırmalar*, S. 24, 2007, ss. 57-58.

ESİRÎ, Hüseyin b. Mehmed, *Külliyât-ı Esîrî (Sergüzeşt-nâme-Gazavât-nâme-Pend-nâme-Dîvân)*, (haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.

ŞEYH EŞREF B. AHMED, *Fütüvvet-nâme*, (haz. Orhan Bilgin), Yıldızlar Matbaası, İstanbul, 1992.

F. STEINGASS, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005.

FARZAN, Ebrahim, *Gulşanî-i Saruhânî Hayatı, Farsça Divanı ve Râz-nâma’sı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Kürsüsü (Doktora Tezi), İstanbul, 1980.

FERÂHÎDÎ, Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbu’l-‘Ayn*, (haz. Dâvûd Sellûm vd.), Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2004.

FERÎDUN AHMED BEY, *Miftâh-ı Cennet*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa böl. , nu. 00123.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Hasan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, XVI, 282-285.

FODOR, Pál, “Telhis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XL, 402-404.

GÖKALP, Halûk, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, Çukurova Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Adana, 2006.

GÖKDAĞ ATSIZ, Bilgehan, *Atebetü'l-Hakâyık Grameri*, Fırat Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1989.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Risâlat-al-Nushiyya ve Dîvân*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul, 1965.

_____, *Yûnus Emre Dîvânı -Metinler, Sözlük, Açıklama-*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1943.

GÖRE, Zehra, *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*, Selçuk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Konya, 2004.

GÖRMEZ, Mehmet, “Hz. Peygamber’in Bir Din Tanımı -Bir Hadisin Semantik Tahlili-”, *Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayısı*, DİB Yayınları, Ankara, 2003, ss. 331-338.

GÜLENÇ, Halil, *Ferhengnâme-i Sadî İnceleme-Metin*, Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2010.

GÜLENSOY, Tuncer, “Atebetü'l-Hakâyık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, IV, 50-51.

GÜLER, Kadir, “Germiyanlı Yetîmî ve İbretnâmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, 2010, ss. 180-193.

_____, “Germiyanlı Yetîmî ve İbretnâmesi-Zeyl” *Turkish Studies*, vol. 5/2, 2010, pp. 1012-1032.

GÜLHAN, Abdülkerim, “Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar”, *Turkish Studies*, vol. 3/5, 2008, pp. 345-375.

GÜLSEVEN, Elif, *Gülşenî Esrâr-nâme*, Uludağ Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1999.

GÜLSEVİN, Gürer, *Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne (Metin, Dil Özellikleri, Dizin)*, İnönü Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Malatya, 1989.

GÜLTEKİN, Hasan, “Abdî’nin Niyâznâme-i Sa’d ü Hümâ Mesnevisi”, *Turkish Studies*, vol. 2/7, 2012, pp. 557-575.

GÜLTEKİN, Hediye, *Samakovlu Ahmed Keşfi’nin Cevâmiu’l-Kelîm Türü Kırk Hadis Şerhi, Tercüme, Tahriç ve Tahlili*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2014.

GÜNDOĞDU, Ebubekir, *Divan-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih Tenkitli Metin-İnceleme*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1997.

GÜNDÜZ, Kezban, *Ravzatü’t-Tevhid Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi SBE, (Doktora Tezi), Konya, 2006.

GÜRANİ, Nur, *Niyazname-i Sa’d u Huma: A Mathnawi of Abdi*, Boğaziçi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1987.

GÜRER, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî -Hayatı, Eserleri, Görüşleri-*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019.

GÜVÂHÎ, *Pend-nâme*, (haz. Mehmet Hengirmen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

GÜZEL, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvûfî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.

GÜZELOVA, Hanzâde, *Abdî’nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Hacettepe Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2008.

HAMADA, Reda, *Siyâhîzâde Alî Efendi ve Gülşen-i Ahbâr Adlı Pend-i Attâr Tercümesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014.

HASANLÎ, Kavus, *Şirazlı Sa’dî Hayatını ve Sözüünü Yeniden Anlamak*, (çev. Esra Çakar-Elif Namoğlu), Demavend Yayınları, İstanbul, 2017.

HASRETÎ, Alî b. Ahmed b. Alî, *Şerh-i Pend-nâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 32 Hk 1507/2.

HAYRULLAH EFENDÎ, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (haz. Mesude Hunsârî), Son Havadis Yayınları, İstanbul, 1972.

HAYTA, Ufuk, “Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecid b. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhirü’l-Kur’ân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, S. 2, ss. 343-367.

HİZMETLİ, Sabri, “Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, *İstem*, S. 17, 2011, ss. 23-43.

HÜSEYİN REMZÎ, *Lügat- ı Remzî*, Matbaa-i Hümayûn, İstanbul, 1887.

İBN ARRÂK, Ebu’l-Hasan, *Tenzîhü ş-Şerî’a*, (thk. Abdulvehhâb Abdullâtîf-Abdullâh Muhammed es-Sıddîk el-Gammârî), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1978.

İBN DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretü’l-Luga*, (thk. Remzî Münîr el-Be’albekî), Darü’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1987.

İBN FÂRÎS, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ el-Kazvinî, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, (thk. Absusselâm Muhammed Hârûn), Daru’l-Fikr, b. y. , 1979.

İBN HALDÛN, *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

İBN MANZÛR, *Lisânü’l-‘Arab*, y.y. , Beyrut, 1994.

İLHAN, Mehmet, “Kur’ân’da Peygamberin Görev ve Özellikleri”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 13, S. 3, 2015, ss. 87-118.

İNAL, İbnü’l-Emin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, (haz. M. Kayhan Özgül), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

İNAN, Mehmet Emin, *Bâğ-ı Behişt*, Erciyes Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1998.

İNCE, Adnan, “Abdî’nin Gül ü Nevruz Mesnevisi”, *TÜBAR*, S. XXIII, 2008, ss. 51-130.

_____, “Abdî’nin Niyâz-nâme-i Sa’d ü Hümâ’sı”, *Fırat Üniversitesi SEB Dergisi*, c. 1, S. 2, 1987, ss. 155-206.

İPEK, Muhammet Selim, “Arap Şiirinde Hikmet Esintileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 41, Aralık 2015, ss. 173-180.

İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Vassâf Abdullah Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 559-560.

_____, “Cer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, VII, 388-389.

İSEN, Mustafa, “Aruzun Anadolu’daki Gelişme Çizgisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, ss. 119-125.

İSLAMOĞLU, Abdülmecit, “Halil Efendi’nin Lübbü’n-Nesâyih Adlı Eserinin Şekil ve Muhteva Özellikleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, S. 26, 2012, ss. 119-148.

İZNİKLİ EŞREF B. AHMED, *Fütüvvet-nâme: İyilik Kitabı*, (haz. Mustafa Güneş), Gelenek Yayınları, İstanbul, 2016.

KADIZÂDE, *Vasiyyet-nâme*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi böl. , nu. 37, vr. 53a-66b.

KAFADAR, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

KAHRAMAN, Alim, “Üslûp (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 387-388.

KAHRAMAN, Ömer Faruk, “Hac”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, XIV, 382-386.

KAHRAMANOĞLU, Kemal, *Ahmed-i Dâî, Miftâhü'l-Cenne (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1989.

KAPLAN, Mahmut-KALSIN, Şirvan, “Germiyanlı Yetîmî ve İbret-nâmesi”, *Turkish Studies*, vol. 4/2, 2009, pp. 705-722.

KAPLAN, Mahmut-ONUR, Esra “Muhammed Nûrî Şemseddîn Efendi ve Nasîhat-nâme’si”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007) Bildiriler Kitabı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, c. 2, Erzurum, 2009, ss. 553-563.

KAPLAN, Mahmut, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XI, 791-799.

_____, “Şeyh Cemâl-i Karamânî’nin Nasihat-nâmesi”, *Yedi İklim*, c. 5, S. 41, Ağustos 1993, s. 49.

_____, “Âhî Çelebi’ye Atfedilen Bir Tıb Mesnevîsi: Nasîhat-nâme Der Beyân-ı Hikmet”, *Journal of Turkish Studies*, c. XXXIV, S. II, Cambridge, 2010, ss. 157-173.

_____, “Ahmed-i Dâ’î’nin Vasiyyet-i Nûşirevân Tercümesi”, *İslâmî Edebiyat Dergisi*, S. 19, 1993, ss. 34-36.

_____, “Divan Edebiyatında Manzum Nasîhat-nâme Yazan Şairler ve Eserleri I”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, S. 3, Van, 1992, ss. 23-68.

_____, “Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-nâmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, S. 22, 2012, ss. 72-84.

_____, “Gubarî Abdurrahman Efendi’nin Pend-nâmesi”, *Yedi İklim*, c. 5, S. 39, İstanbul, 1993, s. 34.

_____, “Manzum Nasîhat-nâmelerde Yer Alan Konular”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2001, ss. 133-185.

_____, “Meşâmî ve Pend-nâme’si”, *İslâmî Edebiyat*, S. 15, İstanbul, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 119.

_____, “Mevlevî Şairi Nâzım Paşa’nın ‘Nasîhat’ Manzumesi”, *Akademik Bakış (Üç Aylık Eğitim, Kültür ve Sanat Dergisi)*, S. 1, 1997/1, ss. 28-29.

_____, “Müellifi Meçhul Bir Öğüt-nâme”, *Atatürk Üniversitesi TAE Dergisi*, S. 38, Erzurum, 2008, ss. 111-129.

_____, “Pend-nâme-i Vak‘a-nüvis Es‘ad Efendi”, *Erciyes*, S. 236, 1997, ss.13-16.

_____, *Hayriyye-i Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

KARACA ÖZBEKOĞLU, Aynül, *Adlî Hasan Efendi’nin “Tergîbât” Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2001.

KARACA, Filiz, “Kürk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXVI, 568-570.

KARADEMİR, Zafer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 37, ss. 181-218.

KARADÜZ, Sıddık, *Derviş Şemsî’nin Deh-Murg’unun Karşılaştırmalı Metni ve Benzeri Eserlerle Genel Bir Mukâyesesi*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2000.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, “Bostân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, VI, 307-308.

_____, “Kelîle ve Dimne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, XXV, 210-212.

KARAKARTAL, Oğuz vd. , “Türk (Edebiyat)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, XLI, 522-525.

KARASAKALOĞLU, Nuri, *Dil-Güşâ (Giriş-Metin-Sözlük)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1998.

KARAVELİOĞLU, Murat Ali, “Şeyh Gâlib’in Gubârî’ye Naziresi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 8, S. 1, Mart 2011, ss. 25-41.

KARDAŞ, Sedat, “Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler”, *Turkish Studies*, vol. 14/3, 2019, pp. 1253-1281.

KARTAL, Ahmet, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevî”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, S. 10, 2007, ss. 353-432.

_____, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, Ofis Yayınları, İstanbul, 2018.

KASIR, Hasan, “Türk Edebiyatında Fütüvvet-nâmeler ve Esrâr Dede Fütüvvet-nâmesi”, *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi (Haluk İpekten Armağanı)*, Erzurum, 1993, ss. 107-130.

Kasîde Fi’t-Tasavvuf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hâlet Efendi böl. , nu. 827/23, vr. 199b-202b.

KAŞAĞICI, Mustafa, *Osmanlı Sultanlarının Kullandıkları Unvan ve Lakapların Türk Devlet ve Toplum Anlayışı ile İlişkisi*, Erciyesi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005.

KATİP ÇELEBİ, *Mizânü’l-Hakk fî İlhtiyârî’l-Ehakk*, (haz. Orhan Şaik Gökyay-Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.

KAVAKLIYAZI, Ahmet, “15. Yüzyıl Şairlerinden Diyarbakırlı Halîlî’nin Şiirleri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, Konya, 2015, ss. 1-88.

_____, *Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'ndeki 13450 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.

KAYA YİĞİT, Bilge, “Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, S. 3, 2015, ss. 105-133.

KAYA, Hasan, “Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XLVIII, S. 1, ss. 71-113.

KAYA, İsmail, *Haz. Ömer ve Ailesi*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2013.

KAYA, Korhan, *Hint Masalları*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

KAYA, Mahmut, “Sokrat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVII, 352-354.

KAYAR, Betül, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Kadı”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 189-234.

KEYKÂVUS, *Kâbus-nâme*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.

KILCI, İbrahim Taha, *Mürîdî'nin Manzume-i Hakâyık Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Gaziantep Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2015.

KILIÇ, Atabey, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 2005.

KILIÇ, Aziz, “Lokmân Hekim'in Vasiyetnamesi”, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, ss. 287-290.

KILIÇ, Mahmut Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul, 2012.

KIRIŞ, Şemseddin, *Nasihatın Dindeki Yeri ve Hazreti Peygamber'in Nasihatları*, Marmara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Bitirme Tezi), İstanbul, 1994.

KIZILTAN, Rezzan, “Tarihte Çeviri: Antik Çağ’dan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebî Çeviri Kuramları I: Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, c. 40, S. 1-2, 2000, ss. 71-88.

KİREMİTÇİ, Ferdi, *Muhammed Şerifî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistan Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Erzurum, 2009.

_____, “Klasik Türk Edebiyatı Manzum Nasihatname Geleneğinin Son Hacimli Örneği: Muhammed Şerifî ve Pend-i Gülistân Mesnevisi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 8, S. 19, 2017, ss. 176-206.

KOCAMAN, Kaan, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, Hacettepe Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019.

KOÇİN, Abdulhakim, *Zaifî ve Bustân-ı Nasâyih’i*, Gazi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1991.

KONAR, Aişe Handan, *Hasan Şu’urî Efendi’nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi*, Boğaziçi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

KONUR, Himmet, *İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.

KORKMAZ, Seyfullah, “Atebetü’l-Hakâyık’da Yer Alan Türkçe Manzum Hadis Tercümeleri Üzerine Görüşler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Şaban Kuzgun’un Anısına)*, S. 11, Kayseri, 2001, ss. 111-122.

KOŞİK, Halil Sercan, “Nûşirevân’ın Hikmetlerini İçeren Mensur Bir Nasihat-nâme”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, 2013, ss. 135-145.

_____, *Sıdkî Baba Nasihat-nâme-i Sıdkî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Kömen Yayınları, İstanbul, 2016.

KÖKSAL, Hasan, “Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4, 2000, ss. 289-200.

[C4%B1rmalar%C4%B1nda Antik Yunan Kaynaklar%C4%B1n%C4%B1n %C3%96nemine Dair](#) (21.05.2019).

KUZUBAŞ, Muhammet, “Klâsik Edebiyatımızda Kadına Bakışın Farklı bir Örneği: Kıssa-i Erve”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Kadın Araştırmaları Özel Sayısı)*, c. 13, S. 3, 2010, ss. 167-187.

_____, “Ofllu Bilâl Efendi’nin ‘Pek Sakın’ Redifli Kasîdesi”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 1, 2013, ss. 128-141.

_____, *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ (Bilâl Efendi)*, Karadeniz Yayınları, İstanbul, 2010.

KÜPELİ, Özer, “Revan Seferi’ne Götürülen Padişah Kıyafetleri”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Aralık 2016, ss. 33-74.

KÜTÜK, Rıfat–TURAN, Lokmân, “Mesnevîlerin Sebeb-i Telif ve Hâtime Bölümlerini Türk Edebiyatı Tarihi Kaynağı Olarak Okumak”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI, Mesnevî: Hikâyenin Şiiri*, (haz. Hatice Aynur vd.), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 223-240.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. , “Hatt-ı Hümayun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, 485-488.

_____, “Lâyiha”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, XXVII, 116-117.

LEVEND, Agâh Sırrı, “Âşık Paşa’nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi: Fakr-nâme ve Vâsf-ı Hâl”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 1, 1953, ss. 205-255.

_____, “Nâmeler”, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

_____, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1972, ss. 35-69.

MACÎT, Muhsin, *Nedîm Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

Manzume-i Tıb, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar böl. , nu. 2144/7.

MAZIOĞLU, Hasibe, “Kanûnî’nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976 Bildiriler*, c. 2, Ankara, 1981, ss. 1183-1193.

_____, Edirneli Nazmî’nin Pend-i Attâr Çevirisi”, *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, c. 7, 1977, ss. 47-53.

Mecmâ ‘-i Eş ‘âr, Milli Kütüphane, A 24335, vr. 86b-89a.

MEHMED İZZET PAŞA, *Gonca-i Bostân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Mnz, 1203.

MERMER, Ahmet vd. , *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük (I-III), (haz. İlhan Ayverdi), Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2005.

MUALLİM NÂCÎ, *Osmanlı Şairleri*, (haz. Cemâl Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

MUHAMMED FU‘ÂD ABDÜLBÂKÎ, *el-Mu ‘cemü ‘l-Müfehres li-Elfâzi ‘l-Kur‘âni ‘l-Kerîm*, Matbaatu Dâru ‘l-Kütübi ‘l-Mısriyye, Kahire, 1945.

Muhyî Efendi’nün Tıbbı Müte‘allık Pend-nâmesidür, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih böl. , nu. 5427/53, vr. 272b-273b.

MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986.

MUMCUOĞLU, Banu, *Şeyhülislam Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi Hayâl-i Behçet-âbâd (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2006.

MUTTAKÎ EL-HİNDÎ, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, (thk. Bekrî Hayyânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981, X, 30.

MÜRŞİDÎ, Diyarbekirli Ahmed, *Pend-nâme*, (haz. M. Sait Mermutlu), Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2012.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (thk. Muhammed Fu'âd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDÎ, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, (haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi), TYEK Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.

NÂSİR-I HÜSREV, *Saadet-nâme*, (çev. Meliha Ülker Tarıkâhya), Maarif Basımevi, İstanbul, 1958.

Nasîhat ve 'İbret Mine'd-Dünyâ, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, K 0328, vr. 1b-7a. *Nasîhat-nâme-i Muhyî*, Harvard's Houghton Library, nu. 39, p. 197.

NECİB ASİM, *Hîbetü'l-Hakâyık*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1918.

OCAK, Ahmet Yaşar “Hıdrellez”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XVII, 313-315.

OCAK, F. Tulga, “XVII. Yüzyıl Şâiri Nef'î ve Kasîde”, *Türkbilig*, S. 3, 2002, ss. 63-82.

OKCU, Naci, *Şeyh Gâlib Dîvânı, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

OKUMUŞLAR, Muhiddin, “Din Eğitiminde Etkin bir Yöntem Olarak Hikâye”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21, ss. 238-252.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014.

ÖNAL, Sevda, “Sebeb-i Teliflerdeki Ortak ve Farklı Temalar”, *Atatürk Üniversitesi TAE Dergisi*, S. 35, Erzurum, 2007, ss. 105-124.

ÖZ, Mehmet, *Kanûn-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZ, Mustafa, "Râfîzîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIV, 396-397.

ÖZAĞAÇ, Mustafa, *Seher Abdal'ın "Saadet-nâme" İsimli Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2009.

ÖZCAN, Abdülkadir, *IV. Murad Şarkın Sultanı*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, "Baba Câfer Zindanı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, IV, 366-367.

_____, "Esâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XI, 355-356.

_____, "Haseki", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, 368-369.

ÖZCAN, Hüseyin, "Bektaşîlikte Dört Kapı Kırk Makam", *Journal of Turkish Studies (Kaf Dağı'nın Ötesine Varmak: Günay Kut Armağanı III)*, c. XXVIII, S. 1, 2004, Cambridge, ss. 241-245.

ÖZCAN, Seda, *Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan 17. Yüzyıl Padişah Kaftanlarının İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009.

ÖZDİNGİŞ, Vicdan, "Güvâhî'nin Pend-nâme'sinde Deyimler ve Deyimlerin Hikâyeleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. 3, İstanbul, 2006, ss. 62-75.

ÖZEN, Mine Esiner, "Türkçede Kumaş Adları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı), S. 33, İstanbul, 1980, ss. 291-340.

ÖZFIRAT, Bayram, "Tokat'ın 17.Yüzyıl Âlim Şairlerinden İshâk b. Hasan Tokatî ve Nazmu'l-Ulum Adlı Mesnevîsi", *Turkish Studies*, vol. 8/1, 2013, pp. 2065-2084.

_____, *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzume-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.

ÖZKAN, Ahmet, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, Atatürk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Erzurum, 2013.

ÖZKAN, Mustafa, "Edirneli Nazmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, X, 450-451.

_____, *Cinânî Cilâü'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.

ÖZTOPRAK, Nihat, "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul, 2010, ss. 103-154.

ÖZTÜRK, Aslıhan, *Mevlânâ Resmî'nin Levhnâme Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*, Hacettepe Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017.

ÖZTÜRK, Nuran, *Ankaralı Hekim Nidâî Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî (İnceleme-Metin)*, Karahan Kitabevi, Adana, 2011.

PAKALIN, Mehmet Zeki , *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I-III)*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, *Şah ve Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019.

PARLAK, Hatice, *Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı*, Marmara Üniversitesi TAE (Doktora Tezi), İstanbul, 2009.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Abdurrahman Gubârî'nin Hayatı ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 2, İstanbul, 1949, ss. 347-356.

PEHLİVAN, Elif , *Nasihat-nâme-Şeyh Eşref b. Ahmed*, Marmara Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.

PEKOLCAY, Necla-UÇMAN, Abdullah, “Eşrefoğlu Rûmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 480-482.

_____, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

Pend-nâme-i Şâhî, Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi TY 405/4, vr. 234b-241b.

PLATON, *Devlet*, (çev. Cenk Saraçoğlu-Veyssel Atayman), Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul, 2006.

POLAT, Hüseyin, “Abbasî Dönemi Şiiri ve Şairlerine Genel Bir Bakış”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, S. 14, 2018, ss. 202-215.

POLAT, Nâzım H. , “Sivaslı Mütevellizade Ömer İhya ve Bâkûre’si”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 10, 2001, ss. 121-167.

POLAT, Yaşar, *Dört Kapı Kırk Makam*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

REDHOUSE, Sir James W., *Ottoman-English Dictionary*, Sev Yayınları, İstanbul, 2011.

Risâle-i Tıb li-Hakîm Ahî Çelebi el-Merhûm, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1688/II, vr. 158a-160a.

SAFÂÎ, Mustafa Efendi, *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâ’idi’l-Eş’âr) İnceleme-Metin-İndeks*, AKM Yayınları, Ankara, 2005.

SAMSAKÇI, Mehmet, “Türk Kültür ve Edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXXVI, İstanbul, 2007, ss. 181-199.

SARAÇ, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004.

SARIKAYA, Bekir, *Ârif-Mürşidü’l-Ubbâd-Nüşa-i Âlem Şerhü’l-Adem ve Mevlid*, Marmara Üniversitesi TAE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992.

SELÇUK, Bahir, “Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun: Çevgân”, *1st International Scientific Researches Congress Humanity and Social Sciences Proceedings Book*, (ed. Hayrullah Kaya), e-Kitap Projesi, Madrid, 2016, ss. 1859-1872.

SEMİZ, Kenan, *Semizzâde Süleyman Rüşdî Efendi ve Dîvânı*, Dumlupınar Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2010.

SERTKAYA, Osman Fikri, “Ahmed Fakîh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, II, 65-67.

_____, “Ahmed Fakîh Anadolu’da Türkçe Eserler Veren Mutasavvıf Şair”, *İlmî Araştırmalar*, S. 2, İstanbul, 1996, ss. 131-140.

SEVİNDİK, Hakan, “Yeni Bir Hamse Şairi: Abdî ve Manzum Bostân Tercümesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, 2016, ss. 105-130.

_____, *Fasîh Ahmed Dede’nin Behîşt-Âbâd Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011.

_____, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî’nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Konya, 2014.

Seyyid Ali b. Ali Hasretî, *Şerh-i Pend-nâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 3847/2.

_____, *Şerh-i Pend-nâme*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 16 Or 595/1.

_____, *Şerh-i Pend-nâme*, Milli Kütüphane, 01 Hk 1143/1.

_____, *Şerhu Pend-i Attâr*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9657/4.

SOLAK, İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (ed. Tufan Gündüz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, ss. 77-108.

SOLAKZÂDE, Mehmed Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, (haz. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

SONA, İbrahim, *Türk Edebiyatında Tûtî-nâme Hikâyeleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Gazi Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2012.

SUCU, Nurgül, “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, ss. 125-148.

SUNAR, Cavit, *İslâm Felsefesinin Yunan Kaynakları ve Kozalite Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

SUNAR, Mehmet Mert, “Ulûfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 124-126.

SÜMER, Faruk, “Abbas I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, I, 17-19.

_____, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

SÜNBUŁZÂDE VEHBÎ, *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye -Metin Tespiti-*, (haz. Süreyya Ali Beyzâdeoğlu), MEB Yayınları, Ankara, 2016.

ŞAVK, Ülkü Çelik, *Sorularla Evliya Çelebi: İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, Hacettepe Üniversitesi TAE Yayınları, Ankara, 2011.

ŞEKER, Fatih M. , *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig*, Say Yayınları, İstanbul, 2016.

ŞEKER, Mehmet, “Hil‘at”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 22-25.

ŞEMSEDDÎN SAMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010.

ŞEMSEDDÎN-İ SİVASÎ, *Mir‘âtü’l-Ahlâk (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (haz. Birgül Toker), TDV Yayınları, Ankara, 2010.

ŞENTOP, Mustafa, *Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik Kurumu*, Marmara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), İstanbul, 2002.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ-KARTAL, Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

ŞEYH EŞREF B. AHMED, *Fütüvvet-nâme*, (haz. Orhan Bilgin), Yıldızlar Matbaası, İstanbul, 1992.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (I-III)*, (çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir), MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

TAK, Ekrem – AYDIN, Bilgin, “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 19, 2019, ss. 183-236.

TANSEL, Fevziye Abdullah, “Bir Mevlevî Nâsir ve Şâiri Mehmed Nâzım Paşa, Basılı Eserleri ve Şiirleri”, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 1996, ss. 155-174.

TAŞ, Kenan Ziya, *Osmanlılarda Lalalık Kurumu*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.

TATCI, Mustafa, *Risâletü'n-Nushiyye (Tenkitli Metin)*, MEB Yayınları, İstanbul, 2005.

TATLI, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Ankara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 2005.

TEFAZZÜLÎ, Ahmed, “Enûşirvân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XI, 255.

TEHÂNEVÎ, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid, *Keşşâfî Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.

TEKİN, Şinasi, “Uygur Edebiyatının Meseleleri (Şekiller-Vezinler)”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 1-2, 1965, ss. 26-67.

TEKİN, Talât, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dîvânı Lugâtî't-Türk'teki Manzum Parçalar*, TDK Yayınları, Ankara, 1989.

TEKİN, Zeki, “Osmanlılarda Kürk Kullanımı”, *Türkler*, (ed. Hasan Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, X, 644-649.

Tergibât-ı Adnî, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Sâib böl. , nu. 3680, vr. 9b-14b.

TEZCAN, Semih, “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarh-nâme’nin Tarihlendirilmesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 4, İstanbul, 1994, ss. 75- 88.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1998.

TORUK, Turgut, *Abdûlmecîd b. Şeyh Nasûh b. Ali et-Tosyevî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, Fatih Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

TORUN, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 1992.

TOSUN, Necdet, “Sır (Tasavvuf)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVII, 115-116.

Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig: Siyaset ve Yönetim, (ed. Mehmet Akıncı), Nobel Yayınları, Ankara, 2014.

TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, 2000.

_____, *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Hece Yayınları, Ankara, 2003.

TUĞLUK, Mehmet Emin, *17. Yüzyıla Ait Harekeli Bir Eser: Kadirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*, Adıyaman Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Adıyaman, 2018.

TULUM, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara, 2011.

TUNÇ, Semra, *Ârif Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Konya, 1996.

TUNUS, Onur, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki Büyük Kaçgun’un Neden ve Sonuçları”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, c. 15, S. 2, 2019, ss. 409-421.

TURAN, Lokmân, *Mesneviyi Gazelle Okumak (Hüsrev ü Şirin, Yusuf u Züleyha, Leyla vü Mecnun Mesnevileri Bağlamında)*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2017.

TUZCU, Kemal, “Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 47, 2007, ss.147-171.

Türkçe Sözlük, (haz. Mehmet Atalay) , TDK Yayınları, Ankara, 1959.

TÜRKOĞLU, Serkan, “Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attâr’ın Manzum Tercümeleri ve Seyyid Ali Rızâ’nın Riyâzü’r-Rızâ’sı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 2018, ss. 671-692.

ULUDAĞ, Süleyman, *Dört Kapı Kırk Eşik-İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Dervîş Tipleri-*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, “Mahv ve İsbat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVII, 395-396.

UMAY, Günay – HORATA, Osman, *Yunus Emre Risâletü’n-Nushiyye*, TDV Yayınları, Ankara, 1994.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi (I-XII)*, TTK Yayınları, Ankara, 1977.

ÜNAL, Sadettin, “Kâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XX, 14-21.

Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım, “Anlatım Yolları”, (ed. Serdar Odacı), Tablet Yayınları, Konya, 2018.

ÜNVER, İsmail, “Mesnevî”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417/ Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara, 1986, ss. 430-563.

ÜREKLİ, Bayram, “Dördüncü Murad Devrine Dâir Kadızâde’nin Bir Manzumesi”, *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1997, ss. 277- 300.

ÜST, Sibel, *Keşfi Te’dib-nâme (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2006.

YAKICI, Ali vd. , *Üniversiteler İçin Türkçe-1 Yazılı Anlatım*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2016.

YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “Mızraklı İlmihal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, 5-6.

YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), İstanbul, 2011.

YAZICIOĞLU MEHMED, *Muhammediyye*, (haz. Âmil Çelebioğlu), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

YENİTERZİ, Emine, “Ahmed-i Dâ ‘î’nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, ss. 1-25.

_____, “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler”, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi (Eski Türk Edebiyatı Tarihi II)*, S. 10, İstanbul, Güz 2007, ss. 433-468.

_____, “On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî”, *Türk Dili*, S. 591, Ankara, 2001, ss. 317-328.

_____, *Behiştî’nin Heşt Behişt Mesnevîsi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

YEŞİL, Rukiye Yıldız, *Ahireti İnkâr Edenlerin Nitelikleri ve İnkâr Gerekçeleri*, Sakarya Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2010.

YILDIRIM, Kadri, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, S. 1, 2009, ss.171-207.

YILDIRIM, Nimet, “Fars Ögüt Edebiyatı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, 2005, ss. 51-72.

_____, *Ardâvîrâfnâme*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, *İran Edebiyatı Başlangıçtan İslâmiyet'e Kadar*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, *İran Kültürü: Zerdüşt'ten Firdevsî'ye Sa'dî'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2016.

YILDIRIMER, Mestan, 15. Yüzyıl Şairlerinden *Gülşenî-i Sarûhânî'nin Râz-nâme (Makâlât-ı Gülşenî) Adlı Eserinin Tenkitli Metni*, Marmara Üniversitesi TAE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

YILDIZ, Ahmet Hamit, *Leskofçalı Gâlib, Hayatı, Dönemi, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Boğaziçi Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

YILDIZ, Alim, “İbrahim Gülşenî'nin ‘Pend-nâme’si’ ”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XVI, İzmir, 2002, ss. 57-95.

_____, “Ahmed Sûzî ve Pend-nâmesi”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas, 2007, ss. 353-360.

_____, “Şemseddin Sivâsî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme”, *Erdem*, S. 69, 2015, ss. 101-112.

YILMAZ, Ahmet, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı*, Ankara Üniversitesi SBE (Doktora Tezi), Ankara, 1991.

YILMAZ, Fehmi, “Tütün”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 1-4.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi TAE (Doktora Tezi), İstanbul, 2005.

YILMAZ, Kübra, “Türk İslâm Edebiyatında Fazilet-nâmeler ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Fazilet-nâme”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 2, S. 2, Aralık, 2017, ss. 366-381

YILMAZER, Ziya, “Murad IV”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, 177-183.

YİĞİT, Mehmet, *Refî'i'nin Beşâret-nâme'si (Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi SBE (Doktora Tezi), Van, 1986.

YİĞİTEROL, Ömer Faruk, *Türk İslâm Edebiyatında Pend-nâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*, Uludağ Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2017.

Yûnûs Emre Dîvânı, (haz. Mustafa Tatcı), H Yayınları, Ankara, 2020.

YURDAAYDIN, Hüseyin G. , “17. Yüzyıl”, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005.

YÛSUF HAS HÂCİB, *Kutadgu Bilig (Viyana, Fergana, Kahire Nüshaları)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

_____, *Kutadgu Bilig*, (haz. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2018.

YÜKNEKÎ, Edib Ahmed b. Mahmûd, *Atebetü'l-Hakâyık*, (haz. Reşit Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

ZA‘ÎFÎ, Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddîn, *Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih*, (haz. Ümit Tokatlı), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matba‘atü Hükûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1994.

MİFTÂH-I CENNET'İN YAZMA NÜSHASINDAN BAZI ÖRNEKLER

عاشق من مخرج وصلت بار ايله
 شاهه بار اولان سر انلسون
 عاشق معشوقدر بلبل ايدن
 شيدنك اسراني فجاده صور
 طوطي لكر سكرت احوالني
 مصطفی كيم شهادت صور
 جاريار مرصاف دورت بار ایدی
 دين بولنده باشلر نوبت ایدی
 بدی اقلیم بولنه تسليم ایدی
 اول اول نفسی ضبط اندیلر
 نفس من نری تصرف ایدی
 نفس من ضبط ايله اول شاه
 امتحان ايله سورم صورت ایدی

بن دكل ون سويلين احمد دي
 سويله او غلام ديدی باكه اول اولی

بر كچه دوياده كوردم حضرتي
 ديدی ای صديق كل كل بكا
 بولنه تربيه ايله حو ايجون
 التي بوزدن بولنه كوستر بوي
 معجز كم خلق اظهار ايلك
 بجه معنایوز مانه سويلدي
 بوزده برين سويلسم كلردله
 هر كسي عقلي تعلیم ايت ديدی
 افسوي سندن اولنه ديدی
 بولنه سندن سلام ايله ديدی
 شرعي وار بوري احيالت ديدی
 تم والله خلاقم يوقدر
 بن كيم احمد بولدن سويليم
 من دخی درياكي جوش ايلدم
 واري نقي ايلدم ايتانه من

حق تعالينك حبيبي حضرتي
 وار خبر و بر بزدن امتدني بكا
 بر نفس و برمه صديق بولم ايجون
 بدی اقلیم طولا علم دي
 ظلمت كن كوني نور ايله كل
 ظالمين حو شكایت ايلدي
 اهل حال لكر كمز دله
 قبل بولن فارنجيه اولمه ديدی
 حمله اغیار ايسر بار اول ديدی
 خلقه طيالي كلام ايله ديدی
 امتحه انه انه اول ديدی
 التفاني بن صعيقة حوقدر
 ترجمان اول ديدی تعلیم ايلدم
 حقدن اوله بي ورموش ايلدم
 اينمندن كوشمير مرانه من

أحمد محمد ديلمه اظهار الملك
أقنين ارشاد ائمه سن ترجمان ائمه اشها

بن دكازم بن بلي باعبار مصطفی	بن نجاش بن زحانان عالم مصطفی
يارسول الله فريز وقيم ايم قول	اميرك بن قوم ورايد جامع مصطفی
بدي عالمه بن حو بن كاك اليراسيه	بن محمد بن دوغرم سن جهان مصطفی
عزيرك سيف بن صالح بن ابي محمد خردك	شركي ابي ايدج وركه قائم مصطفی
شركي ابي ايدج وركه قائم مصطفی	ويز شيعت سيفه قيفه كاه مصطفی
عالمه بن شيرك سيفه بن ابي ايدج	بن شيرك سيفه بن ابي ايدج مصطفی
بادشاه بن شيرك سيفه بن ابي ايدج	جرك ايدج خاني ايدج كاه مصطفی
جرك ايدج بن شيرك سيفه بن ابي ايدج	بن بولنده جركي وركه قائم مصطفی
ذوالفقار شيرك سيفه بن ابي ايدج	بادشاه ايدج سيفه بن ابي ايدج مصطفی
كودك ايدج بن شيرك سيفه بن ابي ايدج	دوغم حقدن ديم حو ترجمان مصطفی
كودك ايدج بن شيرك سيفه بن ابي ايدج	رسول ايدج بن ايدج بن ايدج مصطفی
بن شيرك سيفه بن ابي ايدج بن ابي ايدج	بن لدن سلطان ايدج بن ايدج مصطفی
حجم كودك ايدج بن ايدج بن ايدج	شركي ابي ايدج وركه قائم مصطفی

عسكر

عسكر ايل سرك ايل ايل ايل ايل ايل	اهل ايم ديم ايل ايل ايل ايل ايل
حقي حقي حقي حقي حقي حقي حقي	حقي ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
سود وركه سود وركه سود وركه سود	نفس ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
نفس ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل	مطمع ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
اشوبه ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل	قبر حو ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
اهل ايم ديم ايل ايل ايل ايل ايل	نك قول ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
بايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل	مندر اولان نفس ايل ايل ايل ايل ايل
بايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل	اهل ايم ديم ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
شركي ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل	شركي ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
اول ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل	اول ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
بسم الله	الرحمن الرحيم
الله الله ذكركه بايل ايل ايل ايل	نفس ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
الله الله ذكركه بايل ايل ايل ايل	نفس ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
الله الله ذكركه بايل ايل ايل ايل	نفس ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل
الله الله ذكركه بايل ايل ايل ايل	نفس ايل ايل ايل ايل ايل ايل ايل

حَجْمَ كَوْنِ كَيْفَ كَوْنُ دَنَ اشْكَارَ
 بَوْضَا انْكَارَ انْكَارَ الِابْوَجْهَلِ
 مَعْجَاتِ مِصْطَفَا دَرِ بُو كِتَابِ
 اَسْبُو شَمِيسَ كَوْنِ مَيْنِ احْقَاقِ
 عَالِي احْيَا بَ كَلْمَا بُو كِتَابِ
 بُو كِتَابِ اِبْدَ عَمَلِ اَتَمَّ مَرَادِ
 بُو كِتَابِ يَارِ اُولِيكَ خَانِ مَرَادِ
 بُو كِتَابِ جَسَدِ اُولِيكَ خَانِ مَرَادِ
 بُو كِتَابِ نَبِ سَلِيمِ اُولَسَه خَانِ مَرَادِ
 بُو كِتَابِ مَسْكِينِ صَوْرَتِ مَرَادِ
 بُو كِتَابِ عَارِ اُولَسِيدِ مَرَادِ
 بَنِ دَكَاوَنِ سَوِيْلِ حَقِّدِ نَسَاكِ
 اَسْمِخِي بِلِ دَكَاوَنِ جَوْنِ اَلَمَزِ
 دَبَلِ دَنِ يَارِ دَنَارِ نَظْمِ اَلَمَزِ
 كَرِ قَوْلِ دَرِ يَاسَنَ طَالِ اِي مَرَادِ

اَبَجْ

اَبَجْ قَوْلِ اَعْرَبِ كَوْنِ طَلُوسِ
 ظِلْمِ بَانْدَا صَارَ دَنَ فَنِي
 حَوْضِ اَعْدِ دَرِ كِتَابِ كَوْنِ اَبَجْ
 كَوْنِ اَبَجْ دَرِ نَظْمِ بَنِمِ
 مَعْنَوِي سَايِ دَرِ نَظْمِ بَنِمِ
 كَلِمَتِ دَعْوِي مَرَدِ حَوْثِ دِيرِ
 مَرَدِ لَرِ اَحْيَا اُولُو نَظْمِ اِيلَه
 كَنَدُوِي اُولُوكَ كَرِ دَرِ اشْكَارِ

اِي مَحْمُودُ اَمِي خَوَدِي كَوْنِ شِ

اَسْمِشِ بِالْحَقِّدِ صَدْرِ نَظْمِ هَلِشِ

دَكَاوَنِ اِي سُلْطَانِ بَرِ خَبَرِ
 عَالَمِ اَصْلَاحِ وَارِ بَرِ سَبَبِ
 دِيكَمِ اَصْلَاحِ شَمْعِدَنِ كَبَرِ
 حَوْثِ قَالِي قَادِرِ اَصْلَاحِ اَعْمَلِ
 يَارِ اَنَدَانِ قَادِرِ بُوغِي وَارِ اَعْمَلِ
 زَا اَيْدِ نَدِي بِرِي اَوْنَقُو كَرِ

277

ایده بر کوه تنزل یافت رسالتم ببولوش	ایده بر کوه تنزل یافت رسالتم ببولوش
ایده بر خلعت کبریا رسیده مصطفی دن دانگ	ایده بر خلعت کبریا رسیده مصطفی دن دانگ
کونده بر آید رسالتم دایری ایده مشورت	کونده بر آید رسالتم دایری ایده مشورت
خبر لیدن آب حنون ایچ او ایست سده مراد	خبر لیدن آب حنون ایچ او ایست سده مراد
علم عاجی سن جهان طبطلو	میوه سپه قوللارک اولدی ای اولو
بابائی اولدی رعایای شریف	دالری بیدی ورنیکد حریف
اول اعاجک کو بیدر شرع شریف	ظلمه امیر انک زوالی ای لطیف
اول اعاجک غریب اولدی عدل دار	محمی نوح سالک اولغیر ای مراد
هر مراده ایروم او ایست سده مراد	عدل دار ایست عدل دار ایست عدل دار
بحمدکم کشفه ایست روی سپه سجان	کزر کن قهره ایست ایست روی سپه سجان
جود وصال اولدی ایاره تنزلاته اعبار	اولو سلطان بوز مراد اولدی ایست سده مراد
صفین حور کلام موری سلیم الکیم بر موری	اکر خلدن حسن ایست دیوه حکم ایست سده مراد
اکر عیون ایست ایست اول یار دن حق دان	فقیه و یار بوز مراد نظر ایست سده مراد
جوس فانی ایست ایست اولغیر مفرود	نشین و نر ایست ایست کل اثره ایست سده مراد

ایده

278

ایده بر کوه تنزل یافت رسالتم ببولوش	ایده بر کوه تنزل یافت رسالتم ببولوش
ایده بر خلعت کبریا رسیده مصطفی دن دانگ	ایده بر خلعت کبریا رسیده مصطفی دن دانگ
کونده بر آید رسالتم دایری ایده مشورت	کونده بر آید رسالتم دایری ایده مشورت
خبر لیدن آب حنون ایچ او ایست سده مراد	خبر لیدن آب حنون ایچ او ایست سده مراد
علم عاجی سن جهان طبطلو	میوه سپه قوللارک اولدی ای اولو
بابائی اولدی رعایای شریف	دالری بیدی ورنیکد حریف
اول اعاجک کو بیدر شرع شریف	ظلمه امیر انک زوالی ای لطیف
اول اعاجک غریب اولدی عدل دار	محمی نوح سالک اولغیر ای مراد
هر مراده ایروم او ایست سده مراد	عدل دار ایست عدل دار ایست عدل دار
بحمدکم کشفه ایست روی سپه سجان	کزر کن قهره ایست ایست روی سپه سجان
جود وصال اولدی ایاره تنزلاته اعبار	اولو سلطان بوز مراد اولدی ایست سده مراد
صفین حور کلام موری سلیم الکیم بر موری	اکر خلدن حسن ایست دیوه حکم ایست سده مراد
اکر عیون ایست ایست اول یار دن حق دان	فقیه و یار بوز مراد نظر ایست سده مراد
جوس فانی ایست ایست اولغیر مفرود	نشین و نر ایست ایست کل اثره ایست سده مراد

291

الهی بن اسلامه ظفر ویر
 شهان ویر عسل اسلامه فوت
 عدو نفس من اصلاح ابله یارب
 خیر قول اسمع من طوبی ابله
 الهی شرفی قل خیر تبدیل
 مراد خادم دخی ولسون بوجسا
 الهی ظلم قاعدله تبدیل
 الهی عاقبت خیرین نصیب ایت
 انا هم انما رحت ابله
 الهی قولادریک ابله رحت
 بنم اولنلک حقین ولسون
 الهی کولیم ال سکا ویر کل
 تجلی بلی ابله لسانم
 تجلی مجلسنده ساقی ابله
 جمال شوقه قلمست خیران
 دینم جان اولنلکه ضرر ویر
 الهی خان مرده ویر عدالت هه
 بزه نفس حواله انم یارب
 اگر شرفی اسمع من قلیل ایت
 ربانی ابله احلاصه تحویل
 هم انسه حنده ولسون بوجسا
 الهی فالز قبل حاله تبدیل
 بزه صون حمده صومع فیض ایت
 هم اوستادیم یارب رحت ابله
 الهی عاصیره ابله شفقت
 حبیبک مصطفی حقین ولسون
 بنی سکا سیه هم باک ویر کل
 حقیقت کلشی ابله زبانم
 بقا ابله فنا من باقی ابله
 دلی قلمع تحنده سیکان

دیل

292

149

دیکه صون خاتم عشقی الهی
 لدن تحبتم شاه ایت کشف ایت
 علم تحبتم شاه ابله مرادی
 شهاسطان مرادی عدل ابله
 الهی خان مرده عقل کل ویر
 هلاک انم انا بنیلله ایت
 مراد قلبنه عالی نظر قل
 الهی بودعای ابله رد
 بزی ایمان ابله حم ابله اخر
 صغندم سکا یارب بوند لده
 بزه احسان ایدنلر فاتح بیز
 دیوه حکم ابله نایدن بادشاهی
 حضرت ویش نیش ابله اب حیاتی
 عقل تحبتم حکم ابله عیاری
 تجلی ذاکه هم واصل ابله
 انکار ساه قابل بیکوکل ویر
 انکار ویر بکا قلب سیم
 ظلم زهر بنی عدل ابله شرف
 حبیبک حق ابله رد
 مراد بوقتده اول اخر
 بنی ویر دمر امانت ساک سنده
 سکر جنده ویر یارب انکار

بیك اونوز بیدی نایخده کولولا
 طوغب شعبان ابله اولدی تجلی

م
 م
 م

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Öz Geçmiş

1988 yılında İstanbul’da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2009-2010 yılları arasında İstanbul Üniversitesi’nde pedagojik formasyon eğitimi aldı. 2010 yılında başladığı yüksek lisans eğitimini 2013 yılında, “Seyyid İbrâhim Hanîf’in Menâzilü’l-Haremeyn’i (İnceleme-Metin)” isimli çalışması ile tamamladı. 2013 yılından bu yana Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlâhiyât Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları bölümü Türk İslâm Edebiyatı anabilim dalında araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. 2020 yılında “Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Ya’kûb Oğlu Hüseyin’in Miftâh-ı Cennet’i” isimli çalışması ile doktora eğitimini tamamlamıştır.